

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

High Amsterdam

Ritme, roes en regels in het uitgaansleven

Nabben, A.L.W.M.

Publication date

2010

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nabben, A. L. W. M. (2010). *High Amsterdam: Ritme, roes en regels in het uitgaansleven*. Rozenberg Publishers.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De Amsterdamse drugsmarkt is sinds de jaren negentig van de vorige eeuw met de komst van ecstasy en allerlei andere drugs complexer geworden. De nieuwe hedonistische roescultuur verspreidde zich tegelijkertijd met het houseritme als een veenbrand over het uitgaansleven. De snelheid waarmee ecstasy uitgroeide tot de meest populaire illegale drug na cannabis overviel beleidsmakers en gezondheidsinstellingen. Ook vanuit strafrechtelijk oogpunt kwam het plotselinge succes van ecstasy als een donderslag bij heldere hemel.

Ton Nabben beschrijft en verklaart in zijn proefschrift vanuit verschillende perspectieven de golfbewegingen van drugsgebruik binnen het trendsettende, heterogene en vloeiende uitgaansleven. Ook ontwikkelingen rond nieuwe regelgeving en strafrechtelijk drugsbeleid komen als gevolg van massificatie, gezondheidsincidenten en drugshandel uitgebreid aan de orde. De focus ligt op de periode 1988-2010: van acid tot zerotolerance. Maar ook de voorgeschiedenis van het roemruchte Amsterdamse uitgaansleven komt in zijn *magnus dopus* ruimschoots ter sprake en kent vele historische vertrekpunten. Het ontstaan van de Opiumwet, de verschillende bloeiperiodes van het uitgaansleven waarvan de eerste ruim een eeuw geleden (rond 1890), de komst van coffeeshops, LSD, speed en cocaïne. En de opeenvolging van spectaculaire subculturen als provo's, hippies, krakers, punks en na de elektronische revolutie ook house, die de stad in de 'decadente' jaren negentig op zijn palen deed trillen.

HIGH
AMSTERDAM

Ritme,
roes & regels
in het
uitgaansleven

Ritme, roes en regels in het uitgaansleven

High Amsterdam

Ton Nabben

Ton
Nabben

HIGH AMSTERDAM

Ritme, roes en regels in het uitgaansleven

Dit proefschrift is gebaseerd op gegevens verzameld in de Antenne monitor, uitgevoerd door het Bonger Instituut voor Criminologie, Universiteit van Amsterdam, in opdracht van Jellinek Preventie.

De auteur van dit proefschrift heeft zich tot het uiterste ingespannen om alle rechthebbenden van het in dit boek getoond materiaal te achterhalen.

Dit is niet in alle gevallen gelukt. Voor zover personen menen aanspraak te hebben op getoond materiaal, kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van ID&T • Innerspace • Horecabond Amsterdam • Belangenvereniging Dance • Unity Amsterdam • Loveland Events • Vault Productions • Kashba • Het Projectenburo • Bonger Instituut

© Ton Nabben • 2010
www.highamsterdam.net

Omslag foto Ziggy Love • RoXY
Omslagontwerp en vormgeving:
Lucas Mees - www.m-dsgn.eu

English summary: Michael Dallas

Alle rechten voorbehouden

Rozenberg Publishers
Lindengracht 302 d+e
1015 KN Amsterdam
T +31 (0)20 625 54 29

info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

ISBN 978 90 3610 200 1
NUR 740

HIGH AMSTERDAM

Ritme, roes en regels in het uitgaansleven

Academisch proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Universiteit van Amsterdam op gezag van de
Rector Magnificus prof. dr. D.C. van den Boom
ten overstaan van een door het college voor
promoties ingestelde commissie, in het openbaar
te verdedigen in de Aula der Universiteit

op donderdag 17 juni 2010, te 12.00 uur

door

Antonius Louise Wilhelmus Maria Nabben
Geboren te Eindhoven

PROMOTIECOMMISSIE

Promotor: Prof. dr. D.J. Korf

Overige leden: Prof. dr. T. Blom
Prof. dr. T.F.M. ter Bogt
Dr. P.L.L.H. Deben
Prof. dr. T. Decorte
Dr. M. van Laar
Prof. dr. C.W. Maris

*Dit proefschrift is opgedragen
aan Hans Wesseling (1936 - 1998).
Yogaleraar, woordkunstenaar
en esotericus van het geluid.*

KORTE INHOUD

Voorwoord	11
1 Van acid tot zerotolerance	15
2 Theoretische visies op drugs, jeugd en uitgaan	37
3 De Amsterdamse panelstudie	71
4 Uitgaan en drugs tussen interbellum en jaren tachtig	89
5 Van RoXY tot regelgeving	119
6 Het nieuwe Amsterdamse uitgaansleven	139
7 De drugsmarkt van de Amsterdamse uitgaanswereld	163
8 Ecstasy: het succes van een 'psychedelische amfetamine'	185
9 Cocaine: terug van nooit echt weggeweest	213
10 Amfetamine: de radicalisering van energie	241
11 Anesthetica: tussen euforie en narcose	259
12 Regels en roes in het uitgaansleven	289
13 Samenvatting en conclusies	315
14 Summary and conclusions	327
Bijlagen	338
Literatuur	348
Dankbetuiging	380
Amsterdam Topografisch	383

Voorwoord	11
1 Van acid tot zerotolerance	15
<p> Golfbewegingen op de drugsmarkt: van acid tot zero tolerance / De eerste Opiumconferentie / Van Opiumwet tot Europeanisering van drugsbeleid / De beleidsmatige spanning tussen gezondheid en strafrecht / Amsterdam: van rafelrand tot regelgeving / Probleemstelling en methode / De panelstudie en theoretisch perspectief / Naar een analytisch model </p>	
2 Theoretische visies op drugs, jeugd en uitgaan	37
<p> Drug, set en setting / Drugsgebruik als sociaal leerproces / Culturele praktijken van jongerenculturen in historische context / Theorievorming over jongerenculturen: de rol van het CCCS / Drugsgebruik in subculturen / Smaakverschillen / Feesten en het dagelijks leven / Clubculturen: underground in en naast de mainstream / Ritme en roes / Normalisering en de risicosamenleving / Van anonieme naar consumptieve stad / De sociaal culturele context van drugs in het uitgaansleven </p>	
3 De Amsterdamse panelstudie	71
<p> Doel en kenmerken van drugsmonitoring / Antenne: een multi-methodische monitor / Het Amsterdamse panel / De innoverende rol van trendsetters in het uitgaansleven / Popularisering en teloorgang in subcultureel perspectief / Naar een multidimensionale trendanalyse </p>	
4 Uitgaan en drugs tussen interbellum en jaren tachtig	89
<p> Stadslicht maakt vrij / Het ontstaan van de Amsterdamse drugscene / Groeiende onzekerheid over toenemend drugsgebruik: speed in Mokum / De jaren tachtig: underground, kraken en de opkomst van snuifcocaine / Een tweede speedgolf, heroïne en coffeeshops / Cocaine in Amsterdam: de koloniale, probleem en feestperiode / Terugblik en een nieuwe tijdgeest </p>	
5 Van RoXY tot regelgeving	119
<p> Nulpunt 1987: de undergroundfase / De komst van XTC in Amsterdam / Transitiefase: van underground naar mainstream / Massificatie en diversificatie / Mainstreaming: de danceindustrie / De roep om nieuwe regelgeving / Tweesparenbeleid: preventie én repressie / Conclusie </p>	
6 Het nieuwe Amsterdamse uitgaansleven	139
<p> Van werkstad naar pretstad / Het Amsterdamse uitgaansleven (1994-2008) / De panelstudie: trendsetzend hip in het uitgaansleven / Vijf profielen van trendsetters en -volgers: recreatieven - creatieven - alternatieven - sensualisten - psychonauten / Drie trends in het vloeibare uitgaansleven: upgrading - upperground - urban </p>	
7 De drugsmarkt van de Amsterdamse uitgaanswereld	163
<p> Indicatoren van een dynamische gebruikersmarkt / Amsterdam en de internationale en lokale drugsmarkt: confiscaties, mono- en polydealers / Marketingmix: de vijf P's / De cocaïnemarkt: verkrijgbaarheid, prijs en zuiverheid / Marktdynamiek van cocaïne / De ecstasymarkt: verkrijgbaarheid, prijs en zuiverheid / Marktdynamiek van ecstasy / De amfetaminemarkt: verkrijgbaarheid, prijs en zuiverheid / Marktdynamiek van amfetamine / De markt van narcosemiddelen: lachgas - GHB - ketamine / Conclusie </p>	

8	Ecstasy: het succes van een 'psychedelische amfetamine'	185
	Van therapeuticum tot dansdrug / Radicale innovatie van techniek, muziek en farmacologie / Ecstasy: utopie of dystopie? / Ecstasy in het uitgaansleven: feest! / Product en gebruik: slikken en tikken / Betekenisgeving en beleving: spirit en space / Ongewenste effecten: trekbeek en brak / Frequentie, patronen en trendremmende factoren: pillenmoe of prioriteiten / Ecstasytrends	
9	Cocaïne: terug van nooit echt weggeweest	213
	Van wondermiddel tot zedenbederver / Van crimineel tot jet set / De verbeelding van cocaïne / Een cocaïne revival in het uitgaansleven: helder! / Product en gebruik: nakkie en snorkelen / Betekenisgeving en beleving: egoïstisch, gezellig en elitepep / Ongewenste effecten: jachtig en futloos / Frequentie, patronen en trendremmende factoren: sporadisch of time out / Cocaïne trends	
10	Amfetamine: de radicalisering van energie	241
	Van antidepressivum tot speedspuiters / Van rock'n roll tot punk / Amfetamine in het uitgaansleven: door! / Product en gebruik: nippen en bommen / Betekenisgeving en beleving: functioneel en baldadig / Ongewenste effecten: mager en manisch / Frequentie, patronen en trendremmende factoren: hakken of knakken / Ephedra / Methamfetamine / Amfetaminetrends	
11	Anesthetica: tussen euforie en narcose	259
	Lachgas: van kosmos tot feesttoetje / Lachgas in het uitgaansleven: kick! / GHB: van narcosemiddel tot clubdrug / GHB in het uitgaansleven: (geil)vaag! / Product en gebruik: buisjes en brokken / Betekenis en beleving: erotisch en dansen / Ongewenste effecten: sloom en (f)out / Frequentie, patronen en trendremmende factoren: gezellig of griezelig / Ketamine: van slagveld tot rave / Ketamine in het uitgaansleven: bizar! / Product en gebruik: puntje en keetje trippel / Betekenis en beleving: cult en cool / (On)gewenste effecten: trippen en flippen / Frequentie, patronen en trendremmende factoren: moonwalk of K-hole / Anestheticatrends	
12	Regels en roes in het uitgaansleven	289
	Het uitgaansleven: productie, consumptie en regulatie / De nachteconomie als semi-autonoom sociaal veld / De grenzen van het gedogen / Naar een nieuwe veiligheidsdoctrine? / Portiers, drugs en handel in het clubcircuit / Stringenter toelatingsbeleid in het clubcircuit / Zerotolerance op dancefeesten: de spanning tussen gezondheid en handhaving / Zerotolerance een utopie? / Sociale interactie en cohesie op dancefeesten: delen of dealen? / Leidt gewijzigd beleid tot veranderingen op de drugsmarkt? / Regelgeving en roesbeleving: een paradox / Het rommelt aan het feestfront	
13	Samenvatting en conclusies	315
	Theoretische verkenningen / Opstandige jongerenculturen en de explosieve groei van het uitgaansleven / Het nieuwe uitgaansleven / Vijf profielen trendsetters en drie brede uitgaanstrends / De Amsterdamse drugsmarkt / Trendperspectieven: gebruikers, drugsmarkten en het uitgaansleven / Het pragmatische drugsbeleid onder druk	
14	Summary and conclusions	327
	Bijlagen	338
	Literatuur	348
	Dankbetuiging	380
	Amsterdam Topografisch	383

Foto Maurice Boyer • Vondelstraatrellen Amsterdam 1980

VOORWOORD

Amsterdam 1981. Krap dertig jaar woon ik inmiddels in deze stad. Ik weet nog goed dat Mokum in haar voegen kraakte toen ik mij hier vestigde. De stad leed onder een taai economische crisis. Heroïne ontwrichtte het leven van veel jonge Amsterdammers en 'verdwaalde' toeristen. Het wallegebied oogde vitaal én verloederd. Krakkers, waarvan vele student, veroverden tientallen panden per jaar. De jeugdwerkloosheid steeg tot wel 30%. De do it yourself mentaliteit gold als creatief antigif tegen het doem- en no future denken. Sociologen typeerden ons als de 'verloren generatie', in straatjargon ook wel de 'traangasgeneratie' genoemd. Schermutselingen met de politie en mobiele eenheid waren schering en inslag. Niks nieuws, want de stad was vanaf de jaren zestig al het strijdtoneel van nozems, kuiven, hippies, provo's, opgeschoten tuig, rapaille en in mijn tijd punks, krakers en autonomen. De stad stond onder curatele en smachtte naar andere, betere tijden. De door provo ontkende anarchistische stadssfeer was met het naderen van de eeuwwisseling gaandeweg verdamp. 'Amsterdamned' ontpopte zich als 'glAmsterdam'. Pep, punks en protest transformeerden tot house, hip en happening. De strijd om de straat maakte plaats voor nachtenlang dansen tot aan het ochtendgloren.

Anno 2010 is de economische barometer na een zeer welvarende periode weer tot onder nul gezakt. Vooralsnog oogt de stad rijker en mondainer dan toen. Het toerisme is een stuwende bron van inkomsten geworden. De studentenpopulatie is fors gegroeid, evenals de dienstensector en het uitgaansleven. Technologie, creativiteit en innovatie zijn de nieuwe speerpunten van beleid. Met een uitgekende citymarketing gooit Amsterdam als cool city weer hoge ogen. De slogan 'Amsterdam heeft het' is veranderd in 'I Amsterdam'.

Tussen al het stadstumult had ik destijds als twintiger, werkloos of niet, één doel voor ogen; tegen mijn dertigste wilde ik weten welke richting het op zou gaan met mijn leven. Beroepsmatig dan. Een vaste baan én het liefst in Amsterdam. Dat lukte. Na mijn studie andragologie raakte ik als jonge onderzoeker bij de onderzoeksgroep van Dirk Korf betrokken bij studies naar zwerfjongeren, hoerenjongens, de crack- en heroïnescene, spijbelaars, fietsendieven en AIDS. Professioneel rondhangen in bars, discotheken, coffeeshops, op CS en pleinen beviel mij eigenlijk wel. Laverend langs de rand van de zelfkant; bepaald saai was het niet.

Het XTC onderzoek in 1990 en de daarop aansluitende trendstudie naar alcohol- en drugsgebruik onder jonge Amsterdammers heeft echter de toon gezet voor het proefschrift dat nu voor u ligt. Toen ik eraan begon, werd mij wel eens gevraagd waarom ik niet gewoon op vijf à zes artikelen wilde promoveren. Een vlotte kaft eromheen en voila! Het zou zoveel makkelijker zijn dan het schrijven van een boek. Eén proefschrift notabene.

Zonder goed te weten waarom, heb ik mij tegen deze overigens goed bedoelde suggesties verzet. Achteraf vermoed ik onbewust de stille wens te hebben gekoesterd om een onvervalst old skool proefschrift te schrijven over de Amsterdamse pleziercultuur die door house begon te swingen. Een historisch keerpunt waarin het uitgaansleven, net als de stadssfeer, dramatisch van karakter veranderde. De barricades werden vervangen door brasterrassen. Tijdens de research en schrijffase werd het mij steeds helderder waarom ik juist voor dit omslachtige pad had gekozen. 'Gewoon'. Soms moet het 'grote verhaal' weer eens verteld worden. Dat zou gedeels verloren zijn gegaan als ik de periode voor en na de hoeserevolte in artikelen opgeknipt zou aanbieden aan Britse en Amerikaanse drugsjournals. Een hoofdstuk zou bij wijze van spreken verschrompelen tot een alinea. Althans, zo vreesde ik.

Het accent in het grote verhaal zou deze keer niet op de problematische kant van drugs liggen, van heroïne, straatjunkies, dealers en hoeren, waar overigens al mooie etnografische studies over zijn verschenen. Nee, het zou een caleidoscopisch geïnspireerd verhaal moeten worden over de recreatieve gebruikersmarkt die mede door de komst van ecstasy een ongekend feestelan ontketende in de stad. Ook over dit thema is veel geschreven, maar vooral op anekdotische en journalistieke wijze. Ofschoon ik met plezier uit deze bronnen heb mogen putten, miste ik echter het criminologische betoog over het wilde nachtleven en meer specifiek de problematische context tussen ritme, roes en regelgeving, die door de vloeiende tijdgeest immer in beweging is.

Na aanvang van Antenne en de panelstudie in 1994 kon het drugsgebruik in het Amsterdamse uitgaansleven op systematische wijze worden gevolgd. De clubsurveys en panelstudie samen is bij het delven ervan een goudmijn gebleken, die uiteindelijk geleid heeft tot het proefschrift: High Amsterdam. Ritme, roes en regels in het uitgaansleven. Ruim vijftien jaar hebben enquêteurs (o.a. Unity en medewerkers van het Jellinek) samen met collega onderzoekers van O+S en later het Bongor Instituut geholpen bij het verzamelen, analyseren en rapporteren van de data. Ik ben jullie allen daarvoor grote dank verschuldigd. Ook de promotiecommissie die dit proefschrift heeft gewikt en gewogen en rijp voor promotie achtte.

Tot slot wil ik eindigen met het steken van de loftrumpet en enkele speciale dankwoorden uitspreken. Ten eerste aan mijn 'leermeester' én 'mattie' Dirk Korf, waar ik inmiddels al twintig jaar in vrolijke bevlogenheid serieus wetenschap mee bedrijf.

Dank je Dirk, voor je empirische vergezichten, scherpzinnigheid en grenzeloze vertrouwen.

Dank je Jan, de 'grote' KLEINE taalvakman, mijn steun, toeverlaat en getuige in de felle branding.

Dank je Mylène, voor je aanstekelijke enthousiasme en spitse commentaar op mijn 'magnus dopus'.

Dank je Annemieke voor het minutieus zeven en zuiveren van rondslingerend datavuil.

Dank je Nuriye, hartstochtelijke beeldenjager naar genot en verbod, ritme en roes.

Dank je lieve ouders & familie voor jullie warme betrokkenheid tijdens mijn eenzame schrijffase.

Dank je Floor en Jaap, voor jullie professionele ondersteuning en jarenlange toewijding aan Antenne.

Dank je Annelies voor je geduld, liefde, inspiratie én 'draad van Ariadne' tijdens labyrintische bespiegelingen.

Tenslotte ook grote dank aan alle:

dj's, die met passie over de magie van muziek hebben verteld én laten horen;
dealers, die tipjes van de sluier hebben gelicht ten dienste van de wetenschap;
dienders en politici die gedogen niet als een zwakte maar juist als een kracht beschouwen;
doktoren en voorlichters die vanuit hun professie zonder moraal matiging van drugs nastreven;
donoren die met enthousiasme dit proefschrift financieel en illustratief hebben ondersteund;
'dudes' die ik de afgelopen dertig jaar in intieme anonimiteit bij nacht en ontij heb ontmoet;
deelnemers van het panel die openhartig hebben verteld over de bonte wereld waar 'roeskunstenaars' en 'roes-knoeiërs' het leven in de feestgeest van Dionysus vieren: Carpe diem.

Dank tenslotte, aan allen met wie ik wijsheid heb mogen delen.

Amsterdam, 13 april 2010

Ton Nabben

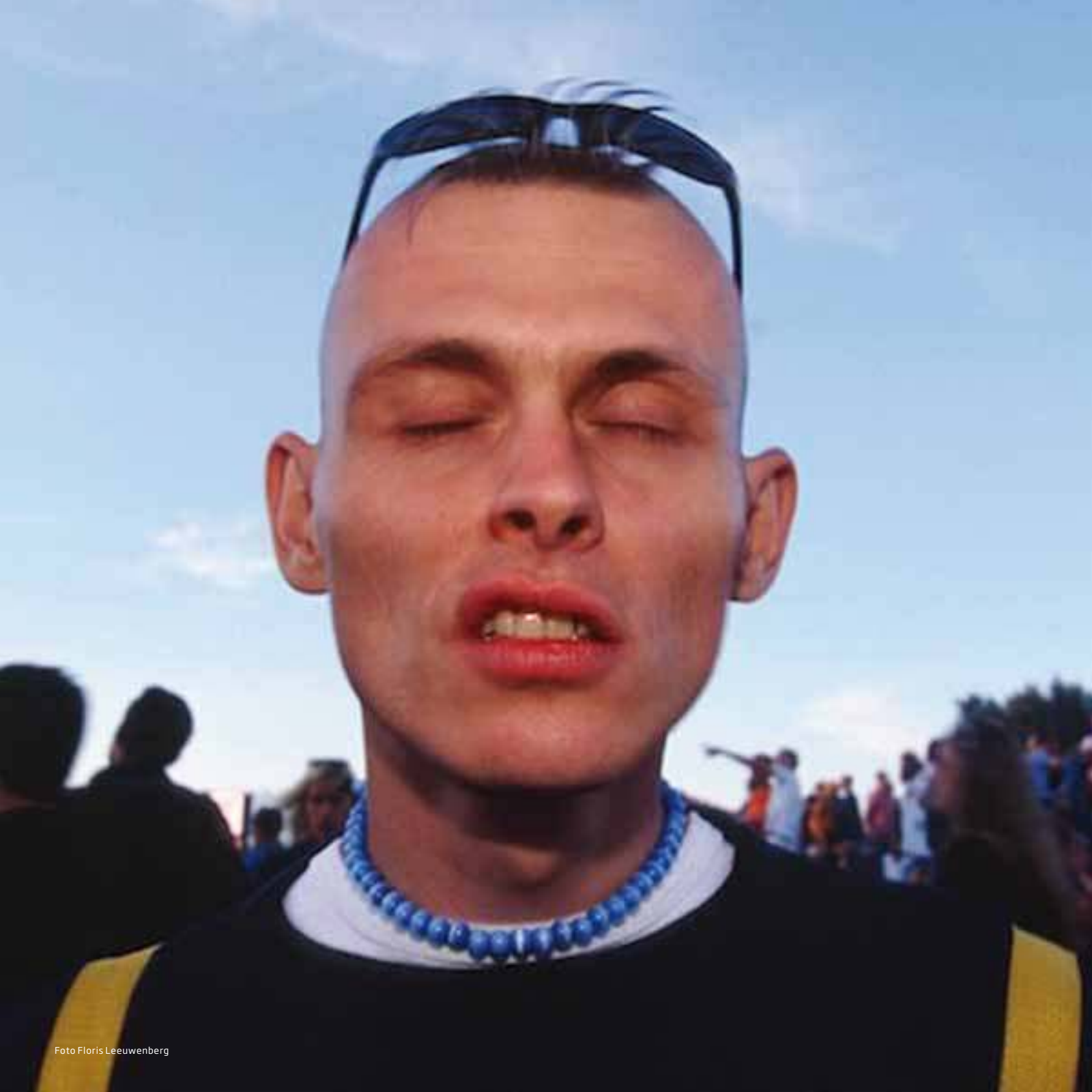

*"Alle Ding' sind Gift, und nichts ohn' Gift;
allein die Dosis macht, daß ein Ding kein Gift ist."*

*Paracelsus, Theophrastus Phillippus Aureolus
Bombastus von Hohenheim [1493-1541]*

*"So we shall let the reader answer this question for himself:
who is the happier man, he who has braved the storm of life and lived,
or he who has stayed securely on shore and merely existed?"*

Hunter, S. Thompson, 1955.

1 Van **acid** tot **zerotolerance**

Het moet in 1988 zijn geweest dat ik op een zwoele nazomeravond bij toeval verzeild raakte op een illegaal housefeest. Ik was nietsvermoedend op weg naar het 'Einde van de wereld' op het voormalige KNSM-eiland om daar een vriend met een bezoek te verrassen. Het gebied was één grote kale zandvlakte met hier en daar wat loodsen, caravans en zelfgeknutselde huisjes waar stadsmaden, kunstenaars, krakers en andere onaangepaste stadsbewoners tijdelijk bivakkeerden. Tijdelijk, want dit deel van de stad, ooit een bedrijvig havengebied, bevond zich aan de vooravond van een ingrijpende herstructurering¹. De economische crisis van de jaren tachtig had diepe wonden geslagen in het trotse havenfront van kranen, vrachtschepen en stoere arbeiders. Een paar honderd meter voordat ik mijn bestemming zou bereiken hoorde ik in de verte onbestemde geluiden. Terwijl ik doorfietste zwollen ze aan: repeterend, grommend, piepend en onheilspellend. Ik stapte af en ging te voet verder door het rulle zand van dit stukje stadswoestijn. Het scheidde nog een beetje. In de verte zag ik vage silhouetten opdoemen. Wat was hier loos? Ik was toch wel bekend in nachtelijk Amsterdam, maar dit had ik nog nooit eerder

gezien. Een paar honderd jonge mensen stonden uitzinnig te springen op ritmische elektronische muziek. Op de laadbak van een oude truck met aan weerszijden speakerboxen stond een dj. Een geïmproviseerde keet deed dienst als bar waar je pijpjes bier kon kopen. Aciiiiiiiiiddd gilde een hoge robotsstem temidden van loeiende sirenes, terwijl zware bassen mijn buikvliezen deden vibreren. Ik was verbijsterd, verrast en opgewonden tegelijk. Het leek wel alsof ik middenin een bizar soort muzikaal ritueel was beland dat op deze verlaten uithoek van de stad door een geheime muzieksekte ten uitvoer werd gebracht. Niemand van de aanwezigen kon op dat moment bevroeden dat 'acid house' zich in de jaren die volgden in sneltreinvaart zou ontwikkelen tot een invloedrijke muziekstroming die het nachtleven op zijn grondvesten zou doen schudden. Wie toen had voorspeld dat er in de voetbaltempel van Ajax housefeesten zouden plaatsvinden, was waarschijnlijk voor een fantast uitgemaakt. Dat housefeesten op den duur begeleid zouden worden door artsenteams met beademingsapparatuur en onderworpen aan strenge politiecontroles met drugshonden, dat was toendertijd helemaal niet voor te stellen.

Zerotolerance

Toch hebben de fantasten twintig jaar later gelijk gekregen. 'Strenger tegen drugs op festivals' opent een kop in Het Parool op 18 juni 2008. In een persbericht kondigen de Amsterdamse politie en justitie aan dat deze zomer een zero tolerancebeleid zal worden gevoerd. Agenten in burger en uniform zullen voor én op het festivalterrein streng

controleren op drugsbezit. Opvallend is dat alle genoemde feesttargets (Sensation White en Black in de Amsterdam Arena, Awakenings en Dance Valley in recreatiepark Spaarnwoude en Mysteryland in de Haarlemmermeer) tot de eredivisie van de Nederlandse dancecultuur behoren. Op grond van eerdere edities zullen er in totaal naar verwachting 175.000 bezoekers op de been zijn.

Het aangekondigde repressieve optreden kwam niet echt uit de lucht vallen. In het voorafgaande feestseizoen van 2007 hadden politieacties al geleid tot tientallen arrestaties. In de zomer van 2008 gaat de politie nog rigoureuzer te werk. Nieuwsgierig naar de aanpak doen we een bliksemonderzoek op Sensation Black in de Amsterdam Arena waar 25.000 feestgangers worden verwacht. Gekleed in een verplicht zwart feesttenu meldt ons – na vooroverleg – die avond bij de politiecoördinator die ons tekst en uitleg geeft over de handelswijze van de politie. We passeren tijdens onze rondleiding het wagenpark van tientallen politiebussen en krijgen te horen dat er die avond 140 agenten actief zijn, waarvan dertig in burger. Deze keer worden er ook drugshonden ingezet om verdovende middelen actief op te sporen. Een tegenvaller is dat de hondenbrigade – die veertien honden had gereserveerd – er slechts vier tot zijn beschikking heeft omdat de Belgische douane deze keer geen honden wilde uitlenen. De regels zijn vandaag helder: wie drugs bij zich heeft moet deze inleveren en wordt de toegang tot het feest ontzegd. Daarmee wijkt de politie af van de voorgaande editie, toen betrapte feestgangers na afstaan van gedoogde hoeveelheden drugs nog wel naar binnen mochten. Bij 'grotere' hoeveelheden hangt de feestganger een boete of voorgeleiding boven het hoofd. Wie bijvoorbeeld betrappt wordt met vijf ecstasypillen krijgt een boete van 250 euro, en 50 euro erbovenop voor elke extra in beslag genomen pil. Die nacht worden er op Sensation Black 165 arrestaties verricht. De overgrote meerderheid, na een grondige inspectie in de 'wasstraat', wegens het bezit van een geringe hoeveelheid soft- en/of harddrugs.² De ziekenboeg was tijdens ons bezoek rond 01:00 nagenoeg leeg. Op 25.000 bezoekers deden in totaal 125 feestgangers een beroep op de EHBO service, waarvan slechts 20% alcohol- of drugsgerelateerd was. Dergelijke waarnemingen onderschrijven bevindingen van sociale wetenschappers over informele controle van drugsgebruik (Becker, 1953 en 1963; Zinberg, 1984; Korf et al., 1991) (hoofdstuk 2).

Golfbewegingen op de drugsmarkt: van **acid** tot **zerotolerance**

Terwijl de politie en het Openbaar Ministerie hun zerotoleranceaanpak opvoeren, herdenken feestorganisaties de 'second summer of love' van 1988 toen de elektronische houserevolte losbarstte.³ Nu, twintig jaar later, gaan er in de danceindustrie miljoenen euro's per jaar om. Hetzelfde geldt inmiddels voor de illegale ecstasymarkt.⁴ MDMA (3,4-methyleen-dioxy-meth-amfetamine) was nog maar betrekkelijk kort op de markt toen het middel op 22 november 1988 onder de Opiumwet werd gebracht (lijst 1: drugs met onaanvaardbare risico's). Het verbod heeft echter niet kunnen voorkomen dat ecstasy in het laatste decennium van de 20e eeuw uitgroeide tot de populairste 'uitgaansdrug' in Amsterdam (na het legale alcohol).

Met de komst van ecstasy veranderde de gebruikersmarkt drastisch. De separate amfetamine- en cocaïnescenes smolten in de loop van de jaren negentig samen tot één grotere scene van (primair) ecstasiegebruikers. Middelen als ketamine, GHB en lachgas deden hun intrede. Smartshops schoten halverwege de jaren negentig als paddenstoelen uit de grond en lanceerden (nieuwe) stimulerende 'voedingssupplementen'; exotische kruiden, natuurlijke en synthetische varianten van ecstasy en 'milde' psychedelische paddenstoelenvariëteiten.

Temidden van een hallucinant spektakel van licht- en lasershows en beeldprojecties werd de uitgaansbeleving geïntensiveerd door elektronische ritmes en nieuwe 'clubdrugs' en 'partydrugs'.⁵ De dj werd een superster en het hedonisme vierde in fonkelnieuwe clubs als de RoXY en de iT hoogtij. Illegale feesten waren schering en inslag. Kortom: Amsterdam werd, net als andere trendsettende steden, overrompeld door een feestmassa die elk weekend met duizenden tegelijk tot in de vroege ochtend wilde dansen; met of zonder ecstasy. Ook het Amsterdamse stadsbestuur werd met dit nieuwe dansfenomeen geconfronteerd. Ditmaal was het geen radicale tegencultuur die de barricade beklom en kraken als een recht beschouwde, maar een apolitieke (illegale) feestcultuur die leidde tot heel andere bestuursproblemen, zoals gezondheidsverstoringen en de beheersbaarheid

van feestoverlast. Na de eerste incidenten en dodelijke ongelukken op party's nam de roep om nieuwe regelgeving allengs toe en werden in een integraal plan van aanpak nieuwe randvoorwaarden opgesteld voor het organiseren van houseparty's (hoofdstuk 5).

Net als in andere trendsettende Europese steden ontpopte ecstasy zich in Amsterdam tot dé feestdrug bij uitstek. De snelle verspreiding was historisch gezien uniek, en leidde als gevolg van excessief gebruik ook al snel tot nieuwe gezondheidsproblemen. Mede door het baanbrekende onderzoek naar het drugsgebruik in de Verenigde Staten van de Amerikaanse historicus Musto (1999) weten we dat geen enkele (nieuwe) drug op de korte of lange termijn ontkomt aan de dwingende wetmatigheid van de golfbeweging. De verklaring voor open neergaande drugstrends is complex, aangezien er vaak sprake is van verschillende en interacterende factoren. Musto's studie leidt tot het inzicht dat historische kennis van golfbewegingen in drugsgebruik een belangrijke bijdrage kan leveren aan het begrijpen van hedendaagse drugstrends. Prevalentieonderzoek bij jongeren uit verschillende Europese landen toont weliswaar aan dat er overeenkomsten zijn tussen de omvang van het drugsgebruik in verschillende landen, maar indiceren tevens dat het beleid, ongeacht of dit liberaal of meer repressief is, hier betrekkelijk weinig invloed op heeft (Reuband, 1995; Korf, 2002). De aanwezigheid van coffeeshops in Nederland heeft er bijvoorbeeld niet toe geleid dat de Nederlandse jeugd vergeleken met andere Europese jongeren meer is gaan blowen (NDM, 2008). Kortom: fluctuaties in prevalentie worden zeker niet alleen door het politieke beleid of de justitiële aanpak beïnvloed. Volgens Courtwright et al. (1989) moet er evenzeer rekening worden gehouden met demografische, economische, religieuze, morele en sociale veranderingen, en de groei van mondiaal opererende drugsnetwerken. Amsterdam is vanwege zijn kosmopolitische uitstraling een ideale ontmoetingsplaats waar bestaande infrastructuren zich uitstekend lenen voor de (internationale) drugshandel (hoofdstuk 7).

Terug naar het feestfront in de ArenA, waar de recente politieacties en uitgebreide veiligheidscontroles de criminologische vraag opwerpen waarom het gebruik en bezit van drugs, en vooral ecstasy, opeens zo'n hoge prioriteit heeft bij politie en justitie.⁶ Tenslotte vertoont het drugsgebruik van de huidige feestgeneratie volgens kwantitatieve en kwalitatieve monitoring sinds de eeuwwisseling een duidelijk neergaand patroon.

Toen wij deze vraag in het met containers opgebouwde politiedorp aan de officier van justitie voorlegden, antwoordde deze vriendelijk doch beslist: "Regels zijn regels. Drugsbezit is nu eenmaal verboden. Feitelijk heeft het nooit gemogen. Onze aanpak is dan ook helemaal niet nieuw." In een korte discussie bleek hij er stellig van overtuigd dat het pillengebruik drastisch zou afnemen als de politie zich vaker laat zien. De politiecoördinator meldde dat undercoveragenten al vanaf 2001 'openlijk drugsgebruik' hadden gesignaleerd, evenals 'schalen met cocaïne' en 'ernstig bedwelmde minderjarigen'. Maar waarom heeft het na deze 'drugsexcessen' nog zeven jaar moeten duren alvorens de politie stringenter is gaan optreden?

Culturele en strafrechtelijke context van de drugsroes: golfbewegingen in aanpak

De historicus De Kort (1995) sprak in zijn eloquente studie over de geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid al eens zijn bevreemding uit over het feit dat beleid en handhaving zo weinig gestoeld zijn op belangrijke bevindingen uit de drugsliteratuur en theorieën en begrippen en methoden uit de beleidswetenschap. De belangrijkste reden waarom het feitelijke drugsbeleid op tegenstrijdige manieren wordt benaderd is volgens hem vooral gelegen in de complexiteit van het drugsbeleid. Bovendien wordt de doelgerichtheid van een beleid zeer beperkt wanneer de drugsproblematiek niet overal op dezelfde manier wordt aangepakt omdat de verschillende overheden geen eenduidige belangen, middelen en inzichten hebben.

Historische en sociaal-epidemiologische studies naar drugsgebruik kunnen, net als de toepassing van de in de Opiumwet verankerde regelgeving, behulpzaam zijn bij de analyse en duiding van de huidige

ontwikkelingen op de Amsterdamse gebruikersmarkt. Vooral de studies van De Kort (1995) en Blom (1998) over de ontwikkeling van de strafrechtelijke handhaving zijn van belang geweest om helder inzicht te krijgen in de sociaal-culturele en strafrechtelijke context van drugsgebruik. Beide studies vormen een leidraad en spiegel om de verschillen en overeenkomsten in beleid in opeenvolgende periodes beter te kunnen beoordelen. Wordt er tegenwoordig op beleidsniveau of op subcultureel niveau anders tegen regels, ritme en roes aangekeken dan in de periode van eind jaren tachtig tot begin negentig? En zo ja, welke factoren zijn op die veranderingen van invloed geweest? Uit de Paarse Drugsnota (1995) blijkt dat de regering indertijd drie hardnekkige complicaties zag: overlast van harddrugverslaafden voor medeburgers, de opkomst van criminele organisaties, en de buitenlandse kritiek op het Nederlandse drugsbeleid, met name de bezorgdheid over de grensoverschrijdende effecten als gevolg van coffeeshops in de grensstreek. In het licht van deze complicaties klinkt het dan ook tamelijk onheilsPELLend wanneer er in de drugsnota wordt gesteld dat 'de reikwijdte van de strafrechtelijke en preventieve interventies allengs groter wordt. "Deze ontwikkeling betekent onvermijdelijk dat ten behoeve van de publieke zaak van bedrijven en individuele burgers offers worden gevraagd in de vorm van extra lasten en beperkingen van burgerlijke rechten en vrijheden" (Drugsnota, 1995:10). Toegenomen repressie brengt in het bijzonder bij drugsdelicten het probleem van een zelf fulfilling prophecy met zich mee. Overtredingen van de Opiumwet zijn criminologisch te classificeren als 'slachtofferloze delicten' (Schur, 1963), dat wil zeggen: zowel kopers als verkopers van drugs zijn wetsovertreders en geen van beide groepen heeft er doorgaans belang bij om aangifte te doen. Het gevolg hiervan is dat politie- en justitiecijfers over drugsdelicten vooral het resultaat zijn van actieve opsporing, van 'haalwerk' in plaats van 'brenghwerk'. Met andere woorden: "[...] naarmate politie en justitie meer aandacht besteden aan opsporing en vervolging, zal het aantal overtredingen van de Opiumwet dat bekend wordt toenemen" (De Kort, 1995:278). Meer aanhoudingen op grond van de Opiumwet wil dus nog niet per se zeggen dat er ook daadwerkelijk meer gebruikt en gehandeld wordt. Deze nuchtere conclusie, die in 2010 door de Amsterdamse criminoloog Dirk Korf in zijn oratie Coke bij de vis wordt herhaald, is een belangrijk gegeven aangezien de prioriteiten van politie en justitie ten aanzien van drugsbestrijding in de afgelopen decennia van elkaar verschilden.

De culturele betekenis van drugsgebruik is sociaal-historisch gezien voortdurend aan verandering onderhevig. De Nederlandse overheid beschouwde het bezit van cannabis voor eigen gebruik in de jaren vijftig en zestig als een delict waar je zelfs de gevangenis voor in kon gaan. In maatschappelijk opzicht werden blowers vooral als delinquenten en outsiders beschouwd. Dit criminele perspectief zwakte vervolgens sterk af en blowers werden steeds meer als consumenten beschouwd. Ook het gebruikersperspectief veranderde. Was blowen in de jaren zestig voor veel jongeren een daad van protest tegen de starheid van fatsoensrakers (Leuw, 1972), later diende het vooral ter ontspanning en onthaasting (Korf, 1995). Met de opkomst van 'de preventiestaat' is er de laatste jaren een nieuwe politiek-morele orde ontstaan die een sterk verlangen koestert naar veiligheid en risicoreductie (Boutellier, 2005). Volgens hoogleraar bestuurskunde Frissen wijkt het in het afgelopen decennium gegroeide politieke klimaat af van het relatief liberale karakter dat de Nederlandse staat altijd heeft gekenmerkt (in: Haegens, 2008). Na de hedonistische jaren negentig treedt de overheid met ongekend elan op tegen de 'uitwassen' van genotbeleving (hoofdstuk 12).⁷

Ofschoon er in de geschiedenis wel vaker golfbewegingen zijn geweest van hernieuwde disciplineren na een periode van economische expansie, is het huidige offensief tegen genot meer dan alleen een herhaling van de geschiedenis (hoofdstuk 4). De politiek is volgens Frissen bijna geobsedeerd door de algemeen beleden preventie-ideologie die aan de basis staat van het huidige 'preventiedenken' - waarachter een megalomane maakbaarheidsideologie lijkt schuil te gaan. Hoewel er in het politieke discours een oprecht streven lijkt te bestaan naar het optimaliseren van de volksgezondheid en het creëren van sociale veiligheid, lijken nieuwe regelingen steeds dieper in te grijpen op het leven van individuele burgers, vooral bij degenen die er volgens risicoanalyses en risicoschattingen een 'ongezonde leefstijl' op na houden. Een dergelijke preventieve politiek heeft volgens criminologen en rechtssociologen grote consequenties voor de normatieve positie van burgers. Boutellier (2005:256) vindt zelfs dat "heel de bevolking a priori als onverantwoordelijk wordt beschouwd".

Ook aan het begin van de 20e eeuw heeft zich een soortgelijke ontwikkeling voorgedaan toen de perceptie van het romantische 19e-eeuwse denken over roes, verslaving en genotmiddelen radicaal veranderde. Gebruikers werden door de medische stand in toenemende mate als potentiële delinquenten gezien die zich bij voorbaat dienden te verontschuldigen voor hun onverantwoordelijke gedrag en levenshouding. De medisch historicus Courtwright (2001) beziet in *Forces of habit* de mens echter als een gewoontedier dat sinds onheuglijke tijden al gepreoccupeerd is met genotmiddelen, waaronder hij ook sigaretten, chocola, suikergoed, et cetera schaaft. Onze heldhaftige pogingen om de roes onder controle te houden doen volgens hem dan ook tragikomisch aan.

De eeuw van de roes en de groeiende wens tot medische en strafrechtelijke aanpak

Behalve als een tijdvak van industrialisatie, kolonialisme, nationalisme, liberalisme en de opkomende burgerij, kan de 19e eeuw ook als de eeuw van de roes worden getypeerd, waarin romantisch georiënteerde kunstenaars de drugsroes als inspiratiebron exploreerden (Ten Berge, 2007). Zo verwoordde Thomas de Quincy in *Confessions of an opium eater* (1821) de betoverende en lucide dromen die zijn beleving van de werkelijkheid beïnvloedden en intensiverden. De Quincy, die van de dokter laudanum (een tinctuur van 90% alcohol en 10% opium) kreeg ter verdoving van maag- en aangezichtspijn, wendde zijn literaire verbeeldingskracht aan om zijn roeservaringen te beschrijven. Maar zoals veel van zijn tijdgenoten worstelde ook De Quincy met zijn opiumverslaving, die het lijdend voorwerp werd van de permanente strijd tussen lust en last, leven en dood, en hemel en hel (Plant, 1999).

De eeuw van de roes loopt synchroon met de opkomst en ontwikkeling van de Europese en Amerikaanse farmaceutische industrie die op voortvarende wijze tal van nieuwe (genees)middelen, zoals morfine (1803), cocaïne (1859), amfetamine (1887) en heroïne (1898) op de markt bracht (Davenport-Hines, 2001; Weil & Rosen, 1998). Na het vluchtige avontuur met lachgas in Bristol rond 1800 (Sheldin & Wallechinsky, 1992) en de hasjiesjexperimenten in het Parijs van de jaren veertig van de 19e eeuw, was morfine Europa's eerste grote

modedrug, die rond 1880-1890 in Parijs een zichtbaar onderdeel werd van het dagelijkse leven. Verzadigde traagheid kon met behulp van roesmiddelen als opium en hasjesj ook worden opgewekt om te ontvluchten aan het jachtige stadsritme; als transfiguratie van het nietsdoen. Drugsgebruik tegen de vergetelheid, of in een meer cultische context, als 'geestelijk aroma', beschouwde men ook als een poging om de roes zijn mythische karakter terug te geven, dat na de opkomst van het kapitalisme verloren was gegaan. Want tussen de lege tijd ('verveling') en de helse tijd ('versnelling') zit de vervulde tijd ('tijdloosheid'), aldus de Belgische filosoof De Cauter (1995). Behalve in kringen van schrijvers en kunstenaars met hun hang naar het exotische, maakte morfine in een nieuw type 'salons' (waarvan sommige zich ontwikkelden tot 'injectiekransjes') zijn entree in 'clubs' en 'kringen'.⁸ Deze settings bloeiden op maar vielen uiteindelijk toch ten prooi aan morfine, dat aanvankelijk als chique, modieus en artistiek werd beschouwd. Decadentie vierde hoogtij als reactie op het vulgaire materialisme van de massa. Omgekeerd werden de decadenten tot het leger der nuttelozen gerekend, terwijl medici al rond 1880 over morfinisme of morfinomanie spraken. De laatste term sloeg vooral op een fetisjcult onder dames uit de hogere klassen die elkaar zilveren en gouden injectienaalden schonken (Ten Berge, 2007).

Hoewel het gebruik van morfine hier minder mondain was dan in Parijs, groeide rond 1900 ook in Nederland binnen de medische wetenschap de zorg om de volksgezondheid. Naast de verslavende eigenschappen beschouwde de medische wereld het ook steeds vaker als probleem dat allerlei 'bedwelvende middelen' zomaar te krijgen waren. Langzamerhand verdwenen de 'volksgeneeskundige drugs' uit de handel en werd er voor het eerst onderscheid gemaakt tussen geneesmiddelen en genotmiddelen (De Kort, 1995). Het genot van de morfineroes kreeg een nieuwe klinische dimensie; verslaafden werden voortaan als zieken gedefinieerd die onder behandeling van academisch geschoolde artsen behoorden te staan.

De eerste Opiumconferentie

De strafrechtelijke aanpak van het drugsgebruik begint in Nederland na de eerste Opiumconferentie, die in 1909 op initiatief van de Verenigde Staten in Shanghai plaatsvond en wordt gezien als de basis voor de internationale controle op de handel in drugs (Blom, 1998; De Kort, 1995). De medicalisering van de samenleving en de problematisering van drugsgebruik vond in de Verenigde Staten al eerder en heftiger plaats dan in Nederland (Booth, 1996; Musto, 1999). Onder voorzitterschap van de Amerikaanse bisschop Brent vormde het belangrijkste onderwerp de opiumhandel van Engeland met China en het opiumschiiven op de Filippijnen.⁹ De meeste landen waren, tegen de zin van Amerika, niet geïnteresseerd in een nieuwe conferentie op korte termijn omdat de eigen economische handelsbelangen zwaarder wogen. Ook Nederland had grote belangen in de opium- en cocaïnehandel (Bertholet, 2007; De Kort, 1995; Duco, 2006; Korf & De Kort, 1990).¹⁰ Na een dreigement van de Verenigde Staten stemden Nederland, Engeland en Duitsland alsnog toe met de eerste Internationale Opiumconferentie in Den Haag in 1911, die resulteerde in het Internationale Opiumverdrag van 23 januari 1912. Aangezien men verschillende handelsbelangen had in cocaïne, heroïne, morfine en opium, kwam men echter niet tot één uniforme regeling en dwong het verdrag niet tot een strafrechtelijke aanpak. Volgens de strafrechtgeleerde Blom (1998:35) hebben "de drie opiumconferenties [hebben] er toe geleid dat de vrijwel exclusieve aandacht voor de drugshandel en drugsproblemen in het Verre Oosten en met name China werd uitgebreid tot een meer algemene aandacht, ook voor de situatie in Europa en de Verenigde Staten".

Amerikaans prohibitief beleid

In de Verenigde Staten werd drugsgebruik als iets verderfelijks gezien waartegen repressief moest worden opgetreden. Zelfs Amerikaanse medici werden door de repressieve aanpak op termijn buitenspel gezet; artsen werden wegens het verstrekken van 'geneesmiddelen' aan verslaafden zelf bestraft en veroordeeld (Musto, 1999; Tellegen,

2008). Het opiumgebruik van Chinezen in San Francisco had rond 1880 al tot grote morele paniek geleid en was indirect aanleiding voor de uiteindelijke totstandkoming van de Harrison Tax Act in 1914, de eerste Amerikaanse antidrugs wet (Jonnes, 1996). Ook werd er al vanaf 1890 cocaïne geïnjecteerd, gesnoven en opgelost in drankjes geconsumeerd en verspreidde het gebruik zich van de hogere maatschappelijke lagen naar de lagere, en andersom op settings die de high society deelde met de lagere middenklasse. Cocaïnegebruik werd geassocieerd met de wereld van bohemians, gokkers, prostituees, nachtopportiers, inbrekers, pooiers en bellboys (Grinspoon & Bakalar, 1985). Aan het begin van de 19e eeuw begonnen apothekers melding te maken van cocaïnemisbruik. Racisme, dat al eerder een rol van betekenis had gespeeld in de morele paniek rond de opiumkitten in San Francisco, werd door de 'cocaïne-golf' in toenemende mate geprojecteerd op de 'negro cocaineists'. De 'cocaine-crazed black dope fiend' speelde een belangrijke rol in de campagne voor een verbod op cocaïne (hoofdstuk 9). In Engeland werd het opium- en cocaïnegebruik van de beau monde door de media in de jaren twintig van de 20e eeuw breed uitgemeten. Vooral de relaties tussen blanke vrouwen en Chinezen kregen buitengewoon veel aandacht (Kohn, 1992, 1999).

Denkbeelden over verslaving hangen volgens Courtwright et al. (1989) in sterke mate samen met de identiteit van de verslaafde. Net als Musto (1999) is hij van mening dat de Amerikaanse bezorgdheid over narcotica niet alleen een medische maar bovenal een politieke aangelegenheid was. Musto's studie laat zien dat de Verenigde Staten ook al voor de Tweede Wereldoorlog verschillende grote drugsgolven heeft gekend die vaak eenzelfde stramien volgden. Hij betoogt dat de in 'drug control' (handhaving) en 'prohibition' (verbod) geïnvesteerde energie voor een belangrijk deel gevoed wordt door toenemende spanningen tussen sociaal- economische groepen, etnische minderheden en verschillende generaties. Het verleden laat zien dat de publieke roep om op te treden tegen drugs vaak tot politieke besluiten heeft geleid waaraan een soms onthutsend gebrek aan kennis over het feitelijke drugsgebruik ten grondslag lag. De angst voor narcotica (met name ook bij 'reform minded leaders' in gezondheidsinstellingen) groeide met het toenemende besef van het stijgende gebruik ervan buiten medische settings. Men verkeerde in de stellige overtuiging dat de drang om aan geld voor drugs te komen, gekoppeld aan een

psychische neiging tot geweld, tot misdaad en immoreel gedrag zouden leiden. Plezier beleven aan drugs werd steevast gezien als een zwakte, als ondermijning van de karakterontwikkeling en als een verlies van productiviteit. Volgens Musto vinden strafbaarstelling en vervolging van drugsdelicten opvallend vaak plaats in periodes van sociale crisis en economische depressie; drugsgebruikers krijgen in dergelijke episodes door morele entrepreneurs al snel de rol van zondebok of bliksemafleider toegekend, waarbij als argument wordt aangevoerd dat drugsgebruik de Amerikaanse sociale structuren en waarden fundamenteel zou ondermijnen. Sociale en culturele invloeden zijn vaak essentiële elementen geweest in het creëren van een (nieuw) Amerikaans drugsprobleem, met als rode draad de politieke stigmatisering van vooral minderheidsgroepen, die voortkwam uit de gedachtegang dat narcoticagebruik automatisch tot misdaad zou leiden. Hierbij hebben politici de neiging tot een sterke overdrijving van het probleem door het aantal gebruikers zwaar te overschatten. Buitenlandse mogendheden hebben altijd een belangrijke rol gespeeld in de Amerikaanse perceptie van de eigen drugsproblematiek; de problemen in eigen land zouden uitsluitend te wijten zijn aan het buitenland: opium via Europa en China, cocaïne uit Zuid-Amerika, cannabis uit Mexico, en sinds de jaren negentig van de 20e eeuw ook ecstasy uit Nederland en Canada.

Van Opiumwet tot **Europeanisering** van drugsbeleid

In de in 1919 onder internationale druk tot stand gekomen Opiumwet, die rechtstreeks voortvloeide uit de verdragsverplichtingen van het (eerste) Opiumverdrag van 1912, werd in Nederland krachtens Artikel 1 het verbod neergelegd opium en alle derivaten daarvan, alsmede cocaïne, binnen het (Europese deel van het) Koninkrijk te bereiden, te verwerken, te vervoeren, te verkopen, af te leveren, of te verkopen of ter aflevering voorhanden te hebben (Blom, 1998). Overigens werd het bezit (voor eigen gebruik) noch het gebruik van deze middelen verboden. Het in bezit hebben van cocaïne om dat als genotmiddel te verhandelen, werd pas bij de herziening van de Opiumwet in 1928 strafbaar gesteld (De Kort, 1995; Blom, 1998). Het ging voorlopig alleen om de regulering van de handel en productie in Nederland. "Groothandelaren en fabrikanten van geneesmiddelen die tot op dat moment een onbeperkte vrijheid van handelen kenden, werden op deze wijze aan regels gebonden" (Blom 1998:37). Het verbod was ook niet van toepassing op apothekers die deze handelingen verrichtten teneinde geneesmiddelen te maken of af te leveren. De Opiumwet van 1928, die een uitvloeisel is van het Opiumverdrag van Geneve uit 1925, is tot op heden de basis voor de huidige Opiumwet.

De Kort (1995) stelt echter nuchter vast dat op het moment dat de Opiumwet in 1919 van kracht werd, er in Nederland helemaal niet het idee bestond dat de wet noodzakelijk was om de binnenlandse problematiek te beteugelen. Volgens Blom (1998) concentreerde de strafrechtelijke handhaving zich - mede als gevolg van een veranderde politieke situatie - na de Tweede Wereldoorlog op gebruikers van genotmiddelen. Nadat de belangen in de opium- en cocaïnehandel als gevolg van het dekolonisatieproces verloren waren gegaan, was er vrijwel een mondiale consensus over de drugsproblematiek in internationaal verband naar Amerikaans prohibitief voorbeeld (Blom, 1998).

Het door de Verenigde Naties geïnitieerde Enkelvoudige Verdrag inzake verdovende middelen van 1953, is tot op heden de voornaamste internationale regeling op het gebied van drugsbeleid. "Dit verdrag

regelt niet alleen de verplichtingen waaraan de lidstaten moeten voldoen, maar geeft ook de grenzen aan waarbinnen de verdragspartijen een zelfstandig beleid kunnen voeren” (Blom, 1998:71). In alle latere discussies over veranderingen in het Nederlandse drugsbeleid spelen de verplichtingen van dit verdrag een belangrijke rol. Ondanks de kritiek op de gebondenheid aan het Enkelvoudige Verdrag was het bij de herziening van de Opiumwet in 1976 niet mogelijk om cannabis te legaliseren. Verlaging van straffen voor het bezit van kleine hoeveelheden hasj en marihuana was het uiterst haalbare. In dit licht bezien spreekt Blom zijn verbazing uit over het feit dat er destijds bij de ondertekening van het verdrag nauwelijks over de implicaties daarvan werd gediscussieerd. Korf (1995) is echter van mening dat er destijds sprake was van een snelle consensus omdat er simpelweg geen werkelijk (internationaal) drugsprobleem was.

Een geneeskundige benadering: recreatieve en gemedicaliseerde gebruikers

Op het niveau van de rijksoverheid staan er na de Opiumwet uit 1919 gedurende de 20e eeuw twee krachten centraal: de geneeskundige beroepsgroepen die invloed uitoefenen op het volksgezondheidsbeleid van de centrale overheid en ingeschakeld worden bij de uitvoering van het drugsbeleid; en politie en justitie die samen het strafrechtelijk beleid vertegenwoordigen en handhaven.¹¹

Tussen 1920 en 1960 kan er in Nederland grofweg een onderscheid worden gemaakt tussen recreatieve en gemedicaliseerde gebruikers, waarbij de laatste groep bestond uit morfinisten en cocaïnisten, niet zelden verslaafde artsen die hun middelen legaal kregen via apothekers. Recreatieve gebruikers, vooral opiumschuivende Chinezen en cocaïne snuivende prostituees, waren genoodzaakt hun middelen op de illegale drugsmarkt te kopen, recepten te vervalsen of drugs bij de apotheker te stelen. Aangezien de Chinezen een geïsoleerde gemeenschap vormden, was het voor de politie een koud kunstje om opium te vinden tijdens het doorzoeken van Chinese logementen.¹² Chinese zeelieden waren de belangrijkste consumenten van deze smokkelwaar (Van Heek, 1936). Vanaf 1921 werden de eerste processen-verbaal in verband met opium in Rotterdam en Amsterdam opgemaakt - tien jaar na de vestiging van

de eerste Chinese zeelieden die door de reders als goedkope arbeidskrachten waren ingezet tegen de zeeliedenvakbonden (Wubben, 1986). Toch veroorzaakte het recreatieve gebruik in Nederland tot begin jaren zestig van de vorige eeuw weinig noemenswaardige problemen of verstoringen van de openbare orde (De Kort, 1995). Volgens Gerritsen (1993) en De Kort (1995) bleven alcohol drinkende arbeiders en opium rokende Chinezen buiten beschouwing omdat er grote economische belangen waren gemoeid met winsten op de alcoholaccijnzen en de opiumpacht. Bovendien werd het opiumschuiven en drinken van alcohol in sociale settings niet gestigmatiseerd als een psychische afwijking. Het aan banden leggen van het gebruik zou, zo was de heersende opvatting, weinig effect sorteren zolang de sociale omstandigheden niet waren verbeterd. In de periode 1920-1960 zijn aldus de eerste contouren en randvoorwaarden ontstaan voor een medisch-sociaal beleid dat tevens tot doel had om criminalisering en marginalisering van gebruikers, zoals dat vooral in Amerika het geval was, te voorkomen.

Veel drugs zijn oorspronkelijk als geneesmiddel op de markt gebracht en onder medisch toezicht aan verslaafden verstrekt. Het begint pas te wringen als dergelijke geneesmiddelen buiten het medisch gecontroleerde domein ook als genotmiddelen worden aangewend. In dit licht bezien acht De Kort (1995) het dan ook aannemelijk dat het repressieve optreden van politie en justitie tegen cannabisgebruikers tussen 1955 en 1968 verklaard kan worden door de desinteresse bij medische beroepsgroepen voor de geneeskundige kwaliteiten van cannabis. Toen amfetamine en LSD in het kielzog van de opkomende jeugd- en tegen-culturen in de jaren zestig symbolen werden voor het protest tegen de gevestigde orde en drugsgebruik aan invloed won buiten het medische domein, maakte de overheid aanstalten om deze middelen op termijn te reguleren en onder de Opiumwet te brengen (Snelders, 1999).

Tussen 1960 en de eerste helft van de jaren zeventig groeide het cannabisgebruik explosief; sindsdien wordt elk decennium met zijn eigen spraakmakende drugs in verband gebracht, waarvan de ontwikkelingen synchroon lopen met opeenvolgende jeugd- en subculturele stromingen (hoofdstuk 4). In de jaren zestig van de vorige eeuw raakte de geest pas goed uit de fles toen LSD omarmd werd door de ontluikende hippiecultuur die volgens de criminoloog Young (1971) sterke verwantschap vertoonde met Huizinga's (2008/orig. 1950) 'vrijwillige spel' van de

homo ludens, waarbij het alledaagse tijdelijk opgeheven wordt door het creëren van een radicaal andere sfeer.

Geleidelijk aan ontstond er bij gezagsdragers het gevoel dat er een compleet nieuwe problematiek was ontstaan, die geen voor-geschiedenis kende. Het gewenste wetenschappelijk onderzoek leidde uiteindelijk tot een ingrijpende wijziging van de Opiumwet in 1976 – die tot op heden in grote lijnen gehandhaafd is gebleven – en waarbij een expliciet onderscheid werd gemaakt tussen harddrugs en softdrugs. Het experimenteren met heroïne, amfetamine en cocaïne in de jaren zeventig en tachtig dikte in tot een populatie verslaafden die methadon op recept kreeg en een veel grotere groep niet-deviante gebruikers (Cohen & Sas, 1995). Terugkijkend op de beleidsmatige definiëring van recreatieve en gemedicaliseerde gebruikers in de periode van 1919 tot 1976 concludeert De Kort: “Al met al is de conclusie gerechtvaardigd dat naarmate een bepaalde drug door de medische professie meer als een genees- dan als genotmiddel wordt gezien, het gebruik minder kans maakt om als problematisch te worden gedefiniëerd en verstrekking van dat middel via legale kanalen mogelijk blijft. [...] Indien een drug volgens de geneeskunde geen enkele medische toepassing kent, dan zal in het uiterste geval, zoals dat gebeurde met cannabis, een strafrechtelijke benadering de overhand krijgen” (De Kort, 1995:276).

De beleidsmatige spanning tussen gezondheid en strafrecht

Tot aan de Tweede Wereldoorlog heerste nationaal en internationaal de gedachte dat drugswetten in beginsel vooral de distributie van bepaalde geneesmiddelen moesten reguleren om de verkrijgbaarheid van drugs te verhinderen. In weerwil van die gedachte heeft de Rotterdamse politie zich vanaf de jaren twintig als eerste korps actief beziggehouden met de bestrijding van de illegale drugshandel. Dat haar invloed echter beperkt was, blijkt uit het feit dat de bij de Rotterdamse politie ondergebrachte ‘Nederlandse Centrale tot bestrijding van den smokkelhandel in verdoovende middelen’ (de Centrale) geen voet aan de grond kreeg toen zij eind jaren dertig trachtte onderzoek te verrichten naar de omvang van verslaving binnen medische settings en het voorschrijven en afleveren door artsen en apothekers. Het beleid definieerde verslaving als een medisch-sociaal in plaats van als een politieel en justitieel probleem (De Kort, 1995), waardoor een repressieve benadering van gebruikers grotendeels uitbleef.

De opvatting dat alleen handelaren bestreden moesten worden veranderde met de komst van hasj en marihuana. Tussen 1955 en 1967 verschoof de aandacht van politie en justitie van handelaar naar gebruiker. Men geloofde aanvankelijk dat door repressief optreden jegens gebruikers de vraag zou verdwijnen, waardoor smokkelaars en handelaren hun activiteiten noodgedwongen moesten staken. Toen de Amerikaanse socioloog Howard Becker in 1953 zijn invloedrijke artikel *Becoming a marihuana user* publiceerde, werd in datzelfde jaar het bezit van marihuana in Nederland strafbaar gesteld. De politie paste de wetwijziging direct met harde hand toe (De Kort, 1995; Blom, 1998; Tellegen, 2008), waarna de eerste marihuanaprocessen (Vinkenoog, 1980) zoveel media-aandacht trokken dat het leek alsof er sprake was van een snelle stijging in de prevalentie. Deze aanpak faalde en kon vanwege de nieuwe inzichten van de sociale wetenschappen zelfs nadelige gevolgen hebben voor de gezondheid. Tussen 1928 en 1966 werden in totaal 1.010 Opiumwetzaken ver-volgd, waarvan er 860 leidden tot een onherroepelijke veroordeling.

In de tweede helft van de jaren zestig veranderde dit drastisch. Het aantal Opiumwetzaken vertienvoudigde in korte tijd, van 74 in 1966 naar 1.078 in 1970 (Blom, 1998). Het Ministerie van Justitie kwam tot de conclusie dat de politie weinig greep op dealers had en overwegend personen met kleine hoeveelheden drugs wist te arresteren. Er werden steeds meer vraagtekens geplaatst bij de rechtsgrond van strafbaarstellingen en de doelmatigheid van sancties. Mede als gevolg van de toenemende maatschappelijke kritiek en de onderlinge spanningen tussen het Ministerie van Justitie en het departement van Sociale Zaken en Volksgezondheid werd besloten om twee onderzoekscommissies in het leven te roepen die uitgangspunten en beleidsaanbevelingen zouden geven voor een ander drugsbeleid, dat beter anticipeerde op de nieuwe situatie.¹³ Dit leidde in 1976 uiteindelijk tot een herziening van de Opiumwet, met onder andere een scheiding van hard- en softdrugs en decriminalisering van gebruikers van henneproducten, door cannabisbezit voor eigen gebruik strafbaar te stellen als overtreding en niet langer als misdrijf. Tegelijkertijd werd de maximum strafmaat voor handel in harddrugs verhoogd. Er werd gekozen voor een tweesporenbeleid waarbij de verantwoordelijkheid op gebruikersniveau voor een belangrijk deel weer bij volksgezondheid kwam te liggen, terwijl justitie het strafrechtelijk optreden tegen de handel in harddrugs intensiverde. De Kort betwijfelt achteraf de effectiviteit van een repressieve benadering: "Bij de veel gehoorde gedachte dat de georganiseerde drugscriminaliteit effectief bestreden kan worden met verscherpte repressie, moet gezien de ontwikkelingen tussen 1920 en 1940 en na 1973 grote vraagtekens worden gezet" (De Kort, 1995:281). Narcoticabestrijders bevinden zich volgens Tellegen (2008) feitelijk in de permanente spagaat die het 'utopisme van de drugsbestrijding' oproept. Want ondanks de noodzaak om hun bestaan te continueren, kunnen ze niet melden dat het drugsprobleem is opgelost. Tegelijkertijd moeten zij successen weten te behalen om de doelmatigheid van de organisatie aan te tonen. De dominante invloed van de medisch-sociale benadering heeft een repressieve aanpak van de gebruikers echter vrijwel volledig weten te verhinderen, volgens De Kort (1995). Maar de strafrechtdeskundige Blom (1998, 2006) is daar niet meer zo zeker van. Het huidige drugsbeleid heeft een nieuw spanningsveld geschapen tussen de volksgezondheidsaanpak en de strafrechtelijke aanpak, waarbij de balans steeds meer

naar repressief beleid uitslaat. De bevoegdheden van de bestrijders zijn vooral na de Paarse drugsnota van 1995 steeds verder uitgebreid en voor het eerst werd de strijd aangeboden met machtige criminele netwerken in Nederland, die door de opkomst van de (inter)nationale handel in illegale drugs geheel van karakter waren veranderd. Binnen het Paarse kabinet bestond er geen enkele behoefte meer om het drugsbeleid op welke wijze dan ook te liberaliseren.

Behalve door nieuwe VN-verdragen wordt het Nederlandse drugsbeleid sinds de jaren tachtig en negentig ook steeds meer bepaald door parallelle ontwikkelingen binnen Europa. Omdat het economisch belang van een Europa zonder grenzen niet mag leiden tot grenzeloze criminaliteit is het beleid vooral op justitieel niveau gericht op harmonisering van de drugswetgeving, ofwel de 'Europeanisering' van het drugsbeleid. De strafbaarstellingen en het vervolgingsbeleid werden "immers voor een belangrijk deel al begrensd door de verplichtingen die voortvloeien uit de verdragen die Nederland op dit terrein is aangegaan" (Blom, 1998:29). Hierdoor kon de eerder ingezette verharding onveranderd worden doorgezet. Dit leidde tot een toenemende prioritering van de strafrechtelijke aanpak. "De bestrijding van openbare ordeproblemen en de gegroeide Europese invloed hebben hun sporen nagelaten. [...] De gebruiker en de kleinhandel van drugs (koeriers, toeristen en coffeeshops) zijn naast de groothandel weer nadrukkelijk voorwerp van strafrechtelijke bejegening geworden" (Blom, 2006:180).

Ecstasy als stoorzender van beleid

Is een drugsgebruiker een patiënt, delinquent of beide, vraagt De Kort (1995) zich af in zijn studie *Tussen patiënt en delinquent*. De komst van de dancecultuur, de groeiende drugsmarkt en de 'normalisering' van gebruik in stapculturen werpen een nieuw licht op het paradigma van patiënt (verslaafd) of delinquent (verzet). De apolitieke en hedonistische dancecultuur is – anders dan de tegenculturen en protestculturen – veel meer een pleziercultuur. Ecstasygebruik vloeit niet voort uit protest of provocatie, zoals destijds met LSD, amfetamine, heroïne en/of marihuana het geval was, maar geldt meer als katalysator ter intensivering van het feestspektakel in de vrije tijd. De moderne drugsconsument handelt niet zoals de 'patiënt' vanuit een psychopathologisch motief noch, zoals bij de 'delinquent', vanuit een (deviante) afwijzing van gezagsdragers. Empirisch onderzoek laat duidelijk zien dat recreatief gebruik van genotmiddelen bij de meesten maar gedurende een korte periode plaatsvindt, waarin uitgaan en sociale binding met gelijkgestemden centraal staan en drugs in de context van ritme en roes vooral worden aangewend ter ontspanning en intensivering van collectief genot (hoofdstuk 2).

In tegenstelling tot Amerika, waar psychiaters en therapeuten als reactie op de strafbaarstelling van LSD ondergronds gingen experimenteren met ecstasy (Grob, 2000; Holland, 2001), kende Nederland – voor zover bekend in tegenstelling tot cocaïne, heroïne en zelfs LSD – geen officiële therapeutische toepassing. Ecstasygebruikers werden in de jaren negentig door politie en justitie – ook al was de drug sinds 1988 verboden – betrekkelijk met rust gelaten; ze werden niet als patiënt maar eerder als consument gezien. In de Paarse Drugsnota (1995) worden gebruikers nog getypeerd als 'kritische consumenten' die op de hoogte willen zijn van de gezondheidsrisico's. Vanuit de harm reduction gedachte werd het treffen van gezondheidsmaatregelen als afdoende gezien. Waarom deze pragmatische gezondheidsbenadering in het Nederlandse drugsbeleid op gebruikersniveau steeds meer wordt losgelaten en er steeds meer prioriteit wordt gegeven aan een strikte wetshandhaving in het uitgaansleven, komt in hoofdstuk 12 uitgebreid aan de orde.

Amsterdam: van rafelrand tot regelgeving

Het uitdijende uitgaansleven van de jaren negentig leek een logisch gevolg van de forse economische en sociaal-culturele veranderingen (hoofdstuk 6). Amsterdam had na de economische malaise van de jaren tachtig dankzij de aantrekkelijke economie en met hulp van het rijk en projectontwikkelaars weer de financiële adem om uitbreidingsplannen en megaprojecten in de stadsperiferie te realiseren (Boomkens & Hahn, 1987; De Rooy, 2007). In het nieuwe bestemmingsplan moest het 'Einde van de wereld' een woonbestemming krijgen met duizenden huishoudens. Het was maar één onderdeel van een grootschalig masterplan om de rafelige IJ-oever over een lengte van enkele kilometers tot voorbij het Centraal Station ingrijpend te herprofilen. In oostelijke richting zou een complete woonwijk met 10.000 nieuwe woningen op IJburg moeten verrijzen. Een groot deel van de plannen is intussen gerealiseerd. Bij station Bijlmer kwam een gloednieuw Ajax stadion, omringd door nieuwe kantoren, horeca, winkels, een exclusieve shoppingmall, een megabioscoop en een poppodium. Amsterdam werd net als andere steden weer een populaire bestemming: "De stad lijkt herontdekt als motor van economische en politieke ontwikkelingen en – in het verlengde daarvan – als centrum van vrije tijd, consumptie en cultuur" (Mommaas, 1999).

De spectaculaire groei en uitbreiding van de stad leidde er ook toe dat de oorspronkelijke verzameling loodsen, scheepswerven, kraakpanden en braakliggende stukken terrein langs het IJ in de jaren negentig het predicaat 'toplocatie' kreeg, waardoor de gehele strook in hoog tempo gesloopt dan wel verbouwd werd tot hippe horeca, (luxe) appartementen, winkels, culturele gebouwen en een terminal voor cruiseschepen. Deze ingrijpende herprofilering had een kaalslag van de 'creatieve humuslaag' tot gevolg. De rafelrand van de stad, waar in voorgaande jaren honderden housefeesten werden georganiseerd, ging teloor.

Van regelgeving tot handhaving: repressie in de risicosamenleving

We hebben er al eerder op gewezen dat er in de politiek, tegelijk met een verschuiving naar een meer strafrechtelijke aanpak in het drugsbeleid, een andere ontwikkeling gaande is in de richting van de 'preventiestaat', waardoor onveiligheidsbeleving een nieuw centraal thema is geworden in het politieke debat. De Duitse socioloog Beck (1986) concludeert in zijn boek *Die Risikogesellschaft* dat de technologische ontwikkeling in de moderne samenleving een dusdanige vlucht heeft genomen dat de overheid minder controle heeft op risico's die veelal worden gekenmerkt door onkenbaarheid, grenzeloosheid en buitensporige omvang. De westerse consument raakt mede door een succesvolle modernisering materieel verzadigd – en toch zien wij in de risicosamenleving allerlei nieuwe dreigingen op ons pad en laat het overheidsbeleid zich in toenemende mate sturen door haar verlangens om mogelijke catastrofes te beheersen dan wel af te wenden. Het door de media aangewakkerde gevoel van permanente dreiging schept sociaal onbehagen. Binnen deze onrustige context is het volgens de criminoloog Boutellier (2005) moeilijker om een identiteit te vormen. In de mobiele multi-etnische netwerksamenleving wordt vrijheid steeds meer als een 'riskante vrijheid' gezien, die haaks staat op de politieke gezondheidscultus waarbij groot belang wordt gehecht aan het voorkomen van risico's bij jongeren die (te veel) roken, drinken en/of drugs gebruiken. Boutellier verwijst in dit verband naar de spanning tussen vitaliteit en veiligheid, een centraal thema binnen de huidige risicosamenleving. De politiek legitimeert hierbij een systematisch en strenger optreden als reactie op maatschappelijk breed ervaren onveiligheidsgevoelens. Boutellier spreekt in dit verband van de 'veiligheidsutopie', het verlangen naar het samengaan van vitale vrijheid en veilige condities van expressieve ongeremdheid, maar paniek als het misgaat. In deze paradoxale situatie willen burgers maximaal gevrijwaard zijn van overheidsbemoeienis, maar tegelijkertijd meer bescherming van diezelfde overheid.

Volgens de rechtsfilosoof Van Oenen (2002a) zijn legaliteit en illegaliteit echter tot elkaar veroordeeld. In een prikkelend essay breekt hij een lans voor een meer ontspannen en productieve omgang met 'wilde fenomenen' ofwel "praktijken waarin elementen van illegaliteit

een rol spelen die zich aan regulering via repressie of moralisering onttrekken" (Van Oenen, 2002a:89). Pogingen om (nieuwe) fenomenen te marginaliseren of te verbannen werken vaak ineffectief en contraproductief zolang de aard van het betreffende fenomeen wordt miskend, aldus Van Oenen. De bekendste vorm van omgang met 'wildheid' is gedogen, dat volgens Van Oenen geen teken van slapheid is, maar juist van kracht. "Het zou van een volwassen en geëmancipeerd rechtsbewustzijn getuigen om ordelijk te kunnen leven zonder illusies van ultieme garantie voor legaliteit" (Van Oenen, 2002a:10). Hij spreekt in dit verband van 'discretionaire ruimtes', waar ambtsdragers van hoog tot laag een noodzakelijke discretie dienen te betrachten. 'Wilde praktijken' realiseren in de ogen van Van Oenen wel degelijk een morele meerwaarde. Juist het gebrek aan duidelijke wettelijke oriëntatie zorgt ervoor dat de deelnemers zelf een repertoire aan houdingen en praktijken moeten ontwikkelen om sociaal en moreel aanvaardbare omgangsvormen te vinden (Van Oenen, 2002a; Van Oenen, 2002b).

Probleemstelling en methode

Vijf elkaar opeenvolgende ontwikkelingen hebben volgens Blom (1998) de weg geplaveid naar het huidige Nederlandse drugsbeleid. Ten eerste heeft de totstandkoming van de Opiumwet ertoe geleid dat de handel in en het bezit van drugs strafrechtelijk konden worden aangepakt en drugsbestrijding een professioneel karakter kreeg. Ten tweede heeft Nederland zich met het ondertekenen van VN-verdragen verplicht om ook op internationaal niveau mee te werken aan de aanpak van drugs. Dit brengt een aanzienlijke beperking van zelfstandige beleidsruimte op nationaal niveau met zich mee. Als reactie op grensoverschrijdende (georganiseerde) criminaliteit ontstaat er vanaf de jaren tachtig een derde (parallele) ontwikkeling waarbij vooral op justitieel niveau gestreefd wordt naar harmonisering van de Europese drugswetgeving. Ten vierde hebben op lokaal niveau tal van Nederlandse gemeenten vanaf de jaren negentig hun Algemene Plaatselijke Verordeningen (APV's) aangescherpt als reactie op de overlast en criminaliteit van harddruggebruikers en later ook

blowende jongeren op volkspleintjes. En ten vijfde richt de overheid zich vanaf de jaren negentig, met het mondiaal geïnspireerde 'preventiedenken', in toenemende mate op morele thema's rond gezondheid, veiligheid en zeden.

Deze vijf ontwikkelingen vormen een eerste kader voor de duiding van ontwikkelingen op de lokale Amsterdamse drugsmarkt en het drugsbeleid. In deze studie staat de periode vanaf begin jaren negentig centraal. De focus ligt vooral op drugstrends bij gebruikersgroepen die deel uitmaken van het uitgaansleven. We hebben eerder betoogd dat de drugsmarkt gekenmerkt wordt door golfbewegingen. Dit roept de vraag op in hoeverre en op welke wijze zulke golfbewegingen zich gedurende de afgelopen twee decennia hebben gemanifesteerd. En bovenal de vraag welke rol (strafrechtelijk) drugsbeleid daarbij heeft gespeeld. Deze vragen leiden tot de volgende probleemstelling:

Welke ontwikkelingen hebben zich sinds het begin van de jaren negentig voorgedaan op de drugsmarkt van het Amsterdamse uitgaansleven en in hoeverre en op welke wijze zijn (strafrechtelijk) drugsbeleid en andere factoren hierop van invloed geweest?

Gezien het grote trendsettende potentieel van Amsterdam manifesteren nieuwe drugstrends in Nederland zich voor een belangrijk deel voor het eerst in het Amsterdamse uitgaansleven. Als we in ons onderzoek zicht willen hebben op vernieuwingen op de gebruikersmarkt, dan moeten we bij de uitwerking van de probleemstelling goed bedenken en aanvoelen welke actoren en factoren daarbij een rol kunnen spelen. Als we de ontwikkelingen doorlopend willen blijven volgen dan moet ook de continuïteit in het model zijn gewaarborgd. Voeling blijven houden met veranderende omstandigheden in het uitgaansleven is daarbij van essentieel belang.

Van Europees tot op lokaal niveau bestaat er na de komst van ecstasy een grote behoefte om trends te monitoren. Prevalentiegegevens worden verkregen met behulp van kwantitatieve monitoring, maar de kwalitatieve data ontbreken vaak om cijfermatige trends ook

afdoende te kunnen verklaren. In dit proefschrift willen we deze leemte opvullen. Bij het zoeken naar en formuleren van een theoretische trendbenadering staat de lokale Amsterdamse Antenne als triangulair (kwalitatief en kwantitatief) monitoringsinstrument centraal. Door het Amsterdamse uitgaansleven te schetsen kunnen condities benoemd worden die aanzetten tot het experimenteren met nieuwe (illegale) middelen. Antenne biedt de mogelijkheid om een trend van begin af aan te volgen, waarbij de vraag kan worden beantwoord of een nieuwe trend mogelijk samenhangt met veranderingen in het distributiesysteem, beleid en opsporingsinspanningen of met innovaties van producenten. In gebruikerskringen blijven we op de hoogte waarom er wel of juist niet met een (nieuw) middel wordt geëxperimenteerd (hoofdstuk 8 t/m 11). Bij het in kaart brengen van de moderne drugsconsumptie dringt zich continu de vraag op wat 'the next new thing' wordt. Welke factoren dragen mogelijk bij aan het succes van een middel of leiden juist tot een tanende belangstelling? Gaat het om verkrijgbaarheid, prijs en kwaliteit, of spelen imago en status ook mee?

In de komende hoofdstukken zullen we zien dat de Amsterdamse drugsmarkt al sinds de jaren zestig in beweging is en de populariteit van middelen soms sterk aan verandering onderhevig is. Waarom is het gebruik van snuifcocaine, dat in de jaren tachtig van de vorige eeuw voor het eerst furore maakte, vanaf eind jaren negentig opnieuw populair in het uitgaansleven? En waarom moet amfetamine, dat tot diep in de jaren tachtig veel gebruikt werd, het afleggen tegen cocaine en ecstasy? Sinds de jaren negentig wordt de gebruikersmarkt regelmatig geconfronteerd met 'nieuwe' middelen (onder andere Flea, B-sting, Cyber, Nexus, Dolce vita, X4, X7), maar waarom braken die nooit door, terwijl GHB, ketamine en lachgas wel aansloegen in het uitgaansleven?

Drug, set en setting

We hebben in vogelvlucht gezien dat historische omstandigheden het drugsgebruik en -trends bij nieuwe populaties kunnen beïnvloeden. Drugs maken over een langere termijn en in bepaalde periodes furor, raken een poos in de 'vergetelheid', om dan plotseling bij een heel andere bevolkingsgroep weer de kop op te steken. De sociaal-epidemiologische geschiedenis van psychoactieve middelen vertoont een grillig patroon, dat zichtbaar maakt dat middelen als gevolg van een complexe samenloop van omstandigheden opeens populair kunnen worden.¹⁴ Veel van de huidige drugs zijn in het verleden door Duitse en Amerikaanse farmaceutische bedrijven aanvankelijk als geneesmiddel op de markt gebracht om 'nieuwe' welvaartsziektes te bestrijden. Na het oorspronkelijke gebruik door patiënten en proefpersonen in medisch-wetenschappelijke of militaire settings, volgde een tweede carrière als genotmiddel van recreatieve gebruikers en/of verslaafden (Iversen, 2008; Rasmussen, 2008). De sociaal-historische carrières van heroïne, morfine, cocaïne, amfetamine, LSD, ketamine en lachgas zijn, net als die van ecstasy, in grote lijnen volgens dit patroon verlopen (hoofdstukken 8 t/m 11). De verspreiding van een drug speelt zich vaak af in contrasterende milieus en onder zeer uiteenlopende sociale en culturele omstandigheden. De motivatie voor amfetaminegebruik bijvoorbeeld hangt vaak specifiek samen met de eisen van de (beroeps)groep waartoe de gebruiker behoort. De kans op strafbaarstelling neemt toe wanneer producenten op malafide wijze middelen vervaardigen, criminele distributienetwerken ontstaan, dealers nieuwe gebruikersmarkten bedienen en grotere groepen het middel gaan gebruiken en misbruiken (hoofdstuk 7).

In deze studie zijn drug, set en setting belangrijke kernfactoren om ontwikkelingen op de drugsmarkt van het Amsterdamse uitgaansleven te beschrijven en te duiden. Daarmee sluiten we aan bij Zinberg (1984), wiens uitgangspunt is dat drugsgebruik slechts begrepen kan worden door naar de drie factoren te kijken; "[...] in order to understand what impels someone to use an illicit drug and how that affects the user, three determinants must be considered: drug (the pharmacologic action of the substance itself), set (the attitude of the person at the time of use, including personality structure), and setting (the influence of the physical and social setting within the use occurs) [...]" (Zinberg, 1984:5).

Nader uitgewerkt gaat het bij de factor *drug* om de werking van middelen - en die is mede afhankelijk van de dosis en de toedieningswijze (zoals snuiven, slikken, roken of injecteren). De factor *set* heeft betrekking op de gebruiker. Zinberg focust daarbij op de persoonlijkheid van de gebruikers en hun houding ten aanzien van de drug. De houding wordt mede bepaald door vorige ervaringen met deze of andere drugs. Zinbergs model zegt echter weinig over de demografische en sociaal-economische kenmerken van de gebruiker, zoals leeftijd, geslacht, etniciteit, opleidingsniveau en werk of studie, die ons inziens wel degelijk tot de setfactor moeten worden gerekend. *Setting* is binnen Zinberg's definitie de omgeving waarbinnen drugsgebruik plaatsvindt. In concreto betekent dit voor deze studie dat vooral gekeken wordt naar de locaties waar Amsterdamse uitgaanders middelen gebruiken en degenen met wie zij gebruiken.

Bij Zinberg ligt de focus bij setting feitelijk op het microniveau van kleine groepen gebruikers. In het uitgaansleven ligt wellicht de nadruk eerder op het mesoniveau van clubs en party's. Beide niveaus zijn niet los te zien van de bredere omgevingscontext, zoals het gevoerde drugsbeleid. Het is in zekere zin arbitrair om dit macroniveau niet tot de setting te rekenen, maar analytisch is het toch helderder om beleid, zoals wet- en regelgeving, als een separate factor te beschouwen. Zo kregen coffeeshops (= setting) de ruimte door de wettelijke decriminalisering van cannabis in 1976.

De Kort (1995) past in zijn proefschrift *Tussen patiënt en delinquent* het model van drug, set en setting toe om meer helderheid te krijgen over het Nederlandse drugsbeleid. Op basis van historische analyse concludeert hij dat het beleid meer naar repressie tendeeft wanneer de oorzaak van de drugsproblematiek wordt toegeschreven aan de farmacologische werking (factor drug) of de karakteristieken van de gebruikers (factor set). De drugsgebruiker zal dan eerder als een 'delinquent' bejegend worden. Wanneer de sociale context van het drugsgebruik (factor setting) aan belang wint en als determinerende factor wordt gezien, zal het beleid meer gericht zijn op medisch-sociale zorg en minder op de strafrechtelijke benadering. De verslaafde of gebruiker wordt dan als 'patiënt' gezien. Overigens wijst De Kort er wel op dat wanneer setting als een oorzakelijke factor wordt gezien, dit niet noodzakelijkerwijs tot gezondheidsbeleid hoeft te leiden. Naar

het zich laat aanzien lijkt er echter sprake te zijn van een trendbreuk nu de invloedssfeer van de 'sterke arm' in het uitgaansleven in de loop van de jaren nul aanzienlijk is gegroeid en de volksgezondheidsaanpak dreigt te overschaduwen. Dit laat wel scherp het dilemma van drugsbeleid zien dat De Kort (1995) al eerder heeft geschetst.

De panelstudie en theoretisch perspectief

Het empirische fundament van dit onderzoek is de panelstudie, de kwalitatieve component van Antenne. De panelstudie leent zich op de langere termijn - in lijn met de 'gefundeerde theoriebenadering' - uitstekend voor het inweven van nieuwe elementen (Glaser, 1978; Glaser & Strauss, 2008). Veel sociale wetenschappers hebben deze benadering als leidraad gebruikt voor heel uiteenlopende onderzoeksvelden, zoals misdaadnetwerken in de hasjhandel (Klerks, 2000) of de hiphop subcultuur (Wermuth, 2002). Essentieel is dat de onderzoeker het verschijnsel of fenomeen binnen het onderzoeksveld zo open mogelijk tegemoet treedt. "The grounded theory [...] is a sophisticated careful method of idea manufacturing" (Glaser: 1978:7). Vooringenomenheid of een te grote gerichtheid op het toetsen van een theorie, kan een blinde vlek creëren en daarmee het ontdekken van nieuwe spontane inzichten belemmeren, aldus Glaser & Strauss (2008), en zo de mogelijkheid uitsluiten van 'theoretical sensitivity' (Glaser, 1978).

Empirische dataverzameling 'into the field' is een niet onbelangrijk onderdeel van de gefundeerde theoriebenadering. Van belang is het zoeken naar empirisch materiaal dat meer inzicht geeft in het te onderzoeken fenomeen dan het obligate tipje van de sluier of het leveren van 'harde bewijzen' (Glaser, 1992). Aan observaties en interviews wordt een even grote waarde toegekend als aan bestaande theorieën. Kortom: een theorie moet 'werkzaam' zijn, zodat gebeurtenissen verklaard en zo mogelijk zelfs voorspeld kunnen worden (Glaser, 1978). Dat de 'gefundeerde theorie benadering' niet statisch maar flexibel is, impliceert ook dat bestaande paradigma's kunnen worden gewijzigd en aangescherpt (Glaser & Strauss, 2008).

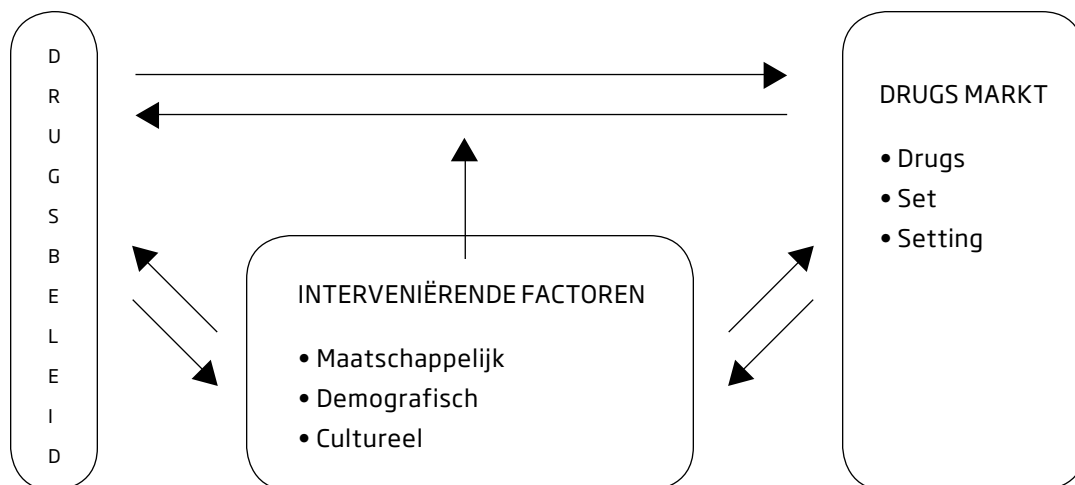
De invloedrijke studies van Zinberg (1984) en Becker (1963), waarop in het theoretische hoofdstuk 2 dieper wordt ingegaan, zijn sterk aan tijd en context gebonden. In die theorieontwikkeling wordt conform Glaser & Strauss (2008) uitgegaan van een proces van voortschrijdend inzicht, waarbij ruimte is voor het aandragen van nieuwe bouwstenen, en het dus geoorloofd is om de theoretische inzichten van Becker en Zinberg op basis van nieuwe data te actualiseren. Bij het in kaart brengen van het uitgaansleven door middel van de panelstudie is tevens gebruik gemaakt van het methodisch model van Watters & Biernacki (1989). Daarin worden vijf fasen in het veldwerk onderscheiden: (1) onderzoeksgebied geografisch in kaart brengen ('initial mapping'); (2) onderzoeksgebied etnografisch in kaart brengen door keuze van specifieke subculturen in 'natural' settings (in de traditie van onder andere Polsky (1967), die etnografische participatie verrichtte op locaties waar een subcultuur floreert en cohabiteert); (3) ontwikkelen van een plan voor een specifiek deelgebied; (4) eventuele herziening en aanpassing van het oorspronkelijke plan en (5) aanscherpen van (deel)onderzoeksvragen en instrumenten op basis van tussentijdse bevindingen.

In de kwalitatieve methodologie van het panelonderzoek vindt een 'constante vergelijking' (Glaser & Strauss 2008) plaats in samenspel met de onderzochte realiteit. Aangezien er in het uitgaansleven sprake is van een voordurende wisselwerking tussen actoren en factoren is het model van Strauss & Corbin (1990) een goede leidraad om de dynamische interacties tussen beleid (regelgeving en handhaving), consumenten (gebruikers) en producenten (clubexploitanten) beter te kunnen doorgronden (hoofdstuk 12). De interpretatieve benadering biedt ruimte om te bekijken en te reconstrueren hoe nieuwe culturele praktijken en meningen van de actoren gevormd en gedefinieerd worden binnen hun eigen leefwereld. De invloed en rol van trendsetters binnen mogelijke vernieuwingen op de drugsmarkt zijn bepalende actoren in de relatie tot en het samenspel met interveniërende factoren die zich vooral afspelen op het meso- en microniveau (hoofdstuk 3).

Naar een **analytisch** model

Ontwikkelingen in drugsbeleid en drugsgebruik vertonen golfbewegingen. Beleid wordt strenger of juist minder repressief, meer gericht op gezondheid of meer op opsporing en vervolging. Terwijl de ene drug door steeds meer mensen gebruikt wordt, raakt de andere in onbruik. In deze studie beschrijven we de ontwikkelingen in middelengebruik onder het uitgaanspubliek in Amsterdam tijdens de afgelopen twintig jaar en gaan we na in hoeverre deze samenhangen met (strafrechtelijk) drugsbeleid. Zowel trends in middelengebruik als beleidsontwikkelingen staan niet los van andere ontwikkelingen; de uitdaging is om te trachten de wederzijdse beïnvloeding van deze verschillende factoren te reconstrueren. Schematisch is dit weer te geven in onderstaand model.

Het drugsbeleid kan nader gespecificeerd worden naar internationaal, nationaal en lokaal niveau. De focus in deze studie ligt op het lokale Amsterdamse beleid ten aanzien van 'uitgaansdrugs'. Daarnaast kan onderscheid gemaakt worden naar aard van het beleid (bijvoorbeeld meer of minder repressief) en naar de praktische uitvoering hiervan (mondjesmaat of intensief). Ontwikkelingen in drugsbeleid kunnen worden beïnvloed door interveniërende factoren, zoals maatschappelijke ontwikkelingen (bijvoorbeeld opgaande of neergaande economie, toegenomen neiging tot preventie van allerlei risicogedrag), veranderingen in de bevolkingssamenstelling (bijvoorbeeld meer allochtonen) en culturele trends (bijvoorbeeld op het terrein van muziek, tijdgeest). Zowel drugsbeleid als ontwikkelingen op andere terreinen kunnen de drugsmarkt beïnvloeden, zowel wat betreft de geconsumeerde middelen (drug) als de gebruikers (set) en de locaties waar deze middelen gebruikt worden (setting). De pijlen in het schema geven aan dat de onderlinge beïnvloeding van deze factoren niet slechts in één richting hoeft te gaan. Zo kan drugsbeleid bijdragen aan een daling in het drugsgebruik, maar is het evenzeer denkbaar dat een stijging in gebruik intensivering van of verandering in drugsbeleid bewerkstelligt.

Opbouw en hoofdstukindeling

In dit eerste hoofdstuk hebben we gezien dat er tal van factoren zijn die de dynamiek van drug, set en setting kunnen beïnvloeden en gevolgen hebben voor de prevalentie van drugsgebruik. Het zwaartepunt van deze studie ligt op ontwikkelingen in het Amsterdamse uitgaansleven vanaf de late jaren tachtig tot op heden, waarbij de probleemstelling draait om de vraag welke (dominante) factoren en actoren hierop van invloed zijn. In hoofdstuk 2 worden theoretische visies en empirische studies besproken die ingaan op de verschillende dimensies van drug, set en setting. In hoofdstuk 3 wordt de geboorte van het Amsterdamse multimethodisch monitorsysteem Antenne gesitueerd tegen de achtergrond van de snel veranderende drugsmarkt. Er worden vijf trenddimensies gedefinieerd die antwoord moeten geven op de probleemstelling. Hoofdstuk 4, 5 en 6 beslaan een trilogie van het Amsterdamse uitgaansleven. In hoofdstuk 4 wordt in vogelvlucht de geschiedenis geschetst vanaf het interbellum (1919-1940), via de onstuimige en politiek geëngageerde jeugdculturen van de jaren zestig, tot aan de vooravond van house, diep in de jaren tachtig. De toen geldende opinies en drugsculturen zullen tegen het licht van sociaal-maatschappelijke veranderingen worden beschreven. Aan de 'houservervolving' (1988-1993) wordt een apart hoofdstuk (5) gewijd, omdat deze periode door de samensmelting van elektronische muziek en ecstasy kan worden gezien als een belangrijk keerpunt in het uitgaansleven. Toen de houserage buitenproportionele dimensies begon aan te nemen en de volksgezondheid steeds vaker serieus werd bedreigd, nam de roep om nieuwe regelgeving allengs toe. Partyorganisatoren van het eerste uur moesten onder druk van nieuwe regelgeving professionaliseren, waarna de commercie steeds meer de overhand kreeg. In hoofdstuk 6 beschrijven we aan de hand van de panelstudie het nieuwe Amsterdamse uitgaansleven (1994-2008) met z'n wilde hedonistische trekken op het gebied van seksualiteit, mode, drugsgebruik en de consumptie van luxe goederen.

Hoofdstuk 7 vormt de opmaat tot een meer gedetailleerde beschrijving en analyse van de markt en het gebruik van de drugs die in de daaropvolgende hoofdstukken worden besproken. De focus ligt bij een drietal stimulantia (ecstasy, cocaïne en amfetamine) en drie narcosemiddelen (lachgas, GHB en ketamine) die in de periode 1994-2008 gedurende kortere of langere tijd het Amsterdamse uitgaansleven hebben gekleurd. De marktdynamiek (confiscaties, verkrijgbaarheid, prijs en zuiverheid) wordt per middel geschetst. In de hoofdstukken 8, 9, 10 en 11 komen achtereenvolgens ecstasy, cocaïne, amfetamine en de anesthetica aan bod. Per hoofdstuk wordt eerst in vogelvlucht de sociale epidemiologie geschetst waarna de focus komt te liggen op de panelstudie. Vanuit gebruikersperspectief worden de golfbewegingen op de gebruikers- en uitgaansmarkt beschreven en kijken we welke specifieke factoren hierop van invloed zijn geweest.

Voordat we eindigen met de conclusies, wordt in hoofdstuk 12 tenslotte het complexe samenspel geschetst tussen de conflicterende roes- en regelwereld in het uitgaansleven. Daarbij wordt vooral gekeken hoe handhaving en regelgeving in de jaren negentig en nul in het uitgaansleven hun beslag hebben gekregen en welke invloed ze hebben gehad op de gebruiksprevalentie.

NOTEN

Van **acid** tot **zerotolerance**

- 1 Het KNSM-eiland werd in 1977 door de Koninklijke Nederlandse Stoomboot Maatschappij verlaten. In 1992 werd begonnen met de nieuwbouw.
- 2 In de 'wasstraat' worden van drugsbezit verdachte bezoekers aan de officier van justitie voorgeleid en daarna door de politie gefouilleerd in speciaal daarvoor naast elkaar opgestelde containers die een soort straat creëren. Aan het einde van de 'wasstraat' wordt bij geconstateerde overtreding van de gedoogde hoeveelheid beslist of er een proces verbaal wordt opgemaakt dan wel voorgeleiding volgt. In de meeste gevallen vindt er een sepot plaats wegens het bezit van een geringe hoeveelheid soft- en/of harddrugs die binnen de richtlijnen van OM vallen.
- 3 Hoewel over het exacte beginpunt valt te twisten begon de house in Nederland volgens pioniers officieel in 1988. De eerste 'Summer of love' (1967) werd door de Amerikaanse tegencultuur geproclameerd.
- 4 XTC werd in de beginjaren als afkorting gebruikt. We hanteren liever het woord ecstasy, tenzij anders geciteerd in referenties, artikelen en dergelijke.
- 5 In de internationale literatuur wordt zowel over club- als over partydrugs gesproken. Maar behalve amfetamine, cocaïne en cannabis wordt met beide begrippen vooral ecstasy bedoeld.
- 6 Overigens is ook in andere regio's in Nederland (onder andere Gelderland en Brabant) een toenemende repressie door politie en justitie waar te nemen (Doekhie et al., 2010).
- 7 Een greep uit de politieke discussies van de laatste jaren over de wens tot nieuwe morele regels voor of een verbod op: expliciete seks op pornofeesten en seks in videoclips, roken in horecagelegenheden, het testen van partydrugs, paddoverkoop, gewelddadige games en hoge THC-waarden in wiet. Hier bovenop komen pleidooien voor blaastesten voor kinderen onder de zestien, alcoholverbod onder de achttien en het sluiten van coffeeshops in de buurt van scholen.
- 8 In 1853 ontwikkelde Charles Pravaz de injectienaald, die door de modedrug morfine populair werd in mondaine intellectuele en aristocratische kringen en de drug een modern en medisch aura gaf dat gunstig afstak tegen het ordinaire en volkse drinken van alcohol en dan speciaal absint (Ten Berge, 2007).
- 9 Brent had tijdens zijn verblijf op de Filippijnen, destijds een kolonie van Amerika, de verwoestende uitwerking gezien van het opiumschiiven op onder andere de arbeidsmoraal. Aangezien Amerika ook opiumkits met Chinese arbeiders had, was dit voor Brent een reden om het opiumschiiven onder de aandacht te brengen. Hij zocht daarbij vooral steun bij China, dat door twee opiumoorlogen met Engeland ernstige nadelen ondervond van de desastreuze verslavingsgolf die het land tarte.
- 10 Aan het einde van de 16e eeuw bereikten de eerste Nederlandse handelsschepen Java, waar het gebruik van opium al geruime tijd bekend was. Toen de vraag naar opium groeide, ontdekte de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) opium als winstgevend ruilartikel. Door een directe handelsweg naar India op te zetten voor opium uit Bengalen, verwierven de Hollanders in korte tijd het grootste aandeel in de opiumhandel (Bertholet, 2007; Duco, 2006). De Nederlandsche Cocainefabriek (NCF) in Amsterdam werd in 1900 opgericht door de Koloniale Bank, en bleef volgens Korf & De Kort (1990) na de Opiumwet van 1919 nog tot 1928 ongemoeid. Grote partijen cocabladeren uit Java werden tot aan die tijd met een Nederlandse vergunning naar de fabriek vervoerd om daaruit cocaïne voor geneeskundige doeleinden te produceren.
- 11 Een derde groep van onder andere telers van cocabladeren en de chemische en farmaceutische industrie met economische en financiële belangen in de productie en handel van drugs, heeft tot aan de Tweede Wereldoorlog invloed gehad op het drugsbeleid (De Kort, 1995).
- 12 Opium werd in China als bedwelmend genotmiddel al geruime tijd gebruikt, voordat het land in het begin van de 19e eeuw commercieel door het Westen werd ontsloten en het grote partijen opium door Engelse kooplieden het land werden ingevoerd.
- 13 Het rapport van de commissie Hulsman (1971) en het rapport van de werkgroep-Baan (1972) boden wetenschappelijke ondersteuning bij het nieuw voorgestelde beleid.
- 14 Drugsmarkten kunnen voor een deel worden beïnvloed door onvoorspelbare externe oorzaken als (de gevolgen van) oorlog, kolonialisme, economische fluctuaties, wetgeving, ziektes en globalisering evenals de opkomst van nieuwe muziekstromingen die de thans geldende tijdsgeest weten te vertolken.

Foto Henny Boogert • Amsterdam punk

2 Theoretische visies op drugs, jeugd en uitgaan

Aan het begin van de twintigste eeuw komt de sociale geschiedenis van drugsgebruik in een nieuwe fase door een toenemende (internationale) politieke belangstelling voor de handel en groeiende zorg over de schadelijkheid van opiaten en cocaïne vanuit medisch oogpunt. Tot in de jaren vijftig werd over drugsgebruikers vooral gedacht in termen van patiënt of delinquent (De Kort, 1995). Aanvankelijk bleef dat zo ten tijde van de opkomst van drugsgebruik door jongeren en jongvolwassenen in Nederland. Maar deze concepten bleken niet afdoende om de steeds snellere verspreiding van drugsgebruik vanaf het eind van de jaren zestig te kunnen begrijpen. Er kwam meer oog voor de betekenis van drugs binnen opkomende jeugdculturen. In de wetenschappelijke ideeën over jeugdculturen kwam de inspiratie aanvankelijk vooral uit het werk en gedachtegoed van Amerikaanse sociologen en later uit de maatschappijkritische benadering van Britse jeugdonderzoekers. Vanaf de jaren tachtig noopten de steeds verdere verspreiding van drugsgebruik, het groeiende palet aan beschikbare drugs en de toenemende differentiatie in

leefstijlen van drugsgebruikers tot nieuwe theoretische benaderingen. Wetenschappers gingen zich afvragen of drugsgebruik nog wel als een subcultureel fenomeen beschouwd kon worden. Tegelijkertijd deden zich krachtige maatschappelijke ontwikkelingen gelden, onder andere in de vorm van economische malaise gevolgd door economische opbloei en globalisering, waardoor steden van karakter veranderden. Jongeren kregen steeds meer eigen territoria, in termen van een verlengde jeugd en ruimte. Jongeren vormden ook in toenemende mate een interessante markt, die op haar beurt weer gestimuleerd werd door tal van technologische innovaties. De plekken waar uitgaan werd veranderden van donkere kelders in steeds spectaculairdere locaties, die door duizenden, soms zelfs tienduizenden bezoekers werden bezocht. Ten tijde van een groeiende liberalisering van de markt en meer behoefte aan persoonlijke vrijheid nam ook de bezorgdheid toe, die gestalte kreeg in wat wel de 'risicosamenleving' wordt genoemd. Al deze ontwikkelingen beïnvloedden de theorievorming over jongeren en drugsgebruik.

Drug, set en setting

De ontdekking van LSD-25 in 1943 door Albert Hofmann heeft er onder andere toe geleid dat wetenschappers in de 'psychedelische periode' - vanaf de jaren vijftig tot aan de strafbaarstelling halverwege de jaren zestig - een belangrijke waarde gingen toekennen aan de invloed van de gebruiker (set) en de omgeving waarin drugs gebruikt worden (setting) op de werking van drugs. In de Verenigde Staten, Canada en

Europa konden wetenschappers tot halverwege de jaren zestig nog vrij eenvoudig vloeibare LSD-25 bestellen bij de farmaceutische firma Sandoz in Zürich (Hofmann, 1979; Stevens, 1987; Van Ree, 1966). Onderzoekers en therapeuten ontdekten bij LSD-experimenten in een gecontroleerde medische omgeving dat de werking van persoon tot persoon kon verschillen en bovendien beïnvloed werd door omgevingsfactoren (Snelders, 1999).

De waarde van het drug, set en setting model werd door een groeiende groep wetenschappers aanvaard en verder verfijnd door Amerikaanse psychologen als Leary, Alpert en Metzner (Snelders, 1999; Stevens, 1987). In dit model heeft de factor 'drug' betrekking op de farmacologische eigenschappen van de stof; die hangen weer samen met de dosis, gebruiksfrequentie en de wijze van toediening (bijvoorbeeld slikken, roken, snuiven, spuiten). De factor 'set' verwijst naar kenmerken van de gebruikers, zoals persoonlijkheidsstructuur, verwachtingen ten aanzien van de effecten van een drug, mentale voorbereiding en gemoedstoestand van de gebruiker. De 'setting' omvat fysieke, sociale en culturele omgevingsfactoren.

Door de opkomst van de maatschappijkritische tegencultuur in Amerika ten tijde van de Vietnamoorlog werd de setting, die oorspronkelijk alleen werd geassocieerd met de fysieke omgeving, verruimd tot de sociale en culturele context waarbinnen drugs worden gebruikt (Snelders, 1999). Deze aspecten van de context waren in een tijdsgewricht waarin politieke, maatschappelijke en culturele veranderingen zich in hoog tempo voltrokken ook in Europa van belang voor het duiden en begrijpen van de opkomende tegenculturen. Leary's oproep "Turn on, tune in, drop out" (Leary, 1992) had tot gevolg dat LSD zich ook buiten medische settings in rap tempo verspreidde, voornamelijk onder middenklasse studenten. Het toegenomen LSD-gebruik leidde in de Verenigde Staten tot een golf van ongelukken en al snel ook nationale hysterie. Als gevolg hiervan werd LSD op lijst A van de Narcotic Act geplaatst, waardoor het middel ook niet meer voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt mocht worden (Stevens, 1987). In Nederland werd LSD in 1966 verboden, maar in de daaropvolgende jaren werd de drug nog wel toegepast in de therapeutische behandeling van getraumatiseerde slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog (Snelders, 1999).

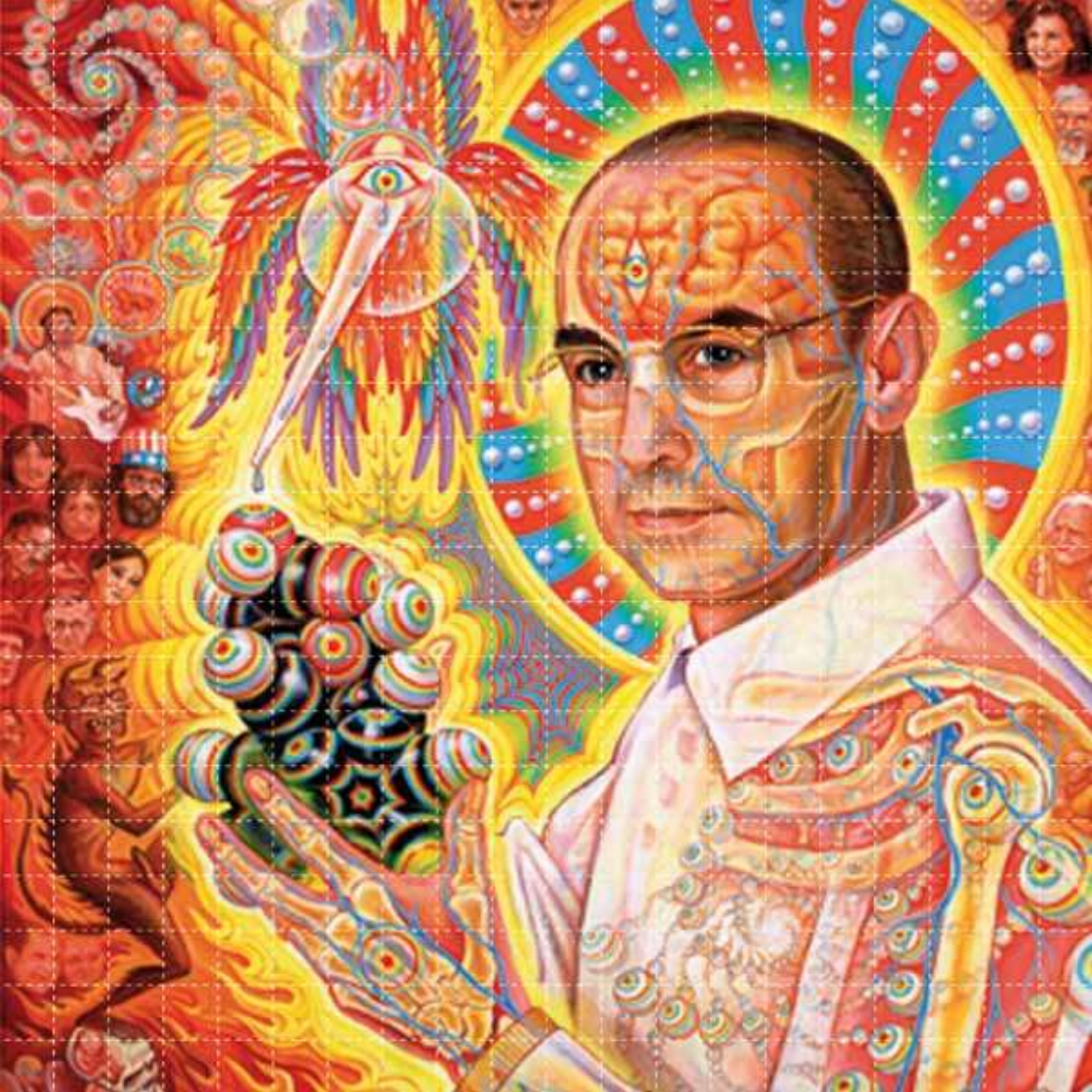
In deze roerige periode was de jonge Amerikaanse psychiater Norman Zinberg vooral begaan met het lot van opiaatgebruikers. Het viel hem op dat in de setting van het ziekenhuis het gedrag van artsen invloed had op hun omgang met en daarmee het gedrag van heroïnegebruikers. Doktoren kenden vanwege de verslavende werking van opiaten grote aarzelingen om die voor te schrijven of toe te dienen. Over marihuana was bijna niets bekend, laat staan dat men enig idee had hoe

om te gaan met een nieuwe groep LSD 'patiënten', die niet verslaafd waren aan heroïne maar de mond wel vol had van 'turning on'. Artsen moesten het antwoord op vragen van verontruste ouders over de werking van psychedelische middelen als LSD vaak schuldig blijven. Het vrij massale gebruik van heroïne door jonge Amerikaanse soldaten in de Vietnamoorlog leidde tot nieuwe inzichten, die Zinberg in de jaren erna met behulp van de theoretische inzichten van Howard Becker (1953, 1963) en het drug, set en setting model verder uitwerkte voor andere drugs dan marihuana en LSD.

In zijn in 1984 verschenen studie *Drug, set, and setting* put Zinberg uit twintig jaar ervaring met gebruikers van onder andere heroïne, LSD, marihuana, alcohol en amfetamine. Hij komt op grond van empirisch onderzoek tot de conclusie dat niet de drug maar de setting vaak doorslaggevend voor de beleving is.¹ De basis voor gecontroleerd drugsgebruik hangt volgens Zinberg nauw samen met waarden en gedragsregels ('sociale sancties') en gedragspatronen ('sociale rituelen'). Samen vormen ze de informele sociale controle binnen een groep drugsgebruikers. Sociale rituelen dragen, zeker bij illegale drugs, een vaak sterk gestileerd karakter, dat onder meer tot uitdrukking komt in een specifieke wijze van gebruik, de keuze van de fysieke en sociale setting, de activiteiten die worden ondernomen en de strategieën die worden gevolgd om ongewenste effecten te minimaliseren. De informele sociale controle, die tegelijkertijd uit rituelen en sancties bestaat, is van toepassing op elk middel, inclusief alcohol. Het bestaan van sociale sancties en rituelen wil overigens niet zeggen dat deze effectief en automatisch worden nagevolgd of altijd controlebevorderend werken. Herhaaldelijk excessief gebruik of het bij voortduring overtreden van informele groepsnormen kunnen tot sancties leiden, inclusief uitsluiting van individuele groepsleden.

Zinberg onderscheidt vier fasen van sociale rituelen en sancties die deel uitmaken van het proces van leren omgaan met gecontroleerd gebruik van illegale middelen: (1) Sancties preciseren gematigd gebruik en veroordelen compulsief gebruik (bijvoorbeeld alleen in het weekend gebruiken); (2) Sancties houden rekening met het rituele gebruik in specifieke sociale en fysieke settings die bevorderlijk zijn voor een 'veilige' drugservaring. Gebruikers wijzen elkaar er bijvoorbeeld op dat trippen achter het stuur gevaarlijk is en dat een veilige

JOHNNY DEPP

BENICIO DEL TORO

A TERRY GILLIAM FILM
**Fear AND
LOATHING**
in LAS VEGAS

BASED ON THE BOOK BY HUNTER S. THOMPSON

"EXCRUCIATINGLY FUNNY."

— J. Hoberman, *Village Voice*

©1998 Universal City Studios, Inc. All Rights Reserved

Illustration of Fear and Loathing in Las Vegas

huiselijke omgeving veruit valt te verkiezen boven een tjokvolle disco. (3) Sancties identificeren potentieel ongunstige effecten van drugs. Rituelen belichamen voorzorgsmaatregelen die in acht worden genomen voor en tijdens het drugsgebruik. Kennis van dosering en wijze van toediening zijn essentieel in het minimaliseren van al te heftig gebruik. En (4) sancties en rituelen maken een onderscheid tussen drugsgerelateerde contacten (meestal in de vrije tijd) en niet-drugsgerelateerde contacten (meestal door de week).

Hoewel Zinberg aangeeft dat de gecontroleerde rituelen en sancties per individu verschillend kunnen worden beleefd, kent hij bij het gecontroleerde drugsgebruik toch de meeste waarde toe aan de invloed van de gebruikende peergroep. Want peers hebben er juist alle baat bij dat het drugsgebruik leidt tot prettige effecten conform de verwachtingen. Van belang is niet zo zeer welke drug er precies wordt gebruikt, als wel hoe en onder welke omstandigheden wordt gebruikt. Zinberg is ervan overtuigd dat van de drie elementen van zijn theoretische model, “setting had received the least attention and recognition” (Zinberg, 1984:5).

Zinbergs model van gecontroleerd drugsgebruik is voor veel Amerikaanse en Europese drugsonderzoekers een belangrijke inspiratiebron om het gebruik en de informele regulering van drugs bij zowel problematische als recreatieve gebruikers beter te begrijpen. De focus kan daarbij verschillen. Er is onderzoek verricht naar het (thuis)gebruik van snuifcocaine in niet-deviante groepen (Cohen, 1989; Decorte, 2000; Waldorf et al., 1991). Hoewel deze studies ook periodes van compulsief cocainegebruik rapporteren, weten de meeste gebruikers hun omgang met snuifcocaine (op termijn) te reguleren tot een aanvaardbaar gebruik. Andere studies richtten zich op problematisch gebruik van heroïne en (crack)cocaine (Grapendaal et al., 1991; Grund, 1993; Reinerman & Levine, 1997). In tegenstelling tot het thuisgebruik van cocaine-snuivers betreft de setting bij de problematische gebruikers vooral de straatscene en ligt de nadruk vaak op het ‘junkiestigma’, de sociale problematiek van armoede, uitsluiting, werkloosheid, prostitutie en racisme. Door de opkomst van ecstasy in de jaren negentig verplaatst de aandacht van onderzoekers zich meer naar ‘uitgaansdrugs’. Afwijkend met de thuissettings bij snuifcocaine en de straatscene van

heroïne en crack, vindt ecstasygebruik vooral plaats in het expanderende uitgaansleven, in clubs en op houseparty’s (Korf et al., 1991; Korf et al., 1994; Sterk et al., 2006; Van de Wijngaart et al., 1997). Met zijn model reikte Zinberg wetenschappers een theoretisch kader aan dat waardevolle informatie kon opleveren over praktijken van zelfregulering bij gebruikers van verschillende drugs, in verschillende settings en binnen verschillende (sub)culturen. Op een abstracter niveau maakte de historicus De Kort (1995) met Zinberg’s model inzichtelijk hoe verschuivingen binnen het politiek-maatschappelijke discours over drug, dan wel set of setting samengingen met, en misschien zelfs wel ten grondslag lagen aan, ontwikkelingen in het Nederlandse drugsbeleid (hoofdstuk 1). Toch blijven er ook belangrijke vragen over. Zinberg had weinig oog voor de keuze van drugsgebruikers voor specifieke middelen. Hoe moet bijvoorbeeld de collectief beleefde extase van ecstasy worden geïnterpreteerd? Is het model van drug, set, en setting niet te statisch om inzicht te verschaffen in veranderingen binnen lokale gebruikersculturen die het gevolg zijn van de globalisering van de muziekindustrie en de drugsmarkt? Kan Zinbergs model verklaren waarom bepaalde drugs in specifieke subculturen worden gebruikt of gecombineerd en andere middelen juist niet?

Drugsgebruik als sociaal leerproces

In de studie *Outsiders* (1963) van de Amerikaanse socioloog Howard Becker, worden andere invloedrijke sociaal-wetenschappelijke en criminologische theorieën over (subcultureel) drugsgebruik voor het voetlicht gebracht. Enerzijds werkt Becker de labelingtheorie uit, waarin de nadruk wordt gelegd op de gevolgen die strafbaarstellingen van bepaalde gedragingen voor de overtreders hebben. Daarbij gaat Becker in op de processen die criminalisering, in het bijzonder in het geval van drugs, bewerkstelligen. Hij grijpt het criminaliseren van marihuana-gebruikers door de Amerikaanse overheid aan om marihuana-gebruik in het perspectief van de sociale leertheorie te plaatsen door de omschrijving van een praktijk die hij omschrijft als ‘recreational use’.

Een ander thema dat Becker eveneens in *Outsiders* behandelt, is hoe mensen leren drugs te gebruiken; dit thema staat overigens niet los van de labelingbenadering, want volgens Becker is het gebruik van illegale drugs slechts te begrijpen binnen de context van criminalisering en de daarmee gepaard gaande labelingprocessen. In het hoofdstuk *Becoming a marijuana user* (dat al in 1953 als artikel in een wetenschappelijk tijdschrift verscheen) beschrijft Becker de condities die nodig zijn om een marihuana-gebruiker te worden. Hij onderscheidt daarbij drie cruciale stappen in het sociale leerproces op weg naar recreatief marihuana-gebruik: (1) het leren van de techniek (hoe moet je marihuana roken?); (2) het leren herkennen van de effecten en (3) het leren genieten van de marihuana-roes. Daarnaast onderscheidt Becker drie typen marihuana-gebruikers, die tevens staan voor de drie fasen in de gebruikscarrière: (1) de beginner; (2) de gelegenheden-gebruiker ('occasional user'); en (3) de regelmatige gebruiker ('regular user'). De eerste fase bestaat uit het roken van de eerste joint(s). De gelegenheden-gebruiker is meer een spontane gebruiker, die het gebruik van het toeval laat afhangen; overigens blijft het in de praktijk vaak bij de eerste of de tweede fase.

Dankzij het werk van Becker kwam Zinberg tot het inzicht dat gecontroleerd drugsgebruik mogelijk is, niet in het minst vanwege de rol die in het door Becker beschreven leerproces is weggelegd voor de onderlinge sociale controle binnen de peergroep. De studies van Becker en Zinberg benadrukken dat informele sociale controle een leerproces is dat plaatsvindt binnen subculturen. De effecten kunnen worden beïnvloed door (initiatie)rituelen en het onder peers lerenderwijs gebruiken en delen van drugs (Becker, 1963). In de loop der tijd hebben echter verschillende onderzoekers kritiek geuit op het werk van Becker. Volgens Pearson & Twohig (1976) spiegelt Becker zaken te idealistisch voor doordat de empirische basis voor zijn theorie grotendeels beperkt bleef tot een selecte groep witte avant-garde jazzmuzikanten in de jaren vijftig. Bovendien zou Becker de farmacologische aspecten van de roes hebben ondergewaardeerd - en wel omdat hij volgens deze onderzoekers ideologische redenen had om 'softdrugs' te legaliseren. De criminoloog Young (1971) ventileert eveneens kritiek, onder andere met betrekking tot het feit dat Becker's ideaaltypische gebruikersmodel tekort zou schieten bij het verklaren van de roes bij nieuwe, tot dan toe onbekende drugs (zoals destijds LSD). Nog weer andere kritiek wordt in de jaren negentig geuit door onderzoekers

die menen dat de subculturele context van drugsgebruik grotendeels achterhaald is (Redhead, 1997; Parker et al., 1998). Subculturele theorieën zoals die van Becker zijn oorspronkelijk ontwikkeld in een periode dat drugsgebruik atypisch was en bij het gedrag van delinquenten hoorde. Dergelijke theorieën zouden daarom niet meer van toepassing zijn op het wijdverspreide drugsgebruik van de jaren negentig (Parker et al., 1998). Drugsgebruik zou binnen de postmoderne context, als gevolg van diversificatie en individualisering van de muziek- en mode-industrie, veel complexer zijn geworden, waardoor er haast geen specifieke subculturen meer zijn te onderscheiden (Redhead, 1997). Als instrument zou het subculturele concept daarom gedateerd zijn en onwerkbaar als analytisch gereedschap in de sociologie van jongeren, muziek en leefstijlen (Bennett, 1999).

De socioloog Gourley (2004) betoogt op basis van een onderzoek naar de initiatierituelen van (overigens slechts twintig) ecstasygebruikers echter dat de theorie van Becker nog steeds toepasbaar én relevant is om het moderne recreatieve gebruik van ecstasy te begrijpen. Zij stelt dat ook het gebruik van ecstasy nog steeds in een subcultuur van drugsgebruikers plaatsvindt. Haar keuze voor ecstasy is ingegeven door het feit dat het om een relatief nieuw middel gaat, dat na marihuana tevens de meest populaire recreatieve drug is bij middenklasse jongeren uit de Australische ravescene. De manier waarop wordt gebruikt past binnen een specifieke sociale context. Specifieke gedragsnormen en sociale sancties worden herhaaldelijk door gebruikers gearticuleerd, evenals de regels over waarom, waar en hoe er wordt gebruikt. Ecstasygebruikers leren ook op welke manieren het plezier vergroot kan worden of, zoals Duff (2008) betoogt, geleerd kan worden van de ecstasyrush te genieten. Gourley concludeert dan ook dat het kind niet met het badwater weggegooid mag worden en dat de oorspronkelijke subculturele theorie van Becker decennia later nog steeds relevant en toepasbaar is op een recreatieve subcultuur van ecstasygebruikers die meer naar mainstream neigt.

Toch blijft het knagen - en niet alleen omdat Gourley haar toetsing van Becker's theorie baseert op slechts twintig ecstasygebruikers. Welke betekenis moeten we toegekennen aan het individuele én collectieve 'naar de klote' gedrag van notoire roeszoekers? Hoe kunnen we dergelijke 'destructieve praktijken' inpassen in Beckers' leerproces van recreatief drugsgebruik?

Culturele praktijken van jongerenculturen in historische context

---

De geschiedenis van jeugdcultuur en jeugdcriminaliteit als objecten van wetenschappelijke studie beslaat intussen meer dan een eeuw. Het fundament daarvoor werd gelegd door de Chicago School, die vanaf 1920 tot aan de Tweede Wereldoorlog een vooraanstaande rol speelde in de sociologisch en criminologisch georiënteerde theorievorming over onder andere deviante jeugdculturen. Onderzoekers hebben voor jeugdculturen altijd een sterk etnografische belangstelling gehad. In de eerste onderzoeken van de Chicago School stonden voornamelijk vandalisme, jeugdcriminaliteit en straatbendes centraal, waarbij de focus vooral was gericht op afwijkend gedrag van jongeren in hun natuurlijke omgeving van getto's in metropolen. Marginale 'unassimilated social types' als de jonge delinquent, de zakkenroller, het bendelid, de zwerver en dergelijke worden beschreven in klassieke studies als *On hobos and homelessness* (Anderson, 1923), *The delinquent gang* (Trasher, 1927), *The Ghetto* (Wirth, 1928), *The gold coast and the slum* (Zorbaugh, 1929) en *The Jack Roller* (Shaw, 1930). Criminaliteit en delinquentie werden gezien als kernthema's van de jeugd als sociaal probleem. Als tegenhanger van de destijds dominante individuele benadering in de verklaring van jeugdcriminaliteit probeerden de onderzoekers bouwstenen aan te dragen voor de assumptie dat (crimineel) gedrag het resultaat is van maatschappelijke processen en culturele conflicten (Bruinsma, 2001). Mede met behulp van etnografisch onderzoek vond men dat jeugdcriminaliteit bij een individu of groep in zijn culturele context moet worden gezien, als een normale menselijke reactie "determined by cultural norms, and not a symptom of psychological deficiency" (Frith, 1984:40).

De differentiële associatietheorie van criminoloog Edwin Sutherland (1947) heeft een belangrijke rol gespeeld in het gedachtegoed van de Chicago School. Uitgangspunt van deze theorie is dat opvattingen over wat mag en wat niet, alsmede criminele gedragingen, worden

geleerd in interactie met andere personen, hoofdzakelijk binnen intieme, persoonlijke groepen. Iemand wordt crimineel door een overmaat aan positieve definities ten aanzien van wetsovertredingen boven definities die hier negatief tegenover staan. De kans op delinquentie wordt dus groter naarmate iemand de omgang met delinquente groepen belangrijker gaat vinden dan het contact met niet-delinquenten. De keuze voor bepaalde gedragingen hangt echter niet alleen af van de groep en de persoonlijkheid van het individu, zij is ook een resultante van de op dat moment beschikbare maatschappelijke mogelijkheden – de bredere sociaal-economische en culturele context.

In de post-Chicagoperiode van de jaren vijftig zoeken sociale wetenschappers meer naar verklaringen hoe deviante subculturen functioneren en welke speciale vormen van deviant gedrag daarin als 'normaal' worden beschouwd. Mede door de invloed van het symbolisch interactionisme worden westerse jeugdculturen binnen het jeugdsociologisch onderzoek naar deviant gedrag, net als in het klassieke antropologische veldwerk, opgevat als aparte culturele entiteiten, met eigen uiterlijkheden, rituelen, codes, normen en waarden (Wester, 1995). De socioloog Stanley Cohen (1955) geeft hier een nieuwe wending aan door in zijn studie *Delinquent boys* dieper in te gaan op de betekenis van de subcultuur, die hij beschrijft als een cultuur binnen een cultuur ('culture within culture'). Cohen poneert als eerste een algemene theorie van subculturele identiteit. Hij beschouwt subculturen als het resultaat van de behoefte om oplossingen te vinden voor sociale problemen; deviante culturen ontstaan bij lagere klasse jongens die door anderen naar middenklasse normen worden beoordeeld, maar zichzelf daarvoor ongeschikt vinden of zich juist tegen deze waarden verzetten. Daarom worden er ook eigen waarden gecreëerd als hedonisme, autonomie, et cetera; waarden die deels ook worden toegeschreven aan culturen die niet bekend staan als deviant. Cohen stelt dan ook dat deviantie niet noodzakelijk gelijk hoeft te staan aan abnormaal gedrag of normloosheid, want deviant gedrag kan ook samengaan met alternatieve waarden en sociale activiteiten binnen 'gangs of boys doing things together', die de onderlinge conformiteit, consensus en loyaliteit juist versterken.

De ontdekking van de jeugd

Jongeren behoren niet alleen tot een bepaalde leeftijdsgroep, maar verschillen ook als generatie van volwassenen (Wermuth, 2002). Elke generatie vertoont weer eigenschappen die fundamenteel verschillen van andere generaties. 'De jeugd' bestaat uit een groep mensen die een bepaalde geschiedenis delen en zich daarmee als aparte generatie onderscheiden van vorige en latere generaties (Abma, 1990; Frith, 1984). De reden waarom de jeugd vaak in het middelpunt staat van onderzoek is dat zij een cruciale positie inneemt in de overdracht van cultuur. De aandacht van veel jeugdonderzoek richt zich daarom op de vraag hoe culturele normen worden overgedragen van ouders op kinderen, maar ook op de vraag of de culturele praktijken van de jeugd meer algemene cultuurveranderingen reflecteren (Abma, 1990).

In vergelijking met Amerika komt in Europa de belangstelling voor de jeugdcultuur pas veel later op gang. Amerikaanse jongeren met geld en goede economische vooruitzichten trokken er – het liefst met een net aangeschafte auto – vaak massaal op uit om het ouderlijke toezicht te ontvluchten. De invloed van de ouders uit de Amerikaanse middenklasse was al vanaf de jaren dertig tanende op het gebied van consumptie, huwelijk, loopbaan, seks, opleiding en vrijetijdsbesteding. Pas tegen de jaren vijftig smelt de aanvankelijke tegenstelling tussen de schoolcultuur van de middenklasse en de straatcultuur van de arbeidersklasse steeds meer samen tot een dominante schoolcultuur voor alle Amerikaanse jongeren (Frith, 1984). De verschillen tussen on-aangepaste en conformistische tieners, die Whyte (1943) vereeuwigde als 'corner boys' versus 'college boys', blijven echter gehandhaafd.

Rond 1940 werd de term 'subculture' in het pluralistische en gefragmenteerde Amerika voor het eerst toegepast op bijzondere of afwijkende vormen van sociale verschillen (Gelder, 2005). In de sociaal-wetenschappelijke theorievorming over en subcultureel onderzoek naar culturele praktijken van jongeren wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen 'youth as problem' en 'youth as fun' (Ter Bogt & Hibbel, 2000). In Amerika is de jeugdcultuur vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw anders georganiseerd dan bijvoorbeeld in Engeland, waar de jeugdcultuur vooral afkomstig is uit de arbeidersklasse. Het schisma in de Amerikaanse jeugdcultuur wordt in de jaren vijftig gesymboliseerd door opstandige tieners, die in de cinema worden verbeeld door

tieneridolen als James Dean en Marlon Brando. Op muzikaal gebied breekt de rock-'n-roll rage uit na de tune uit de film *Rock around the clock* (1955) van Bill Haley, die als single wordt uitgebracht en met miljoenen over de toonbank gaat. De fascinatie voor een rebelse en/of gewelddadige (anti)held, die bovendien met zichtbaar genoegen de regels overtreedt, symboliseert het grotere verlangen van de jeugd naar meer bewegingsvrijheid en avontuur, als tegenpool voor de burgerlijke gezelligheid van de 'American dream' (Ter Bogt & Hibbel, 2000). Vanuit het voortschrijdende proces van verzelfstandiging en individualisering, ontstaan er na de Tweede Wereldoorlog in Amerika en Europa nieuwe domeinen als 'jeugd' en 'vrije tijd'. Door de toenemende welvaart gaan in de loop van de jaren vijftig veranderende uitgavenpatronen in Amerika en Groot-Brittannië, ondanks jeugdculturele verschillen, parallel lopen met massaconsumptie, die resulteert in grotere en goedkopere oplages van goederen. "Consequently, consumerism once a luxury reserved for the wealthier classes, began to develop among all but the very poorest groups", aldus Bockock (1993:21).

De interesse voor tienerculturen richt zich in Europees onderzoek aanvankelijk niet op de vrije tijd. In Nederland focust Langeveld (1952) in zijn studie naar 'de maatschappelijke verwildering van de jeugd' op de opvoeding in gezinnen van ongeschoolde arbeiders, met als doel pedagogische adviezen te ontwikkelen voor jonggehuwden. Tekenend voor de omslag in daaropvolgende jaren is het onderzoek van de criminoloog Buikhuizen (1965) naar de achtergronden van het gedrag van nozems ('in grotere of kleinere groepen optredende mannelijke adolescenten die bij gebrek aan beter een provocerend en al dan niet vergaand baldadig gedrag aan de dag leggen'). Ter bestrijding van 'onmaatschappelijk gedrag' van jongeren adviseert Buikhuizen een beleid dat vooral gericht dient te zijn op zinvolle tijdsbesteding.

In de tijd van de nozems krijgt de jongerenmarkt de eerste contouren van expansie, door de productie van een heel arsenaal aan goederen die speciaal voor jongeren worden vervaardigd; vooral esthetische goederen als modieuze kleding, cosmetica, sieraden, maar ook technologische innovaties als de transistorradio en de single, die de 78-toerenplaat van voor de Tweede Wereldoorlog vervangt (Bockock, 1993; Chambers, 1986). De muziekindustrie begon op volle toeren te draaien en brommers veroverden de nieuwe markt. Deze razendsnelle

ontwikkeling van de nieuwe jeugdcultuur ontlokte later bij de popsocioloog Frith (1984) de opmerking dat het net leek alsof de jeugd voor de Tweede Wereldoorlog niet bestond.

Theorievorming over jongerenculturen: de rol van het CCCS

In 1964 wordt in het Britse Birmingham het Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) opgericht. Het CCCS houdt zich aanvankelijk vooral bezig met marxistische Theorievorming en keert zich daarmee deels af van de Amerikaanse urbane sociologische en criminologische theorieën, evenals van de etnografische traditie van participerende observatie. Hiervoor in de plaats komt meer aandacht voor de rol van de media, populaire cultuur en een op links-ideologische leest geschoeide bestudering van het dagelijks leven van de jeugd uit de arbeidersklasse. Uitgangspunt is dat de Britse cultuur, vergeleken met de Amerikaanse cultuur zoals die geschetst wordt door de Chicago School, veel meer gekenmerkt wordt door klassenconflicten. Vanaf de jaren zeventig wordt er in plaats van 'de' cultuur gesproken van meerdere culturen binnen een klassenmaatschappij (Hall & Jefferson, 1976).

Door jeugdcultuur te verbinden met de klassengebonden strijd van de werkende klasse tegen de dominante cultuur neemt het CCCS ook uitdrukkelijk stelling tegen de theorie van Eisenstadt (1964), waarin generatieverschillen juist als motor van de maatschappij worden beschouwd én tegen de opvattingen van Gans (1974) over de klassenloze generatie. Het CCCS toont in haar studies buitengewoon veel belangstelling voor jeugdstijlen die voortkomen uit arbeidersculturen. In de opvatting van het CCCS zou stijl van belang zijn voor het opbouwen van een groepsidentiteit; de arbeidersjeugd zou zich solidair tonen met de klassengebonden omgeving van hun oudercultuur en zich daarom op symbolische wijze willen verzetten tegen de dominante waarden van de middenklasse (Cohen, 1983). De Britse sociologen zijn vooral gefascineerd door 'spectaculaire' jeugdculturen als de teds, mods, skinheads, parka's, rockers en scooterboys. Door het besef van een als

Foto Han Singels • Vondelstraatrellen Amsterdam 1980

problematisch ervaren desintegratie en fragmentatie van hun eigen sociale milieu, zouden de jongeren als symbolische oplossing leefstijlen ontwikkelen om hun eigen identiteit te benadrukken. Tegelijkertijd uitte CCCS-onderzoekers hun twijfel over het eenvormige begrip 'jeugdcultuur', alsof het om een homogene groep zou gaan. Vandaar ook de behoefte om de klassencultuur weer op te delen in subculturen, die op lokaal niveau en qua stijl onderling sterk kunnen verschillen – en een krachtige band hebben met hun oudercultuur (Hall & Jefferson, 1976).

De nieuwe theoretische perspectieven van het CCCS komen steeds vaker onder vuur te liggen. Al in de periode vóór de CCCS, beschreef Cohn (1969) dat verschillende jeugdgroepen uit dezelfde arbeidersklasse vaak gezworen vijanden waren van elkaar en geregeld slaags raakten. Ook de Britse criminoloog Stanley Cohen is kritisch. In zijn studie *Folk devils and moral panics* (1972) staan de vechtpartijen tussen de mods en rockers in Engelse badplaatsen in de jaren zestig centraal en analyseert hij tevens de reacties van de media, politici en de rechtelijke macht op deze ongeregelde heden. Hij constateert dat deze de tegenstellingen en conflicten tussen mods en rockers alleen maar hebben vergroot. Hoewel de morele paniek in de media over de 'folk devils' schromelijk wordt overdreven, is er volgens Cohen wel degelijk sprake van een onderliggend sociaal-maatschappelijk probleem. De CCCS onderzoekers gingen grotendeels voorbij aan het feit dat veel jongeren zich helemaal niet wilden compromitteren aan een duidelijk herkenbare jeugdijl. Vooral deze starre links-ideologische analyse én het politiseren van subculturen heeft tot veel kritiek geleid (Muggleton, 2000; Redhead et al., 1998; Thornton, 1995). Het CCCS beschouwde jongerenculturen vooral als 'performers in a drama of profound symbolic resonance' in plaats van ze ook als kritische participanten en culturele innovators te zien (Cohen, 1972).

Een ander kritiekpunt was dat de theoretische uitgangspunten en discutabele interpretaties van het CCCS weinig op empirisch onderzoek waren gescreagd. In de sleutelstudie *Resistance through rituals* (Hall & Jefferson, 1976) blijken veel aannames van spectaculaire vormen van jongerenculturen slechts te zijn gebaseerd op mediale beeldvorming in plaats van op participerende observatie (Cohen, 1972; Frith, 1984). Volgens Van Gelder (2005:83) is de CCCS benadering er een

van "reading the signs at a distance rather than taking face-to-face to actual subcultural participants". Hierdoor werd er voorbijgegaan aan de bedoelingen van jongeren zelf en was er geen oog voor mogelijke regionale variaties in stijl- en muziekbeleving (Bennet & Kahn-Harris, 2004; Frith, 1984). Door zich alleen te richten op de esthetische kant van subculturele praktijken doen de CCCS onderzoekers feitelijk afbreuk aan de werkelijke beleving van subculturen (Muggleton, 2000). Subculturen kunnen zich in richtingen ontwikkelen waarbij aspecten van de jeugdijl aan bod komen die niet noodzakelijkerwijs op verzet duiden, maar eerder staan voor spectaculaire momenten in 'gewone situaties', zoals onder andere blijkt uit het onderzoek van Willis (1977a), waar arbeidersjongens in hun verzet tegen het middenklasse onderwijs een anti-schoolhouding cultiveren, maar tegelijkertijd hechten aan de toekomstige ongeschoolde handenarbeid.

Vanuit feministisch perspectief bekritisieren Mc Robbie & Garber (1976) het feit dat meiden in de studies van het CCCS vaak absent zijn. Dit brengt onderzoekers op het spoor zelf onderzoek te doen naar de 'onzichtbare meisjes' – bijvoorbeeld de slaapkamercultuur ('teeny bopper culture') – waar vriendinnen elkaar achter gesloten deuren ontmoeten om te luisteren naar muziek van hun popidolen, elkaars kleding en seksuele ervaringen vergelijken en roddelen over jongens (De Waal, 1989; McRobbie & Garber, 1976). Ook komt er een 'vrouwelijke' stijl aan het licht die enerzijds door meisjes als verzet wordt opgevat, maar tegelijkertijd als voorbereiding wordt gezien op hun toekomstige positie in het huishouden (McRobbie, 1978).

Maar in de kern komt de fundamentele kritiek op het klassenreductonisme vanuit de subculturen zelf, toen punk de 'symbolische chaos' compleet maakte. Konden de veel gebruikte veiligheidsspelden theoretisch nog met enige goede wil worden geduid als hechtmiddel voor versleten en gescheurde kleding van arme jongeren, wat te doen met "groen en paars geverfde haarlokken, scheermesjes, netkousen, indianen make-up, hondenriemen, hakenkruizen en wat dies meer zij? Daar was met de beste wil van de wereld geen arbeiderscultuur van te brouwen" (Brounts, 1983:574). Nieuw was dat de punkbeweging, in tegenstelling tot andere jeugdijl, niet rechtstreeks meer appelleerde aan de arbeidersklasse. De Sex Pistols (1976) waren een uitvinding van anarchist en 'gold digger' McLaren, die de band met een

slimme marketingcampagne lanceerde in een turbulente tijd, van snelle politiek-maatschappelijke veranderingen en een steeds grotere jeugdwerkloosheid. Engeland werd geteisterd door IRA bomaanslagen en confrontaties tussen Britse neonazi's, kleurlingen en de politie. Punk, dat aanvankelijk gold als een anti-pop statement en een 'fake culture', eindigde zodoende al snel als 'real culture' (Marcus, 1989).

Het faillissement van het door het CCCS gepredikte klassenreductionisme wordt bezegeld door een nieuwe benadering in de bestudering van jeugsubculturen, waarin meer aandacht wordt geschonken aan de invloed van massamedia, argot, mode, et cetera. In zijn invloedrijke studie *Subculture the meaning of style* interpreteert Hebdige (1979) de Britse jeugdcultuur vanaf de teddy boys tot en met de subversieve stijl van punk als metafoer. De punkrebellie symboliseert een nieuwe 'semiotische guerrillaoorlog' door (nieuwe) tekens in andere contexten te introduceren die haaks staan op de oorspronkelijke eenduidige betekenis. Tegenover 'homologie' plaatst hij het begrip 'polysemie', dat een object juist een scala aan betekenissen geeft. Het revolutionaire van punk was dat het de homologie tussen arbeiderswaarden en stijl verbrak. De veiligheidsspel wordt daardoor een multifunctionele betekenis; je kunt er je gescheurde T-shirt mee bij elkaar houden, maar ook door je wang steken als piercing. Door stijlen los te weken van hun oorspronkelijke betekenis, worden zij steeds vaker aangewend om in te grijpen in het bestaande verloop van vrije tijd en mode (Brounts, 1983).

Dit proces valt min of meer samen met een vermenigvuldiging van de massamedia in de jaren tachtig en de commercialisering van de cultuurindustrie, die al tijdens de hoogtijdagen van punk met geassembleerde kleding op de markt komt (Laermans, 1986). De popularisering van een subcultuur gaat vrijwel altijd gepaard met het verlies van het gezagsondermijnende karakter van die subcultuur (Hebdige, 1979). Het exponentieel groeien van subculturen is een proces van comodificatie als gevolg van mediaberichtgeving. Deze zaaien paniek door uitingen van de subcultuur als afwijkend gedrag te presenteren, waardoor de uiterlijke stijl geneutraliseerd en vervolgens commercieel geëxploiteerd kan worden. Een dergelijk proces deed zich niet alleen voor bij punk, maar later ook in de Nederlandse gabbercultuur (Gageldonk, 2000; Van Veen, 2004; Wal & Bleeker, 1997), zoals we in hoofdstuk 11 zullen zien.

Tegencultuur en subcultuur

Het zal geen verbazing wekken dat het CCCS slechts zijdelings aandacht heeft besteed aan tegenculturen, omdat deze van oorsprong eerder met middenklasse jongeren worden geassocieerd en op verschillende terreinen afwijken van de subculturen van arbeidersjongeren (Abma, 1990; Wermuth, 2002). Tegenculturen reageren doorgaans eerder van binnenuit op de dominante cultuur dan, zoals bij (andere) subculturen, op grond van hun klassenpositie. Als het al zinvol is om een onderscheid te maken tussen tegencultuur en subcultuur, dan geldt dat subculturen coherenter en homogener georiënteerd zijn dan tegenculturen. Jeugsubculturen opereren eerder in hun eigen leefmilieu, bijvoorbeeld door het bezetten of gebruikmaken van een territorium (plein, club, straat enzovoort) (Hazekamp, 1985). Tegenculturen zijn meer 'on the road', zoals de beatniks in de jaren vijftig. Uit de provoccultuur vloeiden ludieke acties tegen de gevestigde orde voort, uit de hippiecultuur communes. Ook de kraakbeweging in de jaren tachtig kan eerder als een tegencultuur worden gezien. Over het algemeen zijn tegenculturen vaker politiek geëngageerd en meer gericht op alternatieve leefwijzen. "Subculturen eigenen zich het getto toe, tegenculturen creëren zich een getto" (Abma, 1990:46).

Drugsgebruik in subculturen

Subculturele studies hebben tot aan de jaren negentig betrekkelijk weinig aandacht besteed aan de zin- en betekenisgeving van drugs in jongerenculturen. Dat is opmerkelijk omdat jongeren eerder geneigd zijn middelen te nemen die indruisen tegen de normen en waarden van de heersende cultuur (Van der Rijt et al., 2002). De studies van Finestone (1957), Becker (1963), Polsky (1967) en Young (1971) zijn enkele uitzonderingen die de regel bevestigen.

Finestone (1957) schetst in *Cats, kicks and color* een beeld van de 'sophisticated' heroïnegebruiker en onttrafelt deze aan de hand van een sociaal-esthetische analyse. De 'cat' besteedt veel aandacht aan zijn presentatie en koestert, ook al komt hij uit een verpauperde buurt, een hoogontwikkeld gevoel voor smaak. Zijn biotoop is de 'asphalt jungle', die schril afsteekt tegen zijn funky kleding. Het 'play it cool' spel van de cat is een geraffineerde mix van taalfinesse, spitse kleding, charme, kennis van authentieke jazz én zijn liefde en toewijding voor de heroïnekick. Zijn gecultiveerde esthetische expressie is echter een manier van leven die de uitzichtloosheid van het dagelijkse leven tegenover de buitenwereld moet camoufleren. De witte jazzmusici van Becker (1963) zijn 'outsiders' omdat ze er onconventionele waarden en een distinctieve manier van leven op na houden. De outsider positioneert zichzelf als 'hip' tegenover zijn publiek, dat, hoewel het platen van de outsider koopt en zijn muziek beluistert, door de outsider als onwetende burgermensen ('squares') wordt geclassificeerd. De beatniks in de studie van Polsky (1967) maken eveneens een onderscheid tussen 'hip' en 'square', maar voegen daar als derde categorie de 'hipster' aan toe, die zich onderscheidt door zijn speciale voorliefde voor drugs en jazz. In *The drugtakers* maakt Young (1971) duidelijk dat het drugsgebruik en de politieke perceptie daarvan door de opkomst van de tegencultuur in krap tien jaar tijd drastisch is veranderd. In zijn schets van de hippiecultuur is geen sprake meer van 'escapes from reality', wat sceptici vaak beweren, maar meer van 'escapes into alternative forms of reality', die haaks staan op de rigide sociale orde van kapitalisme en conservatisme. Of de motieven voor het gebruik van medicijnen of genotmiddelen worden geproblematiseerd, hangt in belangrijke mate van het arbeidsethos af, dat een cruciale maatstaf in de

Westerse consumptiemaatschappij is. Als een medicijn of drug bijdraagt aan de productiviteit of aanzet tot betere prestaties (bijvoorbeeld amfetamine bij soldaten, chauffeurs of studenten), dan wordt dit doorgaans als 'functioneel' beschouwd. Het 'verkeerde' gebruik van een medicijn of genotmiddel vanuit een hedonistisch motief of een zucht naar kicks wordt daarom eerder geproblematiseerd. Deze 'aberraties' en 'onverantwoordelijk' gedrag staan immers haaks op de politieke wens dat verantwoordelijke en gezonde burgers geen gezondheidsrisico's nemen door het oneigenlijke gebruik van medicijnen en/of illegale drugs.

Het CCCS heeft nauwelijks aandacht besteed aan de betekenis van drugs in jongerenculturen. Als een van de weinige CCCS-ers heeft Willis (1977b) etnografisch onderzoek verricht in een grote Britse industriestad naar de culturele betekenis van drugsgebruik binnen twee als subcultureel gedefinieerde leefstijlen: de hippies en 'motorbike boys'. De motorjongens blijken een grotere liefde aan de dag te leggen voor hun motor, die in tegenstelling tot drugs, een integraal deel van hun leven uitmaakt. De hippies beschouwen drugsgebruik – en de onderlinge distincties tussen hasj, LSD, amfetamine en heroïne in het bijzonder – eerder als een essentieel onderdeel van hun leefwijze, die in het verlengde ligt van de persoonlijke muziekvoorkeur. Willis concludeert dat de factoren set en setting een grotere rol spelen in de subculturele beleving van hippies en motorbikers dan de factor drug. Hij benadrukt de manier waarop hippies sociale constructies maken, deze leren toepassen en er zodoende een subculturele betekenis aan geven. Omdat verschillende drugs ook verschillende fysiologische effecten hebben, worden er culturele definities geformuleerd die Willis benoemt als 'making these effects socially meaningful'. Daarmee zit hij op dezelfde lijn als Young (1971) die in *The drugtakers* spreekt van 'the fit between pharmacology and culture' en 'cultural structuring of drug effects'. Ook in *The speedculture* van Grinspoon & Hedblom (1975) wordt een symbolisch onderscheid tussen drugs gemaakt, ditmaal tussen amfetamine en marihuana. Terwijl de marihuana-rokers, net als de hippies van Willis, er maatschappijkritische waarden op nahouden, zou amfetamine juist het competitiegevoel en individualisme intensiveren, die sterk contrasteren met de 'love and peace' waarden van de tegencultuur. Ten slotte is er de symbolische samenhang tussen muziek en drugs, zoals bijvoorbeeld bij de marihuana rokende reggae- en hiphopartiesten in de jaren zeventig en tachtig (Shapiro, 1988).

Van straatculturen naar clubculturen

Als gevolg van een toenemende fragmentering van het alledaagse leven verleggen sociaal-wetenschappers vanaf de jaren negentig hun aandachtsveld van de oorspronkelijk meer op de straat gerichte subculturen naar nieuwe 'postmoderne' vormen van sociaal leven (sociality). Het begrip subcultuur wordt in een ander theoretisch kader geplaatst en er wordt een grotere betekenis toegekend aan muziekstijlen. Lewis (1992) betoogt dat de keuze voor een bepaalde muzieksmaak een nieuwe symbolische betekenis kan geven die grenzen tussen sociale klasse en opleidingsniveau doorbreekt. Door een verlengde 'jeugdigheid' worden ook de leeftijdsgrenzen van muziekkliefhebbers aanzienlijk verlengd. Door de popularisering van housemuziek komt het zwaartepunt van het onderzoek in de jaren negentig bij clubculturen te liggen (Redhead, 1990, 1993, 1997; Redhead et al., 1998; Reynolds, 1998; Rietveld, 1998; Thornton, 1995). De collectieve 'clubbing experience' is een voorbeeld van de intensivering van de vrijetijdsbeleving in een postindustriële tijdperk. In de optiek van Redhead is rave "notorious for mixing all kinds of styles on the same dance floor and attracting a range of previously opposed subcultures" (Redhead, 1993: 3-4). De popularisering van ecstasy draagt ertoe bij dat de clubbezoekers van de jaren negentig ook wel als 'the chemical generation' worden getypeerd (Reynolds, 1998). Het drugsgebruik in de dancecultuur heeft er toe geleid dat veel studies groot belang zijn gaan toekennen aan de invloed die setting en de sociale interacties tussen uitgaanders hebben op patronen van drugsgebruik (Bennet & Khan-Harris, 2004; Korf et al., 1991; Nabben et al., 2004, 2005c, 2007; Thornton, 1995; Williams Boeri et al., 2004).

Andere studies richten zich op facetten die niet meteen drugsgerelateerd zijn, maar eveneens een invloedrijke rol spelen in de dancescene. In sommige genderstudies bijvoorbeeld worden de prominente positie en rol van 'rave girls' belicht (McRobbie, 1994; Pini, 2001; Wesselink, 2002). Verschillende onderzoeken wijzen op een grotere instroom in en deelname van meiden en jonge vrouwen aan de dancescene sinds

de jaren negentig. Henderson (1993) benadrukt de veilige omgeving die vrouwen ervaren in een clubsetting, die vergeleken met traditionele kroegen minder door alcohol en opdringerige mannen wordt gedomineerd. Dancefeesten en clubs worden als 'sexy arena' gezien, waar vrouwelijke bezoekers zichzelf durven zijn en een rol kunnen aannemen waarin zij hun lichaamskapitaal inzetten door sexy kleding te dragen, uit te dagen, te flirten, et cetera (Wesselink, 2002). Ook de perceptie van drugsgebruik veranderde en leidde onder andere tot nieuwe gebruikspatronen. Dit riep weer vragen op of jongens in de nabijheid van meisjes minder drugs gingen gebruiken of meiden juist meer drugs als ze in de buurt van jongens zijn die tijdens het stappen drugs gebruiken. In het moderne Britse uitgaansleven "the once distinctive differences in the figures between boys and girls is disappearing with young women being almost as likely to take drugs as young men" (Parker et al., 1998:14). Studies van Pini (2001) en McRobbie (1994) wijzen er op dat jonge drugsgebruikende vrouwen een zekere soevereiniteit en 'clubgeloofwaardigheid' genieten die hen zowel individueel als collectief meer vrijheid geven en hen de mogelijkheid bieden om op tamelijk autonome wijze hun grenzen verder te verkennen. Onder invloed zijn van ecstasy hoeft niet per se te leiden tot vervelende situaties of stigmatisering. Hutton (2006) wijst zelfs op het plezier dat vrouwen ondervinden van hun drugsgebruik in het nachtleven.

Ook de participatie van etnische minderheidsgroepen op dancefeesten heeft de interesse van sociale wetenschappers gewekt (Hunt et al., 2005; Sterk et al., 2006; Van der Wilk, 2005; Williams Boerie et al., 2004). Daarbij kunnen bezoekers van multi-etnische feesten niet bij voorbaat worden opgevat als één sociale groep, met een overeenkomstige sociale identiteit en behorend tot dezelfde subcultuur (McRae, 2004; Van der Wilk, 2005). Hoewel ecstasy in de VS het meest populair is bij witte middenklasse jongeren, constateren Sterk et al. (2006) en Diamond et al. (2006) dat het ecstasygebruik bij zwarte jongeren in hiphopclubs langzaam toeneemt omdat ecstasy bij een deel van de zwarte hiphopartiesten een sexy status geniet.

Smaakverschillen

Clubculturen worden over het algemeen gezien als het tegenovergestelde van tegenculturen en eerder geduid vanuit het perspectief van smaakcultuur. Volgens de socioloog Gans (1974) kunnen smaakgroepen ('taste publics') worden gedifferentieerd naar socio-economische (inkomen, opleiding) en sociaal-culturele (etniciteit, leeftijd, religie) kenmerken. Hij onderscheidt daarbij verschillende smaakgroepen (high, upper-middle, middle, lower-middle, low en quasi folk low culture) en kent met betrekking tot jongeren veel betekenis toe aan 'middle cultures', die de 'upper-middle' en 'lower-middle culture' door de democratisering van de vrijetijdsindustrie vanaf de jaren zestig met elkaar verbinden. De invloed van klassenachtergrond gaat deels verloren door de invloed van en keuze voor vriendengroepen. Smaakgroepen in de 'middle culture' bestaan vaak uit studenten en jongvolwassenen met een baan in de creatieve-, diensten- of informatiesector; zij consumeren in een hoge omloopsnelheid goederen in plaats van bijvoorbeeld kunstobjecten te verzamelen die de culturele status moeten bevestigen. Gans' visie op smaakculturen vertoont veel overeenkomsten met 'lifestyle studies', die de benadering van smaakverschillen vaak als uitgangspunt nemen (Wermuth, 2002). De term 'lifestyle' heeft volgens Featherstone (1991) een meer beperkte sociologische betekenis en heeft eerder betrekking op individualiteit, zelfexpressie en stilistisch bewustzijn. "Ones body, clothes, speech, leisure pastimes, eating and drinking preferences, home, car, choice, holidays, et cetera are to be regarded as indicators of the individuality of taste and sense of style of the owner/consumer" (Featherstone, 1991:83). De fluïde socialisatie van het zogenaamde 'consumer tribalism' leidt tot een tijdelijke identiteit die weer kan worden ingewisseld voor een andere.

Voor de Franse filosoof Bourdieu (1984) heeft met zijn distinctietheorie een belangrijke bijdrage geleverd aan het denken over smaakdistinctie. Maar vergeleken met Gans acht Bourdieu de klassenachtergrond binnen de culturele (smaak)praktijken uiteindelijk toch doorslaggevender dan factoren als leeftijd, etniciteit en geslacht. Desalniettemin vindt Thornton in haar baanbrekende studie *Club culture* (1995) het werk van Bourdieu belangwekkend genoeg om de rol van distinctie binnen clubculturen te begrijpen. Clubculturen kunnen aldus worden opgevat als smaakculturen, met hipheid als een vorm

van subcultureel kapitaal, dat gebonden is aan een stijl, mode en een zekere insiders kennis vereist ('in the know'). Hier past de positie van de trendsetter, die geen outsider maar eerder een insider is vanwege zijn intensieve sociale contacten in het clubmilieu. De trendsetter voelt meestal haarfijn aan wat er loos is, kent de nieuwste muziek en weet precies waar coole dj's draaien. Als geen ander weet de trendsetter dat hip vergankelijk is en telkens een nieuwe gedaante aanneemt.²

Clubculturen zijn vergeleken met de subculturen van het CCCS minder belast door klassenafkomst. In plaats van verzet te plegen wordt er geëest en onttrekken clubgangers zich in het weekend het liefst aan elke verantwoordelijkheid. In dit verband concludeert Thornton (1995) dat subculturen eerder ideologische gemeenschappen zijn, met subculturele ideologieën - de manier waarop subculturen een beeld van zichzelf creëren en daarmee ook hun relatie tot anderen; subculturele media - die definiëren en intensiveren; en subculturele distincties, zowel extern - ten opzichte van anderen en de massacultuur - als intern - tegenover andere clubs en clubbezoekers met andere waarden en ideologieën. De sociale identiteit van clubbezoekers wordt met name geventileerd op specifieke locaties. Vooral uitgaansgelegenheden blijken ideale settings om zich zowel in sociale als materiële zin van anderen te onderscheiden, waarbij vaak sprake is van opwaartse mobiliteit binnen de statushiërarchie van de clubcultuur (Bennett, 2000; Chatterton & Hollands, 2003; Forsyth et al., 1997; McRae, 2004; Van der Wilk, 2005).

Clubculturen mogen dan wel smaakculturen zijn, de distinctiepraktijken zijn volgens McRae (2004) niet alleen maar gebaseerd op smaakdifferentiaties en culturele hiërarchieën. Want: hoe word je eigenlijk een clubber en welke jongeren investeren in deze leefstijl? Juist in het nachtleven bestaat een grote bereidheid om kennis te delen, gelijktijdig actie te ondernemen en met gelijkgestemden van gedachten te wisselen. Er is een grote bereidheid om te delen: sociaal (netwerk), cultureel (smaak en kennis) en materieel (locatie). De essentiële elementen van de clubervaring zijn: drugsgebruik, muzieksmaak en fysieke aanwezigheid. Deze elementen representeren identificatie met en daardoor tevens verschil van de ander. Het muzikale genre heeft hierbij in de studie van McRae (2004) de grootste prioriteit bij de keuze voor een specifieke locatie of feest.

In het gedachtegoed van de Franse socioloog Maffesoli ontbreekt het zelfs aan elke notie van distinctie. In plaats van subculturen te fixeren en ze een identiteit toe te kennen, zoals in de onderzoekstraditie van het CCCS, definieert Maffesoli (1996) ze aan de hand van 'tribes' (stammen). Deze zogenaamde 'neo tribes' ver tonen enige verwantschap met 'classic tribes', zoals de tegencultuur of de studentenbeweging uit de jaren zestig. In Maffesoli's opvatting zijn extatische dansfeesten een vorm van neo-tribalisme, een terugkeer naar een voormoderne, archaïsche wijze van gemeenschapsvorming. Het tonen van hevige gevoelens in collectief verband ziet Maffesoli als een bewijs van de herwaardering van sensualiteit en 'sociality of community', waarbij het belang van plezier en vreugde, binnen een door individualisme vervreemde massagemeenschap (weer) sterk op de voorgrond is komen te staan. Deze niet-gefixeerde spontane en tijdelijke subculturen worden ook wel 'emotional communities' in een geïndividualiseerde consumptie maatschappij genoemd (Bauman, 2005; Maffesoli, 1996; Quaack, 2007).

In het verlengde hiervan ligt de kritiek op Bourdieu van de Amsterdamse socioloog De Swaan (2008), volgens wie culturele voorkeuren alleen het onderscheid met hogeren en vooral met lageren moet markeren. In De Swaans visie houdt Bourdieu onvoldoende rekening met het feit dat mensen ook behoefte hebben aan een zekere binding met gelijkgestemden. "Het gaat bij culturele voorkeuren niet alleen om distinctie, maar ook om binding van gelijken", aldus De Swaan (2008:30). Dit sluit aan bij de opvatting van Laermans (1999) dat bezoekers van dance-events geen puur hedonistische massa vormen, die alleen maar uit is op grenzeloos plezier en genot, maar ook het ervaren gemeenschapsgevoel omarmen (de 'sensus communis').

Feesten en het dagelijks leven

Sociologen, antropologen en criminologen geven verschillende interpretaties van de contemporaine grootschalige feestcultuur en de grote behoefte van jongeren aan een tijdelijke sociale cohesie te midden van een sterk geïndividualiseerde en heterogene samenleving. Bauman (2005) spreekt in dit verband van deze collectieve feestritualisering afwisselend van 'carnival communities' en 'cloakroom communities'. Met de eerste term wil hij tot uitdrukking brengen dat het gaat om 'echte' gemeenschappen met een sterke onderlinge emotionele band. Met de tweede term dat de feestcultuur jongeren (tijdelijk) onderdak biedt in hun zoektocht naar zekerheid, bescherming en identiteit.

Bij de carnivaleske transgressie binnen deze quasi-gemeenschappen vindt echter ook een tijdelijke omkering plaats van de bestaande orde, die geïntensiveerd wordt door danceparty's en drugsgebruik (Presdee, 2000). Er is van meet af aan een relatie geweest tussen housemuziek en drugsgebruik, waarbij vooral ecstasy een krachtige bijdrage heeft geleverd aan de maximalisering van (seksueel) genot en plezier in de vrije tijd. Deze collectieve lustbeleving wordt vaak geduid in termen van narcisme, egoïsme, consumentisme en verloedering en veelal in een cultuurpessimistisch vertoog geplaatst - met Dalrymple (2006) als belangrijke representant van deze visie. Boutellier (2005, 2006) daarentegen geeft de voorkeur aan het begrip 'vitalisme', waarbij hij een directe relatie legt tussen de lichamelijke beleving van het feestvieren en het elan van de (economisch) liberale cultuur, die voorwaarden-scheppend is én intact blijft. Party's, feesten en clubs scheppen deze gelegenheid en bieden mogelijkheden om de eigen unieke creativiteit in een gedeelde ruimte te exposeren en tegelijkertijd consument te zijn van de opgewekte clubsfeer door middel van muziek, licht, decor, enzovoort (Thrift, 2003). De zin- en betekenisgeving van het clubben kan worden gezien als een unieke mix van muzikaal, tactiel, sensueel, emotioneel en seksueel getint plezier (Malbon, 1998; Slavin 2004).

De historicus McNeill (1995) beschrijft 'community dancing' als een proces waarbij het ritmisch bewegen van losse individuen samen begint te vloeien tot een regelmatig cadans, die bindend werkt voor een saamhorig groepsgedrag en bij continuering tot een collectieve

euforische roeservaring kan leiden. Door het tijdelijk participeren in een emotionele gemeenschap wordt in een club of op een party een groepsethos gegenereerd, dat wordt gekenmerkt door een efemere kwaliteit en het ontbreken van een vaste routine die zo typerend is voor het alledaagse leven. Het drugsgebruik in het uitgaansleven staat hier niet zozeer haaks op, maar juist ernaast en wordt door clubbers en ravers als zodanig niet als problematisch gezien (Bovone, 1997; Duff, 2005, 2008; Slavin 2004). Drugs kunnen de tijdsbeleving intensiveren; door het wegvallen van tijdsdruk, verveling en haast houdt de 'horlogetijd' op te bestaan. Het collectieve en individuele opgaan in de roes geeft een gevoel van lichtheid en ontspanning, als tegenhanger van dagelijkse verplichtingen en deadlines (De Caeter, 1995).

In het speelse element in de hedendaagse club- en ravecultuur zien we treffende overeenkomsten met het sociale spel van 'vertooningen en opvoeringen van dansen en muziek' in Huizinga's *Homo Ludens* (2008, orig. 1950). Het spel is niet het 'gewone' leven, maar treedt daar juist uit om een tijdelijke sfeer van activiteit met een eigen dynamiek binnen te stappen. Het spel ook in de hoedanigheid van terugkerende afwisseling en als complement van het leven. In zijn sublieme gedaante betekent of viert het spel iets in de sfeer van cultus, feest, het sacrale. Maar tegelijkertijd scheidt het spel orde en verwezenlijkt het in de 'onvolmaakte wereld en het verwarde leven een tijdelijke beperkte volmaaktheid'.

Het tijdloze en onbevangen momentum wordt door Csikszentmihalyi (2008) meer vanuit een psychologische benadering getypeerd als een 'optimal experience' en een 'flow'. De optimale ervaring vindt niet plaats door passief gedrag maar dankzij wat we 'doen' door zowel onze werktijd als vrije tijd te vullen met activiteiten waar onze voorkeur naar uitgaat. Flow-ervaringen vinden derhalve vaak plaats in de vrije tijd, tijdens een bezoek aan de Efteling, pretpark of dance-event. Ook ons gezichtsvermogen geeft toegang tot genotservaringen, bij het zien van een zonsopgang, maar ook bij kunstmatig opgewekte visuele spektakels als vuurwerk en laserlicht.³

In het subculturele argot van house is 'go with the flow' zowel een individueel als een collectief beproefde ervaring, die het opgaan, het oplossen in de ecstasyroes verbeeldt en geen zwaartekracht en sociale belemmeringen meer kent. In de antieke Griekse cultuur wordt

de wereld van mateloosheid, extase, roes en feestrites vaak gesymboliseerd en verbeeld door Dionysus, wiens tegenspeler Apollo in veel opzichten juist de wereld van mate, orde en ratio symboliseert (Moorman & Uitterhoeve, 1988). De tegenstelling tussen het Dionysische en Apollinische drukt zich uit in de roes tegenover regels en het genot versus verbod (Ijsseling, 1994).

Kickzoekers

De antropoloog Turner (1969) legt bij extase een connectie met de liminale levensfase, waarin sprake is van een breuk in de biografie en de identiteit minder duidelijk omlind is. Hierdoor wordt de drang tot bijvoorbeeld experimenteren met drugs en seks verhoogd. Er zijn legio studies verricht naar de zin- en betekenisgeving van veranderende bewustzijnsstaten (Bogers et al., 1994; Huxley, 1954; Narby, 1998; Strassmann, 2001; Turner, 1982). De invloed van psychedelica heeft hierin een belangrijk aandeel gehad. In zowel de populaire als de wetenschappelijke benadering wordt vaak gewezen op de parallel tussen de betekenis van LSD in de tegencultuur van de jaren zestig en die van ecstasy in de housecultuur twintig jaar later. Hoewel de psychedelische werking van LSD veel krachtiger is dan die van ecstasy, vertonen beide generaties een sterke hang naar verbeelding, euforie, hedonisme en de behoefte aan sociale binding. Een groot verschil echter is dat de maatschappijkritische houding van tegenculturen zijn verdampt wanneer de housecultuur zijn opwachting maakt en zich in de jaren daarop zelfs aan grenzeloos consumentisme overgeeft.

Volgens de jonge filosoof Wijnberg (2007) is er de laatste jaren een stille revolutie gaande bij de huidige generatie jongeren, die zich laat vangen in drie woorden: *boeïuh* (apathie of onverschilligheid tegenover politieke issues), *chilluh* (vrijtijdsbesteding en levenshouding die door-drenkt is van ruimdenkendheid, gematigdheid en scepsis) en *pimpuh* (alles opwaarderen en personifiëren). *Pimpuh* verwijst in diepere zin naar hedonisme en individualisme, maar is esthetisch. De radicale consumptie, ofwel *kickuh*, ontbreekt. Kickuh, of de ervaring van de kick, is een extreme vorm van consumeren die niet zonder risico is.

Volgens Feij (2006) vloeien veel vormen van riskant gedrag voort uit een grote behoefte aan afwisseling en sensatie, aan nieuwe en uitdagende ervaringen en de daarmee verbonden kick. Dit persoonlijke patroon wordt ook wel 'sensation seeking' genoemd. Sensatiezoekers vertonen een grote behoefte aan lustbeleving, die bij herhaling bekrachtigd moet worden. Of iemand riskante activiteiten onderneemt, in welke mate en intensiteit, hangt samen met de persoonlijkheid, maar kan niet los worden gezien van de omgeving en omstandigheden waarin iemand verkeert (Feij, 2006). Anatole France definieert de kick als oeroud fenomeen (In: De Cauter, 1995). De aantrekking van het gevaar zou aan de basis van alle grote passies liggen; geen genot zonder duizeling, plezier vermengd met angst bedwelmt. De kick als ervaring van de grens, maar ook als grens van de ervaring. Volgens De Cauter (1995:9) is de moderne mens verslaafd aan ervaring. "Hij is belust op sensaties, accumuleert belevenissen en verwerft ervaringskapitaal. Dat geldt niet alleen voor extreme sporten, seksuele avonturen en snelheidsmachines, maar net zo goed voor (verdovende) genotmiddelen." Elke dag is een potentiële kickdag; of het nou de spuitkick van heroïne is, de snuifkick van cocaïne of de wodka-kick van een in deze drank gedrenkte tampon ('slimmen'). Kicks kunnen ook bestaan uit 'geintjes' die met anderen worden uitgehaald, vrienden niet uitgezonderd. Zoals 'happy spiking' bijvoorbeeld, door het onopgemerkt toevoegen van GHB aan het drankje van een nietsvermoedende (bevriende) stapper. Met dergelijk riskant kickgedrag weet de ideaaltypische benadering van Becker (1963) eigenlijk niet zo goed raad.

De kickzoeker heeft een status die vergelijkbaar is met de regelvertreder van Zinberg (1984) en de spelbreker in *Homo Ludens* van Huizinga (2008). Kicken kan worden gezien als een radicale en riskante vorm van consumeren, die vaak subcultureel van aard is en waarbij soms bewust gangbare regels worden overtreden. Wat de beatgeneratie als kick benoemde is in wezen de hunkering naar een schokbeleving. De Cauter (1995) stelt dat de soms obsessieve drang om te kicken voortvloeit uit ervaringsarmoede, die niet een tekort is aan belevenissen, maar veeleer het gevolg van de overvloed aan prikkels waaraan de moderne mens is blootgesteld. De druk van het moderne levensritme roept telkens nieuwe kicks op die in subculturen met bijvoorbeeld amfetaminen als schokbelevingen worden gesublimeerd. Misschien is speed daarom wel de onbetwiste kickkampioen in scenes als de Hells Angels (Thompson, 1966), punks (Shapiro, 1988) en gabbers (Verhagen, 2000; Van de Wijngaart et al., 1997). Opmerkelijk genoeg speelt amfetamine ook een rol bij de Northern Soul beweging van witte Britse arbeidersjeugd die met behulp van deze drug urenlang danste op obscure Amerikaanse soul (Brewster & Broughton, 2000). En ten slotte de Britse mods, die net als de leden van rockgroepen als The Who en The Beatles in de jaren zestig het indertijd populaire preludine slikten (Shapiro, 1988). Terwijl amfetamine een functioneel middel was voor bands op tournee, had het voor de fans een sterk symbolische betekenis; de drug sloot naadloos aan bij hun zelfgecreëerde subculturele universum en gevoel van wildheid, baldadigheid en gecontroleerde kwaadheid.⁴

De roes is een extase, een toestand 'buiten zichzelf' en vertegenwoordigt en verbeeldt onafzienbaar veel bewustzijnsvormen. De filosofisch tegenstrijdige begrippenparen van De Cauter leveren continu strijd met elkaar: verstrooiing en concentratie, bedwelming en bewustzijnsverruiming, verdoving en verlichting. Deze tegendelen sluiten aan bij de ervaringen van roeszoekers, die naar roesgedrag zijn onder te verdelen in 'roeskunstenaars' en 'roesknoeiërs'.

Clubculturen: underground in en naast de mainstream

Verscheidende studies wijzen op de tragiek van subculturen die op termijn worden 'opgeslokt' door de mainstream. Hebdige (1979) heeft een dergelijk proces beschreven aan de hand van reggae- en punksubculturen die door de cultuurindustrie worden ingekapseld en Wermuth (2002) bij de popularisering van hiphop. Ook in clubculturen is er volgens Thornton (1995) een continue spanning tussen het soms geforceerde onderscheid tussen 'underground' en 'mainstream'. Historisch gezien heeft underground een problematische relatie met het dreigende proces van mainstreaming, het kopiëren, 'stelen' of afzwakken van de oorspronkelijke leefstijl en de vrees voor het uiteenvallen van de interne symbolische en sociale cohesie van de authentieke stijkern.

In de academische onderzoekstraditie wordt mainstream vaak negatief geïmagineerd als de dominante cultuur van de conventionele meerderheid en de maatstaf waar tegen de subversie van subculturele stijlen wordt afgemeten. Te lang hebben subculturalisten en jeugdsociologen volgens Thornton (1995) vertrouwd op binaire opposities als 'ons' versus 'hun', mainstream als burgerlijk tegenover subcultuur als artistieke voorhoede (Hebdige, 1979), stagnerende massa tegenover deviante, creatieve en veranderlijke 'anderen' (Mungham & Pearson, 1978), respectabele 'stadsdisco's' tegenover subculturele alternatievelingen (McRobbie, 1991). Grossberg et al. (1992) bekritisieren deze rigide dichotomieën door te stellen dat zowel subculturen als mainstream fluïde grenzen kennen en onafscheidelijk van elkaar zijn. De (ogenschijnlijk) homogeniteit van de mainstream laat zich eerder gelden als een 'social pastiche' van onderscheidende stijlen die tezamen het stedelijke uitgaansleven vertegenwoordigen.

In de jaren negentig bestaat er een bredere consensus over het bestaan van pluriforme subculturen. Thornton (1995) stelt dat het dichotomiseren van clubculturen als mainstream versus subcultuur, of commercieel versus alternatief, geen afdoende verklaring meer kan geven. Onderzoek naar clubculturen moet zich juist meer richten op de vergelijking en weging van sociale, economische en etnische verschillen tussen

de participerende groepen. 'Clubland is difficult terrain to map', moet Thornton toegeven, aangezien juist clubculturen bij uitstek ontvankelijk zijn voor nieuwe feesttrages, muzikale bevestigingen en hypes. Het gefragmenteerde clubleven wordt door clublopers met zeer uiteenlopende smaken bezocht, die variëren van populair tot obscuur en hybriden tussen 'hoge' en 'lage' clubhiërarchieën. De mainstream wordt volgens Hollands (2002) voornamelijk bevolkt door jongeren uit de lagere klasse, terwijl middenklasse jongeren vaker deel uitmaken van de 'hippe' scene, die zich onderscheidt door een exclusieve en (door sceneleden) als superieur beschouwde smaak. Interessant is het leefstijlerspectief van de stadsantropoloog Polhemus (1997), die allerhande subculturele 'bricolage' leefstijlen – ooit door punk geradicaliseerd – signaleert, die zich niet tegen maar juist middenin de mainstream positioneren.

In Thorntons ethnografische studie van 'dance crowds' tussen eind jaren tachtig en begin jaren negentig is niet alleen mode, maar vooral de muzieksmaak een belangrijke determinant voor de keuze van de locatie waar groepen uitgaanders ('clusters' of 'cliques') zich ophouden. Clubculturen bestaan uit een verzameling stapculturen die een territorium delen dat tezamen als 'dancescene' kan worden getypeerd. Want hoewel clubgangers vaak zeggen dat er geen vaststaande patronen bestaan, wordt er bij voortdurende gecatalogiseerd en geïmagineerd naar locatie, smaak, dansvormen, rituelen, kledingstijlen, et cetera. Deze mentale plattegronden zijn cultureel rijk aan detail en hypergevoelig voor de waardebeoordeling van de ander. Zelf zijn ze anders, maar de rest is één pot nat. "So although most clubbers and ravers characterize their own crowd as mixed or difficult to classify, they are generally happy to identify a homogeneous crowd to which they don't belong" (Thornton, 1995:99). In *Exactitudes* tonen Versluis & Uyttenbroek (2002) op visueel antropologische maar ironische wijze het stijltheoretische spanningsveld tussen 'exact' en 'attitude' in jongerenculturen die enerzijds (persoonlijke) distinctie tonen aan anderen, maar tegelijkertijd verlangen naar een groepsidentiteit. Tijdens het praktiseren van 'the art of clubbing' twisten clubbers bij voortdurende over smaak, waarbij 'alternatief' wordt gespiegeld aan 'mainstream' en 'hip' aan 'normaal'. De pluriforme distincties belichamen en verbeelden echter tezamen de nachtelijke uitgaanscultuur met haar permanente veranderlijkheid (Nabben et al., 2005c).

Van subculturen naar postsubculturen?

Als midden jaren vijftig de westerse jeugdculturen nog in hun kinderschoenen staan, proclameren de Franse Situationisten de 'spektakelmaatschappij'; de door de opkomst van de moderne consumptie- en vrijetijdsmaatschappij bevrijde stad, die nu in het teken van de lust en het verlangen staat, en waarin het alom aanwezige spektakel van de massamedia de 'werkelijke ervaring' zou vernietigen (Debord, 1976; Marcus, 1989). Vanaf de jaren vijftig komen we op het spoor van de eerste protest- en tegenculturen die zich in de daaropvolgende decennia vertakten in een waaier aan straatculturen en subculturen, die op hun beurt - onder invloed van een meer individuele consumptie van lifestyle, mode, gadgets, technologie, muziek en drugs - transformeren tot de smaak- en clubculturen in de jaren negentig en het eerste decennium van de 21e eeuw. Volgens de filosoof Oosterling (1989) keert de huidige generatie zich in toenemende mate af van de dagelijkse politiek. Hij vraagt zich af of het plezier en de gemanifesteerde esthetisering binnen allerlei levensstijlen niet als nieuwe uitdrukkingen van verzet moeten worden opgevat. Ironisch beschouwd zou dan jeugdprotest en verzet in de klassieke zin des woords zich vanaf de jaren negentig kunnen manifesteren in de vorm van zoiets als de aanschaf van het luxe parfum Rebel, dat in een miljoenenverslindende campagne werd gelanceerd.

In zijn studie *Scenes* beschrijft Irwin (1977) hippie- en surfculturen in relatie tot hun stad als 'the current diversity of styles', waarmee hij vooruitloopt op de postsubculturele discussie na het CCCS tijdperk. Irwin karakteriseert een scene als een 'social world whose members have a shared perspective' en spreekt van subcultureel pluralisme. Thornton (1995) daarentegen hanteert de term subcultuur alleen nog wanneer die ook door de eigen nichemediën wordt gebezigt - onder clubbers zou de oorspronkelijke betekenis van het begrip nogal zijn verwaterd. Zelf spreekt Thornton liever over smaakculturen ('taste cultures').

Studies naar nieuwe jeugd(sub)culturen laten zien dat er bij voortduring nieuwe accenten worden gelegd binnen de bestudeerde fenomenen, issues en domeinen, zoals mode, 'cool places', gender, muziek, media en globalisering (Gelder, 2005). Tegelijkertijd tonen dergelijke studies aan dat het voortschrijdende wetenschappelijke discours

tevens een afspiegeling en articulatie is van (nieuwe) issues binnen jeugdculturen in een snel veranderende consumptiesamenleving. Roberts (2004) wijst in dit verband op het paradoxale bestaan van een 'subculturele industrie', waarin tegenwoordig naast de productie van materiële goederen ook een commercialisering plaatsvindt van subculturele identiteiten en symbolische praktijken. Deze hedendaagse subculturele industrie functioneert steeds meer als een lucratieve sector die ondersteund door massamarketing bijvoorbeeld 'alternatieve' muziek of 'onafhankelijke cinema' promoot.

Sinds de jaren negentig wordt er gedebatteerd over de status en relevantie van moderne subculturele en postsubculturele theorieën (Baumann, 2005; Bennett & Kahn-Harris, 2004; Gelder, 2005, 2007; Gourley, 2004; Greener & Hollands, 2006; Hesmondhalgh, 2005; Martin, 2009; Muggleton, 2000; Redhead, 1990; Shildrick & MacDonald, 2006; Storey, 2001). De postmoderne kritiek op subculturen vindt zijn oorsprong in de ideologische benadering van het CCCS in de jaren zeventig. Doordat grenzen tussen traditionele sociale classificaties als geslacht, klasse en etniciteit vervagen, menen sommige (postmoderne) theoretici dat de term subcultuur in een vloeibare en hypergeïndividualiseerde samenleving door het ontbreken van strikte scheidslijnen en grenzen tussen subculturele groepen problematisch is geworden en niet meer genoeg verklarend en objectief. Het feit dat de relatie tussen stijl, muziekmaak en identiteit zwakker en meer fluïde is geworden, laat onverlet dat jongeren dikwijls een duidelijke - weliswaar soms tijdelijke - voorkeur voor een bepaalde muziekstijl hebben (Bennett, 1999). Subculturen zouden daarom eerder als postsubculturen moeten worden gezien (Bennett & Kahn-Harris, 2004; Muggleton, 2005).

De kritiek op (post)moderne theoretici luidt dat hun bevindingen vaak gestoeld zijn op theoretische aannames en dichotomieën, en niet op gedegen eigen empirisch onderzoek naar de complexiteit van actuele jeugdculturen (Hesmondhalgh, 2005). Greener & Hollands (2006) concluderen in hun studie over de mondiale subcultuur van 'virtuele psytrancers' dat noch theoretische elementen uit traditionele subculturen, noch de meer postmoderne visie van sterk gefragmenteerde jeugdculturen de leefstijl van psytrancers afdoende kunnen verklaren. Intensief internetcontact met andere psytrancers over de hele wereld

vormt namelijk geen belemmering voor de gelijktijdige behoefte aan het gezamenlijk beleven van trancemuziek op lokale feesten en het verlangen naar stabiele en langdurige relaties. De antropologe Quack (2007) ziet vergelijkbare elementen tijdens haar veldwerk op het jaarlijks terugkerende Burning Man Art Festival, waar een internationale gemeenschap van zo'n 35.000 deelnemers een week lang geheel zelfvoorzienend in een zelfgecreëerde 'stad' in de Nevada woestijn verblijft. Het vieren van Burning Man symboliseert een collectief sociaal experiment, dat in hoge mate carnavalesk en Dionysisch van aard is (extravagante uitmonsteringen, maskers, beschilderde lichamen, vuurwerk), zonder daarbij de onderliggende Apollinische neiging tot sociale orde en een veilige infrastructuur uit het oog te verliezen.

Dit geldt ook voor de Nederlandse tekoscene waarbinnen De Bell (2006) een subculturele 'harde kern' met een maatschappijkritische ideologie, een eigen herkenbare teknolook (onder andere zwarte kleding, dreadlocks, piercings) en levensstijl (onder andere wonen in kraakpanden, organiseren van illegale feesten) met een daarbij passend drugsgebruik ziet. Men verzet zich tegen de heersende commerciële feestcultuur, inclusief controles door bewakingspersoneel en politie. Underground verwijst hier naar het radicaal afwijzen van elke overheidsbemoediging. In een prikkelend betoog over de 'tijdelijke autonome zone' (TAZ) ziet de sociaal filosoof Hakim Bey (1994) mogelijkheden die zowel sociaal-geografisch als psychisch van aard zijn en in ruimte of tijd mogelijkheden scheppen om een locatie vanuit gedeelde verlangens voor enige tijd te 'bezetten' en weer op te geven, om vervolgens elders in nieuwe ruimtes opnieuw te verschijnen. De TAZ streeft feestelijke doeleinden na en wil zich niet door rigide bureaucratische regels laten verstikken. In dezelfde geest beschrijft Hetherington (1998, 2000) 'new age travellers' als een politiek en spiritueel geëngageerde subcultuur die zich radicaal afkeert van de moderne stad door permanent te reizen en muziekfestivals bij te wonen. Volgens Hetherington past deze subcultuur in de traditie die Cohen (1972) eerder typeerde als 'folk devils', omdat de travellers met hun illegale raves op het platteland keer op keer de aandacht van de politie trekken.

Ritme en roes

De popularisering van drugs, en met name van ecstasy, heeft ertoe geleid dat de jeugdcultuur zich vanaf eind jaren tachtig in toenemende mate is gaan ontplooiën als een drugscultuur. Diverse studies laten een sterke samenhang zien tussen drugsgebruik en dance en daaraan gerelateerde (non-mainstream) muziekstijlen zoals techno, trance en progressive (Benschop et al., 2009; Forsyth, 1996; Forsyth et al., 1997; McRae, 2004; McLaughlin et al., 1996; Mulder et al., 2009; Nabben et al., 2005b, 2008b; Reynolds, 1998; Van Gelder et al., 2003). De termen 'dancedrugs' en, meer algemeen, 'clubdrugs' en 'uitgaansdrugs', verwijzen naar het gegeven dat drugs vaak in uitgaanssettings worden genomen.

Het drugsgebruik in de dancescene ligt doorgaans hoger dan bij leeftijdgenoten in het bevolkingsonderzoek. Combinaties en patronen van drugsgebruik vinden niet alleen tijdens het uitgaan plaats, maar ook ervoor en erna (Forsyth, 1996; Korf et al., 1994-2003; Nabben et al., 2004, 2005b, 2006, 2007, 2008a, 2008b; Sterk et al., 2006; Ward & Fitch, 1998). Het middelengebruik blijkt vaak te zijn ingebed in jeugdculturen en leefstijlen waarmee jongeren zich willen onderscheiden van hun 'andere' leeftijdgenoten en vorige generaties. Clubbers distingeren zich van de mainstream door een actieve smaakconsumptie van hun subcultureel kapitaal: muziekkennis, mode-artefacten, technologie, drugs, et cetera. (Bennett, 2000; Thornton, 1995).

Hoewel volgens de antropoloog Clifford Geertz (1973) de symbolische en expressieve tekens als gevolg van de voortschrijdende technologie en massaproductie dreigen onder te sneeuwen, blijft de mens symbolische waarden ontlend aan industriële producten; aan het oorspronkelijk functionele object kan zelfs een fetisjwaarde worden toegekend (Seelig & Stahl, 2005). Volgens Buxton (1982) vertegenwoordigt popmuziek een door popsterren uitgedragen symbolische waarde, die wordt uitgedrukt door nieuwe iconen: de levensstijlen en producten die de ster vertegenwoordigt worden ook die van de consumenten. Muziek is vaak van doorslaggevend belang geweest bij de totstandkoming van jongerensubculturen. Bij menige subcultuur verwijst de benaming (housers, rockers, hiphoppers, disco's, punks, et cetera) zelfs naar de oorspronkelijke muziekvorm (Wermuth, 2000).

Met de uitvinding van de radio en de jukebox werd een eerste stap gezet in de verspreiding en technologisering van op de jeugd gerichte muziek. Al meteen na zijn introductie in de jaren vijftig zette de jukebox de boel op stelten toen jongeren in de nieuwe sociale omgeving van bars en cafés gingen dansen op top-40 hits (Brewster & Broughton, 2000). Het verlangen om te blijven dansen zolang de muziek speelt, vindt zijn voedingsbodem en inspiratie in het pre-house tijdperk, toen discomuziek zich als een lopend vuur verspreidde, met als commercieel hoogtepunt de in 1975 verschenen film *Saturday Night Fever*, waarin disco-icoon John Travolta de belichaming van de witte discostapper was. Dankzij technologische vernieuwingen werden discogangers steeds beter voorzien in hun behoefte aan non-stop muziek. De muziek kreeg pas echt een nieuwe impuls toen de 7-inch single (met een maximum tijdsduur van hooguit drieëneuhalf minuut) geduchte concurrentie kreeg van de 12-inch, de maxisingle. Het geluid was 'veter' en de introductie van de maxisingle viel bovendien samen met de eerste grote discoparty's in Amerika en Engeland. De status van de dj schiet omhoog (Shapiro, 2005). Vanaf de jaren negentig worden dj's door clubs en danceorganisatoren geboekt en beoordeeld op reputatie, techniek, passie en creativiteit en het vermogen om een publiek onder alle denkbare condities optimaal te bespelen en te betoveren (Jianu, 2007). De dj wordt dé sleutel tot succes voor de discotheken (Brewster & Broughton, 2000), die steeds vaker 'clubs' gaan heten.

De voedingsbodem van de elektronische (dans)revolutie ligt in het begin van de jaren zestig. Robert Moog was begin jaren zestig de eerste die een kleine synthesizer bouwde die compact en betaalbaar was én een toetsenbord had. Muzikanten konden met behulp van dit elektronische instrument alle denkbare klanken genereren, van piano en strijkers tot koperblazers en percussie. Het instrument werd onder andere gebruikt voor de filmmuziek van *A Clockwork Orange* (1971) en *Scarface* (1983). De opeenvolgende generaties Moog-synthesizers werden zowel door The Beatles, Pink Floyd en The Doors bespeeld als door zwarte jazz-, funk- en soulmusici zoals Sun Ra, Herbie Hancock en Chick Corea. Dankzij de Moog kregen rock en jazz een psychedelisch tintje, dat als acid werd getypeerd en tot nieuwe genres leidde (acid jazz, psychedelische rock, et cetera). Het nummer *Popcorn* maakte de Moog sound wereldberoemd, maar *I Feel Love* (1975) van Donna Summer was de eerste synthesizer discodhit waarop massaal werd gedanst.

Zoals de Moog bij disco hoort, zo past de Roland bij acid house. Nadat het Amerikaanse Moog Music haar dominante marktpositie in de jaren tachtig verloor aan Japanse concurrenten als Roland, stopte het bedrijf in 1986 met de productie van synthesizers. De Roland TB-303 die al in 1982 door een Japanner was uitgevonden, werd in 1986 in Detroit door Phuture aangewend voor het creëren van een nieuwe sound die als 'acid tracks' in The Warehouse in Chicago werd gedraaid, en leidde tot het ontstaan van een nieuw elektronisch genre: acid house (Rietveld, 1998),⁵

In Engeland speelde het gebruik van soundsystems een belangrijke rol in de ravescene aan het eind van de jaren tachtig (Brewster & Broughton, 2000; Collin & Godfrey, 1997; Haslam, 1998),⁶ Net als de grote party's en 'gatherings' van de jaren zestig zijn houseparty's en raves gebaseerd op muzikale principes die teruggrijpen op niet-westerse - Afrikaanse en Oosterse - inheemse culturen waarin muziekritme een integraal en essentieel onderdeel is van een als ritueel beleefde drugservaring, die tot uitdrukking komt in een van de meest primitieve vormen van muziekbeleving: het trance dansen (Dobkin de Rios, 1990; Van Veen, 2004).

Elk nieuw, door technologische middelen aangedreven muziekritme bezit in potentie explosieve ingrediënten die binnen een ontluikende jongerencultuur kan leiden tot 'subversieve' praktijken, en zelfs tot morele paniek kan leiden. Participatie in een dergelijke 'culture of crime' betekent vaak het uitdragen van een symbolische stijlbeleving in een collectieve esthetische omgeving van criminaliteit. De Britse cultureel-criminologen Ferrell & Sanders (1995) tonen aan dat door symboliseren en stijl niet alleen 'criminele subculturen' worden gecreëerd, maar dat die jeugdculturen ook vaak worden gecriminaliseerd. Dit geldt zeker wanneer de popularisering van een muziekstroming gelieerd is aan een met drugs geïnvolveerde uitgaanscultuur (Shapiro, 1988; Hunt et al., 2009). Jazz liet voor het eerst een duidelijke samenhang zien tussen (gemarginaliseerde, zwarte) muzikanten en de consumptie van drugs als marihuana, heroïne en cocaïne (Shapiro, 1988; Kohn, 1992; Jonnes, 1996). In *Waiting for the man* (1988) legt Shapiro een directe relatie tussen de invloed van drugs op de muziek, teksten en leefstijl van artiesten, bands en rocksterren vanaf het begin van de 20e eeuw. Hoewel hij niet verzuimt melding te maken van ongeveer vijftig door

een overdosis overleden muzikanten⁷, beschrijft Shapiro ook hoe het flirten met drugs heeft geleid tot een omvangrijk geïnspireerd muzikaal oeuvre dat nog vrijwel dagelijks doorklinkt in liedjes, songs en ballads.

In de 'elektronische revolutie' aan het eind van de jaren tachtig gaat het ontstaan van een nieuwe jeugdcultuur hand in hand met technologische innovaties, een nieuwe status van de dj en een nieuw middel: ecstasy (Brewster & Broughton, 2000; Collin & Godfrey, 1997; Rietveld, 1998), Mondiale marketing van drugshandel (hoofdstuk 7) beïnvloed nationale en lokale drugsmarkten en heeft ook zijn weerslag op de populariteit van middelen. Het globaliseringproces manifesteert zich volgens Boomkens (2006) het krachtigst in de film- en muziekindustrie. In een toenemend aantal studies wordt onderzocht welke invloed globalisering heeft op muziekbeleving (Brewster & Broughton, 2000; Rietveld, 1998), drugsmarkten (Duff, 2003; Joe-Laidler, 2005) en drugsgebruik van lokale jeugdculturen (Bennett, 2000). De globalisering van dance wordt beschouwd als een onderdeel van de expanderende en wereldwijde jongerencultuur en heeft (mogelijk) ook invloed op de drugsconsumptie onder jongeren. Over de hele wereld ondergaan jongeren vergelijkbare collectieve rituelen, waarbij elektronische muziek, show, en de reputatie van organisatie en ingevlogen dj's een krachtenveld oproepen dat een sterke verbondenheid met de muziek genereert (Duff, 2003; Joe-Laidler, 2005).

Mede als gevolg van globalisering is er volgens Roberts (2004) een proces op gang gekomen van subculturele productie, praktijken en identiteiten. Subculturalisme en kosmopolitisme liggen bij het dance-toerisme vaak in elkaars verlengde. Uit studies van Bellis et al. (2000, 2009) blijkt dat jonge (Britse) clubtoeristen in het nachtleven van Ibiza (Spanje) exponentieel meer ecstasy en andere middelen nemen dan in hun thuisland. Mondiale hotspots als Ibiza, Goa en Bali hebben sinds de komst van de hippies in de jaren zestig een magische status verworven en blijven tot op heden invloedrijke ijkpunten die grote aantrekkingskracht blijven uitoefenen op (sub)culturele elites en grote groepen ravetoeristen (Saldanha, 2002). Tegelijkertijd populariseren subculturele nichemediën nieuwe muziek, mode, clubs en drugshypes. Het promoten van nieuwe hypes draagt bij aan het versnellingsproces, waardoor een steeds grotere omloopsnelheid ontstaat van nieuwe subculturele producten (hoofdstuk 3). Wat in het ene werelddeel nog

wordt beschouwd als subcultureel, kan op een ander continent alweer tot de mainstream worden gerekend (Roberts, 2004).

Bennett (2000) vraagt zich af of het globaliseringproces de lokale verschillen elimineert of juist benadrukt. Met de toenemende wetenschappelijke aandacht voor globalisering is het interessant om te zien welke weerslag dit proces mogelijk heeft op de betekenisgeving van drugsgebruik en muziek binnen lokale clubculturen. De globalisering van muziek heeft mede door de technologisering een hoge vlucht genomen en een proces van versmelting (hybridisatie) gestimuleerd, waarbij geïmporteerde consumptiegoederen worden doordrenkt of beziel met alternatieve betekenissen (Howes, 1996). Robertson (1995) betoogt dat deze ontwikkeling geen proces van homogenisering of heterogenisering is, maar van allebei. Dit proces kan worden getypeerd als 'glokalisering', een versmelting van het globale en het lokale, of wel, zoals Robertson (1995:32) het omschrijft, "de lokale dimensie in het mondiale en de mondiale dimensie in het lokale". Glokalisering is belangrijk in de beschouwing en duiding van (nieuwe) muziekstijlen, mode en drugsgebruik. Ondanks een toenemende globalisering van jeugdculturen blijft er tegelijkertijd sprake van lokale muziekstijlen en scènes die op eigen unieke wijze en onder lokale omstandigheden worden gearticuleerd (Bennett, 2000; Martin, 2009; Skelton & Valentine, 1998).

Normalisering en de risicosamenleving

In de criminologische benadering van drugsgebruik kan normalisering worden opgevat als eindfase van een proces waarin drugsgebruik oorspronkelijk als deviant gedrag werd gelabeld (Korf, 2006; Parker et al., 1998). De socioloog Van der Stel (1999) gaat een stap verder en ziet in normalisering de beginfase van een proces dat uiteindelijk kan leiden tot een algehele legalisering van een middel. Hij voorspelt dat er in Nederland binnen een jaar of vijftien volop ruimte zal bestaan om stap voor stap te werken aan versoepeling van de wetgeving en legalisering van bepaalde drugs voor specifieke gebruikersgroepen. Daarvoor zou al een stevig draagvlak bestaan bij de culturele en intellectuele voorhoede en beleidsmedewerkers op sleutelposities. Inmiddels, tien jaar verder, lijkt deze optimistische gedachte echter verder weg dan ooit. Het betoog van Tellegen (2008) over het 'utopisme van de drugsbestrijding' bewandelt juist het tegenovergestelde traject. Want in plaats van decriminalisering, normalisering en uiteindelijk legalisering, is er bij de Nederlandse overheid eerder sprake van meer moralisering, stigmatisering, recriminalisering en een toenemende regelgeving rond drugsgebruik.

Zinberg (1984) beschouwt de (historische) ontwikkeling in de omgang met drugs als het resultaat van een sociaal leerproces. In eerste instantie is dit vooral een horizontaal proces dat zich binnen eenzelfde generatie voltrekt, voornamelijk via de peergroep. Hierdoor acht Zinberg het plausibel dat de kennis over en de vertrouwdheid met drugsgebruik ook in de toekomst wordt doorgegeven aan nieuwe generaties die zich ook weer zullen onderscheiden door nieuwe gebruikspraktijken en de keuze voor andere drugs. Het is vaak vooral de eerste generatie die als deviant gezien wordt bij het gebruik van een (nieuwe) illegale drug. In de loop der tijd neemt echter de mystificatie van een middel af als gevolg van de toegenomen kennis en worden misvattingen gepareerd. Met andere woorden: naarmate gebruikers meer vertrouwd raken met een middel, verdwijnt het oorspronkelijke deviante gebruik en de daaraan gekoppelde morele paniek geleidelijk naar de achtergrond. Dit kan vervolgens de weg vrijmaken voor een nieuwe generatie, die hetzelfde illegale middel niet neemt om te

rebelleren tegen de maatschappij, zoals oorspronkelijk het geval was, maar het eerder uit nieuwsgierigheid wil proberen en/of geïnteresseerd is in de specifieke effecten in een daarvoor geschikt geachte setting. De oorspronkelijke 'revolutionaire' of 'rebelse' context van een tegencultuur of subcultuur verdwijnt geleidelijk naar de achtergrond en de motieven voor gebruik worden bij een nieuwe groep gebruikers diverser, waardoor er een proces van accommodatie ofwel normalisering optreedt. In het geval van marihuana veranderde de status van de gebruiker van een onruststoker in een 'tevreden roker'. Volgens drugsonderzoekers is er sinds de jaren negentig in de westerse wereld sprake van een normalisering van drugsgebruik in uitgaansdomeinen van jongeren en jongvolwassenen (Calafat et al., 2004; Parker, 2005; Parker et al., 2002, 1998; Riley & Hayward, 2007). "This 'normalisation' can be seen as a result of an even more liberalized youth culture in the rebellious spirit of the '60s. Finally, it seems that freedom means continuous leisure. In the so-called post-modern societies recreation is no longer seen as an opposite of working life" (Calafat, 2004:110).

Parker et al. (1995) zien een krachtige ontwikkeling waarbij de van oorsprong marginale en deviante jeugdsubculturele populaties in omvang toenemen en steeds meer lijken te assimileren binnen de mainstream uitgaanscultuur. Ook in Nederland kan, zeker met betrekking tot cannabis, worden geconcludeerd dat gebruik binnen grote groepen van vooral jongeren en jongvolwassenen plaatsvindt (Korf, 2006). In kwalitatieve zin is er sprake van een genormaliseerd rookritueel, dat in de jaren vijftig en zestig nog werd geassocieerd met deviant gedrag, protest of escapisme. Tegenwoordig wordt het roken van een joint eerder als een van de vele vormen van 'consumptiegedrag' gezien (Korf, 2006). Marihuana, ooit berucht als symbolisch manna van de protestgeneratie, is binnen een halve eeuw een salonfähig middel geworden waar door de bank genomen weinig aanstoot meer aan wordt genomen. De recente politieke bezorgdheid rond coffeeshops gaat dan ook niet primair over de drug zelf, als wel over de toenemende invloed van criminele organisaties binnen de gedoogde coffeeshop-sector (Van der Bunt, 2006).

De cultureel criminoloog Young (2007) plaatst de normalisering van drugsgebruik in een laat-modernistische context van een sterk expanderende consumentenmarkt. De aard van de adolescentie is

niet radicaal, maar het opgroeien van adolescenten in een riskante hyperconsumptieve samenleving is dat wel (Furlong & Cartmel, 1997). Omdat jongeren zich op zoek naar hun identiteit in sterke mate identificeren met de consumptie van goederen als mode, muziek, drugs en vervoer, worden ze steeds meer als risicovolle consumenten gezien (Mitchel et al., 2004). De deelname van jongeren aan bijvoorbeeld danceparty's wordt door oudere generaties en gezagsdragers in toenemende mate geïdentificeerd als riskant, terwijl jongeren deze evenementen eerder als opwindende vrijetijdsbesteding zien waaraan ze met leeftijdsgenoten veel plezier beleven. Ook Aitchison (2004) ziet een verschuiving in de beleidsaandacht bij politici naar het minimaliseren van risico's. Dit laat onverlet dat in het gedurende de laatste decennia toegenomen drugsgebruik onder jongeren een voortschrijdend sociaal-cultureel proces besloten ligt, waarbij jongeren kennelijk meer risico's durven nemen bij het experimenteren met drugs, en drugsgebruik steeds meer zien als een ontspannende time-out van de prestatie maatschappij (Parker et al, 1998). Hunt et al. (2007) stellen dat een aanzienlijk deel van de jonge 'drugwise' gebruikers goed in staat is om een kosten-baten afweging te maken tussen verkrijgbare drugs met positieve en negatieve effecten. Door met vrienden drugs te gebruiken in een setting naar voorkeur, verkeren jongeren in de overtuiging dat ze de risico's van drugsgebruik reduceren, terwijl ze tegelijkertijd een maximalisering van plezier nastreven. Bovendien passen ze strategieën toe om de optimale beleving van middelengebruik af te stemmen op de daarvoor meest geschikte (feest)settings.

De gemakkelijke verkrijgbaarheid en consumptie van drugs zijn volgens Hunt et al. (2007) en Parker (2005) een integraal onderdeel geworden van het 'leisure pleasure landscape', dat voornamelijk in het weekend op een semi-gecontroleerde basis samen met anderen gestalte krijgt. De normalisering van drugsgebruik moet dan ook vooral worden bezien in het licht van de door jongeren beleefde uitgaanspraktijken - en niet vanuit het perspectief van wat de burgerij ervan vindt. Veel stappers hebben behalve met alcohol en cannabis ook ervaring met andere genotmiddelen. In deze 'pick 'n mix' uitgaanscultus komt het weinig voor dat gebruikers zich slechts beperken tot één middel, zoals ook het drugsgebruik van Amsterdamse clubbezoekers laat zien (Benschop et al., 2009; Korf et al., 2004). Parker (2005) sluit zelfs niet uit dat de niet-drugsgebruikende adolescenten in de nabije

toekomst een minderheidsgroep zullen vormen in bepaalde urbane gebieden. Hij constateert dat alcohol- en drugsgebruik geen gescheiden werelden meer zijn. De verkrijgbaarheid en toegankelijkheid van drugs is wegens het verfijnde distributiesysteem eerder binnen het bereik van personen gekomen die willen experimenteren. De risico's van recreatief drugsgebruik zijn ingecalculeerde bijproducten van normalisering geworden en worden ingeweven in het persoonlijke risicomangement.

Ofschoon de verkrijgbaarheid, toegankelijkheid, prijs en kwaliteit allemaal invloed kunnen hebben op normalisering, gaat het volgens Parker vooral om de houding en het gedrag ten aanzien van de recreatieve gebruiker, die sinds de jaren negentig sterk is veranderd. Ondanks alle anti-drugsopinions is er volgens onderzoekers (Measham et al., 1994; Parker, 1995; Parker et al., 2002) sprake van een groeiende acceptatie van recreatief drugsgebruik, dat wordt gedefinieerd als: "The occasional use of certain substances in certain settings and in a controlled way" (Parker, 2005:206), en kan worden herkend als "perceived and sometimes tolerated as an embedded social practice" (Duff, 2005:162). Bahora et al. (2009:65) concluderen dat het insiderperspectief van recreatief ecstasygebruik grotendeels onderbelicht is gebleven in de literatuur: "In addition, we learned that the expansion of settings and the diversification of ecstasy users were viewed by many as a sign of normalisation."

Door de fluïde club- en partycultuur experimenteren drugsgebruikers met verschillende opleidingsniveaus niet meer op voorhand in gescheiden milieus. Tevens is er groeiend bewijs van 'sociale aanpassing', waarbij 'onthouders' ook vriendschappen aangaan en uitgaansrelaties hebben met drugsgebruikende vrienden, zonder aanstoot te nemen aan hun recreatief gebruik. De praktijk wijst immers uit dat degenen die gebruiken, dit meestal op een redelijk gecontroleerde en gereguleerde manier doen, waardoor kan worden gesproken van een gecontroleerd of gecalculeerd hedonisme (Doekhie et al., 2010; Measham, 2004a; Reynolds, 1998).

Critici weerspreken de normaliseringthese vooral op grond van een meer kwantitatieve invalshoek; zolang de meerderheid van de bevolking geen cannabis, laat staan harddrugs gebruikt, kan er geen sprake zijn van normalisering (Griffiths et al., 1997; Shiner & Newburn,

1997). Dit is een hele andere insteek dan studies naar clubdrugs waar normalisering, ook in kwantitatieve zin, zich voornamelijk afspeelt in specifieke settings in plaats van in alledaagse arena's (Measham, 2001). Hoewel vaststaat dat een aanzienlijk deel van de jeugd tijdens een bepaalde periode in hun leven drugs gebruikt, is er volgens critici voornamelijk weinig bewijs dat het drugsgebruik wijdverbreid als normaal zal worden geaccepteerd.

Van anonieme naar consumptieve stad

De stadssociologie legde oorspronkelijk vooral de nadruk op de anonieme en afstandelijke kant van het leven in de stad (Müller, 2002). De voor grote steden kenmerkende bevolkingsgrootte, bevolkingsdichtheid en heterogeniteit leidden in de perceptie van Wirth (1928) per definitie tot een onpersoonlijke en anonieme omgang in een anonieme stad. In de klassieke tekst *The City* beschrijven etnografen Park et al. (1925) de stad als een kluit van gebouwen, asfalt en staal, maar ook als een plek die de menselijke natuur reflecteert en dient als locatie voor de socialisatie en emancipatie van migrantengroepen binnen hun eigen 'moral region'. Een stad kortom die bestaat uit 'cities within cities', waar inwoners hun leven reguleren, bepaalde normen heersen, alsook uitzonderingen daarop.

In de jaren zestig en zeventig ging de belangstelling van Amerikaanse stadssociologen voornamelijk uit naar het publieke domein. Hun studies schetsen over het algemeen een somber beeld van de sociale teloorgang van semi-openbare stedelijke ruimtes als parken, straten en cafés, waar anonimiteit heerst en de inwoners vaak vreemden van elkaar zijn; de stad als een 'wereld van vreemden' (Jacobs 1961; Lofland 1973; Sennett 1970, 1974). Goffman (1963) legt de nadruk op de afstandelijke omgang tussen stedelingen, die wordt geritualiseerd door middel van 'beleeft onoplettendheid'. Sennett (1974) ziet een geleidelijke ondermijning en afbraak van een (groot)stedelijke openbaarheid, die langzaam plaatsmaakt voor een besloten, defensief en xenofob gemeenschapsleven dat gesymboliseerd wordt door nieuwe suburbane woonvormen en de functionele zoning van de oude

binnensteden. Naast het verval van de openbare sfeer schetst hij ook de verschuiving van het publieke naar het privé-domein. De angst voor wanorde is na de Tweede Wereldoorlog zowel onder burgers als planologen sterk gegroeid. De toenemende welvaart zou het onderlinge contact en de solidariteit tussen de bevolking sterk verminderd hebben, hetgeen een breuk betekent met de tijd waarin men bepaalde goederen gemeenschappelijk deelde ter versteviging van het rechtstreekse contact (Sennett, 1970).

Maar vanaf de jaren tachtig ondergaat het denken over het leven in de stad een metamorfose. Giddens (1991) karakteriseert het laatmoderne leven, dat in de jaren zeventig een aanvang neemt, als een periode van een sterke toename van keuzes (consumptiegoederen, flexibiliteit van arbeid), die voortdurend ter discussie worden gesteld, net zoals zekerheden en geloofsovertuigingen. Als gevolg van de constante blootstelling aan een veelvoud van sociale werelden en overtuigingen ontbreekt bij velen een hechte biografie en levensloop (In: Young, 2007). De laatmoderne wereld heeft consumenten gecreëerd die constant jagen op nieuwe producten, gadgets en (fysieke) ervaringen. Een veilige consumptie in een homogene sanitaire omgeving (bijvoorbeeld winkelcentra) is op termijn onbevredigend voor degenen die constant op zoek zijn naar nieuwe uitdagingen, wat door Hayward (2004) wordt getypeerd als 'the pursuit of the new'. Er is een permanente zoektocht naar vibrerende locaties en ad hoc omgevingen die zich onderscheiden door hun vitale levendigheid en waar ruimte is voor gecalculeerd hedonisme binnen 'genotsenclaves' (Lipovetsky, 2002).

Deze vorm van feestconsumptie hangt onbreukbaar samen met emotionaliteit en plezier (Redhead, 1993, 1997; Redhead et al., 1998). De Britse cultureel criminoloog Presdee zegt hierover: "To 'buzz' is to be beyond untouchable, an outsider. [...] The whole style of clubbing defies the rational scientific world of work which is held dream-like in the mind, in contrast to the memories of a hedonistic consumption during the leisure hours. [...] Night becomes day and specialist clothes are worn not to work but to play. [...] It is the carnival of 'otherness', of 'difference' and 'defiance'" (Presdee, 2000: 118-119). Zo beschouwd is het (semi)publieke domein van het nachtelijke uitgaansleven misschien wel een van de krachtigste exponenten van de euforische stad (hoofdstuk 6). Problematisch is echter dat er zelden een bevredigende

balans wordt gevonden tussen de door feestvierders verlangde vrijheid en de door de overheid gewenste veiligheid (Boutellier, 2006, 2005) (hoofdstuk 12).

De culturele criminologie van consumptie

Want volgens Boutellier (2007:38) domineert er een verraderlijk soort vrijheid sinds de overheid zich geroepen voelt om de breed ervaren onveiligheid bij burgers aan te pakken. Namelijk “de vrijheid van het consumptisme dat uiteindelijk leidt tot het inruilen van individuele vrijheid voor individuele zekerheid”. Het onbehagen in de postmoderne wereld zou niet voortvloeien uit disciplinerende, maar eerder uit een gebrek daaraan. Terwijl het modernistische discours krampachtig streefde naar emancipatie, vernieuwing en vooruitgang, hebben in de postmoderne, vloeibare samenleving vooral individualisering, technologisering en globalisering grote impact op het intensieve leven van westerse burgers. En hoewel de keuzevrijheid van de ‘vloeibare levensstijl’ (Baumann, 2005)^B onbepert en grenzeloos lijkt, veranderen de condities soms sneller dan ons misschien lief is. Ook Young (2007) suggereert dat de bestaanscondities in het hedendaagse hyperconsumptisme haast ongrijpbaar en daarom vloeibaarder zijn geworden. Deze situatie heeft aanzienlijk effect op de perceptie van en houding tegenover deviantie. “In modernity the deviant other appears as a distinction. In late modernity the deviant other is everywhere” (Young 2007:15).

De wereld is in beweging op allerlei maatschappelijke terreinen die volgens culturele criminologen met het huidige instrumentarium soms moeilijk te begrijpen en te duiden zijn. Vanuit een cultureel criminologisch perspectief gezien is een intrigerende vraag waarom zoveel hoogopgeleide jonge Amsterdammers zich tijdens het feesten in willen inlaten met drugsgebruik, daar plezier en kicks aan ontlenen, terwijl ze er tegelijk een zeker risico bij lopen. Kijken naar groepen drugsgebruikers in de oorspronkelijke criminologische en etnografische traditie is bepaald geen sinecure, want veel gebruikers leggen door hun grote mobiliteit haast doorlopend nieuwe contacten, omdat die hen inspireren of met hen een leuke avond door te brengen. Het drugsgebruik vindt niet alleen plaats in de beslotenheid van de vriendschengroep, zoals het gebruik van marihuana bij Becker (1963), maar

ook in nieuwe settings, met bekenden én onbekenden. Het individu ziet zichzelf niet (meer) als een schakel tussen verleden, heden en toekomst en evenmin tussen zichzelf en de ‘anderen’, maar eerder als een nomade, die zichzelf van het ene naar het andere ‘stamverband’ verplaatst (Maffesoli, 1996). Deze stamverbanden hebben geen territoriale of familiale identiteit, maar veeleer een cognitieve, communicatieve of esthetische (Raes, 2007). Muziek heeft bij veel jongeren een veel groter bindend vermogen dan politiek, die voornamelijk wordt geassocieerd met verbieden en regelgeving. De culturele criminologie ziet zich echter geconfronteerd met nieuwe vormen van criminaliteit en deviantie. Want drugs behoren, net als seks, geweld en muziek, tot het spectaculaire domein van de media.

De voortgaande juridisering van de samenleving verplicht het strafrecht bovendien om bij voortduring te anticiperen op nieuwe fenomenen. Boutellier (2007) betoogt dat onze vloeibare samenleving daarom steeds meer kan worden gezien als een protocriminele samenleving. De paradox schuilt hierin dat de neoliberale samenleving enerzijds ruim baan geeft aan commerciële impulsen (die bij voortduring nieuwe consumptieve behoeftes, verlangens en praktijken stimuleren en deels buiten de traditionele normconformiteit vallen) en zich tegelijkertijd geconfronteerd ziet met extreme gedragsuitwassen, grensoverschrijdende initiatieven of andere culturele of seksuele praktijken binnen bepaalde consumentengroepen in het uitgaansleven; pornoparty’s, stagediven en paaldansen zijn hiervan recente voorbeelden.

Normoverschrijding ligt dan ook in het verlengde van de vitalistische en Dionysische levensstijl die kenmerkend is voor de vloeibare samenleving. Het uitgaansleven is bij uitstek een domein waar de ruimte- en tijdsbeleving niet alleen worden geïntensiveerd door geluid- en lichteffecten, maar ook door drugs. In het vloeibare tijdperk wordt het ritme gedictieerd door permanente veranderingen, die tegelijkertijd de angst aanwakkeren om er buiten te vallen.

Hoewel het streven naar zerotolerance volgens Young (2007) op een politieke illusie berust, biedt het de overheid en de politie alle gelegenheid om haar eigen morele agenda na elke 'geslaagde interventie' via de media voor het voetlicht te brengen. De paradox is echter dat de overheid zich in onze spectaculaire consumptiemaatschappij in een spagaat bevindt tussen de beleefde 'vrijheid' door middel van ritueel genot en de gewenste 'veiligheid' voor de burger met een minimum aan gezondheidsrisico's. In de huidige gezondheids- en veiligheidscultus benadrukt de overheid door middel van regelgeving het belang dat ze hecht aan het voorkomen van risico's (roken, drinken, drugs, criminaliteit, et cetera). Door het criminaliseren van spontaan, subcultureel en carnavalesk gedrag wordt niet meer alleen de jeugdige pillenslikker, maar inmiddels de gehele bevolking a priori als onverantwoordelijk en protocrimineel gezien. Dat dit vroeg of laat tot legitimiteitsproblemen bij de overheid en tot ongehoorzaamheid van de jeugd zal leiden, lijkt onvermijdelijk. Provo ligt altijd op de loer. Want als er bijna niks meer mag wordt de uitdaging om de regels te overtreden alleen maar groter.

De sociaal-culturele **context** van drugs in het uitgaansleven

Trends in het gebruik van genotmiddelen worden in veel studies uitgedrukt in cijfers (prevalentie, incidentie). Dergelijk kwantitatief trendonderzoek geeft inzicht in opwaartse en neerwaartse ontwikkelingen, verbindt verleden en heden, en voorspelt idealiter de toekomstige ontwikkeling. De cijfers zeggen veel over de omvang, maar minder over de aard van het gebruik, laat staan over de betekenis die gebruikers aan middelen toekennen. Juist de betekenisgeving – cultureel, sociaal en materieel – is van belang voor het begrijpen van trends. De context en betekenis van middelengebruik zijn echter veel moeilijker uit te drukken in nauwkeurige cijfers. Vanuit kwalitatief perspectief kan een trend namelijk ook gezien worden als een nieuwe mode, die minder eenvoudig met kwantitatieve maatstaven te vangen is omdat het om sociologische en culturele ontwikkelingen gaat.

Op het terrein van jeugdculturen hebben onderzoekers sinds de Chicago School al een sterk etnografische belangstelling gehad. De kracht van participerend onderzoek lag vooral in het 'van binnen-uit' beschrijven van de subcultuur en leefwereld van jongeren. De Amerikaanse onderzoekers hadden echter (te) weinig oog voor de klassenverschillen die volgens onderzoekers van het CCCS in Engeland juist zo'n grote invloed hadden op het leven van de arbeidersjeugd. Daarmee kwam er veel meer aandacht voor structurele factoren, voor de bredere sociaal-economische context. Hierdoor was er ook veel meer oog voor processen die achter de 'pose' van arbeidersjeugd schuilgingen, in het bijzonder hun verzet tegen de heersende maatschappelijke verhoudingen. Daarmee ontstonden zonder twijfel nieuwe en vruchtbare inzichten, maar tegelijkertijd waren de Britse onderzoekers behept met een zekere verblindingsneiging ten gevolge van hun haast obsessieve neiging om gedragingen van arbeidersjongeren te bezien door een marxistische bril. Die werd versterkt door de neiging hun analyses meer op mediaberichten te baseren dan op eigen onderzoek. Eigenlijk komen de jongeren zelf nauwelijks aan het woord in CCCS studies – en meisjes al helemaal niet.

Dit laat onverlet dat beide scholen belangrijke inspiratiebronnen kunnen zijn bij onderzoek naar drugsgebruik in het Amsterdamse uitgaansleven. Bij de Chicago School ligt het accent vooral op de invloed van leeftijdsgenoten en setting op de leefwereld van de onderzoeksgroep. Het CCCS dwingt tot reflectie over drugsgebruik in het uitgaansleven vanuit bredere maatschappelijke en sociaal-economische omstandigheden.

Dat is geen eenvoudige opgave in het licht van ontwikkelingen die zich de laatste decennia hebben voorgedaan. Op macroniveau is er sprake van globalisering, maar tegelijkertijd is er op mesoniveau sprake van 'glokalisering'. De liberalisering van de markt loopt parallel met een groeiende behoefte aan persoonlijke vrijheid, maar tegelijk zien we bij de overheid een toenemende behoefte om burgers, die zelf alle vrijheden verlangen, tegen allerlei risico's te beschermen. Uitgaan en drugsgebruik manifesteren zich derhalve binnen een paradoxale context van enerzijds toegenomen vrijheden en individualisering, en anderzijds een groeiende formele controle van overheidswege. Aan de ene kant is er de gigantisch gegroeide pleziermarkt, met steeds

massalere feesten en een toegenomen variatie in beschikbare drugs; aan de andere kant is er de stijgende overheidsbemoediging die er op gericht is paal en perk te stellen aan ongebreidelde hedonisme.

Uit de literatuur die meer specifiek over de rol van drugs in de leefwereld van jongeren gaat, kunnen we leren dat er een sterke samenhang kan bestaan tussen drugsgebruik, subcultuurvorming en muziek. Drugs werden aanvankelijk vooral gebruikt in een subculturele context, in het geval van protestjongeren ook wel geduid als tegenculturen. Binnen die context speelde informele sociale controle een belangrijke rol, zo kwam naar voren uit inmiddels klassieke studies van Becker en Zinberg. Hun verwachting was dat drugsgebruik zich met het verstrijken van de tijd steeds minder risicovol zou manifesteren, met name doordat gebruikers leren van medegebruikers en zo in staat zijn het drugsgebruik steeds beter af te stemmen op geschikte settings.

De vraag die meer recente studies oproepen is of drugsgebruik tegenwoordig nog wel in termen van subcultuur geduid kan worden. Niet alleen is drugsgebruik veel breder over de jongerencultuur verspreid dan in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog, ook is het gebruik verschoven van ondergrondse settings naar grote clubs en nog veel grotere party's. Het gebruik van uitgaansdrugs is, afgaande op meer recente studies, tegenwoordig geen uiting van maatschappelijk protest, noch van gemarginaliseerde subculturen, maar eerder een 'uitstapje' waarvan tijdens het weekend binnen een niet-deviante leefstijl wordt genoten. De vraag is of we dit laatste proces, dat we doorgaans aanduiden als normalisering, terugzien bij de trends die zich de afgelopen twintig jaar hebben voorgedaan in het Amsterdamse uitgaansleven.

NOTEN

Theoretische visies op drugs, jeugd en uitgaan

- 1 Achteraf kan wel worden gesteld dat Zinberg op dit punt de verslavende eigenschap van heroïne, zeker bij langdurig gebruik, onderschat heeft.
- 2 Polsky (1967) merkte hierover al eens op: "Even the word 'hip' is said to have its origins in black 'jivetaik'. Where the phrase 'to be on the hip' initially meant that one was an opiumsmoker but was later generalized to mean simply being 'in the know'."
- 3 Naast 'flow-experience' (Csikszentmihalyi, 2008) hanteren wetenschappers ook begrippen als 'fluid' en 'oceanisch' (Malbon, 1998, 1999), 'liquid' (Bauman, 2005), 'spaces of flow' (Castells, 2000) en 'liminoid' (Turner, 1969, 1982). Dergelijke begrippen worden zowel op macro-, meso- als op microniveau toegepast om beweging en veranderlijkheid te beschrijven tussen intermenselijke contacten en in de relaties tussen netwerken in de stad, de club, de vriendenkring, enzovoort. Met 'spaces of flow' bedoelt Castells (2000) vooral stedelijke knooppunten en netwerken van nationale en internationale informatie-uitwisseling die zo kenmerkend zijn voor de globale economie, waar ook een historische stad als Amsterdam deel van uitmaakt.
- 4 De ongekroonde 'king of kicks' is Hunter Thompson. "Dit is geen goede stad om high te worden", zegt Johnny Depp alias Raoul Duke als hij trippend op alle denkbare verdoven- de middelen in een open cabriolet Las Vegas binnenscheurt. Uit verhalen van panelleden blijkt dat de cultfilm *Fear and Loathing in Las Vegas* (1998) al jarenlang een grote hit is vanwege zijn hallucinante proporties. Wat is er leuker om onder invloed van het een en ander te zien hoe Raoul Duke, 'doctor in de journalistiek', samen met zijn advocaat dr. Gonzo de drugsvoorraad checkt: twee zakken wiet, 75 capsules mescaline, vijf doses krachtige LSD, een halfvol zoutvaatje met cocaïne, en een heel sterrenstelsel aan uppers, downers, gillers en lachers in alle kleuren van de regenboog. En niet te vergeten nog een kwart liter tequila én rum, een sixpack bier, een halve liter pure ether en twee dozijn poppers.
- 5 De ironie wil dat acid house zijn roem te danken heeft aan een technologische mislukking omdat de Roland synthesizer aanvankelijk alleen bedoeld was voor het opslaan van de lijnen van de basgitarist zodat die elders gebruikt konden worden zonder dat een basgitarist aanwezig was. Omdat de TB-303 erg onhandig te programmeren was en slechts een beperkte toepassing kende werd de TB-303 door Roland uit de roulatie gehaald en dumpten gebruikers ze tegen lage prijzen op de markt. Muziekpioniers als Phuture kochten ze voor een habbekrats op en gingen met de ogenschijnlijk simpele maar hypnotiserende basloopjes aan de slag door ze te laten duelleren met de drumcomputer Roland TR-808 of TR-909. Met behulp van samples, synths en sequencers werden obscure repeterende loops en beats geproduceerd die een duidelijk herkenbare songstructuur ontbeerden maar wel erg soulful klonken. Op de veelgestelde vraag aan zwarte technopioniers uit Detroit hoe het kan dat techno ook soul heeft, werd vaak geantwoord dat het niet om de apparaten gaat, maar om de vraag of de maker soul heeft. Heeft die soul, dan heeft zijn muziek, elektronisch of niet, dat ook. (Van Veen, 1994).
- 6 De uitvinding van het soundsystem vindt zijn oorsprong in Jamaica waar het aanvankelijk werd ingezet voor politieke propaganda. Aangezien bijna niemand van de inwoners een radio had bereikten de soundsystems het potentiële electoraat door op terreinen politieke meetings te organiseren, die werden afgewisseld met muziek.
- 7 Van Hank Williams (combinatie alcohol en amfetamine) in 1953 tot Sid Vicious (heroïne) in 1979.
- 8 Bauman introduceert aan het begin van de 21e eeuw het begrip 'liquid' ter vervanging van problematische definitiewesties rond de begrippen: (laat)modern, postmodern, hypermodern (Bauman 2000, 2005).

DRUGS MECCA

3 De Amsterdamse panelstudie

Door de snelle opkomst van ecstasy in de late jaren tachtig en de verschijning van nieuwe synthetische drugs, psychedelische paddo's en narcosemiddelen in de jaren negentig, is de drugsmarkt net als de drugsconsumptie complexer geworden (Nabben & Korf, 1997; Korf & Nabben, 1997, 2000; Parker et al., 1998). Op het ritme van house verspreidde de nieuwe feestcultuur zich als een veenbrand over Amsterdam. Het plotselinge succes van ecstasy kwam als een donderslag bij heldere hemel. Drugshulpverlening, drugspreventie en voorlichtingsinstanties waren niet of nauwelijks bij machte om de nieuwe drugstrends te volgen, laat staan dat ze konden inschatten hoe groot de invloed van house en ecstasy op de nieuwe jongerencultuur was. Omdat de hulpverlening – als gevolg van de heroïne-epidemie in de jaren tachtig – de handen vol had aan de opvang en begeleiding van drugsverslaafden, was er gaandeweg een blinde vlek ontstaan voor de signalering van nieuwe jongerenculturen en nieuw drugsgebruik. Toen house geen kortstondige rage bleek te zijn en ecstasy na cannabis

in relatief korte tijd de meest populaire illegale drug werd in het uitgaansleven – met de daarmee gepaard gaande problemen en (soms ernstige) gezondheidsverstoringen – werd binnen diverse hulpverleningsinstellingen besloten tot een kritische evaluatie. Daarbij kwam een aantal manco's aan het licht over de trage dataverzameling en geringe toepasbaarheid van actuele informatie, waardoor gegevens te laat beschikbaar kwamen om slagvaardig en snel te kunnen inspelen op actuele ontwikkelingen. Er werd besloten om nieuwe kwantitatieve en kwalitatieve monitoringssystemen in het leven te roepen, om de veranderende drugsmarkt te volgen (Spruit, 1997). Amsterdam nam als eerste het initiatief door in 1993 een multi-methodisch monitorsysteem op te tuigen: Antenne. Alvorens we dieper in zullen gaan op de Amsterdamse Antenne, in het bijzonder de kwalitatieve component in de vorm van de panelstudie, bespreken we eerst enkele andere Nederlandse monitoringsystemen en wordt kort stil gestaan bij vergelijkbare monitors in het buitenland.

Doel en kenmerken van drugsmonitoring

Monitoring is een term die past bij het periodiek en op systematische wijze volgen van maatschappelijke ontwikkelingen ten behoeve van beleid. Met behulp van de systematisch verkregen informatie kan de dynamiek van de drugsmarkt worden gevolgd en acuut worden opgetreden indien de situatie dit vereist (Cruts et al., 2004). Ook kunnen er (lokaal, regionaal en/of landelijk) interventies worden geïndiceerd ten behoeve van preventie en hulpverlening (Nabben & Korf, 2004). Meer algemene kenmerken van monitoring zijn: inspelen op de actualiteit, het waarborgen van continuïteit, periodieke verslaglegging en terugkoppeling naar de instelling of opdrachtgever (Tieberghien & Decorte, 2008).

Nationale cijfers over middelengebruik onder scholieren (10-18 jaar) worden sinds 1984 met tussenpozen van enkele jaren verzameld door middel van het *Peilstationsonderzoek* (Monshouwer et al., 2007). De data leveren gegevens over gebruikstrends, maar geven geen zicht op actuele ontwikkelingen op de gebruikersmarkt. De scholieren zijn over het algemeen ook te jong om deel te (mogen) nemen aan het (trendy) uitgaansleven. Het *Nationaal Prevalentie Onderzoek* (NPO) behelst een grootschalige enquête naar middelengebruik onder de algemene bevolking. Deze monitor is tot nu toe driemaal uitgevoerd. In 1997 en 2001 (Abraham et al., 2002) onder respondenten van 12 jaar en ouder, en in 2005 in de leeftijdsgroep 15-64 jaar (Rodenburg et al., 2007). Deze data leveren - vooral in grote lijnen - gegevens over gebruikstrends, maar geven geen zicht op actuele ontwikkelingen op de gebruikers- en drugsmarkt. Binnen het *Drugs Informatie en Monitoring Systeem* (DIMS) van het Trimbos-instituut wordt de kwaliteit van drugs gemonitord die consumenten op verschillende locaties in het land laten testen, alsmede de prijs en THC-concentraties van in coffeeshops verkochte cannabis. DIMS-gegevens informeren over de drugsmarkt, maar niet over gebruikers. In 2008 is op initiatief van het ministerie van VWS een nieuw monitoringsysteem (*Trendsurvey*) van start gegaan dat inzicht wil krijgen in het alcohol- en drugsgebruik in het Nederlandse uitgaansleven (van plattelandsdiscotheek tot dance-event). In 2008 is ook een landelijk (kwantitatief) registratiesysteem voor alcohol- en

drugserelateerde incidenten (*Incidentenmonitor*) die bij de eerste hulp komen van start gegaan.

Monitorsystemen als NPO, Peilstation en DIMS leveren vooral cijfers op. Bij school- en bevolkingssurveys gaat het meestal om prevalentiecijfers: hoeveel mensen hebben een bepaald middel ooit, het afgelopen jaar of de afgelopen maand gebruikt. Verder komen we te weten wat de gemiddelde leeftijd is waarop men voor het eerst een bepaald middel neemt. Daarnaast leveren cliëntenregistraties van het *Landelijk Alcohol en Drugs Informatie Systeem* (LADIS) vooral cijfers op over waar men primair en secundair aan verslaafd is. Het testen van pillen (DIMS) levert vooral kwantitatieve informatie op over welke middelen er op de markt zijn, maar niet wie deze gebruiken. Los van het feit dat de cijfers meestal meer over middelen dan over gebruikers gaan, is een beperking vaak dat de cijfers over afzonderlijke middelen gaan, terwijl in de praktijk vaak sprake is van gecombineerd gebruik (Benschop et al., 2009; Leccese et al., 2000; Nabben & Korf, 2000b; Nabben et al., 2004, 2005b, 2005c, 2006, 2007, 2008a, 2008b). De eerder genoemde monitorsystemen dragen ieder voor zich bij aan het inzicht in trends in middelengebruik. Twee processen zijn volgens Diemel & Blanken (1999) cruciaal voor het bereiken van een effectief integraal monitorsysteem dat is toegesneden op een vroegtijdige herkenning, het volgen en duiden van nieuwe trends. Dit kan het best geschieden met gebruikmaking van 'non routine' bronnen, die sensitief, flexibel, open, snel en 'community based' zijn, alsmede van 'routine' data bronnen zoals surveys, et cetera.

Trendwatch, dat sinds 2003 elke twee jaar verschijnt, breidt de summier kwalitatieve gegevens op landelijk niveau uit, plaatst kwantitatieve gegevens over middelengebruik in een breder perspectief, en verbindt relevante kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksgegevens als 'cement tussen de bouwstenen' met elkaar (Doekhie et al., 2010).

Ook op Europees niveau wordt sinds de jaren negentig, naast (kwantitatief) prevalentieonderzoek, steeds meer belang gehecht aan kwalitatieve methoden die nieuwe ontwikkelingen op de recreatieve (synthetische) gebruikersmarkt in verschillende Europese steden in een vroeg stadium kunnen signaleren (Alvarez et al., 2003; Calafat et al., 1998, 1999, 2001, 2004; Griffith et al., 1997, 1999). Een meta-analyse van (inter)nationale/lokale monitors (onder andere Australië,

Verenigde Staten, Canada, Duitsland, Noorwegen, België) laat een grote diversiteit zien van monitorsystemen. Bij het verzamelen van gegevens wordt gebruik gemaakt van verschillende componenten (onder andere sleutelfiguren, focusgroepen, surveys onder bevolking en subpopulaties, veldwerkers, hulpverleners en verschillende indicatoren over onder andere gezondheid en drugsmarkt), om zodoende een beter inzicht te krijgen in de aard, omvang, patronen en trends van drugsgebruik binnen uiteenlopende groepen, vooral gemarginaliseerde en problematische gebruikerspopulaties, maar ook wel uitgaanders (Tieberghien & Decorte, 2008).

Antenne: een multi-methodische monitor

Als gevolg van de snelle ontwikkelingen in de dancecultuur en de daarmee verweven drugsmarkt, groeide in Amsterdam de wens om een methode te ontwikkelen waarmee op empirische en controleerbare wijze veranderingen in leefstijlen en drugsgebruik onder jongeren en jongvolwassenen in kaart konden worden gebracht, waardoor tegelijk een beter begrip en duiding van hedendaagse leefstijlen ontstaat (Korf & Van der Steenhoven, 1994). Antenne maakt gebruik van een combinatie van onderzoeksmethoden (triangulatie) en wordt sinds 1994 in samenwerking met de preventieafdeling van De Jellinek jaarlijks uitgevoerd. Antenne bestaat uit drie onderdelen:

(1) de *panelstudie* vormt de (kwantitatieve) kern van Antenne. Insiders uit het uitgaansleven worden tweemaal per jaar geïnterviewd. De panelstudie is vooral gericht op trendsettende en trendvolgende netwerken in het uitgaansleven. De informatie van de panelleden wordt aangevuld en getoetst met eigen observaties.¹

(2) de *survey* bestaat uit kwantitatief onderzoek naar aantallen, gemiddelden en percentages over middelengebruik in specifieke doelgroepen zoals clubgangers, coffeeshopbezoekers, jonge cafégangers, probleemjongeren en middelbare scholieren. Aan de hand van de surveys krijgen we een beeld van de mate waarin via de panelstudie waargenomen nieuwe trends zich ook voordoen bij andere groepen jongeren en jongvolwassenen.

(3) de *preventie-indicatoren* behelzen cijfers over informatie- en adviesvragen bij een telefonische en internet servicelijn, voorlichtingscontacten op party's en testuitslagen van vrijwillig aangeleverde drugs.

De belangstelling van drugsonderzoekers voor het uitgaansleven is nog betrekkelijk nieuw: "Management of recreational life - the time devoted to it, the places frequented, the significance given to it, cultural affiliation such as music or fashions, the friends with whom this activity is shared - is not clearly consolidated in the field of scientific research as a determinant in drug use" (Calafat et al., 2004:13). Om een beter begrip te krijgen van de relatie tussen uitgaan en drugsgebruik in recreatieve settings is het belangrijk om binnen de continu veranderende uitgaanscontext de wisselwerking te volgen tussen stappers, drugs, muziek en amusement. Kwantitatieve indicatoren vormen volgens Agar (2000) maar het topje van een 'unknown trend iceberg'. Voor een breder begrip van trends over een langere termijn, zijn kwalitatieve data en kennis van de (veranderende) drugsmarkt van essentieel en vitaal belang (Carlson et al., 2009; Clayton et al., 2009).

Hoewel we bij het in kaart brengen van drugstrends ook gebruik maken van kwantitatieve onderzoeksmethoden, ligt de nadruk nu bij de interpretatie en duiding van drugstrends vooral op kwalitatieve data. Naast de panelstudie zijn er participerende observaties gedaan om de symbolische, sociale en culturele verschillen van drugsgebruik tussen de scenes en netwerken te schetsen.

Het Amsterdamse panel

In een panelstudie worden respondenten geselecteerd, vervolgens geïnterviewd en op een later tijdstip in de studie nogmaals geïnterviewd (Kerlinger, 1972). Panelstudies worden in verschillende onderzoeksgedebieden toegepast en kunnen zowel kwalitatief als kwantitatief van aard zijn (Cruts et al., 2004; Diekman, 1997; Korf & Nabben, 1997; Korf et al., 1999b; Korf & Nabben, 2000; Tieberghien & Decorte, 2008).

In tegenstelling tot veel andere panelstudies gaat het bij het Antenne panel niet om informatie die de panelleden over zichzelf verstrekken, maar om informatie over hun 'scene' of netwerk. De panelleden worden sinds 1994 doorlopend twee keer per jaar onafhankelijk van elkaar face-to-face geïnterviewd, om te voorkomen dat leden elkaar beïnvloeden.

De panelleden hebben een primair dan wel een secundair contact met hun achterban. We spreken van primaire contacten wanneer een panellid tot de 'inner circle' van een uitgaansnetwerk of vriendengroep behoort. Het panellid gaat zelf actief uit en beschikt als insider over kerninformatie, en is vanuit microperspectief gedetailleerd op de hoogte van middelengebruik voor, tijdens en na het stappen. Panelleden met secundaire contacten bekleden vooral beroepsmatige posities in het uitgaansleven (glazenophaler, portier, barbediende, boeker, programmeur, et cetera). Ze hebben geen gedetailleerde informatie over een specifiek uitgaansnetwerk, maar beschikken wel over veel kennis met betrekking tot verschillende bezoekersgroepen die de clubavonden bevolken. Een dj kan vaak nog meer vertellen omdat hij in verschillende clubmilieus vertoeft.

Aan welke kwaliteiten moet een panellid voldoen? Iemand die zegt veel van drugs te weten is vanzelfsprekend niet automatisch geschikt panellid, een dj die pocht dat hij wel 500 gebruikers kent evenmin. Ook een eenzalgänger met veel kennis van zaken, maar met weinig sociale contacten in het uitgaansleven is niet geschikt. Een glazenophaler met een neus voor trends, een scherp oog en werkzaam in een innoverende club is een perfecte kandidaat. Veel panelleden hebben ervaring met drugs, maar zij hoeven niet per se drugsgebruiker te zijn om te mogen deelnemen aan het panel. Het panellid moet ook passen in de panel-samenstelling, waarbij het 'verzadigingsprincipe' ('saturation') wordt toegepast om te voorkomen dat een nieuwe kandidaat geen nieuwe

relevante informatie toevoegt (Glaser & Strauss, 2008; Wester, 1995). Voorafgaand aan het eerste panelinterview vindt er een oriënterend voorgesprek plaats om te kunnen inschatten of iemand aan het profiel voldoet en ook binnen de panelsamenstelling past. Deze fase is belangrijk omdat geschikte panelleden op termijn tot minder paneluitval leiden. Voor deelname aan het panel zijn selectiecriteria opgesteld voor het profiel waaraan een potentiële kandidaat moet voldoen: (1) woonachtig in Amsterdam en goed bereikbaar; (2) goed en breed zicht op en/of intensief contact met (een) groep(en) gebruikers met een trendsettend potentieel; (3) goed begrip van nieuwe ontwikkelingen, reflectieve vaardigheden, scherp observatievermogen en voeling met uitgaan en drugsgebruik; (4) dynamische positie in het netwerk ('spin in het web'); (5) bereid om voor een langere periode twee keer per jaar te worden bevestigd en bereid om vervanging te regelen na het beëindigen van deelname; (6) geen uitgesproken vooroordelen hebben tegenover drugsgebruikers, homo's, et cetera; en (7) het leuk vinden om boeiend en openhartig over het uitgaansleven te vertellen.

De panelleden zijn voornamelijk gerekruteerd in het uitgaansleven. In de kwalitatieve onderzoekstraditie moet de persoon(lijkheid) van de onderzoeker als factor niet worden onderschat. Kleemans et al. (2008) wijzen op het gevaar van een mogelijke kloof tussen de beleevingswereld van de onderzoekers en de onderzochten, wat ten koste kan gaan van het vertrouwen en toegang tot een scene of locatie. Een zekere bekendheid met het uitgaansleven en de uitgaanscultuur is daarom eerder een voordeel dan een nadeel (Agar, 2000). Anderson (2006) vestigt - in de traditie van de Chicago School, waar de onderzoeker grotendeels buiten beeld blijft - de aandacht op 'analytische autoethnography'. Hier is de onderzoeker niet alleen deelnemer van een groep of setting, maar beschrijft tegelijkertijd de persoonlijke interactie met andere deelnemers en reflecteert op empirische wijze over de theorievorming. Net als bij Takahashi & Olaveson (2003) maakt de onderzoeker op 'empatisch participerende' wijze deel uit van de clubsetting waarbij de 'entire person of anthropologist becomes a research tool'. De onderzoekers St. John (2006) en Jackson (2004) wijzen er op dat een begrip van specifiek 'sociale' en 'sensuele kennis' van omgangsvormen in het nachtleven onontbeerlijk zijn voor een juiste duiding daarvan. Hodkinson (2005:146) waarschuwt evenwel voor een te sterke betrokkenheid bij de doelgroep: "Insider researchers,

then must utilise a careful, reflexive research approach to ensure that any potential benefits of their initial proximity are realised without the emergence of significant difficulties.” De onderzoeker moet dus de juiste balans zien te vinden tussen betrokkenheid en distantie, waarbij in ons geval bijvoorbeeld de persoonlijke (muziek)smak niet de boventoon mag voeren bij het zoeken van nieuwe panelleden. Nieuwe panelleden worden gerekruteerd door middel van veldwerk en/of tips van derden. De uitdaging is om een gebalanceerd en afgewogen panel te formeren dat de pluriformiteit van het Amsterdamse uitgaansleven, met name de innoverende segmenten daarvan, zo goed mogelijk weerspiegelt. Bij de samenstelling van het panel wordt rekening gehouden met de volgende aspecten: (1) voldoende leeftijdspreiding in de scenes en netwerken waar de panelleden zicht op hebben; (2) voldoende variatie in etniciteit, sekse en seksuele oriëntatie; (3) voldoende geografische spreiding en differentiatie van de uitgaanscultuur; en (4) anticiperen op nieuwe ontwikkelingen binnen de drugs- en uitgaansmarkt.

De panelnetwerken

De grootte van de netwerken die panelleden in de interviews bestrijken kan aanzienlijk verschillen. Hechte stapgroepen tellen meestal 10 tot 25 personen. Groepen die deel uitmaken van een scene zijn meestal groter en tellen eerder 25 tot 50 personen. Wanneer een panelnetwerk een flinke (sub)scene vertegenwoordigt bedraagt het aantal personen veelal tussen de 50 en 150. Hoewel er sprake kan zijn van enige overlap, vertegenwoordigen de panelnetwerken in de jaren negentig per meting samen ruim 1.000 actieve stappers in verschillende trendsettende segmenten van het uitgaansleven. Door de uitbreiding van het aantal panelnetwerken bestrijken zij na de eeuwwisseling in totaal ongeveer 1.250 stappers.

Terugkijkend op de periode vanaf halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw tot 2008 kan worden gesteld dat het Amsterdamse uitgaansleven naast professionele dj's, clubuitbaters en feestgangers van het eerste uur wordt bevolkt door een compleet nieuwe generatie stappers, waaronder ook nieuwe drugsgebruikers. De hedendaagse twintigjarige stapper is geboren in de beginperiode van housemuziek

en ecstasy. De panelstudie bestrijkt in grote lijnen drie leeftijdscategorieën van opeenvolgende subgeneraties: 20-24 jaar; 25-29 jaar en 30-plussers. De leeftijdsrange concentreert zich meestal tussen 22 en 28 jaar, met een gemiddelde leeftijd van rond de 25 jaar. De kernvariabelen etniciteit en geslacht komen uitgebreid aan de orde in hoofdstuk 6.

Continuïteit en panelmutaties

Om trends in drugsgebruik binnen jongerenculturen te duiden, is er een daarop afgestemde methode nodig die flexibel én voor langere tijd geldend en toepasbaar is. Continuïteit is daarom van essentieel belang om (golfbewegingen van) trends in drugsgebruik door de tijd heen te kunnen volgen. Een belangrijk aandachtspunt is derhalve de paneluitval ('panel mortality' of 'attrition'), ofwel het in de loop der tijd afvallen van panelleden (Call et al., 1982; Morgan & Duncan, 1983; Thornton et al., 1982). Om het risico op paneluitval te reduceren én om dicht genoeg op actuele ontwikkelingen te zitten, worden de panelleden tweemaal per jaar geïnterviewd. Eén keer is te weinig om het contact met de onderzoeker 'warm' te houden. Vier keer is te intensief en bovendien overbodig. Een andere strategie om de paneluitval zo beperkt mogelijk te houden heeft te maken met de rol van de interviewer. Gezien de intieme en soms controversiële informatie over drugsgebruik op locaties en in vriendenkringen is het belangrijk om rekening te houden met de vertrouwensband tussen panellid en onderzoeker. Een dealer, portier of gogogirl zal zich minder op zijn/haar gemak voelen en sneller afhaken als er telkens een andere interviewer op hem of haar zou worden afgestuurd. Daarom zijn vanaf het begin veel panelinterviews afgenomen door dezelfde onderzoeker en een ander deel door een collega (in de loop der tijd in totaal drie) van Jellinek Preventie.

Op een enkele uitzondering na lukt het om panelleden tweemaal per jaar te interviewen. Soms is iemand wat langer op reis en ook komt het wel eens voor dat een panellid opeens afhaakt. Daarnaast zijn er panelleden die vooraf aankondigen te zullen stoppen, bijvoorbeeld omdat zij zwanger zijn, uit Amsterdam vertrekken of met het ouder worden minder uitgaan en daardoor niet meer voldoende zicht hebben op een scene of netwerk. In die gevallen worden panelleden vervangen door opvolgers uit hetzelfde of een vergelijkbaar netwerk. Eveneens kan het gebeuren dat zij zelf besluiten om nieuwe panelleden te rekruteren om zodoende voeling te (gaan) houden met nieuwe ontwikkelingen - bijvoorbeeld nieuwe muziekstromingen of nieuwe clubs - die nog niet of onvoldoende worden gedekt door het bestaande panel. Ten slotte komt het voor dat een bepaalde muziekstroming of scene 'uit de mode' is geraakt, waardoor het niet meer zinvol is om deze in het panel te laten vertegenwoordigen.

In de panelstudie zijn van 1994 tot en met 2008 in totaal 30 metingen verricht. Het totaal aantal panelleden, inclusief de remplaçanten binnen een netwerk, bedraagt 119 personen waarvan 41 vrouw en 78 man; een verhouding van 1:3. De oververtegenwoordiging van mannen komt deels voor rekening van de vertegenwoordigde homomannen, daarnaast zijn dj's, dealers en portiers in meerderheid man. Naar etniciteit uitgesplitst zijn 19 panelleden allochtoon en is de verhouding met autochtonen 1:6. In totaal zijn er 109 netwerken vertegenwoordigd, waarvan 20 panelleden zicht op twee verschillende netwerken hebben. Uitgesplitst naar profiel (zie hoofdstuk 6) onderscheiden we vijf typen uitgaansnetwerken: de recreatieven (24 netwerken); de alternatieven (39 netwerken); de psychonauten (11 netwerken); de creatieven (18 netwerken) en ten slotte de sensualisten (17 netwerken).

Opvallend is dat er in de jaren negentig relatief meer psychonauten en sensualisten zijn vertegenwoordigd en na de eeuwwisseling relatief meer recreatieven en creatieven. De alternatieven zijn de gehele panelperiode in gelijke mate vertegenwoordigd. Pas na de eeuwwisseling is er een duidelijke toename van het aantal allochtone panelleden. Het aantal panelleden dat twee netwerken vertegenwoordigt is na de eeuwwisseling afgenomen. Een panel bestaat uit gemiddeld 24 leden per ronde en is met de groei van het uitgaansleven geleidelijk in omvang

toegenomen. Gemiddeld duurt het 9 metingen (4½ jaar) voordat (vrijwel) alle leden vervangen zijn.

De periode dat een panellid blijft deelnemen aan de panelstudie is gemiddeld bijna even lang als de duur van een cyclus (Bijlage 1). Dat is niet helemaal toevallig, want na ongeveer vijf jaar zijn de panelleden uitgekeken op een bepaalde scene of setting. Het is echter niet zo dat de vervanging van panelleden synchroon loopt met de aanvang van een nieuwe cyclus. Sommige panelleden hebben zelfs langer deelgenomen en sommige scenes of settings zijn zelfs (bijna) de gehele onderzoeksperiode (1994-2008) bestreken.

Participerende observatie in het uitgaansleven

Om te begrijpen hoe bepaalde opvattingen, smaakvoorkeuren en gedragingen in een 'natuurlijke' setting tot stand komen, zich manifesteren en worden verwoord, hebben antropologen, sociologen en criminologen vaak gebruik gemaakt van etnografische methoden, zoals informele gesprekken, diepte-interviews en participerende observatie. Participerende observatie kenmerkt zich door de persoonlijke aanwezigheid van de onderzoeker in het veld, waarbij de nadruk ligt op de directe waarneming en - in mindere of meerdere mate - deelname aan sociale activiteiten in natuurlijke situaties. In *The professional stranger* beschouwt Agar (1980) etnografie zowel als een onderzoeksproces binnen actuele gebruikerswerelden als het uiteindelijke resultaat daarvan in boekvorm of onderzoeksverslag. Participerende observatie én diepte-interviews zijn belangrijke onderzoeksinstrumenten, maar het welslagen is ook afhankelijk van een dosis geluk, gezond verstand en flexibiliteit.

De vroege 'urban ethnography' heeft zich sinds de eerste helft van de 20e eeuw ook buiten de Chicago School ontwikkeld van een oorspronkelijke op marginaliteit en deviantie gerichtheid naar een breder spectrum: "Society itself is pluralized in this account, as cities within cities, worlds within worlds, begin to claim sociological attention: structured, organized alternatives within and sometimes against the norm" (Gelder, 2005:24). Behalve etnografisch veldwerk in woonbuurten hadden onderzoekers ook aandacht voor de komst

van nieuwe migrantengroepen en daarmee gepaard gaande stedelijke migratiedynamiek. *The life-cycle of the taxi-dancer van Cressey* (1932) is een van de eerste studies op dit terrein en beschrijft de carrière van jonge vrouwen die buiten hun woonbuurt in de stad gaan werken voor 'men who pay them to dance'. Deze vrouwen manifesteerden zich als non-conformistisch en deviant, omdat ze hun familie inruilden voor de kleine geïsoleerde wereld van het dancehallmilieu, waar ze een heel andere rol hadden en meer prestige genoten dan thuis.² Een andere klassieke studie in deze traditie is *Street corner society* van Whyte (1943), die uitgebreid etnografisch onderzoek verrichtte naar jongens in een Italiaanse volkswijk in Boston door er zelf enkele jaren te gaan wonen 'to observe social actors in their day-to-day settings'. Whyte was ervan overtuigd dat etnografie een belangrijke sleutel tot en een goed alternatief was voor het toenmalige begrip van achterbuurten, dat uitsluitend in termen van sociale problemen werd geduid. In plaats daarvan schetste Whyte de sociale structuren van een wereld binnen een wereld, met specifieke gedragsregels om te overleven. Daarmee wijkt hij, net als later Becker (1963) ten aanzien van marihuana-gebruik, af van de heersende labeling van dergelijke jongeren als uitsluitend crimineel en delinquent. Matza (1961) zag de undergroundwaarden van de Amerikaanse jeugd in de beats gereflecteerd, die hij als een moderne manifestatie van de bohemien-traditie beschouwde, met een hang naar romanticisme, expressieve authenticiteit en antiautoritarisme. Andere etnografische studies binnen dit genre gaan bijvoorbeeld over anonieme seks tussen mannen in openbare 'tearooms' (Humphreys, 1970), beats in hippe woonwijken en 'hustlers' in poolhallen (Polsky, 1967). De etnografische onderzoekstraditie van de Chicago School raakt door de theoretische én ideologische invloed van CCCS studies wat op de achtergrond bij de beschrijving van spectaculaire jeugdculturen (zie hoofdstuk 2). Toch zijn er in Nederland in de afgelopen decennia verschillende criminologische studies verschenen met een sterk etnografische inslag (vgl.: De Jong, 2007; Sansone, 1992; Zaitch, 2001).

Door de komst van house neemt de belangstelling van sociale wetenschappers voor de zin- en betekenisgeving van uitgaan en/of drugsgebruik toe. De cultuurpsycholoog Ten Den (1990) vindt het overigens opvallend dat er in voorgaande jaren zo weinig aandacht is geweest van sociale wetenschappers voor de rol van discotheken in het

toenaderingsproces tussen jongens en meisjes. De belangrijkste reden zou de ontoegankelijkheid voor volwassenen zijn. Mutsaers (1998) wijst erop dat de vluchtigheid en de lichamelijke van dans, en daarmee ook haar van oorsprong problematische positie in de (westerse) cultuur, er voor een deel debet aan zijn geweest dat het dansonderzoek voor lange tijd werd veronachtzaamd. Interessant is de visie van Ward (1993), die de oorspronkelijke desinteresse van de academische wereld verklaart uit het feit dat dans als non-verbale communicatievorm moeilijk is te categoriseren en niet in getallen kan worden gevangen. Om de invloed van populaire muziek op het dagelijkse leven van jongeren te kunnen begrijpen breekt Bennett (2008, 2000) daarom een lans voor de etnografische benadering: "the 'local' as the cultural space in which music is collectively heard and used by young audiences" (Bennett, 2000:2).

Het panelinterview

De halfjaarlijkse interviews met de panelleden nemen doorgaans tussen de anderhalf en twee uur in beslag en worden meestal afgenomen op een locatie waar de geïnterviewde zich op zijn of haar gemak voelt en vrijuit kan praten zonder dat anderen kunnen meeluisteren. Om de anonimiteit van uitgaanslocaties te waarborgen wordt er aan het begin van het interview altijd vermeld dat namen van horecagelegenheden in de rapportage worden geanonimiseerd. Dit om een directe link met drugshandel en/of -gebruik op de locatie te voorkomen. Voorts krijgen de panelleden in de jaarlijkse Antenne rapportages een pseudoniem om hen te beschermen en hun vertrouwen niet te beschamen. (Wanneer panelleden geciteerd worden, geven naast hun pseudoniem ook hun nummer (bijvoorbeeld 27a) het jaar van het interview aan). Feestimpressies van clubavonden, undergroundfeesten, afterfeesten, houseparty's enzovoort worden alleen vermeld wanneer er geen directe link is met het aldaar aanwezige middelengebruik.

Het panelinterview wordt afgenomen aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst, met grotendeels open vragen (die deels het karakter hebben van een checklist) en daarnaast een aantal vragen met antwoordcategorieën, bijvoorbeeld over de mate waarin verschillende drugs worden gebruikt binnen de scene of het netwerk waarover het panellid wordt geïnterviewd. De vragenlijst is opgebouwd

aan de hand van enkele thema's, met als voornaamste doel inzicht te krijgen in ontwikkelingen in middelengebruik (prevalentie, frequentie, imago, verspreiding, markt en risico's) in de interactie met set en setting, met name binnen de context van het uitgaansleven. De focus ligt op het gebruikersperspectief. Naast steeds terugkerende topics wordt de vragenlijst zo nodig aangepast aan actuele ontwikkelingen in het uitgaansleven en het middelengebruik.

De innoverende rol van **trendsetters** in het uitgaansleven

In de afgelopen vijftien jaar is met behulp van de panelstudie (1994-2008) informatie verzameld over de Amsterdamse drugs- en gebruikersmarkt. Hierdoor kunnen trends in uitgaan en drugsgebruik op de voet worden gevolgd. En hoewel de bevindingen in de panelstudie niet in cijfers worden uitgedrukt, kunnen we er wel algemene ontwikkelingen mee schetsen. Die ontwikkelingen behelzen enerzijds de positie van de trendsetters en de vroege trendvolgers, die meer dan gemiddeld met drugs experimenteren en vaak voortrekkers blijken te zijn van nieuwe ontwikkelingen in het uitgaansleven. Deze bevindingen zijn dus niet automatisch te generaliseren naar jongeren en jongvolwassenen in het algemeen. De panelstudie gaat niet over de 'doorsneejongeren' in het mainstream uitgaansleven, alhoewel dit segment wel in beeld komt wanneer nieuwe ontwikkelingen in het uitgaanscircuit een algemener karakter krijgen en zich via trendsetters en vroege trendvolgers verder verspreiden onder een breder publiek. Mutsaers (1998) definieert mainstreammuziek als muziek die getalsmatig de meeste mensen weet te bereiken, ongeacht leeftijd, klasse en andere parameters. Mainstream staat vaak voor een 'geijkte' doorsnee clubavond volgens een beproefd recept. Trendsettend zijn (nieuwe) clubavonden met een innoverend concept en dito publiek.

Verschillende studies kennen een belangrijke rol toe aan de invloed van trendsetters (Agar & Reisinger, 2000; Agar, 2000; Calafat et al., 2004; Gladwell, 2000; Korf & Nabben, 2000; Nabben & Korf, 1997;

Nabben et al., 2005c, 2007; Rogers, 1995). In een Europese studie naar de betekenis van recreatief drugsgebruik in het uitgaansleven speelt de *mediator* een belangrijke rol als *creator* en *transmitter*. "These [mediators, TN] are the professionals, specialists, actors or agents who, by their very participation, create and shape the context where the young entertain themselves. They are the professionals who contribute to creating and disseminating models, styles and definitions of having fun" (Calafat et al., 2004:16). Mediators zijn professionals in de recreatieve industrie en verbonden met uitgaanssettings (onder andere clubmanagers, dj's, barpersoneel), professionals in de media die berichten over issues die jongeren bezighouden (zoals journalisten, artiesten, ontwerpers), en professionals die contacten onderhouden met uitgaande jongeren (zoals voorlichters, preventiewerkers of peer-educators). In Amerikaanse studies van Agar & Reisinger (2000, 2004) zijn het de 'drug opinion leaders of edge users' die als eersten met nieuwe drugs experimenteren en ook als eersten vertellen over hun persoonlijke ervaringen, zowel positieve als negatieve. De netwerkstructuur bepaalt vervolgens of een nieuw middel zich snel of langzaam zal gaan verspreiden. Hun aanname is dat een middel zich in een compact netwerk door een snelle circulatie van verhalen sneller verspreidt dan in lossere netwerken. Gladwell (2000) onderscheidt drie typen trendsetters: de maven, connector en de salesman.

(1) De *maven* (bolleboos) is een kennisvergaarder die precies weet wat er speelt in een scene of op een locatie, heeft veel kennis van de drugsmarkt maar voelt niet meteen de behoefte hierover uit te wijden, tenzij je er naar vraagt. Als hij je vertrouwt zal hij gedetailleerd en met toewijding uitleg geven over farmacologische eigenschappen van verschillende typen drugs. Hij loopt, behalve wanneer hij tot de 'inner circle' behoort, niet te hard van stapel wanneer er een (nieuw) middel op de markt is of (weer) zal verschijnen. De 'psychonaut' is het type dat het meest overeenkomt met de maven. Hij opereert deels achter de schermen, en wisselt ook specifieke informatie over drugs uit. De psychonaut is soms een innovator die uit hobbyïsme over veel chemische kennis beschikt en een buitengewone interesse toont voor de ontwikkeling van nieuwe drugs. Hij zoekt liever met gelijkgestemden de intimiteit van een privésetting dan de spotlights van een trendy club;

(2) de *connector* speelt een cruciale rol in het verspreiden van de boodschap onder gelijkgestemden. Soms sijpelt er kennis door van de maven waarmee hij contact heeft. Vergeleken met de maven is de connector extroverter en hij heeft een sterke drang om mensen met elkaar in contact te brengen. Hij is goed op de hoogte van de uitgaans- en drugsmarkt en koestert de netwerken waar hij zelf deel van uitmaakt. Hij voelt vanwege zijn uiteenlopende contacten en grote actieradius vaak feilloos aan wie wat voor elkaar kan betekenen, weet precies waar de belangrijke en invloedrijke spelers op de markt zich bevinden en welke posities ze binnen het uitgaansleven innemen. Hij investeert veel tijd in sociale contacten om op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen. Een zekere vorm van onbaatzuchtigheid is hem niet vreemd;

(3) de *salesman* heeft de vaardigheid om een boodschap uit te dragen die bij anderen geloofwaardig overkomt. Hij weet zelfs sceptici te overtuigen door hun aanvankelijke twijfels voor een nieuwe of heroplevende drug of mode weg te nemen en om te buigen tot enthousiasme. Omdat hij een sterke drang heeft om een boodschap te verkondigen waarin hij zelf ook gelooft, wordt hij ook wel eens geassocieerd met de 'evangelist'. Cohen (1975) heeft dit type als een van de eersten beschreven en aangeduid als 'proseliteerder'. In de jaren tachtig is een latere variant hierop de 'ecstasy-jehova' (Korf et al., 1991). Daar waar anderen voorzichtig zijn, wil hij het juist van de daken schreeuwen. Zijn soms jubelende verhalen vergroten de nieuwsgierigheid bij andere trendsetters en vroege trendvolgers.

Innovators en early adoptors

Bij het beschrijven en verklaren van trends maken we ruwweg een indeling in trendsetters, trendvolgers en mainstream. Op het eind van de trendcyclus, wanneer de trend mainstream wordt, is het voor (de nieuwe subgeneratie) trendsetters tijd om iets nieuws te beginnen. Voor de goede orde: trendsetters zijn niet alleen consumenten van alcohol en drugs, maar ook van andere producten als muziek, kleding en technologische snuffes. In onze sterk expanderende markteconomie is de concurrentie groot. Elk nieuw geïntroduceerde product moet het potentieel hebben om te worden geadopteerd door een avant-garde,

een voorhoedegroep. Rogers (1995) spreekt in dit verband van *innovators* en *early adoptors*. De verspreiding van vernieuwing verloopt in zijn adoptiecurvemodel aanvankelijk vaak traag. Degenen die eerst willen afwegen welke voor- en nadelen een nieuw product met zich meebrengt informeren zich eerst over zaken als gebruiksvriendelijkheid, et cetera. Een aantal factoren – onder andere gemak, prijs, plezier – bepaalt hoe snel een vernieuwing aanslaat bij de *early majority*. De verzadiging treedt pas op wanneer de adoptiecurve begint af te zwakken. Consumenten die in dit stadium het product aanschaffen ervaren het als nieuw, maar behoren temporeel gezien tot de *late majority* en de *leggards* (slomerikken). Wermuth (2002) wijst echter op enkele beperkingen van dit model. Het model voorspelt volgens haar niet adequaat de diffusie van nieuwe producten, terwijl de innovators van het ene product de *leggards* van een ander product kunnen zijn én omgekeerd. De socio-economische en demografische kenmerken van een ideaaltypische innovator volgens Rogers liggen dus niet vast. Jacobs (2008) heeft het model van Rogers (1995) verder verfijnd door af te stappen van het idee dat er één diffusiecurve is van één innovatie. Want volgens Jacobs (2008) leert men tijdens de verspreiding van 'de' innovatie verder, waardoor de innovatie van karakter verandert en er dus sprake is van een opeenvolging van innovaties die telkens doorontwikkeld worden, met als gevolg dat consumenten kunnen switchen naar andere gebruikersgemeenschappen en subculturen.

Waar de adoptie van nieuwe (pop)muziek of technologische gadgets vaak een sterke van mond-tot-mond dynamiek kent, geldt dat volgens Wermuth (2002) niet voor 'low interest' artikelen. De tijd dat een flyer tegelijk je felbegeerde entreebewijs is, ligt (voorgoed) achter ons. Stappers die dance- en urbanfeesten bezoeken blijven tegenwoordig door elektronische nieuwsbrieven, mailinglijsten en gespecialiseerde partysites op de hoogte van de nieuwste muzikale ontwikkelingen en feesten. Het is dan ook ironisch dat voor een feest dat te boek staat als 'échte' underground, gewoon een elektronisch toegangsbewijs te krijgen is via de website van AUB ticketservice. Desalniettemin blijven trendsetters, ondanks nieuwe technologische input en virtuele mogelijkheden, ook gebruik maken van hun persoonlijke connecties in het hart of juist de periferie van het uitgaansleven. De autonome dynamiek van mond-tot-mond reclame wordt in sterke mate beïnvloed door de specifieke positie van de degene die de boodschap verkondigt.

Deze moet volgens Gladwell (2000) niet worden onderschat; wanneer immers tien mensen ieder steeds weer tien anderen enthousiasmeren met een lovend verhaal over een film, boek, gadget, evenement of drug, kunnen binnen afzienbare tijd duizenden 'geïnfecteerd' worden.

De G-spot hype

Een schoolvoorbeeld van een gecreëerde hype betrof een artikel in het Parool op de voorpagina over de vraag op welke buitenlocatie 'hippe Amsterdammers' het liefst vertoeven in de zomer van 2004. De journalist belt verschillende als hip geclassificeerde personen om te vragen naar hun favoriete of coole plekjes. Bekend mediakunstenaar Micha Klein laat zich lovend uit over de 'G-spot', een plek die hij onlangs had ontdekt en die in tegenstelling tot het Bloemendaalse strand nog een puur natuurlijke enclave was van rust, reinheid en ruimte. Als Bloemendaal-pionier had hij de voorgaande jaren met lede ogen aangezien hoe de sfeer op het reepje strand door de commerciële expansie drastisch veranderd was.³ De G-spot was nog ongerept, een verrassende openbaring en nog dicht bij huis ook. Daags na het artikel gaat het gerucht als een lopend vuurtje door hip Amsterdam. Klein wordt in talkshows gevraagd de G-spot te onthullen, journalisten van onder andere RTL Boulevard vragen of ze niet stiekem opnamen mogen maken van de geheime plek. Klein weigert. Intussen is ook zijn vriendenkring van dj's, vj's, modellen, sponsors en ander creatief talent nieuwsgierig geworden. Onder leiding van Klein tijgt het gezelschap wekenlang naar de G-spot. Iedereen is aangenaam verrast over de groene oase die idyllisch gelegen aan een juweel van een schone waterplas ligt. Kort daarop krijgt Klein in het ID&T magazine van Duncan Stutterheim ongezouten kritiek op zijn arrogante hippe gedrag. Hij verwijt Klein denigrerend te oordelen over het mas-savermaak op Bloemendaal en onthult dat de G-spot gewoon op het oude Floriadeterrein aan de Gaasperplas ligt.

Popularisering en teloorgang in subcultureel perspectief

Het moment waarop een fenomeen trend wordt noemt Gladwell (2000) het tipping point, het omslagpunt dat voldoende kritische massa genereert en aan de wieg staat van de popularisering van een fenomeen. De Amsterdamse communicatiewetenschapper Wermuth (2002:25) vat popularisering samen als "het proces dat zich voltrekt als er een verandering in de populariteit van een fenomeen optreedt. De belangrijkste verandering is een toename in populariteit". Dat fenomeen kan een nieuwe muziekstroming zijn, maar ook een nieuwe of opnieuw geïntroduceerde drug. Popularisering manifesteert zich vaak op twee niveaus: het bereiken van de kritische massa (aantal consumenten), omdat er anders sowieso geen sprake kan zijn van een subcultuur, en de inbedding in een groter cultureel geheel dan alleen de subculturele scene. Het verlies van het subversieve, oorspronkelijke karakter van subculturen kan wanneer deze exponentieel groeien, gezien worden als een proces van comodificatie als gevolg van onder andere berichtgeving door de media. De media kunnen paniek zaaien door de subcultuur als een vorm van afwijkend gedrag te beschouwen (Hebdige 1979). De subcultuur wordt vervolgens geneutraliseerd en de uiterlijke stijl commercieel geëxploiteerd. Een dergelijk proces heeft zich onder andere voltrokken met de opkomst en teloorgang van de gabbercultuur in de jaren negentig van de vorige eeuw (Van Veen, 2004). Het beeld van de agressieve, racistische veelsliker krijgt eerst groeiende media-aandacht, waarna de berichtgeving omslaat en gabbers worden gekenschetst als mainstreamjongeren die het primair om een gezellige tijdsbesteding te doen is (Verhagen, 2000). Een recent voorbeeld is minimal techno, dat volgens de techno avant-garde na verloop van tijd onder de voet werd gelopen door het grote publiek (Nabben et al., 2008).

Wermuth (2002) onderscheidt twee vormen van popularisering van een subcultuur. In haar geval gaat het om hiphop, maar we kunnen ze ook toepassen op drugstrends Bij *horizontale popularisering* groeit de subcultuur als gemeenschap en bij *verticale popularisering* wordt hiphop ook populair bij consumenten die geen deel uit maken van de subcultuur.

Als we de subcultuur van house koppelen aan de verspreiding van ecstasy, dan staat de horizontale popularisering van deze drug voor de beginfase waarin ecstasy binnen de oorspronkelijk Amsterdamse scene, waar iedereen elkaar kent, door veel uitgaanders wordt geprobeerd. Na de beginperiode treedt fragmentatie op, waardoor de oorspronkelijke housescene uiteenvalt in kleine groepen of scenes. Van horizontale popularisering is sprake wanneer een subcultuur in omvang groeit, populairder wordt, nieuwe hybrides genereert en/of ten prooi valt aan mainstreaming. Horizontale popularisering wijst ook op het naast elkaar bestaan van lokale, regionale en nationale scenes (Wermuth, 2002). Als we scenes met elkaar vergelijken en beoordelen op maatstaven als muziek- of leefstijl, dan vertonen lokale scenes overeenkomsten met vergelijkbare scenes elders. Amsterdamse gabbers houden er dezelfde rituelen op na als Limburgse, ze spreken alleen een ander dialect. Aanhangers van minimal techno zijn vaak hoger opgeleid, wonen in studentensteden en gaan naar vergelijkbare clubs, voornamelijk de geëvolueerde voortzetting van de poppodia uit de jaren zeventig en tachtig. In de analyse van de panelstudie spreken we (ook) vooral over horizontale verspreiding als het gebruik van een middel binnen een netwerk populairder wordt.

Bij verticale popularisering wordt een fenomeen ook populair buiten de oorspronkelijke subcultuur. Niche- en massamedia spelen ook in het geval van een nieuwe muziekstroming of drug vaak een belangrijke rol (Thornton, 1995; Wermuth, 2002) en hebben grote invloed op het proces van mainstreaming. Overal wordt ecstasy genomen, maar men danst op verschillende varianten van elektronische muziek, van hard tot mellow. Samen vormen deze uitgaanders één grote (denkbeeldige) gemeenschap die soms samenklontert op een groot dansfeestijn, waar alle bekende elektronische muziekstijlen zijn vertegenwoordigd. Tegelijk drukt verticale popularisering ook een veld uit van sociale smaakhiërarchieën en -selecties waarbij verschillende culturele betekenissen en sociale praktijken worden toegekend aan het eigen specifieke drugsgebruik én dat van anderen, zoals gabbers, voetbal-supporters, ravers, psychonauten, clubbers, psytrancers, et cetera.

In de panelstudie gaat de aandacht primair uit naar trendsetters. Met de surveys en preventie-indicatoren wordt nagegaan of innovaties ook opgepikt worden bij trendvolgers en vervolgens aanslaan bij een breder publiek (mainstream). De panelstudie levert vervolgens weer de eerste aanwijzingen voor een neerwaartse trend in de vorm van een dalende populariteit van een bepaalde drug – vaak samenvallend met de introductie van een nieuw middel of de revival van een oude drug.

Verspreidingsmodel van (uitgaans)drugs

FASE	ANTENNE ONDERDEEL
TRENDSETTERS: Introductie van nieuwe middelen, combinaties of manieren van gebruik en revival van oude middelen of manieren van gebruik	Panelstudie
TRENDVOLGERS: Verspreiding van middelen in subculturele settings (vaak met muziek als dragende, bindende kracht)	Survey (vooral clubbezoekers) Preventie indicatoren
MAINSTREAM: Verdere verspreiding onder een breder publiek van jongeren en jongvolwassenen.	Survey (vooral middelbare scholieren en jonge cafébezoekers) Preventie indicatoren
DALENDE POPULARITEIT: Middelen verliezen aan invloed onder trendsetters	Panelstudie

Geruchten, signalen, trends en hypes

In de panelstudie worden moeilijk traceerbare *geruchten* onderscheiden van duidelijk waarneembare verschijnselen die zowel door panelleden als onderzoekers geverifieerd kunnen worden. Deze waarneembare verschijnselen noemen wij *signalen* zolang (nog) niet sprake is van een trend. Bij een *trend* nemen meerdere panelleden in verschillende netwerken tegelijkertijd en onafhankelijk van elkaar een vergelijkbare en nieuwe ontwikkeling waar in de uitgaans- of drugsmarkt. Bij voorkeur worden deze waarnemingen ook bevestigd door andere, kwantitatieve onderdelen van Antenne. Waar precies een signaal ophoudt en een trend begint, is niet altijd duidelijk omdat het over illegale middelen gaat waarover geen productiecijfers van fabrikanten bestaan. Ook kan het lastig zijn om in een vroeg stadium trends te onderscheiden van snel voorbijgaande *hypes*.

Geruchten, signalen, trends en hypes

Geruchten zijn berichten die niet verifieerbaar en soms zelfs empirisch pertinent onjuist zijn.

Signalen zijn duidelijk waarneembare, maar zich (nog) niet systematisch manifesterende ontwikkelingen in middelengebruik, waarbij (nog) niet gesproken kan worden van een trend.

Van **trends** is sprake wanneer we uit van elkaar onafhankelijke bronnen een duidelijke, systematische en empirisch verifieerbare toe- of afname in aard of omvang van middelengebruik waarnemen. Ze zijn het resultaat van een cumulatie van ontwikkelingen die al langer aan de gang zijn. Duidelijke verspreiding van het gebruik van een 'nieuw' middel of van een 'nieuwe' toedieningswijze, dan wel een revival van 'oude' middelen of toedieningswijzen binnen uiteenlopende netwerken.

Hypes zijn vluchtige fenomenen die snel wegebben. Zij kunnen wel enige empirische basis hebben, maar het gaat doorgaans toch vooral om anekdotische verhalen die vaak in de media worden opgeklapt.

Naar een multidimensionale trendanalyse

"A trend signals a shift in the use of a drug. But why does the shift occur? Why are the worlds of use there at all?", vraagt Agar (2000:68) zich af in zijn poging tot het opbouwen van een trendtheorie. Een verklaring voor een (nieuwe) trend begint met de vraag: waarom nu op dit moment en waarom bij deze groep? Voor het ontwikkelen van een algemene trendtheorie is het dus noodzakelijk om verschillende dimensies te definiëren.

De kernvraag 'waarom op dit moment' had ook de speciale belangstelling van de historicus Musto (1999). In zijn klassieke reconstructie van de geschiedenis van het drugsgebruik in de Verenigde Staten van de 20e eeuw toont hij aan dat gebruik van en verslaving aan bijvoorbeeld opiaten in Amerika een golfmatig karakter heeft gehad. Rond de overgang van de 19e naar de 20e eeuw bestaat de grootste gebruikersgroep van de toendertijd algemeen verkrijgbare heroïnepreparaten uit middenklasse huisvrouwen. In de jaren twintig van de 20e eeuw zijn het voornamelijk in steden wonende jonge, witte, mannelijke arbeiders die heroïne gebruiken, terwijl heroïne na de Tweede Wereldoorlog populair wordt in Afro-Amerikaanse gemeenschappen, waar van niet zelden ook zwarte jazzmusici deel uitmaken. Musto toont drie algemene patronen. Ten eerste een patroon van een opvolging van pieken en dalen in middelengebruik. Ten tweede een door de tijd heen veranderende populatie van drugsgebruikers. En ten derde – maar pas door te kijken naar de historische context – ziet Musto overeenkomsten tussen de sociaal-maatschappelijk kwetsbare positie van opeenvolgende groepen gebruikers.

Na een periode van vijftien jaar doorlopend kwalitatief en kwantitatief trendonderzoek is nu de tijd rijp voor een analyse van de trends in middelengebruik onder uitgaanders in Amsterdam. Dat is een veel kortere periode dan Musto bestreek, maar wellicht genoeg om toch soortgelijke patronen te ontdekken. Ook gaat het veel minder dan bij Musto om drugsverslaving, maar om drugsgebruik in de recreatieve sfeer – en dat biedt een prachtige uitdaging om de bevindingen van

Musto te toetsen, zo nodig te verfijnen dan wel, geheel of gedeeltelijk, het algemene en universele karakter ervan te verwerpen.

Bij de ontwikkeling en sensibilisering van een dynamische trendtheorie worden in navolging van Agar & Reisinger (2000) vijf trenddimensies gedefinieerd die invloed hebben op de stijging en daling van drugtrends en daarom van belang zijn voor een trendcontextuele duiding van de Amsterdamse drugs-, gebruikers- en uitgaansmarkt. Deze worden in de volgende hoofdstukken gekoppeld aan Zinberg's conceptuele model van drug-set-setting, waardoor kan worden bekeken welke factoren en actoren mogelijk leidend zijn voor het succes dan wel neergang van het gebruik van stimulantia en narcosemiddelen over een langere termijn. De vijf trenddimensies, met de leidende factoren daarbinnen, bieden een solide leidraad voor de beantwoording van de probleemstelling zoals geformuleerd in hoofdstuk 1.

De vijf 'trenddimensies' zijn: (1) historische, sociaal-culturele en economische condities waaronder nieuwe groepen die zich op nieuwe (uitgaans)settings manifesteren; (2) de huidige sociaal-culturele en symbolische uitgaanscontext van trendsetters en trendvolgers in het nieuwe Amsterdamse uitgaansleven; (3) de lokale distributie en het aanbod op de drugsmarkt(en), bestrijding, prijsontwikkeling en kwaliteit; (4) aard, verspreiding, omvang en imago van middelen op de gebruikersmarkt; en (5) beleid, regelgeving en handhaving ten aanzien van drugs(gebruik) én de reactie van consumenten hierop, in het bijzonder in het Amsterdamse uitgaansleven.

Deze vijf trenddimensies omvatten uiteenlopende perspectieven van tijd en ruimte en leggen verschillende accenten in het complexe drugsveld, die tezamen invloed hebben op golfbewegingen van drugsgebruik. In hoofdstuk 2 hebben theoretische visies en empirische studies ons inzicht verrijkt en aangescherpt met betrekking tot het historische sociaal-wetenschappelijke vertoog over de betekenisgeving van drugsgebruik (roes) en uitgaan (ritme) in jongerenculturen tot en met de huidige context van distinctieve clubsubculturen in het vloeibare uitgaansleven. De verschillende gezichtspunten en debatten over interpretaties van thema's als 'mainstream', 'underground', 'hip', 'subcultureel kapitaal', 'normalisering en risicosamenleving', 'betekenisgeving van roes en ritme', 'hedonisme', 'lifestyle', et cetera illustreren dat begrippen en inzichten in het onderzoeksdiscours door

de tijd aan modes onderhevig zijn; maar ook dat het theoretische debat over deze 'vloeibare' thema's in een veranderende wereld levendig blijft door nieuwe en veranderende culturele praktijken binnen sociale velden te (her)definiëren en contextueel te duiden.

De in dit hoofdstuk uiteengezette panelmethode met een focus op trendsetters en trendvolgers is een flexibel en handzaam instrument gebleken om de veranderende percepties van uitgaanders en (nieuwe) subgeneraties, in het licht van de veranderende en elkaar wederzijds beïnvloedende drugs-, gebruikers en uitgaansmarkt, in de afgelopen 15 jaar te sensibiliseren.

In de hoofdstukken 4 en 5 (1e trenddimensie) wordt het Amsterdamse uitgaansleven sociaal-historisch tot en met de 'houserevolutie' in grote lijnen beschreven vanuit het drug-set-setting perspectief. Vanaf de jaren zestig tot en met de jaren tachtig hebben openvolgende (drugsgebruikende) jongerenculturen en subculturen tegen het decor van een - soms snel - verschuivende tijdgeest een belangrijke stempel gedrukt op de Amsterdamse uitgaanscultuur. De spirit van de maatschappijkritische en artistieke avant-garde in jaren tachtig bracht de feestlont tot ontbranding, een wapenfeit waar de generatie X in de jaren negentig profijt van zou hebben.

In hoofdstuk 6 (2e trenddimensie) is de focus gericht op het 'nieuwe' uitgaansleven dat als gevolg van de 'houserevolutie' en mede door de entree van ecstasy drastisch veranderde en tot een compleet nieuwe uitgaanscultuur leidde. Tegen het licht van invloedrijke uitgaanstrends (setting) worden de (kwantitatieve) clubsurveys naar onder andere drugsgebruik bij nieuwe subgeneraties geduid, evenals de invloed daarop van innoverende trendsetters en -volgers uit de (kwalitatieve) panelstudie. Het nieuwe uitgaansleven bestrijkt feitelijk de periode waarin de 'verloren generatie' rond 1990 wordt opgevolgd door 'generatie X', die rond 2008 is uitgeraasd en afgewisseld wordt door een nieuwe generatie die geboren is rond de 'houserevolutie'.

In hoofdstuk 7 (3e trenddimensie) staat de Amsterdamse drugsmarkt op consumentenniveau in relatie tot de uitgaanswereld centraal. Er wordt primair gekeken naar factoren als bestrijding en confiscaties en naar verkrijgbaarheid, prijsontwikkeling en zuiverheid; factoren die de facto invloed hebben op de marktdynamiek en fluctuaties veroorzaken

in aanbod en vraag van een zestal door ons geanalyseerde middelen (ecstasy, cocaïne, amfetamine, GHB, lachgas en ketamine).

In de hoofdstukken 8 t/m 11 (4e trenddimensie) spelen de stimulantia en narcosemiddelen een hoofdrol. Het vertrekpunt van elk middel begint bij de uitvinding, waarna in vogelvlucht de sociaal-epidemiologische carrière onder verschillende gebruikersgroepen tot aan de panelstudie wordt beschreven. Vervolgens worden de paneldata tegen het licht gehouden in relatie tot de sociaal-culturele en symbolische betekenis van een middel in stapnetwerken, de verschillende percepties van trendsetters (creatieven, alternatieven, psychonauten en sensualisten) over de specifieke roeseffecten alsmede het imago van een middel dat, zoals we zullen zien bij nieuwe subgeneraties, sterk aan trends onderhevig is. Al deze op elkaar inspelende en als negatief en/of positief beoordeelde factoren in de panelstudie, drukken netto de 'plezierfactor' uit van een middel die zich op termijn dynamisch vertaalt in golfbewegingen van horizontale en verticale groei of krimp.

Ten slotte wordt in hoofdstuk 12 (5e trenddimensie) naar de ontwikkeling van het beleid en handhaving gekeken in relatie tot drugs-, gebruikers- en uitgaansmarkt (drug-set-setting).

NOTEN

De **Amsterdamse** panelstudie

- 1 Daarnaast bestaat het panel uit enkele veldwerkers die contact hebben met de buurt- en probleemjongeren. Deze panelnetwerken laten we verder buiten beschouwing.
- 2 Overigens kon het omgaan met zwarte mannen tot prestigeverlies leiden bij witte meisjes en andersom tot meer prestige bij zwarte meisjes die contacten onderhielden met witte mannen.
- 3 Het succes van de Breezers en rosé is voor een deel te verklaren door het Bloemendaalse trendy strandpubliek dat de commerciële lancering van 'nieuwe producten moeiteloos wist te assimileren.

4

Uitgaan en drugs tussen interbellum en jaren tachtig

Amsterdam, dat in de tweede helft van de 19e eeuw economisch langzaam tot ontwikkeling was gekomen, kende rond 1890 een bruisend nachtleven. Dit was een gevolg van industrialisering, urbanisatie en welvaarts-groei, die haast gelijk opging met de verbeterde economische positie van de stad, waardoor ook het aanbod van vermaaksmogelijkheden veelzijdiger werd (Wevers, 2003). De inperking van het Amsterdamse nachtleven na 1890 werd in belangrijke mate veroorzaakt door de verbeterde maar effectieve kruistochten van 'morele entrepreneurs' tegen de verderfelijke uitwassen van armoede, drank en prostitutie.¹ De stadssociologe Wevers noemt het ironisch dat de 'morele ondernemingen' - hoewel de nacht wel als verdacht en verwerpelijk werd beschouwd - er aanvankelijk helemaal niet op uit waren geweest het nachtleven te bestrijden. Maar de som van de afzonderlijk behaalde successen is volgens Wevers (2003:61) "het onbedoelde, maar het niet onwelgeval- lige verval van het Amsterdamse uitgaansleven. Dit was in de loop der jaren in toenemende mate de kop van Jut geworden waar alle onbehagen op neersloeg". Volgens historicus De Kort (1995) waren er in de- zelfde periode zonder enige moeite talloze huis, tuin en keukenmiddeltjes met opium bij apotheek, drogist of kruidenier onder andere op de Zeedijk te krijgen. In dag- en weekbladen werd rond 1875 veelvuldig reclame gemaakt voor talloze specialités tegen een groot aantal kwalen. Exotische preparaten als *Prof. dr. Sampson's Cocaspiritus* tegen jicht en schele hoofdpijn of de *Chlorodyne* van *Dr. J. Collis Brown*, dat bestond uit

een veelheid van bedwelmende wondermiddelen als chloroform, ether, morfine en cannabis, waren vrijelijk te krijgen. Ze werden onder andere genezend geacht bij hoest, griep, astma, bronchitis, diaree, nervositeit, reu- matiek en cholera. Gezien de hoeveelheid advertenties voor specialités met drugs en het belangrijke aandeel van zelfmedicatie in de 19e-eeuwse geneeskunde, moet een groot deel van de Nederlandse bevolking vol- gens De Kort één of andere drug hebben genuttigd. Het Amsterdamse uitgaansleven maakt tijdens het interbellum (1919-1940) een nieuwe bloeiperiode door die vaste vorm krijgt rond het Leidseplein en Rembrandtplein. In de loop van de jaren vijftig vermengt de geur van marihuana zich in enkele kleine jazzclubs voor het eerst met het dicht op elkaar gepakte publiek, maar drugsgebruik en uitgaan raken pas vanaf de jaren zestig echt met elkaar verstrengeld. Sindsdien is het ge- bruik van drugs niet meer weg te denken uit de nieuwe jeugd- en muziekculturen. Na de komst van marihuana, LSD en amfetamine in de jaren zestig en de opkomst van heroïne in de jaren zeventig, beleefde Amsterdam tijdens de economische crisis van de jaren tachtig een 'heroïne-golf', die gelijk opging met een forse toename in het cannabisgebruik. Halverwege de jaren tachtig begint ook het gebruik van snuifcocaine in zwang te raken. Discotheken, danscafés en grote kraakpanden gaan een steeds grotere rol spelen in het nachtleven. De komst van ecstasy en housemuziek markeert eind jaren tachtig het begin van een nieuwe periode met een nog intensiever en uitbundiger uitgaansleven.

Stadslucht maakt vrij

Amsterdam oefent van oudsher grote aantrekkingskracht op avonturiers, kunstenaars en intellectuelen. Door de eeuwen heen is de stad vanwege haar als 'liberaal' beschouwde klimaat een toevluchtsoord geweest voor dissidenten uit alle windstreken en haar bevolking heeft zich vaak ontvankelijk getoond voor lieden met radicale opvattingen (Roegholt, 1979). Al in de 17e eeuw werden er esoterische boeken uitgegeven die in andere landen niet gedrukt mochten worden. Amsterdam gold tevens als vluchthaven voor degenen die zich aan de beklemmende sfeer van de kleine gemeenschappen op het platteland wilden ontworstelen. In de tweede helft van de 20e eeuw werd Amsterdam vanwege haar internationale oriëntatie en ongedwongen kosmopolitische sfeer ook een inspirerend cultureel centrum voor buitenlanders, studenten en andere nieuwkomers, die de vrijheid van het 'stadsanarchisme' als een aantrekkelijk perspectief zagen (De Rooy, 2007).

Historici hebben in verschillende bewoordingen gewezen op de vrijheidsdrang die in het Amsterdamse volkskarakter besloten lag en "die zich tegen eenvoudige politiemaatregelen verzet" (Roegholt, 1979:328-329). Volgens de sociaal-historicus Rüter (1903) was de door en door geurbaniseerde Amsterdamer "zeer kritisch, weinig leidzaam, prikkelbaar en afkerig van gezag, politiek zeer vooruitstrevend en maatschappelijk niet gauw bevredigd" (In: Roegholt, 1979:330). Opstootjes, relletjes en oproer lopen als een rode draad door de hoofdstedelijke geschiedenis; koppigheid en opstandigheid komen sinds jaar en dag in alle lagen van de bevolking voor.

Opkomst van een nieuwe uitgaanscultuur in het interbellum

Tijdens het interbellum veranderde het aanzicht van Amsterdam door de opkomst van een nieuwe uitgaanscultuur. Het Rembrandtplein en het Leidseplein werden de belangrijkste centra van het uitgaansleven, met een keur aan (muziek)cafés, theaters, restaurants, chique eetgelegenheden en bioscopen. Tijdens de dansrage van de jaren twintig grepen alerte ondernemers hun kans

en openden een danstent of legden in hun restaurant een dansvloer aan (Kaal, 2007). Jazzbands traden op in cafés en conferenciers vermaakten hun gehoor met cabarets.

De opkomst en tevens 'democratisering' van de uitgaanscultuur baarden de gemeentelijke overheid grote zorgen. De Algemene Plaatselijke Verordening van 1916 verbood om in het openbaar - dus niet in besloten dansgelegenheden - te dansen. Voor de orgelmannen die met hun tijd mee wilden gaan door jazz te draaien, was dit verbod een domper, want zij mochten op straat geen gelegenheid tot dansen geven (Kaal, 2007). In de loop van de jaren twintig discussieerde de Amsterdamse gemeenteraad met enige regelmaat over het toenemend aantal illegale dancings. Dansstijlen als de charleston en shimmy werden als uitwassen van de moderne massacultuur gezien en zelfs soms in verband gebracht met geslachtsziekten. Tegelijkertijd werd, om oncontroleerbare misstanden te voorkomen, herhaaldelijk aangedrongen op een soepeler vergunningenbeleid. Onder druk van de gemeenteraad stond de gereformeerde burgemeester De Vlugt van de ARP (Anti-Revolutionaire Partij, later opgegaan in het CDA) met grote terughoudendheid enkele 'afwijkingen' van het dansverbod toe. Rond 1924 was er een handvol 'danshuizen' op en rond de Zeedijk gevestigd, waar overigens dansen op zondag vooralsnog verboden was (Wouters, 1999). In de bovenzaal van Mille Colonne kon worden gedanst op een glazen vloer. De eigenaar, die jarenlang geijverd had voor opheffing van het dansverbod, was in 1924 een van de gelukkigen die een vergunning kregen. Maar nadat de politie had geconstateerd dat Mille Colonne werd gefrequentieerd door 'publieke vrouwen', werd de dancing eind jaren twintig weer omgebouwd tot lunchroom (Kaal, 2007).

Volgens een rapport van de 'Regerings-commissie inzake het dansvraagstuk' uit 1931 vormde het moderne (in hoofdzaak 'Amerikaansche') dansen een zedelijk gevaar voor de jeugd. Daarbij zetten volgens de commissie vooral 'negers' de toon, omdat zij de 'grootste instinctieve levenskracht' zouden hebben; een 'aanstekelijk werkende levensvreugde' was bij uitstek geschikt om een roes op te wekken (Wouters, 1999). In het mondaine uitgaansleven, dat gekenmerkt werd door erotiek, roken, drinken, filmbezoek, dansen en jazzmuziek, waren gezagsdragers vooral gespitst op de sfeer in moderne danszalen. Die gaf namelijk gemakkelijk gelegenheid tot een

oppervlakkig contact waarbij man en vrouw geestelijk noch sociaal met elkaar waren verbonden. Gezagsdragers waren vooral beducht voor de zinnenprikkelende werking op meisjes die temidden van rode lampen werden blootgesteld aan 'pornografische muziek'. Vooral 'negermuzikanten', die in de jaren dertig populair waren bij het publiek, zorgden voor onrust bij de autoriteiten. Amsterdam had in 1936 de landelijke primeur met de eerste 'zwarte' uitgaansgelegenheid (The Negro Kit Kat Club in de Wagenstraat). Vanwege het succes van Amerikaanse jazz en dansmuziek werd de Palace op het Thorbeckeplein (nabij het Rembrandtplein) omgedoopt tot Negro-Palace. De komst van – een overigens bescheiden aantal – Surinamers, die in de jaren twintig en dertig emplot probeerden te vinden in de horeca, was volgens hoofdcommissaris van politie Versteeg een bedreiging voor de openbare zedelijkheid. Deze 'kleurlingen' vormden naar zijn mening voor veel jonge meisjes een seksuele attractie (Wouters, 1999). Als gevolg van enkele incidenten in 1936 verordonneerde de burgemeester op advies van hoofdcommissaris Versteeg een bepaling in de muziekvergunning van deze 'negercabarets' dat artiesten en bedienend personeel geen kleurlingen mochten zijn. De eigenaren werden onder druk gezet om de Surinamers te ontslaan. Deze 'sexueel uitermate veel presteerende negers' vormden immers een gevaar voor de openbare zedelijkheid (Kaal, 2007). Een jaar later werd de The Negro Kit Kat Club gesloten.

Naarmate de overtuiging groeide dat het gedans niet met zedeloze praktijken gepaard ging, werd het hoofdstedelijke vergunningenbeleid allengs versoepeld. Sluitingen van andere amusementsinrichtingen bleven tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog dan ook uit.

Duitse bezetting en komst van Amerikaanse bevrijders

De kritiek op jazzmuziek en moderne Amerikaanse dansen die tijdens het interbellum de kop op stak, werd vooral gevoed door angst voor het vreemde, primitieve en erotische. Het verbod van de Duitse bezetter op jazzmuziek en swing bracht hierin verandering. De vooroorlogse morele verwijten aan het adres van jazzliefhebbers verstomden, omdat veel ouderen onder druk van de oorlogsomstandigheden en vervolgens door de rol van de Verenigde Staten als bevrijder hun bezwaren tegen de 'primitieve ketelmuziek', op zijn minst tijdelijk, lieten vallen. "Jazz was niet langer de muziek van een naïef en ongeciviliseerd volk, maar van overwinnaars en bevrijders. Syncopen, swing en improvisaties werden niet meer geassocieerd met dierlijk instinct en erotiek, maar stonden voor vrijheid, individualisme en vitaliteit" (Wouters 1999:377).

Omdat uitbundigheid in de oorlogsjaren passé was (de bezetter had in 1942 een algeheel dansverbod uitgevaardigd), deed zich tijdens de bevrijding een explosie voor van vreugde, dans en muziek. 'Heel Amsterdam danst!', rapporteerde het Parool op vrijdag 23 juni 1945 naar aanleiding van de bevrijdingsdriedaagse (Wouters, 1999). Nederlandse meisjes dansten met Amerikaanse en Canadese soldaten, die als helden werden gezien. Omdat de geallieerden na de zomer nog steeds in de stad waren, werden er tijdelijke amusementsaccommodaties ('leave centres') ingericht; elke militair mocht een vrouwelijke introducté meenemen. Alleen al in Amsterdam kwamen tot 1946 tweemaal per week zo'n 4.000 verlofgangers uit Duitsland.

Dansen bleek direct na de Tweede Wereldoorlog het middel bij uitstek voor contacten tussen de seksen. Het bevatte tegelijkertijd een element van escapisme, wellicht ook als vlucht uit de hectiek van de naoorlogse chaos (Mutsaers, 1998). Het Amsterdamse uitgaansleven kwam langzaam weer op gang, met dancings op en rond het Leidseplein (bijvoorbeeld Caramella en Extase) en het Rembrandtplein (zoals La Gaité, boven bioscoop Tuschinski). Deze dancings programmeerden wisselende orkesten. De populaire muziek waarmee Nederland was overspoeld na het bevrijdingsjaar, laat een mix van overwegend Amerikaanse stijlen en genres zien.

Foto Nico Koster • 'Hair Peace' Amsterdam Hilton Hotel 1969

De welvaartsjeugd

Het ontstaan van de Amsterdamse drugscene in de jaren zestig hangt nauw samen met demografische, economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. Als gevolg van een naoorlogse geboortegolf was Amsterdam te klein om iedereen te kunnen huisvesten en tegelijkertijd voldoende leefruimte te bieden (De Rooy, 2007). De economische wederopbouw leidde tot veranderingen in de traditionele werkgelegenheid en creëerde nieuwe arbeidsplaatsen. Dankzij de doorbrekende welvaart in de jaren zestig kregen jongeren voor het eerst zakgeld om vrij te besteden. Hun hogere consumptieniveau, dat tot uitdrukking kwam in de opkomende mode- en muziekindustrie, liep synchroon met komst van een opstandige jeugdcultuur. De Amsterdamse politie wist zich niet zo goed raad met spontane volksverzamelingen en oplopen van de 'welvaartsjeugd' en toonde vaak een onthutsend gebrek aan humor en relativisme. Nog voor het uitbreken van de rock-'n-roll riep de tournee van jazzmusicus Lionel Hampton in 1955 al zoveel geestdrift op, dat er een spoor van vernielingen werd aangericht. Opstandige nozems uit de Amsterdamse volksbuurten met hun nadrukkelijk verzorgd uiterlijk en 'onbeschaafd gedrag', begonnen zich te roeren op de binnenstedelijke Nieuwendijk, een druk uitgaanskwartier met vijf bioscopen in de directe omgeving. Het Leidseplein was een trefpunt voor de meer artistieke, 'ongrijpbare jeugd', bij wie marihuana en LSD de behoefte aan kicks intensiverden. "De verleiding van het welvaartsaanbod was groter dan het tempo waarmee de nette ouders het zakgeld verhoogden" (Roegholt, 1979:310).

In hetzelfde jaar dat het woord provo werd geboren, promoveerde Buikhuizen (1965) op zijn proefschrift over de achtergronden van nozemgedrag. Daarin stelt hij dat het begrip nozem "als het ware de personificatie [is] geworden voor alles wat ons als ongewenst in de jongere generatie voorkomt" (Buikhuizen, 1965:5). Aan de hand van zijn onderzoek in 'een typische buurtcafetaria waarvan er dertien in een dozijn gaan', schetst de criminoloog de leefwereld van jonge Amsterdamse nozems die zich elke avond groeperen rond de jukebox of het televisietoestel. Voor iedere activiteit geldt het cafetaria als vertrek- en aankomstpunt. In het weekend zijn dat vooral dansen en bioscoopbezoek. Het is niet ongewoon dat op een avond verschillende dansgelegenheden worden bezocht. Van stijldansen en de destijds populaire twist moeten de nozems niks hebben. Liever gaan ze 'sexueel schuifelen'. Het gedrag

van de nozems gaat altijd gepaard met het kabaal van gassende brommers, smijten met deuren en luidruchtige begroetingen. Ook plekken waar veel publiek samenkomt (zoals jazzconcerten, openluchtvoorstellingen of het strand) lokken telkens hetzelfde patroon uit van jennen, joelen, fluiten, zich opvallend gedragen en herrie schoppen. Vernielingen, zoals het omtrekken van verkeersborden, het ingooien van winkelruiten, het omtrappen van vuilnisemmers en het afbreken van antennes, zijn niet ongewoon. Voetgangers en voorbijgangers moeten zich de intimidaties vaak laten welgevalen. Passerende auto's worden met voorwerpen bekogeld, waarbij vooral politiewagens een onweerstaanbare aantrekkingskracht hebben.

De spanning tussen de autoriteiten en het publiek bereikten in de jaren zestig langzamerhand een hoogtepunt. Met grote regelmaat waren er vechtpartijen tussen de politie en nozems, provo's, betogers tegen de oorlog in Vietnam, et cetera. De rechterlijke macht moest vaak tenlastelleggingen afhandelen die veel weg hadden van een parodie: zingen bij het Lieverdje op het Spui, pamfletten uitdelen of 's nachts het verkeer ophouden. Ieder incident leek in de gevoeligheid van die dagen extra betekenis te krijgen, aldus Roegholt (1979). Wellicht de meest absurde gebeurtenis was de arrestatie van Koojse Koster die op het Spui krenten uitdeelde aan de politie. "De rechtsorde van Nederland was in haar hart getroffen door een krent", schreef Mulisch (1970) smalend in zijn *Bericht aan de rattenkoning*.

Dichter en schrijver Simon Vinkenoog voelde goed aan dat wat er in Amsterdam gaande was, ook op veel andere plaatsen in de wereld gebeurde. Hij beschouwde het als een natuurlijk gegeven dat "een jeugd haar eigen speelruimte verovert, zonder in de allereerste plaats het boekje met politieverordeningen bij de hand te houden" (Vinkenoog, 2008:36). De 'happenings' onder bezielende leiding van Robert Jasper Grootveld brachten provo's op de been rond Het Lieverdje op het Spui. De clownesk uitgedoste antirookmagiër - zelf ook niet vies van een borrel en blow - was het inspirerende middelpunt van een jonge scene die zich op het snijvlak bevond van existentialistische kunstenaarscultuur en het ontluikende democratiseringsstreven (Duivenoorden, 2009). Ondanks de vaste aanwezigheid van een flinke politiemacht wisten velen met Vinkenoog (2008:37) dat "levenswil zich niet laat neer knuppelen, en speeldrift zeker niet".

Er waren in die tijd in Amsterdam geregeld anti-Vietnambetogingen, en de Bouwvakkeropstand had zelfs een paar dagen geduurd. Toch wees de regering Cals ondanks de explosieve stemming vastberaden het politiek onrustige Amsterdam aan als de stad waar op 10 maart 1966 het huwelijk van Beatrix en Claus moest worden voltrokken. De rookbom van provo, die vlak voor de gouden koets tot ontploffing werd gebracht, werd wereldnieuws. De 'provorook' was feitelijk nog maar het begin van een ontluikende jeugdcultuur die zich na 1966 in hoog tempo ontwikkelde. De autoriteiten beseften dat nieuwe tijden waren aangebroken. Amsterdam werd een beroemde nationale en internationale trekpleister voor hippies, de nazaten van de Amerikaanse beatniks uit de jaren vijftig. Collectief slapen op de Dam werd een nationaal probleem en de autoriteiten hadden tot aan de zomer van 1970 niet voldoende moed om op te treden tegen het 'werkschuw en langharig tuig'. Omdat het slapen zich verplaatste naar het Vondelpark zag de gemeente zich genoodzaakt om goedkope overnachting in de vorm van sleep-ins te creëren. In 1968 werden de jongerencentra Paradiso en Fantasio geopend en allengs investeerde de gemeente meer geld in jeugdwerk. In 1969 bezetten studenten het Maagdenhuis. Enkele dagen later werd het met groot politievertoon weer ontzet. Amsterdamse jongerencentra als Paradiso, Fantasio en de Melkweg werden in de jaren zeventig nieuwe, haast autonome bolwerken van en voor jongeren en jongvolwassenen van uiteenlopende pluimage.²

Volgens historicus De Kort (1995) verliep het optreden van de politie in de periode 1965 tot 1970 in vier fasen: (1) repressief optreden na provocaties op straat sorteerde niet het gewenste effect aangezien de kritiek op de autoriteiten toenam; (2) hierdoor sloop een toenemende twijfel en onzekerheid in het politieapparaat over het effect van een dergelijk optreden; (3) dit leidde uiteindelijk tot een gedoogbeleid, waardoor (4) de scherpe kantjes van het conflict werden weggeslepen.

Met de start van hun vredescampagne in het Amsterdamse Hilton hotel versterkten John Lennon en Yoko Ono het imago van de stad als internationale trekpleister voor jeugdtoerisme. Op 17 maart 1970 schreef de Telegraaf dat Amsterdam een invasie verwachtte van tienduizenden hippies uit de hele wereld.

Het ontstaan van de Amsterdamse drugscene

Hoewel de eerste sporen van gebruik van 'verdovende' of 'bedwelvende' middelen in Nederland al van eerder dateren (De Kort, 1995), wordt er pas sinds de jaren zestig en zeventig gesproken van een 'drugprobleem' (Van der Stel, 2006). Een betrekkelijk nieuw fenomeen na de Tweede Wereldoorlog was het gebruik van marihuana, met concentratiepunten van de handel in Rotterdam (Katendrecht) en Amsterdam (Zeedijk en Nieuwendijk). Hoewel (zwarte) musici in swingorkestjes op de Zeedijk zich met behulp van marihuana beter in de muziek meenden te kunnen inleven, was het gebruik van en de handel in marihuanasigaretten minimaal (Van Wolferen, 1949). De handel in marihuanasigaretten nam echter toe toen in West-Duitsland gelegerde Amerikaanse soldaten op 'pay day' in groten getale naar Amsterdam kwamen en marihuana kochten die onder andere door Afrikaanse zeelieden was meegenomen (Korf & De Kort, 1990).

De meest gedegen beschrijving van de Amsterdamse drugscene tussen 1955 en 1970 is van de hand van sociaal-psycholoog Herman Cohen (1975). Middelen als heroïne, cocaïne en ecstasy worden dan nog niet gebruikt. Marihuana, LSD, opium en amfetamine daarentegen wel. Aan het eind van de jaren vijftig ontstaan kleine 'prototypische scenes', veelal bestaande uit groepjes kunstenaars, schrijvers, jazzmusici en studenten die intensief aan het nachtleven deelnemen. Kringetjes van 'verslaafden' moeten goed op hun tellen passen voor de destijds tweekoppige afdeling Verdovende Middelen van de Amsterdamse politie. De *aanlooperperiode* (1955-1962) van de ontluikende drugscene was het gevolg van een "spontane zelfontbranding toen de juiste drugs en de juiste mensen elkaar vonden" (Cohen, 1975:57). Deels werden de drugs - met name opiaten en amfetamine(achtigen) - verkregen door receptvervalsingen. In 1955 vielen in Amsterdam de eerste arrestaties onder marihuana-smokkelaars en -rokers. De grootste partij van de jaren vijftig werd in 1959 aangetroffen: 2.286 gram. Indertijd was de marihuanahandel volgens Amsterdamse drugsbestrijders voor een belangrijk deel in handen van Surinamers (Korf & Verbraeck, 1993). De prille drugscene werd niet gevoed door wervingsactiviteiten van drugsgebruikers, maar

was eerder het gevolg van een samenkomen van “een groep mensen met een bepaalde levensstijl die op basis van hun bekendheid met alcohol actief op zoek gingen naar andere drugs” (Cohen, 1975:58). De besmettings- of proselyteergedachte (anderen aanzetten of ‘omturnen’ tot drugsgebruik) kreeg pas voeten aan de grond met de groei van de scene in de jaren zestig. In de *verbreidingsperiode* (1962-1969) begint de drugscene te groeien, doordat er een snellere verspreiding van middelen plaatsvindt en een grotere groep mensen ook bereid is om met de aangeboden middelen te gaan experimenteren. Toen bijvoorbeeld iemand een paar ons amfetaminezout op de markt bracht (Cohen, 1975) en een ander LSD uit Engeland importeerde (Ten Hoopen, 1999), sloeg dit vooral aan bij jongeren die al ervaring hadden met hasjiesj. In de verbreidingsperiode worden ook ‘babyboomers’ (geboren tussen 1945 en 1955) uit de middenklasse deelachtig aan de nieuwe genotmiddelen; zij vochten een generatieconflict uit met de dominante cultuur en legden een grote nieuwsgierigheid aan de dag voor drugs. LSD, amfetamine, maar vooral hasj en marihuana, groeiden in korte tijd uit tot de meest gebruikte illegale drugs in Amsterdam.³

LSD-experimenten op de UvA

De bekendheid met LSD had niet in het laatst te maken met de LSD-experimenten die zenuwarts Frank van Ree in 1958-1959 met een groep van 43 proefpersonen uitvoerde in het psychologisch laboratorium van het Amsterdamse Wilhelmina Gasthuis (Van Ree, 1966). Eén van de proefpersonen was Simon Vinkenoog, die zijn kennis van LSD-25 enkele jaren later kon aanwenden bij het LSD-gebruik buiten de medische setting. De verspreiding van LSD komt ook duidelijk naar voren uit een enquête die de eerder genoemde Cohen (1967) in het midden van de jaren zestig hield onder circa 1.000 drugsgebruikers, waarvan bijna 600 in Amsterdam. De gemiddelde leeftijd was 23 jaar en tweederde was afkomstig uit de hogere en middenklasse. Behalve naar alcohol en hasjiesj werd in het onderzoek expliciet gevraagd naar LSD, opium en amfetaminen.⁴ Alcohol en hasjiesj werden het meest gebruikt, gevolgd door opium, LSD en op enige afstand amfetamine, dat destijds vooral verkrijgbaar was in poeder- en tabletvorm.⁵

De aanvankelijk bijzonder repressieve reactie (tussen 1955 en 1968) op het gebruik van cannabis moet volgens de eerdergenoemde De Kort (1995) vooral worden toegeschreven aan het ontbreken van deze stoffen in het medicijnkastje van de arts. Cannabis kende immers geen medische toepassing en werd door de autoriteiten daarom uitsluitend gezien als een genotmiddel dat met harde hand bestreden moest worden. Dat gold echter niet voor LSD, dat in 1965 nog straffeloos kon worden gebruikt.⁶ Met LSD, waarmee je bij wijze van spreken alle uithoeken van het universum kon verkennen, werd je ongemoeid gelaten, terwijl je een gevangenisstraf riskeerde voor het bezit van een minuscule hoeveelheid wiet. Het was in de tijd dat The Beatles de hitlijsten bestormden met *Lucy in the Sky with Diamonds*, een onmiskenbare zinspeling op LSD. LSD werd in 1966 verboden nadat de politie, en al snel daarna ook de regering, waren gealarmeerd door geruchten dat provo's van plan waren om bij het op handen zijnde huwelijk van Beatrix en Claus met LSD bedruppelde suikerklontjes aan paarden van de huwelijksstoet te geven. Als gevolg hiervan werd LSD binnen een paar weken onder de Opiumwet gebracht (Snelders, 1999; Ten Hoopen, 1999).

Uitgaan en drugsgebruik: drie scenes

Als gevolg van de snelle verspreiding van drugs ontstaan er in de loop van de jaren zestig op verschillende plekken in de stad nieuwe scenes. Cohen (1975) onderscheidt op basis van hun mate van beweeglijkheid drie scenes, die elkaar gedeeltelijk overlappen. Allereerst is er de meest zichtbare en spraakmakende scene, die wordt getypeerd door een ‘grote beweeglijkheid’. Het gaat om beginnende opium- en amfetaminegebruikers, waaronder uit inrichtingen weggelopen zwerfjongeren en jongensprostitués. Hun routes lopen kriskras door de stad, van bezoeken aan vrienden tot aan jeugdcentra en bars rond het Leidseplein en het Rembrandtplein. Het meest opvallend is de drugscene aan het einde van de jaren zestig op het Leidseplein tegenover het toenmalige politiebureau (tegenwoordig een vestiging van coffeeshopketen The Bulldog). Jongeren draaien stickies in discotheek Lucky Star om ze vervolgens buiten het zicht van portiers in het portiek buiten op te roken. Onder de gebruikers zijn ook niet ‘omgeturnde’ vrienden die er wel bij willen horen. De Surinamers onder hen

onderscheiden zich door hun muziekeuze: soul in plaats van jazz of pop. Op straat worden marihuana, hasjiesj, LSD en allerlei pepillen verhandeld. De afnemers zijn scholieren, studenten, werkende jongeren en toeristen. Ondanks het feit dat de politie soms tientallen arrestaties verricht, typeert Cohen de sfeer waarin gebruikt en gehandeld wordt als ontspannen. Er is ook een wat oudere groep, die bestaat uit ex-provo's, kunstenaars en notoire cafégangers. Samen vormen ze een subcultuur waarbinnen de gesprekken, doorspekt met Engelse uitdrukkingen, vaak gaan over stuff, dealers, politie, het kweken van hennepplanten en de kicks van thee die van verschillende stoffen wordt getrokken. In dezelfde periode wordt het Rembrandtplein meer bevolkt door amfetaminehandelaren en -gebruikers, waarvan sommigen al op de 'junkie-toer' zijn. Een deel bedelt, pleegt diefstalnetjes en hun armoedige uiterlijk steekt schril af tegenover de mooie modemeiden die er eveneens rondhangen. Onder de hasjiesjgebruikers bevinden zich 'tea-heads' die de hele dag door gebruiken. De 'kickzoekers' en de 'bewuste' hasjrokers zijn de extremen in het gebruikerscontinuüm.

De tweede scene bestaat uit verschillende, min of meer geïsoleerde groepen met een 'minimale beweeglijkheid'. Elk voor zich zijn deze groepen voornamelijk aan één locatie gebonden (zoals een jongeren-centrum), en ze bestaan veelal uit werkende jongeren en/of scholieren uit middenklasse gezinnen. Sommigen hebben zijdelings contacten met de 'pleingroep'. Drugs spelen een minder prominente rol en er bestaat grote scepsis tegenover LSD. Vooral marihuana roken en tri (vluchtige stof) snuiven zijn in trek. Slechts in een enkele groep vindt 'multi-drug' gebruik plaats. Amfetamine wordt alleen gebruikt om het urenlange dansen op beatmuziek vol te houden.

De derde scene wordt gevormd door individuen met een minimale beweeglijkheid, wier drugsgebruik zich niet (meer) tegen de achtergrond van de stedelijke drugscene afspeelt, maar vooral thuis met vrienden. Hieronder bevinden zich gebruikers van opium, amfetamine en psychedelica. Ze zijn doorgaans al wat ouder, maar hebben een gemeenschappelijk verleden. Ze streven naar dieper gaande intermenselijke relaties en tonen een spirituele interesse voor Oosterse filosofie.

Archief Eddy de Clercq

Een verdeelde stad

In de literatuur over de stad draait het vaak om de tegenstelling tussen een romantische en een functionalistische visie. Het functionalisme beschouwt de stad als een organisatie die vitale functies moet vervullen. De romantiek ziet de stad meer als een geheel van bewoners, een collectief met een eigen geschiedenis en 'persoonlijkheid'. In de jaren zestig en zeventig zijn deze tegengestelde visies vaak op het scherpst van de snede uitgevochten. Volgens Mamadouh (1992) hebben verschillende factoren hieraan ten grondslag gelegen. Door de naoorlogse geboortegolf werd Amsterdam halverwege de jaren zestig een typische jongerenstad. Jongeren woonden voor het eerst zelfstandig en gingen mede als gevolg van de vaak kleine behuizing massaal gebruik maken van pleinen en parken. De stad stond voor een ingrijpende herinrichting: veel gebouwen stonden op de nominatie te worden gesloopt, het sterk toegenomen verkeer zorgde voor opstoppingen en de woningen waren te klein. De politiek dacht de stad opnieuw in te richten door de sloop van oude wijken, het bouwen van kantoren en het aanleggen van snelwegen dwars door het stadshart. Dankzij het grote verzet van buurtcomités en hun sympathisanten zijn veel van de functionalistische plannen van de gemeentelijke politiek in de jaren zeventig afgeblazen of aangepast.

De overgang naar de jaren zeventig droeg nog vruchten van de romantische idealen van de provo's, inclusief zelfveroverde territoria zoals het in 1972 door kunstenaars gekraakte dorp Ruigoord. De nieuwe bewoners van dit dorp onder de rook van Amsterdam, dat volgens de plannen moest wijken voor de petrochemische industrie, hadden het politieke tij mee; door de oliecrisis werden de plannen op de lange baan geschoven. Bestond het maatschappelijke protest van provo's vooral uit ludieke acties, de jaren zeventig werden eerder gekenmerkt door politieke acties en heftiger protesten, met de Nieuwmarktbuurt als gezichtsbepalend verzetsbolwerk tegen de dreigende 'cityvorming'. De grootschalige ontruiming ten behoeve van de aanleg van de metro rond 1975 vormden de apotheose van een aanzwellend conflict, waarin uiteenlopende visies over de stedenbouwkundige ontwikkeling van Amsterdam met elkaar stredden om de hegemonie. Het verzet in de Nieuwmarktbuurt werd de opmaat voor een onstuitbare opmars van de kraakbeweging, die in 1980 zou leiden

tot een protestexplosie en een krachtmeting met het stadsbestuur (Duivenoorden, 2000). In de tussentijd groeide aan het eind van de jaren zeventig het onbehagen, dat niet kon worden losgezien van het economisch getij (Mak, 1986).

Groeiende onzekerheid over toenemend drugsgebruik

Ondanks het feit dat amfetamine in de jaren zestig en zeventig onder jonge Amsterdammers het meest populaire stimulerende middel was, bleef het gebruik ervan grotendeels onopgemerkt. Rond 1970 beleefde Amsterdam zijn eerste 'speedgolf'. Amfetamine werd vooral functioneel gebruikt, gedurende een bepaalde tijd of bij grote krachtsinspanning, onder andere door sportlieden, popmuzikanten, barkeepers, studenten en mannequins. "Gebruikers voelen zich fitter, krijgen soms een prettige stemming en het gevoel dat ze weer bergen kunnen verzetten" (Cohen, 1975:16). Anderen namen amfetamine om het bewustzijn te veranderen of in een langdurige roes dagenlang door de stad te zwerven. Het was vooral deze laatste categorie gebruikers die hoge doseringen nam of amfetamine injecteerde. Deze compulsieve gebruikers werden 'speedfreaks' genoemd omdat ze hun gebruik niet wisten te beheersen. Ze vielen vooral op door hun manische en soms paranoïde wijze van praten, lopen en handelen. Toch was er in Nederland en Amsterdam in het bijzonder geen sprake van 'speed panics', zoals bijvoorbeeld wel het geval was in Amerika en Engeland (Grinspoon & Hedblom 1975; Rasmussen, 2008). Het beeld van amfetaminegebruikers veranderde eind jaren zeventig, toen naast de oorspronkelijke gebruikersgroepen een waaijer van nieuwe jeugd(sub)culturen ontstond. Op de drempel van de jaren tachtig manifesteerden zich Amsterdamse punk-, kraak- en kunstenaarsscenes, die voor een deel met elkaar vervlochten waren in kraakpanden, kraakdisco's en tijdens acties op straat. De muzikale input kwam vooral van Eddy de Clercq. Uit onvrede met de Amsterdamse disco's, waar al sinds de jaren zestig Jimmy Hendrix en de Stones werden grijsgedraaid, introduceerde de uit Brussel verhuisde Belg in 1977 discofeesten waar wild kon worden gedanst op exotische ritmes en zwarte muziek.

Want, een enkele uitzondering daargelaten, daar ontbrak het in 1977 aan in Amsterdam. Lichtgevende drankjes waren de nieuwe rage en verhoogden de feestvreugde die de discomuziek opriep. De Clercq hield zijn eerste feesten in theater de Brakke Grond, enige tijd later gevolgd door Artis en het De Mirandabad. Eind jaren zeventig waren deze feesten een daverend succes bij de "happy few, de modebewuste types, het inne volk" (De Wit, 2008:11).

Speed in Mokum

Amfetaminehoudende medicijnen als pervitine waren in Nederland tot halverwege de jaren zeventig van de 20e eeuw populair onder studenten, bohemiens, muzikanten, wielrenners en arbeiders. In gebruikerskringen kreeg amfetamine al snel de bijnaam pep of speed (Van Ree, 1977). Tot in de jaren zestig werden 'speedmedicijnen' onder andere voorgeschreven tegen depressies en waren ze op recept verkrijgbaar bij de apotheek. In Nederland werden de gevaren van amfetaminegebruik al in de jaren vijftig en zestig onderkend. De omvang van amfetamineverslaving was in de jaren vijftig groter dan die van morfine. Het Ministerie van Volksgezondheid oordeelde dat de stof een 'sociaal gevaar' kon opleveren waarvoor de patiënt moest worden behoed. Probleem was echter dat het middel in veel medicijnen was verwerkt (De Kort, 1995).

Uiteindelijk werden de amfetaminen in 1971 ondergebracht in artikel 4a van de Wet op de Geneesmiddelenvoorziening. Sinds 1 november 1976 valt amfetamine onder de Opiumwet (Krabbe, 1989). Ondanks het verbod werd er in de jaren zeventig en tachtig vanuit Nederland nog steeds illegaal bereid amfetaminesulfaat naar Scandinavië gesmokkeld (Boekhout van Solinge, 1997).

Een straatonderzoek van de SDI (Stichting Drugs Informatie) in de periode 1970-1972 naar de eventuele invloeden van het jeugdtoerisme in Amsterdam, werpt ook enig licht op de verkrijgbaarheid van illegale drugs rond begin jaren zeventig (SDI, 1973). Er werden ruim duizend drugsmonsters aangeschaft in de buurt van jeugdtoeristische verblijfplaatsen als het Vondelpark, Sleepin, Paradiso, Kosmos en Studio 7. De witte amfetaminetabletten kostten afhankelijk van de afgenomen hoeveelheid tussen een dubbeltje en een gulden. De witte poeders die

als pervitine werden verkocht varieerden in prijs tussen de 25 en 50 gulden per gram. De handel in pervitine, die nog buiten de Opiumwet viel en justitieel nauwelijks werd belemmerd, was van constante kwaliteit. Bedrog vond slechts op kleine schaal plaats en was meestal het uitvloeisel van inbraken in apotheken en fotolaboratoria. Toen in 1972 de pervitine-aanvoer stokte ging de prijs omhoog en nam de kwaliteit af. Schuurpoeder en Ve-tsin werden soms als alternatief verkocht. Onwetende buitenlanders waren hier de eerste slachtoffers van. Stoffen van discutabele kwaliteit waren het verdovende phencyclidine en het 'nog gekker' makende natriumthiosulfaat dat door speedfreaks uit fotolaboratoria werd gejat en als een zak met 'leuke witte kristalletjes' als pervitine werd aangeboden (SDI, 1973). Het minder krachtige ephedrine dat in sommige hoestdrankjes zat en de luchtwegen verwijdde was gewoon nog bij de drogist te koop.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt op grond van de verhalen van stappers en onderzoek naar recreatieve gebruikers en drugshandel geconstateerd dat de amfetaminemarkt op het lage handelsniveau nauwelijks of geen overlap kent (Cohen, 1989; Korf et al., 1990). De amfetaminemarkt lijkt bij uitstek een monodrugsmarkt en wordt voornamelijk in minder deviante settings of andere subculturen gebruikt. Bij de bestrijding heeft het middel een lage prioriteit en het gebruik levert in de samenleving nauwelijks problemen op (Korf & De Kort, 1990). In het onderzoek Dealers en dienders wordt aan de hand van interviews met amfetaminehandelaren en veldonderzoek met sleutelpersonen een typering gegeven van de detailhandelaren die opereren op de Amsterdamse amfetaminemarkt (Korf & Verbrack, 1993). *Hofleveranciers*: vakmensen die meestal al jarenlang in de pep-handel zitten en de 'betere' klanten (kunstenaars, studenten, et cetera) bedienen. Ze selecteren hun afnemers. *Kruideniers*: beknibbelende pepdealers die groot willen worden. *Volksdealers*: kleine buurtgebonden pepdealers bij wie iedereen terecht kan en mag blijven hangen. *Patsers*: pepdealers met strafblad die zich met verbaal en fysiek geweld een plaats op de markt verwerven. Ze dulden geen concurrentie in de eigen buurt en zijn vaak te karakteriseren als polydrugshandelaren. De gebruikers in de panelnetwerken zijn grotendeels gericht op de recreatieve markt die sinds de jaren zeventig analoog loopt aan de reguliere markt en in de jaren negentig overigens een zeer geringe rol speelt in het harddrugsmilieu (hoofdstuk 7).

Een dexedrine anekdote

Het (recreatieve) gebruik van amfetamine werd in jongeren-culturen door de tijd heen op verschillende wijze gearticuleerd in zowel collectief als individueel verband. Daarbij schrok men er bij gelegenheid niet voor terug om doktersrecepten te ontvreemden. Iemand als Kees bijvoorbeeld, frequent bezoeker van de Lucky Star, artistiekeling, behorend tot de Leidseplein-jeugd in 1960 en vereeuwigd door Simon Vinkenoog (2008) in een hilarische dexedrine anekdote. Als Kees voor zijn vriendin een recept moet ophalen bij dr. Polak, maakt hij en passant van de gelegenheid gebruik om tijdens een onbewaakt ogenblik een stapeltje receptenbriefjes te ontvreemden. Hij laat zijn vriend Job, die goede relaties met medicijnstudenten heeft, een van de briefjes invullen: 100 tabletten van 10 milligram dextro-amfetaminesulfaat. Op de bijsluiter staat vermeld: Dexedrine, tegen depressietoestanden, narcolepsie, post-encefalitisch parkinsonisme, ter verdrijving van slaperigheid ten gevolge van overdosering van een slaapmiddel; optimale dosis 10 tabletten per dag. Bij het verzilveren in de Campert apotheek blijkt dat ze geen 10 milligram tabletten hebben. Of het ook 200 tabletten van 5 milligram mogen zijn? Natuurlijk! Met 180 tabletten voor zes gulden, meer geld hadden ze niet, vertrekt Kees in het gezelschap van een paar vrienden met de auto naar Zandvoort, snoepend van de tabletten. Drie dagen feest! Na terugkomst wordt Kees net als medicijnvriend Job bij het kriecken van de dag van zijn bed gelicht. Een medewerker van de Campert apotheek had onraad geroken toen deze na controle het ontbreken van de grote hoeveelheid dexedrine bemerkte. Na contact met dr. Polak, die van niets wist, werd de politie ingelicht. Voor de politierechter krijgt vriend Lex, die mee naar het strand was, een boete van dertig gulden en drie weken voorwaardelijk; Job gaat met zes weken voorwaardelijk vrijuit. En Kees? Hij was volgens de politierechter de grote boosdoener, die moet oppassen dat hij niet tot de overjarige Leidsepleinjeugd zou gaan behoren. Het wordt hoog tijd dat Kees een vaste baan krijgt. Maar pas na zijn gevangenisstraf van twee maanden met aftrek (Vinkenoog, 2008).

De jaren tachtig: underground, kraken en de opkomst van snuifcocaine

---

Het roerige jaar 1980 zet meteen de toon voor de daaropvolgende jaren. Er hangt een revolutionaire sfeer in de stad die parallellen vertoont met de provo-acties van 1966. De hoogtijdagen van provo vormden tevens de ontstaansperiode van de Amsterdamse kraakbeweging; in 1969 ontstond een nieuw type actievoerder, de kraker (Duivenoorden, 2000). Beide protestgeneraties – de provo's onder de babyboomers én de kinderen van de babyboomers – bestonden voor een aanzienlijk deel uit studerende middenklasse jongeren en beiden daagden de rechtsorde uit. Het grote verschil was dat krakers er andere rituelen op nahielden dan provo's. Dit keer wordt de politie niet geprovoceerd met krenten, maar belaagd met stenen en knuppels. In de aanloop naar Koninginnedag, tevens de dag waarop prinses Beatrix tot koningin werd gekroond, waren er alleen al in de eerste maanden tientallen opstootjes, kraakacties en ontruiming, die breed werden uitgemeten in de media. Politie en krakers betwisten onophoudelijk elkaars territorium op straat en rond gekraakte panden. Het beleg van een gebarricadeerd pand in de Vondelstraat, tussen 29 februari en 3 maart 1980, spant voorlopig de kroon (Blom et al., 1980). 'Krakers jagen politie weg' luidde zaterdag 1 maart de openingskop van de Volkskrant. De Vondelvrijstraat wordt uitgeroepen en een paar duizend actievoerders verschansen zich rond het pand pal naast het Vondelpark. Gemeenteraadsleden voeren urenlang koorstichtig overleg met woordvoerders van de kraakbeweging. De lokale omroep Stad Radio Amsterdam doet emotioneel verslag van de laatste ontwikkelingen. Op de achtergrond klinken geluiden van schrille politieszirenes, tegen asfalt en politieszchilden kletterende stenen en geschreeuw van demonstranten: 'ME, weg ermee!' en 'Geen woning, geen kroning'.

In de voorgaande periode heeft de kraakbeweging, met volgens sommigen een achterban van wel 10.000 actievoerders, haar terrein verlegd van de 19e-eeuwse buurten (onder andere de Kinkerbuurt, de Pijp, de Indische- en vooral de Staatsliedenbuurt) naar de Grachtengordel. Omdat de sloopblokken in de saneringsbuurten inmiddels allemaal waren opgevuld, komt het merendeel van de nieuwe

aanwas van de kraakbeweging eind jaren zeventig terecht in grote leegstaande bedrijfspanden in de binnenstad. "De lont zit in het kruivat. Het is niet de vraag óf de boel zal exploderen, alleen maar hoe en wanneer", aldus van Duivenoorden (2000:152). De massale gewelds-explosie op 30 april 1980 vormt de catharsis van een bewogen jaar.

Als de medio jaren zeventig ingezette economische crisis in de loop van de jaren tachtig verergert, met forse bezuinigingen en hoge werkloosheidscijfers tot gevolg, groeit het defaitisme. Vooruitgangsgeloof en idealisme maken plaats voor individualisme (het 'ik-tijdperk'). Dat gold niet alleen voor de yup (young urban professional), maar net zo goed voor de kraker, die door te koketteren met autonomie bij uitstek drager van het nieuwe individualisme is. De journalist en stadshistoricus Mak verwoordt de omslag als volgt: "Het traditionele politieke denken waarin alle existentiële vragen tot 'problemen' gereduceerd werden die 'opgelost' konden en moesten worden liep vast. Het adagium van de eeuwige groei, waarop ons hele economische systeem altijd gebaseerd was, bleek op zijn zachtst gezegd dubieus" (Mak, 1986:21).

Terwijl in het kroningsjaar 1980 het doemdenken onder jongeren hoogtij vierde en het heroïnegebruik steeds meer om zich heen greep, opende discotheek de Koer haar deuren. Onder de bezielende leiding van wederom Eddy de Clercq draaide de club een afwisselende mix van Amerikaanse disco, underground uit New York en Europese electro, new wave en punkrock. Nieuw aan de Koer was niet alleen de combinatie van muziekstijlen, het was ook de enige plek in Amsterdam waar punk en disco elkaar ontmoetten. Het dansen (ook wel: 'koeren') bestond uit stilstaand met je armen en schouders bewegen. De sfeer in de fel verlichte, kale witte ruimte, die het midden hield tussen opgefokt en heel erg verveeld, trok als een magneet (De Wit, 2008). Het publiek was wit, maar in politieke kleur net zo gemengd als de muziekstijlen: activistische punks dansten naast yuppies en homo's. Vergeleken met de jaren negentig stond het Amsterdamse nachtleven aan het begin van de jaren tachtig nog in de kinderschoenen. De stad telde een klein dozijn discotheken en dansgelegenheden, waaronder de eveneens in 1980 geopende Mazzo, met een allegaartje van kunststudenten, new wavers en werkende jongeren – een mix die zeker voor die tijd niet vanzelfsprekend is. Zo was het Okshoofd vooral spannend omdat je daar kon 'uitfreaken' tussen een écht fout

COCAINE

... het mes op de spiegel!

Peter
Snuyvesant

King Size Foto's 25

MAZZO

publiek dat zich daar diep achterin het pand ophield. De bezoekers van danscafé de Plak waren van een gestileerd allooi. Net als de Richter – indertijd landelijk bekend door de wekelijkse televisie-uitzendingen van het programma RUR – trok de Plak een specifieke groep: de Plak was speed, de Richter coke. Cocaïne was dé nieuwe drug, maar wel erg duur en daardoor lang niet voor iedereen weggelegd. De Escape trok met Amerikaanse rhythm and blues verhoudingsgewijs de meeste Surinaamse en Antilliaanse bezoekers. In Zorba de Bhoeddha kwamen vooral spirituele stappers, met name aanhangers van de indertijd modieuze Bhagwan-beweging. Studenten ontmoeten elkaar in Dansen bij Jansen, de meer alternatieven onder hen in Tijn Uilenspiegel. Het DOK was dé ontmoetingsplek voor homo's.

Daarnaast bestond er dankzij de kraakbeweging een heel scala aan kraakcafés en concertruimten in grote kraakpanden (onder andere de Emma, NL. Centrum, Vranckrijk, OC111, Van Hall-hal, Wielingen en Wijers), waar tientallen punkbands oefenden en optraden. Verder waren er enkele kraakdisco's zoals de Fluks en de Melanoom. De Melanoom was gevestigd in een gekraakt pand van de Universiteit van Amsterdam, met een tot discotheek getransformeerd rommelmagazijn, waar de underground zich tot 1986 elke vrijdag- en zaterdagavond nestelde in een pretentieloze ruimte met kale tapijten en vale bankstellen. De psychedelische vloeistofdiaprojecties, relikwieën uit het hippietijdperk, zorgden voor kleurrijke patronen op de grauwe muren. De muziek was een mengeling van psychedelische rock en popmuziek, waarvan de beleving werd geïntensiveerd door het gebruik van speed en LSD. Naar verluidt dook hier al rond 1986 de eerste ecstasy op binnen het Amsterdamse uitgaansleven (Adelaars, 1991; De Wit, 2008).

Veel van deze uitgaanslocaties, of ze nu wel of niet gekraakt waren, lagen verspreid door Amsterdam, maar waren vooral in de binnenstad gesitueerd. Toch was er veel minder dan in eerdere decennia sprake van een concentratie op en rond het Leidseplein en het Rembrandtplein. In de buurt van het Leidseplein draaiden de Melkweg en Paradiso echter nog steeds op volle toeren. Sinds de jaren zeventig deinden ze mee op de laatste trends in mode, muziek en uitgaan. Clubbezoekers in de jaren tachtig droegen bij voorkeur zwart, pantermotieven, leer, gescheurde panty's en soldatenkistjes of stilettohakjes. In de legendarische Pepclub (1982-1985) van Paradiso draaide, alweer, dj Eddy de Clercq rare groove, disco, latin en Afrikaanse tribal geluiden. Volgens sommige muziekpuristen viel hier ook de eerste oervorm van house te beluisteren.

Maar vooralsnog trok Paradiso vooral volle zalen met punk, ska, new wave en vuige rockbands (Dietvorst & Hiddink, 2008). Na afloop van een concert rond een uur of één 's nachts, was de zaal meestal om twee uur leeg. 's Avonds om tien uur naar de disco gaan en dansen op top-40 muziek tot een uur of twee nachts was sowieso niet ongevoel in de jaren tachtig. In menige discotheek zetten de meisjes hun tasje nog op de dansvloer. Dansen bestond vóór de opkomst van house wel, maar als de muziek je niet aanstond, dan ging je gewoon naar de bar voor een drankje. Veel dj's draaiden top-40 hits, soms afgewisseld met praatjes om de aandacht van het publiek vast te houden tot het volgende plaatje. En hoewel discomuziek de voorloper van house was (Shapiro, 2005; Lawrence, 2003), liet het merendeel van het toenmalige Amsterdamse discopubliek het volledig afweten toen acid house enige jaren later aan de discopoort klopte.

Een tweede speedgolf, heroïne en coffeeshops

In de jaren tachtig is weinig onderzoek gedaan naar drugsgebruik onder Amsterdamse uitgaanders. Het uitbreken van de heroïne-epidemie in de jaren zeventig is hier waarschijnlijk voor een belangrijk deel debet aan geweest. Toch waren er wel degelijk jongerensubculturen die zich in die tijd naast het heroïnemilieu ontwikkelden. In sommige kringen werd amfetamine als 'brandstof' gebruikt om heftige kraakacties en straatgevechten met de mobiele eenheid te beslechten. Deze generatie maakte deel uit van de tweede speedgolf in Amsterdam. De 'do-it-yourself' cultuur was mede door invloed van kraakbeweging en het aanpalende undergroundcircuit een antwoord op de hoge werkloosheid die de langdurige economische malaise met zich meebracht. Sociologisch zou deze periode te boek komen te staan als het 'no-future'-tijdperk waarin de verloren generatie opgroeide (Becker, 1997).⁷ Een punk uit die tijd verklaarde dat er soms sprake was van een soort normvervaging 'omdat je met zijn allen weken achtereenvolgend op de speed was' (Goossens, 1996). Graffiti spuiten tijdens nachtelijke speedescapades was vooral populair onder de politiek geëngageerde straatkunstenaars. De legendarische, op 21-jarige leeftijd overleden, graffitikunstenaar Dr. Rat moet hebben geleefd op een menu van speed, patat en bier.

Amfetamine maakte ook furore in het artistieke uitgaansmilieu van de Mazzo. Vergeleken met de dure cocaïne was amfetamine begin jaren tachtig goedkoop (10-15 gulden per gram) en vrij eenvoudig verkrijgbaar. Overal waren thuisadresjes van speeddealers. De gebruikers vormden een gemêleerd gezelschap van punks, krakers, kunstenaars, muzikanten, studenten en werkende jongeren, die amfetamine gebruikten in cafés en discotheken of tijdens concerten van punk en new wave bands. In café De Hoogte, een populair trefpunt, was blowen uit den boze. Wie een joint wilde roken, moest van de eigenaar naar buiten. Maar de pakjes speed gingen buiten medeweten van de eigenaar onder de cafétafel van hand tot hand. Het toilet was de veiligste plek om het poeder met behulp van een sleutel op te snuiven, meisjes met lange nagels konden het zo uit het pakje scheppen. Omdat speed dorstig maakt, werd daarna meteen bier besteld.

In die turbulente periode maakte concertganger én fotograaf Max Natkiel in *Paradiso* de radicale omslag mee van een voormalige hippie-entent tot 'punkhol'. Zijn fotoboek *Paradiso Stills* (Natkiel, 1986) vormt een unieke verzameling zwart/wit portretten van de Amsterdamse underground in de vroege jaren tachtig. De foto's bieden een fascinerende staalkaart van subculturen op het snijpunt van de nadagen van punk en de explosie van nieuwe jeugdstijlen (rude boys, rasta's, skinheads, new romantics, Molukkers, teds, mods, autonomen en heavy metal rockers). Pervitine, een variant van amfetamine, was naast softdrugs en alcohol dé punkdrug bij uitstek. De tomeloze energie van de jonge bezoekerssschare, die driftig pogo'de en tijdens concerten soms met tientallen tegelijk het podium bestormde, valt hier voor een deel uit te verklaren. Ook de travestieverschijning Vera Springveer, die zijn carrière in de jaren tachtig begon in de Mazzo, voelde zich thuis in de Amsterdamse undergroundscene van 'kraakpanden, dope, punkbands en overal feestjes' (Quaeghebeur, 2007). De stad was een broeinest van politiek verzet en creativiteit. Straatkunstenaars als Dr. Rat, Peter Pontiac en Hugo Kaagman beschouwden het publieke domein als hun museum. Maar er waren ook punks en krakers die via de speed verslaafd waren geraakt aan heroïne en de anarchistische opvattingen van de kraakscene misbruikten door van medebewoners te stelen (De Leeuw et al., 2000).

Punk was voorlopig de laatste jongerencultuur waarbinnen amfetamine een prominente plaats innam; de drug fungeerde ook als aanjager van subversie en ongecontroleerde wildheid in de muziek. Punk keerde zich tegen de gevestigde orde en de almachtige platenmaatschappijen. De Amsterdamse underground was vergelijkbaar met muziekszenes in Berlijn, Londen en Parijs en vertegenwoordigde in de vroege jaren tachtig een overgangperiode tussen het idealisme van de jaren zestig en het ongebreidelde vrijemarktkapitalisme vanaf eind jaren tachtig. De vroege jaren tachtig worden vaak geassocieerd met doemdenken, negativisme, grauwheid, kruisraketten, werkloosheid en stedelijke aftakeling, maar tegelijkertijd waren het de gouden jaren van de underground, "toen punk was opgebrand terwijl house nog luerde in het vruchtwater" (De Vries, 2006:10).

De speedscene

In die roerige jaren tachtig leerde ik Ronald en Dorien kennen die deel uitmaakten van de Amsterdamse punkscene. Ik portretteerde ze destijds over hun speedgebruik (Nabben, 1992). Dorien (22) kwam op haar 14e via een dealervriendje voor het eerst in aanraking met speed in de punkscene van Middelburg, die ze omschrijft als 'ruig, snel, uit je dak en de hele nacht freaken en lullen over van alles en nog wat'. Speed maakte haar overmoedig en gaf haar het gevoel dat ze alles aankon. "Je klimt in steigers, loopt over daken of breekt impulsief in bij een drankhandel. Louter en alleen voor de kick." Speed was cool en niemand geloofde dat het middel verslavend kon zijn. Maar na een jaar lang speed snuiven en slikken begon ze op haar 15e te experimenteren met het injecteren van speed. Na een shot voelde ze de speed als een rush door haar lichaam trekken. Na een acute opname in het ziekenhuis als gevolg van een overdosis, kreeg ze te horen dat ze een leverkwaal had. Dorien zei de speedscene in Middelburg vaarwel en vluchtte in 1984 naar Amsterdam, waar ze de 15-jarige Ronald ontmoette. De punkrage was overgegaan in new wave, een aan punk verwante subcultuur waar muziek meer op de voorgrond stond. Ronald's eerste pepervaring was in café de Muur, een lange blinde graffitimuur aan de achterkant van het gekraakte NRC-Handelsbladgebouw, met één deur in het midden (tegenwoordig café Schuim). Hij weet nog goed hoe dat voelde: "Mijn haren gingen recht opstaan. Het was een synthetisch gevoel in mijn hoofd." Speed gaf de feesten en concerten een extra dimensie. Alsof je langer kon genieten van een feest! Speed was goedkoop (10-15 gulden per gram) en er was altijd wel iemand die het bij zich had. Toch wisten de meesten na jarenlang gebruik dat speed niet zo onschuldig was. De talrijke katers en het 'vage gevoel' werden steeds zwaarder. Nagels groeiden niet meer en tanden braken soms spontaan af. Na een ontmoeting met Herman Brood realiseerde Dorien zich dat geen mens onverwoestbaar blijft na langdurig amfetaminegebruik. Rond hun twintigste was de lust in speed en rebellie grotendeels verdampd. De tijd dat ze met z'n allen beschilderd en met grote hanenkammen door de stad liepen en 'schijjt aan iedereen' hadden, was voorgoed voorbij. Op de drempel van de jaren negentig viel de scene uit elkaar. Speed paste niet meer in het nieuwe hedonistische tijdsbeeld. Maar wat was het alternatief? Ecstasy, dat bij de a-politieke house hoorde? Cocaine, dat duur en decadent was? LSD, met een gerede kans om te flippen? Of heroïne, waar sommigen al verslaafd aan waren?

Een andere snel groeiende groep consumenten in de recreatieve drugs-sfeer van de jaren tachtig was die van de jonge blowers. Als gevolg van de decriminalisering van softdrugs kwamen er naast de straatverkoper en de thuisdealer geleidelijk aan meer vaste verkooppunten in de vorm van koffiehops, later steeds vaker coffeeshops genoemd. De scheiding tussen kleinhandel in en gebruik van soft- en harddrugs kwam overigens niet altijd zonder slag of stoot tot stand. Tussen april en september 1981 waren er alleen al in Amsterdam 37 politie-invalen in coffeeshops waarbij 67 personen werden gearresteerd (Korf & Verbraeck, 1993). In coffeeshop The Bulldog op het Leidseplein kwam de politie zelfs een paar keer per week op bezoek of deed een inval (Jansen, 1989). Met de omslag in het beleid ten aanzien van coffeeshops (hoofdstuk 1) volgde een ware explosie: 20 coffeeshops aan het begin van de jaren tachtig naar ongeveer 300 tien jaar later (Jansen, 1989). Tegelijkertijd herbergde Amsterdam steeds meer heroïneverslaafden, waaronder veel buitenlandse 'heroïne-toeristen' (Korf, 1987). Achteraf gezien was 1984 het piekjaar van de heroïnegeneratie, met naar schatting bijna 10.000 heroïneverslaafden en het ongeken- de aantal van 73 sterfgevallen door overdosis (Korf et al., 2006). De start van de heroïne-epidemie lag in de vroege jaren zeventig, toen de drug specifieke subculturele functies ging vervullen voor groepen jongeren die sterk de behoefte voelden om zich te articuleren tegenover de omrin- gende samenleving. Naast het gebruik van speed, opium en LSD werd het groeiende gebruik van heroïne in de eerste helft van de jaren zeventig gekenmerkt door haar symboolkarakter voor verschillende categorieën jongeren (Swierstra & Janssen, 1986). Gaandeweg de jaren zeventig viel de populatie drugsgebruikers verder uiteen, met als grootste tegenpolen de straatscene van harddrugsgebruikers en de uitgaansscene van recreatieve gebruikers. In tegenstelling tot heroïnegebruikers beperkten stappers hun gebruik tot het weekend. De met het groeiende aantal heroïneverslaafden steeds alarmerender gezondheidsproblematiek vormde in de jaren tachtig een belangrijke aanleiding voor een omvangrijk onderzoeksprogramma onder de gedreven leiding van Peter Cohen. Daarin lag de nadruk op heroïne, met als centrale thema's: drugsscenes (Van Gemert, 1988), drugsoverlast (Kersloot & Musterd, 1987, 1998), straathandel (Verbraeck, 1988), al- lochtone heroïnegebruikers (Van Gelder & Sijsma, 1988), heroïne-toerisme (Korf & Van Poppel, 1986; Korf, 1986) en de effectiviteit van methadonver- strekking (Korf & Hoogenhout, 1990; Plomp & Reyneveld, 1991).

Cocaïne in Amsterdam: de koloniale, probleem- en feestperiode

---

De cocaïnegeschiedenis in Amsterdam kan worden verdeeld over drie elkaar deels overlappende periodes: (1) de koloniale periode; (2) de feestperiode en (3) de probleempriode (Nabben & Korf, 1999). De *koloniale periode* loopt van eind 19e eeuw tot de jaren dertig van de 20e eeuw. In dit tijdsbestek werden cocaplantages op Java (indertijd Nederlands-Indië, tegenwoordig Indonesië) aangelegd en werd het cocabladd vervolgens per schip naar de Amsterdamse haven verscheept en in de Nederlandse Cocaïne Fabriek (NCF) aan de Schinkelkade tot cocaïne verwerkt (Korf & De Kort, 1990). Nadat cocaïne onder de in 1919 ingevoerde Opiumwet kwam te vallen, konden productie en handel gewoon doorgaan, zolang de cocaïne maar bedoeld was voor medische doeleinden – in de praktijk vooral voor de export. Terwijl het middel nog wel op recept verkrijgbaar was, ontstond er ook een eerste illegale markt. Hoewel het middel ook na 1930 nog werd gebruikt, werd cocaïne door de economische wereldcrisis schaarser en kreeg het geduchte concurrentie door de ontdekking van het goedkopere amfetamine (Korf & Verbraeck, 1993). Ofschoon Nederland indertijd behoorde tot de grootste cocaïneproducerende en -exporterende landen ter wereld, was er geen sprake van een cocaïneprobleem (Korf & De Kort, 1989). Na de Tweede Wereldoorlog, tot ongeveer halverwege de jaren zeventig, was er in Amsterdam nauwelijks tot geen cocaïne te krijgen. In Nederland gold cocaïne lange tijd als een 'rijkeluisdrug'. Het was duur en had geen of nauwelijks lichamelijk verslavende effecten. Vooral welgestelde mensen konden jarenlang ongemerkt doorgaan met gebruik (Krabbe, 1989).

In de studie van Cohen (1975) over de Amsterdamse drugscene tussen 1955 en 1969 wordt met geen woord gerept over cocaïnegebruik of -handel. Tekenend voor de onbekendheid met het middel in die tijd is een anekdote van Ten Hoopen (1999), die in 1965 met een bevriende apotheker een partij zuivere cocaïne uit de gifkast haalde om mee te experimenteren. De aanvankelijke opwindingsloeg om in teleurstelling toen bleek dat LSD vele malen sterker was dan cocaïne.

De *feestperiode* start pas eind jaren zeventig, begin jaren tachtig, en loopt tot op heden door. Confiscaties nemen een enorme vlucht. Er wordt als gevolg van de geografisch strategische ligging van Nederland relatief veel in Nederland onderschept, vooral omdat de (voormalige) overzeese gebiedsdelen dicht bij de bronlanden liggen en de cocaïne via Suriname, Aruba, Curaçao of Sint Maarten naar Nederland wordt gesmokkeld (Korf & Verbraeck, 1993).

De *probleempriode* van cocaïne begint iets later in de jaren tachtig; het middel wordt naast heroïne door de Amsterdamse straatscene gebruikt (Korf & Hoogenhout, 1990) en vanaf halverwege de jaren negentig verschijnt het steeds meer in rookbare vorm onder de naam gekookte coke, de Nederlandse benaming voor crack (Boekhout van Solinge, 2001; Kools, 1997; Korf et al., 1995; Nabben, 1998). Crack, tien jaar eerder al bekend in Amerika en Groot-Brittannië (Williams, 1990, 1992; Reinerman & Levine, 1997), wordt eerst populair in de Rotterdamse drugscene, waarna Amsterdam snel volgde (Blanken & Barendregt, 1997).

Cocaïne: de champagne onder de drugs

Hoofdinspecteur Sietsma, indertijd chef van de Amsterdams narcoticabrigade, dacht eind jaren zeventig nog dat het wel los zou lopen met het cocaïnegebruik in Amsterdam. Maar in 1980 is hij daar opeens niet meer zo zeker van, zo blijkt uit een interview met Sietsma in Nieuwe Revu van 21 november 1980, met als kop 'Cocaïne net zo gevaarlijk als heroïne'. De cocaïnehandel neemt op dat moment na heroïnehandel de tweede plaats in bij de Amsterdamse drugsbestrijding. Cocaïne, waarvan het gebruik in alle lagen van de bevolking 'explosief is gestegen', is volgens bestrijders en hulpverleners allang niet meer een ongevaarlijk genotmiddel voor welgestelden. In het artikel komen ook gebruikers (onder andere een diskjockey en een spuiters) en een dealer aan het woord. De dealer vertelt dat cocaïne met 200 à 250 gulden per gram erg kostbaar is en verkopers daarom naast halve en kwart grammen in de disco zelfs lijntjes verkopen. De diskjockey die cocaïne tijdens het plaatjes draaien snuift, baalt ervan dat de prijs sinds eind jaren zeventig, toen de cocaïne nog zo'n 125 gulden per gram kostte, door de verhoogde populariteit ongeveer verdubbeld is. Tot overmaat

van ramp wordt de cocaïne ook nog vaker versneden (met name met lidocaïne, procaïne, novocaïne of mannitol). Tegelijkertijd roemen gebruikers de drug omdat ze er zelf verzekerder van zouden worden. Verslavingsrisico's, egotripperij en agressiviteit als gevolg van cocaïnegebruik worden onderkend, maar omdat cocaïne niet altijd leverbaar en duur is, wordt het risico daarop laag ingeschat.

In december 1984 slaat Nieuwe Revu echter alarm door 'het einde van een mythe' aan te kondigen. De gebruiker roept nu vertwijfeld dat cocaïne 'duivelsspul' is en de dealer beschouwt het als 'risky business'. De narcoticabrigade moet toegeven dat Zuid-Amerikanen een stevige greep op de cocaïnemarkt hebben. De gramprijs is weer gezakt naar 125 gulden. Cocaïneparafernalia (vergulde scheermesjes, lepeltjes, plastic stofzuigertjes, weegschaaltjes, spiegeltjes en bullets om de coke in te malen) gaan als zoete broodjes over de toonbank van souvenirwinkels en headshops. In de hoofdstedelijke discotheken zou minstens de helft van de bezoekers aan de coke zijn. Het is een drukte van belang voor de toiletten - waar sommigen met zijn drieën tegelijk in gaan - en leeg bij de urinoirs. Weekendgebruikers zijn vol zelfvertrouwen en flirten tijdens het uitgaan makkelijk met stappers tegen wie ze voorheen nooit iets durfden te zeggen. Op het hoogtepunt van de heroïne golf in Amsterdam verklaart Nieuwe Revu het gebruik van de champagne onder de drugs als volgt: "Coke is helemaal van deze tijd. In de jaren zestig was je lief en ambitieus dus rookte je hasj. In de jaren zeventig zag je het niet meer zitten en ging je heroïne spuiten. Tegenwoordig moet je dynamisch zijn, geen tijd voor gezeur, er tegen aan. En daar zorgt cocaïne voor." Terwijl het recreatieve cocaïnegebruik zich 'als een olievlek' verspreidt over Amsterdam, kloppen de eerste verslaafde snuivers aan bij de afkickkliniek.

Nieuwe Revu kan er kennelijk geen genoeg van krijgen en stort zich in 1985 opnieuw in het Amsterdamse nachtleven ('Stappers, zuipers en snuivers', 20 september 1985). Dit keer niet alleen in disco's als Mazzo en Richter, maar ook in de Jordaanse kroegenwereld, waar uitbundige stappers en snuivende nachtdieren heimelijke contacten met cokedealers leggen. Sluitingstijden bestaan niet meer met de witte motor én drank, zo is de teneur. Een jaar later besteedt Nieuwe Revu aandacht aan de yuppies die het 'new capitalism' vieren ('Als je te weinig ruggegraat hebt dan breekt dit je op', 5 december 1986).

Trendsetters, bekende Nederlanders, beursbengels, muzikanten en Hells Angels zouden zich te midden van nieuwsgierige pottenkijkers royaal te goed doen aan champagne en dure flessen wijn. De echte snuifsnobs snoeven over uren lange sekspartijen, decadente luxe, met diamanten ingelegde Rolexen of de nieuwste sportauto. De cokedealer staat te praten met een jurist en bijdehante meisjes leggen het aan met succesvolle mannen van de wereld. Het moeten de gouden tijden voorstellen met veel geld, veel vrienden en veel cocaïne, waarmee sommige verkopers duizenden guldens per avond verdienen. Cocaïne wordt getolereerd zolang het maar niet te opzichtig gebeurt. Want alle discobezoekers bij de entree van een disco fouilleren is volgens menig uitbater ondoenlijk. Zolang iedereen zich maar aan de ongeschreven regels houdt. En wie zoveel 'witte gezelligheid' niet meer aan kan, moet zich maar gewoon een poosje niet meer laten zien.

De schijn van een lijn of gecontroleerd gebruik?

Eind jaren tachtig krijgt cocaïne echter een steeds slechtere reputatie. Sommige notoire snuivers van het eerste uur kwamen na de eerste euforische periode in de problemen; naast de soms compulsieve snuifdriften waren die ook financieel van aard. Lang niet voor iedereen was de grens tussen recreatief snuiven en avonden lang doorsnuiven meer even helder. Dat kwam duidelijk naar voren in een kleinschalige, kwalitatieve studie die in 1987 werd gedaan onder Amsterdamse cocaïnegebruikers en enkele niet-gebruikende vrienden (Van Hunnik, 1989). Uit de observaties en interviews komt een ander beeld naar voren dan de van de media bekende hedonistische cocaïne-uitspattingen van gefortuneerde snuivers. De jonge snuivers - 18-25 jaar, in meerderheid afkomstig uit de lagere sociale milieus en werkloos - waardeerden cocaïne vooral vanwege de high, de kick en helderheid, evenals de mogelijkheid om het te combineren met hasj en alcohol. Het discosleven op cocaïne verlengt en verlevendigt de roes en je kunt je er ook 'lekker geil' van gaan voelen. De jonge snuivers zeggen dat er altijd wel een paar verkopers in disco's rondlopen en dat er zonder sancties in de toiletten gesnoven wordt. Vanwege de hoge prijs worden er ook pakjes van een kwart gram verkocht. Het 'geheimzinnige gedoe' en het ritueel van spiegeltje en rietje ervaren de snuivers als spannend - al denkt de soms lange rij wachtenden bij het toilet daar vaak anders over. De niet-snuivers uit de vriendenkring vinden dat je met snuivers geen normaal gesprek meer kunt voeren. Of zoals een meisje zegt: "Ze gaan de goot in, terwijl ze denken dat ze in het hemelse paradijs zitten" (Van Hunnik, 1989:502). Tegen deze achtergrond start de preventieafdeling van De Jellinek aan het eind van de jaren tachtig een voorlichtingscampagne met slogans als: 'Coke de witte sloper' en 'De schijn van een lijn'.

Tegelijkertijd verricht Peter Cohen - tevens coördinator van het Amsterdamse onderzoeksprogramma - het eerste omvangrijke empirische onderzoek naar 'cocaïnegebruik in niet-deviante subculturen' (Cohen, 1989; Cohen & Sas, 1995). Er worden 160 Amsterdammers geïnterviewd die ten minste 25 keer cocaïne hebben gebruikt. Straatjunks, prostituees, hosselaars, et cetera vallen buiten de studie. Tweederde van de geïnterviewden, met een gemiddelde leeftijd

van ruim dertig jaar, neemt minder dan een halve gram cocaïne per week (die volgens de respondenten in 1987 gemiddeld 180 gulden kost). Ruim driekwart rapporteert tijdens hun gebruikerscarrière een abstinatiefase. Cocaïne wordt vooral gebruikt in goed gezelschap of in de vriendenkring tijdens het stappen. Snuiven op het werk of tijdens de studie komt slechts sporadisch voor. Tegelijkertijd ervaart ruim driekwart soms een hunkering naar cocaïne en ruim een derde geeft aan in hun gebruikscarrière een periode van 'obsessie' voor cocaïne te hebben gekend. De hunkering naar cocaïne is het grootst wanneer het middel in de nabije omgeving aanwezig is. Alcohol speelt een belangrijke rol en wordt het meest gecombineerd met cocaïne. Ongeveer één op de drie heeft zich wel eens met criminele activiteiten ingelaten; daarvan blijft de helft over als handelsactiviteiten rond cocaïne niet worden meegerekend.

Terugblik en een nieuwe tijdgeest

Eind 1987 wordt voor het eerst een grootschalige enquête naar het gebruik van legale en illegale drugs gehouden middels een representatieve steekproef onder de Amsterdamse bevolking (Sandwijk et al., 1988). Uit de cijfers blijkt dat bijna een kwart van de Amsterdammers van 16 jaar en ouder ooit wel eens cannabis had gebruikt (23.6%), een stuk minder wel eens cocaïne (5.8%), nog iets minder ooit amfetamine (4.6%) en ten slotte LSD (2.8%). De cijfers voor recent gebruik (laatste jaar) liggen beduidend lager en die voor huidig gebruik (laatste maand) nog lager. De cijfers laten zien dat cocaïne, in weerwil van spraakmakende mediareportages en verhalen over overvloedig gebruik in het Amsterdamse nachtleven, feitelijk een door een relatief kleine groep gebruikt genotmiddel was. Slechts 0.6% rapporteerde de laatste maand nog cocaïne te hebben genomen. Zelfs binnen de leeftijdsgroep van twintigers en dertigers, die met ruim 10% het vaakst ooit wel eens cocaïne had genomen, lag het recente gebruik rond 3% en het huidige gebruik rond 1%. De cijfers relativiseren ook het yuppie en jetset imago van cocaïne; weliswaar stijgt de ervaring met cocaïne met het opleidingsniveau, maar zowel het ooit- als het recente en huidige

gebruik was het hoogst bij respondenten met een laag inkomen en zonder werk. Hetzelfde geldt voor amfetamine.

De prevalentiecijfers schetsen niet alleen de actuele situatie van het middelengebruik, ze kunnen ook, althans tot op zekere hoogte, als basis dienen voor een reconstructie van de ontwikkelingen in drugsgebruik in voorgaande jaren. Bevestigen de cijfers het eerder geschetste trendbeeld, dat overwegend was gebaseerd op kwalitatieve bronnen en een enkele enquête onder selectieve groepen drugsgebruikers? Uit de bevolkingsenquête blijkt dat cannabisgebruik begon bij de vijftigers van 1987, met andere woorden de jonge generatie van de jaren zestig, en vervolgens in een stroomversnelling kwam bij de jongeren van de late jaren zeventig en de jaren tachtig. De opkomst van amfetamine begint zo te zien wat later, in de tweede helft van de jaren zestig en in de jaren zeventig. Dat sluit aan bij de bevindingen van Herman Cohen (1975). Ook bevestigen de prevalentiecijfers de eerder gesignaleerde piek (de 'tweede speedgolf') in de late jaren zeventig en begin jaren tachtig. Het ooit-gebruik van cocaïne lag in 1987 het hoogst bij de twintigers en dertigers, ofwel de jonge generatie van de jaren zeventig en tachtig. Ervan uitgaand dat er ook in 1987 al veertigers ervaring hadden met cocaïne, dan zou dit middel al eerder populair zijn geweest dan tot nu toe werd aangenomen. Toch is dat waarschijnlijk niet het geval geweest. Het eerste cocaïnegebruik vond namelijk op gemiddeld hogere leeftijd plaats dan het eerste amfetaminegebruik - en dan komen we toch weer uit in de jaren tachtig.⁸ Bovendien blijkt uit de Amsterdamse bevolkingsurvey van 1987 dat cocaïne bij twintigers toen amfetamine had ingehaald (Sandwijk et al., 1988).

Toen eind jaren tachtig punkrock, new wave en de kraakbeweging waren uitgeraasd, de economische crisis was bedwongen en de yuppen en beursjongens met hun nieuwe luxe pronkten, deed acid house vrij plotseling zijn intrede in Amsterdam. Het individualisme maakte plaats voor een ontluikend optimisme. Een nieuw feesttijdperk begon met wat housepioniers met historisch besef de 'second summer of love' zouden noemen.⁹ De trendsetters waren een mix van dj's, homo's, creatievelingen, alternatievelingen en voormalige Bhagwan-aanhangers; allemaal stappers die op eigen wijze intuïtief aanvoelden dat men op de drempel stond van een nieuw tijdperk. Alsof zij de nieuwe tijdgeest aanvoelden die door Berman (1982) treffend wordt geduid als historische signalen

die collectief worden opgevangen en uitgestuurd en die samen de wolk vormen van alles wat 'in de lucht hangt' en zo de atmosfeer of de sensibilliteit van een tijdperk bepalen.

Toen de 'elektronische revolutie' uitbrak in Amsterdam - en andere grote Europese steden - was er sprake van een ongekennde positieve mentaliteit. Het sombere en radicale zwart dat in de jaren tachtig tijdens demonstraties en oproeren overheerste, maakte op housefeesten plaats voor felle neonkleuren, sprankelende decors en psychedelische kleding. Tijdens de jaren tachtig werd het traangas op straat verruild voor rookmachines en stroboscopen op feesten in verlaten gebouwen. Tegelijkertijd broeide er van alles op het internationale politieke toneel: de Berlijnse muur viel, de economische crisis was overwonnen, Nelson Mandela werd eindelijk vrijgelaten - en we werden met zijn allen Europees voetbalkampioen.

Volgens de Amerikaanse cultuursocioloog Slater (1970) is elke revolutie niet zozeer een vernieuwing als wel een opbloei van latent sluimerende alternatieven. Dat er in Amsterdam iets sluimerde, mag waar zijn. Maar wat? En waarom werd het house en veroverde ecstasy zo plotseling het Amsterdamse uitgaansleven? In de Fizz - de opvolger van de Koer en één van de meest trendsettende Amsterdamse discotheken - leek dansen in 1987 bijna een taboe. Het was juist cool om tegen een pilaar te hangen en van afstand met gepaste verveling wazig rond te kijken. Dat een jaar later house en ecstasy een dansrevolutie zouden veroorzaken was toen ondenkbaar, zeker bij de overwegend witte en vaak ook nog eens voornamelijk mannelijke stapers. Illustratief voor de onverwachte opkomst van ecstasy was ook dat in de Amsterdamse bevolkingsenquête over middelengebruik nog helemaal geen vragen werden gesteld over ecstasy. In mei 1988 proclameerde dichter Arthur Lava uit de dichtersgroep 'de maximalen' in de RoXY een nieuwe periode van ongekennd vitalisme: "Feest gaat het worden en niet zo'n klein beetje. Maximaal feest." En Lava kreeg gelijk.

NOTEN

Uitgaan en drugs tussen interbellum en jaren tachtig

- 1 De succesvolle 'morele ondernemingen' binnen het beschavingsoffensief leidden ondermeer tot de Drankwet (1881), het tippelverbod (1889), de verordening op de sluitingstijden (1892) en het algehele bordeelverbod (1897). Het waren vooral de gelegenheden van de lagere klassen die door de verordeningen werden getroffen, terwijl de burgerij, die feitelijk de aanstichter was van alles, van haar nachtleven kon blijven genieten, aangezien theaters en concertzalen geen strobreed in de weg werden gelegd en chique bordelen onder simpele dekmantels open bleven (Wevers, 2003).
- 2 Paradiso was een voormalig 'verenigingsgebouw' van de Vrije Gemeente, een protestantse geloofsgroep die zich in 1877 afscheidde van de Hervormde Kerk. Het gebouw werd in 1880 ingewijd en in januari 1965 vond de laatste kerkdienst plaats. In 1968 opende het 'cosmisch ontspanningscentrum' haar deuren (Lakeman, 2008). Fantasio was net zo bekend als Paradiso, dat een dag later door dezelfde groep popliefebbers en artistiekelingen werd gekraakt. In 1969 werd de popclub omgevormd tot meditatiecentrum De Kosmos. Vanaf 1998 is er het Nationaal Pop Instituut gevestigd.
De Melkweg dankt zijn naam aan de melkfabriek die voordien in het pand was gevestigd. In 1983 werd er afscheid genomen van het hippie-imago door een ingrijpende modernisering van het interieur en het heffen van hogere toegangsprijzen. De huisdealer verdween in 1993 als laatste relikwie van de 'oude' Melkweg.
- 3 In een onderzoek van Leuw (1972) naar de aard en betekenis van drugsgebruik onder jeugdige toeristen (n=692) in het Vondelpark, blijkt driekwart ervaring te hebben met cannabis, een kwart met LSD en een tiende met amfetaminen.
- 4 Hierbij dient te worden opgemerkt dat er in de steekproef zowel recreatieve gebruikers zijn geïnterviewd als gebruikers met een persistent gebruik dat zich op termijn ontwikkelt heeft tot een verslaving. In tegenstelling tot opium en LSD was amfetamine nog niet verboden.
- 5 Opmerkelijk is dat amfetamine verder buiten beschouwing wordt gelaten.
- 6 Ten Hoopen (1999), alias King Acid, kreeg in 1965 als eerste LSD-tartraat in zijn bezit, die hij na een bewerking in vloeibare vorm op suikerklontjes druppelde en verkocht of cadeau deed binnen de Amsterdamse scene.
- 7 Deze leeftijdsgroep komt nagenoeg overeen met de protestgeneratie waarvan in de regel wordt aangenomen dat haar leden tussen 1945 en 1955 zijn geboren (Becker, 1997). Maar zij overlapt ook deels de 'verloren generatie' of de 'no-future generatie' die geboren is tussen 1955 en 1970 en tot de late babyboom wordt gerekend. Kenmerkend voor de verloren generatie is dat zij een aanzienlijk deel van hun formatieve periode tijdens de economische recessie van 1975-1985 hebben doorgebracht (Becker, 1997).
- 8 Voor amfetamine lag de piek van het eerste gebruik bij 18-24 jaar, voor cocaïne bij 20-29 jaar.
- 9 De 'first summer of love' ontstond in 1967 toen 100.000 jongeren richting de Haight-Ashbury, een wijk in San Francisco, trokken. Hier ontstond een 'melting pot' van culturele en politieke rebellie en werd er onder andere ook geëxperimenteerd met psycho-actieve middelen tijdens muziekconcerten, festivals en hippiegatherings (Perry, 2005).

5 Van **RoXY** tot **regelgeving**

De plotselinge doorbraak van house zette het Amsterdamse uitgaansleven in de zomer van 1988 volledig op z'n kop. House ontketende een onstuitbare dansrage die samen met ecstasy stormenderhand het uitgaansleven veroverde. De 'houserevolutie' symboliseerde het omkeerpunt tussen de politiek roerige jaren tachtig en het begin van een nieuw tijdperk waarin de stad weer economisch elan wilde gaan uitstralen. In dit hoofdstuk wordt in grote lijnen de geschiedenis van het housetijdperk in de periode 1988-1994 geschetst. Net als bij voorgaande dansrages (onder andere twist, rock-'n-roll en disco) verloopt de houserage, aldus Mutsaers (1998) in drie vergelijkbare stadia: (1) een verkennende fase (1987-1989) waarin trendsetters en -volgers iets nieuws ontdekken en gaan cultiveren; (2) house breekt door als mainstream (1990-1992) en wordt door 'iedereen' opgepikt; en (3) consolidering, grootschaligheid en problematisering (afbraakfase) van house als allesoverheersende stijl na 1993. In 1995 resulteren de door de media gerapporteerde (drugs)excessen, verloedering en een forse stijging van gezondheidsincidenten in wettelijk vastgelegde voorwaarden voor het organiseren van houseparty's. De ontwikkeling van house in het Amsterdamse uitgaansleven loopt gedeeltelijk parallel aan de drie geschetste stadia. Omdat we in de context van dit hoofdstuk niet alleen kijken naar het verloop van een dansrage, maar evenzeer naar de veranderende infrastructuur van het uitgaansleven, spreken we hier liever van: (1) een

undergroundfase, met een amalgaam van nieuwe spontane uitgaansculturen die voor een belangrijk deel in de illegaliteit plaatsvinden; (2) een transitiefase - tussen underground en mainstreaming - waarin de eerste contouren van een gedifferentieerde housecultuur zich beginnen af te tekenen en ecstasy zich begint te verspreiden over de verschillende uitgaansmilieus; en ten slotte (3) de mainstreaming en professionalisering van de housecultuur als beginpunt van een voortschrijdende schaalvergroting in de periode na 1995. De overgangsfases tussen de periodes worden gekenmerkt door nieuwe ontwikkelingen en fenomenen zoals het ontstaan van een (nieuwe) kritische feestmassa met nieuwe feestlocaties, een grote media-aandacht, de snelle verspreiding van ecstasy naar andere groepen en de volwassenwording van de housecultuur, wat uiteindelijk zou uitmonden in de politieke en strafrechtelijke wens tot nieuwe regelgeving. We zullen in grote lijnen het verloop van de 'houserevolutie' schetsen aan de hand van journalistieke reportages en (anekdotische) literatuur (Adelaars, 1991; De Wit, 2008; Giele, 2003; Terphoven & Beemsterboer, 2004; Van Veen, 1994, 2004). Voorts zal gebruik worden gemaakt van de eerste sociaal-wetenschappelijke studie (Korf et al., 1991) naar de aard, verspreiding en risico's van ecstasy op (il)legale housefeesten in Amsterdam, de studies van Fromberg (1991) naar het 'fenomeen' ecstasy en een muzieksociologische invalshoek van Mutsaers (1998) naar dansrages in Nederland.

Nulpunt 1987: de undergroundfase

De ontstaansgeschiedenis van de RoXY belichaamt de essentie van de Amsterdamse kunstscene in de jaren tachtig. Medeoprichter en autonoom kunstenaar Peter Giele was daarvan een typische exponent: een gangmaker bezielde met een euforische energie en onder andere betrokken bij Galerie Aorta in het gekraakte NRC-Handelsbladgebouw, op een steenworp afstand van het Paleis op de Dam. Het maatschappelijk engagement van deze kunstscene leverde allerlei nieuwe artistieke initiatieven buiten het gevestigde kunstmilieu op die ook de aandacht van buitenstaanders wisten te trekken (Duivenoorden, 2000). Giele als rumoermaker en stadsmomade, die al struinend door de stad zijn ogen goed de kost gaf, belandde tijdens een van zijn zwerftochten in 1986 met een vriend bij toeval in kledingzaak Roxy in de Kalverstraat.¹ Nieuwsgierig openden de mannen een half openstaande deur achterin de winkel en stuitten op een grote duistere ruimte. “We hoorden duiven fladderen en roken een mufte lucht. Met een zaklantaarn van de eigenaar zijn we naar achter gegaan en ontdekten een oude bioscoop. De projector stond er nog. Over een paar treetjes zijn we naar beneden geklommen en in de oude bioscoop gaan zitten. We besloten dat dit de grootste snackbar van de wereld zou worden” (Giele, 2003:61).

Een snackbar werd het niet, want daar had Amsterdam er al genoeg van. Samen met enkele kompanen vatte hij het plan om een ‘club de salon’ te starten. Want daaraan ontbrak het in de stad die was verteerd door een jarenlange hardnekkige economische crisis en een permanente ‘strijd om de straat’ met de radicale kraakbeweging. De onverwachte ontdekking van een grote lege bioscoop – gelegen tussen Leidseplein en Rembrandtplein – leidde tot een stortvloed aan wilde plannen bij een groep creatieve smaakmakers met een achterban in het homo-, kraak- en feestmilieu. Het was een ongeorganiseerd samenraapsel van mediatypes, artistiekelingen en exponenten uit de underground- en feestscene van de voormalige Koer en Pepclub. Men was het unaniem met elkaar eens dat het uitgaansleven in Amsterdam nieuw leven moest worden ingeblazen met dj’s, shows, acts en feesten, die het midden hielden tussen gezelligheid en avant-gardisme. De

RoXY moest een nieuw trefpunt worden, maar anders dan Paradiso, waar de grote zaal na elk concert binnen een mum van tijd werd leeg geveegd door norske portiers. Tegelijk wilden de oprichters ook voorkomen dat de nieuwe club na de opening in oktober 1987 meteen al een ‘gelikt’ en ‘poenerig’ imago zou krijgen.

Ondanks het enthousiasme sloeg het nieuwe concept, na een aanvankelijk voortvarende start, niet aan bij het voornamelijk alternatieve publiek, dat als gevolg van de jarenlange crisis weinig geld te besteden had. Tot overmaat van ramp waren ook de eerste houseplaten geen onverdeeld succes. De trendsettende platenwinkels die al vanaf 1986 house in de schappen hadden staan, konden – in tegenstelling tot hiphop, dat mede door het succes van Run DMC in datzelfde jaar internationaal doorbrak – deze nieuwe muziekstijl aan de straatstenen niet kwijt. In Chicago maakte house, een verbastering van het woord ‘warehouse’, in de oude pakhuizen furore. Het waren de eerste kruisbestuivingen tussen acid house en ecstasy. De magie van house symboliseerde de transformatie van kille elektronische geluiden tot organische, extreem dansbare ritmes, die de trance-ervaring onder invloed van ecstasy intensiveerden en verlengden. In de Amsterdamse RoXY daarentegen ging de lol er al snel vanaf toen dj’s tijdens het draaien van housemuziek glazen bier naar hun hoofd kregen en bezoekers uit protest massaal verstek lieten gaan. Amsterdam was geen uitzondering, want ook elders in Europa waar house werd gedraaid liepen de dansvloeren leeg (Brewster & Broughton, 2000). Toch voelden pioniers als Joost van Bellen en Eddy de Clercq instinctief aan dat house potentie had.² Het kwartje moest alleen nog vallen. Maar wanneer, dat wist nog niemand.

Dat moment kwam snel, toen de ‘second summer of love’ via Ibiza naar Manchester overwaaid en feesttoeristen en ‘neo-hippies’ enthousiaste verhalen vertelden over de housefeesten op Ibiza. Toen er in The Bank – een voormalig bankgebouw in de binnenstad – een klein acid house feestje met als motto ‘Disco Hippies on Acid’ werd georganiseerd, inclusief balearische bandana’s, smileys, epileptisch knipperende stroboscopen, rookmachines én ecstasy, raakte alles plotsklaps in een stroomversnelling. Leden van de Londense Soho Connection die ook op het feest aanwezig waren deelden flyers uit voor nieuwe feesten, iets wat toen compleet nieuw was. Maar acid house kreeg

Foto Henny Boogert • De Mirandabad

pas echt vaste voet aan de grond na de lancering van drie opeenvolgende feesten van de Soho Connection met als motto 'London comes to Amsterdam' in het eerste weekend van september 1988. Met honderden Britse fans in haar kielzog begint de Britse organisatie het aanstekelijke housevirus te verspreiden. Het wordt een daverend succes: vrijdagavond in studentenflat de Weesper, zaterdagavond een feest in een loods op het KNSM-eiland dat tot 09:00 uur 's ochtends doordendert, en op zondag ten slotte in de Mazzo. Een nieuwe muziekrevolutie was geboren. Amsterdam behoorde tot de eerste steden op het Europese vasteland waar house na een moeizaam begin aansloeg. Ook de RoXY was gered, want in de daaropvolgende weken stond het publiek tot aan de Munt in de rij. De acidrage was in alle hevigheid uitgebroken. In een mum van tijd stond de RoXY bij de incrowd te boek als dé hoesitent waar ecstasy werd gebruikt en verkrijgbaar was.

Toen de acidrage zich begon te verspreiden over de stad werd MDMA (ecstasy) in november 1988 onder de Opiumwet gebracht.³ Hoewel de eerste signalen over ecstasy in Amsterdam al uit 1985 dateerden, was er ondanks de inspanningen van sommige pioniers nog geen markt voor de geïmporteerde Amerikaanse ecstasy (Adelaars, 1991). Ze raakten, net als met de eerste houseplaten, hun pillen aan de straatstenen niet kwijt. Dat gold overigens niet voor de Bhagwanvolgelingen die voor hun therapeutische groepssessies ecstasy betrokken via enkele aanvoerlijnen uit de Verenigde Staten (Adelaars, 1991). De 'magic summer' was in dit circuit al een jaar eerder, in 1987, gestart. Het gebruik van ecstasy in de pre-houseperiode vindt voornamelijk plaats in kleine selecte gezelschappen met internationale contacten. Ecstasy gold vooral in die begintijden als een therapeutisch getint thuismiddel dat in een rustige omgeving zonder al te veel externe prikkels werd genomen om tot groter zelfinzicht te komen (hoofdstuk 8). Precies zoals ook de heruitvinder Alexander Shulgin en zijn vrouw hun ecstasysteriën onder het genot van klassieke muziek samen met vrienden beleefden (Shulgin & Shulgin, 1991).

De komst van ecstasy in Amsterdam

De media associeerden house vrijwel meteen met ecstasy (Korf et al., 1991; Mutsaers, 1998). Wanneer in 1987 in weekblad Elsevier een van de eerste artikelen over ecstasy verschijnt, volgen de andere week- en dagbladen al snel, en aansluitend duiken ook actualiteitenprogramma's op tv er bovenop. Het journaal is vrijwel unaniem positief over de nieuwe 'wonderpil', die dansende menigtes in extase brengt en mensen doet volschieten van compleet geluk. "Het is net zoiets als aan iemand die nog nooit verliefd is geweest, proberen uit te leggen wat verliefd zijn is", aldus een journalist in Elsevier (7 maart 1987). Ruim een jaar later spoelt in de media de eerste 'ecstasygolf' over Nederland. Opvallend is dat journalisten – waarvan sommigen uit eigen ervaring – superlatieven tekort komen in hun beschrijving van ecstasy, dat een sterk erotische werking zou hebben en op houseparty's en in trendy discotheken werd geslikt. De koppen in de media logen er niet om: 'Een pil voor de wereldvrede' (Haagse Post, 6 augustus 1988), 'XTC: te mooi om waar te zijn' (Nieuwe Revu, 4 augustus 1988), of 'Met een ecstasietje heb 'je de nacht van je leven'' (NRC-Handelsblad, 6 augustus 1988).

Door alle media-aandacht verschoof het beeld van ecstasy van een therapeutisch middel naar dé nieuwe feest- en liefdesdrug, die je ten minste één keer in je leven geprobeerd moest hebben als je wilde meetellen in het uitgaansleven. De boodschap was overgekomen, want toen de Fun Club op oudejaarsavond 1988 in het VOC Theater haar eerste feest organiseerde, ging het publiek volgens de daar aanwezige dj's en organisatoren compleet uit zijn dak op ecstasy. House mocht dan wel een nieuw ritme introduceren; het was ecstasy dat de menigte volgens ingewijden aan het dansen kreeg.

De RoXY was in de beginperiode het nieuwe magische centrum. De voormalige bioscoop beleefde hoogtijdagen, dankzij het doorzettingsvermogen van een groepje 'believers' die zich op het dieptepunt van het doemdenken met groot enthousiasme in een wild en onzeker avontuur hadden gestort. De hoge aanloopkosten, de aanvankelijke scepsis van het publiek, de grote impasse in het creatieve team na het uitblijven van het succes, en dan, op de drempel van een faillissement,

de verlossende doorbraak van house. Zeker in de beginperiode werd de RoXY bevolkt door een scene die op eigen initiatief aan de schaduw van de donkere jaren tachtig had weten te ontsnappen.

Het plotselinge succes van house heeft er zeker toe bijgedragen dat er in Amsterdam iets unieks gebeurde dat op een dergelijke schaal nog niet eerder was vertoond. Een invasie van hordes gewapend met fluitjes, toeters en andere feestelijke parafernalia deed Mokum bijna letterlijk op zijn palen trillen. Uit getuigenissen van zelfs de meest nuchtere dj's valt op te tekenen dat menigeen onvergetelijke, soms trancemagische of religieuze momenten beleefde die bij velen in het geheugen staan gegrift. Sommigen zagen 'energiespiralen' en 'liefdesaura's' en hadden intense existentiële ervaringen van menselijke versmelting en collectieve extase, vloeibaar dansend op hetzelfde ritme, één met de muziek. House als een vorm van neo-tribalisme met de dj als sjamaan, het kampvuur door laserlicht vervangen en de trommels tot speakers getransformeerd. Opvallend is dat dj's overeenkomsten zien tussen de hallucatoire repetitieve Afrikaanse ritmes en de moderne ervaring van een fluïde tribale clubcultuur. Dj Dimitri hierover: "Je neemt het publiek mee op een journey, door de jungle, de stad, door de industrie" (Van Veen, 1994:61). De 'house-revolutie' was tegelijkertijd een 'chemische revolutie'; ecstasy was vrij abrupt op grote schaal beschikbaar voor zowel de jonge als de oude feestgarde. De oorspronkelijke bezoekersgroep – een bonte verzameling van creatief, underground, homo, alternatief, glamour, freak en chique – had al de nodige ervaring met amfetamine, LSD, cocaïne, en sommigen ook met heroïne. Maar ecstasy was het bindmiddel tussen de politiek geëngageerde jaren tachtig generatie en de 'absolute beginners' die het uitgaansleven net begonnen te ontdekken. Als nieuwe 'psychedelische amfetamine' was ecstasy ook de connectie tussen het LSD-tijdperk van de hippies en het amfetaminetijdperk, dat eerder hoorde bij rock-'n-roll en punkrock. Het jaar 1988 kan als historisch kantelpunt worden gezien in de jongerencultuur. De nieuwe ideologie was geen protestbeweging, maar een die ongebreideld plezier en hedonistisch genot nastreefde. Ecstasy gold als katalysator voor de opkomst en uitbreiding van een nieuw Amsterdams nachtleven. Ook de gebruikersmarkt veranderde ingrijpend. Amfetamine en cocaïne, respectievelijk in de jaren zeventig en tachtig de meest populaire stimulantia, verdwenen (tijdelijk) naar de achtergrond. Een deel van

de uitgaansscene, dat niet onder de indruk was van ecstasy en house, bleef trouw aan cocaïne en/of amfetamine. Maar ook was er een segment dat na jarenlang gebruik van cocaïne juist nieuwsgierig was naar ecstasy en housefeesten.

Toen de nieuwe feestcultuur in 1989 goed op stoom begon te komen verdween ook de aanvankelijke scepsis bij journalisten van de traditionele rockpers, die house aanvankelijk hadden afgeschilderd als 'koude' en 'zielloze' muziek. Dansen, dansen, dansen was het nieuwe parool. Het nieuwe adagium was 'go with the flow'. Uit talrijke verhalen en partyreportages spreekt een grote verwondering over de onverwacht snelle omwenteling, de collectieve feestefurie en de massale omarming van house. De magische uitwerking van ecstasy droeg bij aan een sfeer van ongekend optimisme, wederzijdse liefde en vrijheid. Het succes van house leidde tot een reïncarnatie van de Homo ludens, ditmaal flirtend in gewaagde lingerie of pronkend met ontbloot bovenlijf, wuivend met een waaier om de feesthitte te verdrijven. De oorspronkelijke Amerikaanse 'scholen' van housemuziek (met belangrijke Europese invloeden) waren Chicago (house), Detroit (techno) en New York (garage), en trokken voornamelijk een zwart uitgaanspubliek. In Amsterdam was het, net als in andere Europese steden, een muziekstijl voor een voornamelijk wit uitgaanspubliek, afkomstig uit kringen van new wave, Bhagwan, disco, punk, hippies en krakers óf stappers zonder feestverleden. Op de dansvloer en in trance was iedereen gelijk: van caissière tot fotomodel, van bouwvakker tot makelaar, fladderende nachtvlinders en stralende morgensterren alom. In het foto-overzicht van Cleo Campert, 'huisfotografe' van de RoXY, valt in die ongedwongen beginperiode vooral het omslagpunt op: "Het moment dat de zweetdruppels door de foundation dringen, de heldere blik starend wordt, de bewegingen iets robotesk krijgen, de fase waarin mensen tijdens toiletbezoek naar zichzelf gaan grijnzen in de spiegel en zichzelf heyheyhey toespreken. Alles onder controle, nog net" (Gerson, 2002).

Mazzo DJ Crew 1995 • Ter gelegenheid van het 15 jarig bestaan • v.l.n.r.: Lucas • Paul Jay • Rein • Martijn • Carlijn • Wanka • Steve Green • Per • Cellie • Dano • Jeroen Flaman

Transitiefase: van underground naar mainstream

De influx van (underground)party's doet de snel aanzwellende housescene vanaf 1987 uitwaaiëren van loodsen naar zwembaden en van sporthallen naar veehallen. De gekraakte 'Silo' (Graansilo Korthals Altes aan de Westerdoksdijk) groeide uit tot een van de meest denkwaardige undergroundlocaties. Toen house bovengronds kwam begonnen voetbalsupporters, 'Leidsepleinjongeren' en sportschooltypes zich te roeren op feesten. De 'elitaire' RoXY probeerde deze groepen buiten de deur te houden. De iT, onder leiding van Manfred Langer, pakte het anders aan. Deze nieuwe club ging direct na de opening in 1989 in de vijfde versnelling. House was inmiddels hot. Op kriskras geplaatste dansplateaus mocht iedereen zich een ster wanen. De iT was een doorslaand succes en werd al snel het symbool van het ontluikende homohedonisme in gay capital Amsterdam. Van leer- tot relnicht en van Hollywood tot Brazil: het hele homospectrum was er vertegenwoordigd in een theatrale, extravagante en 'high-energy' ambiance. De club besloot als eerste om vippers te vertroetelen. Door alle media-aandacht raakte de club ook in zwang bij een groeiende groep hetero 'pottenkijkers' die de exclusieve uitspattingen wel eens met eigen ogen wilden zien. Na de dood van Manfred Langer in 1994 ging het langzamerhand achteruit met de iT. Vergeleken met de undergroundachtige varianten die in de RoXY te horen waren draaide club iT meer toegankelijke housemuziek. Housefeesten werden ook door andere discotheken en de voormalige jongerencentra de Melkweg en Paradiso als aantrekkelijke inkomstenbron gezien. Er was zoveel publiek dat nieuwe feestorganisaties als The Beat Club moeiteloos een loods kon vullen met ravers. Het idee om eerst een vergunning aan te vragen kwam bij de meesten gewoon niet op. Rond 1990 vonden er tientallen illegale feesten plaats (onder andere Mayhem, Multigroove, Luna) onder soms zeer primitieve omstandigheden. Een lege loods, een aggregaat en een geluidsinstallatie, meer was er niet nodig voor een feest dat tot het ochtendgloren doorbeukte. Als de politie er uiteindelijk toch lucht van kreeg, was er al zo'n grote feestmassa op de been dat ingrijpen of ontruimen geen zin meer had. Organisatoren van

het eerste uur herinneren zich dat er snel even een plaat van Michael Jackson werd opgezet als de politie in aantocht was. Ondertussen reisden de ecstasypillen met uitbundige feestgangers mee in tasje, bh's, broekzakken, rugzakjes, laarzen of tussen de sigaretten. Er werd nauwelijks gecontroleerd door portiers, waarvan sommigen zelf ook stoned waren.

Het succes van house was interessant voor de kledingindustrie, die ladingen broeken en met smileyprints bedrukte T-shirts produceerde. Ook speelgoedwinkels deden goede zaken: fluitjes, sloopstoeters, duikbrillen, flippers, hoedjes en maskers gingen als warme broodjes over de toonbanken. De bakken in de platenwinkels puilden uit met nieuwe buitenlandse housereleases op vinyl. De houseplaten die een jaar eerder voor nog een habbekrats waren gedumpt, waren plotsklaps collectors items geworden bij de nieuwe lichter dj's van eigen bodem die zich gingen toeleggen op het produceren van de eerste houseplaten.

De flyer, een volstrekt nieuw communicatiemiddel in het pre-gsmtijdperk, was zeer effectief. Feestgangers konden elke weekend kiezen uit een groot aanbod aan obscure feesten in grote loodsen of op kleine locaties als Planet-E, een gekraakte sauna aan het Damrak, of vrachtschip Subtopia aan de Ruyterkade. Radio 100, een illegaal radiostation dat gevestigd was in een kluis van de gekraakte lettergieterij Tetterode, kondigde tussen de nieuwste housereleases 'geheime' feesten aan op locaties waar de luisteraars nog nooit van hadden gehoord.

House bleek geen eendagsvlieg, maar een nieuwe feestcultuur die als een inktvlek over de stad uitsloeiende. Het bezoek aan een housefeest was een avontuur op zich. Samen met vrienden 'on the road' op weg naar een onbekende bestemming. De actieradius van feestgangers leek elke maand groter en strekte zich al snel uit over de gemeentegrens tot diep in de Randstad. Feestvierders die van geen ophouden wisten stroopten de eerste afterparty's af. Na het feesten was het Vondelpark voor velen de ultieme 'chill out' plek om uit te 'spacen'.

Massificatie en diversificatie

De houserage verbreedde zich in hoog tempo van een oorspronkelijk (semi-)illegaal undergroundfenomeen tot de dominante muziekstroming in alle toonaangevende clubs en verspreidde zich ook razendsnel over andere grote Europese steden. De eerste Love Parade in Berlijn (1991), met een kleurrijke stoet van 7.000 dansende feestgangers, was hier het tastbare bewijs van. Door het huwelijk met ecstasy kreeg house de massa aan het dansen. Zodoende kon de oorspronkelijke undergroundfeestcultuur zich in korte tijd te ontwikkelen tot mainstream. Begin 1990 werd in elke 'serieuze' discotheek house gedraaid. House werd een duidelijk herkenbare stijl in de hedendaagse popmuziek, en ontwikkelde zich in drie jaar tijd tot een populaire cultuur met een aan de computertechnologie ontleende beeldtaal en jargon.

Kort nadat de RoXY in 1991 in een persbericht had laten weten dat de club het na vier jaar voor gezien hield, organiseerde The Beat Club onder leiding van Per (huis-dj van de Melkweg) de eerste 'megarave' in Rotterdam. De RoXY wilde het over een andere boeg gooien: "Wat ooit begon als een bruisende, levenslustige scene die een broederlijke sfeer van peace, love & happiness uitademde, is inmiddels verworpen tot een glasharde, kille en ordinaire massahysterie" (De Wit, 2008: 173). Als tegenreactie lanceerde de RoXY een nieuwe programmering: 'Hard' voor gays op woensdag, 'Hi-Tech Soul Movement' van dj Dimitri op donderdag, soulvolle house en disco van KC the Funkaholic op vrijdag, en Oké house op zaterdag, met dj-cracks van uiteenlopende pluimage. De nieuwe programmatische indeling van verschillende muziekgenres zou spoedig navolging vinden in andere clubs. Maar de artistieke ommezwaai was ook een teken dat de aanvankelijke verbroedering van house mede door het succes was ontaard in massificatie én grootschalig ecstasygebruik, met de daarbij horende gezondheidsincidenten. Nieuwe subgenres vertakten zich als een rhizomen aan de snel groeiende houseboom. De acidzaaiers van het eerste uur hadden een orkaan geoogst, met als gevolg dat ze zelf een fractie werden in een snel uitdijende feestcultuur, met andere mores en andere dj's. Het aantal beats per minute (BPM) werd steeds dominanter in de profilering van de muziekstijlen. Deze ontwikkeling

vloeide automatisch voort uit de technologische innovaties en globalisering die al in een eerder stadium de trans-Atlantische vlucht van house en techno naar Europa hadden bespoedigd. Bij de mainstreaming van het genre werden de eerste tekenen van een waterscheiding tussen harde en zachte of 'mellow' varianten van house in 1991 zichtbaar. De harde varianten waren schatplichtig aan de elektronische techno, terwijl de mellow richtingen meer gebruik maakten van warme vocalen die dichterbij de oorspronkelijke 120 BPM bleven. Platenmaatschappijen haakten hierop in door verschillende genres op verzamel-cd's en populaire mix-cd's uit te brengen op een snel groeiende muziekmarkt. De eerste Thunderdome feesten van ID&T vormden de bakermat voor de gabberstroming, die een explosieve groei van het hardcoregenre inluidde en halverwege de jaren negentig haar hoogtepunt bereikte. Hierdoor waren ID&T en Q-dance aan het begin van de 21e eeuw uitgegroeid tot de grootste partyorganisatoren van Nederland (en Europa).

Mainstreaming: de danceindustrie

Feestorganisaties die in de beginperiode van house hun sporen hadden verdiend met (illegale) feesten, begonnen halverwege de jaren negentig met de programmering van nieuwe grote 'events'. Spontane (illegale) houseparty's veranderden als gevolg van nieuwe regelgeving rond openbare orde en veiligheid langzamerhand in periodiek terugkerende evenementen. De grotere mobiliteit van jongeren was daarbij een belangrijke factor; met name in het weekend - en dan vooral in het zomerseizoen - heerst er een koortsachtige verplaatsingsdrift van groepen jongeren die soms ver buiten de eigen woonplaats en regio evenementen van landelijke allure bezoeken. De sterke groei van de houseindustrie leidde ertoe dat dance-organisatoren soms voor meerdere jaren contracten afsloten met gemeenten en particuliere uitbaters van (sport)hallen, congrescentra, recreatiegebieden, et cetera. Door de overvolle dance-agenda werd de meerwaarde van een feest steeds belangrijker om het verwerende publiek te verleiden. De professionalisering van de danceindustrie nam een grote vlucht

SUNDAY 23 JULY 1995 • SPARRANWOUDE

The logo for Dance Valley Festival is a central circular emblem. It features the words "DANCE" and "VALLEY" in a large, dark blue, stylized gothic font. Below "VALLEY", the word "FESTIVAL" is written in a smaller, white, sans-serif font, arched along the bottom edge of the circle. The emblem is set against a red background and is surrounded by a decorative border of green leaves and a crown-like top. The entire logo is set against a vibrant background of a sunburst pattern with wavy orange and red rays on a blue sky, and a colorful, abstract pattern of green, purple, and pink at the bottom.

**DANCE
VALLEY
FESTIVAL**

**A WHOLE DAY OF TOP-DJs AND PERFORMERS!
SPARRANWOUDE RECREATIONAL AREA • JUST OUTSIDE AMSTERDAM**

met steeds meer grootschalige overdekte en openlucht events. Deze spectaculair geregisseerde massafeesten luidden een nieuwe fase in. Vijf ontwikkelingen liggen hier volgens Schaap et al. (2009) aan ten grondslag: (1) economische groei, vrije tijd en mobiliteit; (2) technische ontwikkelingen; (3) toename van mega-evenementen; (4) commercialisering en professionalisering en (5) individualisering en behoefte aan collectiviteit.

Bovengenoemde ontwikkelingen ver tegenwoordigden nieuwe structurerende principes in het uitgaansleven. Een (dance-)event geldt tegenwoordig als het feestsummum; een 'psychedelische Efteling ervaring' ('neurodisney') waar de feestmeute in een gecontroleerde en begrensde vrijzone collectief 'uit z'n dak' kan gaan, en waar naast muziek ook volop secundair vermaak (onder andere paaldansen, biechtboxen, theateracts, bungeejumping) wordt aangeboden (Nabben et al., 2008). Dankzij de tienduizenden bezoekers van de talloze grote en kleine party's overal in Nederland groeiden de danceorganisaties binnen enkele jaren uit tot de belangrijkste peiler van de Nederlandse vrijetijdsindustrie (KPMG, 2002).

Commercialisering en professionalisering

Dance Valley, dat was geïnspireerd op het Britse Glastonbury festival, beet in 1995 als een van de eerste professionele organisaties de spits af met een (tot op heden jaarlijks terugkerend) buitenevenement in recreatiegebied Spaarnwoude (8.000 bezoekers). Het dagprogramma bood vooral mellow housemuziek om de rumoerige en rauwe hardcore scene te ontmoedigen. Dankzij de overweldigende belangstelling groeide het bezoekersaantal gestaag tot een recordaantal van 80.000 bezoekers in 2001.⁴ De oorspronkelijke gedachte om vanuit het 'vrijheid blijheid' gevoel een feest te organiseren zonder hekken en andere belemmeringen werd aan het eind van de jaren negentig verlaten door de rap toenemende invloed van commerciële sponsoring, het creëren van vip-domeinen, et cetera. Dit was een duidelijke trendbreuk met het amateuristische verleden, waarbij geld verdienen in eerste instantie niet de hoogste prioriteit had. Op de eerste edities waren veel sponsors nog huiverig om te investeren omdat de dancescene als een drugscultuur werd beschouwd, hoewel daarbij

vooral aan de grote gabberfeesten werd gerefereerd. Na de eeuwwisseling verdween deze terughoudendheid. Grote bedrijven als Red Bull, Coca Cola en Philip Morris ontdekten opeens het interessante marktpotentieel van de dancecultuur en kwamen met grote sommen geld over de brug.⁵ In navolging van Dance Valley organiseerden vanaf midden jaren negentig meer organisaties jaarlijks één of meerdere edities (Terphoven & Beemsterboer, 2004).⁶ In het besef dat hypes ook gecreëerd kunnen worden met behulp van nieuwe technologische middelen en communicatieve innovaties, volstond flyeren niet meer als enig publiciteitsmedium.

Toen de gabberfeesten aan het eind van de jaren negentig over het hoogtepunt waren en de markt voor gabbermuziek begon in te zakken, besloot het ID&T concern tot een radicale koerswijziging door over te stappen op trancemuziek, die melodieuzer, langzamer en melancholischer klonk. De ster van Thijs Verwest, alias Tiësto, begon vanaf 1999 te rijzen. Top-dj's ontvingen op dat moment 10.000 euro voor twee uur draaien. Rond de eeuwwisseling bood een handvol toonaangevende danceorganisaties een platform voor alle elektronische stijlen die er op dat moment bestonden. Om de scepsis van bestuurders en de aanhoudende negatieve berichtgeving in de media te counteren, werd er op verzoek van verschillende danceorganisaties een rapport over de danceindustrie gepubliceerd (KPMG, 2002). Dit rapport gold als een belangrijke katalysator voor de acceptatie van de geprofessionaliseerde danceindustrie bij onder andere de overheid (Terphoven & Beemsterboer, 2004). Volgens een door de danceindustrie geïnitieerd marketingonderzoek zijn voor veel bezoekers van dancefeesten de muziekstijl en dj-line-up van primair belang, gevolgd door een goede sfeer en gezelligheid. Bij het algemene uitgaanspubliek is dit precies andersom (Den Hertog et al., 2006).

Dansliefhebbers kunnen tegenwoordig kiezen uit een groot scala aan party's. In de filosofie van Sensation – een jaarlijks terugkerend feest in de Amsterdam ArenA van ID&T – draait het vooral om de 'totaalervaring'. Bezoekers komen niet meer alleen voor de muziek, maar voor een compleet belevenisconcept (Pine & Gilmore, 1999): de emotionele beleving van het gedeelde moment binnen het tijdelijke feestcollectief. De beleefde feesttijd wordt gemaximaliseerd en geïntensiveerd door het ensceneren van technologisch effecten die de zintuigen

stimuleren en behagen. Een belangrijke succesfactor van dancefeesten is dat ze aansluiten bij de behoefte van jongeren aan collectieve vormen van recreatie en vermaak (Duyvendak & Hurenkamp, 2004). Behalve spektakel bieden dance-events ook een tijdelijke ontsnapping uit de realiteit, het routinematige en de als dwingend ervaren prestatie maatschappij, die tijdelijk wordt vervangen door een collectief genoten ongedwongen samenzijn (Elias & Dunning, 1986; Mutsaers, 1998). Ondanks verschillende leefstijlen delen de bezoekers dezelfde passie voor elektronische muziek en zien ze elkaar als 'gelijken', hetgeen hen tevens de mogelijkheid biedt tot het leggen van nieuwe sociale contacten. Door de toegenomen mobiliteit is afstand geen obstakel meer (Den Hertog et al., 2006; Metz, 2002).

Aan het begin van de 21e eeuw heeft de danceindustrie zich geconsolideerd, maar de markt is grillig geworden en de grenzen van de groei lijken in zicht. Terwijl nieuwe organisaties in dezelfde nationale feestvijver vissen, richten de grote danceorganisatoren hun pijlen steeds meer op het buitenland. ID&T maakt plannen om danceparty's als Nederlands exportproduct op de Europese kaart te zetten. Het succesvolle Sensation White concept wordt als een cross-over gezien tussen Cirque du Soleil en The Lion King. Kortom: een dance-event als theatershow. In 2009 wordt het concept in twintig Europese landen - van Moskou tot Madrid - gelanceerd. Andere organisaties richten zich op reizen naar utopische feestparadijzen als Ibiza, Goa en Miami.

De roep om nieuwe regelgeving

Ecstasy kwam in 1989 onder de nationale aandacht door een reportage van Brandpunt (KRO) waarin televisiebeelden werden uitgezonden van een 'illegaal' ecstasylaboratorium. Hoewel al snel bleek dat alles in scène was gezet, werden het oprollen van illegale laboratoria en processen tegen producenten een vast onderdeel in de berichtgeving over ecstasy (Korf et al., 1991). Het feestcircuit werd in de zomer van 1989 met andere problemen geconfronteerd toen uitbundige feestvierders en voetbalfans zich massaal lieten gelden op acid house avonden, en de Amsterdamse Mazzo op last van de politie werd

schoongeveegd (Adelaars, 1991). Housefeesten kregen een drugsreputatie in de sensatiebeluste media, terwijl de politie de handen vol had aan wilde feesten die (soms spontaan) ontbrandden op de meest vreemde locaties. Een hoofdagent zag na enkele observaties op houseparty's een 'onmiskenbaar verband' tussen het gebruik van ecstasy en housemuziek. In het Algemeen Politieblad pleitte hij voor repressief optreden tegen houseparty's omdat er 'fors werd gedeald, geslikt en geblowd' (Hengsdijk, 1989). Niet veel later werd het interieur van een Amsterdamse moskee door bezoekers van een naburig housefeest vernield en met poep besmeurd. De politie nam het incident hoog op en stelde een onderzoek in. Toen even later ook nog een bezoeker op een houseparty zijn knie verbrijzelde door, volgens de politie, een combinatie van ecstasy en house, leek de maat vol. De autoriteiten kwamen in actie. Als gevolg van deze incidenten en observaties van politie in burger werden tijdens een politieactie bij de Melkweg eind 1989 dertien personen gearresteerd, waaronder zeven Britse en Nederlandse dealers. Er werden enkele tientallen pillen in beslag genomen. Een woordvoerder liet weten dat het de politie menens was. Via de afdeling Bijzondere Wetten werden zaaleigenaren benaderd en gewezen op de risico's. De feesten konden niet zomaar worden verboden, maar de politie stond 'georganiseerd drugsgebruik' niet toe (Korf et al., 1991).

In 1989 ontstond op oudejaarsnacht onder fanatieke partygangers enige beroering toen drie geplande feesten op last van de politie werden afgeblazen. Er leek rond deze periode sprake te zijn van willekeur bij de autoriteiten. Sommige feesten kregen het groene licht terwijl andere, zoals de eerste grote acid house party in de Amsterdamse RAI in het voorjaar van 1990, aan banden werd gelegd. Uit angst voor ongeregelde verhoudingen verbood de politie het feest toen de kaartverkoop al in volle gang was. Er zouden naar verwachting 7.000 feestgangers komen. Toen de organisatie wilde uitwijken naar de RoXY, dreigde de politie met sluiting indien het feest toch door zou gaan. De politiedruk leidde enkele weken later tot een protestactie toen op Koninginnedag duizenden mensen her en der in de binnenstad op spontaan gekraakte terreintjes dansten onder het aan Run DMC ontleende hiphop motto 'Fight for your right to party'. Het hek was van de dam, want een paar maanden later scandeerden honderden Ajax-fans bij het halen van de kampioentitel op het Leidseplein: 'Hasj, coke en pillen, dat is wat we willen' (Adelaars, 1991).

De berichtgeving in de media begon na een aanvankelijke hopenaperiode langzaam te veranderen. De gevaren van ecstasygebruik kwamen steeds meer op de voorgrond te staan, waarbij de beschuldigende vinger steeds vaker wees naar de rumoerige voetbalsupporters en andere Leidsepleinjeugd, die beter bekend stonden onder hun geuzennaam 'gabbers' (Korf et al., 1991). Omstreeks 1991 begon de bedrijfsleiding van de RoXY zich flink zorgen te maken over de onuitroeibare ecstasyhandel en het forse gebruik onder haar bezoekers. Toen de bedrijfsleiding de politie hiervan op de hoogte bracht reageerde deze na enkele bezoeken van undercoveragenten vrij laconiek. Ondanks eerdere waarschuwingen tegen andere zaaleigenaren zag de politie kennelijk weinig noodzaak om op te treden tegen de drugshandel, met als argument dat er onvoldoende menskracht was (De Wit, 2008). Er was soms geen peil op te trekken, want een jaar later (in 1992) werd de tot feestschip omgebouwde vrachtboot Subtopia op last van de politie gesloten omdat deze niet aan de veiligheidseisen voldeed. In 1993 komt de Amsterdamse politie op grond van artikel 140 van het Wetboek van Strafrecht ('deelname aan een organisatie met crimineel oogmerk') in actie met de arrestatie van enkele housepartyorganisatoren (Kuipers, 1993). Dergelijke incidenten versterkten de politieke wil van het stadsbestuur om organisatoren van houseparty's aan strengere voorwaarden te onderwerpen. Volgens Mutsaers (1998) bereikte de berichtgeving rond de 'verloedering' van houseparty's in 1994 een hoogtepunt toen media meldden dat er op een grote houseparty 200 mensen ziek waren geworden van slechte kwaliteit ecstasy.

Tweesporenbeleid: preventie én repressie

De overheid begon zich te realiseren dat de bestaande regelgeving onvoldoende was om adequaat te kunnen anticiperen op de snel uitdijende feestcultuur en de popularisering van ecstasy. In 1989 werd een Safe House Campagne (SHC) gestart – een initiatief van het Adviesbureau Drugs – dat gericht was op de veiligheid en kwaliteit van grootschalige manifestaties. Organisaties kregen desgewenst in de voorbereidingsfase van een houseparty veiligheidsadviezen (onder andere voordeurbeleid, klimaatbeheersing, inrichting, EHBO) en ook werden er trainingen (onder andere fouilleertips voor security en training voor EHBO'ers) aangeboden. Het SHC-team was op de feesten om voorlichting te geven over riskant drugsgebruik, safe seks en rijden onder invloed. Tegelijkertijd was er nauw contact met de aanwezige EHBO om adequaat te kunnen optreden bij eventuele calamiteiten (Bruin et al., 1998; Spruit, 1997). De popsociologe Mutsaers constateert dat vóór house 'performance enhancing drugs' in het uitgaansleven nog nooit zo bedreigend zijn geweest voor de openbare orde. Dansrages reflecteren perioden waarin grensoverschrijdende normen en waarden worden geuit, zich manifesteren of (opnieuw) ter discussie komen te staan. "Om de zoveel tijd heeft een nieuwe generatie nieuwe eigen dansmuziek nodig om zich op uit te leven. Ze vraagt daarbij niet om goedkeuring van de goegemeente of een stempel van de vereniging van moraalridders. Tijdens dansrages worden er veranderingen geforceerd omdat de maatschappij zich aanpast aan de veranderende omstandigheden in het uitgaansleven" (Mutsaers, 1998:251). In dit licht bezien is het niet vreemd dat de gevestigde horeca door het grote succes van de houseparty's in 1992 de tijd rijp achtte om de strijd aan te binden met de illegale houseparty's. Niet zozeer vanuit moreel besef, maar eerder uit belangenschade en inkomstenderving.

Tot en met 1996 werden er negen waarschuwingcampagnes gevoerd wegens een onverantwoord geachte hoeveelheid pillen met een hoog risico of met een wisselende dosering (Mensink et al., 1997; Spruit, 1997).⁷ Maar ondanks deze inspanningen bleef er sprake van soms fors ecstasygebruik. Tussen 1990 en 1995 registreerde het NVIC

(Nederlands Vergiftigingen Informatie Centrum) een sterke stijging van het aantal ecstasyintoxicaties (Joore & Meulenbelt, 1996).⁸ Met een fijne journalistieke neus voor morele paniek rond een nieuw sociaal verschijnsel als house en ecstasy voelde De Telegraaf in 1993 de bui al hangen. ‘Het was wachten op de eerste doden’ (Van den Heuvel, 1993). Deskundigen schatten dat er in Nederland tot en met 1996 ten minste tien personen zijn overleden aan de acute gevolgen van ecstasygebruik (Konijn et al., 1997). Mede als gevolg van ‘ecstasyincidenten’ – op housefeesten dan wel in de privésfeer – en de daaruit voortvloeiende Kamervragen riep het Ministerie van VWS naar aanleiding van een beleidsnotitie in 1994 verschillende werkgroepen in het leven die zich zouden buigen over preventie, richtlijnen voor regelgeving en registratie en monitoring. In 1995 werd de nota Stadhuis en house door het Ministerie van VWS ter beschikking gesteld aan de Nederlandse gemeenten. Met het oog op de beperking van gezondheidsrisico’s en overlast werden er handreikingen gedaan betreffende de aanwezigheid van security, politie, brandweer, GGD, de milieudienst, et cetera.⁹ De aanwezigheid van een pillentestservice werd in *Stadhuis en house* (1995) als een nadrukkelijk advies geformuleerd aan gemeenten die vergunningen verstrekten aan partyorganisaties. Deze nota gold ook in Amsterdam als uitgangspunt voor het ontwikkelen van nieuwe regelgeving. In de peer-educatieve sfeer werd in 1996 Unity opgericht onder de bezielende leiding van Jaap Jamin van Jellinek Preventie.¹⁰

Conform de traditie van het Nederlandse drugsbeleid trachtte de overheid in de loop van de jaren negentig met behulp van nieuwe (deels vrijblijvende) randvoorwaarden housefeesten zoveel mogelijk in goede banen te leiden, de ecstasymarkt te monitoren en tevens strafrechtelijk te bestrijden. De ontwikkeling van een tweesporenbeleid behelsde enerzijds een preventieve lijn die de gebruikersmarkt vanuit gezondheidskundige optiek benaderde en waarin harm-reduction en monitoring centraal stonden. Anderzijds wilde de justitiële repressieve lijn de ecstasymarkt aanpakken op handel en productie, met als gevolg de oprichting in 1996 van de Unit Synthetische Drugs (USD) (hoofdstuk 7).

Conclusie

De houserevolutie markeerde het keerpunt tussen de politiek roerige jaren tachtig en het begin van een nieuwe economische en culturele bloeiperiode. Deze liep parallel aan de verspreiding van house en ecstasy in drie opeenvolgende fases (1988-1994): een *underground fase*; een *transitiefase* en een fase van *mainstreaming en professionalisering* van de housecultuur als beginpunt van de voortschrijdende schaalvergroting en massificatie na 1995. De overgangsfases tussen de periodes kenmerken zich door de aanwas van nieuwe feestmassa’s en locaties, elkaar snel opeenvolgende fenomenen in het nachtleven, een constante media-aandacht en een brede verspreiding van ecstasy. Na een aanvankelijke jubelperiode begon de beeldvorming in de media te veranderen toen de gevaren van het massale ecstasygebruik op de voorgrond kwamen te staan. De politie die in het begin van de jaren negentig door de grote aantallen feestgangers soms het nakijken had, greep – onder andere op grond van onvoldoende menskracht – maar zelden in. Door aanhoudende gezondheidsincidenten nam de roep om meer regelgeving toe en wist het stadsbestuur organisatoren van houseparty’s te onderwerpen aan strengere voorwaarden. Vanaf midden jaren negentig maakten spontane (illegale) houseparty’s – mede door de nieuwe regelgeving rond openbare orde en veiligheid – steeds meer plaats voor periodiek terugkerende dance-events. In de loop van de jaren nul bereikte de danceindustrie een verzadigingspunt, waardoor de behoefte aan expansie naar andere grote Europese steden groter werd.

NOTEN

Van **RoXY** tot **regelgeving**

- 1 De in 1912 geopende bioscoop Cinema Palace, was na de verkoop in 1927 aan bioscoopexploitant Abraham Tuschinski omgedoopt tot de Roxy. De Roxy bioscoop, die in de Tweede Wereldoorlog werd geconfisceerd door de Duitse bezetters, sloot voorlopig haar deuren in 1983 (Van Bueren, 1998).
- 2 Beide heren begrepen de ziel van house pas goed toen zij in Boccaccio, een Belgische discotheek waar veel new beat en house werd gedraaid, onder invloed van een ecstasypil de 'psychedelische' werking ontdekten. Het gevoel dat muziekbeleving ook een lichamelijke ervaring kon zijn, maakte diepe indruk.
- 3 Ecstasy werd zoals later bleek niet zozeer in de Opiumwet opgenomen omdat het gebruik in eigen land daartoe aanleiding gaf, maar vooral als signaal naar het buitenland (Korf et al., 1991).
- 4 Na de 'ramp' in 2001 (hoofdstuk 12) wordt het bezoekersaantal bij de daaropvolgende editie in 2002 teruggebracht tot 40.000.
- 5 Uit onderzoek naar de maatschappelijke en economische betekenis van dansevenementen blijkt dat bedrijven in Nederland ruim twee miljoen euro besteden aan sponsoring (Schaap et al., 2009).
- 6 Veel nieuwe dancefeesten werden georganiseerd in Amsterdam en omgeving: Awakenings (techno, 1997); Thunderdome (gabber, 1995); Mysteryland (oorspronkelijk gabber, 1993), Innercity (trance, 1999), Sensation Black (techno, 2000) en Sensation White (house, 2000) en Q-dance (hardstyle, 2001).
- 7 Het betreft hier andere middelen als amfetamine, MDA, MDEA of de aanwezigheid van tripmiddelen LSD en DOB.
- 8 De artsen rapporteerden bij de overgrote meerderheid van de gevallen dat er sprake was van milde symptomen en een mild verloop. De ziekteverschijnselen waren onder andere hoofdpijn, duizeligheid, angst, tandenknarsen, trillingen, misselijkheid, hartkloppingen, hoge bloeddruk en verwijde pupillen. In 7% van de gevallen was het beeld ernstig: hoge lichaamstemperatuur, ademhalingsdepressie, (sub)coma, uitdroging en stuip trekkingen. In circa de helft van alle gevallen vond ziekenhuisopname plaats. Eén persoon stierf als gevolg van een zelfmoordpoging waarbij zowel ecstasy als cocaïne werd gebruikt.
- 9 In de nota Stadhuis en house wordt onder andere uitgegaan van één EHBO'er op 750 bezoekers.
- 10 Het Unity project is gebaseerd op de principes van risicoreductie en heeft als doel het minimaliseren van schade door alcohol- en/of drugsgebruik onder jongeren in het dancecircuit en die grootschalige evenementen bezoeken (Noijen, 2005).

INFERNO!

De uitvaart van een
verloren generatie

Het **nieuwe** Amsterdamse uitgaansleven

Elke stad heeft wel iets unieks. Sommige steden ogen mondain en elegant, andere sjofel en grauw. Ondanks hun onderlinge verschillen hebben alle steden echter twee dingen gemeen: ze zijn een concentratiepunt van gebouwen, bedrijvigheid en cultuur, maar evenzeer van mensen, sferen en emoties. De Certau (1984) spreekt in dit verband van de 'duale stad'. Aan de ene kant is er de 'concept city' van planners, projectontwikkelaars en statistici, aan de andere kant de 'experimental city' ofwel de ervaringsstad, waarin het vooral draait om de 'urban experience' van mensen van vlees en bloed (Hayward, 2004). Deze dualiteit was in het Amsterdam van de naoorlogse jaren zestig, zeventig en tachtig zelden in balans en werd in het publieke domein uitgevochten tussen opstandige jongeren en de lokale overheid (hoofdstuk 4). De sociaal geograaf Mamadouh (1992) heeft deze dualiteit geduid als de spanning tussen orde en planning enerzijds en wanorde en avontuur anderzijds. In de terminologie van de Amerikaanse schrijver Raban (1988) stond de functionele 'hard city' tegenover de romantische 'soft city'. Voor het begrijpen van de ontwikkelingen in het Amsterdamse uitgaansleven vanaf het midden van de jaren negentig is inzicht in de 'harde stad'

onontbeerlijk - die beschouwen we in dit hoofdstuk primair als de context waarbinnen de 'zachte stad' zich manifesteert. Onze focus ligt bij de dynamiek van de 'zachte stad', met haar concentratie van smaakculturen, stedelijke ervaringen en de consumptie van (culturele) goederen en diensten. De stad als 'urban labyrinth' (Raban, 1988), podium voor een hybride 'mix 'n match' van leefstijlen (Redhead, 1997), de stad als 'show' (Calafat et al., 2004), waarbij experimenteel, carnavalesk en irrationeel gedrag de spiegel vormt van de economische orde (Shields, 1991). De talrijke uitgaansgelegenheden in Amsterdam hebben een hoge attractieve waarde voor stedelingen, stappers en toeristen, maar leggen ook een grote druk op de lokale overheid. Economische belangen en beheersend stadsmanagement staan daarom niet zelden op gespannen voet met elkaar (Van Calster et al., 2008). Want niet alleen de stad en de gebouwen zijn groter geworden, hetzelfde geldt voor de menigtes. Metz (2002) signaleert een duizelingwekkende verveelvoudiging van evenementen in de jaren negentig. De Amsterdamse stadssocioloog Deben (2007) spreekt in dit verband over een 'kolonisering' van de stad door bezoekers, stappers, avonturiers en sensatiezoekers die de stad overspoelen.

Van **werkstad** naar **pretstad**

Na een tussentijdse daling is het aantal inwoners van Amsterdam sinds het eind van de jaren negentig weer gegroeid, naar tegenwoordig zo'n 750.000 inwoners (O+S, 2009). Amsterdam mag dan een flink maatje kleiner zijn dan Berlijn, Barcelona, Londen en New York, de stad heeft wel degelijk kosmopolitische trekken en oefent een sterke mondiale aantrekkingskracht uit. Misschien heeft de hoofdstad van Nederland de uitstraling van een werelddorp, maar ze is daarom niet minder trots op haar historie, pluriformiteit en eigenzinnigheid.

Het marktdenken is de afgelopen decennia een fundamentele drijfveer en motor van nieuwe impulsen in steden (Hayward, 2004; Soja, 2000). Net als bij andere globale steden zijn technologische vernieuwing en economische schaalvergroting niet aan Amsterdam voorbij gegaan. De stad als podium voor en object van modernisering bij uitstek, waar innovatie zich vaak als eerste voltrekt (Boomkens, 1998). De economische kracht van Amsterdam schuilt volgens Castells (2000) voor een belangrijk deel in de infrastructuur van (tele)communicatie en technologiebedrijven, die met dienstverlening, entertainment en een bloeiende toeristenindustrie wordt gecompliceerd. Naast de problematische uitwassen van de consumptiemaatschappij wijst Hayward (2004) op de bruisende sociale en culturele dynamiek in steden. Het Amsterdamse toeristenbureau heeft voor de beginjaren van het nieuwe millennium becijferd dat er 3,2 miljard euro zal worden gespendeerd aan vrije tijd, waarvan meer dan de helft in de binnenstad (Metz, 2002).

Amsterdam heeft zich van industrie- en werkstad in sneltreinvaart ontpopt tot bruisend uitgaanscentrum en 'pretstad' (Brunt, 1996). Soberheid en beheersing hebben door de stijgende welvaart plaatsgemaakt voor een cultuur waarin consumptie, expressie, vermaak en hedonisme centraal staan (vgl. Featherstone, 1991; Hayward, 2004; Maffesoli, 1997). De expansie van horecagelegenheden, terrassen, lounges, hippe kleding- en designwinkels en de gestage uitbreiding van stadsstranden zijn hier zichtbare voorbeelden van. In *Cities in civilization* wijst Hall (1998) op de innovatieve en creatieve verbeelding en verleidingskracht van geconcentreerde urbane face-to-face activiteiten in het publieke domein. Hoe groter immers de variatie, hoe spannender de stad, hoe interessanter het experiment en hoe intenser de ervaring.

De economische voorspoed in de jaren negentig heeft veel Amsterdammers geen windeieren gelegd. De koopkracht van werkende Amsterdammers ligt boven het landelijk gemiddelde. In het stadscentrum zijn de inkomens en de koopkracht hoger dan in veel andere stadsdelen (O+S, 2007). Het stadsbestuur is ervan doordrongen dat de stad wel vaart bij een florerende creatieve sector. Van alle banen binnen de creatieve industrie in Nederland is 15% in Amsterdam te vinden. Met 30.000 banen behoort de branche tot de middelgrote sectoren in de Amsterdamse economie, vergelijkbaar met horeca, vervoer en onderwijs (Hodes, 2005).

De discussie over creativiteit en steden wordt zeker al vanaf de jaren zestig gevoerd, maar de vernieuwing van de Amerikaanse econoom Florida (2004) is dat hij een relatie heeft gelegd tussen technologische innovaties, creativiteit en de afname van fysieke stedelijke beperkingen. Een brede creatieve klasse is een belangrijke impuls voor economische groei: creatief talent genereert geld. Net als andere wereldsteden drijft Amsterdam in toenemende mate op de creatieve industrie (entertainment, media, reclame, film). Het succes van deze sector wordt bepaald door de drie T's: technologie, talent én tolerantie. De creatieve klasse wil vooral wonen en werken in een stad die open en tolerant omgaat met alle bevolkingsgroepen en leefstijlen. Jonge stedelingen gedijen goed in een stad die etnisch divers is en veel heterogene leefstijlen vertegenwoordigt (Musterd, 2004).

Door de voortgaande differentiatie in samenlevingsvormen zijn alleenwonenden midden jaren negentig de grootse categorie geworden (O+S, 1999). In 2008 bestond al ruim de helft (55%) van de Amsterdamse huishoudens uit één persoon. Slechts een kwart van de huishoudens had één of meer kinderen. In Amsterdam wonen ook steeds meer allochtonen. In 2008 vormden zij al bijna de helft van de bevolking (49%), opgesplitst in 35% niet-westers en 14% westers allochtoon (O+S, 2008).

Eenpersoonshuishoudens, studenten en jongeren vormen als nieuwe categorieën stadsbewoners een groeiende groep van 'nieuwe steden', die in toenemende mate georiënteerd zijn op de culturele en kennisgedreven economie. Naast wonen, studeren en werken in de stad, hebben ze een stedelijke leefstijl, met een gedifferentieerd smaakpatroon en een sterke behoefte aan afleiding en vertier (Musterd, 2004; O+S, 2004). Vooral alleenwonende jongeren en jongvolwassenen vertonen een sterke uithuizigheid (Gadet, 1999). Ze maken het meest intens gebruik van publieke voorzieningen en bezoeken vaak uitgaansgelegenheden, bioscopen, kleding- en gadgetwinkels en buitenruimtes, zoals terrassen en parken. In de keuze en bezoekfrequentie van horecagelegenheden constateert Gadet (1999) een zekere mate van 'parochialisering'. Vooral in horecagelegenheden hebben jonge alleenstaanden sterk de neiging om soortgelijke anderen op te zoeken.

De nieuwe dansgeneratie

Door de impact van house werd het Amsterdamse uitgaansleven in de jaren negentig vrij plotseling geconfronteerd met een snel aanzwellende stroom jonge stappers die maar één ding wilden: dansen en feesten, met of zonder pilletje. House en ecstasy vormden een nieuw sociaal cement tussen jongeren en jongvolwassenen die zich massaal afkeerden van de politiek. Het deed er niet meer toe of je er een andere levensvisie of ideeën op nahield. House werd populair in de periode dat het postmoderne gedachtegoed postvatte. De teloorgang en versplintering van politieke ideologieën werd het meest treffend gesymboliseerd door de val van de Berlijnse muur. Het kapitalisme had definitief gezegevierd over het planmatige communisme. Staats- en nutsbedrijven moesten voortaan concurreren met commerciële spelers op de markt. Privatisering was het nieuwe toverwoord en de vrije markt werd een dominante factor. Het warenfetisjisme vierde hoogtij.

In de onlangs verschenen vier kilo wegende bloemlezing met de complete RoXY flyercollectie (1987-1999) schrijft kunsthistorica Tilroe: "Alle iconen, verleidingen, grensoverschrijdingen, alle schijnheiligheden, verspilzucht en idioterieën van de laatkapitalistische maatschappij werden in de RoXY op het toneel gezet en tot absurde proporties

opgeblazen. Wie er kwam, wist dat hij getuige was van en deelnemer aan één van de meest decadente fases van de twintigste-eeuwse westerse cultuur" (Tilroe, 2009:101). Het ongebreidelde optimisme van de housecultus bracht zoveel jonge mensen op de been dat het reguliere uitgaanscircuit in de beginperiode te weinig capaciteit had om de feestmassa te herbergen. Het hek ging geregeld van de dam wanneer drommen feestgangers in het weekend de hoofdstad afschuimden op zoek naar (illegale) houseparty's. De brancheorganisatie van discotheekexploitanten zag deze nieuwe uitbundige en losbandige stijl van jonge feestgangers aanvankelijk met lede ogen aan en zette met de Nationale Discothekendag in 1989 de aanval in tegen de verloedering en negatieve publiciteit rond danslokalen (Mutsaers, 1998). Parallel aan het reguliere nachtleven groeide een autonoom feestcircuit dat in de loop van de jaren negentig uitkristalliseerde tot grootschalige dance-evenementen. De grote instroom van nieuwe stapculturen leidde tot een differentiatie en fragmentatie van het uitgaansleven. Stappers van het eerste uur stroomden door naar andere niches en de persoonlijke lifestyle kwam prominenter op de voorgrond te staan.

Het Amsterdamse uitgaansleven (1994-2008)

Sinds 1994 hebben we de ontwikkelingen in het Amsterdamse uitgaansleven gevolgd met behulp van een longitudinale kwalitatieve panelstudie (hoofdstuk 3), in combinatie met een kwantitatieve uitgaanssurvey die tot nu toe vier keer is uitgevoerd; in 1995, 1998, 2003 en 2008 (Bijlage 3). Vanuit kwalitatief perspectief worden trends op de uitgaansmarkt beschreven aan de hand van wat panelleden vertellen over het nachtleven (zoals de komst van nieuwe uitgaansscenes, muziekgenres, modestijlen en demografische verschuivingen in het uitgaansleven) en vanuit kwantitatief perspectief wordt bekeken of deze trends zich ook breder verspreiden.

Het Amsterdamse uitgaansleven is traditioneel geconcentreerd in de binnenstad rond het Rembrandtplein en Leidseplein. In de loop der tijd zijn er naast de caférijke Jordaan ook de Nieuwmarkt, de Pijp en de Staatsliedenbuurt bijgekomen. Homobars en clubs liggen voornamelijk nabij het Rembrandtplein en in het Wallengebied. Nadat de iT werd gesloten en een eind kwam aan de succesvolle Rush en Chemistry avonden in de Escape, ligt het zwaartepunt na de eeuwwisseling meer rond het Leidseplein, waar de Jimmy Woo, de Zebra Lounge en de Sugarfactory zijn neergestreken. De Melkweg en Paradiso zijn de meest constante aanwezigen in het uitgaansleven. Nogal logisch, horen we clubuitbaters wel eens zeggen: "Met subsidie kan ik het ook". Maar toch. De Melkweg en Paradiso weten van mainstream tot underground succesvol op de veranderende tijdgeest in te spelen. Bovendien blijven ze een magische uitstraling uitoefenen op (jonge) toeristen.

Eén vluchtige blik op de Amsterdamse weekendagenda doet beseffen dat dj's de laatste jaren de hele muziekgeschiedenis vanaf de jaren zeventig draaien in tientallen clubs/discotheken, op feesten en op terrassen. Het aantal clubgangers op een doorsnee uitgaansnacht bedraagt tegenwoordig naar schatting 25.000-30.000 personen.¹ Op ongeveer 75 uitgaanslocaties kan na middernacht nog worden gedanst.² Het reguliere disco- en clubcircuit vormt met ruim veertig locaties het grootste segment. De helft hiervan bestaat uit kleine clubs (250-750 personen). De grote clubs kunnen het dubbele aantal herbergen (750-1.500 personen).³ Er zijn clubs die zich op één

muziekgenre en/of specifieke publieksgroep toeleggen en clubs die een nachtprogrammering hebben met (bijna) alle muziekstijlen. Veel clubs programmeren zowel trendsetende als mainstream muziek. Daarnaast is er een danscircuit met een bonte verzameling aan locaties, zoals boten, cafépodia, cafés, kelders, galleries, kantines en stadsstranden. Deze feesten op afwijkende locaties vinden eerder op een onregelmatige basis plaats. Het undergroundcircuit is het meest avontuurlijke segment, met feesten in onder andere loodsen, kantoren, kerken, fabriekshallen, broedplaatsen en (anti)kraakpanden.

Een geslaagde clubnacht hangt af van veel factoren. Draaide in de jaren negentig nog alles om de dj, tegenwoordig moet het hele concept kloppen. Maar een simpele toverformule bestaat niet. De Amsterdamse stapper komt laat op gang. Het is beslist geen uitzondering dat clubs op zaterdagavond rond een uur of één nog niet eens voor de helft zijn gevuld. Het publiek is grillig en onvoorspelbaar, want er valt genoeg te kiezen. De locatie en reputatie van een club zijn belangrijk, evenals het soort publiek. Is het te oud of te jong? Te veel op de drugs of juist te nuchter? Welke dj's draaien er? Komen er mooie vrouwen of botte boeren? Hoeveel kost de entree en zijn de portiers wel oké?

In de competitieve uitgaansarena blijft het enthousiasme van het publiek de belangrijkste graadmeter voor succes. Tegelijkertijd is een volle club nog geen garantie voor gezelligheid. Clubs die louter draaien op 'play safe' concepten missen vaak de smaak- en trendmakers. Een zekere clubmagie is essentieel, maar die stuit vroeg of laat op haar eigen grenzen. Zo sloop halverwege de jaren negentig de vermoeidheid er in bij de RoXY. De op maximale sensaties gerichte thema-avonden leidden op den duur toch tot een zekere voorspelbaarheid. Bovendien drong bij de uitbaters het besef door dat de kosten van de geldverslindende kunstuitspattingen moesten opwegen tegen de omzet (Tilroe, 2009).

Er zijn meer magische momenten geweest in de Amsterdamse uitgaanscultuur. Soms ging daar een 'buzz' door de stad aan vooraf. De Speedfreak feesten met oesters, champagne en mooie vrouwen in luxe franje. Of de Ex-pornstar feesten, die met een subliem gevoel voor marketing de 'pornocrew' een week voor aanvang, 'cocaine' snuivend in een zoetroze Amerikaanse pooierbak kriskras door de binnenstad liet cruisen. Het ironische gekoketteer met platte porno en foute lol trok zoveel media-aandacht dat het feest al op voorhand een hit was.

De befaamde Rush avonden waren de manifestatie van een nieuwe ontwikkeling in het uitgaansleven, waarbij etniciteit en seksuele voorkeuren gingen mixen op de dansvloer. Het publiek stond weer centraal. Zij waren de sterren! Niet de dj. Ter plekke geschoten foto's werden levensgroot op schermen geprojecteerd. De week erop gingen clublopers nog meer hun best doen om er zo origineel mogelijk uit te zien.

Clubsurveys: trends in profiel clubbezoekers en uitgaansgedrag

In het clubcircuit is achtereenvolgens in 1995, 1998, 2003 en 2008 een survey gehouden onder in totaal bijna 2.000 clubbezoekers. De opeenvolgende surveys laten enkele duidelijke ontwikkelingen in het profiel van clubbezoekers zien (Bijlage 3). Het aandeel vrouwelijk stappers steeg van 40% in 1995 naar bijna 60% in 2008, wat als feminisering van het nachtleven beschouwd kan worden. De mediane leeftijd is met 23 jaar in 2008, na een stijging rond het millennium, weer terug op niveau van 1995. De dertigplussers van de tussenliggende periode lieten het meer en meer afweten. De verdubbeling van het percentage niet-westerse clubbezoekers tussen 2003 en 2008 is - naast demografische ontwikkelingen - in belangrijke mate te verklaren door de toename in urban clubavonden. Opvallend is de groei van het aandeel Amsterdammers in de surveys na de eeuwwisseling, van ongeveer de helft naar twee op de drie. Tegelijkertijd steeg het percentage studenten. De meest plausibele verklaring hiervoor is de forse toename van de studentenaantallen op de beide hoofdstedelijke universiteiten en de hogescholen.⁴

Bij de geënquêteerde clubbezoekers liep het aandeel vaste stappers (minimaal vier keer uitgegaan in de laatste maand) terug van 74% in 1995 naar 58% in 2008. Het centrum van Amsterdam blijft onveranderlijk populair, maar de keuze van uitgaansgelegenheden is sinds de millenniumwisseling drastisch veranderd. Clubbezoek blijft - na een kleine dip rond 2003 - populair, net als het onverminderd geliefde cafébezoek. Houseparty's bereikten hun piek aan het eind van de jaren negentig, maar zijn daarna flink in populariteit gedaald. Dit ging ten faveure van (pop)concerten en - meer nog - feestjes bij vrienden thuis. Ook het bezoek aan coffeeshops nam gestaag af.

Door de jaren heen waren veruit de meeste clubbezoekers tijdens de uitgaansnacht van het onderzoek in het gezelschap van vrienden – en zelden alleen. Het percentage dat met hun partner (al dan niet in gezelschap van vrienden) uitging daalde van rond de 30% in 1995 naar circa 20% in 2008. Steeds minder clubbezoekers gaan na het uitgaan met de auto naar huis (van 18% in 1998 naar 5% in 2008). Er wordt meer gefietst (24% respectievelijk 44%). Dit komt vermoedelijk vooral omdat er meer (Amsterdamse) studenten deelnemen aan het nachtleven en er beduidend minder stappers van buiten de stad komen.

Hip

Deze terminologische ontwikkeling sluit aan bij de bevinding van Leland (2004) die betoogt dat de definiëring van hip telkens verandert met de komst van nieuwe generaties. Luidde in 1936 de definitie van hip volgens de zwarte jazzmuzikant Cab Calloway nog: "Wise, sophisticated, anyone with boots on" (Shapiro, 2003), tegenwoordig wordt bijkans elk nieuw product als hip geïnclassificeerd. Hip staat, anders dan in de vroegere context van de beatgeneratie, allang niet meer alleen symbool voor avontuur, levenswijsheden en verzet tegen de gevestigde orde. Hip wordt tegenwoordig geassocieerd met dure cocktails en luxe clubs. Hip is fluïde en vergankelijk in de keuze van muziek, mode en imago. Hip weet als geen ander dat succes slechts een tijdelijke bevestiging is. Hoewel hip individualisme uitstraalt kan het ook samenklonteren tot een scene die zo groot wordt dat een setting, straat of zelfs een buurt het predicaat hip krijgt. Hip is vaak ook als eerste op de hoogte van een nouveauté: de opening van een club, lounge, café of stadsstrand. Het is waarlijk niet eenvoudig om hip te zijn én te blijven.

De panelstudie: trendsettend hip in het uitgaansleven

De clubsurveys laten vooral een doorsnee van clubbezoekers zien. In de panelstudie ligt de focus op de trendsetters, die niet per se (vooral) naar de locaties gaan waar de surveys zijn afgenomen. Het doorsnee uitgaanspubliek wordt door trendsettende panelleden vaak als mainstream of trendvolgend gekwalificeerd. Behalve kwantiteit wordt mainstream beoordeeld naar muziekesthetische maatstaven. Mainstream is meer gespist op hitgevoelige muziek die vaak in het verlengde ligt van de commerciële clipcultuur. Het mainstream clubpubliek is in de perceptie van trendsetters qua mode en muzieksmaak eenvormiger en minder gedifferentieerd. Trendsetters prefereren subculturele muziekgenres zoals minimal techno, 'smerige' hiphop, 'dirty house' of dub step.

Uitgaanslocaties worden door (vooral de trendsettende) bezoekers beoordeeld als mainstream dan wel hip of underground. Tegelijk zijn de grenzen tussen trendsettend, trendvolgend en mainstream echter steeds diffuser geworden, met als gevolg dat hip en mainstream meer naar elkaar toe groeien in 'mainstreamhip'. 'Hip' is een multi-interpretabel begrip geworden, met zowel commerciële als subculturele associaties, een reden waarom de trendsettende elite steeds meer moeite heeft met de term hip. Dit laat echter onverlet dat in diverse stapmilieus aan hip nog steeds verschillende betekenissen worden gegeven (Benschop et al., 2009).

Een trendsettend clubconcept heeft volgens de ijzeren uitgaanswetten van het nachtleven slechts een beperkte houdbaarheid van twee, hooguit drie seizoenen. 'Mainstreamhip' is de eindfase van een proces waarin authentiek en subcultureel hip bijna niet meer te onderscheiden is van 'massahip'. De mode wordt vanaf de jaren tachtig in een steeds snellere omloopcyclus op de markt gebracht, waardoor er meerdere modetrends zijn te onderscheiden. Lag het accent van de artistieke avant-garde oorspronkelijk op originaliteit, tegenwoordig wordt in de mode bijna elke 'originele' uitvinding ingekapseld in een context van herhalingen (Svendsen, 2007). Dit leidt ertoe dat veel stijlen in het uitgaansleven

elkaar praktisch overlappen. Ofschoon er altijd een avant-garde zal blijven bestaan, lijkt er steeds minder sprake te zijn van een hiërarchisch onderscheid tussen (hippe) trendsetters en trendvolgers.

Trendsettende panelnetwerken

De continue verandering van settings, muziek, mode en drugs leiden tot nieuwe omgangsvormen, stijlen en culturele praktijken. Daarbij is het trendsettende potentieel verspreid over het gehele uitgaansleven. Veel panelnetwerken vertegenwoordigen vervolgens weer een trendsettend segment binnen een grotere (muziek)scene. We onderscheiden sinds het midden van de jaren negentig drie clusters waarbinnen de meeste drugstrends (voor het eerst of als revival) ontstaan: (1) (sub)scenes die primair gericht zijn op elektronisch muziekstijlen⁶; (2) (sub)scenes die vooral samenhangen met 'zwarte' muziekstijlen⁶; en (3) (sub)scenes die primair gericht zijn op leefstijl en waarbij de muziek meestal van secundair belang is⁷. Deze drie clusters zijn eerder vloeiend dan statisch. Stijlgrenzen zijn diffuus, waardoor voortdurend cross-overs ontstaan. De (sub)scenes die primair zijn gericht op muziek of op lifestyle en drugs komen later terug bij de trendsettende vier profielen (alternatieven, creatieven, sensualisten en psychonauten).

In de beginjaren omvatte de panelstudie voornamelijk het housegeoriënteerde club- en undergroundcircuit en psychonautische, kinky en homonetwerken - de settings en scenes waarin zich innovaties in drugsgebruik concentreerden. Vanwege de groeiende invloed van urban in het clubcircuit werd na de eeuwwisseling ook dit segment gevolgd.

Urban raakte bij zwarte én witte jongeren de juiste snaar. Bennett (1999) signaleerde halverwege de jaren negentig met de opkomst van 'urban dance music' in Engeland al een vergelijkbare ontwikkeling. De in Amsterdam geboren dj Chuckie heeft in het clubcircuit furor gemaakt met 'eclectische urban'. Hierover zegt Chuckie in een interview: "Urban is het stedelijke, dat wat er op straat leeft. Als je over straat loopt in de grote steden hoor je allerlei soorten muziek. Niet alleen hiphop, of R&B maar ook rock en dance. Urban is het begrip waar je zo'n beetje alles in kunt stoppen. Daarom is het ook geen echte stroming zoals dance. Eigenlijk is urban een trucje. Om hiphop aan de blanken te slijten" (Van

der Pol, 2004). Letterlijk is urban de uitdrukking van een grotestadscultuur, maar in het uitgaansleven wordt de term eerder opgevat als een verzamelbegrip voor moderne zwarte popmuziek, dat doet denken aan de duiding die soul in de jaren zeventig kreeg als verzamelterm voor verschillende populaire zwarte muziekstromingen (Hirshey, 1985). Vooral fanatieke hiphoppers hebben moeite met urban omdat anderen de term commercieel zouden misbruiken. Hoe dan ook, urban werd al snel succesvol met dance, dat jarenlang de clubs domineerde. Door de toenemende invloed van het urbangenre werden oorspronkelijk witte clubbolwerken etnisch gemêleerder. Deze omwenteling is een logisch gevolg van het groeiende aantal jonge Amsterdammers van Surinaamse, Antilliaanse, Marokkaanse en Turkse origine.⁸ Reclamebureaus anticipeerden hierop door succesvolle rappers producten te laten pimpen (Van den Berg, 2005). Rapper Spacekees en dj Know How werden ingeschakeld voor een reclamedeuntje waarin Hi de bling-bling telefoon introduceert.

Profielen van panelnetwerken

De panelstudie bestrijkt in grote lijnen drie leeftijdscategorieën die deels staan voor opeenvolgende uitgaansgeneraties: 20-24 jaar; 25-29 jaar en 30-plussers. De leeftijdsrange in panelnetwerken is meestal geconcentreerd rond de 22 tot 28 jaar, met een gemiddelde leeftijd rond de 25 jaar. Op veel feesten is een mix van twintigers, dertigers ('threenagers') en zelfs veertigers geen uitzondering. De scheiding tussen leeftijdsgeneraties is het meest zichtbaar op mainstream clubavonden, die vooral bezocht worden door beginnende stappers (20-24 jaar). Op dance-evenementen mengen housers van het eerste uur - inmiddels veertigers - met de nieuwste lichter. De jongste garde clubbezoekers profileert zich het meest met muziekstijlen en daaraan verwante scenes. Het urbanpubliek is doorgaans iets jonger dan bij dance.

Het in de panelnetwerken vertegenwoordigde trendsettende segment zit vaak bij de 25-plussers. Op typisch Amsterdamse incrowdfeesten ligt de gemiddelde leeftijd eerder rond de 30 jaar. De meeste stappers binnen de panelnetwerken gaan minstens tweemaal per maand naar een club, fanatieke stappers zelfs meerdere keren per

week.⁹ Het partybezoek fluctueert tussen twee keer per maand in de zomer tot eens per kwartaal of nog minder buiten het festivalseizoen. Autochtone clubbezoekers gaan vaker naar cafés en danceparty's dan vertegenwoordigers van urbannetwerken. Naarmate clubgangers ouder worden (25-plussers) gaan ze steeds minder naar dance-evenementen. De échte partygangers gaan het minst naar clubs. Dit geldt vooral voor extremere muziekscenes die niet clubfähig (willen) zijn, zoals hardcore, hardstyle, tekno en psytrance.

Het urbansegment heeft ervaring met alcohol en cannabis, maar nauwelijks of niet met andere middelen. Toch zijn er binnen urban panelnetwerken individuen die deel uitmaken van groepjes waarin men positiever staat tegenover het experimenteren met bijvoorbeeld ecstasy, en soms switchen naar een andere niche of setting. Deze verandering valt vooral te verklaren door een (tijdelijke) verandering van muzieksmaak (van urban naar dance), hetgeen dan vaak gepaard gaat met het leren kennen van nieuwe vrienden en bezoek aan nieuwe settings.

“Urban was eerst onze muziek. Nu zijn we echte housefreaks. Steeds meer vrienden switchen van dancehall naar house. We gaan naar latin house, minimal en trance. Door dj Chuckie ben ik echt gaan luisteren naar house omdat hij onze favoriete dj is. In Club 11 was onze eerste aanraking met het housevirus. De beats waren zo vet! De mensen zijn ook erg relaxt, niet zo opgefokt als op urban feesten. Het zal wel door de drugs komen bij house. Ik heb nog nooit een vechtpartij gezien op een housefeest. Als je op een dancehallfeest iemand per ongeluk op zijn schoen trapt, krijg je al ruzie. Daar ben ik helemaal klaar mee” (Gregory, 112a: 2008).

Het dancesegment blijft in meerderheid autochtoon (van driekwart in een panelnetwerk tot allemaal). De grootste etnische blend bevindt zich in kleine clubs waar vooral eclectisch gedraaid wordt. Extremere dancevarianten (hardcore, hardstyle, techno en tekno) blijven

nagenoeg helemaal wit. Dat geldt in belangrijke mate ook voor het homocircuit (inclusief Europese en Amerikaanse Amsterdammers en/of toeristen). De toegenomen multi-etnische mix in het uitgaansleven is er het zichtbare bewijs van dat er eerder sprake is van een 'panorama' dan van een 'drama'. De opkomst van urban heeft voor een forse etnische verschuiving gezorgd in het clubcircuit. De zwarte Bijlmer begon de witte binnenstad te ontdekken. Urban clubavonden zijn vaak een kleurrijke mix van Surinaamse, Antilliaanse, Marokkaanse, Aziatische, Afrikaanse, Latino én autochtone bezoekers. Ook de komst van jonge Turkse mannen en vrouwen is niet onopgemerkt gebleven. Op hiphop en latin house feesten voeren Surinaamse en Caribische jongeren en jongvolwassenen (60-70%) de boventoon. Jonge Chinezen en andere Aziaten blijven meer op de eigen etnische groep gericht, net als de grote meerderheid van jonge Marokkanen en Turken.

De feminisering in de clubsurveys zien we ook terug in de panelnetwerken. Jongens en jonge mannen zijn alleen op de extremere dancefeesten nog fors in de meerderheid. De sekseverdeling op trendsettende house, urban en latin house feesten is evenwichtiger. Het is geen uitzondering meer dat vrouwen in de meerderheid zijn, zelfs als speciaal toelatingsbeleid of 'lady's night' acties met gratis entree voor vrouwen niet meegeteld worden. Vanwege het grote aantal vaste partners is de sekseverdeling op de fetisj- en kinky feesten nagenoeg gelijk. In het urbancircuit zijn vooral Surinaamse, Antilliaanse en autochtone meiden en vrouwen goed vertegenwoordigd. De vrouwelijke participatie is het laagst bij Marokkanen en Turken.¹⁰

De toestroom van vrouwen heeft het uitgaansleven ingrijpend veranderd. De komst van vrouwelijke dj's en vj's in het oorspronkelijk mannelijke clubbolwerk is hiervan een duidelijk teken. Steeds meer jonge vrouwen participeren in het nachtleven. Ze claimen hun ruimte, zijn assertief en durven zich uitdagend te gedragen. Wie er af en toe een minnaar bij neemt bevestigt juist de seksuele ongebondenheid en keuzevrijheid.

Opvallend is ten slotte dat vooral de jongste lichte homo's (jonge twintigers) homo- en lesbofeesten vaak mijdt. Ze mengen gemakkelijk met heteronetwerken, waarin het aandeel homo's soms oploopt tot een kwart.

Vijf profielen van trendsetters en trendvolgers

De betekenis van settings voor recreatief drugsgebruik wordt in veel studies onderkend. Drugsgebruik in de uitgaanswereld heeft mede door de popularisering van de dancecultuur nieuwe impulsen gekregen (Bennet & Kahn-Harris, 2004; Calafat, et al., 2004; Malbon, 1998, 1999; Mutsaers, 1998; Pini, 2001; Thornton, 1995; Williams Boerie et al., 2004). Aangezien de dancecultuur in het post-ravetijdperk verder fragmenteert (Reynolds, 1998), is er sprake van een sterke heterogenisering binnen het uitgaansleven. Ook de panelnetwerken vertegenwoordigen een gevarieerde staalkaart van subculturen en scenes in het uitgaansleven.

Prevalentiegegevens over middelengebruik blijven grove indicaties. Weliswaar bieden ze zicht op trends in gebruik, maar ze zeggen weinig over de beleving van drugsgebruik bij de consumenten. Voor hen betekent uitgaan misschien wel de krachtigste exponent van de 'warme stad' (Müller, 2002), waarin een cultuur van consumptie, expressie, genot en onderlinge tactiliteit centraal is komen te staan (Featherstone, 1991; Maffesoli, 1997). Presdee (2000), Duff (2008) en Slavin (2004) wijzen op het belang van de lichaamscultus in de clubcultuur voor het begrijpen van de roesbeleving.

Uit de panelstudie van de afgelopen vijftien jaar is een vijftal profielen af te leiden die een cruciale rol hebben gespeeld in het experimenteren met (nieuwe) drugs en/of de verspreiding daarvan. De betekenisgeving aan uitgaan, muziek, dansen, lichaamscultuur en middelengebruik wordt op uiteenlopende wijze gearticuleerd. De profielen weerspiegelen de pluriforme trendsettende segmenten in de Amsterdamse uitgaanswereld, die sociaal-cultureel en demografisch van elkaar verschillen. Wat ze allemaal gemeen hebben is dat ze (intensief) deelnemen aan het uitgaansleven. Ze bezoeken clubs, cafés, lounges en events en vallen in meerderheid in de leeftijdscategorie 20-35 jaar.

Elk van de vijf profielen valt tevens te typeren aan de hand van een specifieke vorm van 'kapitaal', een term die afkomstig is van de Franse socioloog Bourdieu (1984) en door Thornton (1995) wordt toegepast op clubgangers. De onderlinge distinctie geschiedt onder andere door het tonen en gebruiken van specifieke vormen van sociaal, cultureel, materieel of ervaringskapitaal.

Recreatieven (uitgaanskapitaal)

De groep van recreatieven vormt het grootste segment in het uitgaansleven. In vergelijking met de andere vier groepen zijn zij de minst actieve roeszoekers en beperken zij zich tot alcohol en (deels) cannabis. Ze zijn (nog) het minst uitgesproken qua stilering, smaak en uitgaan. De recreatieven behoren vaak tot de nieuwste (studenten) lichtung stappers, zijn trendvolgers of mainstream. Over het geheel genomen doet (of deed) de matiging van genotmiddelengebruik zich vooral in de grote mainstream clubs voor. Een segment binnen de recreatieven toont zich echter ook ontvankelijk voor het experimenteren met stimulantia en andere middelen. Dit geldt met name voor autochtone stappers in het dancemilieus. Allochtone stappers in het urban segment tonen zich minder ontvankelijk voor stimulantia. Recreatieve stappers kunnen, individueel of als groep, in hun uitgaanscarrière switchen naar (sub)culturen binnen het uitgaansleven die zich explicieter profileren in leefstijl en/of middelengebruik.

Creatieven (sociaal en kunstzinnig kapitaal)

In het creatieve segment van het uitgaansleven zitten relatief veel netwerken van hoger opgeleide en maatschappelijk succesvolle twintigers en dertigers, waaronder zelfstandige ondernemers, artiesten, expats, journalisten, stilisten en modellen. Ook horecamedewerkers, studenten en personeel van bijvoorbeeld kledingwinkels maken vaak deel uit van deze panelnetwerken. Een klein segment behoort tot de vip-kaste. Velen zijn naar Amsterdam gekomen om hun geluk in de grote stad te beproeven. Ze werken en/of wonen in de binnenstad of in de 19e eeuwse buurten rond het centrum. Hun omgangsvormen zijn informeel en eclectisch. Nieuwe uitgaansgelegenheden worden slechts tijdelijk gekoloniseerd.

PROFIELEN VAN VIJF TYPEN ANNO NU

Waarden	Recreatieven Trendvolgers	Creatieven Trendsetters	Alternatieven Trendsetters	Sensualisten Trendsetters	Psychonauten Trendsetters
Leeftijd	18-24	25-35	20-30	25-35	25-35
Setting	uit + thuis club + grote feesten	uit + after café + club	uit + after club + feesten	uit + after club + café	uit + thuis • underground feesten
Muziek	mainstream dance + urban	alle stijlen vooral dance	dance of urban	divers, vooral dance	underground dance niches
Kapitaal	sociaal	sociaal • artistiek	kennis muziekstijlen	lichaam	ervaring spiritueel
Kernervaring	dansen flirten	praten • netwerken hip	dansen • spacen muziekpurisme	dansen versieren • seks	trippen spacen
Icoon	dj/artiest bijv. Tiësto, Jay Z	kunstenaar bijv. Warhol	dj (subcult) bijv. Hawtin, Chuckie	(pop)artiest bijv. Madonna, M. Langer (iT)	chemicus/publicist bijv. Shulgín, Vinkenoog
Stijlen	dance • urban • mix	themafeesten eclectisch	witte en zwarte ritmes	kinky • fetisj (hard) gay	psychedelisch
Favoriete combi's	alcohol + ecstasy	alcohol + cocaïne	ecstasy + cocaïne + GHB/ketamine	ecstasy + GHB	ecstasy + trippers

Week-in-week-uit naar dezelfde locatie past immers niet in hun veelzijdige agenda. Meestal hebben ze geen echt uitgesproken muzieksmaak. Ze houden van uitgaan, maar vermijden massaspektakels, tenzij ze op een exclusieve vip-lijst staan. Naast cafés, lounges en clubs gaan creatieven naar settings die zich op culinair, modieus, muzikaal en cultureel terrein onderscheiden. Creatieven worden vaak tegen hun zin als 'hip' getypeerd. Het zijn eerder 'ironisch hippe' consumenten (Leland, 2004).

Qua profiel vertonen ze overeenkomsten met de creatieve klasse van Florida (2002), die de aanwezigheid van een creatieve klasse als een belangrijke impuls ziet voor economische groei. Binnen dit artistieke uitgaanssegment bevinden zich ook commerciële investeerders die 'innovatieve ideeën' financieren. De creatieven voelen vaak haarfijn aan of een product authentiek is of als kitsch of retro beoordeeld moet worden. Door hun instinctieve besef van de vergankelijkheid van trendmatigheden weten ze snel te switchen tussen scènes en locaties. Ze zijn slechts tijdelijk trouw aan een concept als het elders leuker en avontuurlijker is (Korf et al., 2004). Het zijn welbeschouwd sensibele smaakpioniers die de tijdgeest goed aanvoelen.

Creatieve stappers maken deel uit van flexibele netwerken. Omdat alle opties tot op het laatste moment open worden gehouden, is hun uitgaansgedrag door het 'clubhopen' onberekenbaarder geworden (Nabben et al., 2005b). Creatieven oordelen vaak kritisch over 'tuttige' stadsbestuurders die dwarsliggen met vergunningen, openingstijden en te veel zouden luisteren naar klagende babyboomers. Ze reageren allergisch op de ambtelijk drang tot overregulering en fatsoenering van creatieve chaos en spontane wildheid.

Alternatieven (subcultureel muziekkapitaal)

Na de politiek geëngageerde jaren tachtig transformeerde de underground tot een feestcultuur. De erfenis van bewoonde kraakpanden en (leegstaande) industriële complexen werd door de nieuwe housegeneratie gretig aangegrepen om – het liefst in het grootste geheim – met honderden andere feestgangers tot in de ochtenduren te dansen op de nieuwe elektronische muziek. Tientallen locaties werden tijdelijk tot autonome feestzones gebombardeerd. De industriële charme van de gehavende gebouwen sloot perfect aan bij de rauwe elektronische acid house. Van een stringent deurbelied was nauwelijks sprake. De

regels worden in de underground volgens de Britse criminoloog Presdee (2000) vaker overschreden door de radicalisering van genot die drugsgebruik kan oproepen.

Gabbers, voetbalsupporters, bikers, skaters, studenten, krakers, groentjes uit de provincie en clubgangers wilden de (semi-)illegale feesten voor geen goud missen. In tegenstelling tot de commerciële dance-evenementen opereerden veel organisaties op wisselende locaties, vaak zonder winstoogmerk en zonder toestemming of vergunning van gemeente en politie. Door de versplintering van de housescene ontstonden er in de loop van de jaren negentig nieuwe subscenes: kinky, fetisj, psytrance en tekno.

In navolging van de Britse raves¹¹ en trance party's in Goa (India) ontstaat aan het begin van de jaren negentig ook in Amsterdam een undergroundscene die feesten geeft in fabriekshallen en op braakliggende terreinen, onder bruggen en tunnels of verscholen tussen roestige hijskranen in een desolaat havengebied. Met minimale middelen een feest organiseren is de kerngedachte van de radicale teknoscene. De feesten worden soms met welhaast militaire precisie voorbereid. Eerst een locatie spotten, gevolgd door een 'inkijkoperatie'. De soundsysteem wordt opgetuigd, licht en decoraties geregeld, evenals frisdrank, bier en dj's. Via flyers en mond-tot-mond reclame wordt een select gezelschap op de hoogte gebracht van het laatste nieuws. Vlak voor aanvang van het feest moet er eerst nog een speciaal telefoonnummer worden gedraaid of krijgen feestgangers via de voicemail of sms (en later via internet) het laatste nieuws te horen. Als iedereen gemobiliseerd is wordt het terrein of fabriekshal door een 'feestguerrilla' gekraakt, razendsnel ingericht en de dag erna weer ontmanteld. Omdat geld vragen voor een feest eigenlijk niet strookt met het oorspronkelijke uitgangspunt van 'free party for free people', wordt de drank- en toegangsprijs laag gehouden. Meestal zijn er tussen de honderd en duizend bezoekers.

Vergeleken met de meer op hippiewaarden georiënteerde psytrancescene, heeft de teknoscene een meer politiek anarchistische inslag die zo min mogelijk compromissen wil sluiten met derden. Zij hebben dan ook het meest te duchten van de politie. De psytrancescene heeft met wisselend succes pogingen ondernomen om feesten binnen het reguliere clubcircuit te organiseren. Het muziekgenre laat zich echter moeilijk commercieel exploiteren. Underground en winst vloeken met

elkaar. De omzet van clubuitbaters is laag omdat psytrancers weigeren hoge entreprijzen te betalen en weinig alcohol consumeren.

Alternatieven hebben een andere connotatie met underground dan de kraakbeweging, de undergroundpunkscene en zelfs dan de partyunderground begin jaren negentig. Toch blijft er een verlangen naar feesten op een van de schaarse 'wilde' locaties aan de stadsraffelrand die Arnoldus (2004) ook wel typeert als 'creatieve rommelzones'. Na 2000 schuurt het alternatieve segment langs het creatieve en overlappen ze elkaar deels. Meer dan de creatieven zetten de alternatieven zich af tegen mainstream. Dj's, artistiekelingen, neo-bohemians, maar vooral ook veel studenten behoren tot de alternatieven. (Een atypisch segment betreft de gabberscene die overwegend laag is opgeleid en meer uitgebreid beschreven zal worden in hoofdstuk 10.) In tegenstelling tot de creatieve 25-plusser staat de jongere alternatieveling aan het begin van zijn beroeps carrière. De alternatieven zijn erg uithuizig. Het scenegevoel bestendigt de onderlinge verbondenheid. Zowel overdag als 's avonds zijn ze vaak in het centrum voor hun studie en/of bijbaantjes in winkels, horecagelegenheden en de entertainmentindustrie. Ze gaan vaker naar clubs en feesten dan de creatieven, maar zijn minder flexibel in hun settingkeus. De muzieksmaak van de alternatieven is vaak precies gedefinieerd, waardoor er, in tegenstelling tot de creatieven, in het alternatieve dance- en urbansegment eerder sprake is van homogene en sociaal betrokken muziekscenes. Alternatieven worden behalve in clubs doorgaans vaker aangetroffen in dans- en dj-café's, op undergroundlocaties, afterfeesten en dergelijke. Het alternatieve segment is binnen dance invloedrijker dan bij urban, dat veel meer op de mainstream is gericht. Veel alternatieven zijn gefragmenteerd in kleinere muziekscenes (onder andere electro (clash), punkfunk, rock-'n-rave, dubstep, dancehall, reggaeton, hiphop), die overigens vaak toch weer als een mycelium met elkaar zijn verstrengeld. Wat hen bindt en kenmerkt is dat zij hun subculturele muziekkapitaal zorgvuldig koesteren.

Eens in de zoveel tijd ontspruit er een groter cluster als subscenes naar elkaar toetrekken. De opkomst van het minimal genre halverwege de jaren nul is hier een treffend voorbeeld van. Een nieuwe softe, maar zeer dansbare technovariant uit Berlijn, veroverde de dansvloeren en inspireerde veel jonge Amsterdamse dj's en producers. 'Support your local dj', was het kritische antwoord op de jarenlange trend van dure en

per business class ingevlogen dj-miljonairs op grote dancefeesten. Een dergelijk commitment geldt ook voor de hiphopscene, die ondanks de globalisering van het genre vooral warm loopt voor lokale initiatieven en hiphopbattles van eigen bodem.

De alternatieve subcultuur binnen het dancesegment is vaak wars van commercie en minder materialistisch dan de urban subcultuur, waar presentatie en lichaamskapitaal hoger scoren. Goed kunnen dansen of 'billentrillen' op dancehall, raggaeton en hiphop is meer statusverhogend dan bij dance. Wat alternatief 'wit' en 'zwart' wel bindt is dat ze zich ieder op hun eigen manier 'streetwise' vinden en niet kicken op gelikte 'glammy clubs'. Alternatieven zijn net als creatieven kosmopolieten. Wat Ibiza, Bali en Barcelona voor de creatieven zijn, dat is Berlijn voor minimal, en de Bronx voor hiphoppers. De alternatieve 'technopuristen' profileren zich 'low key' en zijn, vergeleken met andere uitgaansscenes, minder op mode gefixeerd. Volgens Chatterton & Hollands (2002) zou het dominante regime van mainstreaming - gedictieerd door de groeiende 'leisure industry' - ten koste gaan van het alternatieve circuit. Dit lijkt niet op te gaan voor het Amsterdamse uitgaansleven. Opvallend is dat de popularisering van de minimal technoscene samen valt met de teloorgang van de échte underground en de forse groei van een handvol alternatieve clubs midden in het centrum van de mainstream. Omdat alternatief zich na de teloorgang van underground in de mainstream heeft gepositioneerd, kunnen we beter spreken van *upperground*: een tikje commercieel misschien, maar wel met een scherp randje.

Sensualisten (lichamelijk en zinnelijk kapitaal)

Het homoleven is de laatste decennia een invloedrijke constante in het Amsterdamse uitgaanscircuit. De meeste homohorecavestigingen liggen in de binnenstad. Het homoleven is feitelijk een palet aan manifeste of latente subscenes: van modieuze modemerknichten en 'streepjeshemden' tot aan de underground kinky en leerscene. Het hoofdstedelijke nachtleven kreeg een nieuwe dimensie met de vestiging van de iT, dat jarenlang een toonaangevende hotspot was en voor menigeen een huiskamer in het weekend. Hardcore- en leerscenehomo's zochten hun heil liever op underground trashparty's, de 'hard gay' nacht in de RoXY of de Cockring. 'Flaunting the body' vond ook elders in Europa en Noord-Amerika plaats op 'circuitparties' (Westhaver, 2006). Politiek georiënteerde homo's zaten in de Trut, een kraakbastion uit de jaren tachtig met een ondergrondse disco. Het Reguliersdwarsstraat-domein was weer een melange van exotisch, sportief en chique. En ten slotte zijn er altijd homomannen geweest die overal tussendoor cruisen, niet gebonden zijn aan subcultuurtjes en in elke willekeurige scene opduiken. Tezamen vormen ze een wereld waarin zowel het homoleven van de stad als de stad van het homoleven profiteert. De doorsnee homostapper is vaak hoger opgeleid en blijft qua leeftijd het langst van alle stappers uitgaan. Daarom zijn er relatief veel 30-plussers in het homocircuit. Homomannen zijn kosmopolitisch ingesteld en zeer reislustig. Veel homo's vinden het de gewoonste zaak van de wereld om met vrienden een weekendtripje te plannen naar Barcelona, Madrid, Keulen of Parijs.

Net als de creatieven involveren homostappers zich minder met een heersende muziekstroming, hoewel de voorkeur van het drugsgebruikende deel toch uitgaat naar het dancegenre. Uitgaan en het leggen van (nieuwe) seksuele contacten spelen bij hen een belangrijke rol. De spanning van het scoren in de club, de sauna of de darkroom, het café of spontaan op straat is een belangrijke drijfveer voor het erotische urbane avontuur. De Gay Pride botenparade is het jaarlijkse hoogtepunt en aanleiding voor talrijke feesten ervoor en erna. Na de eeuwwisseling neemt de onvrede toe in de homogemeenschap. Ondanks het feit dat de stad op veel buitenlandse homomannen een grote aantrekkingskracht blijft uitoefenen, is de status van de gay capital aan het verbleken. Amsterdam is aan het versaaïen en niet

meer de 'place to be'. Toch leggen organisaties zich aan het eind van de jaren nul weer vaker toe op het programmeren van nieuwe homo- en lesbofeesten in verschillende clubs. Met de Pink Istanbul feesten wordt getracht een brug te slaan met Turkse gays. De jongste 'gay 2.0 lichter' zet zich juist af tegen de 10-15 jaar oudere generatie homo's, door niet te willen voldoen aan stereotype seksverwachtingen waar de 30-plusser mee is opgegroeid.

Dat de housecultuur – met de eerste 'sex party's' in de RoXY als voorloper – een invloedrijk podium is geweest voor de opkomst van de hedonistische lichaamscultus in de jaren negentig, is een onderbelicht thema in studies over uitgaan en drugsgebruik. Toen Madonna in een exclusieve bustier van de Franse modeontwerper Jean Paul Gaultier in 1990 naam maakte, pakte de housecultuur dat vrijwel meteen op in de geest van de door de Britse modegoeroe McDowell (2000:392) omschreven hang naar: "There is nothing in the world that cannot be fetishized". Vanaf dat moment kon iedereen zich als levende extravaganza presenteren in een zelfgecreëerd erotisch universum. Want behalve voor elementaire dansmuziek stond house ook voor uitbundig pronken en 'teasen'. Het vieren van de eeuwige jeugd in de house kon als overgangsrite worden gezien, of als een permanente toestand waar zelfs dertigers en veertigers zich toe aangetrokken voelden. Een deel van de clubscene stroomde door naar het meer erotisch getinte nachtlevens dat onder andere werd gepromoot door organisaties als Wasteland, Clinic Pervert, Orgasm en Pussy Lounge. Deze feesten waren berucht om hun promiscue sfeer en expliciet seksueel gedrag, van mild erotisch tot extreem hard. In de laatste variant is er bijna geen verschil meer tussen de darkroom en de dansvloer. In kinky- en fetisjsegmenten van het homocircuit is er duidelijk sprake van een 'sexplicitering' van de omgangsvormen, waarbij middelen als ecstasy, Viagra, GHB, cocaïne en poppers worden gebruikt en gemixt om de lichaamsextease te intensiveren.

In het verleden hebben erotische feesten tot de nodige morele opschudding geleid in verband met (extreme) seksuele praktijken die later in de mainstream werd geësthetiseerd als 'porno chic' (McNair, 2002) of 'soft porn' (Mc Dowell, 2000). Kosten nog moeite werden soms gespaard om clubs om te toveren tot 'martelkamers' en darkrooms. Erotische performances, modeshows en bizarre podiumacts

completeerden het feest. Alle seksuele voorkeuren gaven er acte de presence. Op de feesten zien we duivels, saters en naakte engelen tussen geboeide slaven, strenge meesteressen en hitsige meisjes die zich klaarwrijven met dildo's. Veel bezoekers hebben tatoeages en piercings. Er wordt geflirt, betast en gecopuleerd met partners of met vreemden. In alle vormen, kleuren en maten zijn bezoekers gehuld in vaak buitenissige en futuristische outfits van plastic, rubber, latex, lak of PVC. Het erotische feestcircuit is in de jaren negentig fors gegroeid en heeft zich na het verdwijnen van undergroundlocaties, de aanscherping van het vergunningenbeleid en het daaruit voortvloeiende verbod op sommige seksfeesten voor een deel verplaatst naar perifere locaties in het reguliere club- en feestcircuit. De directe aanleiding voor deze verandering was de tragische dood van een bezoeker op een Wasteland feest in Zaandam.¹² Nadat de Zaanse burgemeester deze erotische feesten verbood, gingen andere uitbaters hun zalen ter beschikking stellen aan organisaties die zich richtten op de erotische feestmarkt.

Psychonauten (spiritueel en ervaringskapitaal)

Historisch gezien loopt er in het magische Amsterdam een spoor van Vinkenoog en consorten via Ruigoord naar de pioniers die de smartshopbranche een eerste impuls hebben gegeven. De psychonauten zijn de afstammelingen van een psychedelisch geïnspireerde tak uit de jaren zestig, die weliswaar marginaal maar evenwel (zeer) invloedrijk is geweest bij de verspreiding van (nieuwe) bewustzijnsveranderende middelen. Psychonauten hebben zich vooral in de jaren negentig geprofileerd door banden aan te gaan met andere 'chemische fijnproevers' met een bovengemiddelde interesse voor psychedelische paddenstoelen, ayahuasca en ecstasy (achtigen). Psychonauten zijn vaak hoger opgeleid en hebben een alternatieve levensvisie, die voor een deel op hippiewaarden is gestoeld. Het experimenteren met middelen speelt een prominente rol in de zoektocht naar wat Wasson (1979) ooit geformuleerd heeft als het vinden van 'de god in jezelf'. De psychonaut wendt zich op specifieke en geplande momenten tot het gebruik van 'entheogene' drugs om als een ruimtevaarder door de eigen geest te reizen en onbekende innerlijke werelden te verkennen.

Dit transgressieve proces heeft Huxley (1954) - geïnspireerd na een mescalinetrip - beschreven in *The Doors of Perception*. De vuistdikke boeken *Pihkal* en *Tihkal* (Shulgin, 1991, 1997) zijn voor psychonauten jarenlang leidraden geweest om met deze nieuwe categorie middelen te experimenteren. De psychonautische bestseller *Uit je bol* van de Ruigoorders Hellinga en Plomp (2005) is tot op heden vele malen herdrukt.

Het subculturele ervaringskapitaal ('toxicomagisch') van de psychonauten is sterk gericht op kennis, gebruik en verspreiding van hallucinogene middelen en het belang van de setting. De psychonautische scene heeft zich daarom nooit krachtig in het reguliere uitgaansleven gemanifesteerd.

Drie trends in het vloeibare uitgaansleven

Door de forse expansie van het uitgaansleven krijgen de RoXY, iT en Mazzo in de loop van de jaren negentig steeds meer concurrentie van nieuwe clubs.¹³ Dj's verbreden hun actieradius en gaan ook draaien in cafés, coffeeshops, kapperszaken, kledingwinkels, galleries, et cetera. Clubuitbaters investeren fors in nieuwe muziekapparatuur, verlichting en decors. Nieuwe elektronische muziekstijlen vinden gewind hun weg in het florerende clubcircuit.¹⁴ In niches groeien controversiële culturele fenomenen die soms het subculturele domein ontstijgen. Door nieuwe technologische en communicatieve innovaties zijn stapers minder gebonden aan bepaalde settings.

Het spectrum aan stijlen en cross-overs is tegenwoordig schier oneindig (zie muzieklexicon in bijlage 6). Behalve *wie* je bent, gaat het er ook om *waar* je bent. Opties worden tot het laatste moment open gehouden. Wordt het een luxe lounge, hip café, exotische sushi bar of een vuig undergroundfeest? Elke muziekstijl, van tango tot techno, ligt binnen bereik.

Innovaties in het clubcircuit beïnvloeden en veranderen het uitgaansklimaat. Net als de gehele vrijetijdscultuur vloeien ook horecafuncties in elkaar over, waardoor oude grenzen vervagen. Een constante is dat

nieuwe ontwikkelingen ook weer tegenreacties uitlokken. De schaalvergroting van dance liep synchroon met de opkomst van exclusieve settings en vip-locaties. De popularisering van hardcore creëerde de voorwaarden waardoor het melodieuzere en vrouwriendelijkere trance kon ontstaan. Ritmeversnelling roept de wens op tot vertraging. Dance krijgt urban als tegenhanger en live concerten van pop- en rockbands raken weer in zwang. De dominantie van mainstream roept bij een nieuwe generatie een verlangen op naar de verloren underground.

Na zo'n tien jaar zijn de meeste feestpioniers van het eerste uur afgehaakt. Sommigen hebben hun domicilie verplaatst naar minder drukke en lawaaiere oorden. Anderen zijn zelf feesten gaan organiseren. De happy few ontdekt eind jaren negentig het Bloemendaalse strand, dat in de hoofdstedelijke volksmond al snel 'Amsterdam aan zee' gaat heten. De 'mediterranisering' breidt zich daarna verder uit naar nieuwe stadstranden zoals Blijburg aan de oude Zuiderzee.

Het decennium na de eeuwwisseling kenmerkt zich door een 'nieuwe nuchterheid' als gevolg van zowel de toegenomen invloed van urban in het housebastion als de voortschrijdende upgradering in het uitgaansleven. De in het nachtleven waargenomen 'versjiekung', 'verhipping' en 'vervipping' waren reacties op de mainstreaming en de massale toestroom van 'boeren en buitenlui'. Strengere controles en door de gemeente Amsterdam opgelegde beperkingen leidden soms tot forse kritiek bij de culturele avant-garde, die waarschuwde voor 'vertrutting'. Halverwege de jaren nul begint Amsterdam weer te swingen. Drie parallelle ontwikkelingen beïnvloedden en vormden het uitgaansleven tot wat het nu is: (1) upgradering, (2) upperground en (3) urban.

Upgradering

De economische voorspoed heeft het uitgaansleven in de jaren negentig doen veranderen in een onstuimige feestose; een brandpunt van entertainment en consumptieve uitspattingen. Succesvolle clubelites vertonen zich met het naderende millennium in zicht steeds uitbundiger rond dj-booths, champagnebars en vip-lounges. Jonge modellen, soapsterren, gevierde dj's, fotografen en 'glammy businessboys' weten elkaar feilloos te vinden in het hectische nachtleven.

Malaise in Mokum

Rond 2002 bevindt het uitgaansleven zich in een transitiefase en wordt er gezocht naar een nieuw marktevenwicht van vraag en aanbod tussen producenten en consumenten. Het clubbezoek raakt in een tijdelijke dip, thuis- en afterfeesten nemen toe en dance-events raken uit de gratie bij de Amsterdammers. De onbezorgde tijden zijn opeens voorbij. En dat is even wennen voor stappers die het een poosje breed hebben laten hangen. Het ontploffen van de internetzeepbel was een gevoelige klap voor de jonge dotcommers en multi-mediatypes. Door de invoering van de euro klagen veel uitgaanders over de gepeperde prijzen voor entreekaartjes en consumpties. Het grote aanbod zou debet zijn geweest aan de malaise onder de snel verveelde clubgangers. Lounge was plotsklaps de dood in de pot, een 'veredelde theekrans' volgens critici. Overconsumptie leidt immers tot verveling en inspiratie-armoede. Want als luxe direct te realiseren is, verdwijnt zienderogen de spanning en creativiteit. Maar ook de oorspronkelijke housescene met zijn freaks en smaakmakers begon steeds meer uit de toon te vallen. 'Platte massasmaak' is de nieuwe maatstaf en spectaculaire veranderingen blijven tien jaar na de house-revolutie uit. In 2003 luiden kwartiermakers de noodklok met de presentatie van een alternatieve nachtnota. Amsterdam moet weer gaan swingen! Maar hoe? Het verdwijnen van de noodzakelijke 'humuslaag' heeft zijn weerslag gehad op het uitgaansleven, zo wordt betoogd. Creatieve initiatieven ontbreken of worden gedwarsboemd door een harnas van strenge regelgeving en een zero-tolerancebeleid dat veel kwaad bloed zet bij feestorganisatoren.

Ze zijn de belichaming van een modebeeld waarin parfums, juwelen, tasje, hoge hakken en dure zonnebrillen begeerlijke fetisjobjecten zijn geworden. De expansie en democratisering van de luxegoederen-industrie heeft volgens Thomas (2008) geleid tot een 'cult van de luxe'. Clubs bieden een ideaal podium om de luxecultuur te etaleren. Vip krijgt een status aparte en hoeft niet meer in de rij tussen de 'plebs' te staan. Hoe hectischer de ruimte, hoe groter ook de wens om zich te onderscheiden, zo schijnt het. Up-dressing en stijlstatus worden in de gemassificeerde housecultuur hot. De logoparade kent geen grenzen meer: Armani, Versace, Gucci en D&G verdringen zich schreeuwerig op de dansvloer. Wie zich dergelijke luxe niet kan permitteren, laat zich bedwelmen door nieuwe parfums die de modehuizen in hoog tempo lanceren. Naast de merkencultus wint ook de tribaal geïnspireerde lichaamscultus (tatoeages, piercings, et cetera) van 'modern primitieven' (Robinson, 1998; Vale & Juno, 1989) aan invloed in stedelijke jongerenculturen, en loopt analoog met de mediamicke reproductie van het ideale, slanke en eeuwig jeugdige lichaam dat in de mode- en reclamefotografie wordt geïdealiseerd (McDowell, 2000). Spirituele floatingsessies, zonnebanken en gezonde vitaminekuren moeten zin geven aan de vrije tijd. Het lichaam moet immers in shape blijven om het slopende nachtleven naast een drukke baan vol te kunnen houden: druk-drug-druk! De Speedreax feesten weerspiegelen perfect de hedonistische tijdgeest rond het millennium: alles kan en alles mag, zolang het maar stijl heeft, want 'je bent wat je draagt'. Op miljonairsfeesten worden schalen met oesters, kaviaar en bruisende champagne geserveerd. Vip wordt zo hip dat het niet meer garant staat voor exclusief en boven het volk verheven. De 'übevips' passereren de 'ordivips' door verder te stijgen in de exclusieve feesthiërarchie. De lounges zitten stampvol en iedereen 'klaagt' dat hij leuke dingen doet: 'de world is on line!'. Loungen wordt het hippe tijdverdrif met cocktails, champagne en de laatste fusion franje. Ook de opmars van privéfeesten doet zich gelden.¹⁵ Terwijl de toenemende invloed van upgradering het ecstasygebruik in het clubleven dempte, werd cocaïne gezien als het 'nieuwe huiskamergeluk'. Thuis wordt het nieuwe uitgaan en cocoon voor intiem feestplezier, lichtzinnige vrijheid, seks en GHB. Om het uitdijende soapmilieu te bedienen wordt het clubleven verrijkt met enkele exclusieve clubs. Het 'nieuwe uitgaan' als een totaalbeleving van dansen, eten, drinken en 'small talk' op één locatie.

Een club voor dertigers en veertigers die de house zijn ontgroeid. Halverwege de jaren nul is het chique segment verzadigd. De nieuwe generatie clublopers wil minder chique en meer freak.

Upperground

Wanneer de rol van de underground in het uitgaanscircuit eind jaren negentig goeddeels lijkt uitgespeeld, begint die van de *upperground* - muziekscenes met een voorliefde voor alternatieve stromingen binnen dance en urban - tegen de stroom in en midden in het hart van de mainstream te groeien. Verschillende factoren liggen hieraan ten grondslag. Na het verdwijnen van de kraakbeweging is er geen nieuwe aanwas van alternatieve locaties meer, terwijl het reservoir van autonome plaatsen langzaam uitsterft. Roemruchte feestlocaties worden ontruimd, gesloopt of opgeknapt voor andere doeleinden. De invloed van het stringenter gemeentebestuur (onder andere afgifte van vergunningen, negatief advies van de brandweer) doet zich eveneens gelden, met als gevolg dat het voor organisaties moeilijker wordt om feesten te organiseren. Volgens sommigen is het toenemend restrictieve politieoptreden debet aan de drastische afname van de underground. Organisatoren van illegale feesten wordt vanaf 2000 te kennen gegeven dat er een zero-tolerancebeleid wordt gevoerd (hoofdstuk 12). Wie hieraan geen gehoor geeft, loopt kans op inbeslagname van alle muziekapparatuur. Als gevolg van dit strengere politieoptreden en gemeentebestuur zien organisatoren zich steeds vaker genoodzaakt om uit te wijken naar elders in de Randstad. De dood van een feestganger tijdens een uitslaande brand op een illegale party in 2004 betekende de feitelijke doodsteek van de oude undergroundcultuur.

Na het verdwijnen van undergroundlocaties beginnen alternatieve scenes zich te nestelen op locaties in de binnenstad. De adoptie van underground in het legale maar alternatieve clubcircuit leidt tot het ontstaan van upperground. In het kielzog van deze kleine en middelgrote clubs, waarvan het zwaartepunt dicht tegen het Leidseplein ligt, komt een publiek van jonge twintigers met een warme belangstelling voor ingetogen minimal techno en dubstep. Upperground genereert een breed alternatief feestreservoir dat wars is van de bling-bling

manie en de lome lounge. Het gaat weer om innovatie, kleinschaligheid én rauwheid. Dankzij deze mentaliteit revitaliseert het nachtleven, ondersteund door de komst van een handvol nieuwe clubs en subcultureel geïnspireerde activiteiten op broed- en broeiplaatsen. Alternatieven zien het uitgaansleven soms bij uitstek als podium voor een roeservaring die door - meer als subcultureel bekend staande - psychoactieve middelen wordt geradicaliseerd.

Urban

Hoewel Amsterdam al jaren als een multiculturele stad wordt beschouwd, was daar in het uitgaansleven in de jaren negentig nog maar weinig van te merken. De onstuimige groei van het urbansegment na de eeuwwisseling is het gevolg van demografische verschuivingen en de opmars van andere muziekstijlen naast de elektronische. De popularisering van het urbansegment heeft geleid tot een grotere participatie van nieuwe Amsterdammers (Surinamers, Antillianen, Marokkanen en Turken) in het uitgaanshart van de stad. Er zijn nieuwe accenten gelegd in de muziekprogrammering van de grote clubs rond het Rembrandtplein en Leidseplein. De dominantie van witte uitgaansbolwerken wordt doorbroken wanneer urban in de vaste programmering wordt opgenomen. En hoewel urban zich apart van dance heeft ontwikkeld, zijn de grenzen tussen het dance- en urbanpubliek meer fluïde geworden. Het aantal multi-etnische feesten is flink gegroeid. De vriendenkringen die dergelijke feesten bezoeken zijn vaak etnisch gemêleerd. De trendsetters zijn vooral actief in graffiti, dj-ing en het kunst- en rapcircuit. Er bestaat wel enige onvrede over het feit dat er maar weinig locaties zijn waar hiphopartiesten kunnen optreden. De opkomst van urban halverwege de jaren nul symboliseert tegelijkertijd de 'nieuwe nuchterheid' die een remmend effect had op de verspreiding van drugsgebruik in het uitgaansdomein. Twintig jaar na de doorbraak van house gaan zwart en wit op grotere schaal, zij het nog steeds wat schoorvoetend, met elkaar mengen op de dansvloer. Het Amsterdamse nachtleven bevindt zich aan het eind van het eerste decennium weer op een nieuw kruispunt.

NOTEN

Het **nieuwe** Amsterdamse uitgaansleven

- 1 De bezoekers van de ongeveer duizend cafés, bars en lounges in Amsterdam, dat het grootste aantal horecavestigingen van alle gemeenten telt (Van Spronsen & Partners, 2006), zijn niet eens meegerekend. Ook de grote dance-evenementen en de eenmaal per jaar terugkerende grote publiekstrekkers als MuseumN8, Dutch Fashion Week, het Amsterdam Dance Event (ADE) en de Canal parade, trekken tienduizenden bezoekers.
- 2 De schatting in 2008 is gebaseerd op de vermelde uitgaanslocaties in stadsblad NL 20 en de nachtagenda van Het Parool. Deze komen grotendeels overeen met de bezochte nachtlocaties van stappers in de panelstudie. De panelleden noemen een 25-tal plekken waar de nadruk (geheel of gedeeltelijk) ligt op innoverende programmering.
- 3 Tussen 1995 en 2007 is het aantal discotheken in Nederland afgenomen van 453 naar 326. De gestage daling in de 'discotheekdichtheid' loopt parallel aan schaalvergroting. De netto oppervlakte van discotheken is in de afgelopen tien jaar juist flink gestegen. Deze ontwikkeling heeft vooral plaatsgevonden buiten de stedelijke centra, van 250m² naar 750m². In stedelijke centra als Amsterdam zijn discotheken met gemiddeld 300 m² relatief klein. (Van Spronsen & Partners, 2006).
- 4 Het aantal personen dat een opleiding volgt bij één van de scholen in het hoger beroepsonderwijs (hbo), steeg tussen 2003 en 2008 met 42% tot ruim 35.000. Het aantal studenten aan de UvA en de VU is sinds 2003 met 19% gestegen tot ruim 46.000 (O+S, 2008).
- 5 Bijvoorbeeld clubhouse, deephouse, garage, progressive, electro, minimal, techno, electro, drum 'n bass en dubstep.
- 6 Bijvoorbeeld jungle, drum 'n bass, hiphop, reggaeton, twostep, R&B, dancehall, latin, asian.
- 7 Bijvoorbeeld lounge-/cafés.scenes, psychonauten, homo's, kinky, fetisch, underground.
- 8 In 2005 vormden Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse jongeren al bijna 40% van de 18-24 jarige Amsterdammers (O+S, 2005).
- 9 Door panelleden te vragen naar de stapfrequentie van de personen in hun netwerk weten we welke locaties (clubs, cafés, party's) intensief bezocht worden.
- 10 Op de mono-etnische Marokkaanse feesten zijn Marokkaanse meisjes beter vertegenwoordigd (vgl. Nabben et al., 2005a; Korf et al., 2007).
- 11 De 'spiral tribe' heeft Groot-Brittannië begin jaren negentig moeten verlaten omdat ze illegale raves op het Britse platteland organiseerden.
- 12 Toevallig deden we in die rampzalige nacht veldwerk naar GHB in het nachtlevens. In samenspraak met de EHBO mochten we ook op de ziekenboeg komen om aantekeningen te maken en mensen te interviewen. Volgens een narcotica-agent kon men op deze feesten 'schaatsen over de buisjes' (= GHB), wat echter zeer overdreven was, aangezien we op het hoogtepunt van het feest slechts enkele exemplaren op de vloer aantreffen. Het is dan ook ironisch dat uitgerekend een agente van het Zeister politiekorps - die in de vrije tijd met collega's ging stappen - aan een overdosis ecstasy onderweg naar het ziekenhuis is overleden.
- 13 Na de definitieve sluiting van de Mazzo in 2004 is er een definitief einde gekomen aan een roerrijke periode waarin de club samen met de iT en de RoXY de artistieke voorhoede vormde.
- 14 Het Amsterdamse uitgaansleven verwelkomt vanaf de jaren negentig nieuwe muziekstromingen: progressive (1993), ambiënt (1994); gabber (1995); jungle (1996); drum 'n bass en speedgarage (1997); trance (1998); lounge (1999); latin (2000); deephouse (2001); electro, dancehall en 2-step (2002); urban (2003); eclecticisch (2004); minimal techno (2005); reggaeton (2006) en dubstep (2007). Anno 2010 is house weer hot (zie bijlage 6).
- 15 De verhalen doen onwillekeurig denken aan de 'dance and delight' fotoserie van Testino (2000) die zijn modellen in extatische poses laat feestvieren in een studio, aan het strand of op een dakterras. Het enige verschil met de Amsterdamse thuisfeesten is dat de roesopwekkende middelen ontbreken. Er is geen sigaret, alcohol of spiegel met cocaïne te bekennen.

7 De drugsmarkt van de Amsterdamse uitgaanswereld

Drugs verschijnen in allerlei varianten op de Amsterdamse markt. Sommige worden slechts mondjesmaat of gedurende een korte periode gebruikt (zoals bepaalde varianten van ecstasy en diverse psychedelische drugs), andere worden wel genomen, maar niet of nauwelijks door het uitgaanspubliek (vooral heroïne en basecoke of crack). Weer andere middelen worden wel door uitgaanders gebruikt, maar zelden of nooit tijdens het uitgaan (bijvoorbeeld paddo's).

Dit hoofdstuk vormt de opmaat tot een meer gedetailleerde beschrijving en analyse van de markten in latere hoofdstukken. De veelgebruikte legale middelen alcohol, tabak en cannabis laten we buiten beschouwing. De focus ligt op andere drugs die in de periode 1994-2008 gedurende kortere of langere tijd het Amsterdamse uitgaansleven hebben gekleurd, te weten een drietal stimulantia (ecstasy, cocaïne en amfetamine) en drie narcosemiddelen (lachgas, GHB en ketamine).

AMSTERDAMSE DRUGSMARKT ONDERVERDEELD IN VIER PRODUCTTYPEN (BRANCHES), IN VOLGORDE VAN OMVANG

Cannabismarkt: hasj, marihuana en bewerkte producten als 'spacecake', cannabislollies en dergelijke; deze markt manifesteert zich op consumentenniveau primair in coffeeshops.

Stimulantiamarkt: ecstasy (MDMA) en ecstasyachtigen met voornamelijk een stimulerende werking, cocaïne en (meth)amfetamine.

Narcosemarkt: GHB, ketamine en lachgas.

Smartshopmarkt: voornamelijk natuurlijke, stimulerende en lustopwekkende middelen, die vaak in bewerkte vorm aangeboden worden en (mild) psychedelische middelen (tot eind 2008 bovenal paddo's).

KLEINERE MARKTEN:

Trippers: LSD, DMT, mescaline, en ecstasyachtigen met voornamelijk een psychedelische werking.

Erectogenen: poppers, yohimbe, viagra(achtigen).

Exotica: stimulerend (onder andere cocablad en khat), sederend (opium) of hallucinerend (onder andere ibogaïne, ayahuasca, peyote en san pedro).

Bovenstaande indeling van de Amsterdamse drugsmarkt in producttypen sluit grosso modo aan bij de segmentering in het aanbod, althans bij de verkoop aan consumenten. Op het niveau van de detailhandel is er wel enige overlap, onder andere tussen de

stimulantia- en de narcosemarkt, maar over het geheel genomen is er sprake van een scheiding in aanbod. Dit zegt overigens nog niets over de segmentering of juist de gecombineerde handel in de hogere echelons.

Indicatoren van een dynamische gebruikersmarkt

Omdat veruit de meeste drugs illegaal zijn, kunnen er - in tegenstelling tot alcohol en tabak - nooit precieze omzet- en productiecijfers worden geraadpleegd. We moeten ons daarom vooral richten op periodieke kwantitatieve en kwalitatieve indicatoren en relevante ad hoc studies. Samen indiceren ze de huidige marktcondities en veranderingen in vraag en aanbod op termijn. Voor een beschrijving van de eerdergenoemde drugs maken we gebruik van de volgende indicatoren.

- Vanuit *bestrijdingsperspectief* rapporteert de Nederlandse politie - waaronder de KLPD (Koninklijke Landelijke Politiediensten), de DNR (Dienst Nationale Recherche) en de USD (Unit Synthetische Drugs)¹ - periodiek over geconfisqueerde partijen drugs, opgerolde productiecentra, aangehouden producenten, et cetera. De jaarverslagen van het UNODC tonen mondiaal en per land een overzicht van de drugsproblematiek. We kijken hier vooral naar de drugsconfiscaties van de Amsterdamse politie (Bijlage 4).
- Vanuit *markteconomisch* perspectief geven periodieke monitoring (zoals DIMS, DNR, Antenne, Trendwatch) en eenmalige studies inzicht in prijsontwikkelingen en de verkrijgbaarheid van middelen.
- Vanuit *gezondheidsperspectief* leveren landelijk DIMS (Drugs Informatie en Monitoring Systeem) en voor Amsterdam Antenne informatie over (trends in) de kwaliteit van de door consumenten aangeleverde monsters en in beslag genomen illegale middelen.
- Vanuit *prevalentieperspectief* komen we door middel van surveys onder de algemene bevolking (NPO), scholieren (Peilstation, Antenne) en uitgaanders (Antenne) meer te weten over (ontwikkelingen in) de omvang van middelengebruik (ooit, laatste jaar, laatste maand).

Sinds de jaren negentig worden wereldwijd enorme bedragen gespendeerd aan de strijd tegen de productie van en handel in synthetische drugs, ecstasy in het bijzonder. De komst van ecstasy heeft geleid tot de oprichting van verschillende politiediensten (onder andere USD, KLPD, DNR) en kernteams om de synthetische markt te bestrijden. Politiediensten maken vanaf de jaren negentig geregeld criminaliteitsbeeldanalyses van de synthetische drugshandel (Huisman, 2005) en de cocaïnehandel (Verploeg & Pronk, 2008). Voorts wordt onderzoek gedaan naar de precursoren van synthetische drugs (Verploeg, 2008) en verschijnen overzichten van inbeslagnames en ontwikkelingen op de synthetische drugsmarkt in Nederland (Kamerbeek, 2006; USD, 2001, 2002) en van drugsprizen (KLPD, 2006). Op Europees niveau verschijnen onder auspiciën van de EMCDDA met grote regelmaat 'risk assessments' over verschillende synthetische en ecstasyachtige drugs.² Hoewel deze synthetica op verschillende plaatsen in Europa en ook in Amsterdam opduiken, hebben ze het succes van MDMA (ecstasy) nooit overtroffen. In dezelfde periode verschenen ook wetenschappelijke en journalistieke publicaties over ecstasykoeriers en (kleine) smokkelaars (Husken & Vuijst, 2002; Van de Bunt et al., 2003).

Wat betreft de prevalentie van het gebruik van stimulantia en narcosemiddelen laten de vier tussen 1995 en 2008 gehouden surveys onder clubgangers in Amsterdam het volgende beeld zien (voor meer gedetailleerde gegevens: zie bijlage 3).

Prevalentie van het gebruik van stimulantia en narcosemiddelen onder clubbezoekers

Het ooit-gebruik van *ecstasy* piekt in 1998, wanneer twee op de drie bezoekers zegt deze drug wel eens te hebben genomen. Daarna wordt dit weer de helft, net als in 1995. Ook het actuele gebruik (= in de laatste maand) piekt in 1998, met ruim 40%. Sindsdien loopt het actuele gebruik van *ecstasy* terug tot rond de 20% in 2008, beduidend lager dan in 1995, toen nog één op de drie bezoekers de laatste maand *ecstasy* had genomen.

Ook het ooit-gebruik van *cocaïne* piekt in 1998, wanneer bijna de helft van de bezoekers zegt deze drug wel eens te hebben genomen. Daarna daalt het en in 2008 is met één op de drie weer het niveau van 1995 bereikt. Het actuele gebruik van *cocaïne* bereikt in 1998 eveneens een hoogtepunt, met ruim één op de drie. In de voorgaande en latere metingen is dat een kwart.

Het ooit-gebruik van *amfetamine* (speed) piekt eveneens in 1998, wanneer een kwart van de bezoekers zegt deze drug wel eens te hebben genomen. Daarna daalt het naar niet veel meer dan één op de tien in 2008, bijna de helft minder dan in 1995. Het actuele gebruik bedraagt in 1995 en 1998 ongeveer één op de acht. Daarna daalt het tot 6% á 7%.

Het ooit-gebruik van *GHB* stijgt snel in de tweede helft van de jaren negentig en bedraagt in 1998 10%. Daarna schommelt het rond één op de zes. Het actuele *GHB*-gebruik ligt de laatste jaren op 4% á 5%.

Het ooit-gebruik van *ketamine* stijgt sinds de tweede helft van de jaren negentig gestaag, van 4% in 1998 naar het dubbele in 2008. Het actuele *ketamine*gebruik gaat licht omhoog, maar blijft laag (minder dan 2% in 2008).

Het ooit-gebruik van *lachgas* ligt in 1998 op 45%, maar in 2008 bijna de helft lager op 24%. Ook het actuele gebruik van *lachgas* keldert, van 8% in 1998 naar 3% in 2008.

Naast periodieke prevalentiestudies heeft het sociaal-wetenschappelijke onderzoeksveld, parallel aan de expanderende drugsmarkt in de jaren tachtig en negentig, vooral interesse getoond in de aanbodzijde van de illegale drugsmarkt. Met name de criminoloog Dirk Korf heeft in de jaren negentig op dit terrein baanbrekend onderzoek verricht, onder meer door te kijken naar de samenhang tussen prijs en kwaliteit op de illegale Amsterdams drugsmarkt (Korf et al., 1994; Korf, 2000), alsmede naar de organisatie van de Amsterdamse drugshandel in relatie tot bestrijding (Korf & De Kort, 1990; Korf & Verbraeck, 1993). De van oorsprong Argentijnse criminoloog Damian Zaitch (2001) schreef een gedegen proefschrift over het gevarieerde gezelschap van bij de cocaïnehandel betrokken Colombianen in Nederland.

Wetenschappelijke studies suggereren vaak dat illegale drugsmarkten zich, alle overheidsinspanningen ten spijt, grotendeels autonoom ontwikkelen. In het rapport *Geen deuren maar daden* van de Adviescommissie Drugsbeleid (2009) wordt gesteld dat het gebruik van psychoactieve middelen niet volledig is uit te bannen. Beleidsmaatregelen en opsporingsinspanningen leiden lang niet altijd tot de gewenste resultaten aan de vraag- en aanbodzijde. In een ander recent rapport wordt onder andere geconcludeerd dat het Nederlandse drugsbeleid niet heeft kunnen voorkomen dat het drugsgebruik vanaf eind jaren tachtig tot eind jaren negentig is toegenomen (Van Laar & Van Ooyen-Houben, 2009). Een ons inziens vaak over het hoofd gezien aspect als het om drugsmarkten gaat is dat het voortschrijdende sociaal-wetenschappelijke debat over de rol van plezier bij drugsgebruik door jongeren en jongvolwassenen in het politieke debat merkwaardig genoeg grotendeels wordt veronachtzaamd (O'Malley & Valverde, 2004).

Onder drugsonderzoekers bestaat geen consensus over de invloed van de bestrijding van de illegale drugshandel op prijs en kwaliteit. Zeker is dat een lage prijs niet automatisch tot een grotere populariteit leidt (Korf, 2000). In latere hoofdstukken zullen we zien dat de effecten en het imago van een middel eveneens de vraag beïnvloeden. Voorts blijkt uit internationaal onderzoek dat een aanscherping van regels inzake grondstoffen voor de productie van drugs (precursoren) weliswaar gevolgen heeft voor de zuiverheid van een middel, maar dat het ongewis blijft of die langdurig of tijdelijk van karakter zijn (Cunningham et al.,

2009). In een lijvig rapport concluderen Reuter & Trautmann (2009) dat de mondiale drugsproductie en -handel in de periode 1998-2007 niet verminderd zijn. Hoewel de aanpak van criminele netwerken de hoogste prioriteit geniet, zijn de drugsrijzen gedaald.

Amsterdam en de internationale en lokale drugsmarkt

Amsterdam is al eeuwenlang een mekka voor ondernemende geesten; er heerst van oudsher een waardesysteem waarin niet eer, afkomst, fatsoen of prestige voorop stonden, maar geld (Mak & Shorto, 2009). De drugshandel past moeiteloos binnen deze handelstraditie. Onderzoekers wijzen op de centrale rol die Nederland als belangrijk distributieland in de Europese cocaïnemarkt speelt als gevolg van z'n geografische ligging en diverse economische en logistieke factoren (Korf & Verbraeck, 1993; Zaitch, 2001). Daarnaast wijzen zowel bestrijders als onderzoekers op de globalisering van de handel in cocaïne (Costa Sorti & De Grauwe, 2007; Verploeg & Pronk, 2008) en synthetische drugs (Blickman, 2004; Blickman et al., 2003; Neve & Van Ooyen-Houben, 2006). Volgens een Amerikaans DEA-rapport (2001) is het zonneklaar dat Amsterdam als een belangrijk centrum moet worden beschouwd waar tientallen, vaak in wisselende samenstelling opererende multi-etnische organisaties en smokkelnetwerken actief zijn. In de hogere echelons van het drugsmilieu geldt Amsterdam als een uniek logistiek trefpunt waar op uiteenlopende niveaus veel informele ontmoetingen plaatsvinden tussen personen in de ecstasy- en/of cocaïnebusiness of andere soorten drugshandel (Blickman et al., 2003).

Confiscaties

Inbeslagnames van drugs kunnen een indicatie geven van ontwikkelingen op de drugsmarkt, maar ze weerspiegelen ook, wellicht vooral, (veranderende) prioriteiten in de drugsbestrijding (Korf, 2010). Bijlage 4 geeft een overzicht van de confiscaties door de Amsterdamse politie

in de periode 1992-2008 (Jellema, 2009). Naast cijfers over de 'grote', respectievelijk 'klassieke' middelen, zijn er ook gegevens over 'bijzondere confiscaties'. In totaal waren er in de periode 1992-2008 op de Amsterdamse drugsmarkt zo'n 35 illegale middelen in omloop.³ De piek bij de 'bijzondere confiscaties' lag in 2000 en 2001, met respectievelijk 15 en 20 varianten.

De confiscaties van cocaïne, ecstasy, amfetamine en narcosemiddelen worden straks in afzonderlijke paragrafen besproken. Wat betreft andere middelen zien we voor cannabis – waarbij de gegevens alleen betrekking hebben op confiscaties boven 100 gram – dat het aantal hasjzaken jaarlijks blijft schommelen tussen 100 en 200, met uitschieters rond 250 in 1996 en 1997. De in beslag genomen hoeveelheden hasjiesj vertonen grotere verschillen tussen de jaren, met soms een paar honderd en andere keren enkele duizenden kilo's. Bij marihuana schommelt het aantal confiscaties per jaar iets meer dan bij hasj, tussen nog geen 100 tot ruim 400. De in beslag genomen hoeveelheden marihuana variëren eveneens tussen de jaren, maar hier zijn geen grote uitschieters naar boven als bij hasj; alleen in 1999 werd er meer dan 1.000 kg in beslag genomen. Gedurende de gehele periode 1992-2008 zijn er geen duidelijke trends in de inbeslagnames van hasj en wiet. Wel tekent zich op de langere termijn een trend af bij het aantal opgerolde hennepkwekerijen. Weliswaar schommelt het aantal van jaar tot jaar, maar vanaf 2004 is er een stijgende lijn, met circa 250-400 ontmantelingen per jaar.

Dealers

Naast de 'verborgen markt' op het hogere niveau is er een 'open markt' op consumentenniveau, onder andere in het uitgaansleven. De contacten tussen personen en netwerken bestaan voornamelijk op basis van onderling vertrouwen. Op grond van de panelstudie is in het onderstaande schema het Amsterdamse drugsaanbod op retail-niveau weergegeven. Hoewel de scheiding minder strikt is dan het schema suggereert, kan de markt worden verdeeld in *monodealers* en *polydealers*. Daarnaast kan een onderscheid gemaakt worden in *thuisdealers* en *bezorgers*.

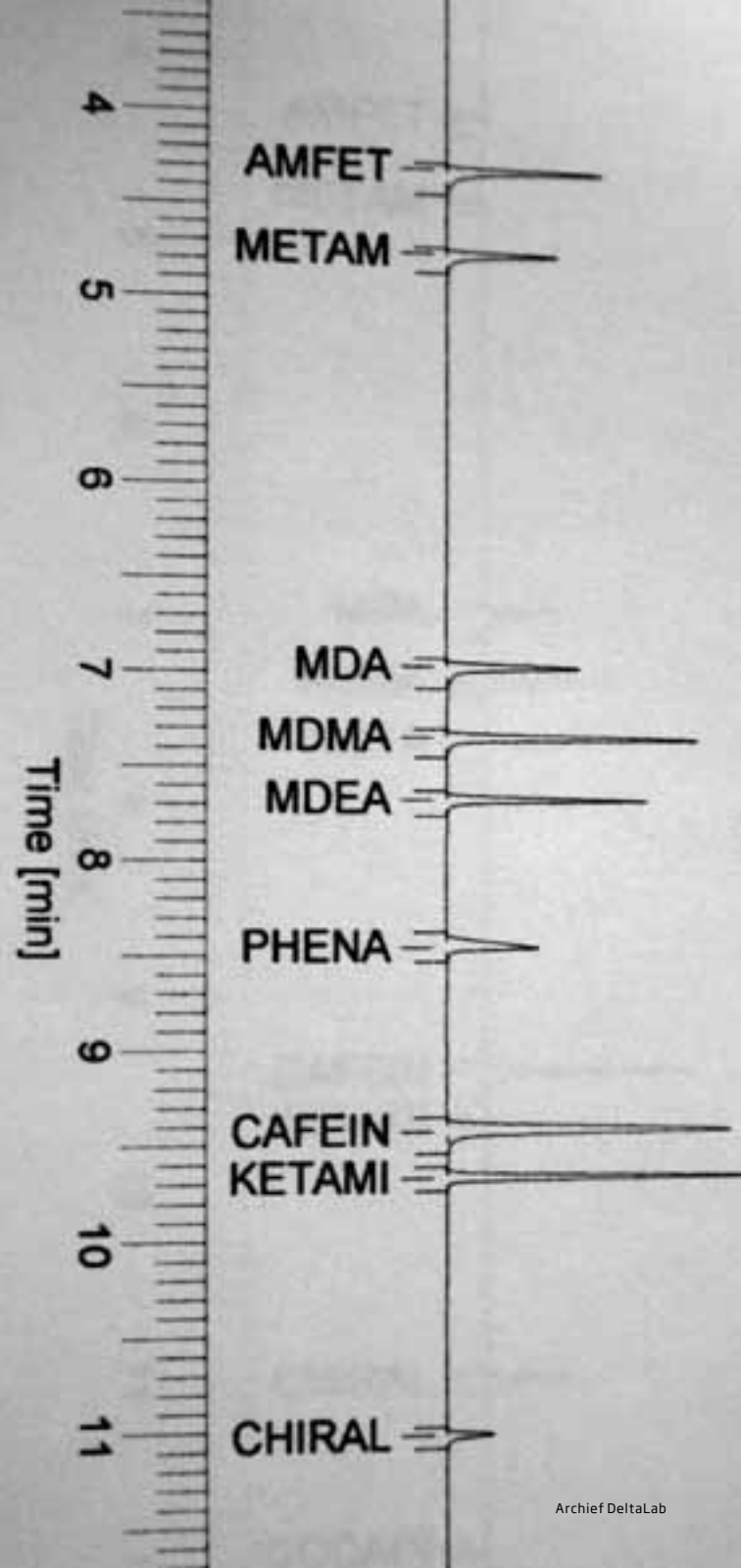

Dealers op **consumentenniveau**

MONODEALERS		POLYDEALERS	
Uit (bezorgen)	Thuis (halen)	Uit (bezorgen)	Thuis (halen)
cocaïne	cocaïne óf amfetamine óf ecstasy óf trippers óf narcosemiddelen	cocaïne én ecstasy én amfetamine	cocaïne én ecstasy én amfetamine én ketamine én narcosemiddelen
team en solo	individueel + 'winkel'	solo en als team (ook op bestelling)	veel dealers
continu + snel (06)	selectief	snel (06)	selectief
vlottende grote kring	intieme kring	vlottende grote kring	intieme kring

Monodealers zijn gespecialiseerd in één middel. De monodealer die het product bij de consument bezorgt, kan een sologanger zijn met een 'eigen praktijk', maar veel vaker maakt hij deel uit van een groepje of team. De 'core business' is meestal cocaïne. In tegenstelling tot de bezorgers zijn thuisdealers vooral individuen met een selectieve klantenkring. De bezorgmarkt van cocaïne is vele malen groter dan de halersmarkt, die behalve vanuit thuisadressen onder andere ook wordt bediend vanuit winkeladressen. Met de veranderende vraag van klanten is een deel van de thuisverkopers onder de monodealers in de loop der tijd geswitcht van ecstasy naar cocaïne - en doet er hoogstens nog ecstasy bij. Andere thuisverkopers verkopen primair of uitsluitend ecstasy, trippers of amfetamine. Bijverkoop van cocaïne

komt weinig voor. Ook de polydealers zijn te verdelen in bezorgers en thuisblijvers. Er zijn dealers die, individueel of in teamverband, in principe alles bezorgen, maar meestal zijn polydealers wel in twee of meer middelen gespecialiseerd. De klantenkring van polydealers is over het algemeen wat jonger, waardoor de vraag ook meer variabel is. Grotere hoeveelheden ecstasy worden meestal op bestelling geleverd. Op de langere termijn wordt ook bij bezorgende polydealers cocaïne de core business. De polydealers op thuisadressen maken vaak ook deel uit van de uitgaansscene. In het polydealsegment is de thuismarkt veel groter dan de bezorgmarkt. Ten slotte wordt de bezorgmarkt in vergelijking met de thuisdealer gekenmerkt door snellere service en een vlottende en grotere klantenkring.

Marketingmix: de vijf P's

Voordat we ons richten op de ontwikkelingen op de Amsterdamse drugsmarkt, is het wellicht nuttig de inzichten van de Amerikaanse historicus David Musto (1999) in herinnering te brengen. Op basis van een analyse van drugsgebruik in de Verenigde Staten gedurende de vorige eeuw concludeert hij dat historische omstandigheden vaak zowel het begin- als het omslagpunt van trends in drugsgebruik kunnen verklaren. Musto, die zich overigens primair richtte op het gebruik van opiaten en (crack)cocaïne, zag een cyclisch verloop, waarbij drugs over een langere termijn gezien in bepaalde periodes populair zijn, vervolgens een poos 'sluimerend' in de vergetelheid raken, om later weer de kop op te steken, vaak bij een geheel andere bevolkingsgroep.

Het marketingmixmodel van Kotler (2003) kan behulpzaam zijn voor het begrijpen van het consumentenniveau van de Amsterdamse drugsmarkt. Zijn model, gebaseerd op door managers gehanteerde marktprincipes, bestaat uit vier P's: product, prijs, plaats en promotie. Deze principes spelen een belangrijke rol in het streven naar omzetmaximalisering en winst. *Producten* hebben een eindige omloopcyclus en zijn daarom vaak onderhevig aan innovaties die als doel hebben consumenten voortdurend te verleiden tot aanschaf. De *prijs* is de beïnvloedende productwaarde die een consumptieve vraag genereert. De *plaats* is het epicentrum waar (nieuwe) marketing wordt gelanceerd en gebonden kan zijn aan wettelijke regels en grenzen zoals leeftijd, vergunning en openingstijden. De *promotie* is een strategisch samenspel van publiciteit, reclame, directe verkoop, gecreëerde hypes, et cetera.

Decuyper (2006) heeft met behulp van dit marketingperspectief ook gekeken naar het succes van ecstasy binnen de danscultuur. De marktplaats bestaat uit locaties (onder andere clubs, party's, evenementen) waar housemuziek ten gehore wordt gebracht. De pilvorm kan als een productinnovatie worden beschouwd. Al vrij snel na de introductie begon de prijs van ecstasy te dalen. Innovatie en promotie kwamen samen in de continue vernieuwing van logo's, kleuren en vormen van ecstasypillen. Promotioneel gezien is bovenal de 'merknaam' ecstasy een gouden greep geweest.⁴ Van de Mheen (2008) laat zich door dit model inspireren in haar zoektocht naar effectieve maatregelen

die mogelijk kunnen leiden tot een vermindering van middelengebruik en de daarbij horende problemen voor zowel het individu als de samenleving.

Met het opsommen van de vier P's hebben Kotler (2003), Decuypere (2006) en Van de Mheen (2008) echter, in elk geval met betrekking tot drugs, de vijfde P over het hoofd gezien, namelijk die van plezier of *pleasure*. Want hoe hoger de plezierfactor, hoe groter de kans dat de consument nieuwsgierig wordt. Bij drugs is er niet alleen de korte euforie bij de aanschaf van een begerenswaardig product, een middel als ecstasy genereert bij gebruik ook 'pillenpret' doordat in de hersenen extra serotonine en dopamine worden vrijgemaakt. Set en setting spelen weliswaar een grote rol in de beleving van de roes, maar de plezierfactor van een specifieke drug moet niet worden onderschat. Andersom geldt ook: na teleurstellende ervaringen met inferieure ecstasy wordt het enthousiasme van gebruikers flink getemperd, waardoor een deel op zoek gaat naar 'substituten'.

De cocaïnamarkt

Weliswaar fluctueert de jaarlijks in beslag genomen hoeveelheid cocaïne in Nederland in de periode 1998-2005, maar de tendens is opwaarts. In 1998 werd 8.998 kilo in beslag genomen, in 2005 14.603 kilo (KLPD, 2006). In het recordjaar 2003 was dat 17.560 kilo. Opvallend is dat er vanaf begin 21e eeuw minder cocaïne direct uit Zuid-Amerika komt. De aanvoer van bulkpartijen verschuift in toenemende mate naar landen aan de West-Afrikaanse kust, waarvandaan de cocaïne naar Europa wordt getransporteerd. De vanaf 2004 op Schiphol ingevoerde 100%-controles van bepaalde vluchten hebben weliswaar geleid tot veel arrestaties en inbeslagnames, maar hebben er ook in geresulteerd dat de aanvoerroutes deels zijn verlegd en cocaïnesmokkelaars sindsdien ook op andere Europese luchthavens worden gesignaleerd. Nederland staat na Spanje nog steeds bekend als de belangrijkste aanvoerhaven van cocaïne in Europa. De hoeveelheid cocaïne die door de regionale politiekorpsen in beslag wordt genomen is maar een fractie van de onderschepte partijen in zeehavens en op Schiphol.

Het politiekorps Amsterdam-Amstelland heeft in de periode 1992-2008 in totaal 3.268 kilo cocaïne onderschept. Het aantal confiscaties per jaar vertoont in de jaren negentig een stijgende lijn, van bijna 50 tot ruim 500 en schommelt sindsdien tussen 500 en ruim 700. Een dergelijke trend ontbreekt echter in de jaarlijks in beslag genomen hoeveelheden cocaïne; door incidentele grote vangsten zijn er tussen de jaren soms grillige schommelingen.

Verkrijgbaarheid

In een onderzoek van Gruter & Van de Mheen (2005) naar cocaïnehandel in Nederland is een ruime meerderheid van de detailhandelaren actief in het basecokecircuit. Veel geïnterviewden handelen ook in heroïne. Amsterdamse handelaren leveren cocaïnegebruikers uit het uitgaansleven uitsluitend snuifcocaïne, die meestal wordt aangeboden in poedervorm of als klontjes, verpakt in een wit envelopje. Veel actuele snuivers beschikken over meerdere telefoonnummers van cokeleveranciers, soms wel twintig. Veel bezorgers veranderen geregeld hun nummer om het risico van afluisteren te minimaliseren en om klanten waar ze vanaf willen kwijt te raken. Ongewenste klanten kunnen notoire puffers zijn, klanten die te vaak bellen, te veel over de telefoon praten of zich niet aan de spelregels houden. Leuke, beleefde en geduldige klanten worden daarentegen wel op de hoogte gehouden. Sommige dealers doen aan promotie en marketing door te pochen dat BN-ers tot hun klantenkring behoren of dat ze louter het luxe segment bedienen. Andere sturen sms-berichten met teksten als: 'met [naam dealer], de opvolger van [naam vorige dealer] voor als je nog "iets" nodig hebt want ik heb mooie muziek', 'Andy game boy, new nummer for the summer, fun products' of 'Heb weer topspul, kan in een kwartier bij je zijn'. Brutale verkopers bellen hun snuifcliënten als die al een poosje niets besteld hebben.

Taxicoke

“De meeste 06-dealers die je belt, komen met de auto. Dan moet je instappen en een rondje meerijden. Sommigen rijden in een taxi als dekmantel. Toen ik laatst in een taxi zat op weg naar huis vroeg de chauffeur of ik ook drugs wilde kopen. Een andere keer toen ik zo’n taxidealer belde en instapte gebeurde er niks. Nadat ik gevraagd had of we nog zaken gingen doen, keek de chauffeur mij verbaasd aan. ‘Hoe bedoel je?’ Op dat moment belde die andere taxichauffeur me om te vragen waar ik bleef. Dat was erg gênant!” (Bram, 94b: 2006).

Dealers zijn er in allerlei soorten en maten. De meesten bezorgen op bestelling thuis en soms ook in de horeca of op straat. Het ‘snelle nummer’ is er binnen een stiefkwartiertje, de ‘trage’ doet er langer over, soms wel oplopend tot een uur. Het ‘late nummer’ kun je ook nog bellen bij het kriecken van de dag. De snelheid van bezorgen hangt onder andere af van het tijdstip waarop gebeld wordt, de grootte van het bezorggebied en het transportmiddel, meestal een auto, taxi of scooter. In verband met mogelijke politiecontroles nemen veel bezorgers niet hun hele voorraad voor de avond mee.

De vermeende professionaliteit van de bezorger is vaak een punt van discussie bij gebruikers. Gebruikers delen bezorgers meestal in als ‘betrouwbaar’ of ‘onbetrouwbaar’, waarbij de laatste vaak slecht bereikbaar is, niet komt opdagen en/of inferieure kwaliteit aanbiedt. Over het algemeen vinden gebruikers dat bezorgers van cocaïne - in vergelijking met ecstasy - nog het meest voldoen aan het beeld van de ‘klassieke dealer’. Hij is redelijk anoniem, behoort meestal niet tot de vriendenkring, is uit op winst en mazzelt je nooit met de prijs.

Er zijn cokedealers met een kleine en anderen met een grote klantenkring. In het laatste geval zijn er meer verkopers van dezelfde bezorgdienst actief. Een bezorger bedient op een doorsneeavond gemiddeld twintig tot dertig klanten. Cocaïnedealers die al wat langer in het vak zitten, zeggen dat het verschil tussen door de week en het weekend kleiner is geworden. De ‘klappers’ zijn Koninginnedag, kerstmis en bloedhete zomerdagen als er veel gedronken wordt op de terrassen.

De meeste bezorgers leveren alleen cocaïne op bestelling, maar er zijn ook thuisdealers en afhaaladressen. Van de recente cocaïnegebruikers kopen verreweg de meeste de cocaïne bij een 06-dealer en minder bij een dealer thuis of in het uitgaansleven. Vergeleken met de gebruikers uit de survey onder clubbezoekers van 2003 kopen die van 2008 veel vaker bij 06-dealers (Benschop et al., 2009). Thuisdealers van cocaïne zijn kwetsbaarder door de aanloop van klanten en zijn daarom selectiever met hun klantenkring dan de bezorgers. De bezoekers krijgen duidelijke instructies over de openingstijden om te voorkomen dat ze op andere tijden aanbellen of gaan schreeuwen op straat. Voor de meeste bezorgers (monodealers) is cocaïne de belangrijkste inkomstenbron. Hoewel een deel daarnaast ook handelt in ecstasy, Viagra, amfetamine en/of ketamine (polydealers), beperken de meeste cocaïnedealers zich tot dit middel omdat het eenvoudigweg veel te lucratief is.⁵

Prijs

De Amsterdamse narcoticabrigade heeft eind jaren zeventig becijferd dat consumenten destijds 100 gulden voor een gram betaalden. Daarna zou de prijs in 1981 zijn gestegen naar 185-245 gulden per gram en vanaf 1982 weer gezakt zijn via 150-200 gulden tot 100-125 gulden per gram in 1987 (Korf & De Kort, 1990).⁶

Een ervaren insider die op ons verzoek de kiloprijzen van cocaïne sinds 1985 heeft berekend bevestigt deze prijsdaling. In 1985 schommelde de prijs voor een kilo cocaïne tussen de 90.000 en 120.000 gulden (omgerekend circa 40.000-55.000 euro). De vrij constante prijsdaling heeft voortgeduurd tot omstreeks 1998, toen de kiloprijs van cocaïne was gezakt naar 40.000-42.000 gulden (omgerekend 18.000-19.000 euro). Omstreeks 2002 begint de kiloprijs te stijgen: van 23.000-25.000 tot rond de 35.000 euro in 2008. Daarna stijgt de kiloprijs nog sneller, tot ruim 40.000 euro in de zomer van 2009.⁷ Dat is een verdubbeling in tien jaar tijd.

FAST TEST

A SIMPLE AND EASY TO USE TEST FOR
ECSTASY AND SPEED-LIKE SUBSTANCES

JUST SAY KNOW!

Opmerkelijk genoeg is de prijs van een grampakje cocaïne in dezelfde periode niet gestegen. Voor een gram cocaïne werd in 1998 ongeveer 125 gulden (omgerekend 57 euro) betaald, terwijl de prijs na het millennium tussen de 40 en 70 euro per gram schommelt, maar meestal 50-60 euro bedraagt (Benschop et al. 2009). Door de aanhoudend hoge kiloprijzen van cocaïne vragen sinds 2008 meer bezorgers 60 euro voor een gram.⁸

Zuiverheid

Tegelijkertijd bieden verkopers ook vaker verschillende kwaliteiten cocaïne aan: de duurder en meer zuivere ('flake', 'rock', 'schubbetjes', et cetera) en een meer versneden variant. Snuivers weten dat de kwaliteit bij elke dealer periodiek flink kan verschillen. Het komt zelden voor dat bezorgers constante kwaliteit leveren omdat ook zij aangewezen zijn op verschillende partijen. De zuiverheid van duurder cocaïne zou hoger zijn omdat die minder is versneden dan de goedkopere kwaliteit, of zelfs helemaal niet.⁹ De aangeboden cocaïne zou dan puur van het 'blok', de 'tegel' of 'plaat' als 'klontje(s)' worden verkocht.¹⁰ Grotere handelaren en 'doorschuivers' op kiloniveau vertellen dat op veel blokken cocaïne – net als bij ecstasypillen – een logo is afgedrukt: bijvoorbeeld een gestempeld vierkant, een klaverblad of een schorpioen. Er wordt beweerd dat organisaties hun blokken merken als kwaliteitskenmerk. Anderen zeggen dat hierdoor herkenbaar is van welke organisatie de blokken afkomstig zijn, dit in verband met mogelijke ripdeals.

Cocaïne heeft in tegenstelling tot ecstasy altijd een betrouwbare reputatie gehad, ondanks het feit dat iedereen weet dat de cocaïne meestal versneden is.¹¹ Omdat een pakje cocaïne vaak impulsief wordt aangeschaft, piekeren de meeste snuivers er niet over om eerst een monster naar de testservice van de verslavingszorg te brengen. De meeste bij de testservice aangeleverde monsters bevatten cocaïne, maar de zuiverheid kan sterk variëren (10-89%).¹² Qua zuiverheid is de Amsterdamse cocaïnemarkt de afgelopen jaren met gemiddeld 55-65% vrij stabiel geweest (Benschop et al., 2009). Toch is er (landelijk) tussen 1999 en 2007 sprake van een opwaartse trend als het gaat om versnijdingen (onder andere fenacetine, levamisol, cafeïne en

diltiazem) van cocaïnepoeders (Brunt et al., 2009). Mogelijk hangt dit samen met de sterk gestegen kiloprijs van cocaïne vanaf de jaren nul.

Marktdynamiek van cocaïne

De Amsterdamse cocaïnemarkt is de afgelopen jaren op consumentenniveau eerder gegroeid dan gekrompen. De omslag begon omstreeks 1998, toen de kiloprijs van cocaïne zich op een historisch dieptepunt bevond en (oudere) stappers – mede door de tijdelijke verslechtering van de ecstasymarkt in 1997 – in toenemende mate (ook) cocaïne gingen gebruiken. Omdat trendsetters steeds vaker klaagden over de slechte kwaliteit pillen of pillenmoe werden, nam de status van ecstasydealers af. Voorts stapte menig ecstasydealer over op de lucratievere cocaïneverkoop, toen er rond het millennium – op de inmiddels herstelde ecstasymarkt – weinig meer te verdienen viel op de spotgoedkope pillen.

Mede door technologische innovaties van mobiele telefonienetwerken wisten klanten en verkopers elkaar tegen het eind van de jaren negentig steeds makkelijker en sneller te vinden. In de economische hoogtijdagen aan het eind van de 20e eeuw piekte het cocaïnegebruik als nooit tevoren. Hoewel goederen en diensten na de invoering van de euro in 2002 in de beleving van veel stappers duurder werden, gold dat niet voor cocaïne. Voor een gram van 125 gulden moest voortaan 50 euro worden betaald. De toetredingsbarrière voor de cocaïnemarkt werd hierdoor verlaagd. Rond die tijd betekende uitgaan niet meer automatisch een avondje dansen op housemuziek. Met de uitbreiding van nieuwe hippe cafés en lounges draaide de alcoholindustrie op volle toeren. De omzetcijfers van champagne, breezers, rosé, et cetera stegen met het jaar. De comeback van koning alcohol ging in trendsettende stapmilieus niet zelden gepaard met cocaïnegebruik, dat weliswaar geen partyimago had zoals ecstasy, maar wel perfect aansloot bij het kroegmilieu en thuisfeesten.

De ecstasemarkt

Het plaatsen van MDMA op lijst 1 van de Opiumwet in 1988 heeft niet kunnen voorkomen dat Nederland binnen tien jaar een leidende rol zou gaan spelen in de wereldwijde productie en distributie van ecstasy-tabletten.¹³ De grootschalige export vanuit Nederland was zowel op nationaal als internationaal niveau een grote bron van zorg geworden, ondanks het feit dat er in 1996 al vijftien diensten, verspreid over vijf verschillende ministeries, op enigerlei wijze waren belast met ecstasy (Neve et al., 2005). Het grote gebrek aan onderlinge communicatie ondermijnde de slagkracht van de bestrijding, wat resulteerde in de oprichting van de Unit Synthetische Drugs (USD) in 1997. De dienst zou zorgdragen voor een betere coördinatie en efficiëntere informatiestromen én fungeren als een nationaal aanspreekpunt voor buitenlandse instanties, en ondersteuning bieden bij de uitvoering van rechtshulpverzoeken. Daarnaast werden de kernteams, regio's en bijzondere opsporingsdiensten ondersteund in eigen onderzoeken naar synthetische drugs (Neve et al., 2005).

De in Nederland in beslag genomen hoeveelheid ecstasy (MDMA) en aanverwante middelen (MDA, MDEA) in de periode 1998-2005 bedraagt ruim 33 miljoen tabletten (KLPD, 2006). Maar ondanks de confiscaties van grote partijen ecstasy en de grondstoffen PMK en BMK aan het eind van de jaren negentig, nam de politieke druk vanuit Amerika en Europa op Nederland verder toe. Dit resulteerde in een beleid dat primair als doel had het terugdringen van de productie en internationale handel (Neve & Van Ooyen-Houben, 2006). In de nota *Samenspannen tegen XTC* ziet de Nederlandse overheid het terugdringen van de productie en handel in ecstasy als een van de belangrijkste prioriteiten (Neve et al., 2005; Neve et al., 2007). Maar hoewel de uitkomstindicatoren van *Samenspannen tegen XTC* over de periode 2001-2003 successen melden in het ontmantelen van grote en kleine productieplaatsen, de inbeslagname van PMK en ecstasy-tabletten en -poeders, blijven de prijzen en de zuiverheid van ecstasy stabiel, wat duidt op een blijvende aanzienlijke productie (Neve & Van Ooyen-Houben, 2006). Blickman et al. (2003) wijzen er wel op dat de voortvarende aanpak van de USD ertoe heeft geleid dat 'kleine' producenten en distributeurs niet meer aan de benodigde grondstoffen konden komen en uit de markt werden gedrukt door grotere netwerken die nieuwe contacten aanknoopten met onder andere China. Ondanks alle inspanningen wordt Nederland door de UNODC (2009) nog steeds als

belangrijkste bronland van de wereldwijd in beslag genomen ecstasy-partijen beschouwd. Hoewel Nederland als exportland een belangrijke rol blijft spelen in de productie van ecstasy, zijn er halverwege de jaren nul steeds meer indicaties dat de productie zich over andere delen van de wereld heeft verspreid (Huisman, 2005). Europa wordt geconfronteerd met een steeds gecompliceerdere en beweeglijkere markt voor synthetische drugs (EMCDDA, 2009). In Nederland wordt de laatste jaren in steeds meer pillen mCPP aangetroffen, dat als grondstof voor geneesmiddelen makkelijk en legaal verkrijgbaar is. Aangezien de stof niet hetzelfde effect geeft als 'echte' ecstasy, bestaat het risico dat gebruikers hogere doseringen nemen. In Nederland, net als in andere EU-landen, lijkt internet een steeds belangrijker marktplaats te worden voor psychoactieve stoffen, gezien het feit dat tal van sitehandelaren aan een breed publiek ongecontroleerde drugs aanbieden.¹⁴

Het politiekorps Amsterdam-Amstelland heeft in de periode 1992-2008 in totaal 4,5 miljoen MDMA-tabletten onderschept. De grootste vangst was in 1993 met 1,5 miljoen tabletten. In 1994 valt het terug naar ruim 16.000 tabletten, om vervolgens tot 1997 te schommelen tussen 50.000 en 60.000 per jaar. Daarna neemt het aantal geconfisqueerde tabletten gestaag toe om in 2002 met 1,3 miljoen - het dubbele van 2001 - een tweede piek te bereiken. Sindsdien varieert de jaarlijkse vangst van krap 100.000 tot ruim 750.000 pillen. De uitschieters naar boven worden vooral verklaard door incidentele megavangsten. Dit laatste verklaart mede waarom er geen duidelijke relatie is tussen het aantal in beslag genomen pillen en het aantal zaken. Dit neemt niet weg dat het aantal zaken op de langere termijn is gestegen; tot en met 1998 ging het om minder dan 100 zaken per jaar, daarna schommelde het ruwweg tussen 200 en 300.

Naast MDMA werden ook 'ecstasyachtige' fenethylamines in beslag genomen. Zo was er een piek in het aantal MDEA-zaken in 1996 en 1997 (respectievelijk 36 en 39 zaken) en in het aantal geconfisqueerde MDEA-tabletten in de periode 1994-1998 (al dan niet in mengvorm met MDMA), terwijl dit sindsdien nog maar mondjesmaat voorkwam. En relatief forse MBDB-vangsten waren er alleen in de periode 1995-1997. Pillen met (het versnijdingsmiddel) mCPP duiken voor het eerst in de Amsterdams politiecijfers op in 2006.

Verkrijgbaarheid

Veel gebruikers zeggen dat zij (heel) makkelijk aan ecstasy kunnen komen. Het kopen van ecstasy wordt, vergeleken met cocaïne vaak al in een eerder stadium geregeld. Terwijl beide middelen hoofdzakelijk in groepsverband worden geconsumeerd, gebeurt dit bij cocaïne vaker spontaan en ongepland. De doorsnee festivalbezoeker regelt zijn ecstasy voorafgaand aan het feest. Een of meer vrienden - 'rege-laars' - uit de stapgroep hebben contact met een (thuis)verkoper (Van den Hazel, 2008). Daarnaast speelt de prijs een rol; voor het geld dat je kwijt bent aan één gram cocaïne krijg je minstens tien pillen - een vergelijking die overigens enigszins mank gaat, aangezien gebruikers maar zelden één gram cocaïne per gelegenheid nemen.

De regelaar wordt door de vriendengroep vaak als een 'weldoener' gezien omdat hij niet primair vanuit winstoogmerk handelt. Niet ongebruikelijk echter is dat de regelaar als wederdienst er wel voor zorgt dat hij niet voor zijn eigen drugs hoeft te betalen. Per slot van rekening loopt hij het meeste risico. Onderzoek onder ecstasyverkopers in San Francisco laat een overeenkomstig distributiepatroon zien (Jacinto et al., 2008a; Sales & Murphey, 2007). Raves, clubs en underground-feestjes zijn weliswaar geliefde settings om ecstasy te gebruiken, maar geen vrijplaatsen om te dealen.

Vergeleken met ecstasyverkopers opereren die van cocaïne vaker solitair. Ze zitten meestal fulltime in de business, maken duidelijke winst, zijn meer buitenstaanders en leveren volgens vaste dienstroosters op bestelling (Nabben, et al., 2008a). Het regelen van zuivere, betrouwbare pillen wordt zeer gewaardeerd omdat daarmee de gewenste roeservaring in de vriendenkring is verzekerd (vergelijk: Jacinto et al., 2008b; Sales & Murphey, 2007). Vanuit deze optiek gezien worden ecstasyverkopers die op feesten meer dan de standaardprijs vragen vaker als échte dealers gezien. Van de actuele ecstasygebruikers onder de in 2008 geënquêteerde clubbezoekers in Amsterdam kocht de helft (wel eens) zelf, ongeveer in gelijke mate verdeeld over 06-dealers, thuisdealers en/of dealers in het uitgaansleven (Benschop et al., 2009).

Prijs

De uiteindelijke consumentenprijs voor een pil hangt onder andere af van de setting, de relatie tussen koper en verkoper, de gekochte hoeveelheid en de verkrijgbaarheid. De USD (2002) rekende op grond van verkregen gegevens afkomstig van een opgerold laboratorium voordat bij een gemiddelde hoeveelheid van 80 mg MDMA-poeder per tablet uit één kilo MDMA-poeder 12.500 ecstasypillen kunnen worden vervaardigd. Afhankelijk van de grootte van de productie, de kosten voor PMK en andere chemicaliën, bedroeg de kostprijs in 2001 voor het maken van een pil 22 eurocent, inclusief transportkosten, huur en dergelijke 25 eurocent. Na doorverkoop doorloopt ecstasy nog een drietal stadia waarbij de productiekosten stapsgewijs stijgen van 90 eurocent vanaf de tabletteerplaats, naar 1,50 euro vanaf de groot-handel tot aan 2,70 euro vanaf de tussenhandel. Uiteindelijk betaalt de consument ongeveer 4-5 euro per pil.

Het confisqueren van miljoenen pillen lijkt weinig effect te hebben gesorteerd op de prijs die consumenten per pil betalen. Verschillende onderzoeken laten zien dat de ecstasymarkt in de loop van de jaren negenig in omvang fors is toegenomen en de prijs per pil navenant is gedaald (Neve et al., 2005; Neve et al., 2007). Kostte een pil tussen eind jaren tachtig en de vroege jaren negentig gemiddeld nog 35-40 gulden (omgerekend 16-18 euro) (Korf et al., 1991), in de loop van de jaren negentig beginnen de prijzen sterk te dalen (Korf, 2000; Blickman et al., 2003). En hoewel de prijzen soms behoorlijk kunnen variëren - van minder dan een euro tot een tientje per pil - bedraagt de gemiddelde prijs in 2008 ongeveer 3 euro per pil (Benschop et al., 2009). MDMA-poeder of -kristallen, die sinds een jaar of tien in ruimere mate worden aangeboden, kosten 25-30 euro per gram. Dit is omgerekend naar een pil ongeveer dezelfde prijs voor een enkele dosering van 100 mg.

Zuiverheid

Hoewel uit de resultaten van de testservice blijkt dat ecstasypillen vaak van wisselende sterkte zijn, laat maar een klein deel van de gebruikers zijn pil testen. Hetzelfde geldt voor ecstasypoeders en -kristallen.¹⁵ Afgezien van de moeite die men daarvoor moet doen, zijn de gemiddeld relatief zuivere en stabiele ecstasymarkt en de soms door de jaren heen gegroeide vertrouwensband tussen kopers en verkopers belangrijke redenen om niet te testen (Benschop et al., 2009; Nabben et al., 2008a). Niet zelden blijken verkopers op consumentenniveau zelf ook ecstasgebruikers te zijn (Blickman et al., 2003). De beruchte ecstasydip op de gebruikersmarkt in 1997 liet een, weliswaar tijdelijke, maar forse daling zien van de verkrijgbaarheid van 'betrouwbare' ecstasy. De Amsterdamse ecstasymarkt herstelde zich na deze inzinking snel en is tot en met 2008 vrij stabiel geweest.

Veruit de meeste als ecstasy geteste pillen bevatten MDMA, met een gemiddelde zuiverheid van 80-90 mg MDMA (Benschop et al., 2009). Na 2008 verslechtert - na ruim tien jaar - de (stabiele) markt. Het marktherstel aan het eind van 2009 is volgens sommigen een bewijs dat de mondiale ecstasymarkt voor grote producenten simpelweg te lucratief is om er niet in te blijven investeren.¹⁶

Marktdynamiek van ecstasy

Opeenvolgende feestgeneraties weten niet beter dan dat er, indien gewenst, altijd goedkope en kwalitatief betrouwbare ecstasy voorhanden is. Ecstasy werd een massaproduct dat door consumenten steeds vaker als een 'give away' werd gezien, dat met bijna evenveel gemak als een rondje bier kon worden uitgedeeld. Rijk werd je er in ieder geval niet (meer) van. De drastische prijsverlaging had onder andere tot gevolg dat verkopers er andere middelen bij gingen doen, overstapten op cocaïneverkoop of gewoon stopten met de handel.

Na de zomer van 2008 spreken zowel inkopers als verkopers van ecstasy opeens over een toegenomen 'schaarste' en een aanzienlijke daling van de kwaliteit. In de helft van de pillen die dan in Amsterdam (en de rest van Nederland) worden aangeboden zit het versnijding-middel mCPP, dat de nodige ongewenste bijeffecten kan hebben als

misselijkheid, hallucinaties, et cetera (Bossong et al., 2009). Zelfs de pilprijs begint sinds lange tijd weer licht te stijgen. Veel gebruikers moeten voor het eerst moeite doen om 'goede' ecstasy te vinden omdat ze vaker inferieure pillen krijgen aangeboden of zelfs nul op het rekest krijgen. De verkoopactiviteiten op de dansvloer nemen volgens portiers sterk af, en cocaïnedealers krijgen opeens meer vragen van snuivende slikkers die voorheen altijd elders hun pillen regelden. De speculaties over de plots inzakkende ecstasymarkt zijn niet van de lucht. Er zouden in de nasleep van de Olympische spelen in China strengere douanecontroles zijn, waardoor het aanbod van precursor PMK en BMK is opgedroogd en de prijzen stijgen. Anderen zeggen dat Nederlandse producenten hun markt naar het buitenland verplaatsen of beweren dat er mCPP wordt gebruikt juist omdat dit minder strafbaar zou zijn. In het najaar van 2009 lijkt de markt zich - net als de kwaliteitsdip van ruim tien jaar geleden - weer te herstellen. De zuiverheid neemt toe, verkopers kunnen vaker 'goede' pillen krijgen en er worden weer poeders en kristallen aangeboden. Wel is de vraagprijs licht gestegen en wordt er soms meer dan 5 euro per pil gevraagd.

De amfetaminemarkt

Uit de landelijke politiejaarcijfers van tussen 1998 en 2005 in Nederland in beslag genomen amfetaminepoeder blijkt dat de inbeslagname van amfetamine na 1998 fors terugloopt van 1.450 kilo naar 293 kilo per jaar, een flinke dip vertoont in de jaren 2000-2004, en na 2004 weer stijgt tot 1.576 kilo in 2005.¹⁷ Het politiekorps Amsterdam-Amstelland heeft in de periode 1992-2008 in totaal 1.300 kilo amfetaminepoeder en enkele honderdduizenden amfetaminetabletten onderschept. In de meeste jaren gaat het om enkele tientallen kilo's poeder, maar er zijn ook forse uitschieters naar boven, met ruim 400 kg in 2005 en bijna 300 kg in 2007. Bij de tabletten was de grootste jaarvangst in 1998, met ruim 200.000. Op één uitzondering na (1997) lag het aantal zaken onder de 100 per jaar.

Verkrijgbaarheid

De Amsterdamse amfetaminemarkt is kleiner dan de cocaïne- en ecstasymarkt en minder toegankelijk. Cocaïneverkopers vinden amfetamine geen lucratieve handel, terwijl amfetamineverkopers vaak ook andere middelen hebben, maar geen cocaïne. De klassieke speeddealer die enkel amfetamine verkoopt is bijna uitgestorven. De amfetaminemarkt is in tegenstelling tot die van cocaïne ('bezorgmarkt') primair een 'halersmarkt', met vooral verkoop op thuisadressen. Toch zijn er wel verkopers die amfetamine afleveren op afterfeesten. Methamfetamine wordt sporadisch aangeboden en is voornamelijk afkomstig van smokkel uit de Verenigde Staten, Engeland en Duitsland.

Prijs

De prijs van amfetamine is vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw tot aan de millenniumwisseling redelijk stabiel gebleven. Gebruikers betaalden tot de eeuwwisseling rond de 10-15 gulden (omgerekend 4,50-6,80 euro) voor een gram, niet bepaald een gevoelige aanslag op het feestbudget. Fanatieke gebruikers roemen het opwekkende effect van speed, dat veel goedkoper is dan de ook nog eens korter werkende cocaïne. Amfetaminepuristen hechten vooral aan 'verse, natte pep'. Na 2002, maar niet noodzakelijkerwijs door de invoering van de euro, is de prijs voor een gram gestegen naar 15 euro en blijft daarna stabiel. Methamfetamine is met zo'n 150 euro per gram beduidend duurder.

Zuiverheid

De zuiverheid van de amfetaminemarkt vertoont een fluctuerend maar op termijn redelijk stabiel patroon. Gedurende een korte periode (zomer 1997 tot voorjaar 1998) leken de amfetamine- en ecstasymarkt elkaar te kruisen, toen de testservice bij aangeboden ecstasy-monsters een forse stijging signaleerde van ecstasy met amfetamine - al dan niet samen met cafeïne - als belangrijkste werkzame stof (fen). Sindsdien wordt er bijna geen amfetamine meer in ecstasymonsters aangetroffen. Op grond van de in totaal 171 bij de testservice van Jellinek Preventie als amfetamine aangeboden monsters (2000-2008) bevat slechts een derde van de monsters ook primair amfetamine,

waarvan de zuiverheid bovendien een grote range vertoont tussen een 'spoortje' en 73%. De overige monsters bevatten vooral (ook) cafeïne en/of andere versnijdingsmiddelen of bijproducten. De gemiddelde zuiverheid bedraagt rond de 30%.

Marktdynamiek van amfetamine

In het afgelopen decennium is de omvang van de amfetaminemarkt in Amsterdam aanzienlijk geslonken. De omslag lijkt tegelijkertijd te zijn ingezet met de neergang van de gabbercultuur eind jaren negentig. Over de gehele panellinie ontstond een schaarste in de periode 1999-2001, terwijl de prijs opmerkelijk genoeg stabiel bleef. De kwaliteit liet evenwel veel te wensen over.¹⁸ Een verklaring hiervoor zou een tekort zijn aan benzylmethylketon (BMK), de belangrijkste grondstof voor amfetamine. Producenten gingen gebruik maken van andere stoffen met geen of een andere werking waardoor er laaggedoseerde amfetamine op de markt kwam (Niesink et al., 2006). Vanaf 2001 is er weer amfetamine van 'goede' kwaliteit op de Amsterdamse markt.

De amfetamineschaarste rond de eeuwwisseling leidde er onder andere toe dat Amsterdamse gebruikers 'in de provincie' op zoek gingen naar betrouwbare speed. Door de schaarste zijn veel speedgebruikers op cocaïne overgestapt, dat weliswaar duurder was maar wel makkelijker verkrijgbaar. Vanaf 2002 herstelde de amfetaminemarkt zich, maar de gebruikersmarkt in het uitgaansleven bevond zich op een lager niveau dan in de jaren negentig.

De markt van narcosemiddelen

De markt van narcosemiddelen – waarmee bedoeld wordt de verkoop en het gebruik buiten medische settings – is betrekkelijk nieuw. Zowel lachgas en GHB als ketamine hebben zich in de loop van de jaren negentig binnen het uitgaansleven en in thuissettings sterker geprofileerd. De markt van narcosemiddelen blijft echter beduidend kleiner dan de stimulantiamarkt. Geen van deze drie narcosemiddelen staat op lijst 1 (harddrugs) van de Opiumwet. Ketamine en lachgas vallen onder de Wet op de Geneesmiddelenvoorziening (WOG).¹⁹ GHB is in 2002 van de WOG overgeheveld naar lijst 2 van de Opiumwet (met voornamelijk cannabis). Net als bij stimulantia geldt dat er wordt opgetreden tegen de productie en verkoop van narcosemiddelen.

Toen het gebruik van lachgas populair werd, is de politie verschillende keren opgetreden tegen de verkoop van lachgasballonnen. In juni 1998 werd een Amsterdamse partyorganisator veroordeeld omdat hij op heterdaad betrapt werd met een tank lachgas en ballonnen verkocht.

De GHB-markt is volgens de *Criminaliteitsbeeldanalyse synthetische drugs en precursoren* van de KLPD (2008) klein. Er wordt slechts een enkele keer een productieplaats van GHB aangetroffen. GHB wordt binnen de vriendenkring meestal doorverkocht, maar ook vaak weggegeven omdat het goedkoop is. De GHB-markt is redelijk overzichtelijk – een situatie die sterk doet denken aan de beginperiode van de ecstasemarkt, met korte lijnen tussen producenten, leveranciers en consumenten (De Loor, 1989; Korf et al., 2002; Korf & Verbraeck, 1993). In 2004 werd in totaal 23 kilo GHB in beslag genomen en in 2005 ruim 105 liter GHB, waarvan bijna 100 liter op één locatie (KLPD, 2006). In 2007 werd 3½ kilo en bijna 125 liter GHB in beslag genomen, maar in 2006 niets. De Amsterdamse politie registreert vanaf 1998 de eerste GHB-confiscaties die in de daaropvolgende jaren gemiddeld slechts enkele liters per jaar bedragen. Het aantal onderzoekszaken stijgt echter van één in 1997 tot 67 in 2003, waarna het aantal zaken in 2004-2005 terugvalt tot twintig, maar vanaf 2006 weer verdubbelt tot rond de veertig per jaar.

Ketamine wordt voor het eerst in het jaar 2000 door het Amsterdamse politiekorps geconfiscieerd; in de periode 2000-2008 gaat het in totaal om ruim 3 kilo.

Sinds midden jaren nul is er een groeiende tendens dat GHB- en ketaminegebruik steeds minder tot privésettings beperkt blijft en in toenemende mate (ook) in het uitgaansleven plaatsvindt. Er zijn indicaties dat door de ecstasyschaarste in 2008-2009 (nieuwe) gebruikers vaker zijn gaan experimenteren met GHB en lachgas.

Lachgas

Terwijl het gebruik van medisch lachgas als anestheticum afneemt (Van Deijck, 1998), lijkt het recreatieve gebruik sinds de jaren negentig juist toe te nemen (Lighthart & Snel, 1998). In de periode 1995-1997 beleefde lachgas een hoogtepunt in het Amsterdamse uitgaansleven. Behalve op feesten werd lachgas aangeboden in smartwinkels, tijdens straatfeesten, in het Vondelpark en op straat in de nabijheid van horecagelegenheden. In het piekjaar 1996 leek de lachgasmarkt onuitputtelijk. Er was een 'lachgaslijn' actief die op privésettings leverde. Verkopers van lachgas konden redelijk eenvoudig lachgascilinders bemachtigen via tussenhandelaren die contacten hadden met leveranciers. De inkoop van een fles kostte destijds rond de honderd gulden (circa 45 euro), plus 25 gulden borg. Een enkele lachgasverkoper kocht zijn flessen via een tussenhandelaar met contacten in het medische circuit. Het aanbod van lachgas in het reguliere uitgaansleven nam af toen de politie lucht kreeg van de lucratieve handel, en clubuitbaters en feestorganisatoren maanden om de verkoop van lachgas op feesten aan banden te leggen. Er wordt de laatste tien jaar zelden meer lachgas aangeboden op feesten. Het huidige lachgasgebruik blijft voornamelijk beperkt tot de huiskamer en kleine feestjes. De patronen worden ingekocht bij de groothandel, waarna het lachgas met behulp van een slagroomsput in een ballon wordt geperst en vervolgens geïnhaleerd.²⁰

Midden jaren negentig kostte een met lachgas gevulde ballon in Amsterdam 5 gulden (circa 2,25 euro) of drie voor een tientje. Na de piekperiode werd in het uitgaansleven tot 2001 op kleine schaal lachgas verkocht. The Spunx was de laatste club waar drie maten

ballonnen werden verkocht: een kleine voor 5 gulden, een medium 7,50 gulden en een 'Obelix' voor 12,50 gulden. Door de lachgasrage ontdekten gebruikers ook de 'slagroompatronen' die bij Blokkerfilialen en horecagroothandels verkrijgbaar waren en berekend naar de prijs per ballon veel goedkoper zijn dan de ballonnen van commerciële tappers. Bij de groothandel kost een doosje van vijftig slagroompatronen ongeveer 12,50 euro, wat volgens gebruikers neerkomt op 50 eurocent per ballon.

Lachgas wordt aangeboden in verschillende kwaliteiten en kwantiteiten. Over de zuiverheid kan alleen worden vermeld dat medisch lachgas in ziekenhuizen wordt gebruikt en het minder zuivere industrieel lachgas voor toepassingen in de levensmiddelenindustrie, zoals slagroompatronen.

GHB

Halverwege de jaren negentig wordt GHB voor het eerst gesignaleerd in het smartshopcircuit. Het middel werd aanvankelijk via het reguliere circuit in gestandaardiseerde doseringen bij Amerikaanse groothandels ingekocht. In 1995 verschijnen paginagrote advertenties van GHB in enkele dansbladen. GHB werd gepromoot als een legaal alternatief voor ecstasy, vandaar ook de naam 'vloeibare ecstasy' (Korf et al., 2002).²¹ Na verschillende incidenten werden smartwinkels door de overheid gemaand om GHB uit het assortiment te halen. Rond de eeuwwisseling komt het gebruik van GHB in een stroomversnelling en begint de markt te groeien. Gebruikers vinden GHB over het algemeen makkelijk verkrijgbaar. Ze betrekken het via verkopers of vervaardigen thuis GHB voor eigen gebruik en/of vriendenkring. De grondstoffen GBL en NaOH worden aangeschaft via internetleveranciers.²²

De prijs van GHB is al geruime tijd stabiel. Een liter GHB kost de eerste jaren tussen de 150 en 225 euro en voor een halve liter wordt tussen de 75 en 125 euro gevraagd. De marktprijs van een buisje GHB (5 ml) varieert van 1 tot 10 euro, maar meestal wordt er 5 euro betaald. Door het toegenomen aanbod zijn de literprijzen in de afgelopen periode gezakt tot 100-150 euro. Wie zelf besluit om GHB te maken betaalt in 2008 bij een internetleverancier tussen de 65 en 90 euro voor een liter GBL. Daarmee kan met natronloog en gedemineraliseerd water

- voor een luttel bedrag bij elke drogist verkrijgbaar - GHB worden vervaardigd. Een kleine rekensom leert dat uit een liter GBL drie liter GHB kan worden gemaakt. Omgerekend bedraagt de kostprijs voor een standaard dopje (5 ml) dan slechts 10 eurocent.

GHB wordt zelden in poedervorm en vrijwel altijd in vloeibare vorm aangeboden. Slechts weinig gebruikers weten iets over de zuiverheid van GHB. De kwaliteit wordt vaak beoordeeld op de dikte van de GHB vloeistof: hoe stroperiger de substantie hoe beter de kwaliteit zou zijn. De afgelopen jaren worden er enige tientallen GHB-monsters per jaar bij de Amsterdamse testservice aangeleverd. De gemiddelde zuiverheid van de monsters, die in de meeste gevallen ook werkelijk GHB bevatten, blijft door de jaren heen stabiel. In 2008 liep de zuiverheid van de monsters uiteen van 13% tot 54%, met een gemiddelde zuiverheid van 43%.²³

Ketamine

Halverwege de jaren negentig wordt ketamine voor het eerst in het Amsterdamse drugsmilieu gesignaleerd, in poedervorm, als vloeistof en een heel enkele keer als pil.²⁴ De ketaminemarkt kan in de beginperiode worden getypeerd als een verborgen en enigszins avontuurlijke markt. Reizigers en psychonauten met connecties in de partyscene haalden de ketamine uit Azië en Latijns-Amerika. Daarbij werd de vloeistof voor het vliegtransport in grotere flessen overgegoten waarna het in Nederland tot poeder werd ingedampt (Nabben & Korf, 2000a). De verkrijgbaarheid blijft tot 2005 wisselend, waardoor de vraag soms groter was dan het aanbod. Omdat meer dealers ketamine zijn gaan verkopen is het aanbod gegroeid. Er zijn tegenwoordig meerdere soorten ketamine op de markt, in de meeste gevallen poeder of transparante kristalletjes. Zowel gebruikers als dealers vermoeden dat een deel van de ketamine niet zoals vroeger wordt ingedampt, maar uit legale farmaceutische laboratoria afkomstig is. Ketamineverkopers bieden meestal ook andere illegale middelen aan.

Voor een flesje ketamine (onder andere Ketalar en Ketaset) van 500 mg werd buiten het medische circuit eind jaren negentig tussen de 75 en 150 gulden (circa 35-70 euro) betaald. Ter vergelijking: in India kostte een flesje ketamine in die tijd slechts één gulden. De markt

van ketaminepoeder is veel groter. Gebruikers betaalden eind jaren negentig 60-100 gulden (circa 27-45 euro) voor een gram. Door de toegenomen vraag en het geringe aanbod steeg de prijs naar 50-70 euro per gram aan het begin van de 21e eeuw. Daarna is de prijs van ketamine bijna gehalveerd en anno 2008 kost een gram tussen de 35 en 40 euro.

Hoewel ketamine slechts sporadisch wordt aangeleverd bij de Amsterdamse testservice, is er in de afgelopen jaren sprake van een lichte stijging.²⁵ Volgens de landelijke DIMS testservice bedraagt de gemiddelde zuiverheid in 2007 van ketamine 73%, hetgeen vrij zuiver is.²⁶

Conclusie

Nederland, Amsterdam in het bijzonder, speelt binnen Europa een belangrijke rol in de distributie van cocaïne en synthetische drugs. Inbeslagnames van drugs zijn een indicatie van ontwikkelingen op de drugsmarkt, maar weerspiegelen vooral de prioriteiten in de drugsbestrijding. Politie cijfers zeggen daarom weinig over omvang en gebruik. De drugsmarkt kent een cyclisch verloop, waarbij populaire drugs een poos in de vergetelheid raken en op een later tijdstip bij andere bevolkingsgroepen weer in zwang raken. Naast de 'verborgen markt' op het hogere niveau is er een 'open markt' op consumentenniveau. De Amsterdamse consumentenmarkt kan worden verdeeld in monodealers en polydealers; thuisdealers en bezorgers.

De marktdynamiek van cocaïne op consumentenniveau is gegroeid doordat trendsetters op termijn pillenmoe werden en de status van ecstasydealers vanwege de lage prijs afnam. Met de komst van de mobiele telefoon wisten klanten en verkopers elkaar steeds sneller te vinden. Het cocaïnegebruik piekte rond de eeuwwisseling toen veel hippe cafés en lounges hun deuren openden en de alcoholindustrie op volle toeren draaide. De feestgeneratie heeft ruim tien jaar (1998-2008) goedkope en kwalitatief betrouwbare ecstasy weten te bemachtigen, waarna ze opeens geconfronteerd werd met 'schaarste', inferieure kwaliteit en een stijgende pilprijs. Gebruikers moesten meer moeite doen om 'goede' ecstasy te vinden. Cocaïnedealers krijgen meer vragen van snuivende slikkers. In het najaar van 2009 lijkt de

markt zich – net als de kwaliteitsdip in 1997 – weer te herstellen, hoewel de vraagprijs licht gestegen is.

De omvang van de amfetaminemarkt is fors geslonken. De omslag lijkt tegelijkertijd te zijn ingezet met de neergang van de gabbercultuur eind jaren negentig. Er ontstond een schaarste in de periode 1999-2001 en de kwaliteit liet vaak te wensen over. Vanaf 2001 is er weer amfetamine van 'goede' kwaliteit verkrijgbaar. Een deel van de speedgebruikers is vanwege de schaarste op cocaïne overgestapt. Vanaf 2002 herstelde de amfetaminemarkt zich, maar de gebruikersmarkt in het uitgaansleven bleef op een lager niveau dan in de jaren negentig.

De markt van narcosemiddelen is betrekkelijk nieuw. Zowel lachgas, GHB als ketamine hebben zich vanaf het midden van de jaren negentig in thuissettings sterker geprofileerd. Sinds midden jaren nul is er een groeiende tendens om GHB en ketamine (ook) in het uitgaansleven te gebruiken. Er zijn indicaties dat door de ecstasyschaarste in 2008-2009 (nieuwe) gebruikers vaker zijn gaan experimenteren met GHB, lachgas en in mindere mate ook met ketamine.

NOTEN

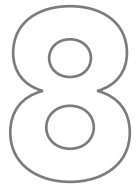
De **drugsmarkt** van de Amsterdamse uitgaanswereld

- 1 De USD is opgericht in 1997 en sinds 2003 opgegaan in de Nationale Recherche (Neve et al., 2005).
- 2 Bijvoorbeeld MBDB (EMCDDA, 1999a), 4-MTA (EMCDDA, 1999b), PMMA (EMCDDA, 2003b), 2C-1, 2C-T-2 en 2C-T-7 (EMCDDA, 2003a) en TMA-2 (EMCDDA, 2004).
- 3 Niet meegeteld zijn de mixtabletten die verschillende stoffen bevatten als bijvoorbeeld MDMA en 2-CB.
- 4 De Amerikaanse distributeur in Los Angeles was aanvankelijk van plan om MDMA in 1981 als 'empathy' op de markt te brengen (Eisner, 1989; Iversen, 2008), wat trouwens beter aansluit bij de werking van het middel. Maar hoeveel consumenten weten wat 'empathy' precies betekent?
- 5 Uit een studie van Grossman & Chaloupka (1998) blijkt dat er een relatie is tussen de prijsontwikkeling van snuifcocaine en de vraag. Een daling van de prijs leidt tot een (beperkte) stijging van gebruik. Hoewel wordt gesuggereerd dat de vraag ongeacht de prijsontwikkeling in de toekomst licht zal toenemen, heeft een permanente prijsreductie als gevolg van bijvoorbeeld legalisatie naar alle waarschijnlijkheid vooral een effect op het recreatieve gebruik bij jongvolwassenen.
- 6 Volgens interviews van Cohen (1989) met 'cocainegebruikers in niet-deviante subculturen' was in 1987 de gemiddelde prijs echter 180 gulden voor een gram, vooral op basis van de aanschaf van kleinere hoeveelheden en daarom duurder. In 1991 vonden Korf et al. (1994) een prijs van gemiddeld 219 gulden per feitelijk (in het laboratorium bepaald) gram. Naast het feit dat het hier het ware gewicht betrof, ging het vooral om 'pakjes' en 'bolletjes', die verhoudingsgewijs meestal duurder zijn dan wanneer een hele gram wordt aangeschaft.
- 7 Verschillende kilo-inkopers bevestigen de forse prijsstijgingen van cocaïne in de afgelopen jaren. Lagere kiloprijzen gelden voor kwalitatief slechtere cocaïne.
- 8 Veel cocaineverkopers verkopen geen exacte gram - en gebruikers weten dat vaak ook wel.
- 9 Uit dealersbronnen vernemen we dat er rond 2006-2007 meer handel is ontstaan rond fenacetine, dat voor 1.100-1.200 euro per kilo op de markt te koop is.
- 10 Connaisseurs classificeren deze kwaliteit meestal als 'flake', 'parelmoer' of 'flex' wanneer het blok uit verschillende lagen bestaat of er 'vissenschubbetjes' zichtbaar zijn. Hiermee is overigens nog niet gezegd dat 'puur van het blok' ook betekent dat het nooit versneden is. Het komt immers voor dat het blok zuivere cocaïne behandeld wordt, alsnog versneden wordt en later weer tot blok geperst.
- 11 Eind 2004 zijn in Nederland, waaronder ook in Amsterdam, circa twintig mensen met acute vergiftigingsverschijnselen opgenomen na het gebruik van met atropine vervuilde cocaïne. Atropine, dat een hallucinogene werking heeft en in zeer kleine dosis al gevaar voor de gezondheid oplevert, is voor zover bekend nooit eerder als versnijdingsmiddel bij cocaïne gebruikt (Rigter et al., 2005).
- 12 De maximaal haalbare zuiverheid van cocaïne is 89%. Naast cocainebijproducten worden aangetroffen: levamisol (immunostimulerend geneesmiddel), fenacetine (pijnstiller), procaïne en lidocaïne (op cocaïne gelijkende lokale verdovingsmiddelen) en/of cafeïne.
- 13 Onderzoekers en bestrijders wijten dit onder andere aan de switch van 'pepboeren' en 'amfetaminekoningen' uit vooral het zuiden van het land, toen amfetamine strafbaar werd gesteld en ecstasy onder hun aandacht kwam vanwege het verbod in Amerika en even later ook in Nederland (Husken & Vuijst, 2002).
- 14 In korte tijd werden 117 online winkels in 17 EU-Landen getraceerd, aangevoerd door Groot-Brittannië en Nederland (EMCDDA, 2009).
- 15 Een gram 'puur' MDMA poeder bevat 840 mg MDMA, het equivalent van ongeveer 10 ecstasytabeltten. De gemiddelde zuiverheid van 73% is gezien de maximaal haalbare 84% zeer hoog te noemen.
- 16 De ingezakte ecstasymarkt kan volgens narcotica-experts niet direct worden vertaald als gevolg van meer confiscaties van ecstasy, de precursor PMK en/of het vaker oprollen van ecstasylaboratoria. Het vermoeden bestaat dat er op hoog handelsniveau een shift heeft plaatsgevonden die doorwerkt op retailniveau. Eind 2009 krijgen we uit verschillende bronnen te horen dat er zuivere ecstasy uit Canada naar Nederland wordt geëxporteerd, maar ook dat Amsterdamse Chinezen bij de productie betrokken zijn en vooral ecstasy exporteren naar landen waar men bereid is meer voor een pil te betalen dan de vervende Nederlanders.
- 17 Het aantal in beslag genomen amfetaminetabletten is hier omgezet naar kilo's.
- 18 Het DIMS sprak van een landelijke schaarste toen het in 1999 en 2000 een zeer sterke daling signaleerde van het aantal voor analyse aangeboden speedmonsters. Ook de gemiddelde hoeveelheid amfetamine in speedmonsters daalt in dezelfde periode sterk (Niesink & Wychgel, 2006).
- 19 Artikel 2 verbiedt onbevoegden geneesmiddelen te bereiden of af te leveren. En Artikel 3, lid 4 stelt dat het verboden is om ongeregistreerde farmaceutische specialités en preparaten te bereiden of te verhandelen, dan wel om ze ter aflevering in voorraad te hebben.
- 20 Op YouTube zijn tientallen filmpjes te bezichtigen van lachgasfeestjes.
- 21 Een grote partij G-spot die 'gewoon' GHB bleek te zijn is uit de handel gehaald.
- 22 Ongeveer 1 op de 10 gebruikers zegt wel eens grondstoffen op internet besteld te hebben voor het vervaardigen van GHB (Korf et al., 2002b). Door beide middelen in een pan samen te voegen, volgens een via internet in omloop zijnde formule, kan op vrij eenvoudige wijze GHB worden gemaakt op het thuisfornuis. Het goedje begint na reactie flink te borrelen. Pas als alle natronloogkorrels zijn opgelost en de juiste pH-waarde is verkregen is de GHB klaar.
- 23 Dat is gemiddeld minder zuiver dan de geanalyseerde 48 monsters van GHB in 2001 van 54% (Korf et al., 2002b). De maximaal haalbare zuiverheid van GHB in poedervorm is 82%; in vloeibare vorm 55%.
- 24 De binnenlandse markt wordt - behalve met vers ingedampt ketaminepoeder uit het buitenland - volgens anderen ook bediend door een enkele veearts of apotheker. Het is bekend dat er in maart 1992 op houseparty's ketaminepillen als ecstasy werden verkocht. Een flyer die werd verspreid bevatte de volgende waarschuwing: 'Pas helemaal op voor een WITTE PLATTE pil van 9x4mm (groef aan één kant). Deze bevat KETAMINE, een NARCOSE middel'.
- 25 Het aantal aangeleverde ketaminepoeders loopt na het millennium langzaam op, met een opvallende stijging in 2007, wanneer een verdubbeling van het aantal ketaminepoeders plaatsvindt ten opzichte van het jaar daarvoor (DIMS, 2005, 2006, 2007, 2008).
- 26 De maximaal haalbare zuiverheid van ketamine in poedervorm is 87%.

Ecstasy: het succes van een 'psychedelische amfetamine'

Ecstasy is de populaire benaming voor MDMA (3,4-methyleen-dioxy-meth-amfetamine). De chemische verbinding werd in 1912 voor het eerst gesynthetiseerd door de farmacologische firma Merck te Darmstadt en vervolgens in 1914 gepatenteerd, overigens niet als geneesmiddel. Daarna bleef het middel decennialang onopgemerkt (Holland, 2001). De molecuulstructuur van MDMA, een fenethylamine, toont chemische verwantschap met safrololie (voorkomend in sassafras en nootmuskaat), amfetamine en mescaline (Grob, 2000). MDMA werd in jaren vijftig van de vorige eeuw voor het eerst op dieren getest en in de jaren zeventig ook op mensen (Grob, 2000; Holland, 2001). Het Amerikaanse leger, in het kader van de Koude Oorlog doctrine op zoek naar het ultieme waarheidsserum,

experimenteerde in het diepste geheim met tientallen psychoactieve middelen, waaronder MDA, de oudere broer van MDMA, op 'vrijwilligers' (Lee & Shlain, 1992; Siegel, 1986; Stevens, 1987). Nadat politieagenten in Chicago een ecstasymonster op straat hebben gekocht, verschijnt MDMA in 1972 voor het eerst in de politiestatistieken van de DEA, de Amerikaanse Drug Enforcement Administration (Kirsch, 1986). Mede door de Amerikaanse chemicus Shulgin raakt MDMA in de jaren zeventig opnieuw in de belangstelling. In het vuistdikke boek Pihkal openbaart het echtpaar Shulgin & Shulgin (1991) een chemische groep van 178 fenethylamines. MDMA, dat 'the penicillin for the soul' wordt gedoopt, komt na jarenlang zelfonderzoek van tientallen varianten als favoriet uit de bus.

Van **therapeuticum** tot dansdrug

Nadat de Verenigde Staten in 1968 het ook als therapeuticum gebruikte LSD strafbaar stelden, wordt in kringen van Amerikaanse therapeuten eerst MDA en vervolgens MDMA als een alternatief en probaat hulpmiddel gezien (Iversen, 2008).² Er worden empatogene en entactogene kwaliteiten en effecten aan toegedicht als: angstreductie, openheid van emoties, emotionele verbondenheid, welbehagen, euforie, introspectie, zelfinzicht, et cetera. (Eisner, 1989; Greer & Tolbert, 1990; Holland, 2001; Nichols, 1986; Seymour et al., 1986; Shulgin, 1986). Ook na de strafbaarstelling in 1986, blijft MDMA in

de VS clandestien voor psychotherapeutische doeleinden gebruikt worden (Holland, 2001; Stevens, 1997; Sumnall et al., 2006) bij de behandeling van onder andere posttraumatische stress, suïcidaliteit, fobieën, depressie, terminale ziekte en relatieproblemen (Adamson & Metzner, 1988; Greer & Tolbert, 1986; Grinspoon & Bakalar, 1986; Grob, 2000).³ Als een ware evangelist brengt de Brit Saunders (1993, 1995 en 1997) MDMA bij een Europees publiek onder de aandacht: "I truly believe that ecstasy has improved the quality of my life" (Saunders, 1995:4).

De mondiale verspreidingsfase neemt een aanvang in de jaren tachtig, wanneer MDMA - mede onder invloed van een innoverende distributeur - de pakkende reclamenam 'ecstasy', kortweg XTC of X krijgt toebedeeld.⁴ De populariteit neemt allengs toe wanneer ecstasy ook

het imago van 'love drug' krijgt. De Amerikaanse antropologen Agar & Reisinger (2004:254) verklaren het succes van ecstasy met de stelling dat het gaat om "a product for marketing rather than a disease that is transmitted".⁵ Ecstasy waaiert uit naar uiteenlopende milieus van new agers, travellers, gays, studenten, therapeuten, zakenmensen, djs, hippies, partytoeristen, et cetera (Agar & Reisinger, 2004; Beck & Rosenbaum, 1994; Collin & Godfrey, 1997; Watson & Beck, 1991) en het gebruik verspreidt zich als een olievlek vanuit de Verenigde Staten en India (Goa en Bhagwan-aanhangers) naar Ibiza en Groot-Brittannië (1987), Nederland en België (1988), waarna de rest van de wereld snel volgt.

Aangezien ecstasy zich tien jaar na het 'verborgen' therapeutisch gebruik over Amerikaanse steden begint te verspreiden, zijn de eerste sociaal-wetenschappelijke studies ook afkomstig van Amerikaanse wetenschappers. Beck et al. (1989) typeren ecstasy als een kameleonachtige drug, die ingang vindt bij verschillende groepen en in verschillende settings. Studenten waarderen de euforische werking en de psychoactieve 'mildheid'. Bij yuppies, met hun overvolle werkagenda, past het middel perfect in een rationeel geregisseerde hedonistische leefstijl. New age aanhangers roemen ecstasy wegens de spirituele en contactvergrotende werking en homomannen exploreren het erotogene universum. De Dallas 'rich kids' ten slotte slikken ecstasy louter voor 'fun'. Ecstasy maakt zowel bij mannen als vrouwen sensuele gevoelens los (Buffum & Moser, 1986). Hoewel de seksuele prestatie door het uitstel van orgasme vertraagd wordt, ervaren de meeste ecstasygebruikers onder invloed van de drug meer seksuele opwinding en voldoening (Zemishlany et al., 2001).

In een vroege studie naar aard, omvang en verspreiding van ecstasy onder Amsterdamse gebruikers, concluderen Korf et al. (1991) dat de set en setting voor een belangrijk deel bepalen hoe gebruikers de roes beleven. Thuisgebruikers prefereren een intieme en gecontroleerde omgeving die naar eigen wens beïnvloed kan worden door ruimte te geven aan spontane impulsen die tijdens de roes kunnen ontstaan. Bij hen ligt de nadruk op de psychoactieve eigenschappen van ecstasy: op sociaal-empatisch (onder andere persoonlijke gesprekken, contacten leggen), esthetisch (onder andere verkleedpartijen, dansen, muziek luisteren), sensueel en erotisch (onder andere massage, seks),

spiritueel (onder andere toepassingsrituelen, yoga, meditaties, afzondering) en op creatief niveau. Het willen ondergaan van de effecten in intieme settings sluit aan bij de motieven van thuisgebruikers. Uitgebruikers daarentegen ondergaan de ecstasyroes liever in settings die in het teken staan van party's, met visueel en auditief spektakel. De nadruk ligt hier op energie en dansen. Uitgebruikers gaan, in tegenstelling tot thuisgebruikers, eerder op zoek naar externe zintuiglijke prikkels die ze het liefst in collectief verband en op grootschalige gelegenheden ondergaan. Daarnaast bevindt zich in het onderzoek van Korf et al. (1991) een groep gebruikers die tussen beide settings switcht, maar waarbij ecstasy het liefst in kleinschaliger verband wordt gebruikt op besloten feesten, in de natuur, het park, aan het strand of in het museum. Deze waarnemingen zijn consistent met andere, ook recentere studies, waarin eveneens sprake is van een bewuste, ceremoniële en doelgerichte consumptie binnen een setting die daar in de gebruikersoptiek het beste bij past (Hansen et al., 2001; Panagopolous, 2005). Fendrich et al. (2003) zien buiten de context van clubs en raves een toenemende variëteit aan locaties waar ecstasy wordt genomen en waarbij gebruikers zelfs op eenzelfde setting verschillende verwachtingen van het middel kunnen hebben (Sumnall et al., 2006).

In grote meerderheid zien de respondenten in studies zichzelf als recreatieve gebruikers, aangezien hun maatschappelijk functioneren er weinig tot niet onder lijdt en de roes kan worden ingepast binnen andere sociale verplichtingen als werk, opleiding, familie, et cetera (Beck & Rosenbaum, 1994; Solowij et al., 1992). Ecstasygebruikers beschouwen hun gedrag over het algemeen niet als onverantwoordelijk, nutteloos en apart van de mainstream (Bahora et al., 2009; Shildrick, 2002; Shiner & Newburn, 1997). De afgewogen balans tussen het maximaliseren van plezier en het minimaliseren van risico's, door controle te houden over de roes, typeert Sassastalli (2001) als 'domestication of pleasure' en een uiting van 'tamed hedonism'. Diverse studies wijzen op het specifieke karakter van de ecstasyroes, die in tegenstelling tot die van crack, heroïne en tabak (Cole & Sumnall, 2003; Russel, 1993) 'zelflimiterend' van aard is (Agar & Reisinger, 2004). Wanneer de negatieve effecten van de roes de positieve gaan overheersen, gaan gebruikers doorgaans minder frequent ecstasy nemen of stoppen ze volledig met gebruik (McElrath & McEvoy, 2002; Murphy et al., 2006; Peters, 2008; Vervaeke, 2009). Tegelijkertijd is ecstasy, net als veel

andere middelen (producten), onderhevig aan sociaal-culturele en markteconomische cycli, waarbij opeenvolgende (sub)generaties consumenten meer of juist minder ontvankelijk blijken te zijn voor recreatief en/of extremer middelengebruik (Agar & Reisinger, 2004; Bahora et al., 2009; Measham, 2004b).

Radicale innovatie van techniek, muziek en farmacologie

Pioniers van het eerste uur zien de zomer van 1988 als kantelpunt, waarbij housemuziek én ecstasy samen een kettingreactie ontlokten in het Amsterdamse uitgaansleven (hoofdstuk 5). Volgens marketingdeskundige Jacobs (2008) hangt het succes van een 'radicale innovatie' af van twee aspecten: de technisch-functionele én de culturele. Een innovatie moet nuttig en gebruiksvriendelijk zijn en aansluiten bij de bestaande normen en waarden, maar moet tegelijkertijd ook spannend zijn voor consumenten.

De housecultus ontstond toen drie verschillende sporen – technologisch, cultureel en farmacologisch – samen kwamen. Maar zoals bij elke radicale innovatie vond ook de 'houserevolutie' niet in één klap plaats. De drie terreinen kenmerkten zich oorspronkelijk door hun eigen autonome dynamiek. Op het technologische vlak werd de uitvinding van de Roland TB-303, een synthesizer, in Japan (1984) aanvankelijk zelfs als een technologische mislukking gezien. Muzikanten wisten niet goed raad met het gebruiksonvriendelijke apparaat en dumpten de synthesizers enige tijd na aankoop weer op de markt, waar het via omwegen bij de eerste techno- en housepioniers in Chicago en Detroit terecht kwam.

Ook cultureel gezien kwam house niet opeens uit de lucht vallen. De Amerikaanse 'dance music culture', die met disco in de jaren zeventig en tachtig al een voorloper was van house, vormde een belangrijke inspiratiebron voor dj's op zoek naar nieuwe elektronische muziekstijlen, waarop met behulp van hallucinant repeterende ritmes urenlang kon worden gedanst (Haden Guest, 1997; Lawrence, 2003; Shapiro, 2005). De elektronische club- en acid house waaide tegen het einde van de jaren tachtig via Amerikaanse (underground) discotheken in Chicago, Detroit en New York over naar het Europese continent.⁶ Wetenschappers gingen zich eveneens verdiepen in de culturele en

zintuiglijke betekenis van 'rave music', 'dance cultures' en de invloed van dj's op de jongerencultuur (Brewster & Broughton, 2000; Collin & Godfrey, 1997; Haslam, 1998; Owen, 2003; Reynolds, 1998, 1999). Ecstasy blijkt een ideaal middel voor 'prolonged trancedancing' (Beck & Rosenbaum, 1994). House en ecstasy worden geactiveerd door een 'energyflash' en door het dansen verbonden, waardoor alles één wordt. Reynolds (1998) beschrijft deze magie treffend: "All music sounds better on E - crisper and more distinct, but also engulfing in its immediacy. House and techno sound especially fabulous. The music's emphasis on texture and timbre enhances the drug's mildly synaesthetic effects, so that sounds seem to caress the listener's skin. You feel like dancing inside the music; sound becomes a fluid medium in which you're immersed" (Reynolds, 1998:xxv).

Naast de nieuwe technologische en culturele input, waarbij disco de dansslinger doorgaf aan house, speelden ook de farmacologische eigenschappen van ecstasy mee: een milde synergie van LSD en amfetamine. De opkomst van dit 'nieuwe' middel creëerde een unieke club- en ravecultuur. Collin & Godfrey (1997:9) zien de komst van de ravecultuur en ecstasy als de som van de daaraan voorafgaande evolutie op verschillende terreinen. "Ecstasy culture was no freak storm that burst miraculously from the ether; instead, it was part of an evolving narrative of the development and refinement of the technologies of pleasure that crossed continents and cultures before ultimately converging to establish a series of pirate utopias..."

Typerend voor ecstasy is dat het op raves in zowel Europa als in Amerika en Australië populairder is geworden dan in enige andere setting (Lenton et al., 1997; Ter Bogt, 2002; Ward & Fitch, 1998). Dat het middel én de gebruikers niet aan de dominante, stereotype beelden over drugs en drugsgebruikers voldeden, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het succes ervan (Agar & Reisinger, 2004; Bahora et al., 2009; McElrath & McEvoy, 2001a, 2001b; Sumnall et al., 2006). Ecstasy is een stimulant, maar toch anders dan amfetamine en cocaïne. Het middel heeft ook een (mild) psychedelische kant, die beter beheersbaar is dan bij LSD en paddo's. Net als alcohol fungeert ecstasy veelal als een prosociaal middel, maar empatischer. Ten slotte is ecstasy niet zo verslavend als heroïne, tabak, crack en alcohol (Nutt et al., 2007; Van Amsterdam et al., 2009).

Ecstasy ontpopte zich kortom als een uniek 'prototypisch' middel dat het feestbloed sneller deed stromen in een compleet nieuwe ambiance. Studies in Amerika, Europa en Australië zien een krachtige samenhang tussen housemuziek en drugsgebruik, waarbij vooral ecstasy als de 'quintessential drug' en katalysator wordt gezien voor middelengebruik in de dancecultuur (Beck & Rosenbaum, 1994; Boys et al., 1997; Collin & Godfrey, 1997; Forsyth, 1997; Korf et al., 1991; Measham, 2001; Mulder et al., 2009; Parker et al., 1998; Van de Wijngaart et al., 1997).

Ecstasy: utopie of dystopie?

De verbreding van de drugs- en gebruikersmarkt heeft het uitgaanslandschap diepgaand beïnvloed (Collin & Godfrey, 1997; Korf et al., 1991; Nabben et al., 2005c; Reynolds, 1998, 1999; Rietveld, 1998). Volgens longitudinaal onderzoek in Groot-Brittannië heeft ecstasy duidelijk zijn sporen achtergelaten in de dancecultuur (Measham, 2001). De populariteit van ecstasy laat een duidelijke trendbreuk in patronen van drugsgebruik zien, die zich voorheen in Europese landen verschillend ontwikkelden (Griffiths et al., 1997). Met de opkomst en verspreiding van ecstasy breekt ook een nieuwe fase aan in de sociale geschiedenis van de Nederlandse drugscultuur. Ecstasy wordt dé gangmaker onder de uitgaansdrugs. De snelle verspreiding maakt tevens duidelijk dat langdurig bestaande en ogenschijnlijk stabiele situaties in het drugsgebruik plotseling kunnen veranderen (Schreuder & Broex, 1998). Maar ecstasy heeft volgens Reynolds (1998) als 'utopiaat' en de cultuur eromheen ook een 'dystopische' kant. Het tijdelijke verlangen naar de 'hemel op aarde' ontaarde soms ook in excessief gebruik (hoofdstuk 5).

Toch zien de hulpdiensten op Nederlandse dance-events over een langere termijn (1997-2006) vooral een voortschrijdende matiging. Bij de incidenten halveerde het aan middelen gerelateerde aandeel in deze periode van 58% naar 28%. Het percentage ecstasygerelateerde incidenten daalde eveneens fors en wordt sinds 2004 zelfs overtroffen door het percentage alcoholincidenten (Krul, 2008). Hoewel bezoekers van dance-events hogere prevalentiecijfers voor ecstasy laten zien dan clubbezoekers (Benschop et al., 2009), is er na

de eeuwwisseling over de hele linie een tendens van meer beheerst ecstasygebruik. 'Bingen' op pillen komt weliswaar nog voor, maar de feestende 'zombie' staat steeds vaker voor schut bij vrienden (Nabben et al., 2007). Veruit het hoogste percentage ecstasygebruikers onder bezoekers van dance-events wordt landelijk in 2001-2002 gerapporteerd (Ter Bogt & Engels, 2005). Het aantal ecstasygerelateerde ambulanceritten in Amsterdam in de periode 2001-2008 blijft echter redelijk stabiel vergeleken bij het veel grotere en stijgende aantal alcoholincidenten (Buster, 2009).⁷ De geanticipeerde negatieve lichamelijke en emotionele gevolgen van ecstasygebruik dragen ertoe bij dat jongeren (op termijn) hun gebruiksfrequentie (drastisch) minderen (Engels & Ter Bogt, 2004; Nabben, et al., 2007; Ter Bogt & Engels, 2005). De gemiddelde leeftijd van actuele ecstasygebruikers in Amsterdam steeg van 25 jaar in 1997 tot 28 jaar in 2005 (NDM, 2008).

Als de prevalentie van ecstasy zich rond de milleniumwisseling in Europa op een hoogtepunt bevindt, voeren wetenschappers een verwoede discussie over de mogelijke neurologische schade van ecstasy. Op grond van een uitgebreide literatuurstudie naar de aanhoudende functiestoornissen bij ecstasygebruikers en over de lange termijneffecten van MDMA bij proefdieren concluderen Pennings et al. (2004) onder andere dat bij ecstasygebruikers een verslechtering is gevonden van het concentratievermogen, het geheugen en de stemming. De stijging van lichaamstemperatuur na toediening van ecstasy is gerelateerd aan de serotonerge schade in de hersenen bij proefdieren en zeer vermoedelijk ook bij de mens. Daarbij geldt dat hoe groter de hoeveelheid ecstasy die de gebruiker slikt, hoe hoger ook de temperatuur en dus hoe groter de kans op serotonerge beschadigingen in de hersenen. Het gebruik van ecstasy leidt niet alleen tot een psychisch en lichamelijk welbevinden, maar kan bij regelmatig gebruik ook omslaan in ongewenste psychische effecten als algehele malaise en milde depressieve gevoelens (Buffum & Moser, 1986) en de dag na het gebruik angstgevoelens en concentratiestoornissen (Peroutka et al., 1988). Omdat MDMA aangrijpt op processen waarin serotonine een rol speelt, wordt in de literatuur vaak een verband gelegd tussen gebruik en psychopathologische aandoeningen als psychoses, angst- en paniekaanvallen en depressie en suicidaliteit (Konijn et al., 1997). De laatste jaren is er ook meer onderzoek gedaan in Nederland naar neurotoxiciteit (Reneman et al., 2006; De Win, 2007). Verschillende

studies hebben aangetoond dat chronisch gebruik samenhangt met lagere scores op leer- en geheugentesten. Hoe hoger de lifetimedosis van ecstasy, hoe slechter de scores (Vervaeke, 2008). Matige ecstasy gebruikers (1½ tablet, 5 keer per jaar gedurende vier jaar) scoren even goed als niet-gebruikers (Reneman et al., 2006). Bij andere cognitieve domeinen zoals aandacht en concentratie loopt het beeld uiteen van al dan niet verminderde scores (Vervaeke, 2008). Bij risicoschattings-procedures van onder andere het CAM (Commissie Assessment en Monitoring) overheerst, naast prevalentie- en politiegegevens, vooral de omvangrijke neurobiologische literatuur over acute en chronische schadelijkheid van chemische middelen, evenals de sociale schade voor de samenleving. Op grond van een metastudie naar neurotoxicologische risico's van ecstasy concludeert de psychofarmacoloog Iversen (2008) echter dat de classificatie (Schedule 1, categorie A; vergelijkbaar met de onaanvaardbare risico's van ecstasy op lijst 1 van de Nederlandse Opiumwet) in Groot-Brittannië te zwaar is voor een relatief veilig middel als ecstasy.

In het risicodiscours is de plezierfactor van middelengebruik nagenoeg geheel geëlimineerd. O'Malley & Valverde (2004) wijzen op de geringe aandacht voor de plezierfactor in criminologische theorieën, waar drugsgebruik binnen jongerenculturen vaak geassocieerd wordt met onverantwoord, compulsief en pathologisch gebruik, of geduid wordt als escapisme en compensatie voor verveling bij de kwetsbare en laagopgeleide jeugd. De Amerikaanse criminoloog Katz (1988) betoogt dat de plezierfactor van middelengebruik als motief voor 'illegale' actie in studies vaak veronachtzaamd wordt. Ook beleidsmakers verliezen uit het oog dat gebruikers een soort 'chemisch management' bedrijven en al naar gelang hun stemming rationele afwegingen maken over tijdstip en frequentie van gebruik (Duff, 2007). Menige studie suggereert dat veel gebruikers met ecstasy doorgaan zolang de voordelen groter dan de nadelen zijn (Bahora et al., 2009; Duff, 2008; Hansen et al., 2001; Murphy et al., 2006; Vervaeke, 2009). Agar & Reisinger (2004) en Duff (2008) betogen in aansluiting op Maffesoli's (1996) 'emotional communities' dat de populariteit van ecstasy gevoed wordt door de fundamentele behoefte om individuele ervaringen onder invloed van dansmuziek collectief met elkaar te delen. "What is gained is far more than a fleeting experience of sensory and/or physiological bliss [...] what is also gained is a deeper connection to the spaces one

moves through and the people one encounters in these spaces" (Duff, 2008:391). De meerderheid van de door Vervaeke (2009) geïnterviewde langdurige oudere gebruikers vindt dat ecstasy - hoewel ze ook negatieve effecten noemen - een positieve rol in hun leven heeft gespeeld, vooral op het sociale vlak. Maar ondanks het relatief geringe aantal slachtoffers op grootschalige feesten blijven beleidsmakers het gebruik van ecstasy als problematisch en onveilig zien.⁸ Hierop anticiperend vraagt Nutt (2009) zich in een prikkelend betoog af waarom elk drugsincident, dat in de media vaak breed wordt uitgemeten, meteen tot nieuwe politieke maatregelen moet leiden, terwijl de maatschappelijk geaccepteerde paardensport de facto tot substantieel meer (ernstige) ongelukken per jaar leidt dan bijvoorbeeld ecstasy.⁹ Krul & Girbes (2009) komen - na langlopend Nederlands onderzoek tussen 1997 en 2006 - tot de conclusie dat een doorsnee houseparty veiliger is dan een voetbalwedstrijd.¹⁰

Ecstasy als feestdrug

De komst van house en ecstasy veranderde niet alleen het uitgaansleven maar de hele uitgaansbeleving. Uitgaan op ecstasy manifesteert zich vaak als een aaneenschakeling van hoogtepunten en indringende momenten die in verschillende settings met anderen worden beleefd. De urenlange ecstasyroes en de daaropvolgende 'afterglow' hebben in belangrijke mate het (nachtelijke) feestritme verlengd, geïntensiveerd, maar ook gestructureerd. Ruwweg bestaat het uitgaansritueel uit drie fases: (1) 'de warming up' voorafgaand aan het feest; (2) het uitgaan ('stappen') en (3) het 'afteren' ('chillen').

De voorpret begint al bij het plannen van een feest en het kopen van een ticket. Wie gaat er mee? Wie regelt de pillen en/of andere drugs? Hoe lang duurt het feest en waar is het? Buiten Amsterdam of in het centrum? Wordt het de auto, het openbaar vervoer of de fiets? Party's worden het hele jaar door georganiseerd, maar beleven vooral hun climax in de zomerperiode, als er elk weekend (meestal tussen 11:00 en 23:00 uur 's avonds) wel ergens in Nederland een event is. De Amsterdamse clubs gaan in de regel rond 23:00 uur open en stromen pas vol tussen 01:00 en 02:00 uur en sluiten weer tussen 04:00 en 05:00 uur. Stappers die van plan zijn ecstasy te gebruiken, nemen

die meestal pas tijdens het stappen. Groepen houden er doorgaans rekening mee waar en op welk moment ze de ecstasyrush het liefst willen beleven. Omdat de psychoactieve werking enige verwantschap heeft met traditionele psychedelica, luisteren het profiel van de gebruiker (set) en diens fysieke en sociale omgeving (setting) vrij nauw. De rushfase en piekervaring, 'inslag' zoals gebruikers het hoogtepunt noemen, zijn daarom cruciaal. Verplicht in een lange rij staan terwijl alles om je heen wazig wordt en je de behoefte krijgt om te gaan zitten óf te dansen, vinden de meeste stappers niet aangenaam. Een goede timing, zo heeft men geleerd, beïnvloedt de roes. Een reden waarom de meeste gebruikers met ecstasy wachten totdat ze op de plaats van bestemming zijn.

De geambieerde sociale en fysieke setting voorafgaand aan het uitgaan is meestal bij vrienden thuis. Gebruikers/stappers ontmoeten elkaar eerst op een verzameladres. De voorbereidingsfase ('warming up') wordt vaak aangegrepen om in de stemming te komen en vormt een niet onbelangrijk deel van de voorpret. Er is muziek en er worden feestverhalen uitgewisseld. De kleding wordt getoond, geld wordt gecheckt, net als sigaretten, cannabis, andere drugs, kauwgum, et cetera. Er worden plannen gesmeed en afspraken gemaakt. Wie gaat er rijden? Waar verstop jij je ecstasy? Soms wordt er gedronken, gerookt of geblowd. Sommigen nemen een beetje ecstasy om alvast in de stemming te komen.

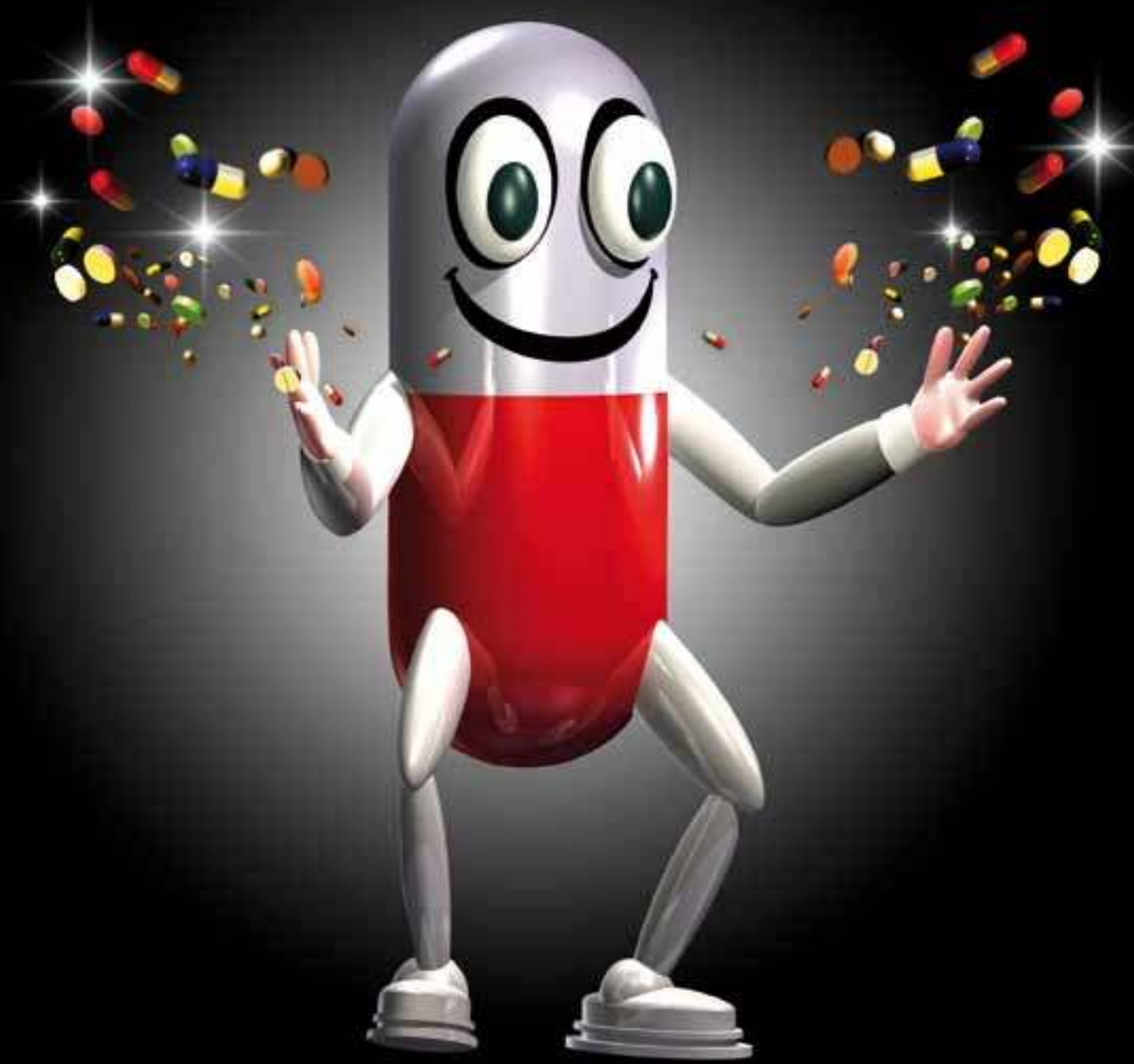
Of de groep ook op het feest tijdens de tweede fase bij elkaar, blijft hangt onder andere af van de grootte van de groep en de mate van gebruik. De onderlinge omgangsvormen worden deels beïnvloed door het soort party (uiteenlopend van een besloten fetisjfeest tot een grootschalig dance-event). Gebruikers stellen het over het algemeen op prijs om de eerste pil gezamenlijk te slikken en gedurende de ecstasyrush bij elkaar te blijven om samen te genieten van de ambiance en om op elkaar te letten, zeker als er nieuwelingen tussen zitten die voor het eerst ecstasy nemen.

Ofschoon de regel vaak 'samen uit, samen thuis' is, verschilt de groepsdynamiek. Sommigen klitten de hele nacht bij elkaar, terwijl anderen in een vroeg stadium opgaan in de massa. Sommige stappers vertoeven de hele nacht op de dansvloer, terwijl anderen liever in de periferie blijven of op avontuur gaan tussen de verschillende feestruimten. Vaak wordt er een punt afgesproken voor het geval men elkaar kwijtraakt. Sms-berichten helpen soms, hoewel de ervaring leert dat na vap van tijd niet iedereen meer in staat is om alert te reageren. Op grote events blijft de groep vaak op één plek. Bij clubgangers, zoals in Nigga's (60a:2001) vriendenkring, ligt dat anders. Tijdens het eerste weekend van de maand organiseert de groep een traditioneel 'dance around the clock' marathon - van zaterdagavond tot maandagochtend - in een rush van ecstasy, amfetamine, cocaïne en GHB. Omdat een dergelijk extreem stapavontuur tijdrovend en fysiek uitputtend is, wil de groep maar één keer per maand 'naar de kloten'.

De derde fase, het afteren (in uitgaansjargon ook wel: come-down, chill-out, nazitje, doorzitje of afterfeest), vindt soms plaats op een (andere) feestlocatie met vaak een speciale vergunning, maar is meestal bij iemand thuis. De groep wil of kan onder invloed van de ecstasyroes nog niet slapen en wil in gezelschap nagenieten, uitrusten of verder feesten. Afterfeesten hebben in de klassieke zin van het woord vaak de reputatie van 'doorgaan' en meer drugsgebruik. De keuze van middelen wordt bepaald door wat er op dat moment, naast cannabis en alcohol, nog voorhanden is. Ecstasy, cocaïne, amfetamine en de laatste jaren - zij het in mindere mate - ketamine en GHB, zijn middelen die dan op tafel komen. Er zijn ook groepen die de ecstasy laten uitsuizen en afsluiten met thee en een joint. (Stimulantia maken vaak het verschil tussen urban en dance stapgroepen, waardoor afters voornamelijk dancegerelateerd zijn).

Ecstasy in het uitgaansleven

Begin jaren negentig was uitgaan voor velen synoniem met ecstasy en urenlang dansen. Zo extreem gaat het er tegenwoordig niet meer aan toe, hoewel er nog steeds clubavonden en obscure feesten zijn met een zekere drugsreputatie. De line-up, het toelatingsbeleid en de organisatie bepalen onder andere of er meer middelen in omloop zijn dan normaal. Anno 2009 staat house niet meer per definitie symbool voor (excessief) ecstasygebruik. Het verdwijnen van roemruchte clubs als de Mazzo, de RoXY en de iT symboliseerde ook het einde van een hedonistisch tijdperk. De forse groei van nieuwe locaties, de upgradering en de mainstreaming van het publiek en de komst van urban na de eeuwwisseling hebben geleid tot een verdunning van het ecstasygebruik. Drugsubculturen zijn nu vaker niches geworden in het uitgaansleven.

Voor een beter begrip en verklaring van de golfbewegingen in het Amsterdamse uitgaansleven in de periode 1988-2008 verwijzen we naar bijlage 1. De nachteconomie is ingedeeld in drie fasen: pioniers en underground (1988-1994); mainstream en schaalvergroting (1995-2001) en postrave/eclectisch (2002-2008). Binnen deze periode van twintig jaar (ruim een generatie) zijn vier (opeenvolgende) cycli van trendsetters/smaakgroepen te onderscheiden binnen twee dimensies: de gebruikersmarkt (drugs) en de uitgaansmarkt (setting). De clubsurveys (bijlage 3) en panelstudie (bijlage 2) laten zien dat de 4e subgeneratie (2003-2008) minder ontvankelijk is voor ecstasy. De nieuwe mores is dat je ook lol kunt hebben zonder ecstasy.

TYPEN GEBRUIKERS ONDER CLUBGANGERS, LAATSTE UITGAANSVOND				
	1995	1998	2003	2008
Nuchteren	16.9%	10.3%	10.6%	10.3%
Drinkers	40.6%	41.7%	63.6%	61.3%
Blowers	16.1%	13.8%	12.4%	12.3%
Peppers	26.5%	34.2%	13.4%	16.1%

Sinds 1995 zijn vier surveys gehouden onder clubgangers in Amsterdam. Bovenstaande tabel laat zien dat het aandeel *nuchtere* stappers (alleen water of fris) in het uitgaansleven na het midden van de jaren negentig is afgenomen en het laatste decennium vrij stabiel ligt bij één op de tien. Het percentage *drinkers* (alleen alcohol en eventueel ook water en/of fris) nam tussen 1998 en 2003 fors toe en ligt sindsdien vrij stabiel rond zes op de tien stappers. Daarentegen daalde na de piek in 1998 het aandeel *peppers* (amfetamine, cocaïne en/of ecstasy, en meestal ook alcohol en cannabis) met meer dan de helft tot ongeveer één op de zes stappers. Het aantal blowers (die meestal ook alcohol drinken, maar geen peppers zijn) is redelijk stabiel gebleven en bedraagt de laatste jaren één op de acht stappers. De omslag in gebruik van stimulantia typeerden we eerder als de 'nieuwe nuchtheid' (Nabben & Korf, 2004). Na de eeuwwisseling bezoeken clubgangers minder dance-events, terwijl fanatieke partygangers juist minder clubs bezoeken. Het drugsgebruik op een doorsnee dance-event is doorgaans hoger dan in een club.

De invloed van urban

De opmars van urban is een belangrijke factor die ertoe bijgedragen heeft dat ecstasy minder dominant werd in het uitgaansleven. Toch zijn er trendy urbanringen waar voorzichtig wordt geëxperimenteerd met ecstasy. Zwarte jongeren op dancefeesten blijken meer ontvankelijk te zijn voor ecstasy dan in een urban clubsetting, aangezien ze minder dwingende controle ervaren van de (zwarte) omgeving die niet gebruikt. De clichés die urban en dance over elkaar hebben, zijn soms niet van de lucht. Hiphoppers en rappers worden geassocieerd met joints, whisky, blingbling, chickies en coke, terwijl housers gelden als bierdrinkende pillenslikkers. "De gespierde straattaal van 'gangstappers' past gewoon niet bij de empathische ecstasybeleving", vindt dj Pepe (85a:2007). Het urbanmilieu staat meer negatief of op zijn minst ambivalent tegenover ecstasy. "Voor de doorsnee urbanringer is ecstasy echt een ver-van-mijn-bed show", zegt promotor Travis (106a:2007). "De angst voor een pil waar je helemaal los op gaat is groot." De afstand is volgens panelleden zo groot omdat er weinig kennis is en er nauwelijks voortrekkers zijn die ecstasy openlijk (durven) propageren. De intentie om met ecstasy te experimenteren

is gering. Ecstasydealers doen betere zaken in het dancemilieu. Toch is er ook in het urbansegment sprake van een waterscheiding tussen de recreatieven en de alternatieven, die vaker op etnisch gemêleerde feesten verschijnen en waar het ecstasygebruik meer diffuus is. "Als Missy Elliot zingt dat E vet is, dan moet het wel leuk zijn", volgens dj Spike (77a:2005). Een dergelijke ontvankelijkheid voor ecstasy past in de cultuur van kopiëren van wat sterren consumeren: Adidas, Cristal, Hummers en soms ook ecstasy (vgl. Diamond et al., 2006). Rico (97a:2005) en Sandy (92a:2006) zien voornamelijk ecstasygebruik bij groepjes jonge Surinamers die van mellow house en dancehall houden en soms nieuwsgierig zijn naar 'pirki' (pilletjes). Het ritme van R&B sluit volgens sommige dj's niet aan bij ecstasy. Spike (47a:2003): "Spacen op R&B is sexy en slow. Je voelt het ritme heel intens, maar je lichaam wil sneller dan de muziek waardoor je wrevelf gaat voelen. Als de beats te langzaam zijn worden ze gek."

"Niggers hebben bij rap geen pilletje nodig. Net als latino's op salsa- en merenguefeesten. Maar latin house is groovy R&B met elektronica en pit! Dancehall is wild en rauw van de straat. Onze helden zijn dj Chuckie en Sosa. Men wil gewoon vaker proberen! Die zwarte meiden komen bij mij pilletjes halen en gaan dan met zijn tien loos op sexy latin house" (Sandy, 92a:2007).

Als ecstasy in groepjes aanslaat dan moet de oorzaak volgens panelleden vooral gezocht worden in de muziekstijl en de diffusie van zwarte en witte stapcircuits. De eclecticische feesten hebben een 'grijs midden' gecreëerd, waardoor zwarte stappers meer ontvankelijk zijn voor partydrugs, ecstasy in het bijzonder. Want stappers die van beide walletjes snoepen, kennen de codes en voelen intuïtief aan bij welke setting en muziek ecstasy het beste past of juist 'not done' is. Bram (94a:2006) vertegenwoordigt een etnisch gemengd netwerk, dat hij omschrijft als een hiphouse melange van hiphop en acid house. De zwarte pillenslikkers voelen echter geen enkele drang om de 'evangelist' te spelen en ecstasy op hiphopfeesten te promoten.

Product, gebruik en dosering

Hoewel het aantal logobenamingen (onder andere ufo's, startracks, playboys, duifjes, mitsu's) haast onuitputtelijk is, blijft ecstasy de mondiale benaming voor MDMA. Ook afkortingen als X, E, M of p-tjes worden gebruikt. Adam, Eva of Bhagwan waren ooit populair in het spirituele milieu. Ten slotte zijn er legio fantasie synoniemen voor ecstasy: tjappen, smarties, nootjes, snoepjes, tikkels, knakkers, snackies, M&M's, et cetera. Zij maken (onbedoeld) duidelijk dat ecstasypillen simpel zijn te consumeren ('snoepen') en dat er geen speciale techniek is vereist, zoals voor het draaien van een joint, het snuiven van cocaïne, het roken van heroïne of DMT.

Ecstasy wordt meestal in pilvorm en soms als capsule geslikt of, in gabberargot, 'getikt'. Sporadisch wordt ecstasypoeder in een gelatinecapsule anaal toegediend.¹¹ Het gestage aanbod van ecstasypoeder en -kristallen na de eeuwwisseling leidde tot nieuwe toedieningstechnieken, maar ook tot een schisma in de gebruikerskringen. Gevoelig voor smaakdistinctie gingen trendsetters koketteren met MDMA-poeder en transparante kristallen, die qua werking superieur zouden zijn aan de 'ordinaire' en 'inferieure' pillen. Gekristalliseerde MDMA gold als het summum dat de markt te bieden had.¹² MDMA-poeder en -kristallen worden vaak met een natte vinger gelikt ('vingeren'). Probleem is echter de dosering, die moeilijker is in te schatten dan bij pillen. Ook een 'MDMA-punch' – waarbij een hoeveelheid poeder wordt opgelost in vruchtensap, champagne of bier ('bittertje') – is een beproefd recept. Slechts een enkeling snuift MDMA-poeder vanwege een gewenste kortere roes. Vooral poederpuristen laten graag weten dat de ecstasyroes intenser en stoneder is dan met pillen. Pillenfans daarentegen schuwen de 'zitkick' bij poeder en geven meer de voorkeur aan de actieve energierush. Het is opvallend dat sinds de introductie van poeders en kristallen meer gebruikers onderscheid zijn gaan maken tussen MDMA (poeders en kristallen) en ecstasy (pillen).

Uit de clubsurveys (1995, 1998, 2003 en 2008) blijkt dat de dosering van ecstasy tijdens het stappen op termijn gezakt is. In 1998 nam 20% van de onderzochte gebruikers nog drie pillen of meer per gelegenheid, maar het gemiddelde zakte naar twee pillen in 2003 en

anderhalve pil in 2008, terwijl de zuiverheid van ecstasy over het geheel genomen vrij stabiel bleef. Ook in de panelstudie ligt de dosering van ecstasy in de jaren negentig gemiddeld hoger dan na de eeuwwisseling, toen er over de hele linie een matiging viel te bespeuren. Toen ecstasy als 'lovedrug' furore maakte had de eerste generatie pioniers (1988-1994) nog geen enkel besef van mogelijke serotonerge schade bij hoge doseringen. Als gevolg van voortschrijdend neurobiologisch onderzoek en geïntensiveerde gezondheidsvoorlichting werden meer gebruikers zich bewust van het feit dat voldoende drinken, afkoelen en uitrusten tijdens het feesten, evenals het vermijden van hoge doseringen, risicoverlagend werkt.

Een terugkerend patroon bij opeenvolgende (sub)generaties is dat gebruikers gedurende hun ecstasycarrière lager gaan doseren, minder frequent gaan gebruiken of stoppen. Dit geldt zowel bij extreme gebruikersgroepen (onder andere gabbers, hardcore, voetbalsupporters) die tijdens hun piekperiode soms wel 5-10 pillen slikten, als bij groepen (onder andere clubbers en trancers) die minder pillen namen. Maar naast dit patroon in het verloop van individuele gebruikscarrières, is er kennelijk ook sprake van een collectieve verandering. Een mogelijke reden hiervoor is dat de opvattingen over 'verstandig' en 'gedoseerd' gebruik onderhevig zijn aan de tijdgeest. Wie tijdens de hoogtijdagen van het gabberdom maar één pil nam, werd vaak voor 'mietje' of 'zwabber' (nepgabber) uitgemaakt, terwijl hij nu als een 'smartie' (slimmerik) wordt gezien. Voorlichting en zelfcorrigerend vermogen leidden er volgens Pieter Bas (89a:2004) toe dat de hardcorescene na de jaren negentig verstandiger werd: "Slikken is okay, maar niet meer dan twee!". En ondanks het feit dat er bij elke panelmeting een brede doseringsrange is tussen een halve en tien pillen per gelegenheid, komt de gemiddelde dosering van 1-2 pillen overeen met die in de clubsurvey. Jonge stappers in extreme danceniches slikken het meest, evenals de oudere 'doorgezakte pillenplakkers' die volgens sommigen niet van ophouden weten. Thuisgebruikers met andere roesmotieven dan louter dansen en energie zijn het meest matig en voorzichtig met doseren.

Combigebruik

Diverse studies gaan gedetailleerd in op combinaties en patronen van ecstasygebruik voor, tijdens en na het stappen (Grosv et al., 2009; Keyes et al., 2008; Riley & Hayward, 2004; Sterk et al., 2006). Een meerderheid van de ecstasygebruikers geeft na het stappen de voorkeur aan kalmeringsmiddelen, zoals temazepam (Forsyth, 1996), terwijl bij Ward & Fitch (1998) een ruime meerderheid cannabis rookt tijdens de 'come-down' fase. Anderen melden dat gebruikers specifieke drugs combineren met ecstasy om de roes te verlengen of om de 'come-down' fase te veraangename (Nabben & Korf, 2000b; Nabben & Korf, 2004; Sterk et al., 2006; Van den Wijngaart et al., 1997).

Hoewel het combineren van middelen in de praktijk op grote schaal voorkomt, is er in de etnografische literatuur nog betrekkelijk weinig bekend over motieven en voorkeuren bij gecombineerd middelengebruik (Boeri et al., 2008; Grosv et al., 2009). In de prille gebruikerswereld eind jaren tachtig rustte nog een taboe op het combineren van ecstasy met andere middelen. Met name in spirituele en therapeutisch georiënteerde kringen gold als regel om de ecstasyroes niet met andere middelen te vertroebelen en het middel alleen te combineren met water, fris of isotone sportdranken. Of dit advies ook brede navolging kreeg, is moeilijk te zeggen, maar het eerste onderzoek onder Amsterdamse ecstasygebruikers laat zien dat ecstasy toen al vaak met verschillende middelen gecombineerd werd (Korf et al., 1991). Hoewel gebruikers vooral alcohol noemden als ongunstige combinatie - omdat het positieve effecten zou remmen en negatieve veroorzaken - en beginnelingen afraadden het te drinken, is het opmerkelijk dat de meeste geïnterviewde gebruikers ecstasy zelf combineerden met alcohol of een ander middel, waarbij vooral amfetamine hoog scoorde.

De Amsterdamse horeca was begin jaren negentig beducht voor een inkomstenderving als gevolg van (illegale) houseparty's. Tevens zou de bierconsumptie door het succes van ecstasy dramatisch gekelderde zijn. En op stonede bezoekers die alleen water en fris bestellen, wordt per slot van rekening weinig verdiend. Tien jaar na de introductie van ecstasy concludeert het RIVM dat de groep ecstasygebruikers feitelijk uit polydrugsgebruikers bestaat, die min of meer tegelijkertijd verschillende andere middelen als alcohol, cocaïne, amfetamine, GHB, et cetera. binnen hebben gekregen (Spaans et al., 1999). Aangezien

ecstasygebruikers vrijwel altijd polydrugsgebruikers zijn, draagt dit bij aan de verandering van cognitieve functies en de stemming (Pennings et al., 2004). Gegevens van Educare laten zien dat er bij ecstasygebruikers een verschuiving heeft plaatsgevonden van het combineren van ecstasy met speed in de periode 1996-1999 naar een combinatie van ecstasy en alcohol in de jaren 1999-2002. In 2002 waren er op grootschalige events vijf maal meer gezondheidsproblemen met ecstasy en alcohol dan met speed, terwijl dit in 1996 precies andersom was (Pijlman et al., 2003). Bij gecombineerd gebruik wordt de kans op gezondheidsrisico's navenant groter aangezien de mengintoxicaties verschillend op het zenuwstelsel (onderdrukkend of stimulerend) werken en kunnen leiden tot onvoorspelbare psychoactieve werkingen. Na 2000 vinden nieuwe groepen stappers in de panelstudie het meer vanzelfsprekend om ecstasy met (veel) alcohol te combineren, waarbij de pillen niet zelden met bier en wodka worden weggespoeld. Drinken en slikken begint een gewoonte te worden. Uit de clubsurvey van 2008 blijkt dat 75% van de ecstasygebruikers alcohol drinkt tijdens de roes (Benschop et al., 2009).

In de panelstudie combineren ecstasygebruikers behalve met alcohol ook vrij vaak met cannabis. Een joint na een pil zou de stonedheid van ecstasy verlengen en/of de 'come-down' temperen. Blowen voor het slapen na ecstasy is ontspannend. Met ecstasy kan ook meer worden gebloed zonder direct moe of sloom te worden. Het aantal combinatiemogelijkheden met ecstasy breidde zich halverwege de jaren negentig aanzienlijk uit, toen de drugsmarkt zich begon te differentiëren door de komst van 'nieuwe' middelen. Tegelijkertijd leidde de periode 1995-2001 tot een krachtige fragmentering van het uitgaansleven door de groei en verbreding van nieuwe subscenes. Aan het uitgaansritueel veranderde niet zoveel. Ecstasy bleef als 'starter', de feestdrug bij uitstek die de nachtroes gestalte moest geven.

Patronen en effecten van serieel, poly-, en combigebruik

Laudens (2005) onderscheidt drie patronen van meervoudig drugsgebruik: (1) polygebruik,; (2) serieel gebruik en (3) combigebruik. Bij *polygebruik* is er doorgaans geen beperking aan de tijdsperiode waarbinnen verschillende drugs worden gebruikt. De periode van gebruik kan kort, maar ook enkele jaren duren. Bij *serieel* gebruik is er eveneens sprake van meer dan één drug, maar binnen een tijdspanne die langer is dan bij het combigebruik. De effecten van het gebruik overlappen elkaar vanwege de tussentijdse periodieke gebruikintervallen niet. *Combigebruik* is het gebruik van meer dan één drug of drugcategorie door één persoon op hetzelfde moment of binnen een nauwe tijdspanne ('sessie'). Om de subjectief beleefde interactieve effecten en motieven van (min of meer) simultaan gebruik te begrijpen heeft Berenbaum (1989) drie klassen gecategoriseerd: (1) synergetische, (2) antagonistische en (3) additionele reacties. Het effect van de ('samenwerkende') *synergetische* interactie ($1+1=3$) is groter dan de som van de effecten van de afzonderlijke drugs.¹³ Bij *antagonistisch* zijn de effecten 'tegenwerkend', waardoor het effect van de combinatie kleiner is dan van de afzonderlijke drugs ($1+1=1$).¹⁴ Bij *additioneel* zijn de effecten de som (of verschil in geval van elkaar tegenwerkende effecten) van de afzonderlijke effecten (Leccese et al., 2000). Effecten versterken of remmen elkaar indien het uiteindelijke effect groter, respectievelijk kleiner is dan verwacht op grond van somming van de afzonderlijke effecten. Het additionele interactiepatroon wordt voorgesteld door de vergelijking ($1+1=2$).¹⁵ In de complexe uitgaanspraktijk doet zich naast bovengenoemde ideaaltypische combinaties echter de complicerende factor voor dat gebruikers vaak meerdere middelen met elkaar combineren die binnen een korte tijdspanne zowel synergetisch als additioneel en antagonistisch kunnen werken, zeker wanneer alcohol en medicijnen worden meegerekend. Een vierde klasse om dit contrasterend gebruik te duiden typeren we daarom als *eclectisch*, waarbij gebruikers verschillende middelen impulsief met elkaar mixen en in deze roes niet de som van de verschillende effecten meer kunnen overzien. Voorts willen we met het in hoofdstuk 2 besproken model van Zinberg (1984) er wel op wijzen dat de psychoactieve effecten mede beïnvloed worden door de dosis, de verwachting van de gebruiker en de setting waar het drugsgebruik wordt beleefd.

Tegelijk groeide met het uitdijende nachtleven ook de behoefte aan stilistische articulering, waaronder het experimenteren en combineren van bestaande met nieuwe middelen. Een simpele vuistregel is dat gecombineerd gebruik het meest voorkomt in netwerken waar relatief de meeste drugs in omloop zijn. Naast het gebruik van afzonderlijke middelen is er in elk panelen netwerk ook sprake van combi- en eclecticisch gebruik. Een deel van ecstasygebruikers mixt nieuwe 'effecten' door vanuit verschillende motieven (seksuele, spirituele, energieke, et cetera) te combineren. De sensualisten bijvoorbeeld (onder andere fetisj-, kinky- en homocircuit) combineren ecstasy met poppers, GHB en/of Viagra, dat sinds het verschijnen op de markt in 1999 werd verwelkomd vanwege het libidoverhogende effect tijdens of na de ecstaseroes (Nabben et al., 2005b; Rochemont, 2003).

In dezelfde periode (1995-2001) maakte de Amsterdamse smartshopbranche naam met de introductie van nieuwe hallucinogene, stimulerende en lustopwekkende producten én een groep ecstasychtigen behorende tot de fenethylamines. De smartshop als 'moderne snoepwinkel' (Müller, 1997) voor psychonauten en andere nieuwsgierigen en innovatieve roeszoekers.¹⁶ Beltman et al. (1999) kwamen met een forse productinventarisatielijst, variërend van Abata Kola tot Zeedruif, beide stimulerend. In de panelperiode 1994-2008 zijn ongeveer tien verschillende fenethylamines op de Amsterdamse drugsmarkt gelanceerd waarvan de meeste - tot aan het verbod - ook enige tijd verkrijgbaar zijn geweest in smartshops (zie bijlage 5: verboden fenethylamines).

Betekenisgeving en beleving

Terwijl het subjectieve risicospectrum van bijvoorbeeld heroïne door drugsgebruikers wordt geassocieerd met verslaving en verloedering, staat ecstasy symbool voor feest en plezier (Bjerg, 2008). Het imago van ecstasy heeft zeker bijgedragen tot het succes. In tegenstelling tot het opwekkende en kortdurende effect van cocaïne, staat de ecstaseroes garant voor een ervaring die langer duurt, intenser en indrukwekkender is en daarom als 'rijker' wordt beoordeeld. Ecstasy fungeert vaak als 'playdrug' ter verhoging van de feeststefer.

We hebben gezien dat empirische studies een grote diversiteit van ecstasygebruikers en -culturen, hebben beschreven evenals uiteenlopende percepties met betrekking tot ecstasy. Ook de panelstudie reflecteert een waaier van leefstijlen en praktijken, die gepaard gaan met verschillende aan het middel toegekende betekenissen. Set en setting articuleren de roesperceptie. Zo lijken in Amsterdam zwarte jongeren hun roes meer op ingetogen wijze te ondergaan dan witte jongeren, omdat ze er minder mee te koop willen lopen. "Niet iedereen hoeft te weten dat je stoned bent", vindt Spike (77a:2003).

Hoewel ecstasy tot de stimulantia wordt gerekend, zijn de psychoactieve werking en sociale interacties in vergelijking met amfetamine en cocaïne complexer van aard en meerdimensionaal. De tweezijdigheid van ecstasy als (mild) psychedelisch én amfetamineachtig middel, weerspiegelt zowel de empatogene en entactogene kant als de energieke werking. Ondanks de pluriforme gebruikspraktijk zijn ecstasygebruikers het op één punt met elkaar eens: de euforie tijdens de rush en piekervaring is uniek voor ecstasy. In het rijke Amsterdamse drugsgat wordt deze ervaring aangeduid als 'wappie', 'nokkie', 'kiezel', 'space', 'hard gaan', 'peaken', 'waus', 'inslag', 'inkick' of 'dé bom'. Cruciaal daarbij is waar en met wie gebruikers het liefst willen zijn tijdens de piekervaring. Alleen thuis, met partner of met vrienden? Of uit met honderden, nee duizenden anderen? Vervolgens rijst de vraag welke culturele en symbolische betekenis gebruikers daaraan geven. Met andere woorden: waarom zijn ze hier en niet daar? En welke roeseffecten ambiëren ze? De bonte ecstasycultuur laat zien dat gebruikers een palet van sociaal, cultureel en psychologisch ervaringskapitaal delen en daaraan

voor een deel ook hun sociaal-hiërarchische status en distinctie ten opzichte van andere groepen ontlenen. De betekenisgeving van 'stoned' zijn, is bij voetbalsupporters anders dan bij new-agers.

Communicatie en zelfinzicht

Typerend voor ecstasy is de verbondenheid die gebruikers met anderen voelen. Ecstasy stimuleert empatogene en entactogene gevoelens, die op verschillende manieren geritualiseerd worden, in massaverband dan wel in privésettings. Er is een grote bereidheid om je in anderen in te leven en compassie en liefde te tonen. Communicatie en het aangaan van sociale contacten verlopen spontaner en vloeier dan normaal, alsof het vanzelfsprekend is om "binding met elkaar, liefde en feesten" te combineren (Mea, 87a:2002). Vreemden zijn makkelijker benaderbaar en de ongedwongen sfeer versterkt gevoelens van intimiteit. Knuffelen en flirten maken vaak deel uit van het sociale spel. De grotere gevoeligheid kan echter ook leiden tot vermijding van situaties en personen die niet 'in de flow' zitten.

Een verandering van 'mindset' wordt in gebruikersgroepen algemeen herkend, maar op verschillende niveaus tot uitdrukking gebracht en verwoord. Een eerlijk of goed gesprek met je maten in plaats van stoere praat is net zo waardevol als de quasi-therapeutisch getinte reflecties over de zin- en betekenisgeving van je persoonlijke leven. Ecstasy geeft een gevoel van welbehagen en ontspanning, alsof je even op vakantie bent en de stress van alledag vergeet. Onderwerpen waar je soms uit schaamte tegenover anderen niet zo snel over durft te praten, zijn in een juiste setting makkelijker bespreekbaar. De mogelijkheid om jezelf door verkregen inzichten te 'resetten' biedt nieuwe kansen om je meer te ontplooiën of andere keuzes te maken. Ecstasy als 'eye opener' door vastgeroeste patronen los te laten.

Energie en dans

De energiecomponent verdrijft de moeheid waardoor langer kan worden gefeest en het moment van afscheid wordt uitgesteld. De 'energiekick' spoort aan tot activiteit die op feesten symbolisch en es-theetisch wordt uitgedrukt in de dans: jezelf laten gaan. Het pulserende

ritme van de vierkwartsmaat ligt bij house met gemiddeld 124 BPM dicht bij de hartslag. De stimulerende dopaminerush van ecstasy zet aan tot een onbedwingbare behoefte om te bewegen, te dansen, te genieten. Gebruikers spreken daarom vaak over een zweefgevoel: licht, soepel, zonder weerstand en onuitputtelijk. De dancescene kan grofweg worden ingedeeld in een mellow en hard segment. De connotatie bij een flowerpower sfeer is anders dan een terrorfeest (hoofdstuk 10). Aan het eind van de jaren negentig werden ook ecstasy en GHB steeds vaker met elkaar gecombineerd en sinds 2001 in een toenemend aantal netwerken als een beproefde 'clubcombi' beschouwd. De tolerantieverhoging na veelvuldig ecstasygebruik kon met GHB worden gecompenseerd. Omdat GHB de ecstasyrush verlengde en de tactiele effecten versterkte, hoefden gebruikers minder pillen te slikken. Uitgaander (34a:1998): "Je slikt minder pillen, behoudt de intense roes en de naweeën zijn minder."

Lichamelijk en tactiel

Party's worden vaak begeleid door elektronische, digitale en visuele hulpmiddelen. Laserlichten, rookmachines, stroboscopen, beeldprojecties en blacklights intensiveren de zintuiglijke prikkels en dus de feestbeleving. Onder invloed van ecstasy worden de (latent) psychedelische effecten versterkt en krijgen ze een diepere betekenis. De trance-ervaring wordt in deze context gekenmerkt door een extase van zintuiglijke waarnemingen (lichtaura's, muziekhallucinaties, ervaring van eigen en andermans lichaam). Sommigen ervaren een naar binnen gekeerd, introspectief gevoel, anderen zijn meer narcistisch op hun sociale omgeving georiënteerd. Vooral in psychonautische en alternatieve netwerken wordt de combinatie van ecstasy met hallucinogenen (LSD, paddo's en ketamine) aangewend ter verdieping van de (persoonlijke) trip. De combinatie van ecstasy met LSD of paddo's is geliefd op psytrancefeesten. De introverte werking van LSD en paddo's wordt begeleid door meer extraverte werking van ecstasy. In de subculturele context wordt de sensuele en imaginaire lichaamsvoorstelling in de euforische trance-ervaring op uiteenlopende wijze gearticuleerd. Gebruikers kunnen zich zowel op collectief als op individueel niveau verliezen in een communale viering waarbij 'egoverlies' als gevolg van urenlang trancedansen kan plaatsvinden. Terwijl psychonauten vooral de geestelijke wereld willen

verkennen, zijn de sensualisten meer primair gericht op het voelende lichaam en hebben ze sterke behoefte om te vrijen, zoenen, aaien of erotisch te dansen (ecstasy als erotogeen). We hebben eerder al gezien dat de sensualisten Viagra, GHB en ecstasy combineren vanwege de afrodisiatische werking.

Ongewenste effecten

Terwijl de media in de begindagen superlatieven tekort kwamen over de 'wonderpil', maakte de eerste generatie gebruikers (1988-1992) al snel kennis met de keerzijde van ecstasy. Driekwart van de indertijd geïnterviewde Amsterdamse gebruikers zei klachten van lichamelijke en psychische aard te ondervinden (Korf et al., 1991). Ook in de panelstudie worden (sub)acute lichamelijke en psychische gezondheidsklachten gerapporteerd, zowel bij beginnende als ervaren gebruikers. Omdat er in de doorlopende panelstudie verschillende scènes en netwerken zijn vertegenwoordigd die qua leeftijd en/of leefstijl soms fors van elkaar kunnen verschillen, kunnen de gerapporteerde gezondheidsklachten flink uiteenlopen.

Het feit dat gebruikers in de beginjaren negentig al hinder ondervonden van ecstasy, weerhield anderen er kennelijk niet van om toch te gaan experimenteren. Ondanks de eerste fatale ongelukken met ecstasy bleef het mellow imago bij nieuwe groepen in tact en werd ecstasy alleen maar populairder. Toen de media bol stonden over ecstasy en housemuziek waren de tweede (1993-1997) en derde subgeneratie (1998-2002) grotendeels nog te jong om naar housefeesten te gaan. De participatie van deze grote groep stappers luidde de mainstreaming van house in. Toen de eerste pioniers en trendvolgers rond 1994-1995 afhaakten, begon de feest- en ecstasymarkt te accelereren. Terwijl de eerste generatie proefondervindelijk de eigen grenzen van ecstasy had ontdekt of grotendeels was uitgefeest, stond een nieuwe generatie te trappelen om te gaan feesten met ecstasy. Uit bezorgdheid over het toenemend aantal gezondheidsincidenten op party's en de wisselende kwaliteit van de ecstasymarkt werden in deze periode Educare en, van overheidswege, het DIMS opgericht. De voorlichting ging meer aandacht besteden aan gezondheidsklachten.

Door de jaren heen rapporteren panelleden de meeste gezondheidsklachten bij jonge (hardcore) partygangers van wie de gemiddelde dosering aanzienlijk hoger ligt dan bij de doorsnee (mellow) gebruiker. Velen pleegden roofbouw op hun lichaam door (bijna) elk weekend urenlang te feesten op een cocktail van pillen, alcohol, cannabis en vaak ook amfetamine. De tijdelijke populariteit van de combinatie van ecstasy en amfetamine leidde onder andere op dance-events tot een toename van gezondheidsincidenten. Het onder ecstasygebruikers algemeen bekende verschijnsel van de 'dinsdagdip' (Jacinto et al., 2008; Parrott, 2005) was bij het naderen van het volgende feest bij wijze van spreken alweer vergeten.

Naast de gebruiksfrequentie, is ook de set en setting een factor van betekenis. Thuisgebruikers rapporteren minder klachten, evenals groepen die ecstasy meer als (quasi-)therapeutisch hulpmiddel zien. De meest genoemde negatieve ervaringen in de panelstudie zijn de volgende:¹⁷

Acute lichamelijke effecten (vaak intrinsiek psychofarmacologisch aan het middel): gespannen en stijve kaken ('trekbeek'), wangen kapot kauwen, grote pupillen, spraakgebrek, misselijkheid en overgeven, buikkrampen, zenuwtrekken, huilbuien, hevig transpireren, droge mond, niet goed meer kunnen focussen, hoofdpijn, erectieproblemen, moeilijk klaarkomen, slapeloosheid.

Subacute lichamelijke effecten (vaak de volgende dag of dagen): lange nasleep, lui, futloos, moe, spierpijn, kater ('brak'), opgebrand, 'elektrische' schokken, koortsgevoel, slechte huid, gewichtsverlies, verminderde eetlust.

Acute sociale en psychische effecten (vaak bij overdosering): te stoned, sterke of ongemakkelijke rush, 'zitkick', hallucinaties, te lange werking, opgefokt, paniekaanval, desoriëntatie, controleverlies, vergeetachtig, 'naar de klote'.

Subacute sociale en psychische effecten: 'dinsdagdip', (korte) depressie, lethargisch, chagrijnig, nonchalant, emotioneel labiel, stemmingswisselingen, vergeetachtig, concentratieproblemen, prikkelbaar, malaise gevoel, verlies van onschuld, mellow, maar (mogelijk) wel kans op hersenschade.

Frequentie, patronen en trendremmende factoren

Ecstasy is voornamelijk een weekendmiddel gebleven. Gevraagd naar de frequentie van ecstasygebruik zei niemand van de huidige gebruikers in de Amsterdamse clubsurvey van 2008 dagelijks, bijna dagelijks of een paar dagen per week ecstasy te nemen. Toch zei ongeveer een kwart van de ooit-gebruikers dat ze wel eens te veel of te vaak ecstasy hebben gebruikt (Benschop et al., 2009).

In de panelstudie hebben jonge partynetwerken (20-24 jaar) en (overwegend oudere) homogereleerde netwerken een hogere gebruiksfrequentie. Het gebruikspatroon van (oudere) thuisgebruikers (25-35 jaar) bevindt zich meestal op een lager niveau. Hoewel de euforische ecstasycultuur uit de beginjaren inmiddels is getemperd, is een dance-event voor velen nog steeds synoniem met ecstasy. Partygangers zijn twintig jaar na de initiële verspreidingsfase nog steeds van mening dat ecstasy bij dance-events hoort.

De gebruikintervallen in de panelstudie variëren voor het overgrote deel van de gebruikers van één keer per week tot eenmaal per jaar. Ondanks de tussen scenes, netwerken en generaties verschillende percepties ten aanzien van ecstasy, vertonen de frequentiecurves bij continuerende gebruikers op de langere termijn (ongeveer 5-7 jaar) vaak een vergelijkbaar patroon: eerst stijgend in de startfase, met daarbinnen piekperiodes, en op de langere termijn vooral een dalende frequentie (vgl. Korf et al., 1991; Peters, 2008; Van de Wijngaart et al., 1997). Het wekelijkse gebruik verandert op termijn in maandelijks gebruik en uiteindelijk slechts enkele keren per jaar of nog minder, dan wel stoppen. Het gebruikspatroon van impulsief, excessief en (zeer) frequent gebruik verandert doordat gebruikers in de loop van hun gebruikscarrière over het algemeen steeds kieskeuriger worden, wat resulteert in ceremonieel en calculerend gebruik. Ook forse gebruikers besluiten soms om tussentijds een rustpauze in te lassen, in de hoop dat het 'oude ecstasygevoel' weer terugkeert. Wie niet stopt met gebruik wordt meestal wel steeds selectiever. Dit proces herhaalt zich in alle subgeneraties, die elkaar door de tijd heen - met nieuwere en oudere groepen - in het uitgaansleven overlappen.

Ergens halverwege de derde subgeneratie (1998-2002) verkondigen meer trendsetters dat ecstasy uit de mode is. Dit als voorbode van het tippingpoint rond 2001, toen er over een bredere linie door minder uitgaanders ecstasy werd gebruikt en de frequentie van gebruik in een aanzienlijk aantal panelnetwerken begon af te nemen. Dit betekende overigens nog niet dat er op de schaarsere momenten ook maat werd gehouden. Juist omdat ecstasy minder werd genomen werden deze sessies soms aangegrepen om 'net als vroeger' weer ouderwets 'naar de tyfus' te gaan. En ondanks het algemene patroon van matiging in gebruikerskringen, zijn er de laatste jaren in de panelstudie ook jongere netwerken vertegenwoordigd die een stijgend gebruik laten zien.

Welke factoren zijn er aan te wijzen die ertoe hebben bijgedragen dat de verleiding om ecstasy te nemen op termijn fors minder is geworden? Panelleden dragen hiervoor uiteenlopende redenen aan, waarbij opvallend is dat de kans op hersenschade niet of nauwelijks wordt aangevoerd als reden om te minderen met gebruik.

Feestverzadiging

Het verlangen om samen met vrienden te feesten gaat vaak ook gepaard met een persoonlijk verlangen naar de psychoactieve werking van ecstasy. Het moment van verzadiging treedt op wanneer stappen steeds vaker als een sleur wordt ervaren en het enthousiasme begint te slinken. Dat moment openbaart zich bij de ene groep sneller dan bij de andere. Terwijl de 'doorzakkers' niet van ophouden willen weten, verbleekt de speciale 'ecstasymagie' na herhaaldelijk (veelvuldig) gebruik bij de afhakers. Het verzadigingspunt wordt bereikt wanneer de spanning en opwinding van het uitgaan is verdwenen of verandert in routineus stappen. Stapvrienden haken af, peergroepen krimpen of assimileren in nieuwe (stap)groepen.

Negatieve effecten

Acute en subacute lichamelijke en negatieve effecten worden in de beginperiode van de gebruikscarrière vaak op de koop toe genomen. De acute lichamelijke effecten horen nu eenmaal bij de werking van een amfetamineachtige drug, zo wordt geredeneerd. De subacute

lichamelijke effecten worden in het begin van de ecstasycarrière eveneens voor lief genomen. De luiheid en futloosheid de volgende dag wordt lang niet altijd als storend of onaangenaam gezien, omdat gebruikers snel leren om hier rekening mee te houden en geen serieuze activiteiten te plannen. Dit is ook een belangrijke reden om ecstasy juist in het weekend te nemen. Als het feest geslaagd is geweest, dan suist dit nog na ('afterglow'). De acute psychische effecten hangen vaak samen met de dosering; wie fors doseert kan in paniek raken of de controle verliezen, maar de meeste gebruikers weten hun pillenconsumptie goed te beheersen. De manifestatie van subacute psychische bijwerkingen een paar dagen na gebruik breekt veel gebruikers op den duur op. Wanneer deze signalen zich steeds vaker voordoen na gebruik en/of in intensiteit toenemen, is dit vaak een reden om (sterk) te gaan minderen, de dosering te verlagen of tijdelijk dan wel definitief te stoppen met ecstasy. Overigens wijzen veel panelleden er op dat er altijd doorzakkers over blijven die niet van ophouden weten en op den duur het spoor bijster raken en problemen krijgen met vrienden, opleiding, werkgevers, et cetera.

Pillenmoetheid

Een door gestage pillenconsumptie herhaaldelijk opgewekte roes geeft op termijn meer negatieve en ongewenste effecten als gevolg van een tolerantieverhoging. Dit proces kan worden getypeerd als een manifestatie van 'de wet van de afnemende meeropbrengst'. Het netwerk van Nemo (64a:2004) bijvoorbeeld, die jarenlang met vrienden bijna elk weekend ecstasy slikte, begon er een aversie voor te krijgen: "We werden er niet meer 'waus' (lekker stoned) van. In plaats daarvan vergiftigden we onszelf alleen nog maar. Waarom nog zes pillen slikken als je er niks meer van voelt?". Andere panelleden drukken de 'pillenmoetheid' in vergelijkbare bewoordingen uit. "Als de kater niet meer opweegt tegen de joy" is het volgens Lizz (72a:2002) tijd om te stoppen. Wanneer de ooit zo bejubelde wonderpil van een upper is getransformeerd tot een downer is de onttovering compleet. Cynisme ligt op de loer. De ooit zo bejubelde pil is verworden tot een 'instant high', een 'banale stimulant'. Ecstasy is de dip dan niet meer waard.

Sociale en maatschappelijke prioriteiten

Naast de alledaagse verplichtingen van werk, opleiding en sociale relaties, delen jongeren en jongvolwassenen hun vrije tijd in het weekend in afhankelijk van de persoonlijke leefstijl. Forse stappers die ecstasy gebruiken en langdurig uitgaan, kennen het ritme van stappen, de volgende ochtend of middag pas thuiskomen, laat opstaan en nog net voor sluitingstijd boodschappen doen. Dergelijke uitpattingen gaan vaak met veel plezier gepaard, maar worden op den duur als tijdverlies gezien. Feesten blijft leuk, maar niet altijd meer met ecstasy. De herhaling van de ervaring leidt tot een grotere ironie jegens de eigen vriendenkring. Het besef dat euforie tijd kost, waardoor andere activiteiten steeds vaker in het gedrang komen, dwingt gebruikers tot het maken van nieuwe keuzes. De gezellige, intieme urenlange praat- en knuffelsessies vertonen slijtagesporen. Veel gebruikers zijn er beducht voor dat de studie of het werk er niet onder mag gaan leiden omdat je niet goed uitgerust aan de maandag begint. De ingecalculerde euforie vaagheid gaat steeds meer tegenstaan omdat gebruikers de tijd om te herstellen steeds vaker als verloren tijd gaan beschouwen. De ritualisering van de ecstaseroes past in de voortschrijdende maatschappelijke carrière niet langer in de profane tijdsplanning die een opleiding, baan, of kinderen gewoon vereisen. En voor wie desondanks toch wil blijven stappen, voelt zich ongemakkelijk onder de ecstasyhigh omdat deze zo goed zichtbaar is.

Het dalende gebruik van ecstasy na de eeuwwisseling ging gepaard met het nieuwe stigma van de 'losbol' en de 'pillenkop met een trekbeek': niet bepaald hip. "Het bijna religieuze gevoel dat je had met elkaar" is volgens Joerie (26a:2001) verdwenen. De laatste jaren associëren veel panelleden de echo van het 'love, peace & unity' gevoel met een heel ander tijdperk. De conversie van een collectief beleefde bijna religieuze ervaring naar meer weezin tegen herkenbaar decorumverlies, heeft ook de sfeer in het clubcircuit zichtbaar beïnvloed. Deze mentaliteitsverandering in de gebruikerswereld en de gewijzigde houding tegenover ecstasy bij nieuwe subgeneraties, werpt een ander licht op de daarmee samenhangende 'normalisering', die als gevolg van informele sancties tot een breed gedeelde gedragsverandering leidde. Nam ecstasy in de jaren negentig nog een vlucht, na de eeuwwisseling stuit de 'normalisering' van gebruik (voorlopig) op zijn grenzen, doordat ecstasy in het clubcircuit minder vanzelfsprekend werd.

"Vroeger werd er altijd gepraat over de beste pillen. We waren al een week van tevoren zenuwachtig. Dat bijzondere moment dat ecstasy ritueel wordt uitgedeeld en gezamenlijk geslikt is verleden tijd. We worden niet meer warm of koud van ecstasy. Een pil is zo normaal geworden dat het niet meer bijzonder is: alleen nog als toetje op een speciaal feest" (Misja, 49a:2000).

Ecstasytrends

In de *panelstudie* (bijlage 2) laat ecstasygebruik in de tweede helft van de jaren negentig tot en met 2001 soms opvallende schommelingen zien. Daarna is er een voortgaande, vrij forse daling, vanaf 2005 gevolgd door een stabilisering, maar op een beduidend lager niveau dan in de jaren negentig. Ondanks de tussentijdse piek in 2001 is de langere termijn trend sinds het midden van de jaren negentig neerwaarts. Hoewel er door de tijd heen geen panelnetwerken zijn waarbinnen helemaal geen ecstasy wordt gebruikt, is de variatie opvallend.

In de *clubsurveys* (bijlage 3) piekt het ooit-gebruik van ecstasy in 1998, wanneer twee op de drie bezoekers (66%) zeggen de drug weleens te hebben genomen. Daarna wordt dit de helft (53% in 2003 en 48% in 2008), net als in 1995 (50%). Het recente gebruik (laatste jaar) vertoont eenzelfde trendpatroon (41% in 1995, 55% in 1998, 36% in 2003 en 38% in 2005). Het actuele gebruik (laatste maand) piekt eveneens in 1998 (41%). Sindsdien loopt het terug naar 20% in 2003 en 2008 en dat is beduidend lager dan in 1995, toen nog één op de drie bezoekers de laatste maand ecstasy had genomen (33%). Gebruikte in de tweede helft van de jaren negentig nog ruim een kwart van de clubgangers (26% in 1995 en 28% in 1998) ecstasy op de uitgaansavond van de survey, na de eeuwwisseling zakte dit naar één op de tien (8% in 2003 en 9% in 2008).

De snelle verspreiding van ecstasygebruik in de jaren negentig blijkt ook uit surveys onder de algemene Amsterdamse bevolking vanaf 12 jaar. Tekenend is dat in de enquête van 1987 nog geen vragen werden gesteld over ecstasy (Sandwijk et al., 1988), maar in de volgende survey (1990) wel. Tussen 1990 en 2001 is het ooit-gebruik ruim verzesvoudigd

van 1.3% naar 8.7%, met de sterkste stijging tussen 1994 en 1997 (van 3.3% naar 7.0%). Het laatste maand gebruik steeg van 0.1% in 1990 naar 0.7% in 1994 en lag zowel in 1997 als 2001 op 1.1% (Abraham et al., 2003). Deze trends gelden het sterkst voor twintigers en jonge dertigers, bij wie de grootste sprong eveneens tussen 1994 en 1997 plaatsvond (bijvoorbeeld bij 25-29 jarigen verdubbelde toen het ooit-gebruik van 7.2% naar 15.8%, terwijl het actuele gebruik steeg van 1.1% naar 2.9%), om vervolgens af te zwakken (naar 14.9% ooit- en 2.2% huidig gebruik). Opvallend is dat de leeftijd van het eerste ecstasygebruik vrij stabiel rond 26-27 jaar bleef liggen (Abraham et al., 2003).

Concluderend laat de panelstudie al vanaf het midden van de jaren negentig, zij het met tussentijdse schommelingen, een daling in het ecstasygebruik zien, terwijl de surveys onder clubbezoekers en de algemene bevolking in de tweede helft van de jaren negentig nog een stijging vertonen. Nu moeten we wel in de gaten houden dat het bij de panelstudie uitsluitend om recent en actueel gebruik gaat en we dus bij de vergelijking met de surveygegevens niet moeten kijken naar het ooit-gebruik. Niettemin dringt zich het beeld op dat de tempering in het ecstasygebruik binnen de panelstudie eerder inzette dan bij clubbezoekers in bredere zin en bij de algemene hoofdstedelijke bevolking. De panelstudie toont een doorsnee van gevarieerde gebruikersgroepen (recreatieven, creatieven, alternatieven, psychonauten en sensualisten) in het uitgaansleven in de leeftijdsrange 20-35 jaar. De groepen bevinden zich in verschillende fasen van hun gebruikscarrière (beginnend, converterend en langdurig), maar hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat zij als trendsettend gelden voor zowel het uitgaansgedrag in het algemeen als middelengebruik in het bijzonder. In dit licht is de daling in het ecstasygebruik binnen de panelstudie te beschouwen als voorloper van een meer algemene gebruikerstrend.

Gebruikersperspectief

Elke subgeneratie (bijlage 1) van elk circa vijf jaar wordt op termijn gevoeliger voor problemen die verbonden zijn aan frequent gebruik en/of hoge doseringen. Op den duur wordt besloten om te minderen, selectiever te gebruiken of (tijdelijk) te stoppen. Door de tijd heen blijven bepaalde groepen echter op riskante wijze ecstasy gebruiken,

soms ook doelbewust, en vaak in combinatie met andere middelen om de roes te verlengen en/of te versterken.

Ondanks de eerste negatieve gebruikerservaringen in de jaren negentig, blijft de perceptie van ecstasy aanvankelijk overwegend positief. Pas na het tippingpoint (2001), van mainstream naar een postravefase, begint ecstasy - ondanks als positief beleefde ervaringen in jonge gebruikersgroepen - over bijna de gehele uitgaanslinie terrein te verliezen. De groep *drinkers* ('ectasy Haagden') groeit in de periode waarin ook de alcoholindustrie expandeert, terwijl de groep *peppers* (stimulantiagebruikers) dan fors krimpt. Slikken raakt uit de mode ten gunste van drinken. Terwijl de ervaren gebruikers (1e en 2e subgeneratie, 1988-1997) nog incidenteel ecstasy blijven nemen, loopt de 4e subgeneratie (2003-2008) in de postravefase niet meer massaal warm voor het 'oude wondermiddel'. Het omslagpunt valt ten tijde van de 3e cyclus (1998-2002) en resulteert in een voortgaande daling in de 4e cyclus (2003-2008) - ongeveer tien jaar na de 'house-revolutie' en de snelle opkomst van ecstasy. Het is tevens het omkeerpunt tussen de aanwassende massa (schaalvergroting) en de doorstroom van trendsetters naar kleine (exclusieve) locaties (schaalverkleining) en loopt parallel met de groeiende behoefte aan differentiatie (eclecticisme). Het begin van de 4e cyclus kan worden getypeerd als de 'nieuwe nuchterheid'.

In de jaren negentig (3e en 4e cyclus) viel ecstasy bij steeds meer verschillende uitgaansculturen in de smaak (verticale groei), waarbinnen meer stappers binnen netwerken gingen gebruiken (horizontale groei). Na de eeuwwisseling, bij het bereiken van een verzadigingspunt en het begin van een nieuwe postravefase, vindt er zowel verticale als horizontale krimp plaats. Minder gebruikersgroepen - onder andere door de komst van urban - tonen zich ontvankelijk voor ecstasy (verticale krimp) en ook de gebruiksfrequentie binnen de gebruikersgroepen wordt minder (horizontale krimp).

De veranderende houding tegenover en perceptie van ecstasy (setfactoren) moeten vooral worden verklaard als gevolg van een significante (feitelijke dan wel gepercipieerde) toename van subacute psychische gezondheidsklachten. Het aureool van ecstasy als een 'softdrug' - waar je zonder kans op verslaving 'onbeperkt' van kunt genieten - stuit door de 'radicalisering' van het gebruik op feesten op zijn eigen grenzen. Doordat de positieve eigenschappen afnemen bij

repetierend gebruik, neemt de lust en het verlangen om te consumeren navenant af. De tanende plezierfactor beïnvloedt bij een kritische massa ook de verwachting bij 'nieuwe' consumenten in de postraveperiode. Omdat ecstasy een 'volksdrug' is geworden, switchen trendsetters in nieuwe cycli (ook) naar andere middelen ter articulering van de eigen lifestyle en/of scene.

Drugsmarktperspectief

De (gewijzigde) marktfactoren hebben weinig invloed gehad op het dalende ecstasygebruik na 2001, althans niet in die zin dat een lagere prijs heeft geleid tot toenemend gebruik. Want van 10-15 gulden (circa 4,50-7,80 euro) per pil halverwege de jaren negentig zakt de ecstasyprijs op gebruikersniveau naar slechts 2-3 euro rond 2002. Door vulgarisering van de markt stapt een deel van de ecstasydealers over op de duurder en voor dealers lucratievere cocaïne (hoofdstuk 9). De prevalentie van ecstasygebruik daalt (binnen de mainstream) op het moment dat de ecstasyprijs een bodem heeft bereikt. Hoewel de slechte kwaliteit van pillen in gebruikersgroepen soms aanleiding is om te stoppen of over te stappen op andere drugs, is ook de factor zuiverheid jarenlang weinig van invloed geweest op het besluit om van ecstasygebruik af te zien. Immers, de zuiverheid van de ecstasymarkt is - met uitzondering van een dip in 1997 en enkele waarschuwingscampagnes naar aanleiding van versnijdingen met onder andere atropine en mCPP - op de lange termijn namelijk in belangrijke mate stabiel gebleven, ook toen het gebruik na 2001 sterk daalde.

Uitgaansperspectief

Het Amsterdamse uitgaansleven is sinds de jaren negentig flink gegroeid (hoofdstuk 6) en heeft zich qua bezoekersomvang aan het eind van de jaren nul naar schatting verdrievoudigd tot 25.000-30.000 bezoekers in het weekend. Ondernemers (onder andere organisatoren, investeerders, clubexploitanten) zagen hun kans schoon door mee te liften op het (commerciële) succes van house. De schaalvergroting van house leidde weliswaar tot een bloeiende dance-industrie aan het eind van jaren negentig, maar werkte soms ook verloederend (onder

andere supportersrellen) in de hand, met als gevolg grootschalig drugsgebruik, handel en een toename van gezondheidsincidenten.

De zich tegelijk manifesterende upgradering van het uitgaansleven in de Amsterdamse binnenstad – als reactie op de schaalvergroting en drugsgebruik – trok een 'beschaafd' en 'chique' publiek aan dat minder primair op dance en dansen was georiënteerd. Gestimuleerd door de economische hoogtijdagen eind jaren negentig openden nieuwe lounges en clubs hun deuren en werd er bovendien strenger toegezien op het openlijk gebruik van drugs. De kritiek op braafheid en 'vertrutting' van het uitgaansleven, die geventileerd wordt door de pioniers en culturele avant-garde behorende tot de eerste twee subgeneraties (1988-1997), doet zich voor het eerst rond 2002 nadrukkelijk voor. Dat is ook de fase waarin het ecstasygebruik zienderogen begint af te nemen. Door de vermenigvuldiging van de aantallen clubs en bezoekers, plus de krachtige invloed van urban, wordt het ecstasyslikkend potentieel verdund en blijft het steeds meer beperkt tot niches in de upperground, die overigens in de 3e eclecticische fase aan invloed wint. De krimpende ecstasymarkt na 2001 wordt in het mainstream uitgaansperspectief veroorzaakt doordat de 4e subgeneratie (2003-2008) zich minder wil onderscheiden met ecstasy en raves. Dit wordt door de prevalentiecijfers van de clubsurveys uit 2003 en 2008 bevestigd. Het uitgaansleven wordt na de eeuwwisseling steeds minder bevolkt door extreme feestneuzen en steeds vaker door studenten, vrouwen en jonge allochtonen die qua drugsgebruik in het algemeen en ecstasy in het bijzonder minder hard van stapel lopen. 'Naar de klote eruitzien is zó jaren negentig!' Deze mentaliteitsverandering leidt ertoe dat een stoned uiterlijk voor een fors aantal stappers geen lonkend perspectief meer is. Verdwaasd rondlopen op ecstasy is niet meer cool. De creatieven, die belang hechten aan het vergaren van sociaal kapitaal, begrepen dit als eerste. Een flinke groep switchte naar cocaïne, dat qua roes beter te camoufleren is (hoofdstuk 9).

De upgradering van het uitgaansleven ging tegelijkertijd gepaard met een proces van stringenter regulering en handhaving, dat halverwege de jaren negentig werd ingezet. In hoofdstuk 12 bekijken we of regulering, strengere fouillering en strafrechtelijk optreden (beleidspectief) ook invloed hebben gehad op het tanende ecstasygebruik in het nachtleven.

NOTEN

Ecstasy: het succes van een 'psychedelische amfetamine'

- 1 De psychoactieve werking van MDA werd toevallig tijdens een zelfexperiment in 1930 ontdekt door Gordon Alles, de (her)ontdekker van amfetamine (zie hoofdstuk 10). De bevindingen van Alles waren onder andere een grotere zelfbeschouwing, een verhoogde aandacht voor omringende voorwerpen, hallucinaties, kleurenverdieping en fantasieën. De Chileense psychiater Naranjo (1976) beschrijft dat zijn proefpersonen vooral berichten over een grotere gevoelsverruiming, een grotere neiging vertoonden tot het leggen van contacten, intensiever na gingen denken en een sterke herbeleving ervoeren van gebeurtenissen uit het verleden.
- 2 Eerst bekend als Adam, in de betekenis van "the condition of primal innocence and unity with all life" (Grob, 2000:53), krijgt MDMA faam in therapeutische kringen. Collin & Godfrey (1997) rapporteren dat destijds naar schatting 4.000 therapeuten in Amerika MDMA gebruikten in behandelsessies met patiënten.
- 3 Een lobby van wetenschappers heeft destijds echter niet kunnen voorkomen dat MDMA als een 'class A' middel werd geregistreerd, waardoor er ook geen uitzondering werd gemaakt voor medische en therapeutische toepassingen. De kritiek van de onderzoekscommissie luidde dat veel onderzoeksdocumentatie te anekdotisch van aard zou zijn (Iversen, 2009).
- 4 In een als bijsluiter bijgevoegde tekst lijkt het alsof de therapeut voorafgaand aan de sessie nog een persoonlijke boodschap kwijt wil: "Het is de wereld van je eigen ziel die je zoekt. Alleen binnenin jezelf bestaat die andere realiteit waar je naar verlangt. Ik kan je alleen geven wat in jezelf bestaat. De enige beeldengalerij die ik je kan laten zien is die van je eigen ziel. Ik kan je niets anders geven dan de mogelijkheid, de prikkel, de sleutel. Ik kan je helpen om je eigen wereld zichtbaar te maken. Niets meer dan dat" (anoniem verspreide tekst).
- 5 Het pillenarsenaal is sinds de grootschalige en mondiale productie schier onuitputtelijk, gezien de logoparade van - alleen al in Nederland - honderden verschillende pillen in alle soorten, maten en kleuren van de regenboog. De stortvloed aan kapitalistische merken en symbolen die op de pillen staan afgedrukt is de ultieme metafoor op de symbolische ruil- en roeseconomie waarmee gebruikers cq. consumenten zich in de mondiale pleziercultuur kunnen identificeren. De productmarketing van illegale producenten volgt de marketingformule van farmaceutische bedrijven die amfetamine in verschillende pillenvarianten met felle kleuren op de consumentenmarkt lanceerden om de aantrekkelijkheid te verhogen (zie hoofdstuk 10).
- 6 Voordat de house overwaaide naar Amsterdam stond disco-muziek - en dus ook discotheken - in laag aanzien binnen de hiërarchie van de sociaal-culturele smaakladder. De nieuwe 'sound of the city' was zo controversieel, dat muzikenners van rock tot disco aanvankelijk diep verdeeld waren en de acceptatie van housemuziek bij het stappubliek zelfs een zetje nodig had van een groepje Britse housepioniers (hoofdstuk 5).
- 7 Het aantal ecstasygerelateerde ambulanceritten in 2001 bedraagt 42 en stijgt licht halverwege de jaren nul, waarna het aantal ritten in 2008 weer op 43 komt (Buster, 2009).
- 8 Een studie over de berichtgeving in de Schotse media over een periode van tien jaar wijst uit dat elke ecstasygerelateerde dode in het nieuws komt, terwijl bij paracetamol een letale vergiftiging slechts 1 op de 250 dodelijke ongevallen in het nieuws komt en voor diazepam (slaapmiddel) 1 op de 50 (Forsyth, 2001).
- 9 Professor Nutt is door het publiekelijk uitdragen van zijn pragmatische standpunten over de gezondheidsschade van bijvoorbeeld marihuana en ecstasy in 2009 ontslagen als voorzitter van een drugsadviescommissie.
- 10 In acht jaar is op de houseparty's waar beide artsen hebben gewerkt één persoon overleden en kregen vijftien personen ernstige gezondheidsklachten. Op drie miljoen bezoekers meldden zich 23.000 bij de eerstehulpdiensten. Ruim 97% daarvan had milde klachten zoals hoofdpijn, oververhitting, slaapttekort of vochtgebrek.
- 11 De werking zou meer intens en/of geiler zijn en tevens de maag ontzien om misselijkheid te voorkomen. Vooral in homonetwerken waar medicijncocktails worden geslikt tegen AIDS geniet deze toedieningswijze de voorkeur.
- 12 De sterkte van poeders, kristallen en tabletten is moeilijk te vergelijken. Testuitslagen van tabletten worden in milligrammen weergegeven; testuitslagen van poeders en kristallen in percentages. De chemisch maximaal haalbare zuiverheid bedraagt 84%, waarbij de resterende 16% uit zouten bestaat. Een gram pure MDMA bevat dus 840 mg (MDMA); het equivalent van ongeveer 10 ecstasytabletten. De gemiddelde zuiverheid van 73% MDMA (in 2008) is gezien de maximaal haalbare 84% zeer hoog te noemen.
- 13 Bij de combinatie ecstasy en GHB tracht de gebruiker de rush van de ecstasy te behouden en/of te verlengen door middel van GHB zonder dat het energetische effect van ecstasy teniet wordt gedaan. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de combinatie LSD en ecstasy.
- 14 Bij de combinatie alcohol en cocaïne tracht de gebruiker het (dronken) gevoel van de alcohol te veranderen en op te heffen door cocaïne. Omgekeerd wordt het hyperactieve effect van cocaïne gedempt door alcohol. In beide gevallen neutraliseert de gebruiker het ongewenste effect door een ander middel. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de combinatie van cocaïne en GHB.
- 15 Bij de combinatie ecstasy en amfetamine tracht de gebruiker door het mixen van verschillende stimulantia de energieke roes te behouden en/of te verlengen.
- 16 De eerste Amsterdamse smartshop was Conscious Dreams, die in 1993 openging. In 1999 waren er naar schatting vijftig smartshops in Amsterdam gevestigd (Riper & De Kort, 1999).
- 17 Overigens moet hier worden vermeld dat sommige genoemde effecten kunnen optreden als gevolg van een te hoge dosering of sterke versnijding met andere stoffen, zoals fenacetine.
- 18 In het volgens de panelstudie piekjaar 2001 werd geen clubsurvey gehouden.
- 19 In 2001 werd de Amsterdamse bevolkingsurvey onderdeel van het Nationaal Prevalentie Onderzoek (NPO), maar werden nog wel afzonderlijke cijfers over Amsterdam gerapporteerd (Abraham et al., 2002). Sindsdien gebeurt dit laatste niet meer.

9 Cocaïne: terug van nooit echt weggeweest

Pal naast de Chinese tempel op de Amsterdamse Zeedijk ontvangt Mariani-kenner Chass Vermeulen Windsant ons in zijn sfeervol Aziatisch gedecoreerde woning. Aanleiding voor ons bezoek is de recente opening van een coca-likeurwinkel in de Warmoesstraat, waar ook originele cocabladeren en parafernalia uit zijn privécollectie in vitrines zijn uitgesteld. Verheugd deelt Vermeulen Windsant (2010) mee dat zijn studie naar het omvangrijke oeuvre van Angelo Mariani [1838-1914] eindelijk in boekvorm zal verschijnen. Als voorproefje krijgen we naast foto's van Mariani een serie portretten met getuigschriften te zien van schrijvers, politici, kunstenaars, presidenten, pausen, architecten, bohemiens en adellijke lieden. Sommigen tevreden nippend aan een glaasje verkwikkende cocawijn uit de befaamde donkergroene fles

waarvan enkele authentieke exemplaren op zijn salontafel staan uitgesteld. Leeg. Op de fles staat in vette letters geëtst: *Coca Mariani Paris*. Vin Mariani, op de markt gebracht door de oorspronkelijk uit Corsica afkomstige Mariani, was ruim 125 jaar geleden wereldwijd een begrip, getuige de indrukwekkende collectie brieven, tekeningen en uitbundige dankbetuigingen die hij in de loop van zijn leven verzamelde.¹ Door zijn flessen cocawijn aan talloze hoogwaardigheidsbekleders te schenken bewees Mariani over een goede neus voor merchandising te beschikken. Bij het bekijken van een schilderij van Jules Grun uit 1911, waarop de in het Grand Palais verzamelde 'fine de fleur' van Parijs is afgebeeld, begint Chass te gniffelen. "Het was altijd feest als iedereen elkaar zag, maar het was pas écht feest als Angelo Mariani ook aanwezig was."

Van wondermiddel tot zedenbederver

Een jaar voordat Mariani in 1863 een patent verwierf voor zijn cocawijn, slaagde het Duitse farmaceutische bedrijf Merck er als eerste in om ¼ pound (1 pound = 453 gram) cocaïne te produceren. Deze geringe hoeveelheid liep op tot ¾ pound in 1883, om te stijgen naar ruim 3 pound in 1884 en al 158 pound in 1886 (Karch, 2006).

Tegen de achtergrond van de ontluikende wereldhandel en de opkomst van Europese en Amerikaanse farmaceutische bedrijven was een klimaat ontstaan dat wetenschappers stimuleerde met

verve nieuwe territoria te ontsluiten waaronder het ontrafelen van de 'geheimen' van het cocablad. Al tijdenlang circuleerden er talrijke reisverslagen en verhalen van ontdekkingsreizigers, avonturiers en onderzoekers waarin gewag werd gemaakt van de opwekkende kwaliteiten van het cocablad, door 'wilden' gekauwd om de erbarmelijke omstandigheden van de mijnbouw in het Andesgebergte te doorstaan. Veel verhalen en kronieken waren half verzonnen of overdreven mythologiserend. Andere, zoals het standaardwerk van Mortimer in 1901, bevatten daarentegen gedetailleerde en naar het zich liet aanzien betrouwbare informatie over de historie, cultuur en het gebruik van het blad van de heilige plant 'mama coca', die oorspronkelijk groeide in Peru en Bolivia en naar schatting al 5000 jaar geleden in ritueel verband door de Inca's werd gebruikt (Mortimer, 2000). Omdat cocablad, zoals

pas later bekend werd, door de maandenlange zeereizen bij aankomst telkens een groot deel van zijn potentie was verloren, gingen er tal van mislukte pogingen aan vooraf, alvorens de jonge Duitse chemicus Friedrich Gaedcke in 1855 het alkaloïde 'cocaine' uit de bladeren van de *Erythroxylon coca* isoleerde. In 1859 slaagde de Duitse promovendus Albert Niemann er in het zuiveringsproces voor cocaine te verbeteren (Davenport-Hines, 2001).

De bereiding en (therapeutische) toepassing van coca en cocaine lopen sinds de ontdekking in het Westen decennialang gelijk op, totdat de eerste verboden - de Amerikaanse Harrison Narcotic Tax Act in 1914 en de Nederlandse Opiumwet in 1919 - van kracht werden. De transformatie van 'Dr. Coca' in 'Mr. Caine' kan als historische metafoer worden gezien voor de grote maatschappelijke veranderingen die zich in Amerika en Europa rond de wisseling van de 19^e naar de 20^e eeuw op allerlei gebied voltrokken; de opkomst van de reclame, de industriële expansie en de daarmee samenhangende migratiestromen van arbeiders. De sterke groei van steden, die leidde tot krachtige sociaal-economische en demografische veranderingen met de daaruit voortvloeiende nieuwe sociaal-maatschappelijke problemen, werd door de Chicago School geboekstaafd (hoofdstuk 2). In die turbulente tijdgeest vuurde de hunkering naar kennis wetenschappers aan om nieuwe krachtige middelen, zoals cocaine, te ontwikkelen ter bestrijding en genezing van welvaartsziekten. Al snel veranderde de cocoplant van een botanisch studieobject in een medische curiositeit, waar wetenschappers én artsen grote potentie in zagen. De ontdekking en therapeutische toepassingen van cocaine werden gezien als belangrijke medisch-wetenschappelijke bijdrages aan de volksgezondheid. In dertig jaar tijd zou cocaine uitgroeien van een in het laboratorium gecreëerde medische 'wonderdrug' tot een belangrijke speler in de Amerikaanse drugscultuur. In *From medical marvel to modern menace* betoogt Spillane: "Cocaine eventually came to represent the dark side of modern life even through its crystals once appeared to reflect the light of scientific progress and industrial achievement" (Spillane, 2000:3).

Cocaine werd gebruikt om morfineverslaving te verhelpen en als plaatselijk verdovingsmiddel toegepast in de oogheelkunde (Spillane, 2000).² Sigmund Freud, die als een van de eerste medici cocaine onderzocht, schreef in 1884 in een enthousiast artikel *Über Coca*,

over het therapeutische gebruik van cocaine dat hij op een flink aantal patiënten had uitprobeerde (Streatfeild, 2001). Een paar jaar later, in 1886, wordt Coca Cola - waarvan het oorspronkelijke recept cocaine bevatte - voor het eerst op de markt gebracht (Davenport-Hines, 2001).³ De gewaarwordingen (euforie, gebrek aan eetlust, alertheid, energie, et cetera) die Zuid-Amerikaanse indianen al generaties lang kenden, enthousiasmerden de medische wereld om cocaine voor te schrijven tegen angsten, depressies, vermoeidheid, et cetera. In neurologische en psychiatrische kringen leefde de verwachting dat het medicijn effectief zou zijn tegen allerlei zenuwziekten ('nervous diseases') als hoofdpijn, slapeloosheid, hooikoorts, hypochondrie, hysterie en epilepsie (Karch, 2006).⁴ Deze medische diagnose van 'nieuwe' ziektebeelden vond in een periode plaats dat de bevolking werd geconfronteerd met snelle maatschappelijke veranderingen als gevolg van de voortrazende industriële bedrijvigheid en expansie. Hierdoor werd er een zware wissel getrokken op het alledaagse leven, dat door de acceleratie van het kapitalisme in een nerveus makende stroomversnelling beland was. Tegen het einde van de 19^e eeuw was cocaine net zo gewoon als valium nu (Snyder, 1986).

Cocaine was een van de eerste succesvolle middelen die marketing-technisch samenvielen met een periode waarin de farmaceutische industrie snel professionaliseerde. De huidige Amerikaanse farmaciegigant Parke-Davis verkocht al vanaf 1885 cocaine in diverse vormen, waaronder poeder, sigaretten en mengsels die met bijgesloten naald geïnjecteerd konden worden voor therapeutisch gebruik. Met behulp van cocainereclames werd een groeiende vraag gecreëerd (Spillane, 2000). Samen met de in 1901 opgerichte Nederlandsche Cocaine Fabriek (NCF) bestierde een handvol Amerikaanse en Duitse farmaceutische bedrijven op legale grondslag de mondiale cocaineproductie.

Hoewel Nederland buitengewoon goede cocaine exporteerde, werd het in eigen land nauwelijks recreatief, noch voor medische doeleinden gebruikt (De Kort, 1995). Dat lag heel anders in Noord-Amerika, waar het cocaine snuiven zonder medische indicatie in het eerste decennium van de 20^e eeuw al in zwang raakte bij zwarte arbeiders in het Zuiden (New Orleans) en bij een witte, deels gemedicaliseerde middenklasse in noordelijke grote steden (Karch, 2006; Spillane, 2001; Courtwright, 1995). In Londense dancehall- en onderwereldmilieus ging cocaine

rond onder actrices en prostituees (Kohn, 1992), net als in Parijs, waar 'coco' zegevierde in het bonte milieu van 'Parijse nachtdieren', dat de journalist Pittigrilli (1991, orig. 1921) in zijn beschrijvingen van clandestiene cafés, hoerenkasten en chique salons heeft vereeuwigd. "Cocaïne is het vergif van deze tijd, het sluipende vergif dat naar een zachte vrijwillige dood leidt, en het symbool van het verlangen van een wereld die niet meer weet wat ze wil" (Pittigrilli, 1991:179).

Erotische toespelingen op verleidelijke en 'nymfomane' vrouwen ('white lady', 'dame blanche', 'dama blanca') waren niet van de lucht. Ook toen al verschenen in de media breed uitgesponnen verhalen over wilde promiscue cocaïnefeesten in artistieke én criminele milieus. Cocaïne als nachtmiddel, de dichotomie van dag en nacht als de klassieke metafoor voor goed en kwaad, komt in deze context subliem tot uitdrukking in *The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde* (1886) van Robert Louis Stevenson, dat naar verluidt in korte tijd onder invloed van cocaïne is geschreven (Plant, 1999). De boodschap in het boek is interessant in het perspectief van de vaak verfoeide verderfelikheden van het verleidelijke nachtleven, omdat het de calvinistische vrees weerspiegelt dat het kwaad een duivelse kracht is die in ons allen schuilt en krachtig onderdrukt dient te worden (Wevers, 2003). De satanische en met kwaad omklede Mr. Hyde, die heimelijk toeslaat in de nacht, geldt ruim honderd jaar later nog steeds als een stereotypische metafoor voor drugsgebruik, criminaliteit en verdachte handelingen die het daglicht niet zouden kunnen verdragen.

Van crimineel tot jetset

Terwijl het artsengilde aan het begin van de 20^e eeuw nog betrekkelijk onbekend was met het fenomeen verslaving, groeide de gebruikerspopulatie ras. Het grootschalige gebruik en de daarmee samenhangende negatieve beeldvorming zouden de grondslag vormen voor een daarop straf anticiperend drugsbeleid. Toen vanaf begin 20^e eeuw meer bekend werd over de verslavende effecten van cocaïne en het besef groeide dat het wondermiddel niet zaligmakend was, kwam 'cocaïnemisbruik' in de Verenigde Staten in toenemende mate onder de politieke aandacht. Honderd jaar na de eerste grote

cocaïne-golf blikken Amerikaanse en Britse studies (Courtwright, 2001; Gootenberg, 1999; Jonnes, 1996; Musto, 1999; Spillane, 2000) terug op die periode door in uiteenlopende toonaarden het 'ontaarde' cocaïnegebruik te beschrijven, zoals dat destijds in de media breed werd uitgemeten. De verspreiding van cocaïne op het verarmde platteland en in urbane verpauperde milieus, leidde geregeld tot paniekgolven onder medici, politici en verontruste burgergroepen van uiteenlopende politieke en religieuze signatuur. De specifieke sociale samenstelling van gebruikers, tegen de achtergrond van turbulente sociaal-economische en sociaal-maatschappelijke veranderingen, was een giftige angel die ten koste van alles onschadelijk moest worden gemaakt. De geschiedenis vertoont hier sterke parallellen met de vroegere demonisering van opiumverslaafden, de marihuana-problematiek ('killer weed')⁵ in de jaren dertig, in de jaren zestig en tachtig gevolgd door LSD en de crackgolf ('the plague').

Morele paniek rond drugs apelleert volgens sociologen en criminologen meestal aan dieperliggende maatschappelijke oorzaken (vgl. Korf, 2010), aangezien de identiteit van de verslaafde vaak in hoge mate de beeldvorming over verslaving bepaalt; niet het gebruik van opium door Chinezen, maar de Chinezen zelf waren het probleem (Courtwright, 2001; De Kort, 1995; Tellegen, 2008). Met de anti-cocaïnestemming rond 1910 verliep het criminaliseringsproces volgens eenzelfde mechanisme. De medisch historicus Musto (1999) laat zien dat de angst voor cocaïne en opium niet primair reacties waren op cocaïnegebruik en opiumverslaving, maar bezield werd door een 'white alarm' over 'black rebellion' tegen segregatie en onderdrukking; zo zouden 'zwarthen' onder invloed van cocaïne onkwetsbaar zijn voor politiekogels en zo een acute bedreiging vormen voor de openbare orde. Verschillende studies hebben echter weerlegd dat cocaïne en drugsverslaving in het algemeen aan het begin van de 20^e eeuw ook daadwerkelijk de oorzaken waren van de criminele misdaadgolf in de Amerikaanse steden. Cocaïnegebruikers werden zondebokken in een tijd dat het land gebukt ging onder grote maatschappelijke onrust en rabiaat racisme jegens haar zwarte burgers. Kohn schetst in zijn studie *Dope girls* over cocaïnegebruik in het Londense dancehallmilieu een vergelijkbaar patroon van stigmatisering: "The outlawing of drugs was the consequence not of their pharmacology, but of their association with social groups that were perceived as potentially dangerous" (Kohn, 1992:2).

Niet het drugsgebruik op zich is de directe aanleiding geweest voor het 'drugsprobleem' in Amerika, maar meer het dominante discours in termen van wat Reinerman & Levine (1997) 'farmacologisch determinisme' noemen. De cumulatieve consequentie van antidrug-campagnes en punitieve politiek betekende een radicale demonisering van drugs, die deze feitelijk meer macht toekende dan ze werkelijk kunnen hebben. "But drugs, unlike viruses, are not active agents; they are inert substances. They do not jump out of their containers and into people bodies without the people in those bodies actively decoding to ingest them" (Reinerman & Levine, 1997:9). In een kritisch theoretische reflectie over de beeldvorming van 'drugs', waarschuwen Chitwood et al. (2009) dat de invloed van 'media-fueled drug scares' om grote voorzichtigheid vraagt bij de benoeming van zogenaamde 'drugsepidemieën'.

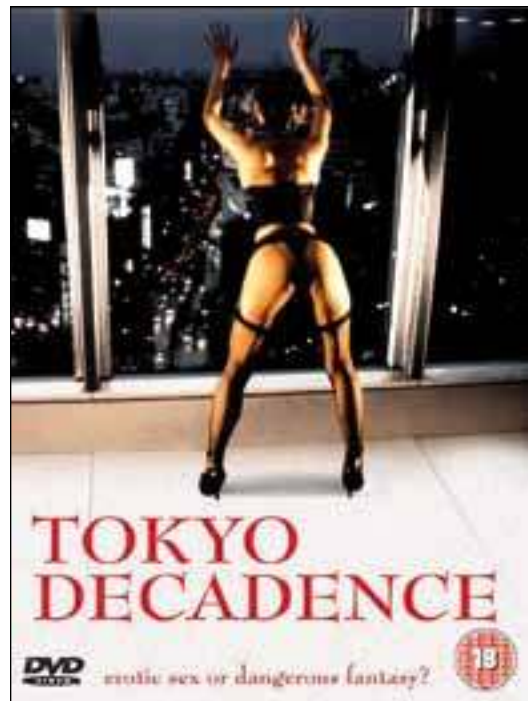
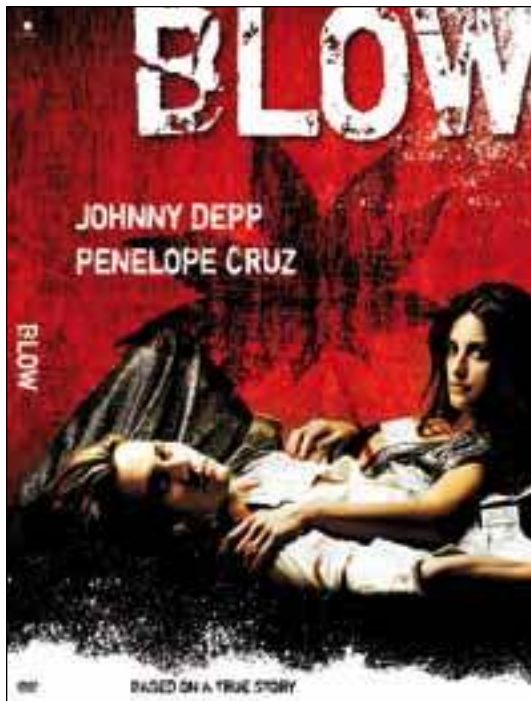
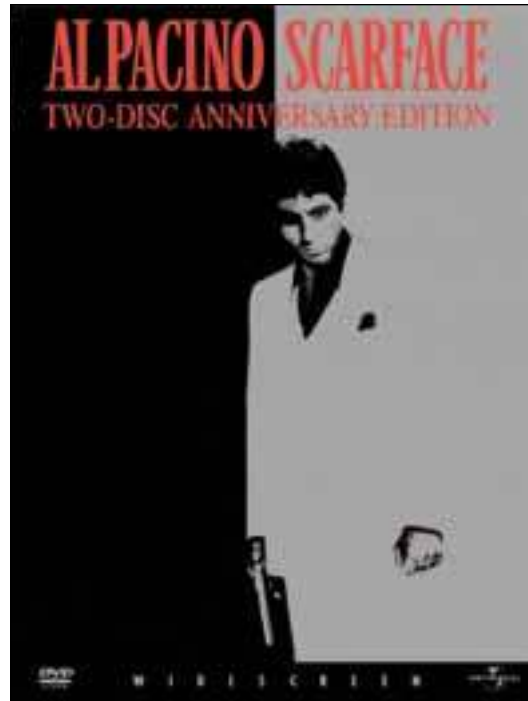
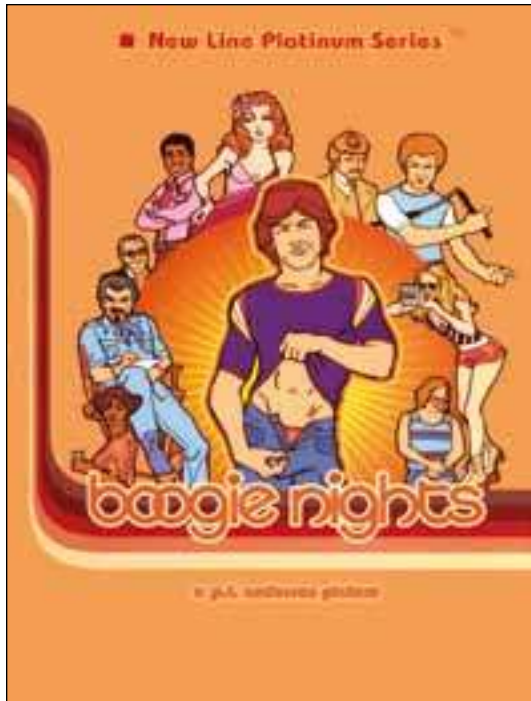
In de loop van de jaren dertig begon het gebruik van cocaïne drastisch af te nemen en tot aan het eind van de jaren zestig leek het in Amerika en Europa bijna geheel te zijn verdwenen. De productie van cocaïne, die gedurende enkele decennia in Nederland onder staatstoezicht door farmaceutische bedrijven mocht plaatsvinden, was door de nieuwe internationale wetgeving geheel aan banden gelegd. Van cocaïne-laboratoria in Zuid-Amerika was toen nog geen sprake. Na de jaren dertig zou het vakantieparadijs Cuba, dat onder het bewind van Batista tot 1959 een toevluchtsoord was voor de Amerikaanse jetset, een cruciaal doorvoerland worden voor de grote Amerikaanse markt: eerst voor de import van heroïne ('The French Connection'), en al snel daarop ook voor het exotische middel cocaïne, dat de perfecte partydrug voor de jetset was (Streatfeild, 2001; Verbeek, 2001). Cuba was toendertijd een belangrijk kruispunt waar Amerikaanse misdaad-syndicaten en eigenaren van cocaplantages en cocaïnebaronnen uit Zuid-Amerika elkaar troffen. Later zouden het Medellín- en Calikartel worden opgericht om aan de grote Amerikaanse vraag te kunnen voldoen. Na ruim veertig jaar was de tweede cocaïne-golf in de Verenigde Staten een feit. En nog eens tien jaar later begon een crackepidemie (1984-1990), die vooral toesloeg onder de verpauperde zwarte bevolking in de Amerikaanse 'inner cities' (Reinerman & Levine, 1997).

De verbeelding van **cocaine**

Met het succes van de film *Easy Rider* (1969) begon ook de rehabilitatie van cocaïne in de jaren zeventig. Eerst bij rockmusici en daarna, net zoals in de jaren twintig, bij de filmaristocratie. In de film delibereert Fonda en Hopper welke drug het meeste zou opleveren voor hun latere pensioen. Geen marihuana, want dat was te veel bulk. Heroïne had een slecht imago. Maar cocaïne, met duizend dollar straatwaarde voor een ounce (ca. 28 gram) was als 'stash' compact genoeg om in de benzinetank door het land te smokkelen.

Verslaving aan snuifcocaïne was begin jaren zeventig praktisch ondenkbaar; het 'witte goud' was voor gewone stervelingen simpelweg te duur (Shapiro, 2003). Ten tijde van cocaïnes wederopstanding begin jaren zeventig, spraken Grinspoon en Bakalar (1976) er hun verbazing over uit dat de kennis over de nog maar enkele decennia oude geschiedenis van cocaïneconsumptie grotendeels verdampt was. Toch zou het publieke imago van cocaïne in de tweede golf (1970-1990) net als toen snel omslaan van een onschuldige niet-verslavende drug naar een demonisch middel (crack) dat heroïne in de binnensteden naar de kroon stak (Schneider, 2008). Tegelijk bleef cocaïne, net als in de jaren twintig in Amerika en Europa het geval was, ook het symbool voor rijkdom, succes, glamour, chique en decadentie. Een statusmiddel en feesttoetje voor de jetset (Greene, 1985) én een drijfveer voor het najagen van de 'American Dream'. Cocaïne was in de jaren tachtig een 'onzichtbaar' maar effectief middel, dat achter de schermen van Hollywood en in de meer competitieve takken van het diensten- en zakenleven een stuwende factor was geworden (Shapiro, 2003).

Vergeleken met ecstasy is cocaïne meer sexy en media- en cinemage-niek.⁶ Sterker nog: de (Hollywood) beeldcultuur is ervan doordrenkt. Alle denkbare aspecten van productie, handel, gebruik, misdaad, bestrijding en verloedering komen er in aan bod. Het delinquente straatleven van dealers, pooiers, verslaafden en prostituees is voor opeenvolgende generaties scenarioschrijvers en regisseurs een dankbaar thema, evenals de losbandige sexfeesten in de 'high society' (Gertz, 2008). *Blow*, *Boogie Nights*, *Showgirls*, *Goodfellas*, *Tokio Decadence* en *Miami Vice* zijn slechts een greep uit tientallen films

waarin cocaïne vanaf de jaren tachtig een prominente rol vervult. *Scarface* (1983) is volgens velen dé ultieme en meest geciteerde cocaïnefilm.⁷ Op soms hilarische wijze zien we baronnen en boeven snuiven en kilo's doorschuiven van Colombia via Cuba naar Miami en Chicago. Met klassieke oneliners ('I always tell the truth. Even when I lie'; 'Don't get high on your own supply') vindt het criminele (drugs)jargon zijn weg naar miljoenen kijkers. Het is daarom niet zo verwonderlijk dat ook in Nederland gebruikers refereren aan op cocaïne geïnspireerde beeldvoorstellingen (Nabben et al., 2008a; Van der Poel et al., 2009) die binnen een (sub)culturele context een eigen betekenis krijgen door de specifieke articulatie van bepaalde houdingen en vormen. In de huidige, gefragmenteerde wereld representeert de technologische (populaire) beeldcultuur een onophoudelijke stroom aan visuele gebeurtenissen en sensaties, waar consumenten informatie, betekenis of plezier aan ontlenuen (Oosterbaan, 2002).⁸

Sinds de introductie van Coca Cola en Vin Mariani koketteert de reclamewereld al ruim honderd jaar met het opwekkende imago van cocaïne. Opvallend is dat de aanvankelijke negatieve beeldvorming over cocaïnegebruik sinds de antipropagandafilm *Cocaine Fiends* (1936) op termijn langzaam verschoven is van een panieksfeer naar een meer 'neutrale' representatie in de hedendaagse populaire multimediale beeldcultuur (Calafat et al., 2001; Nabben et al., 2005b; Parker, 2005). Reclame-uitingen als 'Caffiato' en 'iSnort' zijn slechts enkele controverse voorbeelden die slechts de top van de ijsberg laten zien.⁹ Wie ook de ijsberg wil bekijken kan net als duizenden andere surfers terecht bij You Tube, waar tientallen filmpjes met cocaïnepestiflages circuleren.¹⁰ Bij de verbeelding van cocaïne in reportages wordt opvallend vaak naar een 'bloedneus' verwezen, dat aan een zeker gezondheidsrisico wil appelleren. Maar de geestelijk vader van Nijntje, Dick Bruna, was bepaald 'not amused' toen zijn witte konijntje door het satirisch Vlaamse maandblad *Deng* prominent op de cover met een bloedneus en een lijntje coke werd getoond. De afbeelding moest het onschuldige deel van de bevolking voorstellen dat wordt geconfronteerd met het oprukkende drugsgebruik.¹¹

Het is fascinerend dat cocaïne zonder reclamebudget al ruim een eeuw een ijzersterke reputatie geniet en telkens nieuwe consumentengroepen weet aan te boren. Qua naamsbekendheid kan cocaïne

moeiteloos concurreren met McDonald's, Ikea, L'Oreal of Coca Cola, die miljarden aan reclamecampagnes besteden. Cocaïne overstijgt de klassieke reclamewetten van permanente promotie dankzij de illusoire film- en muziekindustrie die de merkbekendheid van cocaïne levendig houden. En de dealer natuurlijk. "For an illegal drug, it had an incredibly clean image: it looked clean-white, sparkly, fluffy and pharmaceutical", aldus Shapiro (2002:138) in een poging de 'X-factor' van cocaïne te duiden. Volgens de Franse socioloog Baudrillard (1983) leven we in een wereld van beelden die de werkelijkheid steeds meer manipuleert en simuleert. De 'gedachte werkelijkheid' valt in toenemende mate samen met de realiteit waarin we ons bewegen, onze verlangens ontwikkelen en collectief (willen) delen met anderen. Door de suprematie van deze hyperrealiteit is onze consumptieve praktijk radicaal van karakter veranderd. Het gaat niet meer primair om goederen, maar evenzeer om het consumeren van aantrekkelijke beelden en tekens. In het tijdperk van 'the consumption of signs' heeft het associatieveld van beelden en tekens soms nauwelijks meer enige relatie tot de praktische gebruikswaarde van producten. Coca Cola is van een bruisende bruine suikerdrank, een oorspronkelijk opkikkertje, in de jaren zestig symbool geworden voor vrijheid, vitaliteit en plezier.

Recreatieve en gemarginaliseerde gebruikers

Na de tweede cocaïne golf in de jaren zeventig en tachtig - in Nederland feitelijk de eerste (Nabben & Korf, 1999) - neemt vanaf de jaren negentig het recreatief cocaïnegebruik toe bij jongeren en jongvolwassenen in Noord-Amerika, Europa, Zuid-Afrika en Australië in zowel het urbane uitgaansleven als in rurale gebieden (Boys et al., 1999, 2000 en 2002; Decorte, 2000; Doekhie, 2008; Nabben & Korf, 1999; Shapiro, 2003; Van der Poel et al., 2009; Waldorf & Murphy, 1991). De cocaïnegebruikers komen goeddeels uit sociaal geïntegreerde milieus, zijn hoog dan wel laag opgeleid, hebben uiteenlopende beroepen en verschillende percepties over het gebruik, en nemen cocaïne in verschillende settings. Over het algemeen is er weinig problematiek bij onregelmatig en laag frequent gebruik. In vergelijking met gebruikers uit de 'harddrugscene' (veelal heroïneverslaafden) hebben de geïntegreerde snuivers veel minder vaak problemen met cocaïne en komen

ze relatief weinig in contact met justitie en hulpverlening (McCrystal & Percy, 2009; Nabben & Korf, 1999; Prinzleve et al., 2004; Shearer et al., 2007). De verwachting van negatieve effecten van gebruik worden bij jonge recreatieve cocaïnegebruikers echter overschaduwd door sterke associaties met de subjectief beleefde positieve effecten (Lundahl & Lukas, 2007). Maar in *Cocaine changes* wijzen Waldorf et al. (1991) - in de geest van historici die voorafgaande perioden van gebruik hebben geschetst - ook op nieuwe (kwetsbare) groepen die nieuwe toedieningstechnieken toepassen (spuiten, roken, basen), waardoor verschuivingen in de aard van gebruik optreden en het zelfregulerend vermogen op langere termijn kan worden ondermijnd. Contrasterend met de vele stereotype voorstellingen die zowel in de beeldcultuur en media als bij politici en ook wel gebruikers bestaan, betogen deze Amerikaanse onderzoekers dat het vaak overbelichte amoralistische hedonisme van grotesk gebruik lang niet altijd de dominante praktijk is. Integendeel: "However powerful a drug may be, its effects are always mediated by the norms, practices, and circumstances of its users" (Waldorf et al., 1991:10).

Heftiger gebruiksvormen kunnen inderdaad problemen genereren. Een grote studie in negen West-Europese steden (Prinzleve et al., 2004) wijst uit dat gemarginaliseerde groepen (onder andere straat-scene, cliënten in de hulpverlening) cocaïne voornamelijk in de vorm van crack gebruiken, heroïne roken en/of spuiten of meerdere drugs combineren. De sociaal geïntegreerde groepen snuiven bijna zonder uitzondering poeder cocaïne. Het verschil tussen gemarginaliseerd en geïntegreerd kan betrekking hebben op arbeidsparticipatie, familie- en vriendennetwerken, leefstijl en justitie- en hulpverleningscontacten. Het alcoholgebruik was bij de geïntegreerde gebruikers echter hoger dan bij de gemarginaliseerden (Prinzleve et al., 2004). (De panelstudie beperkt zich overigens hoofdzakelijk tot de sociaal-maatschappelijk geïntegreerde gebruikers die de grootste gebruikerspopulatie vertegenwoordigen in het uitgaansleven.)

Een **cocainerevival** in het uitgaansleven

Terwijl de media-aandacht voor ecstasy in de loop van de jaren negentig verslaptte, maakte cocaïne stilaan een comeback in het Amsterdamse uitgaansleven. Om te begrijpen waarom cocaïne in deze periode opnieuw in zwang kwam, moet niet alleen de veranderende drugsmarkt (hoofdstuk 7) in ogenschouw worden genomen; zo leidde de mainstreaming van house, tien jaar na de 'houserevolutie', tot een metamorfose van het uitgaansleven die bij nieuwe groepen trendsetters tot een mentaliteitsomslag leidde. De behoefte om nachtenlang op ecstasy in clubs te dansen verdween en maakte plaats voor het doorzakken op alcohol en cocaïne in café- en thuissettings. De geschiedenis lijkt zich op dit punt te herhalen. Na elke subculturele (muzikale) 'revolutie' en het daarmee verbonden drugsgebruik - LSD (hippies), speed (punks en gabbers) en ecstasy (house) - komt cocaïne weer opnieuw in beeld.¹²

'Cocaïne de witte motor' beleefde in de decadente jaren voor het nieuwe millennium een revival. Als ecstasy de uitgaansbeleving radicaal had veranderd, dan zorgde cocaïne tenminste voor de continuering van de uitgaanspret. De subculturele 'X-factor' van ecstasy leek na de 'revolutie' van 1988 met het jaar te verschrompelen. Toch verbaasde het menigeen dat het middel tien jaar na de Jellinek voorlichtingscampagne 'coke de witte sloper' plotseling weer hot was.¹³ Per slot van rekening gold cocaïne vergeleken met de 'feestdrug' ecstasy juist als een échte harddrug waar je maar beter niet aan kon beginnen.

Maar tijden veranderen, evenals de perceptie van drugs bij nieuwe stapgroepen. Ecstasy had immers al een flinke periode het stapritme gedicteerd. Als het ecstasyavontuur een magische reis voorstelde, dan was cocaïne hiervan de antithese: een korte rush die om het halfuur moet worden gereactiveerd met een nieuwe snuif. Als ecstasy de regenboog symboliseert dan is cocaïne zo wit als sneeuw. Ecstasy en cocaïne: warm versus koud, empatisch versus egoïstisch. Het is intrigerend dat de volgende stapgeneratie kennelijk weinig moeite had met deze échte drug. Het gemak van de snelle snuif, als ondeugend tussendoortje of kek opkikkertje, sloot eind jaren negentig intrigerend perfect aan bij de actieve hyperconsument. In die decadente

periode, toen de geldkranen wijd opstonden, was cocaïne het toetje na een geslaagde zakelijke transactie, een copieuze maaltijd, een businessmeeting of een behaalde deadline. De moderne haastmens wilde, nee moest op elk moment bereikbaar, mobiel én vooral bij de tijd blijven. En wie snuift (en drinkt) blijft bij de tijd: 'heerlijk helder lijnken'.

De hoogtijdagen van cocaïne lopen opvallend synchroon met economische voorspoed: het stijgen van de beurkoersen, de forse aanwas van hippe cafés en chique lounges in de grachtengordel en de felle expansie van de alcoholindustrie, met bruisende champagne als luxe boegbeeld bij het naderen van het millennium. Het zijn de hoogtijdagen van het neoliberalisme. Een panellid over deze periode:

"Er wordt harder gewerkt dan ooit en geld verdient als water. Sommigen jagen er 1.000 á 2.000 gulden per maand (2 á 4 pakjes per week) doorheen. In het weekend wordt de werkstress gecompenseerd met feesten, zuipen en doorsnuiven. Alsof cocaïne een kopje koffie is" (Milo, 04a:2000).

Ook Wendy (84a:2004) ziet het snuiftaboe na 2000 snel vervliegen. Als de sfeer op stoom komt en de alcohol rijkelijk vloeit is het slechts wachten op de eerste die het snode plan opvat om de cokeleverancier te bellen.

Cultuursociologen wijzen in de jaren negentig op de acceleratie van maatschappelijke ritmes, pluralisering van tijdsordeningen en de bewustwording van het risicovolle karakter van hedendaagse beslissingen (Van der Loo & Idenburg, 1994). Onze flexibele samenleving krijgt volgens Zijdeveld (1991) het karakter van een rusteloze, haast permanente 'staccatocultuur' die razendsnel van setting en event kan wisselen. De snelheid van leven, van mondiale productie en lokale distributie op bestelling sluit aan bij de snelheidcultus van coke: U belt, wij bezorgen!

Als ecstasy symbool stond voor het 'flowerpower' gevoel, dan verbeelde cocaïne 'jetset en cool', aldus een Amsterdamse dj (27a:1998). Cocaïne paste perfect bij de nieuwe tijdgeest, vond ook een ander panellid:

"Vluchten voor de werkelijkheid, opkomen voor jezelf, geen levensdoel nastreven, zonder angst leven en ontdekken wie je bent door alles uit te proberen zonder over de gevolgen na te willen denken. De kick, de energie en de adrenaline laten stromen. Dat is belangrijk voor ons!" (Sasha, 46a:1998).

Het was slechts een kwestie van tijd of ook de clubs werden geconfronteerd met het toenemend cokegebruik. Glazenophalers, toilet dames en portiers treffen opeens meer lege wikkels aan op de dansvloer, bij de wc's en voor de bar. De verbijstering is groot wanneer bezoekers brutaal lijntjes op de toog leggen en voor de ogen van het barpersoneel opsnuiven. Met de teloorgang van ecstasy en de opkomst van cocaïne zien clubmedewerkers de sfeer zienderogen veranderen. Knuffelen is passé. Elkaar aftroeven en dissen een pre. "Niemand wil meer vaag zijn van ecstasy", zei Lizz (72b:2002) in die periode. "Een tikkeltje arrogant doen en er goed uitzien is de nieuwe leefstijl."

Dat cocaïne eind jaren negentig ecstasy naar de kroon zou steken, kon niemand begin jaren negentig nog bevroeden. Maar toen het eenmaal zover was, leek het de normaalste zaak van de wereld. Clubmedewerkers waren er minder blij mee. Zeker hufters worden bepaald niet leuker op de coke. Tel daar nog het forse alcoholgebruik bij op, en er kunnen de raarste ruzies en vechtpartijen ontstaan.

Het stijgende cocaïnegebruik ontging ook de media niet. In opinie- en lifestylebladen speelde de revival rond 2000 zich als vanouds af in de mondaine wereld van 'glitz, glam & gold'. Maar de beeldvorming over cocaïne als mondaine 'yuppiedrug' was feitelijk in de jaren tachtig al achterhaald (hoofdstuk 4). Ofschoon de hogere echelons cocaïne niet hadden afgezworen, was het zonneklaar dat de globalisering van de cocaïnehandel in de jaren negentig de gebruikersmarkt had gedemocratiseerd. Cocaïne voor de 'gebohemiseerde middenklasse', zoals Grinspoon & Bakalar (1985) al eerder opmerkten over de Amerikaanse markt, creëerde een bonte stoet van feestsnuiers, thuisnuiers, sneue, sportieve en carrièresnuiers. Maar hoe gangbaarder het gebruik, hoe sneller ook de ontmythologisering van de status als 'glamourdrug'.

Een positief snuifimago

Rond midden jaren negentig begint het gebruik van cocaïne in de panelnetwerken langzaam te groeien. Cocaïne doet zijn intrede in nieuwe uitgaansscenes (verticale popularisering) en begint vervolgens daarbinnen in de breedte te groeien (horizontale popularisering), ook al is het tegen de zin van sommige stappers die niet (willen) snuiven. In verschillende panelnetwerken zien we hoe vriendengroepen in betrekkelijk korte tijd over kunnen gaan van ecstasy op cocaïne. Binnen de stapgroep van Aziz (50a:2001) gebeurt het in één zomerseizoen; dit terwijl cocaïne in deze vriendenkring altijd als een koude, kille en ongezellige drug werd beschouwd, meer iets voor de foute jongens uit de buurt. Maar de komst van enkele nieuwelingen, die al een poosje eerder waren overgestapt op cocaïne, verandert alles. De groep gaat niet alleen in het weekend tijdens het stappen gebruiken, maar ook door de week thuis op de bank en voor de tv. De gezelligheid van ecstasy maakt plaats voor een omgangssfeer die Aziz in 2001 typeert als 'strak, hard en bloedserieus'. Op een gegeven moment is hij de nog de enige die het 'nakkie lala' steevast blijft weigeren.

Ook in andere vriendengroepen zien we gaandeweg een conversie van ecstasy (of amfetamine) naar cocaïne. In het sociale leerproces van Becker en de informele sancties van Zinberg (hoofdstuk 2) vindt sociale uitsluiting plaats wanneer een individu of subgroepje extreem veel gebruikt en op zeker moment door de meerderheid van de groep wordt uitgesloten als 'junkie'. Onderbelicht is echter dat ook het tegenovergestelde gebeurt, namelijk dat juist de niet-gebruiker wordt buitengesloten.

"In onze scene is coke helemaal geen egodrug. We vinden het eerder opwindend en spannend. Een pilletje slik je zo door, maar coke heeft een geilachtige luxe. We snuiven het open en bloot of stiekem. Allebei is leuk. Het hangt er van af met wie en waar je bent. Zijn we met zijn tien en zeven hebben coke dan snuiven we openlijk. Maar als we met een groepje van vijf op een druk huisfeest zijn dan is het juist leuk om stiekem op de plee te snuiven. Je wilt ook rekening houden met bezoekers die het liever niet zien" (Mea, 87a:2004).

Net als bij ecstasy heeft ook het imago van cocaïne in sterke mate bijgedragen aan het succes. De nieuwe tijdgeest, aangejaagd door grote economische voorspoed, leidde tot een mentaliteitsverandering bij nieuwe groepen stappers, die studeerden of werkten en nog nooit waren geconfronteerd met economische tegenslag zoals de crisis in de jaren tachtig. Deze subgeneratie was meer ontvankelijk voor cocaïne dan de voorgaande subgeneratie. In hoofdstuk 7 beschreven we al dat de cocaïnemarkt door een intensivering van communicatiemiddelen en de toename van het aantal bezorgers makkelijker toegankelijker werd voor meer jonge Amsterdammers. De cocaïnedealer kwam prominenter in beeld. Terwijl zijn status door de toename van het aantal snuivers snel steeg, zakte die van de ecstasydealer. Zowel ecstasy- als cocaïnedealers zagen de 'oudere' stapgeneratie overstappen van pillen op pakjes (cocaïnepoeder). Een cruciaal omslagpunt was de korte 'ecstasydip' in 1997. De mythe van een zuivere ecstasymarkt - voor zover die bestond - lag (tijdelijk) aan diggelen. Trendsetters gingen voor 'zuivere' cocaïne, dat bovendien, in tegenstelling tot 'onzuivere' ecstasy, wel gemakkelijk te bestellen was. Hoewel de ecstasymarkt zich in 1998 snel herstelde, had cocaïne intussen een nieuwe groep gebruikers aangeboord.¹⁴ Ook veel gabbers stapten in dezelfde periode - mede als gevolg van de teloorgang van de gabberscene - over van ecstasy en amfetamine op cocaïne. Na de hardcore 'tropenjaren' pochten ervaren gabbers opeens dat cocaïne van een hogere rangorde was dan speed, waarmee ze zich meteen ook afzetten tegen de jonge gabbergarde. Meer algemeen speelde ook de voortschrijdende upgradering van het uitgaansleven het cocaïnegebruik op termijn in de kaart.

"Op thuisfeestjes gaan we eerst lekker koken en eten. Na het eten druppelen meestal nog andere gasten binnen en op een gegeven moment zijn we dan met zo'n tien tot vijftien mensen. Wanneer iemand een paar lijnen op tafel legt, komt ook de wodka en whisky tevoorschijn. We snuiven van 22:00 uur tot een uur of 01:00 en willen dan de deur uit naar onze favoriete club" (Anne, 95a:2006).

Een snuif in de snelle wereld en het privédomain

Stappers voeren verschillende redenen aan waarom cocaïne beter zou passen in hun leefwereld dan ecstasy. Veel gebruikers vinden de vluchtige, impulsieve en ongecompliceerde cokeroes prettig. Het gebruiksgemak roept sneller de wens van beschikbaarheid op als je zin hebt. Vooral de combinatie van alcohol met cocaïne vormt de perfecte cocktail om te socializen zonder direct 'van de wereld' te raken, zoals bij ecstasy. In vergelijking met ecstasy is de fysieke omgeving bij cocaïne van minder belang, omdat de vlotte cokerush praktisch op elke denkbare plek kan worden ondergaan zonder dat het anderen direct opvalt. De momenten en locaties van cokegebruik zijn zeer gevarieerd. Naast thuis, in het café en in de club, wordt cocaïne ook geconsumeerd voor de computer en televisie, in de auto of bioscoop en op het werk of tijdens het vissen, kegelen of gewoon op een 'verloren' moment. Persisterende snuivers zijn het minst kritisch wat betreft setting en gebruiksmoment. In veel netwerken is cocaïne de opmaat voor een stapavond. De vrienden van B.B. (79a:2004) regelen vaak van te voren een 'pak'. Eén snuif voor vertrek en eentje in de auto op de parkeerplaats voor de club. Daarna wordt er elk uur een snuifpauze ingelast op het toilet of even op en neer naar de auto. Het is handig om cocaïne op zak te hebben tijdens het stappen: "Je bepaalt zelf wat je wilt, hoeveel en waar", zo ervaart Misja (49a:2000). Er zijn snuivers die al het gedoe eromheen vervelend vinden. Voor anderen is het juist een kick om stiekem achter een gordijn te snuiven, op het toilet of in een hoekje. Het verhoogt de spanning en de geheimzinnigheid die je met medesnuivers deelt. Cocaïne in een vloeiende beweging zonder te morsen uit het wikkeltje halen, vereist enige handigheid. Op de dansvloer snuiven wordt alleen gedaan door onversaagde óf bedreven snuivers als Tizi (50a). Tijdens een interview bij hem thuis weet het panellid dit perfect te illustreren.

Tizi dribbelt onrustig door de huiskamer. Hij ziet eruit als een Turkse gabber, met zijn kaalgeschoren kop! Het is vrijdagmiddag. Kennelijk maakt het tijdstip en ons gesprek over cocaïne hem onrustig. Als we benieuwd zijn hoe hij het voor elkaar krijgt om zonder op te vallen midden op de dansvloer te snuiven kijkt hij ons verwondert aan. "Het gaat om de juiste techniek", zegt hij vol bravoure. "Wacht, ik laat het je zien." Hij loopt vastberaden naar het dressoir, trekt een laagje open en haalt een envelopje tevoorschijn. Fluks vouwt hij het pakje open en steekt er een afgeknipt rietje in. Opgewonden huppelt hij door de kamer, klaar voor zijn 'onzichtbare' snuifact. "Kijk ik sta nu op de dansvloer. Het flopje houd ik in mijn holle rechtervuist en in de ander een whisky of biertje." Dat leidt de aandacht af en bijna achteloos neemt hij een snuif in het tempo van een slok. Tizi kijkt ons triomfantelijk aan. We staan versteld van deze spitsvondige truc (Veldnotitie:2004).

Ook de 'pillenmoetheid' (hoofdstuk 8) was er debet aan dat (oudere) groepen stappers dansevenementen en clubs de rug toekeerden. Thuis werd het nieuwe snuifdomain en een geliefde plek om intieme feestjes te vieren met vrienden of partner. Voor wie in een andere levensfase was beland, de studie had afgerond, individueel wilde leven of kinderen kreeg, kon altijd nog vlammen met coke als de kinderen in bed lagen.

Cocaïne, dat net als ecstasy en amfetamine in de literatuur vaak onder de club- of uitgaansdrugs wordt geschaard, is veruit het populairste thuismiddel van deze drie stimulantia. Coke wordt vaak, zo niet vaker thuis dan uit gebruikt. Hoewel het middel voorheen een discoreputatie had, vinden de meeste stappers het geen typische dansdrug. "Het is meer een zitmiddel: lekker snuiven met zijn allen met alcohol of een joint erbij" (Sep, 45a:2000). Toch betreuren velen dat de toenemende invloed van cocaïne in het uitgaansleven de uitbundige en empathische clubsfeer voor een deel gedooft heeft. Ecstasypuristen beweren zelfs dat cocaïne house de nek heeft omgedraaid. De metamorfose van cocaïne van een 'onpersoonlijk' naar een 'gezellig' middel moet

dan ook vooral worden gezien in de context van de café- en thuissettings. De verhalen van thuisfeesten waar jonge Amsterdammers elkaar uitdagen, om elkaar heen draaien en flirten onder invloed van coke zijn talloos. En wat is er gestileerder dan een jonge vrouw die discreet en elegant wijze een privépakje uit haar Gucci designtasje haalt en haar neus met nonchalante filmsterrenallure bepoedert?

Product, gebruik en dosering

Amsterdammers hebben veel synoniemen voor cocaïne: sosa, sos, bap, cola, yeyo, wit, sneeuw, joke, lala (Marokkaans), beaz (Turks), sukru (Surinaams) of simpelweg coke. Een lijntje is een dingetje, nippie, pinkie, nakkie, snuffel, poentje, sleuteltje; snuiven wordt met snowboarden of snorkelen aangeduid. In een sigaret gerookte cocaïne heet een cokeblow, ploffe of snertje. Notoire snuivers heten in gebruikerskringen stofzuigers, seriesnuivers, doorsnuivers of megasnuivers. Een pakje cocaïne heet een pak, sealtje, floppie of smurfenpost. De meeste gebruikers – althans die in het uitgaanscircuit, de straatscene is een ander verhaal – snuiven poedercocaïne. Het sprayen van in water opgeloste cocaïne is in Amsterdam vrijwel onbekend. Het roken van een cokesigaret komt sporadisch voor. In psychonautische kringen kauwen sommigen vers cocablad. Enkele (geïsoleerde) groepjes hebben wel eens met basecokes geëxperimenteerd.

De zuiverheid van snuifcocaïne is de laatste decennia redelijk constant gebleven (hoofdstuk 7). Regelmatige gebruikers weten dat een snuif praktisch nooit puur is en vrijwel altijd versneden. De bezorgmarkt is versneden en onzuiver omdat dealers tenslotte ook hun winst willen pakken. Gebruikers praten vaak over zachte of scherpe coke. Sommigen menen bij het openen van het pakje de geur van kattenpis, rozen, zeep, petroleum, perzik of een onbestemd chemisch product te ruiken. Een snotneus ('Colombiaanse verkoudheid') vindt niemand prettig, maar wordt op de koop toegenomen.

Welke dealer wordt geconsulteerd hangt naast de prijs ook van andere factoren af. Kwaliteit en bezorgtijd scoren hoog. Maar snuivers zijn ook opportunisten. De 'kleefcokes' van vijftig euro wordt vervloekt, maar als andere dealers niet op komen dagen wordt toch hetzelfde 06-nummer – dat uit woede al bijna was gewist – weer gebeld in de stille hoop dat de bezorger inmiddels betere waar heeft. "Only the nose knows", weet Patrick (52a:1999). "Bij goeie coke voel je meteen het 'WOW' moment. Een heldere rush die tinkelt als sneeuw in de zon."

Het snuifritueel verloopt in veel gezelschappen op identieke wijze. Vaak beginnen de neuzen al te kriebelen als de dealer is gebeld. Veel snuivers waarderen de voorbereidende handelingen. Het regelen van een snuifplateau, een rietje of buisje, het hakken van het poeder of de knisperige flakes, het verhitten van natte cocaïne, de chemische geur, een creditcard of mesje om de lijntjes te trekken... Het liefst optisch even lang én dik in een gezelschap. Wie krijgt de eerste en wie is laatst? Deze fase is voor de meesten herkenbaar. Het snuiftempo na de eerste lijn laat meer zien over de variatie van gebruik, zoals omgangsregels en rituelen binnen groepen. Of ze beginners dan wel gevorderden zijn, zich beheerst en stijlvol of juist mateloos en ranzig gaan gedragen. Kortom, datgene wat gecontroleerd van ongecontroleerd gebruik onderscheidt. Ontstaat er een liederlijk drank- en snuifgelag, met dikke lijnen die door de snuiver met de minste zelfbeheersing telkens worden neergelegd, of voelt niemand de aandrang om hard te gaan waardoor de dealer niet na een paar uur alweer moet komen opdagen?

De hernieuwde populariteit van cocaïne is mede te danken aan de collectieve opwindingsdiepe gepaard gaat met snuiven. Zo beschouwd is het toedieningsritueel van ecstasy saai. Het startgebruik in groepsverband wordt in belangrijke mate geïnitieerd door spontane impulsen. De samenstelling van de groep aanwezigen en het tijdstip zijn belangrijke voorspellers. Ervaren gebruikers voelen vaak intuïtief aan wanneer er later op de avond gesnoven gaat worden: na het diner, een paar borrels, thuis of in een berucht café. Vaak wakkert alcohol de snuifdrift aan.

★ ANOTHER FINE
SPANK PRODUCT

Snow White®

COKE
WASHING
KIT

“De trek is veel sterker als er alcohol in het spel is. De gedachte aan coke schiet bij iedereen voorbij. We hebben dat met geen enkele andere drug. Een ‘zaadje planten’ is een uitdrukking die we gebruiken wanneer iemand de gedachte aan coke durft uit te spreken, zonder meteen een voorstel tot aankoop te doen. Je ziet de gezichten dan denken. Meestal bellen we even later op” (Sep, 45a:2002).

De clubsurveys (1995, 1998, 2003 en 2008) laten een vrij consistent beeld zien van de dosering tijdens de uitgaansnacht. In de meeste gevallen wordt hoogstens een halve gram coke per persoon per sessie gebruikt. Mannelijke bezoekers (vooral 25-29 jarigen) hebben vaker cocaïne bij zich en gebruiken ook het vaakst. Blijkens de panelstudie nemen de gelegenheidsgebruikers, ook wel ‘meesnuiers’ genoemd, slechts een paar lijntjes. De grootste groep cocaïnegebruikers in de panelnetwerken bestaat uit regelmatige snuivers, die tussen een kwart en halve gram per sessie nemen, ofwel ongeveer 5 tot 10 lijntjes. Daarnaast zijn er in de panelnetwerken gebruikers met meer (ook doordeweekse) snuifmomenten; zij schaffen 1 à 2 pakjes per week aan, waar meerdere dagen mee wordt gedaan. Bij forse gebruikers kan het aantal pakjes cocaïne (tijdelijk) oplopen tot 3 of meer per week. Dergelijke gebruikers vinden we mondjesmaat, verspreid over verschillende panelnetwerken. Dagelijkse snuivers komen zelden voor.

Cocaïnegebruik is vooral ook een herhaling van het snuifritueel. De meesten weten uit de praktijk dat een sessie met vrienden zelden tot één snuif beperkt blijft. Anderzijds, wie de wil heeft om af en toe een lijn over te slaan, behoudt de meeste controle. Doorsnuivers daarentegen verliezen de controle. Vooral in de beginperiode doen gebruikers veel langer over een gram dan in een latere fase in de gebruikscarrière - althans bij degenen die ermee doorgaan.¹⁵ Dit inzicht over de doseringstoename doet zich meestal voor in de fase van experimenteel naar recreatief gebruik. Aangezien gebruikers zeker bij cocaïne beducht zijn voor verslaving, activeert dit besef tegelijkertijd veelal de zelfregulering rond dosering en gebruiksfrequentie.

Combi gebruik

Hoewel cocaïne ook met andere illegale middelen gecombineerd wordt, is de combinatie met alcohol de onbetwiste favoriet. De verhalen over ‘natte snuivers’, die afwisselend drinken én snuiven, zijn talrijk. Met het stijgen van de alcoholconsumptie neemt de begeerte naar cocaïne vaak toe. In de clubsurvey van 2008 hadden negen op de tien recente cocaïnegebruikers het afgelopen jaar alcohol bij de coke genomen (Benschop et al., 2009). Cocaïne zou volgens snuivers de dronkenschap afzwakken, terwijl andersom alcohol het ‘edgy’ gevoel van cocaïne zou verzachten. De versnelde afbraak van alcohol als gevolg van cocaïnegebruik blijkt ook uit de farmacologische literatuur (Leccese et al., 2000). Drinken én snuiven is soms een automatisme geworden. Eerst jezelf ‘klem zuipen’ en daarna weer ‘nuchter’ snuiven, is een ‘combi-binge’. Ondanks de populariteit van deze combi hebben gebruikers er een dubbel gevoel over. Of zoals een caféganger het verwoordde: “Het positieve effect is dat je niet dronken wordt, maar dat is meteen ook het negatieve effect: je zuipt maar door”.

Een andere combinatie die na de eeuwwisseling aan populariteit gewonnen heeft en waar in de begintijd van ecstasy een taboe op rustte, is cocaïne met ecstasy. De ‘koude’ coke zou de ‘warme’ ecstaseroes namelijk acuut doven. Tegenwoordig nemen sommigen een lijn cocaïne vóór het stappen en pas in de club ecstasy. De meesten reserveren cocaïne voor het einde van de ecstaseroes om weer sneller ‘nuchter’ en ‘scherp’ te worden van het vermoeiende ‘zombiegevoel’ van ecstasy.

In alternatieve niches wordt cocaïne met ketamine gecombineerd (CK, Calvin Klein). Cocaïne moet de ‘zweverige’ ketamine onder bedwang houden of wordt als ‘noodsnuif’ gebruikt bij een te hoge ketamine-dosis. Cocaïne met GHB is in sommige niches een geliefde combinatie doordat GHB de ‘scherpe randjes’ van cocaïne verzacht.

Betekenisgeving en beleving

De panelstudie vertegenwoordigt een breed spectrum van cocaïnegebruikers. Het middel rouleert zowel bij voetbalsupporters en gabbers als in kringen van kunstenaars en studenten. Droeg vooral het 'mellow' en 'hippie' imago bij aan het succes van ecstasy, bij cocaïne liggen andere redenen ten grondslag aan het gebruik.

De positieve eigenschappen die gebruikers over de gehele linie aanvoeren zijn verheffen van het eigen ego, verhogen van de eigenwaarde en versterken van het zelfvertrouwen ('de wereld aankunnen', 'goed uit je woorden kunnen komen', et cetera). Tevens geldt cocaïne als een effectieve stressonderdrukker, prestatieverhoger en energiegelver ('beter presteren onder hoge (werk)druk', 'moeheid opheffen', 'scherp en alert' 'betere concentratie'). In materiële zin zou cocaïne statusverhogend zijn ('elitepep', 'belangrijk overkomen', 'impliceert rijkdom en dure smaak'). In vergelijking met ecstasy is cocaïne meer solitair dan solidair. Toch fungeert cocaïne in sociale zin als een gezellige ontspanner ('opgewekte gesprekken', 'betrachtigt groepsgevoel'). Ook wordt de helderheid, zonder vervorming van de werkelijkheid gewaardeerd ('nuchtere upper', 'korte high'). De waardering van de (korte) energierush, evenals van de ontspannende werking van cocaïne, wordt breed gedeeld ('met cocaïne kun je discreet uit je dak gaan!'). Tevens wordt cocaïne aangewend ter neutralisering van alcohol ('ontnuchteraar'). Ten slotte geldt cocaïne in sommige kringen als een libidoverhoger ('ongeremd of opgewekt geil', 'orgasmeteaser', 'obscene lustgevoelens').

Binnen de sociaal-culturele context van uiteenlopende gebruikerswerelden worden verschillende accenten gelegd. Sommige effecten worden belangrijker geacht dan andere. De creatieven en alternatieven zijn meer gefixeerd op de prestatieverhogende kwaliteiten van cocaïne. Naarmate verantwoordelijkheden toenemen en je vaker op je prestaties wordt beoordeeld, bouw je meer stress op. Cocaïne tempert stress en geeft een gevoel van controle dat ontspannend werkt. De libidoverhogende werking wordt vooral door sensualisten, die vaker 'sexperimenteren' met cocaïne, gewaardeerd.

Over het algemeen kennen gebruikers een hoge status toe aan cocaïne. Het middel wordt geassocieerd met maatschappelijk succes, een mondaine leefstijl, een florissant inkomen, et cetera. Groepen die lager op de sociaal-economische ladder staan, zijn gevoeliger voor de statusverhogende waarde van cocaïnegebruik en bezit. Rudolf (54a:2001) en zijn kompanen vinden cocaïne echt iets voor 'sjiek volk' en 'glamour met een goede smaak in een snelle wereld'. Zij genieten van hun 'luxe filmgevoel' wanneer ze in een groepsrush grammen cocaïne met veel alcohol en video's erdoorheen jagen. Hoewel kostbaar, leiden dergelijke snuifescapades tot vrolijke uitpattingen. Niemand mag de deur uit voordat de laatste kruimel op is. Ook in andere milieus wordt soms op overdreven wijze 'geCOKEtteerd', zoals op de spraakmakende glossy flyer van Hotel California in club Panama (2005). Vier flink verlopen dames, waarvan één met bloedneus, liggen met flessen champagne en wodka binnen handbereik verdwaasd op een bed boven een berg cocaïne van Hollywood allure.¹⁶ Met cocaïne kun je ook lachen, want over de cliché beeldvorming wordt vaak eindeloos gegapt. Beroemde monologen en groteske fragmenten uit films als bijvoorbeeld *Scarface*, worden met bravoure uitgebeeld en nagespeeld.

De underground binnen het alternatieve segment blijft het meest ongevoelig voor en reageert vooral ironisch op de zogenaamde luxestatus van cocaïne. Ze vinden dat de roes ernstig wordt overschat, duur is en weinig effect geeft. Als je écht energie wil, waarom dan geen amfetamine?

"Ik blijf mij erover verbazen dat het filmimago van coke soms de werkelijkheid zo dicht benadert. Het schaamteloos te voorschijn halen van een pakje, erop los snuiven en net doen of je neus bloedt. De acceptatie is groter en ook de media flirten ermee. Coke is stout: lekker van je buik afsnuiven, dat soort dingen. Maar mijn gevoel is dubbel. Mensen blijven ook zichzelf omdat ze door dat coole imago prikken. Coke is niet decadent, maar 50 euro is prijzig voor een krappe gram en korte kicks. De verleiding van telkens weer is de sluipmoordenaar. Voor je het weet is het opeens vijf dagen in de week raak" (Vince, 76a:2005).

Ongewenste effecten

In tegenstelling tot middelen als alcohol, ecstasy, pado's en GHB, wordt snuifcocaïne niet apart geregistreerd in het overzicht van de ambulanceritten in Amsterdam tussen 2001-2008 (Buster, 2009).¹⁷ Toch scoort snuifcocaïne qua risico's fors hoger dan ecstasy in de drugsranking (Nutt et al., 2007; Van Amsterdam et al., 2009). Dat is mede toe te schrijven aan het feit dat cocaïne ook wordt gebruikt in de klassieke 'harddrugscene' (met name in de vorm van crack). Maar ondanks het plezier dat gebruikers uit het uitgaanscircuit eraan zeggen te beleven, wordt er ook hier meer dan bij andere middelen gewezen op de latente en zichtbare gezondheidsrisico's. De in de panelstudie meest genoemde negatieve ervaringen zijn de volgende.¹⁸

Acute lichamelijke klachten: hartkloppingen, hyperventileren, jachtig gevoel, misselijk, pijnlijke neus, snot of loopneus, hoofdpijn en een verminderde eetlust.

Subacute lichamelijke effecten de dag(en) erna: slapeloosheid, moeheid, futloos en prikkelbaar.

Acute sociale en psychische klachten die vaak bij hoge doseringen voorkomen: strak staan, egoflip, kil, impulsief, stoer, praatkick, egocentrisch, introspectie, asociaal, geïrriteerd, fake, paranoïde, waanbeelden, stotteren, piekeren en agressief gedrag.

Subacute sociale en psychische klachten: leeg gevoel, schijnvertrouwen, chagrijnig, afhankelijk, ongevoeliger, katterig, opvliegers, depressief, prikkelbaar, oppervlakkig, onzekerheid, spijt en introvert gedrag.

Frequentie, patronen en trendremmende factoren

In de clubsurvey van 2008 (bijlage 3) zegt een derde (33%) van de clubbezoekers ooit cocaïne te hebben gebruikt; gemiddeld voor het eerst op hun 21e. Een kwart (25%) heeft nog recent gebruikt en één op de zeven (14%) is huidig gebruiker (Benschop et al., 2009). Niemand van de huidige gebruikers zegt dagelijks, bijna dagelijks of een paar dagen per week cocaïne te nemen. Eén op de tien huidige gebruikers neemt alleen in het weekend cocaïne, zes op de tien bij gelegenheden en de rest zelden of bijna nooit. Ruim een kwart (28%) van de huidige gebruikers zegt wel eens te veel of te vaak cocaïne te nemen. Het cocaïnegebruik (ooit en huidig) neemt (snel) toe met een stijgende leeftijd, piekt bij 25-29 jaar en daalt daarna weer licht.¹⁹

De gebruiksfrequentie lijkt in de panelstudie iets hoger te liggen. In elk panelnetwerk bevinden zich groepjes die in het weekend en/of door de week snuiven, tijdens het uitgaan en/of op thuisfeesten.

In een kwart van de netwerken zitten ook individuen en groepjes die (bijna) dagelijks snuiven, maar samen vormen zij minder dan 5% van alle cocaïnegebruikers in de netwerken. Ruim de helft van alle cocaïnegebruikers in de netwerken gebruikt (bijna) wekelijks, plus ongeveer een kwart minstens één keer per maand en de rest minder vaak. Een mogelijke verklaring voor de lagere gebruiksfrequentie in de clubsurvey is dat de panelstudie zich richt op de voorhoede van de gebruikerspopulatie, waar over het algemeen meer en vaker drugs wordt gebruikt, ook cocaïne.

Cijfers over cocaïnegebruik in prevalentiestudies onder de algemene bevolking van Amsterdam laten goed zien dat er een fors verloop is in cocaïnegebruik: het ooit-gebruik ligt beduidend hoger dan het gebruik in het laatste jaar, en dat is weer hoger dan in de laatste maand (Abraham et al., 2003).

Carrières in cocaïnegebruik

De carrière van gebruikers neemt een serieuze aanvang als cocaïne vaker wordt gebruikt dan die ene of paar keer, waardoor niet meer gesproken kan worden van incidenteel gebruik. De gebruikers die de panelstudie bestrijkt zijn meestal een stap verder gegaan. We hebben eerder gezien dat nieuwe trendsettende groepen zich in cycli van circa vijf jaar manifesteren, ongeveer de gemiddelde cyclus van een panelnetwerk (bijlage 1). De informatie uit de binnen deze periode opeenvolgende metingen (tweemaal per jaar, dus tien in vijf jaar) geeft inzicht in gebruiksfrequentie, patronen en carrières van individuen en/of groepen in het uitgaansleven. Op grond hiervan hebben we drie fasen onderscheiden in de carrières van individuen en/of groepen: (1) experimenteel; (2) regulerend en (3) problematisch. De dynamiek van gebruik is nooit statisch, maar eerder een samenspel van (veranderende) set- en settingfactoren, waardoor de grens tussen experimenteel, recreatief en problematisch soms diffuus is. Net als bij andere middelen begint ook cocaïnegebruik doorgaans in groepsverband.

De drie fasen onderscheiden zich door de intensiteit (frequentie, dosering) van gebruik, het zelfregulerend vermogen en de interactie tussen gebruikers en de daarbij horende regels. Ongeacht de ervaring met het middel en de fase van gebruik, zijn gebruikers vaak beducht voor cocaïne. Wie zich inlaat met cocaïne speelt met vuur. Cocaïne appelleert aan een hoger probleembewustzijn dan ecstasy. Voor zowel gebruikers als niet-gebruikers liggen cocaïne en 'verslaving' gevoelsmatig in elkaars verlengde. Na de eeuwwisseling zwelt de stroom verhalen over problematisch cocaïnegebruik over de gehele linie aan. Dit loopt synchroon met het toegenomen gebruik in de panelnetwerken. De 'gezelligheid' zou minder zijn omdat het gebruik (soms) te normaal of vanzelfsprekend is geworden. Deze geluiden klinken vooral door in netwerken waar soms al jarenlang week-in-week-uit wordt gesnoven. Vooral bij de creatieven woeden discussies over cocaïnegebruik en horen panelleden vaker over mensen die minderen, dat van plan zijn of kansloos verloren lijken. De scheiding tussen week- en weekendgebruik is bij de creatieven het meest diffuus. Tegelijkertijd is het opvallend dat het cocaïnegebruik ondanks alle scepsis en goede voornemens niet substantieel afneemt en snuiven ook door de week geregeld voor blijft komen. Dit zou kunnen wijzen op een mogelijke uitvergroting van de cocaïneproblematiek bij personen die in het roddelcircuit vaak over de tong gaan.

Tussen incidenteel en experimenteel gebruik

Personen die de werking van cocaïne prettig vinden en de intentie hebben om het middel beter te leren kennen, gaan verder dan het incidentele gebruik. In de beginfase krijgt de noviet vaak een lijntje aangeboden of betaalt mee met de anderen die de contacten hebben om cocaïne te regelen. In deze fase worden diverse aspecten van de cocaïneeroes geleerd: de verschillende kwaliteiten en de impact op de roes, het herkennen van de eufore stemming en gevoelens van verhoogde energie en vrolijkheid. Het gebruik vindt in diverse settings plaats, met andere personen die er soms ook weer andere gebruiksgewoonten op na houden. De gebruiker ziet dat er verschillende rituele toepassingen rond het gebruik van cocaïne bestaan. Het gebruik kenmerkt zich in de beginfase door het spontane karakter. Sommige gebruikers gaan op zoek naar informatie over het middel en hebben soms heel specifieke vragen over de (verslavende) werking, gezondheid, kwaliteit, et cetera.

Tussen experimenteel en gereguleerd gebruik

De duur van deze fase hangt onder andere samen met leefstijl en omgangsduur met gebruikende vrienden. Herhaling van gebruik leidt op termijn tot gereguleerd gebruik. De gebruiker formuleert regels voor gebruik (alleen in het weekend, op feestjes, et cetera). De verwachtingen ten aanzien van het middel worden vaak gerelateerd aan specifieke omstandigheden en situaties binnen de leefstijl. Geleidelijk tekent zich een patroon af. De gebruiker schaft soms ook zelfstandig cocaïne aan, om die te delen met anderen of voor persoonlijk gebruik. Hij of zij ontdekt dat er gebruikers zijn die altijd delen of juist nooit. De grenzen van gereguleerd gebruik, zoals dosering en frequentie, worden beïnvloed door informele regels in de groep. De grens tussen gecontroleerd en ongecontroleerd gebruik is soms diffuus, omdat er ook momenten zijn dat deze regels (individueel of in groepsverband) overtreden worden. De gebruiker wordt zich hier meer bewust van en herkent steeds beter de spanning wanneer het normafwijkend gebruik, zoals 'bingen' indruist tegen de regels.

Tussen gereguleerd en problematisch gebruik

Het inlassen van een 'time-out' hoort bij de regulering van gebruik. De grens tussen gereguleerd en problematisch is wanneer de gebruiker zich niet meer senang voelt als er geen cocaïne is of elke stresssituatie met cocaïne wil doven. Er worden meer momenten aangegrepen om te snuiven, waarbij vaak een neutraliseringsstrategie wordt toegepast; er valt altijd wel wát te vieren en zo niet, dan wordt er wel een excuus gezocht. De eigen grenzen worden (ongemerkt) steeds verder opgerekt. Het zelfregulerend vermogen wordt op de proef gesteld wanneer de gretigheid toeneemt en doorsnuiven steeds vaker aan de orde is. Lijnen cocaïne worden langer en dikker en het gevoel ontstaat dat er minder in het pakje zit. De kosten, die steeds zwaarder op het budget drukken, kunnen tot honderden euro's per maand oplopen. In een vlaag van daadkracht worden telefoonnummers van bezorgers weggegooid, maar een paar dagen later weer via vrienden achterhaald. Er wordt geld geleend dat niet altijd wordt terugbetaald. Vriendschappen komen onder druk te staan. Omdat cocaïne duur is, wordt snuiven met anderen steeds vaker afgewisseld met heimelijk en stiekem gebruik. De eerder geschetste negatieve effecten nemen bij persisterend ongecontroleerd gebruik navenant toe. Zelfoverschatting ligt op de loer en tegen beter weten in denkt de gebruiker alles onder controle te hebben. Liegen over het gebruik komt steeds vaker voor. Relatieproblemen worden niet opgelost door eerst (stiekem) te snuiven en dan pas te praten. De gebruiker ontwikkelt een haat-liefde verhouding met cocaïne. Cocaïne wordt met tegenzin gesnoven.

Op de langere termijn verhoogt persisterend gebruik de kans op solitair gebruik, aangezien de gebruiksfrequentie intussen veel hoger is dan in de omringende vriendenkring. Een gevoel van uitsluiting ontstaat door 'onbereikbaar' te zijn voor anderen. Gevoelens blijven uit schaamte verborgen en de gebruiker manoeuvreert zich langzaam in een isolement. Vrienden zien karakterveranderingen.

De 'elke-dag-snuiver' is een uitzondering in uitgaanskringen. Wel is er soms sprake van dwangmatig gebruik. Alleen de gedachte aan coke kan al reden zijn om te bellen of te snuiven, ongeacht waar of met wie je bent. Probleem is vaak het geld. Poffen bij cocaïnedealers is niet makkelijk. Maar het zelfregulerend mechanisme is na (jarenlang)

intensief gebruik verzwakt; bingen komt geregeld voor. De fixatie is soms zo sterk dat het middel de gebruiker controleert, in plaats van andersom. De neiging bestaat om advies en goede raad van partner en/of vrienden te negeren.

Dit proces, dat onbeheersbaar dreigt te worden, wordt echter ook vaak door interventie van vrienden afgeremd en weer tot 'normaal' gebruik teruggebracht. Jarenlang cocaïnegebruik leidt daarom niet automatisch tot een hardnekkige verslavingsproblematiek. Behalve op individueel niveau vindt dergelijk controleverlies ook in groepssituaties plaats.

“Bij ons is coke geen gezellige drug meer, terwijl het dat in het begin (eind jaren negentig) wel was. Vooral de handelingen: lijntjes leggen, een buisje, mesje erbij. De voorpret van het snuiven en telkens een nieuwe snuifronde was echt prikkelend. Tegenwoordig heeft niemand het bij zich omdat iedereen het middel haat! En toch is het altijd in de buurt! De keerzijde van het middel is dat mensen leugens gaan verkondigen als de problematiek zich verscherpt. Het gaat vaak sluipend. Snuivers hebben vaker spijt dan slikkers. We praten er vaak over dat we het niet moeten doen, maar even later stoppen we het zo weer in onze neus. Ik weet niet wat het precies is met dat duivelse spul. We worden verdrietig van de 'sky high on coke.' We geven elkaar schouderklopjes als we het gebruik weten te beperken tot één keer per week of tot maximaal drie lijntjes. Maar de habit blijft hardnekkig. Sommigen blijven op de oude voet doorgaan. Er zijn momenten dat we collectief alle 06-nummers deleten. De Omo-nummers (van het wasmiddel Omo, insiderterm voor cocaïne) gaan er symbolisch het eerste uit. Maar ja, wat doe je daarna op de gulzige momenten? Dan ga je toch weer schoolers lastigvallen voor een goed snuifnummer” (Zina, 100a:2007).

Cocaine als dilemma

In de loop van de jaren negentig nemen beduidend meer stappers cocaine. En hoewel de drug relatief duur blijft, horen we zelden dat dit een doorslaggevende reden is om niet te snuiven. Wel horen we geregeld – van zowel gebruikers als onthouders – dat cocaine, in vergelijking met ecstasy, als een échte harddrug wordt gezien, waar je op den duur ook verslaafd aan kunt raken. Als populair middel roept cocaine opvallend vaak tegenstrijdige reacties op. Vaak horen we tijdens interviews opmerkingen in de trant van: 'Het is lekker, maar...', 'Ik dacht er niet aan, totdat ...' en 'Ik was nuchter op een feest, toen opeens cocaine ...'. Hoewel in het zelfgeconstrueerde risicospectrum basecoke (crack) duidelijk als een drug voor 'losers' gezien wordt en snuifcocaine voor 'winners' is (Nabben & Korf, 2001), wringt er toch iets – ook bij de 'winners'. In een hecht verweven scene blijkt het nog niet zo eenvoudig om cocaine te vermijden of af te slaan als je er opeens mee wordt geconfronteerd en er eigenlijk geen zin in hebt.

De tweedracht die cocaine in vriendenkringen of tussen partners zaait, is talrijker dan bij andere middelen. Er bestaat in netwerken soms grote onenigheid tussen ecstasygebruikers en cocainesnuivers. Het heimelijke snuiversgedrag zou de sfeer van openheid, oprechtheid en eerlijk delen bezoedelen. In Angels (65a) vriendenkring wordt cocaine als een 'sneaky' drug getypeerd, die niets toevoegt aan het sociaal intieme feestgevoel van ecstasy. Op de feestjes van Nadia & Nemo (64ab) is cocaine de 'sfeerkiller'. Terwijl anderen hun privépillen en GHB voor iedereen op de salontafel uitstallen, sluipen de snuivers een zijkamertje in om te gebruiken.

Het 'normale gebruik' nadert een kritisch 'cokepunt' wanneer er mate-loos of geforceerd wordt gebruikt, geen discretie meer wordt betracht of onbeschaamd openlijk wordt gesnoven op momenten dat de meerderheid van de aanwezigen dit als ongepast of als aanstootgevend ervaart. De gebruiksregels in snuifnetwerken zijn vaak uit noodzaak geboren en worden actief bekrachtigd. Door informele regels te creëren streeft men naar verstandig en beheersbaar gebruik om zodoende het 'zuipsnuiven' (coke én alcoholbingen) of doorsnuiven binnen de perken te houden. Er wordt een appèl gedaan op zelfregulering en de eigen verantwoordelijkheid. In de regels die gebruikers daarbij hante-ren ligt het accent op *dosering* (beschaafde lijnen, niet te veel), *tijdstip*

van gebruik (niet te vroeg, overdag of door de week, niet te snel op-eenvolgend), de *combinatie* met alcohol (ga niet 'zuipsnuiven') en het *sociale gedrag* (het moet wel leuk blijven). De groeps sfeer mag onder geen beding lijden onder het compulsief gedrag van 'overtreders' van de informele regels. Het hanteren van interne regels is ook bedoeld als bescherming om de invloed van problematische doorsnuivers – die veranderen in gedrag en/of anderen negatief beïnvloeden – te minimaliseren. Toen iemand in de vriendenkring van Mark (69b) eronder door dreigde te gaan werden er voortdurend grappen gemaakt over zijn 'junkie' status. Kennelijk was hij daar zo gevoelig voor dat hij direct besloot om te gaan minderen.

Cocainetrends

In de *panelstudie* (bijlage 2) vertoont het cocainegebruik een stijgende lijn vanaf de tweede helft van de jaren negentig tot en met 2001. Sindsdien blijft het gebruik in de daaropvolgende periode (2002-2008) redelijk stabiel (terwijl bij ecstasy een (forse) daling inzet), maar op een hoger niveau dan midden jaren negentig. Vanaf 2005 lopen cocaine en ecstasy parallel in de panelnetwerken. In vergelijking met ecstasy vertoont cocaine op de lange termijn minder grillige tussen-tijdse bewegingen.

In de *clubsurveys* (bijlage 3) piekt het ooit-gebruik van cocaine bij de meting van 1998, wanneer bijna de helft (48%) zegt deze drug wel eens te hebben genomen. Daarna daalt het (39% in 2003) en in 2008 is met één op de drie (33%) weer het niveau van 1995 bereikt (33%). Het recente gebruik van cocaine zit eveneens in 1998 op een hoogtepunt, met ruim een op de drie (37%). In de voorgaande en latere metingen is dat een kwart (25% in 1998, 2003 en 2008). In 1998 behoorde bijna een kwart tot de huidige gebruikers (24%), bijna het dubbele van voorgaande en latere metingen (14% in 1995, 2003 en 2005).

De verspreiding van cocainegebruik in de jaren negentig blijkt ook uit surveys onder de algemene Amsterdamse bevolking vanaf 12 jaar (Abraham et al. 2003).²⁰ Tussen 1987 en 1990 bleef het ooit-gebruik stabiel, maar daarna steeg het van 5.7% in 1990 naar 7.0% in 1994,

9.4% in 1997 en 10.0% in 2001. Het laatste maand gebruik schommelde, maar was in 2001 tweemaal zo hoog als in 1987 (0.6% in 1987, 0.4% in 1990, 0.8% in 1994, 1.0% in 1997 en 1.2% in 2001). Opvallend is dat de leeftijd van het eerste cocaïnegebruik vrij stabiel rond 25 bleef liggen, vrijwel hetzelfde als bij ecstasy. Uit de prevalentiecijfers kan worden afgeleid dat de eerste cocaïne golf in de jaren zeventig en vooral tachtig (zie hoofdstuk 4) in de jaren negentig is opgevolgd door een tweede.

Concluderend laten in de tweede helft van de jaren negentig zowel de panelstudie als de surveys onder uitgaanders en de algemene Amsterdamse bevolking een (hernieuwde) toename in het cocaïnegebruik zien. Terwijl het gebruik in de panelstudie in het eerste decennium van het nieuwe millennium redelijk stabiel is, daalt in de clubsurveys aanvankelijk het actuele gebruik, om daarna, net als in de panelstudie, vrij stabiel te blijven. In de panelstudie liggen het (actuele) gebruik van cocaïne en ecstasy in het nieuwe millennium echter dicht bij elkaar dan in de survey, waar het huidige gebruik van ecstasy hoger ligt dan dat van cocaïne (zij het dat het niet zover uit elkaar ligt als in de tweede helft van de jaren negentig). Kennelijk is bij cocaïne sprake van divergerende ontwikkelingen. Bij ecstasy zette de tempering in het ecstasygebruik eerder in binnen panelstudie dan in de clubsurveys. In de clubsurveys zette min of meer tegelijkertijd een daling in cocaïnegebruik in, maar die manifesteerde zich veel minder in de panelstudie. Op dit punt lijken de panelnetwerken dus juist géén voorloper te zijn.

Gebruikersperspectief

De in de 1e cyclus (1988-1992) overwegend gescheiden cocaïne- en ecstasymilieus beginnen vanaf de 2e cyclus (1993-1997) steeds meer naar elkaar toe te groeien, totdat ze elkaar in de 4e cyclus (2003-2008) rond 2006 kruisen (bijlage 2). Vanaf de tweede helft van de jaren negentig (3^e en 4^e cyclus) valt cocaïne in de smaak bij diverse uitgaansculturen (verticale groei), waarbinnen vervolgens ook meer stappers in de netwerken gingen snuiven (horizontale groei). Terwijl ecstasy na het tippingpoint (2001) van mainstream naar de postraveperiode over bijna de gehele uitgaanslinie (verticaal en horizontaal) terrein begint te verliezen, blijft het cocaïnegebruik tamelijk stabiel.

In de meeste uitgaansnetwerken in de panelstudie wordt zowel cocaïne als ecstasy gebruikt, waarbij overigens het accent wel vaak op één van beide middelen ligt. Daarbij speelt niet alleen de setting een belangrijke factor, maar ook de leeftijd en leefstijl van trendsetters. In groepen actieve stappers kristalliseert zich het experimentele cocaïnegebruik na het 25e jaar steeds meer uit tot intensiever en regelmatig gebruik. Cocaïne vervangt ecstasy, dat van een primair in een secundair middel verandert; in sommige netwerken wordt ook door de week gesnoven.

Parallel aan de opkomst van cocaïne verloopt ook de expansie van de alcoholindustrie. Met het naderen van het nieuwe millennium breiden de (trendsettende) horeca en aanverwante clubs zich in rap tempo uit. Volgens de panelstudie zeggen gebruikers veel plezier te beleven aan het snuiven tijdens het stappen of in privésettings. Toiletten zijn luwe snuifplekken, maar er wordt net zo goed in het theater gesnoven, op het strand, in de bioscoop of thuis voor het plasmascerm. Cocaïnegebruik komt vaker in kleine gezelschappen voor, terwijl ecstasy meer met grote dance-events en clubs wordt geassocieerd. Het snuifritueel zou bijdragen aan de intieme gezelligheid. Het sociale ritueel van cokegebruik is minder settinggebonden dan ecstasy en het roeseffect kan beter gecamoufleerd worden. Van ecstasy ga je zwalken; met cocaïne blijf je high en helder. Het prestatieverhogende, inspirerende en aangename gevoel sluit naadloos aan bij de nieuwe competitieve tijdgeest.

Hoewel het 'problematische' imago uit de jaren tachtig kantelt naar neutraal of positief, hebben vooral persistente gebruikers een haat-liefdeverhouding met cocaïne. Ofschoon cocaïne vergeleken met ecstasy als minder onschuldig geldt en vaker met verslaving wordt geassocieerd, is het gebruik vanaf de tweede helft van de jaren negentig toch meer 'genormaliseerd'. Door het toenemen van gebruik op momenten die niet als 'normaal' worden gezien, wordt echter ook de informele controle geïntensiveerd én bekrachtigd. Juist omdat cocaïne volgens gebruikers in de panelnetwerken moeilijker onder controle te houden is, zijn er sociale sancties rondom het gebruik (onder andere niet op het werk, alleen of doordeweeks). Wanneer de champagne onder de drugs tot een banaal gebruiksartikel dreigt te vervallen, gaat dit ten koste van de exclusiviteit. Na de eeuwwisseling vangen panelleden vaker verhalen op van snuivers die een 'time-out' inlassen of stoppen met gebruik en (tijdelijk) minder uitgaan. De 'witte dame' is (voorlopig) getemd. Opvallend genoeg geldt dit veel sterker voor clubgangers in het algemeen dan voor de 'elite' in de panelnetwerken.

Drugsmarktperspectief

De (gewijzigde) marktfactoren hebben ook invloed gehad op het stijgende cocaïne gebruik aan het eind van de jaren negentig. Allereerst begint ecstasy door de lage prijs (2-3 euro) zichzelf uit de markt te drukken, waardoor cocaïne een lucratievere business wordt voor verkopers. Meer ecstasydealers stappen over op cocaïne en groeien voor een deel met hun klantenkring mee. De onzuiverheid van de ecstasymarkt rond 1997 kwam op een moment dat de kiloprijs van cocaïne historisch laag stond (hoofdstuk 7) én snuivers en dealers elkaar door nieuwe mobiele communicatiemiddelen sneller wisten te vinden. Cocaïne begint meer krediet te krijgen bij de trendsetters, die het middel ook trouw blijven na het herstel van de ecstasymarkt. In tegenstelling tot ecstasy heeft cocaïne altijd een betrouwbare reputatie gehad, hoewel iedereen weet dat de cocaïne vaak versneden is. De florissante economie – het geld moet rollen – heeft het cocaïnegebruik aan het eind van de 20^e eeuw tot grote hoogte opgestuwd.

Uitgaansperspectief

De krachtige stijging van cocaïne in de 2^e en 3^e cyclus (1993-2002) start op het moment dat de mainstreaming van house naar dance door een forse groei van nieuwe evenementen een hoge vlucht begint te nemen. Als gevolg van een stringenter vergunningenstelsel en nieuwe regelgeving wordt de underground in deze periode langzaam op een zijspoor gemanoeuvreerd.

De herwaardering van cocaïne loopt synchroon met de upgrading. Maar naast economische voorspoed en de hang naar meer exclusiviteit, is het ook een distinctieve reflex en reactie op de massificatie. In de avant-gardistische kritiek op de ambtelijke vertrutting – als gevolg van meer regelgeving (hoofdstuk 12) – klinkt indirect ook de teleurstelling door over de groeiende braafheid van de nieuwe stapgeneratie die de kat meer uit de boom lijkt te kijken. Cocaïne vlakkt dan misschien wel het feestgevoel af, ook de teloorgang van ecstasy is een feit. Daar komt nog bij dat de doorsnee stapper van de jaren nul is aangewezen op feestorganisaties die veel meer aan regels zijn gebonden.

Tegelijkertijd wint het alternatieve dancesegment (upperground) na de verzadiging van mainstream (1995-2001) in de postravefase (2002-2008) weer aan invloed. Er is aan het eind van de jaren nul weer een groeiende hang naar radicalisering van uitgaan, artistiek experiment en drugsgebruik te bespeuren dat we als 'nieuwe wildheid' typeren (hoofdstuk 11). In dit perspectief worden cocaïne, ecstasy, amfetamine en het opkomende GHB en ketamine afwisselend gebruikt door de jonge 'post-Roxy' garde. Ze zetten zich meer extreem af tegen de voorgaande clublichting – die alleen maar te porren was voor 'slappe piemeltjes house' van gearriveerde dj's – door harder te feesten. Er 'naar de klote uitzien' lijkt juist weer extra cachet te geven.

DILLINGER

COKANE MY BRAIN

NOTEN

Cocaine: terug van nooit echt weggeweest

- De vaak lovende briefreacties liggen in 26 dikke delen in de Parijse Bibliotheque Nationale.
- Het succes van de verdovende werking van cocaine gaf de aanzet tot het ontwikkelen van gemakkelijk te produceren synthetische derivaten om de hoge kosten, verbonden aan het importeren van cocabladeren en het daaruit extraheren van cocaine te vermijden. In 1905 werd procaine voor het eerst bij operaties toegepast. Net als andere verwante stoffen als lidocaine en novocaine heeft procaine geen stimulerende werking (Spillane, 2000).
- Rond 1903 werd cocaine niet langer als direct ingrediënt gebruikt in Coca Cola (behandelde -gedecocaniseerde - cocabladeren worden echter nog altijd gebruikt).
- Cocainepreparaten waren vooral ook populair bij de bestrijding van geïrriteerde sinussen bij hooikoorts en (zware) verkoudheid. In het eerste decennium van de 20e eeuw is de medische interesse voor cocaine tanende (Spillane, 2000).
- Overigens beweerde de nieuwe generatie 'moral entrepreneurs' juist het tegenovergestelde over marihuana. In plaats van de blower te betichten van agressief en gewelddadig gedrag wordt hij voortaan gestigmatiseerd als 'drop out' die zich wil onttrekken aan de heersende Amerikaanse waarden, demonstreert tegen de oorlog (Vietnam) en als groep te dominant zou kunnen worden (Himmelstein, 1983).
- In From Chaplin to Charlie-cocaine schrijft Shapiro (2002) dat cocaine praktisch vanaf het begin van de 'stomme' filmperiode in de jaren tien van de vorige eeuw een prominente rol speelt op het witte doek. De antipropagandafilms Cocaine Fiends en Modern Times, een persiflage van Charlie Chaplin op het moderne industriële leven, verschijnen beide in 1936 aan de vooravond van de geluidsfilm. In de daaropvolgende decennia wordt cocaine in uiteenlopende filmgenres belicht in roadmovies, pulp sex & crime films, fantasy, science fiction, drama en vampierenfilms (Rätsch & Ott, 2003).
- Sossie, Sos en Sosa zijn synoniemen van cocaine en zijn geïnspireerd naar de film Scarface (1983) van regisseur Brian de Palma, waarin de Columbiaanse cocainebaron Mr. Sosa ten tonele wordt gevoerd. "Cocaine is mijn favoriet, omdat Al Pacino mijn voorbeeld is", zegt een student in een vlotte drugsenquête van de Nieuwe Revu (15 oktober 2009).
- Sinds de jaren negentig is er een groeiende wetenschappelijke belangstelling voor onder andere de betekenis van digitale beeld(re)productie, het collectieve visuele geheugen en de smelting van media als film, televisie, video en fotografie (Gierstberg & Oosterbaan, 2002:8).
- In de commercial van Douwe Egberts voor Caffiati ijscoffee schuimde de opgeklopte melk niet uit een volle mok, maar werd het als drie lijntjes (als ware het cocaine) strak op een zilveren blad aangeboden en door enthousiaste jonge vrouwen vrolijk met een rietje opgesnoven. De reclamecodecommissie heeft in augustus 2004 naar aanleiding van tientallen protesten van kijkers besloten dat de Douwe Egberts commercial niet meer vertoond mag worden. In de commercial wordt volgens de commissie een te sterke vergelijking gemaakt met het snuiven van cocaine. In 2009 introduceert iPhone met iSnort een nieuwe applicatie die het snuiven van cocaine simuleert. Op internet wordt een demo getoond waarbij een opgewekte jongen met zijn bankpas cocaine in lijntjes snijdt en deze vervolgens met een opgerolde bankbiljet 'van het scherm' snuift. De indruk wordt gewekt dat er cocaine op je telefoon ligt. Op fora wordt de applicatie veelvuldig besproken. Reacties van jongeren variëren van 'ga toch voor het echte spul' tot 'wel cool voor een keertje, maar te duur'.
- Het zeer populaire YouTube filmpje 'nakkie erbij' van 'peppie continue', een persiflage op de commercial 'koekje erbij' van Verkade is drie jaar na verschijning in 2007 130.000 keer bekeken.
- Dick Bruna sleepte het blad Deng subiet voor de rechter wegens inbreuk op zijn auteursrecht en schending van de morele rechten. Bruna had, zo bleek in de rechtszaal, niet zijn toestemming gegeven voor Nijntje met een bloedneus en een lijntje cocaine en de titel: "Iedereen zijn lijntje". Het open, naïeve en eerlijke imago van zijn konijntje werd volgens de advocaat met voeten getreden. Nijntje is geen cokesnuivende junkie, zo betoogde hij. Het verweer van de Deng-hoofdredacteur, dat het om een parodie ging, vond geen genade bij de Vlaamse rechtbank aangezien Deng Nijntje (te) slaafs heeft nagebootst als drugsgebruiker. "Dit is geen parodie, aangezien het originele figuurtje gebruikt wordt in plaats van een nabootsing. De afbeelding, die bovendien beschermd is, wordt opgevoerd voor commerciële doeleinden, wat niet kan zonder voorafgaande toestemming van de auteur en de houder van de auteursrechten." De rechter achtte de schending van de morele rechten bewezen aangezien de creatie van Bruna als een junkie wordt afgebeeld en gaf de uitgever van Deng 72 uur de tijd om de gewraakte reproducties en het publiciteitsmateriaal uit circulatie te halen onder dreiging van een dwangsom van 200 euro per inbreuk (In: de Gazet van Antwerpen, 12 mei 2005).
- In de periode na de Tweede Wereldoorlog zien we in Amerika en Engeland dat de opmars van cocaine aanvangt als de daaraan voorafgaande subculturen aan invloed en betekenis afnemen. Na de counterculture in de jaren zestig begon de popularisering van cocaine al in de jaren zeventig toen de rockindustrie gouden tijden beleefde (Shapiro, 2003). In Amsterdam komt dit proces pas in de jaren tachtig op gang (hoofdstuk 4).
- De voorlichtingscampagne van de Jellinek werd door de Melkunie destijds teruggefloten omdat het logo van de 'witte sloper' met vleugels, teveel overeenkomsten zou hebben met de eigen reclamecampagne 'melk de witte motor', inclusief vleugels.
- Hoewel de ecstasymarkt zich spoedig herstelde, bleven veel gebruikers een flinke periode volhouden dat de ecstasymarkt zwaar was verpest.
- Het advies van Gottlieb (1976) om pas na elke twee uur een nieuwe lijn te maken waarvan er 30 à 40 uit een gram kunnen worden gehaald, zouden de meeste huidige gebruikers niet op weten te volgen.
- De ironie wil dat in dezelfde periode café Schuim nabij het Paleis op de Dam op last van de Burgemeester wordt dichtgespijkerd na constatering van de aanwezigheid van cocainewikkels en ecstasypillen door de politiemensen van het HIT (zie ook hoofdstuk 12).
- Snuifcocaine wordt waarschijnlijk bij basecoke opgeteld.
- Hier moet wel worden vermeld dat sommige genoemde effecten gerelateerd kunnen zijn aan hoge doseringen en in mindere mate aan de soort versnijding met andere stoffen (fenacetine, atropine, levamisol en dergelijke).
- Vrijwel alle huidige cocainegebruikers (96%) hebben ooit ecstasy gebruikt en de meeste zijn ook huidige ecstasy gebruikers (60%). Andersom heeft echter 28% van de huidige ecstasygebruikers nog nooit cocaine geprobeerd en zijn de meesten (60%) ook geen huidige cocainegebruiker (Benschop et al., 2009).
- In 2001 werd de Amsterdamse bevolkingsenquête onderdeel van het Nationaal Prevalentie Onderzoek (NPO), maar werden nog wel afzonderlijke cijfers over Amsterdam gerapporteerd (Abraham et al., 2002). Sindsdien gebeurt dit laatste niet meer.

DE SUICIDE SONGS VAN LUC DE VOS / AN PIERLE / CJ BOLLAND / SIOEN / PETER VERHELST EN VELE ANDEREN

DENG

STEEL PAKKETJE - 60 MINUTEN
APRIL 2005 - € 3,99 (incl. BTW)

IEDER ZIJN LIJNTJE

MARADONA * HAFID BOUAZZA * JOY DIVISION * LEO DELCROIX
TIM VANHAMEL * NATHALIE DELCROIX * ADMIRAL FREEBEE

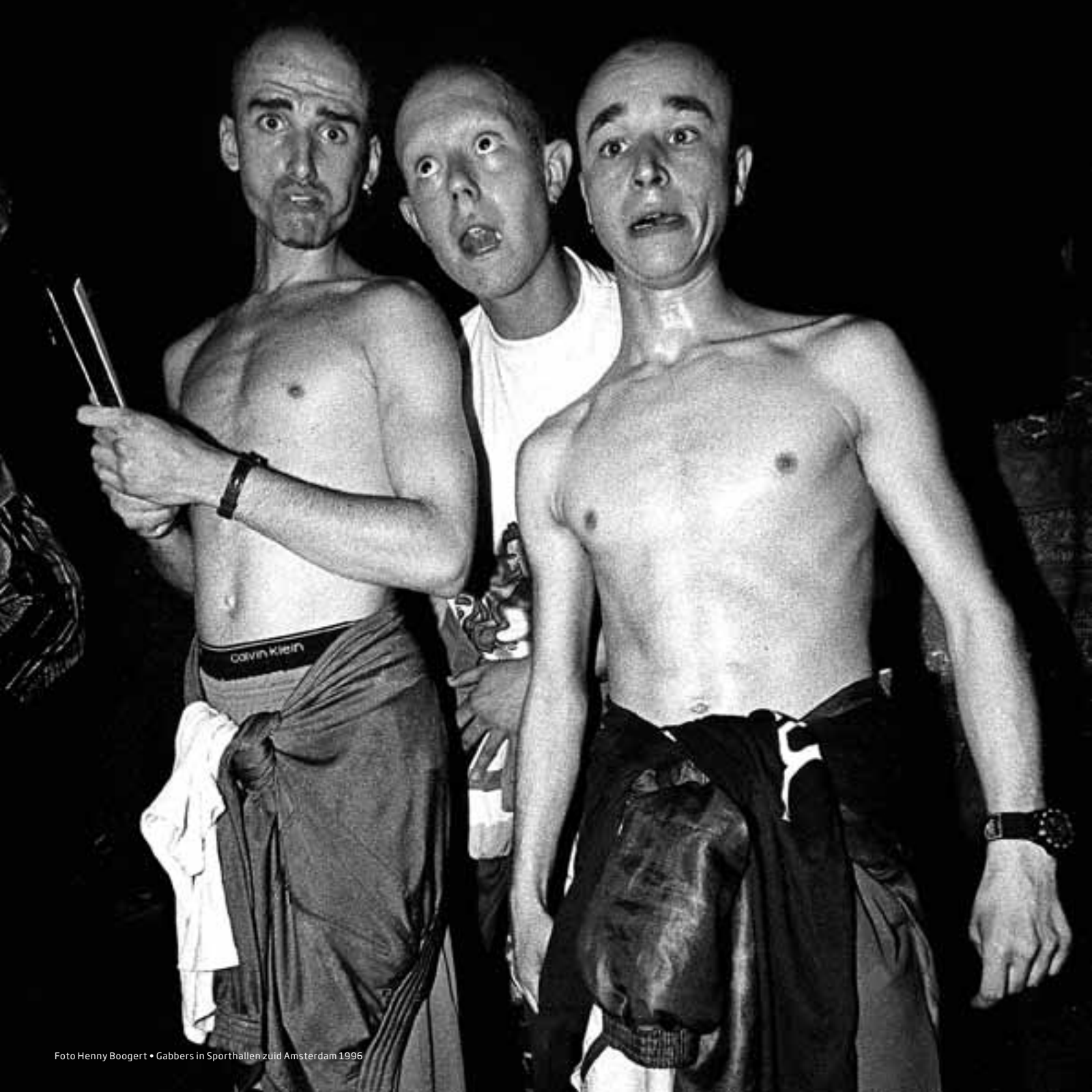

Foto Henny Boogert • Gabbers in Sporthallen zuid Amsterdam 1996

10 Amfetamine: de radicalisering van energie

In 1887 publiceerde de Roemeense chemicus Edeleanu een artikel over een nieuw middel dat hij op de Universiteit van Berlijn had gesynthetiseerd: amfetamine. Ruim veertig later werd de draad weer opgepakt door de jonge Britse chemicus Gordon Alles, in zijn speurtocht naar een op adrenaline lijkend medicijn tegen een verstopte verkoudheidsneus.¹ Wellicht niet geheel toevallig begint het succesverhaal van amfetamine uitgerekend in een periode dat het 'duivelse' cocaïne succesvol naar de achtergrond was gedrongen. In de loop van de jaren twintig van de 20^e eeuw waren gebruikers en de artsen die cocaïne voorschreven dankzij de inspanningen van fanatieke bestrijders (wettelijk) gecriminaliseerd. De cocaïnemarkt zakte in en het middel zou tot aan 1970 nog maar een marginale rol spelen op de mondiale drugsmarkt. In de periode van 1930-1970 heeft amfetamine (speed, pep), mede door de grillige samenloop van omstandigheden, een stempel gedrukt op de Amerikaanse en Europese samenleving. Zoals veel andere nieuwe medicijnen werd ook amfetamine (in verschillende varianten) enthousiast verwelkomd door de medische stand - en al snel ook door anderen, enerzijds als recreatief genotsmiddel en anderzijds als krijgdrug in onder andere de Spaanse Burgeroorlog,

de Tweede Wereldoorlog en de oorlog in Korea. Zo werd in de Tweede Wereldoorlog pervitine aan honderdduizenden Engelse en Duitse soldaten verstrekt om moeheid tegen te gaan en het uithoudingsvermogen te vergroten (Pieper, 1989). Hunter S. Thompsons (1966) adagium 'Faster, faster, until the thrill of speed overcomes the fear of death', spreekt in dat verband boekdelen.

Toen cocaïne begin jaren zeventig een comeback maakte, liep speed in Amerika en Europa aan het einde van zijn hoogtijdagen (1950-1970).² In alle echelons van de moderne consumptiemaatschappij van na de Tweede Wereldoorlog werd amfetamine gebruikt: zowel in politieke kringen als in milieus van kunstenaars en muzikanten, onder studenten en arbeiders. In de grote Amerikaanse steden deden 'Dr. Feelgoods' goede zaken, door amfetaminehoudende pillen ('black beauties', 'purple hearts') met verve als remedie voor allerlei welvaartskwalen aan te prijzen (Inciardi & Cicero, 2009). Vanaf de jaren tachtig verdringen cocaïne en ecstasy in Nederland amfetamine op de recreatieve drugsmarkt langzaam naar de achtergrond. Hoewel amfetamine sindsdien in de schaduw van de andere twee grote stimulantia staat, blijkt de drug telkens weer nieuwe gebruikersgroepen aan te spreken.

Van antidepressivum tot speedspuiters

“Again and again promising new drug therapies slipped the bonds of medical discourse and control. They escaped into a larger realm of popular pleasure and mischief, prompting responses by national and international authorities”, zo betoogt David Courtwright (2001:69). Net als cocaïne, heroïne en morfine evolueert amfetamine van een geneesmiddel tot een drug. Op een junimiddag in 1929 injecteert de jonge wetenschapper Gordon Alles zichzelf met 50 milligram in zout opgeloste amfetamine. Na te zijn bevangen door een gevoel van welbevinden noteert hij de volgende dag in zijn logboek: “Rather sleepless night. Mind seemed to run from one subject to another” (in: Rasmussen, 2008:6). Na herhaalde toediening realiseert hij zich dat amfetamine behalve het openen van de luchtwegen ook euforisch werkt en een krachtig middel tegen uitputting en lusteloosheid is. Hij kon toen niet bevroeden dat juist de euforische en energieke psychoactieve effecten voor miljoenen (recreatieve) gebruikers in de daaropvolgende decennia belangrijke drijfveren zouden worden om amfetamine zowel bij de vrijetijdsbesteding als tijdens het werk te gebruiken.³ Wetenschappers ontdekten in de jaren dertig al dat opmerkelijk veel vrijwilligers onder invloed van amfetamine grote voldoening haalden uit arbeid en allerlei klussen zonder enige moeite en tegenzin wisten te klaren. Bovendien werd vaak een goed humeur en een prettig gevoel gerapporteerd. Precies de gemoedstoestand die Alles al eerder had beschreven.

De farmacologische innovatiedrift in de jaren dertig van de vorige eeuw weerspiegelde de nieuwe medische tijdgeest waarin de farmaceutische industrie met grote commerciële voortvarendheid lange tijd amfetaminehoudende producten als geneesmiddel op de markt bracht.⁴ Nog nooit eerder in de geschiedenis was een krachtige psychoactieve stimulant binnen zo'n kort tijdsbestek in zulke extreem grote hoeveelheden op de markt gebracht (Grinspoon & Hedblom, 1975). Amfetaminen waren uniek. De tientallen productvarianten gaven vertrouwen omdat ze met moderne technologische middelen in de laboratoria van grote gerenommeerde bedrijven geproduceerd werden en waren in Amerika en West-Europa lange tijd vrij of op

doktersrecept verkrijgbaar. Over het op de markt brengen van benzedrine als nieuw baanbrekend medicijn waren bij het farmaceutische Amerikaanse bedrijf Smith, Kline & French aanvankelijk nog enige bedenkingen vanwege de 'jumpy' en 'peppy' bij-effecten. Kernachtig gezegd was amfetamine “a drug looking for a disease” (Rasmussen, 2008:27).

Die ziekte diende zich al snel aan. Want zoals vaker in de sociale geschiedenis van het drugsgebruik bleek ook in het geval van amfetamine de tijdgeest de proliferatie van het nieuwe middel aanzienlijk te versnellen. De Beurskrach in 1929 markeerde abrupt het einde van de 'roaring twenties'. De economische crisis leidde onder andere tot een dramatische toename van het aantal depressies. Toen bleek dat amfetamine (ook) een probaat middel kon zijn voor de behandeling van depressies, zagen farmaceutische bedrijven hun kans schoon en werden de aanvankelijke bedenkingen over de energieke werking al snel bijgesteld. De moordende concurrentie in de speurtocht naar nieuwe wondermedicijnen belandde hierdoor in een nieuwe fase.

Een andere factor die de popularisatie van amfetamine volgens Grinspoon & Hedblom (1975) stimuleerde was de oprichting van het Amerikaanse Federal Bureau of Narcotics in 1930. Onder leiding van H.J. Anslinger verklaarde het bureau in het kader van een voorlichtingscampagne de oorlog aan het 'nationale monster' marihuana, waar men tot dan toe redelijk laconiek tegenover stond.⁵ Terwijl de demonisering van marihuana midden jaren dertig in volle gang was, werden amfetaminen als de eerste generatie geavanceerde medicijnen die het ideaal van 'better living through chemistry' belichaamden, op grootschalige wijze gepromoot. Als eerste werd in 1932 benzedrine als inhaler tegen verkoudheid en een verstopte neus op de markt gebracht en was vanaf 1937 ook in pilvorm verkrijgbaar.⁶ Aangezien het arsenaal aan medicijnen in de jaren veertig nog vrij beperkt was, steeg het aantal therapeutische toepassingen van amfetamine explosief en werd het voorgeschreven bij onder andere astma, epilepsie, verkoudheid, hooikoorts, narcolepsie, schizofrenie, lage bloeddruk, alcoholisme, milde depressie en vetzucht (Iversen, 2008). Door nieuwe welvaartziektes als overgewicht was de eetlustremmende werking van amfetamine meer dan welkom, zeker bij vrouwen die slank wilden blijven.

Na de grootschalige lancering van benzedrine werd de psychoactieve werking al snel door studenten, sporters en chauffeurs onderkend. In 1946 haalt het populaire liedje: 'Who put the benzedrine in Mrs. Murphy's Ovaltine?' de hitlijsten. De stimulerende en concentratieverhogende effecten verhoogden de alertheid en waren ideaal om in (extreme) situaties beter te kunnen presteren en vermoeidheid de baas te blijven. Kortom, speed paste perfect in het hectische moderne leven. Ondanks de eerste waarschuwingen van onderzoekers in de jaren dertig, werden de negatieve gevolgen van grootschalig amfetaminegebruik pas in de loop van de jaren veertig en vijftig van de 20^e eeuw voor het eerst ter discussie gesteld, toen de VS geconfronteerd werd met een verslavingsgolf die zou aanzwellen tot diep in de jaren zestig.

Tijdens de eerste naoorlogse decennia was er in Amerika en West-Europa sprake van een massaal gebruik van amfetaminehoudende medicijnen (uppers) en kalmeringsmiddelen (downers) in jongerenculturen, als exponent van een nieuwe tijdgeest die gekenmerkt werd door een onstuimige massaconsumptie van muziek, bioscoopbezoek, brommers, auto's, et cetera (Davenport-Hines, 2002). In de jaren zestig ontdekten gebruikers in Amerika en Europa dat amfetamine – soms als cocktail samen met heroïne – kon worden gespoten, wat overigens tot snelle gewenning leidde (Van Ree, 1977).

Van rock-'n-roll tot punk

Met de opkomst van de beatgeneratie en rock-'n-roll kwam het amfetaminegebruik in een ander daglicht te staan omdat witte middenklasse jongeren amfetamine puur voor het plezier gingen gebruiken. "Neither rock-'n-roll, nor the mod or garage bands of the sixties, nor punk in the seventies can be legitimately considered outside the context of amphetamine" (Shapiro 1988:99).⁷ In de context van jongeren(sub)culturen intensiveren stimulerende middelen het beoefenen van en luisteren naar muziek en zijn ze effectief bij actieve dansuitingen die in specifieke ritmes binnen muziekstromingen besloten liggen (Lyttle & Montagne, 1992). Geruime tijd gold amfetamine als de perfecte stimulant binnen de uitgaanscontext. De tijdsloosheid

en hevigheid van het uitgaan kon mede dankzij speed aanzienlijk worden verlengd. Dit gold op een andere manier ook voor de avantgarde die onder invloed van amfetamine kunst, muziek en modestijlen radicaliseerden. Het (recreatieve) gebruik van amfetamine is aldus op uiteenlopende wijze zowel individueel als in collectief verband gearticuleerd.

In hoofdstuk 4 hebben we twee speedgolven in Amsterdam beschreven. De eerste in de jaren zestig en zeventig en een tweede in de jaren tachtig. Behalve recreatief gebruik werd voor het eerst ook melding gemaakt van 'speedfreaks' die door hun 'neurotische' motoriek en soms afwijkende uiterlijk opvielen. De speedfreak stond symbool voor de diffuse grens tussen recreatief en deviant en/of verslavend gebruik. Op het snijpunt van de jaren zeventig en tachtig werd amfetamine niet alleen tijdens concertbezoek gebruikt, maar ook door een deel van de activisten die ageerden tegen de mobiele eenheid. In Amsterdam – en waarschijnlijk ook in de rest van Nederland – was amfetamine tot diep in de jaren tachtig populair; cocaïne was voor velen simpelweg te duur en ecstasy nog volstrekt onbekend. De derde amfetaminegolf in de jaren negentig loopt gelijk met de komst van de gabbers die in dit hoofdstuk in de schijnwerpers staan.

Studies wijzen uit dat het amfetaminegebruik onder uitgaanders aanzienlijk kan verschillen. Stubbs et al. (2004) beschrijven *experimenteel* gebruik, zoals dat ook voorkomt bij veel andere middelen; *functioneel* gebruik, dat veel in de dancescene voorkomt en met name in het weekend; en *problematisch* gebruik, dat vaak synoniem is aan afhankelijkheid. Klee (1997) onderscheidt verschillende Britse subgroepen van (recreatieve) amfetaminegebruikers, waaronder jonge moeders, forse alcoholdrinkers en criminele gebruikers. In de context van het uitgaansleven passen hier vooral de *ravers* (bezoekers van house party's of raves, meestal jonger dan 25) die tijdens feesten in het weekend speed nemen voor energie en sociale contacten en de *experimenteers* (14-20 jaar) die amfetamine groepsmatig uit verveling of avontuur nemen en waarvan een deel mogelijk naar de hardcorescene doorstroomt. In een Vlaams onderzoek in het uitgaansleven wordt speed vaker tijdens het stappen gebruikt dan ervoor of erna. De helft van de gebruikers neemt het middel uitsluitend in groepsverband; een derde altijd individueel en de rest zowel

alleen als in groepsverband (Van Havere, 2004). Uit een Nederlands onderzoek van 1996 op grootschalige dancefeesten bleek één op de drie bezoekers op het feest - vaak naast ecstasy - amfetamine te hebben gebruikt; dit cijfer lag veel hoger bij bezoekers van hardcore feesten (42%) dan bij bezoekers van mellow feesten (13%) (Van de Wijngaart et al., 1997). Dat was in de hoogtijdagen van 'gabber' (een jiddisch woord voor maat of vriend).⁸ Bij gabber of gabberhouse is saamhorigheid, kameraadschap en verbondenheid van essentieel belang (Van der Wal & Bleeker, 1997). Ook recenter onderzoek laat zien dat amfetamine populairder is op hardcorefeesten dan op mellow of mixed feesten (Mulder et al., 2009).⁹ Op feesten met relatief veel amfetaminegebruikers zijn verhoudingsgewijs minder cocaïnegebruikers - en andersom (Korf et al., 2003b). Amfetaminegebruik kan dus aanzienlijk verschillen naar type muziekvoorkeur op soortgelijke settings. Daarmee hangt ook het verschil in speedgebruik samen tussen grootschalige party's en clubs. In clubs wordt veel minder hardcore gedraaid en daar komt speedgebruik ook veel minder voor dan op grootschalige (vooral hardcore) dansfeesten.

Amfetamine in het uitgaansleven

De opmars van het stimulantiegebruik in de jaren negentig betrof niet alleen ecstasy en cocaïne, maar ook en opnieuw amfetamine. Door het succes van acid house was het uitgaansleven veranderd in een palet van substromingen variërend van minimalistische ambient en mellow club-house tot gabber en hardcore. Met de komst van ecstasy waren er voor het eerst in de historie drie stimulanten op de Amsterdamse drugsmarkt beschikbaar. In de sociaal-culturele context van het uitgaansleven is ecstasy een invloedrijke wegbereider geweest voor een revival van amfetamine, die door laagopgeleide jongeren als extra brandstof gebruikt werd in hun compromisloze gabberstijl van snelle en harde elektronische ritmes. De gabbercultuur als meest extreme exponent van housemuziek was een typisch Nederlands verschijnsel. Gabbers vonden mellow house, dat vooral in het clubcircuit populair was, maar 'mietjesmuziek'. Net als in de psytrance- en tekno-scene gold speed als een 'appeltje voor de dorst'

om uren langer door te kunnen feesten. De opkomende moeheid werd getackeld door later in nacht bovenop ecstasy ook nog eens amfetamine te nemen. Voor diegenen die tot het gaatje wilden, kon het namelijk niet hard en snel genoeg gaan. Het leek wel alsof het aantal BPM (beats per minute) op elk volgend feest door dj's werd opgeschroefd. Ecstasy mocht dan wel de perfecte partydrug zijn, het middel schoot te kort om het ravetempo bij te kunnen benen. Voor gabber Rudolf (54a:1997) was die 'energie-injectie' pure noodzaak om 'extra vleugels' te krijgen om het moordend dansritme vol te houden. Door de massale gabberfestijnen maakte amfetamine een spectaculaire comeback. Feestvriendschappen bloeiden op omdat velen elkaar elk weekend tegenkwamen. Een gabber (40a:1997): "Als je pep gebruikt krijg je een lulkick. Iedereen begint dan tegen elkaar aan te lullen. Zo begint vriendschap."

Hoewel speed gewoon speed blijft, verschilde bij de gabbers de symbolische betekenis en context van het gebruik met die van de krakers en punks van de tweede amfetaminegolf. De brede popularisering van house en ecstasy had ertoe bijgedragen dat drugsgebruik niet meer automatisch werd beschouwd als de opruiende vrijetijdsverpozing van de subversieve jongeren- en straatculturen uit de jaren tachtig. Door het massale karakter van de dancecultuur in de jaren negentig werden drugsgebruikers veel minder als outlaws gezien, maar als consumenten die drugs gebruikten tijdens het stappen. Toch was de ruige gabbercultuur niet bepaald geknipt voor het gestileerde clubcircuit. Met uitzondering van de beginjaren negentig was er geen enkele club die gabber wilde draaien.

De derde amfetaminegolf betekende een trendbreuk met de generatie jongeren en afgestudeerden van de jaren tachtig, waarvan een relatief groot deel (langdurig) werkloos was. De terugkeer van amfetamine vond plaats in een hoogconjunctuur toen het veel jongeren financieel voor de wind ging. Gabbers werkten door de week in de bakkerij, slagerij, bloemenkwekerij, garage of de bouw. Het arbeidershedonisme vierde hoogtij. Eén ding had gabber gemeen met de clubscene: ze waren geen van beide geïnteresseerd in politieke issues als kernenergie, woningnood en kernbepauning, thema's die de jaren tachtig hadden gedomineerd. Na gedane arbeid met je maten 'hakken' in het weekend was veel opwindender. Gabber illustreerde bij uitstek een gulden regel in het uitgaansleven: hoe sneller de muziek, hoe meer pep en hoe witter het publiek.

De gabber maalde er niet om dat hij werd geweigerd bij de artistieke clubtempels. Hij ging liever loos op terrorfeesten in kale sporthallen en fabrieksloodsen in de periferie van de stad.

Na de climax in 1997-1998 ging het bergafwaarts met de gabberscene. Het succes begon zich tegen de scene te keren. Verschillende factoren lagen hieraan ten grondslag. Bij de gabbers van het eerste uur was de lol eraf toen de top-40 bestormd werd door infantiele vercommercialiseerde gabberdeuntjes. Schaamteloos kopieergedrag maakte het genre volgens de insiders belachelijk. Door de ridiculisering van hun leefstijl haakten fans massaal af. De media werd verantwoordelijk gehouden voor de aanhoudende en eenzijdige negatieve publiciteit rond drugsexcessen en voetbalvetes tussen supportersgroepen. De enorme populariteit leidde soms tot morele paniek (Verhagen, 2000). Door de groeiende media-aandacht tussen 1992 en 1997 beklifde uiteindelijk het beeld van de gabber als agressieve, racistische, speedsnuivende veelslikker (Fros & Jongerden, 1996; Wal & Bleeker, 1997). In zijn mediastudie over gabbers beschrijft Verhagen (2000) dat de berichtgeving in 1996 exponentieel toeneemt en gabbers steeds vaker als mainstream worden gezien. Volgens Hebdige (1979) is een dergelijke ontwikkeling haast inherent aan een proces van exponentiële groei dat gepaard gaat met het verlies van het subversieve karakter van een subcultuur. Een dergelijk proces van comodificatie zal zich binnen dance overigens vaker voordoen.

Het succes van het gabbergenre trok steeds meer dubieuze organisatoren aan, die snel een graantje mee wilden pikken van de gabbermanie. Door de vervlaking van het genre begon de hardcore zich af te wenden. Vrouwelijke gabbers, in het rauwe jargon ook wel 'raveteven' en 'pepsletten' genoemd, waren sowieso al in de minderheid en nog meer haakten af door de soms opgefokte machosfeer. Amfetamine gaf je misschien wel vleugels, maar voor hoelang en tot welke prijs? Zelfs de hyperneurotische gabberdans moest het afleggen tegen de ratelende ritmeditatuur van speedcore. Het tot soms wel 220 BPM opgevoerde ritme was niet meer bij te benen, speed of niet. De sfeer werd er niet beter op toen fans van verschillende voetbalclubs steeds vaker met elkaar op de vuist gingen.¹⁰

Daarnaast gonsden er geruchten over infiltratiepogingen van rechts-extremistische groepen die zich steeds openlijker zouden manifesteren. Dj Spider (27a:1998) zag de 'aftakeling van de gabberscene' met lede ogen aan. Door alle morele opwinding keerde een grote groep

zich eind jaren negentig af van het gabberdom en stapte over naar trance, house en techno, die sterk in opkomst waren. Het glimmende Aussietrainingspak verdween uit beeld en de kaalkop werd passé.¹¹ Analooq aan de teloorgang van gabber was er een drastische afname van amfetaminegebruik. In de nieuwe feestsettings hing geen pepsfeer. Anderen besloten om het wat rustiger aan te doen. Een voormalig gabbermeisje (44a:1998) dat jarenlang stad en land naar gabberfeesten afreisde:

"Het was tijd voor wat nieuws! Mellow house is nu in en de grammen speed verleden tijd. Openluchtparty's zijn gewoon een stuk relaxter dan die uniforme gabbers en hakmuziek op een tempo van 200+ BPM. Niemand staat meer stijf van de speed" (Gabbermeisje, 44a:1998).

Speed en de charme van een negatief imago

Rond midden jaren negentig liggen het amfetamine- en cocaïnegebruik in de netwerken van de panelstudie op hetzelfde niveau, waarna er een divergerende ontwikkeling inzet van een stijgend gebruik van cocaïne en een dalend amfetaminegebruik. Coke staat voor succes; speed voor exces. In vergelijking met cocaïne en ecstasy is er bij amfetamine nauwelijks of geen sprake van verticale popularisering. Het gebruik blijft voornamelijk tot radicale uitgaansculturen beperkt en slaat niet over op andere smaakculturen binnen het dancegenre. De bandbreedte van amfetamine is in veel club-georiënteerde netwerken in de loop van de jaren negentig eerder smaller geworden. Hoewel er in veel panelnetwerken groepjes amfetaminegebruikers zitten, zijn ze - met uitzondering van de alternatieve netwerken - toch vaak in de minderheid. In de jaren negentig valt daarom vooral de gabberscene op als spectaculaire jongerencultuur als het om amfetaminegebruik gaat. Binnen deze netwerken groeide amfetamine in de breedte (horizontale popularisering).

Na de teloorgang van het gabbermilieu wordt amfetamine op kleinere schaal gebruikt. Naast alle randverschijnselen rond gabber kwam amfetamine door gezondheidsverstoringen als gevolg van excessief gebruik - vaak in combinatie met ecstasy - in een kwaad daglicht te staan. In diverse panelnetwerken zwoeren vriendengroepen speed op termijn af. Een deel van de (oudere) gabbergarde ontpopte zich geleidelijk tot cocaïnesnuivers. Speed kreeg ook het imago van een middel voor pubers en 'gappies' (= verbastering van 'gabbertjes').

"Jonge gabbers die nu met speed zitten te klooiën, worden vierkant uitgelachen. Coke heeft bij de oudere (ex-)gabbers meer status dan amfetamine. Coke is voor mannen en speed is voor jonkies. Coke is voor de fijne snuivers en van speed ga je 'bad'!" (Cannabisverkoper, 09a:1998).

Cocaïne was nieuw en cool, en vergeleken met speed een 'onschuldig opkikkertje'. De omslag naar cocaïne eind jaren negentig verloopt parallel met de neergaande gabbercultuur. Opvallend is dat er in de periode 1999-2001 over gehele panellinie sprake is van een amfetamineschaarste (hoofdstuk 7). Ook groepen die vast wilden blijven houden aan hun vertrouwde speed moesten soms noodgedwongen overstappen op cocaïne, dat in overvloed te krijgen was. In de loop van de jaren nul ontstaan er nieuwe, meer en minder snelle muziekstroming die voortbouwen op gabber, zoals hardstyle, industrial, early hardcore, terror en speedcore. In ruim de helft van alle panelnetwerken wordt aan het eind van de jaren nul gezegd dat amfetamine moeilijk verkrijgbaar is (Nabben et al., 2008).

Meer nog dan bij cocaïne en ecstasy hangt amfetamine nauw samen met bepaalde uitgaansscènes. Veel clubs programmeerden na de millenniumwisseling minder dance en ook het gebruik van amfetamine én van ecstasy liep verder terug. In het Amsterdamse uitgaansleven van de jaren nul neemt amfetamine ten opzichte van cocaïne en ecstasy een bescheiden plaats in. Typerend is dat speed in geen enkel panelnetwerk op nummer één staat. Buiten het alternatieve danssegment zijn stappers nauwelijks geïnteresseerd in pep. De negatieve

connotaties zijn niet van de lucht. Amfetamine is de 'armoedzaaier onder de stimulantia', een 'ranzig' gabbermiddel waar je 'grote doppen' van krijgt en iets waarmee trendsetters in het 'beschaafde' clubmilieu zich niet willen identificeren. Voor mondaine cocaïnesnobs is speed 'boerencoke'. Ook ecstasygebruikers halen hun neus vaak op voor speed of vertellen dat ze het ooit als jeugdzonde hebben gebruikt. Amfetamine biedt niet de intense rush en stonedheid van ecstasy en ontbeert de korte heldere high van cocaïne. Waarom zou je speed nemen als er al ecstasy of cocaïne is om te socializen?! Het beeld is duidelijk: sinds de opmars van ecstasy en cocaïne heeft amfetamine in Amsterdam een imagoprobleem.

Toch moet de omvang van het contemporaine speedgebruik niet helemaal worden onderschat. De lage status en het gebruikstaboe komt de populariteit dan niet ten goede, maar tegelijkertijd is dat voor een harde kern die er bij blijft zweren ook juist weer de charme van het middel. Na de eeuwwisseling is er een korte opleving geweest van amfetamine in de alternatieve technoscène die zich een vaste plek wist te verwerven in het clubcircuit. Binnen deze niches wil men niet worden geassocieerd met het flitsende en consumptief ingestelde clubcircuit dat bruist van chique, urban en roséhouse. Speed mag dan een secundair middel zijn en volstrekt onhip, nuttig blijft het wel. Een subcultureel middel met een scherp randje dat 'fuck' zegt tegen alle criticasters. Voor pepliefhebbers blijft het een raadsel waarom cocaïne zo opgehemeld en speed altijd verketterd wordt. Het koketteren met 'eerlijke' pep moet meer als een ironisch statement worden gezien, waarmee cocaïnesnoevers op de kast kunnen worden gejaagd. In een deel van de alternatieve netwerken (onder andere kraak- en tekno-kringen) blijft speed de onbetwiste gangmaker en heeft cocaïne een yuppenimago. Ook economische (duur) en functionele (korte werking) redenen dragen ertoe bij dat cocaïne het in deze kringen moet afleggen tegen amfetamine, die meer waar (energie) voor zijn geld zou bieden.

In creatieve netwerken zitten kroegtjigers, kunstenaars, workaholics en gewoontestappers met een omgekeerd dag-en-nacht ritme ook nog geregeld op de amfetamine. 'Topspeed' houd je volgens kenners wakker en scherp, terwijl anderen het middel voor artistieke impulsen aanwenden. In de minimal, techno- en electroscène is speed de motor achter een 'ongecomplieerd' feest.

“Een speedsnuif is effectief. Je wordt niet zo zweverig als ecstasy en het duurt langer dan cocaïne. Eén snuif in de vier uur is genoeg. Met speed kan je nog een after bouwen als de clubs dicht zijn. Speed geeft een heftige communicatie en je gaat gekke dingen doen op straat, in het park... Soms ontaardt het gebruik in hilarische verkleedpartijen en baldadig gedrag; rellen met een knipoog” (Lizz, 72a:2003).

Er zijn ook opportunistische redenen voor amfetaminegebruik: als de ‘A klasse’ stimulantia op zijn en er alleen nog pep is. Van een nood een deugd maken dus. Sommigen hebben amfetamine op afterfeesten juist leren waarderen, zoals een met Kaya (73a) bevriend fotomodel, dat verrukt was over haar eerste speedervaring: “It’s the best drug there is. I love it!” Daarnaast kunnen financiële motieven een rol spelen bij het (tijdelijk) overstappen van cocaïne op amfetamine. Een rekensommetje is snel gemaakt: wie gewend is een paar gram cocaïne per week te snuiven, kan met amfetamine al snel 500 euro per maand besparen.

Product, gebruik en dosering

Amfetamine is meestal in poedervorm verkrijgbaar en zelden in pilvorm. De meest voor hand liggende manier van gebruik is snuiven of slikken. Slechts een enkele keer wordt amfetaminepoeder in een sigaret gerookt. Spuiten van amfetamine komt nog zelden voor, zeker onder uitgaanders.¹² De voorkeur verschilt per netwerk. Sommigen snuiven, anderen slikken of doen beide. Het gebruik is sterk gerelateerd aan de uitgaanssetting. Amfetaminegebruik wordt vaker op (underground) party’s gebruikt dan in clubs en cafés. Een ‘bommetje’ – een beetje speed verpakt in een vloeitje – wordt weggespoeld. Sommigen geven hier de voorkeur aan omdat ze speed snuiven vies of onaangenaam in de neus vinden. Anderen appreciëren het warme ‘plofeffect’; de roes komt bij orale toediening trager op gang, maar duurt langer dan een snuif. Een ‘sleuteltje’ betekent met een sleutel een schepje pep direct uit een pakje snuiven. De snuifkompanen van Sep (45a) hebben hun eigen ritueel.

“We trekken twee lijnen speed van ongeveer vijf centimeter naast elkaar. Eén voor het linker- en de ander voor het rechterneusgat. Na twee lijnen ben je zeker twee uur uit je kneiter. We worden niet zo blij en vrij als met ecstasy, maar meer baldadig waardoor we gekke streken gaan uithalen” (Sep, 45a:2000).

De dosering verschilt per netwerk. Partygangers gebruiken doorgaans vaker en meer amfetamine dan clubgangers. De drugskeuze hangt ook af van het type feest. Op hardcorefeesten wordt meer amfetamine gebruikt dan op mellow en gemixte dansfeesten. De intensiteit van het gebruik hangt weer samen met de feestdynamiek: de speed-dosering stijgt navenant met het aantal beats per minute. Daarbij loopt het gebruik op tot soms wel 1-2 gram per persoon. Het effect van amfetamine is al merkbaar na inname van een dosis van 20-50 mg (Julien, 2001). Het moge duidelijk zijn dat een hogere consumptie een intensere roesbeleving geeft. De meeste clubgangers in het Amsterdamse uitgaansleven die amfetamine gebruiken houden het op één of een paar snuifje(s) tot maximaal een kwart gram voor, tijdens en/of na het stappen (Nabben et al., 2007).

Combigebruik

Zolang er amfetamine op de Amsterdamse markt is wordt er al gecombineerd. In de studie van Cohen (1975) over de Amsterdamse drugscene wordt amfetamine aangewend om de uitputtende werking van LSD of de sloomheid van opium tegen te gaan. In de jaren tachtig dempen amfetaminegebruikers in de punk- en kraakregio's hun roes met cannabis, alcohol en soms heroïne. In de loop van de panelstudie is het polygebruik door de grotere beschikbaarheid van (verschillende) middelen alleen maar toegenomen. De mate van combigebruik hangt vaak samen met het specifieke netwerk of scene waar iemand deel van uitmaakt.

De combinatie met alcohol is in partykringen populair, terwijl drinkers in clubnetwerken eerder de voorkeur geven aan cocaïne. Speedgebruikers drinken graag alcohol tijdens de stimulantiaroes, niet zozeer voor een specifiek effect, maar om de praktische reden dat alcohol de door amfetamine veroorzaakte droge mond smeert.

De combinatie met cannabis is redelijk populair ter afzwakking van de amfetamineroes. Cannabis wordt daarom ook wel gebruikt om na het stappen makkelijker in slaap te vallen. Andersom pept amfetamine de moemakende cannabisroes weer op, waardoor er meer kan worden geblowd.

De 'gabbercombi' van amfetamine en ecstasy wordt in partynetwerken van onder andere gabber, techno, tekno en psytrance wel als de 'mix van de jaren negentig' betiteld. Normaliter wordt tijdens of voorafgaand aan een feest eerst ecstasy geslikt, waarna later in de nacht wordt overgeschakeld op amfetamine voor de 'energieverlenging'. Dit kan doorgaan tot in de vroege ochtend. Amfetamine wordt ook gebruikt om de 'comedownfase' na het ecstasygebruik uit te stellen, of juist het te hard spacen op ecstasy te temperen. In de jaren nul is deze combinatie over de gehele linie minder populair.

De toegenomen populariteit van narcosemiddelen bij de alternatieven en sensualisten heeft nieuwe combinatiemogelijkheden opgeleverd. In de teknoscene en op afters wordt ketamine geregeld met amfetamine gecombineerd. De ketamineroes is met amfetamine beter onder controle en minder vaag; je kunt erop blijven dansen en de amfetamine zwakt de hallucinogene effecten van ketamine enigszins af (Nabben & Korf, 2000a; De Bell, 2006).

Amfetamine en GHB worden eveneens gecombineerd, met GHB als amfetaminedemper of als slaapmiddel na amfetamine. Een clubganger (34a:1997): "We nemen thuis een bommetje speed. Dan gaan we uit, drinken alcohol, roken een blowtje en nemen nog wat speed. Als we thuis zijn gaan we over op de GHB." In sommige kringen wordt amfetamine in noodgevallen gebruikt ter neutralisering van te veel ketamine of een (dreigende) GHB-overdosis.

Betekenisgeving en beleving

'Goede' speed behoeft geen krans en maakt waar wat het belooft: snelheid, energie en urenlang peppret. Dat was in de jaren zestig zo, en in de decennia erna was dat al niet veel anders. Een verschil met speedgebruikers uit de voorgaande decennia is dat veel tegenwoordige gebruikers ook ervaring hebben met ecstasy en cocaïne. Het stimulerende en euforiserende effect blijft de essentiële drijfveer. Naast het softe imago van ecstasy en de chique status van cocaïne staat amfetamine vooral voor baldadigheid. Met cocaïne heeft amfetamine gemeen dat het prestatieverhogend en energiegevend werkt. Naast collectief gebruik op feesten wordt amfetamine - in tegenstelling tot ecstasy - vrij vaak individueel gebruikt. Creatieve geesten beschouwen amfetamine als superkoffie: strak, geconcentreerd en geen high zoals cocaïne, dat leidt alleen maar af. Langer doorwerken met een 'nipje amf' om een deadline te halen. Studenten die ook in het uitgaansleven ook drugs gebruiken, verlengen hun concentratiespanne tijdens het studeren. Een klein beetje amfetamine overdag wordt als minder problematisch gezien dan eenzelfde hoeveelheid cocaïne. Amfetamine wordt ook als 'geheim wapen' ingezet om vervelende klusjes als stofzuigen, belastingformulieren invullen, schoonmaken en schilderen in een handomdraai en met plezier te klaren. Want op het moment dat amfetamine zijn werk doet, vraag je jezelf af waarom je eigenlijk zo tegen die klus opkeek.

In feestsettings is speed gewild vanwege de assertieve, licht ontvlambare roes. Het geeft snelheid én lol tegelijkertijd. Kroegtijgers op de speed komen minder vaak voor dan hun evenknie op de cocaïne. Speed is een 'ongecompliceerd' middel dat garant staat voor langdurige lol. Net als bij ecstasy wordt ook met amfetamine sociale verbondenheid ervaren, maar wel op een minder intense en magische wijze. Ook communicatie en het leggen van sociale contacten worden door amfetamine versterkt, maar de diepe intimiteit en de behoefte om te knuffelen, zoals met ecstasy, wordt minder gestimuleerd. Elkaar uitdagen des te meer. De werking van amfetamine is meer competitief dan ecstasy. Aan amfetamine wordt vooral een functionele betekenis toegekend. Volgens gabbers geeft de speedkick extra power om het snelle danstempo de baas te blijven. Hardcore staat symbool voor een radicalisering van het

ritme. Tijdens de hoogtijdagen van gabber geeft ruim driekwart van de partygangers 'doorgaan' of 'hard gaan' als belangrijkste reden voor gebruik van amfetamine (Van de Wijngaart et al., 1997).

Ongewenste effecten

In het overzicht van de Amsterdamse GGD over ambulanceritten in de jaren 2001-2008 (Buster, 2009) neemt amfetamine een bescheiden plaats in.¹³ In de drugsranking (Nutt et al., 2007; Van Amsterdam et al., 2009) scoort de totale schade van amfetamine bij de Nederlandse experts wat hoger dan bij de Britse. In Nederland ligt deze tussen het schadelijker geachte cocaïne en het minder schadelijke ecstasy.

Door excessief speedgebruik van gabbers kwam het middel in een kwaad daglicht te staan. Hoewel de gezondheidsproblematiek meer met overmatig pillengebruik werd geassocieerd, leidde de combinatie van amfetamine en ecstasy tot een toename van het aantal gezondheidsverstoringen op grote (landelijke) party's (Pijlman et al., 2003). Het forse drugsgebruik begon zijn tol te eisen in vriendennetwerken die elk weekend 'on the road' waren. Vooral de 2^e subgeneratie (1993-1997) ervoer aan den lijve dat intensief amfetaminegebruik op termijn slopend was. De kans op bijwerkingen en ongewenste effecten nemen toe naarmate de frequentie hoger ligt en er meer en over een langere periode amfetamine wordt gebruikt. De gezondheidsrisico's manifesteren zich in verschillende gradaties. Het wekt geen bevreemding dat vooral in gabbernetwerken relatief veel chronische gebruikers zitten. Op het hoogtepunt van de gabberfeesten rapporteren panelleden veel gezondheidsklachten. Sommige gebruikers nemen vrijwel dagelijks amfetamine, met een sterk gewichtsverlies als gevolg. Tijdens interviews met panelleden krijgen we soms foto's te zien van ernstig vermagerde jonge gabbers ('skelleter').

"Het gebruik bij gabbers is hoog, want pep kent geen grenzen. Sommigen zijn zo naar de klote dat ze zich weinig meer van het feest kunnen herinneren. De piekervaring in het weekend wordt afgewisseld door een rotgevoel, desinteresse en depressies. Veel gebruikers vinden het moeilijker om met speed te stoppen dan met ecstasy" (Dj Spider, 05a:1997).

Subacute klachten zijn: maagproblemen, labiel gedrag, depressies, huiltuien, concentratieverlies, chronisch slaapgebrek en aanhoudende uitputtingsverschijnselen. Bij 'speedkaters', 'pepdips' of een 'brak' gevoel manifesteren verschillende klachten zich tegelijkertijd.¹⁴

Acute klachten komen naar verhouding vaker voor: strakke en malende kaken ('trekbeke'), hevig tandenknarsen (ook tijdens het slapen), opgezwollen knieën van langdurig dansen, hoofdpijn, overgeven, slapeloosheid en opgefokt gedrag.

Omdat groepen en individuen binnen de panelnetwerken over een langere periode worden gevolgd, kunnen we zien hoe gezondheidsrisico's zich op termijn openbaren en hoe gebruikers die trachten te bezweren; door zelfregulerend groepsgedrag en (soms) met hulp van buitenaf. We horen verhalen van zware gebruikers die wegens onverbeterlijk gedrag uit de vriendenkring zijn gezet. Sommigen worden door vrienden zelfs voor 'junk' uitgemaakt. Wie de informele groepsregels telkens overtreedt, loopt de kans om te worden genegeerd op feesten en in privésituaties. Ook andersom gebeurde het dat stappers afhaakten als gevolg van grootschalig speedgebruik bij vrienden. Toen het ooit zo bewierookte adagio van 'allemaal naar de klote' slachtoffers ging eisen was de grens bereikt. De discussies over matiging van het amfetaminegebruik nemen toe met het tempo van gebruik. Het besef dringt door dat te veel amfetamine 'slecht voor je lichaam' is. Maar er zijn ook individuen en vriendengroepjes die ontkennend reageren en de discussie uit de weg gaan. Pas als de incidenten ernstiger van aard zijn wordt er actie ondernomen. Soms besluit men om minder vaak uit te gaan of de dosering flink terug te schroeven, andere keren blijft het bij de intentie daartoe. Ten slotte is ook sprake van een natuurlijk verloop, waarbij de problemen door het uiteenvallen van de peergroep haast als vanzelf verdwijnen omdat de spanning van het

uitgaan verdwijnt en daarmee ook het (excessieve) speedgebruik (vgl. Vervaeke, 2009). Ook het ouder worden of de invloed van een verkeer of vaste partner past in deze context.

Frequentie, patronen en trendremmende factoren

Net als bij ecstasy- en cocaïnegebruik zegt in de clubsurvey van 2008 niemand van de huidige amfetaminegebruikers dagelijks of bijna dagelijks amfetamine te nemen. Een enkeling zegt een paar dagen per week amfetamine te gebruiken. Bijna de helft van de huidige gebruikers neemt af en toe en de andere helft heeft de afgelopen maand zelden of niet gebruikt (Benschop et al., 2009). In de panelstudie wordt amfetamine de laatste jaren in slechts een paar netwerken (bijna) wekelijks gebruikt. Ruim driekwart van alle speedgebruikers neemt het middel ten minste één keer per maand of per kwartaal. De overige gebruikers nemen het minder vaak. Slechts in een enkel netwerk is het amfetaminegebruik (vanwege de lage prijs) ter compensatie van de dure cocaïne toegenomen.

Volgens de panelstudie wordt amfetamine, net als de andere stimulantia, voornamelijk in het weekend gebruikt, maar soms ook door de week tijdens het werk. Vooral jonge party- en alternatieve netwerken hebben een hoger gebruik dan oudere stappers (25-plussers) en doorsnee clubgangers

Hoewel de frequentiecurven bij stimulantiegebruikers vaak een overeenkomstig patroon vertonen, wordt het amfetaminegebruik vooral bij jonge partygangers (onder andere gabbers, hardcore) gekenmerkt door een betrekkelijk korte en soms hevige gebruikperiode tijdens een zeer actieve feestfase en een snel teruglopend gebruik daarna. Jonge partygangers van vooral hardcorefeesten laten vergeleken met andere stapgroepen een hoger partybezoek zien. In het urban segment is amfetamine nagenoeg onbekend.

De door gebruikers aangevoerde redenen om te minderen dan wel te stoppen met amfetamine komen in grote lijnen overeen met de redenen om te minderen of te stoppen met ecstasy (hoofdstuk 8).

De spanning en opwinding van uitgaan verliezen hun zijn glans door de herhaling van het feestritueel en ook de subacute psychische bijwerkingen van amfetamine en ecstasy breken velen op den duur op. Omdat het verlies van het weekend ten koste gaat van andere activiteiten worden er nieuwe prioriteiten gesteld om het verstoorde evenwicht te herstellen. De uitgaansfrequentie wordt teruggeschroefd, waardoor ook het amfetaminegebruik een minder dominante rol gaat spelen. Anders dan bij ecstasy en cocaïne, is de piek van amfetaminegebruik halverwege de jaren negentig van korte duur geweest. Na de gabberperiode is er in Amsterdam geen nieuwe periode geweest van duidelijk herkenbaar en onderscheidend amfetaminegebruik. Door de upgrading van het uitgaansleven wijkt de Amsterdamse hardcore uit naar de periferie van de stad of naar feesten op het platteland, waar na de eeuwwisseling een nieuwe postgabby generatie is ontstaan die net als in de jaren negentig naast ecstasy ook speed gebruikt (Doekhie et al., 2010; Nabben et al., 2007).

Ephedra

Als 'gezond' alternatief voor de illegale amfetaminemarkt brengt de smartbranche eind jaren negentig diverse 'energizers' (onder andere ephedra, guarana, betel- en colanoten) op de markt met een mild stimulerende c.q. vitaliserende werking (Beltman et al., 1999). Vooral ephedrabevattende producten (onder andere Stargate, E-booster, Kryptonite, Eclipse en Stackers) zijn populair. In de verschillende ephedrahoudende smartproducten zijn efedrine en daaraan verwante alkaloiden geïdentificeerd (Beltman et al., 1998). Vooral Ma Huang – dat al duizenden jaren in de traditionele Chinese geneeskunde wordt toegepast tegen astmatische aanvallen (Rätsch, 1998) – bevat relatief veel efedrine. Eind jaren negentig werd ephedra behalve in smartshops ook aangeboden in sportscholen en headshops, in souvenir- en sigarenwinkels en bij tankstations. Sommige clubs en discotheken richtten 'smarhoekjes' in waar naast vruchtensap, kruidenthee en fruit, onder de noemer 'energishakes' ephedrahoudende producten verkrijgbaar waren. De smartbranche presenteerde ephedra vooral als een natuurlijk alternatief voor de illegale amfetamine, cocaïne en ecstasy. In soms wervende advertenties van ephedradistributeurs

werd gesuggereerd dat je van ephedra in combinatie met alcohol geen kater krijgt en lang 'door kan zuipen' zonder dronken te worden.¹⁵ De smartshops trokken naast nieuwsgierige jongeren ook horecamedewerkers, huisvrouwen, zakenlieden, toeristen – en bovenal feestgangers en psychonauten. De meningen over ephedra waren verdeeld. Sommige consumenten vonden het een probaat alternatief voor koffie, anderen klaagden dat het een 'slap aftreksel' van speed was of juist veel te hevig. De werking van ephedra was volgens consumenten lang niet zo mellow en onschuldig als door de smartbranche werd gesuggereerd. Bij een deel van de consumenten veroorzaakten ephedrahoudende preparaten hoge bloeddruk, uitdroging, hartkloppingen, speedy gevoel, trillen, zweten, slapeloosheid, jeuk, paniekaanvallen, et cetera. Volgens de smartbranche hadden de consumenten dit aan zichzelf te wijten omdat ze zich niet aan de aanbevolen dosering hielden. Ondanks bovengenoemde klachten breidde de ephedramarkt zich na de eeuwwisseling gestaag uit over dans- en horecagelegenheden en sportscholen. De Amsterdamse clubsurvey van 2003 wees uit dat 47% ooit wel eens ephedra had gebruikt. In het laatste jaar en de laatste maand was dit respectievelijk 22% en 8%; en tijdens de uitgaansnacht 4% (Korf et al., 2004). In een landelijk onderzoek onder gebruikers werd het succes van ephedra vooral toegeschreven aan de activerende werking (langer plezier tijdens het uitgaan) en de prestatieverhogende effecten (sporters); daarnaast gebruikten jongvolwassen vrouwen ephedra als afslankmiddel (Barendregt & Boon, 2005). Na het ephedraverbod in 2004 is het product nagenoeg verdwenen. Het verbod op ephedra heeft bij veel smartshops geleid tot een gevoelig omzetverlies.¹⁶

Methamfetamine

Het gebruik van methamfetamine – een variant van amfetamine – komt vooral voor in Azië, Australië en Noord-Amerika, en in Europa in onder andere Groot-Brittannië, Tsjechië en de Scandinavische landen (Baker et al., 2004).¹⁷ In de Verenigde Staten en Zuidoost-Azië, waar methamfetamine al geruime tijd in zwang is, is het gebruik vaak problematisch (Borders et al., 2008; Sutcliffe et al., 2009). In de meeste andere Europese landen komen de andere soorten amfetamines meer voor. Toch is er ook in Amsterdam een kleine methamfetaminescene. De eerste geruchten over het gebruik van 'crystal' of 'ice' in de homoscene dateren uit 1998.¹⁸ Het zou om een rookbare soort methamfetamine gaan die circuleerde in een 'kinky gay' niche. Er werd expliciet bij vermeld dat het effect heviger was en langer duurde dan bij amfetamine. Sindsdien steken in Nederland elk jaar geruchten de kop op over methamfetamine, die vooral door de aanhoudende media-aandacht worden gevoed.¹⁹ Er is jarenlang veel meer over het middel gepraat en gefantaseerd dan dat het ook daadwerkelijk verkrijgbaar was, laat staan gebruikt werd. Het eerste concrete verhaal komt van Figo (88a), die zijn sinds zijn eerste ervaring in 1998 in San Francisco per post af en toe wat 'meth' van bevriende Amerikaanse homo's ontvangt. In Figo's stapmilieu wordt sinds 1999 met tussenpozen methamfetamine gesnoven. Vanaf 2004 krijgen we in de panelstudie meer robuuste informatie over het gebruik van methamfetamine in niches van de psychonautische en homoscene. Sommige gebruikers zijn verbaasd over het overrompelende effect na het roken van een wit-grijs gruis op aluminiumfolie, dat volgens Wendy (84a:2004) niet 'high of hyper' is, maar juist 'superhelder en wakker'. Methamfetamine kan op verschillende manieren worden bereid en toegediend, zoals roken in een pijp of vanaf folie, snuiven, slikken, drinken of anaal (de 'booty bump'; door middel van een wateroplossing in een spuitje). Ofschoon het roken over aluminiumfolie of via een pijpje al snel een junkiestigma oproept, prefereren sommigen toch de rookmethode, waarbij de pijpenkop met een aansteker wordt verwarmd en de methamfetaminekorreltjes door verhitting vloeibaar worden, waarna de rook wordt ingeademd. Gebruikers ervaren vaak een 'versnelling' ('chasing the high') in een rush die soms wel tot 10-12 uur kan duren. Snel kunnen handelen is ideaal tijdens het surfen op gaysites volgens

sommige gebruikers. Maar naast een 'tomeloze energie' ondervinden ze ook hinder van een 'opgefokt' gevoel en 'hypernerveus' gedrag. Sommigen zitten volgens Dennis (57b:2006) extreem in hun eigen trip, raken de controle kwijt of beginnen hevig te schokken en te stuip-trekken. Agressief gedrag ligt op de loer evenals een (korte) depressie na het gebruik.

In enkele homoniches (onder andere sauna's, seksfeesten) geniet de drug een seksuele reputatie omdat het de lichamelijke sensibiteit vergroot en de 'seks trek' versterkt. Methamfetamine wordt onder andere met GHB gecombineerd omdat het tot grensverleggende seks zou leiden. Terwijl GHB ontspant en sloom maakt, vergroot 'meth' het (seksuele) uithoudingsvermogen in 'seksmarathons'. Uit verschillende buitenlandse studies blijkt dat zowel heteroseksuele (Molitor et al., 1999; Semple et al., 2004) als homo- en biseksuele (Frosch et al., 1996; Kubicek et al., 2007) gebruikers onder invloed van methamfetamine meer seksueel risicogedrag vertonen dan niet-gebruikers. Voor zover ze er al mee beginnen, blijft het gebruik bij de meeste homomannen in de panelwerken tot experimenteergedrag beperkt, huiverig als ze zijn voor de mogelijk verslavende gevolgen. Ondanks de verhalen over 'methparty's' in Berlijn en London, lijkt Amsterdam vooralsnog niet warm te lopen voor methamfetamine, dat nog steeds moeilijk verkrijgbaar en erg kostbaar is met anno 2008 prijzen van 120-180 euro per gram.

In de Amsterdamse clubsurvey van 2008 heeft 2.8% ervaring met het middel en is 0.5% een huidige gebruiker (Benschop et al., 2009). Hoewel de ervaringen met methamfetamine blijven binnendruppelen is er van een verticale verspreiding geen sprake, maar is er alleen een zeer smalle horizontale verspreiding in een kleine niche. De gevreesde explosie van methamfetamine is tot op heden uitgebleven.

Amfetaminetrends

In de *panelstudie* vertoont amfetamine pieken in 1995 en 1998 en minder uitgesproken in 2004, maar is er sinds 1993 op de lange termijn sprake van een voortgaande daling (bijlage 2).

In de *clubsurveys* piekt het ooit-gebruik van amfetamine net als bij cocaïne en ecstasy in 1998, wanneer bijna de helft van de bezoekers zegt de drug wel eens te hebben genomen (bijlage 3). Daarna daalt het naar één op de drie in 2003 (hetzelfde niveau als in 1995) en vervolgens naar minder dan een kwart in 2008. Het recente gebruik laat een soortgelijk patroon zien, met een nog snellere daling sinds 1998 (20% in 1995, 26% in 1998, 14% in 2003 en 12% in 2008). Het actuele gebruik is in 1995 en 1998 vrijwel gelijk (beide jaren 13%) en vertoont sindsdien een halvering (7% in 2003 en 6% in 2008).

Volgens surveys onder de algemene Amsterdamse bevolking vanaf 12 jaar nam het ooit-gebruik van amfetamine in de tweede helft van de jaren negentig toe. Tussen 1987 en 1994 bleef het vrij stabiel, maar daarna steeg het van 4.7% in 1994 naar 6.0% in 1997 en 6.6% in 2001. Het laatste maand gebruik lag op 0.3% in 1987, 0.2% in 1990 en sindsdien weer op 0.3%. De leeftijd van het eerste speedgebruik schommelde tussen 21 en 23 jaar, wat lager dan ecstasy en cocaïne (Abraham et al. 2003). Concluderend laten zowel de panelstudie als de surveys onder uitgaanders en de algemene Amsterdamse bevolking in de tweede helft van de jaren negentig een (hernieuwde) toename in het amfetaminegebruik zien.

Gebruikersperspectief

De cocaïne- en amfetaminemilieus groeien vanaf de 2^e cyclus (1993-1997) gestaag uit elkaar. In de jaren negentig valt amfetamine vooral in de smaak bij alternatief georiënteerde uitgaans(sub)culturen (smalle verticale groei), waarbinnen meer stappers in de panelnetwerken amfetamine gingen gebruiken (horizontale groei). Terwijl het cocaïnegebruik in de 3^e en 4^e cyclus (1998-2002 en 2003-2008) stabiel blijft en ecstasy na het tippingpoint (2001) terrein begint te verliezen, beleeft amfetamine in de 4^e cyclus op weliswaar een lager niveau een korte revival.

In de meeste dancegerelateerde netwerken hebben vanaf de 3^e en 4^e cyclus afwisselend cocaïne of ecstasy de voorkeur, telkens gevolgd door amfetamine dat na de teloorgang van de grootschalige gabberfeesten meer op de achtergrond is geraakt. De setting, leeftijd en leefstijl van trendsetters zijn daarbij belangrijke factoren. Het experimentele gebruik van amfetamine kristalliseert zich uit in jonge partygerichte subculturen (20-25 jaar); degenen die blijven gebruiken, stappen met het ouder worden over op cocaïne. De piekjaren bij amfetamine in de 2e en 4e cyclus weerspiegelen de subculturele groei van het gabber/hardcore respectievelijk minimal genre.

Amfetamine heeft nog steeds de status van een controversieel (subcultureel) middel; contemporaine Amsterdamse gebruikersgroepen én sologebruikers profileren zich vaak als alternatief, maatschappijkritisch, eigenwijs en kunstzinnig. De doorsnee amfetaminegebruiker voelt doorgaans een grote weerstand tegenover gelikte clubs waar het publiek er netjes gekapt en geschoren bijloopt en naar dure parfum ruikt. Binnen het clubcircuit heeft het gebruik van amfetamine dan ook, voor zover het voorkomt, een incidenteel karakter. Terwijl ecstasy en cocaïne als vrij toegankelijke middelen worden gezien, is amfetamine eerder een 'geuzenmiddel', dat weerstand oproept vanwege het rauwe imago, de lage status en de goedkope en lange roes, met een fikse kater toe. Speed behoort inmiddels tot de 'B klasse'.

Drugsmarktperspectief

De (gewijzigde) marktfactoren hebben voor een deel ook invloed gehad op het amfetaminegebruik rond de eeuwwisseling. Terwijl de cocaïnemarkt begint te groeien en de ecstasymarkt na de dip van 1997 wordt overspoeld met goedkope en zuivere pillen, ontstaat er op de amfetaminemarkt na het instorten van de gabberbeweging grote schaarste. Amsterdamse gebruikers trekken zelfs de provincie in op zoek naar amfetamine. Door de amfetamineschaarste stappen sommige netwerken over op cocaïne dat makkelijker te krijgen is. Na 2002 herstelt de Amsterdamse amfetaminemarkt zich weer. Vergeleken met ecstasy en cocaïne is de amfetaminemarkt kleiner en minder wervend en in tegenstelling tot cocaïne vooral een halersmarkt. De lage amfetamineprijs is voor de meesten geen reden om

het middel boven cocaïne te verkiezen, dat qua status en exclusiviteit een veel hoger aanzien geniet.

Uitgaansperspectief

Amfetamine is meer dan ecstasy onderhevig aan subculturele modes. Dance is meer synoniem aan ecstasy dan amfetamine. De herwaardering voor cocaïne en het afkalvende gebruik van amfetamine én van ecstasy lopen synchroon met de upgradering van het uitgaansleven. Met de teloorgang van de gabberscene nam ook het (excessieve) speedgebruik af. Door de ridiculisering van amfetamine in de media en de rivaliteit tussen voetbalsupportersgroepen, de verdrijving van gabber uit het clubcircuit en het opvoeren van het ritme, spatte de gabbercultuur aan het eind van de jaren negentig uiteen. In niches binnen de alternatieve dancescene is er in de late postravefase (2002-2008) echter weer sprake van een toenemende hang naar radicalisering van muziekstijlen en drugsgebruik, waardoor amfetamine juist hier weer populair wordt. Zo blijft amfetamine een subculturele constante in de nieuwe upperground, die een voortzetting is van de nagenoeg weggevaagde underground. De opleving van amfetamine in de minimal scene symboliseert de meer experimentele stuwende onderlaag van alternatieve clubs, dj-café's, ad-hoc-feesten en afterfeesten. Als rebelse, tegendraadse en in de schaduw gedijende stimulant wordt amfetamine van tijd tot tijd herontdekt door subculturen die maling hebben aan de mainstream smaakconventies in het Amsterdamse uitgaansleven.

NOTEN

Amfetamine: de radicalisering van energie

- 1 Bij de patentering van amfetamine stuitte men op de claim van Edeleanu, die echter geen gevolgen had aangezien hij de amfetaminezouten, de basis van de latere commerciële amfetamineproducten, niet verder had gedefinieerd.
- 2 De amfetamineconsumptie in Amerika steeg van 3.5 miljard doseringen in 1958 naar 10 miljard in 1970 (Rasmussen, 2008).
- 3 Amfetamine is een verzamelnaam van verschillende aan elkaar verwante 'speedmedicijnen' die sedert de jaren dertig tot op heden verkrijgbaar zijn op de medische en illegale markt. De bekendste middelen die in de loop der tijd op de markt zijn gebracht zijn levo-amfetamine (benzedrine of 'bennies'), dextro-amfetamine (dexedrine of 'dexies' en twee keer sterker dan benzedrine) en methamfetamine (methedrine of pervitine; vier keer sterker dan benzedrine). Stoffen die er wat betreft hun farmacologische eigenschappen op lijken zijn fenmetrazine (preludine of 'prellies') en methylfenidaat (Ritalin) (Joseph, 2000). Volgens de legende schreef Jack Kerouac het manuscript van *On The Road* (1951) in 2 à 3 weken onder invloed van benzedrine.
- 4 Grinspoon & Hedblom (1975) betogen dat marihuana en opium als introspectieve en door buitenlanders geïntroduceerde exotica eerder als cultuurvreemd werden gestigmatiseerd, hetgeen haaks stond op de positieve waarden die door amfetamine werden benadrukt: competitie, agressiviteit, efficiency en activiteit, kwaliteiten die veel meer de spirit van het kapitalisme verbeeldde.
- 5 Harry J. Anslinger heeft 32 jaar lang (1930-1962) als eerste commissaris de scepter gezwaaid over het Federal Bureau of Narcotics. Anslinger is onder andere als 'cannafoob' de drijvende kracht geweest achter de sensationele anti-marihuana-campagne om hennep als industriële concurrent te elimineren ten faveure van de petrochemische industrieel DuPont en de krantenmagnaat Randolph Hearst die beiden grote economisch belangen hadden bij de omschakeling van hennep naar houtsnippers bij de productie van papier. Omdat marihuana volgens Anslinger een ernstige bedreiging voor de Amerikaanse samenleving vormde, alarmeerde hij met succes de bevolking door het lanceren van een anti-marihuana-campagne. Later betrof het verbieden van alle drugs zijn primaire focus (Himmelstein, 1983). Eind jaren dertig was marihuana onder de 'Marihuana Tax Act' (1936) in nagenoeg alle Amerikaanse staten in de ban gedaan.
- 6 De 350 mg benzedrine freebase inhaler die begin jaren dertig op de Amerikaanse markt werd gebracht, bevatte het equivalent van 560 mg amfetamine sulfaat. Wegens grootschalig recreatief misbruik werd het middel uiteindelijk in 1949 door Smith, Kline & French uit de handel genomen en begin jaren vijftig vervangen door Drinamyl, een mix van benzedrine en barbituraten (Davenport-Hines, 2001).
- 7 Naast amfetamine speelde ook LSD een grote rol in de rockcultuur, zoals marihuana dat deed (en doet) in de reggae-cultuur (Shapiro, 1988).
- 8 De benaming werd begin jaren negentig geïntroduceerd door dj KC The Funkaholic. Op zijn werk in de platenzaak Black Beat op de Amsterdamse Nieuwendijk was hem opgevallen dat voetbalsupporters voor de platenbakken elkaar met gabber aanspraken. Terwijl hij gabberhouse in een denigrerende context had genoemd, maakten de gabbers er een geuzennaam van (Van Veen, 2004).
- 9 Onder mellow wordt vaak melodieuze en minder snelle muziek verstaan. Op gemixte feesten worden uiteenlopende dancegenres van hard tot mellow in verschillende zalen gedraaid.
- 10 Er bestaat nog steeds een strikte scheiding tussen hardcorefeesten beneden en boven de rivieren. Defqon in Almere en de Hemkade onder de rook van Amsterdam behoren tot het territorium van Amsterdam en omstreken. Afreizen naar Decibel bij Eindhoven is vragen om moeilijkheden, tenzij je juist zin hebt om te gaan rellen. Probleem is dat de 'kakkerrakken' (Rotterdam) en de 'boeren' (Eindhoven) op hardcorefeesten onder de rivieren vaak tegen de 'joden' zijn. Eind jaren nul nemen de spanningen bij de nieuwe lichterij weer toe. De Ajax-hoofligans balen ervan dat ze in verband met de massale politie-inzet moeilijker kunnen rellen bij voetbalwedstrijden en zoeken weer vaker de confrontatie op hardcorefeesten. De 'joden' vinden dat ze alle recht hebben om arrogant te zijn omdat Ajax de hoofdstad van Nederland vertegenwoordigt.
- 11 Aussie was een verbastering van het sportmerk Australian dat destijds veel werd gedragen door gabbers.
- 12 In 2001 ging het gerucht dat er een ampul met vloeibare speed verkrijgbaar zou zijn. De speed zou in een naaldloze spuit worden aangeboden, zodat het direct in de mond kon worden gespoten.
- 13 Tussen 2001-2005 blijft het aantal amfetamine-incidenten onder de 10 per jaar, waarna het vanaf 2006 licht stijgt tot 14 in 2008; een derde van ecstasy (43) in datzelfde jaar.
- 14 In deze context wordt vooral amfetamine bedoeld, alhoewel er eerder sprake is van een complex combigebied van alcohol, cannabis, ecstasy en amfetamine.
- 15 Zo meldde een productfolder: 'Stargate geeft je een mix van heerlijke warme euforische gevoelens en een stevige dosis energie' en '...een warme euforie met 2 capsules of een tintelende ecstatische ervaring met 3 capsules'.
- 16 In de periode voor het verbod van 6 februari 2004, werden ephedraproducten beschouwd als voedingsmiddelen die daarmee onder de Warenwet vielen. De status van ephedra is na het verbod veranderd van een genotmiddel in een geneesmiddel, dat valt onder de Wet op de Geneesmiddelenvoorziening. De vrije verkoop werd daarmee aan banden gelegd, aangezien ephedra niet de geëigende registratieprocedure voor geneesmiddelen heeft doorlopen.
- 17 In 1919 werd door de Japanse onderzoeker Ogata voor het eerst methamphetamine gesynthetiseerd (Lukas, 1985).
- 18 Ice en crystal zijn bijnamen van methamfetamine omdat het er volgens gebruikers uitziet als kapot glas of bergkristal. Andere bijnamen in de homoscene voor methamfetamine zijn: meth, tina, adam, yaba, glass en lalique. Onder gebruikers geldt: hoe witter en transparanter, hoe zuiverder de methamfetamine.
- 19 De geruchten zijn ondermeer afkomstig van vakantiegangers die in Thailand of in de VS zijn geweest; gedramatiseerde en vaak herhaalde televisiedocumentaires over de gevaren van methamfetamine; en verhalen van uit Azië, Amerika en Engeland terugkerende dj's die ervaring hebben opgedaan tijdens een tournee.

GOEDKOPPE SPEED VOOR HEEL AMSTERDAM

Het kan dus wel.

Supersnel draadloos breedband internet, overal in Amsterdam. Zonder irritante datalimiet.

Ga naar www.aerea.nl en je bent al online voor € 14,95 per maand, inclusief gratis dongle.

11

Anesthetica: tussen euforie en narcose

Het hyperconsumentisme komt bij het naderen van het millennium tot een kookpunt en loopt opmerkelijk synchroon met het stijgende drugsgebruik. Het geld rolt; Amsterdam werkt én viert feest. Dankzij de mobiele telefoon weet iedereen waar iedereen in het weekend uithangt. Nieuwe clubs, cafés, lounges en terrassen worden bij de vleet geopend en stappers cruisen opgewekt van hot spot naar hot spot. Hypes volgen elkaar koortsachtig op. De prevalentie van het gebruik van illegale middelen (onder andere amfetamine, cocaïne en ecstasy) klimt naar een historisch hoogtepunt. Tegelijkertijd lanceren undergroundchemici met enige regelmaat nieuwe ecstasyvarianten, die hun weg snel vinden in de 'gulzige' uitgaansscene. Het aanbod van verse psychedelische paddenstoelen veroorzaakt een run op de snel groeiende smartshopbranche.

Het is in deze 'decadente' periode dat ook de narcosemiddelen doorbreken in het uitgaansleven, eerst lachgas en snel daarna ook GHB en ketamine. Hoewel de markt van narcosemiddelen aanzienlijk kleiner is dan die van stimulantia, hebben ze toch een stempel gedrukt op de gebruikersmarkt. In verschillende scenes worden de nieuwe roesdimensies van de 'kosmische' lachgaskick, het 'sensuele' GHB en de 'psychedelische' ketamine met grote interesse geëxploreerd. Niet precies bekend is wanneer de

narcosemiddelen hun carrière buiten de medische setting in het Amsterdamse recreatieve drugsmilieu zijn begonnen. Tot in de laatste versie van het handboek over drugs en verslaving van de psychiater van Epen (1983) - dat in de jaren zeventig en tachtig als standaardwerk gold - wordt met geen woord gerept over GHB en ketamine.¹ De psychiater van Ree (1977) meldt - met uitzondering van een korte lachgaspassage - er evenmin iets over in zijn vele malen herdrukte Prisma pocket over drugs, destijds hét handboek voor gebruikers. In *Uit je bol* - het hedendaagse handboek voor psychonauten - schrijven Hellinga & Plomp (2005) wel over de drie narcosemiddelen, maar tasten we weer in het duister over het gebruik in Amsterdam. Ook in de Amsterdamse bevolkingssurveys en de nationale bevolkings- en scholierensurveys zijn narcosemiddelen tot op heden niet in de vragenlijst opgenomen. De verspreiding, aard en omvang van narcosemiddelen worden in *Antenne* voor het eerst - kwantitatief en kwalitatief - systematisch in kaart gebracht. Lachgas was het eerste middel waarvan de verspreiding in de panelstudie praktisch vanaf het startpunt kon worden gevolgd. In dit hoofdstuk wordt de verspreiding van narcosemiddelen eerst in vogelvlucht historisch en sociaal-epidemiologisch beschreven, waarna hun entree in de Amsterdamse gebruikerswereld binnen de context van het uitgaansleven wordt geschetst.

Lachgas: van kosmisch tot hippiecrack

Toen de Britse allround-wetenschapper Joseph Priestley - hij publiceerde ook over elektriciteit, kleuren, geschiedenis, filosofie en theologie - na een reeks experimenten in 1772 di-stikstofmonoxide (N_2O) ontdekte, realiseerde hij zich waarschijnlijk niet dat zijn ontdekking de grondslag zou vormen voor de moderne anesthesiologie. In *Experiments and observations on different kinds of air* noteert Priestley in 1776 zijn ervaringen met di-stikstofmonoxide en andere gassen. Op de drempel naar de 19^e eeuw test Humphry Davy (1799) in het Pneumatic Institute van Bristol di-stikstofmonoxide eerst op zichzelf, vervolgens op dieren en daarna op patiënten en vrijwilligers. Nadat zijn vriendenkring, bestaande uit schrijvers, uitvinders en artiesten, lucht kreeg van de hilarische experimenten, wilden de eminente heren zich maar al te graag laten bedwelmen door het 'paradijselijke' lachgas.² Zijn eerste lachgasexperiment beschrijft Davy als volgt: "Highly pleasurable thrilling particularly in the chest and extremities. The objects around me became dazzling, and my hearing more acute" (in: Holmes, 2008:259). Davy betoogt in 1800 ook dat lachgas analgetische eigenschappen heeft, en gemengd met zuurstof misschien bruikbaar zou kunnen zijn om de pijn bij operaties te verlichten (Vermeulen-Cranch, 1998). Omdat de vrolijk makende roes steeds vaker tot carnavaleske toestanden leidt, wordt het instituut echter op aandrang van de conservatieve buitenwacht in 1801 gemaand haar deuren te sluiten (Sheldin & Wallechinsky, 1992).³

Omstreeks 1840 maakte lachgas een comeback in Amerika, waar Horace Wells in 1844 onder invloed van lachgas een pijnloze tandextractie bij zichzelf uitvoerde. Als gevolg van Wells' ingreep, maar ook dankzij de eerste succesvolle anesthesie met ether door T.G. Morton in 1846, nam de belangstelling voor verdoving tijdens operatieve ingrepen toe (Snel & Schuyt, 1998). Toch heeft het in Nederland nog betrekkelijk lang, tot 1948, geduurd voordat verdoving met lachgas officieel erkend werd. De Nederlanders waren 'van nature' - mede onder invloed van het calvinisme - voorzichtig en conservatief bij de ontwikkeling van de anesthesiologie en zagen pijn als iets onvermijdelijks dat geaccepteerd diende te worden (Vermeulen-Cranch, 1998).

Uit verschillende Amerikaanse studies blijkt dat tandartsen en anesthesisten zichzelf tussen de werkzaamheden door wel eens van lachgas bedienen, geneeskundestudenten tijdens de opleiding een tank voor feestjes meesmokkelen en werknemers in de horecabranche met behulp van gas uit professionele slagroomsputten high worden (Ligthart & Snel, 1998). Subjectieve effecten bij recreatief gebruik zijn: kortstondige en hevige ruimtelijke zweefgevoelens, duizeligheid, neiging tot wilde spierbewegingen, schreeuwen en lachen, tinteling in armen en benen, verandering van tijdsperceptie, visuele en auditieve sensaties en bewustzijnsverruimende ervaringen (Atkinson et al., 1977, 1979; Sheldin & Wallechinsky, 1992).

Lachgas in het uitgaansleven

Als in Nederland anderhalve eeuw later in 1996 de eerste etheranesthesie van Morton wordt herdacht, stellen Snel & Schuyt (1998) dat de herdenking behalve ether ook voor lachgas zou moeten gelden; tenslotte maakt het vrijwel vanaf het begin van de anesthesie deel uit van het arsenaal waaruit anesthesiologen putten. Vrijwel op hetzelfde moment dat deze herdenking plaatsvond maakte lachgas in Amsterdam een stormachtige entree buiten het medische circuit. In 1994 wordt er in de panelstudie nog met geen woord over gerept, maar dat beeld verandert radicaal in de lente van 1995, als het gebruik snel om zich heen begint te grijpen. De snelle opkomst van lachgas overviel menigeen. "Het was er opeens!", zei een dj. "Overal kwam je ballonnensnoepers tegen: op party's, in clubs, het park en soms ook op straat." De verspreiding begon in de underground, bij feestgangers die niet konden aarden in de clubs. Vervolgens verspreidde het lachgas zich naar de afterfeesten en alras ook naar het Vondelpark en de hippe strandterrassen van Bloemendaal (Nabben, 1996). Vooral het Vondelpark was een populair trefpunt van de housescene. Hier hield men elkaar in de zomer op de hoogte van nieuwe feesten of werd er doorgefeest, geblowd of werden er pillen geslikt. De lachgasverkopers deden goede zaken. Beducht als ze waren voor de politie, verstoppen ze hun tank in de bosjes, om met tussenpozen heimelijk nieuwe

ballonnen te vullen. Kierewiet van het zoetsmakende gas zwalkten sommigen onder grote hilariteit van omstanders met een ballon door het park. Anderen zochten juist de luwte voor een ongestoorde trip, want het ergste wat je kon overkomen was dat een voorbijganger je uit die 'hemelse' ballontrip haalde. Lachgas maakte aanvankelijk vooral furore op acid house feesten in de gekraakte en voormalige graanfabriek Korthals Altes, gelegen op de punt van de Westerdoksdijk en in de scene ook wel bekend als de (p)Silo. Nieuwsgierig geworden door alle verhalen, bezochten we in de zomer van 1996 een feest in de graansilo en maakten naar aanleiding daarvan de volgende veldnotitie.

Silo

"Achter de kleine voordeur openbaart zich een betonnen ruimte. Honderden silhouetten dansen op snoeiharde house in een door rookmachines uitgebraakte dichte mist. De fel knipperende stroboscoop vergroot onze desoriëntatie. De Silo doet haar undergroundstatus eer aan. Zelfs de RoXY kan niet tippen aan deze industrieel ongepolijste locatie die de ultieme verbeelding van underground is. Ssssssssssssszzzzzzzzzzzzt... Een schel sissend geluid trekt onze aandacht. Lachgas? Dwalend door de mensenmassa vangen we onze tocht aan. Het met tussenpozen sissende gasgeluid past perfect bij de acid house. Alsof de fabriek opnieuw tot leven is gewekt. Feestgangers passeren met roze, gele en blauwe ballonnen. Een stalen wenteltrap kronkelt zich een weg naar de gekrochten van de Silo. Onderaan de trap ligt een versufte jongen met een lege ballon in zijn hand. Op eens zien we een manshoge gasfles; kleddernat van de condens. Staand op een gammel bierkratje geeft een tapper de ene na de andere ballon door aan zijn maatje, die er vakkundig een knoop inlegt. "Drie piek, drie piek", schreeuwt hij, bijna onhoorbaar door het kabaal. Gretige omstanders proberen uit alle macht de aandacht van de tapper te trekken. De groep wachtenden groeit. Iedereen wil aan het gas! Telkens als de groep te opdringerig dreigt te worden lassen de ballontappers een time-out in. Men lust er wel pap van, getuige de met lege ballonnen bezaaide kelder. De gebruikers verkeren in diverse roesfases. Sommige zwalken rond, maken Parkinsonachtige bewegingen of staren dromerig zuigend aan een ballon voor zich uit. Een enkeling gaat tegen de vlakke. De slimmeriken zitten met hun ballon op oude matrassen tegen de muur."

De lachgasrage van 1996 bleef niet tot de undergroundscene beperkt. Ook op Dance Valley en gabberfeesten werd lachgas verkocht. Tijdens ons bezoek aan een terrorfeest in de Sporthallen Zuid waren twee ballonkramen ingericht waar gabbers tegen betaling van vijf gulden onbeperkt konden 'gassen en hakken'. De tappers werkten zich net als overal in het zweet en de 'knopers' hingen de ballonnen fluks aan een speciaal daarvoor ontworpen rek. Als lemmingen kwamen de gabbers erop af om met een ballon weer het feestgedruis in te duiken. Een goed bewaard geheim onder gastrippers was Vaaghuizen, een shabby bar met een piepkleine dansvloer en een berucht trefpunt van de lokale dj-scene. Elk weekend rond 00:00 uur ging de ballontapper de kelder in, om zuchtend en steunend weer boven te komen met een forse tank. Naarmate de nacht verstreek werd de sfeer steeds doller. Het was geen uitzondering iemand met ballon en al van zijn barkruk te zien vallen. Er kon soms een 'gare' narcotische sfeer hangen, vol met bezwete, halfslapende of juist wild bewegende lichamen. Op dergelijke momenten maakten sommigen zich uit de voeten, terwijl anderen juist op dit tijdstip arriveerden. Op Koninginnedag 1996 beleefde de lachgasrage in Amsterdam zijn hoogtepunt. We tellen dan zeven tappunten verspreid over de binnenstad, meestal strategisch opgesteld in de buurt van housefeesten. En overal hetzelfde ritueel van groepjes gebruikers die staan te dringen om zo snel mogelijk een ballon te bemachtigen. Ook clubs en feesten kregen interesse. Als nouveauté serveert de Chemistry XXXL lachgas in een daarvoor speciaal ingerichte 'spaceruimte'. Tegen betaling wordt de bezoeker door een sexy, in lak geklede verpleegster naar een comfortabele stoel geleid, waar hij een ballon krijgt overhandigd. Het is een daverend succes.

De lachgashype groeide uit tot een kortstondige trend. Sommige stappers ontdekten de slagroomspuit; gewapend met een zak vol cilinders om met het gas ballonnen te vullen, trokken ze naar de feesten of verstopten de voorraad in de achterbak van de auto voor een afterfeest. Gabbers stortten zich op de doosjes slagroompatronen in Blokkerfilialen. Meteen na een gabberfeest togen groepjes naar de Blokker om hun slag te slaan. Een panellid, wiens vriendin bij de Blokker werkte, bevestigde de verhalen. Ze zag 'kaalkoppen' (gabbers schoren vaak hun haar af) met stapels dozen de deur uit lopen. De hele maandvoorraad van de winkel was soms in één weekend op. Toen de 'blokkertjes' vaker werden gestolen dan gekocht, gingen de patronen

achter slot en grendel. Op naar de Makro dus, want die had bulkverpakkingen van vijftig patronen. De politie begon scherper toe te zien op de verkoop en het gebruik van lachgas. Zo werd bijvoorbeeld tijdens een politiecontrole een lachgasfles in beslag genomen bij een chauffeur die onderweg was naar een lachgasfeest. Volhardende lachgas-tappers werden soms op heterdaad betrapt tijdens de straatverkoop. Portiers waren minder blij met het 'lijpe gedrag' van lachgasgebruikers en feestorganisatoren zagen met lede ogen aan dat hun baromzet flink slonk omdat bezoekers ballonnen wilden in plaats van bier. Het duurde niet lang of slechts een enkele ballontapper waagde zich nog op straat om heimelijk vanuit een steeg het uitgaansvolk na sluitingstijd van ballonnen te voorzien. Op tekno-party's en andere illegale feesten komt volgens Has (75a:2003) af en toe nog steeds een 'lachgasboer' langs met een tank.

Het plezier van een ballonkick

Het plotselinge aanbod van lachgas halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw was voor veel stappers volstrekt nieuw. Het roesefect was van een heel andere orde dan de bekende stimulantia. De toedieningswijze (gas inhaleren uit een ballon) was een noviteit en gaf volgens feestgangers een extra dimensie aan de sfeer. Tegen betaling van drie tot vijf gulden werd je ballon door een tapper in luttele seconden opgeblazen. Omdat lachgas ijskoud uit de fles komt is de toediening via een ballon de meest geschikte manier.⁴ Met behulp van een regelbaar ventiel kan het gas worden gedoseerd. Het effect van lachgas treedt snel op na inhalatie, waarna de ballontrip ongeveer vijf minuten duurt, hoewel gebruikers door het verstoorde tijdsbesef een minuut als een eeuwigheid kunnen ervaren. Veel gebruikers hebben moeite om na een 'lachgastrip' te vertellen wat ze precies gevoeld hebben. De roes wordt soms benoemd als 'dromerig' en 'behaaglijk' of een 'rush van even weg zijn'. Sommigen vergelijken de trip met een 'achtbaan-effect'. Geluiden worden vervormd en men wordt een andere klankwereld gewaar, alsof geluiden terug worden gespoeld. Het is een "ultimate rush van een minuut", aldus een panellid. "Alsof je ergens naar toe wordt getild en het geluid in je hoofd sneller gaat", vindt een ander. Je kunt er ook lekker op dansen. Alsof je helemaal van rubber bent. De duizeligheid die na gebruik kan optreden, wordt versterkt

naarmate er meer lachgas wordt geïnhaleerd. Als tijdens een interview bij een dj (27a:1996) thuis het gesprek op lachgas en geluidshalucinaties komt, loopt hij naar de draaitafel en zet een houseplaat op. Vervolgens pitcht hij de snelheid terug naar nul en manipuleert tegelijkertijd met zijn hand het vinyl dat vrijwel tot stilstand komt. "Luister, zo klinkt het in het echt als je lachgas op hebt! Net alsof de beat wordt teruggespeeld: wauwwauwwwwwwaaaauuuuuuwwww..."

Hippiecrack

Lachgas was dan wel een grote hit in de stad, het begon ook op te vallen dat sommigen flink 'van het padje' waren door het excessieve gebruik. De hunkering naar gas kan hevig zijn. We horen tijdens de piekperiode verhalen van feesten waar de vloer met lege patronen en ballonnen ligt bezaaid en sommigen kruipend tussen het afval zoeken in de hoop nog ergens een ongebruikte gaspatroon te vinden. Omdat het lachgaseffect zo kort duurt, krijgen veel gebruikers opnieuw trek om de roes te herhalen. Soms lijkt het wel een sport om zoveel mogelijk ballonnen leeg te zuigen.

"Ze duwen en vechten elkaar de tent uit voor een ballon. Sommigen trekken zelfs een met gas gevulde zak over hun hoofd. Dat moet een gevoel geven alsof je de hemel in gaat. Anderen nemen niet eens de tijd meer om een ballon te vullen. Ze willen een directe gaskick. Een jongen zette zomaar een gevulde slagroomsput op zijn mond. Hoppa..... pffffrrrrrffhshhhhhh" (Uitgaander, 02a:1997).

Fetsish party

THE CLINIC

is organized by Absolute Danny & Wasteland

Dergelijke verhalen van panelleden komen overeen met onze eigen feestobservaties. Lang niet iedereen was gelukkig met de komst van het lachgas. De feeststemming kon opeens omslaan als er eenmaal ballonnen in het spel waren. Feestgangers juttten elkaar op om ballonnen te 'sucken' en verloren alles en iedereen uit het oog. Dit werd de lachgasverkopers, die vaak onaangekondigd op feesten verschenen, lang niet altijd in dank afgenomen. Het gevolg was dat feestorganisaties hen steeds vaker de toegang weigerden. Portiers begrepen de hype evenmin. "Want waarom noemen ze het lachgas als er niemand lacht?" Lachgas werd ook aangeboden in sommige smartwinkels. Verkopers waarschuwden toeristen om de ballonnen in de winkel of op een veilige plek te consumeren vanwege het risico op verkeersongelukken. Maar bij groepen toeristen waren de winkels te klein, waarop sommige klanten met volle ballonnen dwars door de binnenstad richting Vondelpark liepen.

De acute gezondheidsverstoringen bij lachgas liggen vooral in de sfeer van plotselinge 'wegtrekkers', bewustzijnsverlies, epilepsieachtige toevallen en valpartijen, met soms schaafwonden, kneuzingen of zelfs botbreuken tot gevolg. De subacute effecten zijn hoofdpijn, misselijkheid en een uitgeput en vaag gevoel.

"Mensen kunnen soms geen maat houden. Ik zag een jongen op een feest achter elkaar ballonnen inhaleren. Opeens liet hij een ballon zomaar leeglopen. Ik zei: "Hé je ballon loopt leeg", en opeens werd hij stuiptrekkend uit zijn coma wakker en sloeg in paniek alles van tafel" (Smartbarverkoper, 04a:1998).

Lachgas kan de frequente gebruiker op kosten jagen. Critici vinden een beetje 'anti-lucht' voor een kortdurende trip van vijf gulden weggegooid geld. Toen gebruikers door hun obsessieve gulzigheid 'junkengedrag' gingen ver tonen, kreeg lachgas de weinig vlijende bijnaam 'hippiecrack' (zie ook: Plomp & Hellinga, 2005). Sommigen 'snoepten' zoveel ballonnen dat ze al snel de tel kwijtraakten...

GHB

GHB werd in 1961 gesynthetiseerd door de Franse arts Henry Laborit, die de effecten van gammaboterzuur (gamma-aminobutyric acid oftewel GABA, een neurotransmitter in de hersenen) wilde onderzoeken (Laborit, 1964). Omdat GABA de bloedhersenbarrière nauwelijks passeert, synthetiseerde Laborit als oplossing hiervoor GHB (Morgenthaler & Joy, 1995), dat tevens een nieuw scala aan effecten veroorzaakte. GHB werd onder andere onderzocht om een kortdurend (omkeerbaar) coma te induceren en als mogelijke toepassing voor chirurgische anesthesie (Elliot, 2000). Vanwege de onvoorspelbaarheid, bijwerkingen en de geringe pijnstillende werking, verdween het enthousiasme om het middel in de chirurgie toe te passen al snel (Roper-Miller & Goldberger, 1998). GHB is veelvuldig onderzocht voor diverse therapeutische en/of klinische doeleinden. Op grond van een serie klinische experimenten bij alcoholverslaafden, blijkt GHB geschikt voor therapeutisch gebruik bij de behandeling van alcoholafhankelijkheid (Gallimberti et al., 1989, 2000), alsmede bij het verminderen van onthoudingsverschijnselen bij alcoholverslaving (Adolorato et al., 1997; Maremmanni et al., 2001). Ook zouden er aanwijzingen zijn voor de succesvolle toepassing van GHB bij opiaatverslaving (Galloway et al., 1997). De mogelijkheden bij behandeling van slaapstoornissen als narcolepsie en insomnia lijken echter overtuigender en succesvoller. Bij de juiste toediening zorgt GHB voor een normalisering van de slaap, waardoor het plotseling ongewild in slaap vallen wordt verminderd (Montplaisir & Godbout, 1986; Scharf et al., 1998). In de medische literatuur komt meer aandacht voor GHB-intoxicaties, -onthoudingen en -afhankelijkheid (Gonzalez & Nutt, 2005). In Nederland wordt GHB sinds kort via de apotheek geleverd onder de merknaam Xyrem ter behandeling van narcolepsie.

Van narcosemiddel tot clubdrug

In de jaren tachtig duikt GHB in de Verenigde Staten op als voedings-supplement vanwege de veronderstelde werking als spieropbouwer en vetverbrander. De promotie van de voedings-supplementenindustrie was vooral gericht op bodybuilders, atleten en obsessieve afslankers. Dat GHB ook daadwerkelijk zorgt voor toename van spiermassa en afbraak van vetten is echter nooit aangetoond (Galloway et al., 1997). Ook de Nederlandse bodybuildwereld toont aanvankelijk interesse voor GHB, maar de ontspannende effecten van GHB waren eerder geschikt om de 'opfokkende' werking van andere middelen, zoals anabole steroïden, tegen te gaan (Korf et al., 2002b). Het recreatieve gebruik van GHB waaide over van de Verenigde Staten naar Europa en ook Nederland, waar het halverwege de jaren negentig in smartshops werd aangeboden. Al snel krijgt GHB de reputatie van een erotiserend middel.⁵

De geapprecieerde effecten van GHB in recreatieve settings zijn onder andere euforie, seksuele opgewondenheid en sociaal gedrag (Degenhardt et al., 2002; Dunn et al., 2009; Galloway et al., 1997; Gonzalez & Nutt, 2005; Wong et al., 2004). In een studie naar medisch en recreatief gebruik onderscheidt Elliott (2000) drie hoofdgroepen: (1) medisch therapeutische gebruikers met slaapproblemen; (2) bodybuilders, gezondheidsfreaks – die GHB als verjongingskuur gebruiken – en mensen met overgewicht (hoewel wetenschappelijke onderbouwing op dit punt ontbreekt); en (3) uitgaanders (waar de meeste problemen lijken voort te komen uit gecombineerd gebruik), seksueel opgewonden homo's en hetero's en verkrachters. Overigens lijkt er weinig bewijs te zijn dat GHB vaak een rol speelt in verkrachtingszaken (Korf et al., 2002b; Schifano & Tedeschi, 2008; Németh et al., 2010).

Studies in uitgaanssettings melden GHB-gebruik onder (hoogopgeleide) homoseksuele en biseksuele mannelijke partygangers (Colfax et al., 2001; Dunn et al., 2009; Mattison et al., 2001). In Canada wordt GHB voornamelijk gebruikt door ravers en bodybuilders (Weir, 2000). De ongewenste effecten van GHB-gebruik zijn onder andere misselijkheid, spierverslapping, rillingen, verwardheid, desoriëntatie en een onbedwingbare slaap (Britt & McCance-Katz, 2005).

Na de aanhoudende paniek over GHB-coma's bij uitgaanders is er ook in Nederland onderzoek verricht naar GHB-gebruikers (Korf et al., 2002b). De meesten zijn georiënteerd op dance en/of behoren tot een meer specifieke subcultuur (onder andere fetisch- en kinkyparty's). Na afloop van het stappen vindt ook thuisgebruik plaats. Dit komt overeen met de bevindingen van sleutelfiguren in subculturen in het uitgaansleven van Sydney (Dunn et al., 2009). Verschillende studies signaleren een stijgende prevalentie van GHB in de dancescene, evenals een toename van gezondheidsincidenten (Degenhardt et al., 2005; Dunn et al., 2009; McCambridge et al., 2005).

GHB in het uitgaansleven

Rond 1995 worden er in verschillende Amsterdamse smartwinkels flesjes aangeboden onder de naam 'Plus', door insiders al snel herkend als GHB. In nichemediën wordt de 'hemelse' werking aangeprezen met advertenties waarin een tussen de wolken zwevend blauw kruis is te zien, met als onderschrift de afkorting GHB. Volgens de reclametekst is GHB een relaxende energiegelver met erotische kwaliteiten: 'It makes sex feel truly intense'. Tegelijkertijd circuleren er flesjes met een afbeelding van een voorover bukkende vrouw die achterlangs door een man wordt gepenetreerd (met als waarschuwing op deze flesjes: 'Geef dit niet aan vrouwen zonder hun toestemming').

Toen GHB op de Amsterdamse markt kwam, woedden er na de eerste waarschuwingcampagnes over vervuilde pillen in gebruikerskringen flinke discussies over de kwaliteit van ecstasy. Een deel van de ecstasygebruikers ging op zoek naar alternatieven. Aanvankelijk bestond er grote verwarring over de farmacologische status van GHB, dat ook wel 'vloeiende ecstasy' of 'liquid E' werd genoemd. Weinigen wisten dat het om hetzelfde middel ging. Maar na een reeks incidenten in het voorjaar van 1996 werd GHB plots landelijk bekend. Een medewerker van een Amsterdamse smartshop zei destijds in een interview dat er op Koninginnedag ongeveer 5.000 flesjes waren verkocht (Bouma, 1996). Op last van het ministerie van VWS moest GHB uit de schappen van alle smartwinkels verdwijnen.⁶ De smartbranche gaf hier meteen gehoor aan. Op de dag dat VWS een algeheel verbod deed uitgaan op

de verkoop van GHB kopte De Telegraaf: 'Pepdrankje leidt tot fatale stuipen.' Jongeren tussen de 12 en 18 jaar zouden zich massaal storten op het narcosemiddel GHB, dat op grote schaal verkocht zou worden in het uitgaanscircuit. Daarna werd het een poos stil rond GHB. In 1997 ontsteeg GHB het geruchtencircuit toen het weer opdook in trendsetende feestkringen en exclusieve thuisfeestjes in de Amsterdamse grachtengordel. Tot deze groep behoorden ook pioniers die vonden dat het na tien jaar ecstasy tijd werd voor een ander middel. GHB werd door sommigen zelfs betiteld als 'the drug of the future'. Niettemin was men er, gezien de narcoseachtige en erotogene effecten, voor beducht om het als een clubdrug te zien. GHB paste veel beter in huiselijke kring. GHB maakte naam als 'seksdrug'.

"GHB en cocaïne kwam in onze scene op toen de ecstasymarkt (1997) onbetrouwbaar was. GHB was een compleet nieuw middel. Omdat iedereen belangstelling heeft voor nieuwe drugs was GHB interessant. Bovendien zou het niet toxisch zijn en seksueel ontremmend. De eerste GHB-feesten ontvaardden soms in een spontane orgie. Niet iedereen was daar blij mee omdat mensen dingen deden waar ze spijt van kregen" (Kaya, 73a:2002).

GHB duikt eind jaren negentig steeds vaker op in het Amsterdamse clubmilieu, waar het onder andere als ideale combinatie met ecstasy wordt gezien.⁷ Als GHB in 1999 na een waarschuwing van de politie opnieuw in de media komt, wordt het middel gestigmatiseerd als 'date rape drug', hetgeen in uitgaanskringen leidde tot speculaties en roddels over GHB. Vrouwen waarschuwen elkaar om goed op hun drankjes te letten. Geruchten over vrouwelijke slachtoffers die stiekem iets in hun drankje hebben gehad zwellen aan en sommige vrouwen menen opeens te begrijpen waarom ze tijdens het stappen misselijk, draaiërig of onverklaarbaar uitbundig en afhankelijk werden. Langzaam vat de gedachte post dat er ook misbruik gemaakt kan worden van de erotische gevoelens die GHB bij vrouwen opwekt. Andere stappers wijzen op de hectiek van het uitgaansleven, waarin een vertroebeld onderscheidingsvermogen tot problemen kan leiden, zonder dat er

sprake hoeft te zijn van boze opzet. Aziz (50a:2001) vertelt over een meisje dat hem een slokje cola aanbood, zonder te zeggen dat er GHB in zat. Wilde en bizarre verhalen deden de ronde: over een dj die midden op de dansvloer onder invloed van GHB urineerde, masturberende meisjes op afterfeesten en dj's die zich door groupies laten 'fluffen' (pijpen) tijdens het plaatjes draaien. GHB-gebruikers waren vanwege de 'hoge geilheidsfactor' soms de schaamte voorbij.

De reputatie van de nieuwe 'geile orgie drug' ('GOD') werd zeker ook in seksgerichte homo- en heterokringen gevierd ter verhoging van de libido. GHB verlaagde de drempel tot meer extreme sekspraktijken. Hoewel het er aanvankelijk op leek dat GHB na het verbod een kort leven beschoren zou zijn en van de markt zou verdwijnen, stond het middel eind jaren negentig - ondanks of wellicht mede dankzij de negatieve mediabeeldvorming - feitelijk pas aan de vooravond van een bredere verspreiding. Het seksuele imago heeft hier zeker toe bijgedragen.

Popularisering en problematisering van een 'ongelukkigdrug'

De opmars van GHB start tien jaar na de opkomst van ecstasy. Terwijl een deel van de stappers als gevolg van ecstasymoetheid zich terugtrekt uit het clubmilieu en/of op cocaïne overstapt, omarmt een ander deel GHB als een nieuw middel dat goed aansluit bij de ecstasyroes.

Aan het begin van de GHB-golf in het clubcircuit rond de eeuwwisseling nemen gebruikers vaker over 'cola light' en 'limonade' en vangen clubmedewerkers verhalen op over 'GHB-promotieteams' die als een soort feestguerrilla buisjes uitdelen aan naïeve clubbers. Een portier vertelt over een 'GHB-evangelist' die hij op heterdaad betrapt tijdens enthousiast uitdelen van buisjes op de dansvloer. GHB begint in sommige netwerken ecstasy en cocaïne als favoriete middelen te verdringen. Panelleden zien een toename van het aantal ongelukken in thuissettings en in het uitgaansleven. GHB slaat over naar de housefeesten en panelleden typeren de nieuwe gebruikers als 'geile figuren', 'sloeries', 'sportschooljongens', 'bimbo's', 'freaks' en 'bodyshape meisjes'. Mike (63a:2002) ziet dat GHB zich vooral in clubs nestelt die niet als trendsetend te boek staan. Veel gebruikers komen

uit de provincie met de auto naar de hoofdstad. De incrowd vertelt Mike dat GHB een ideaal middel is om politiecontroles te omzeilen. Omtrent de populariteit bij het 'platte volk' rept Milo (04a:2001) van de nieuwe 'Johnnie en Anita' drug.

Hoewel er in 2001 inmiddels in meer dan de helft van de panelnetwerken GHB in omloop is, blijven de reacties ambivalent. Plezier en coma liggen namelijk dicht bij elkaar. Clubmedewerkers, zoals portiers, toilet dames en glazenophalers, treffen aan het eind van de avond steeds vaker lege buisjes aan op de dansvloer, rond het bargedeelte en op de toiletten. Bezoekers vertonen soms eigenaardig gedrag. Barman Jesse (48a:2002) krijgt iemand aan zijn toog die zo 'wappie' is dat hij de rits van zijn gulp aanziet voor zijn portemonnee. Portiers treffen uitgaanders aan die flink in de war zijn of in de zaal liggen te snurken. Bezoekers in versufte of comateuze toestand worden provisorisch verzorgd, anderen worden zonder pardon op de stoep achtergelaten. Portiers vertellen dat er geen peil te trekken valt op het GHB-gebruik; soms is het een poos rustig, waarna ze opeens weer met overdoseringen worden geconfronteerd. In ernstige gevallen (onder andere hevige stuiptrekkingen en hartstilstand) moet de ambulance eraan te pas komen. Portiers verbazen zich erover dat slachtoffers die per ambulance afgevoerd werden een dik uur later weer naar binnen willen. Langzaam leren de clubmedewerkers de specifieke GHB-roes beter herkennen. Maar ondanks de verscherpte controles zeggen portiers relatief weinig GHB in beslag te nemen. Gebruikers weten op inventieve wijze GHB in gesealde zakjes en ballonnetjes naar binnen te smokkelen, wat overigens een nieuw probleem van doseerbaarheid met zich meebrengt. Met de mobiele stappers reist GHB mee naar de terrassen van Zandvoort en Bloemendaal, waar de feestmeute in de zomermaanden massaal neerstrijkt. En ook hier veroorzaakt het zoute vocht problemen. Reddingsbrigades en uitbaters van strandtenten worden steeds vaker geconfronteerd met stuiptrekkende badgasten. De uitbater van Woodstock onderneemt ten einde raad actie door posters en flyers te verspreiden met de tekst: 'GHB + alcohol = risico!!! coma!!! Love music, not drugs'. Maar ondanks alle waarschuwingen blijven legio strandgangers GHB met een Breezer, de grote zomerhit, wegspelen.

In 2003 is GHB over zijn hoogtepunt en raakt het middel (voorlopig) uit de gratie. Het problematische huwelijk met alcohol, de afschrikwekkende werking van (f)out gaan, de negatieve mediaberichten en de verhitte debatten tussen voor- en tegenstanders werken trendremmend. De voorstanders - vaak uit eigen ervaring redenerend - bagateliseren het comagevaar door te betogen dat GHB redelijk ongevaarlijk is en gezien het spoedige herstel na het out gaan en de afwezigheid van negatieve nawerkingen of neveneffecten een ideaal middel blijft. Tegenstanders vinden deze laconieke houding echter onbegrijpelijk omdat GHB-gebruik in de praktijk vaak tot ongelukken leidt en zo de feestvreugde bederft - waarmee GHB is verworden tot een egoïstisch en asociaal middel. Na een stabiele periode ontwaren panelleden vanaf 2005 weer een groeiende belangstelling in het homo, fetisj en alternatieve clubsegment. GHB wordt zowel thuis als in het uitgaansleven gebruikt, waar het vooral tijdens afterfeesten rondgaat.

Product, gebruik en dosering

Behalve G, G-tje, gap of gea, duiden gebruikers GHB ook aan als buisje, flesje, tube, dopje of Flügel, of cola, sap, soep, pleur, 7-up, limonade, et cetera. De afkorting GHB inspireert meer tot woordspelingen dan de benaming ecstasy; Geil Hemels Bronwater was vrijwel meteen een hit in gebruikerskringen, gevolgd door GeHakt Ballen, Glaasje Heineken Bier, Gods Heavenly Brew, Geen Hersen Beschadiging, en bij ongelukken: GHBO of Gaat Het Beter?

De toediening van een vloeibare drug was voor veel gebruikers een noviteit. Drinken hoort bij alcohol, fris- en energiedranken en natuurlijk water, koffie en thee. De hardcore drinkt GHB puur en laat het even onder de tong intrekken.⁸ De ruime meerderheid geeft er echter de voorkeur aan het te mixen met frisdrank, vruchtensap of Red Bull. Door GHB te mengen met een zoete drank neutraliseert de zoutsmak enigszins. Slechts een enkeling kent GHB ook in poedervorm.

De crux van GHB schuilt in de dosering, die tot op de milliliter nauwkeurig luistert en bij onzorgvuldig gebruik snel leidt tot acute overdosering. De dosis-response curve van GHB kent weliswaar een klassiek verloop - hoe hoger de dosis, hoe sterker het effect - maar omdat de curve zeer steil verloopt, is de kans op overdosering veel groter dan bij bijvoorbeeld alcohol (Galloway et al., 1997; Dean et al., 1997). Daarnaast speelt zoals bij elk middel het lichaamsgewicht een belangrijke rol. Om die redenen nemen ervaren gebruikers hun dosering niet altijd in een keer. Door GHB per gelegenheid te spreiden (met tijdsintervallen van een uur of langer), kan de roes worden gecontroleerd en verlengd. In de meeste panelnetwerken loopt het gebruik uiteen van een slok of één buisje (5 ml) tot een paar buisjes of slokken per gelegenheid.⁹ In de studie van Korf et al. (2002b) ligt de doorsnee bij vier buisjes (20 ml). In panelnetwerken waar meer GHB wordt gebruikt, kan de totale dosering soms oplopen tot tien buisjes (50 ml) per sessie.

GHB wordt vaak gecombineerd met de stimulantia ecstasy, cocaïne of amfetamine (hoofdstukken 8, 9 en 10). Opvallend is dat een aanzienlijk aandeel gebruikers GHB met alcohol combineert. Hoewel GHB soms ook in cafés wordt gebruikt, wordt het vaker in clubs, op party's, maar vooral thuis genomen.

Omgangsregeling met GHB

"GHB was een ideaal alternatief voor ecstasy. Als je gemiddeld tien pillen slikt in een weekend, voegt dat niet veel meer aan je roes toe. Onze belangstelling werd gewekt toen we tijdens het clubben over een nieuw middel hoorden: GHB. Toen we hoorden dat een buisje gelijk stond aan een korte ecstasyroes werden we echt nieuwsgierig. Je moest wel oppassen om niet in slaap te vallen en het combineerde niet goed met drank. Nou dat spul wilden we wel eens gaan uittesten. GHB was op dat moment schering en inslag in sommige clubs, dus een contact was snel geregeld. In korte tijd stond het middel met stip op ons drugsmenu. Letterlijk met vallen en opstaan hebben we geleerd om te doseren. Iedereen is ten minste één of meerdere keren out gegaan in de club. De eerste keren brak er nog paniek uit. Wat te doen? Hoe te handelen? Zo was er een vriendin die niet meer wist wat haar was overkomen toen ze half ontkleed in een andere clubzaal werd terug gevonden. Ook bij andere staggroepjes hoorden we dergelijke verhalen. We besloten elkaar en vooral ook de nieuwe gebruikers goed in de gaten te houden. Bepaald gedrag is indicatief voor een aanstaande crash: gekke bekken trekken, zwaar kauwen, raar in je handen wrijven, onrustig worden... Soms dienen we nog wat coke of speed toe om out gaan te voorkomen. Wat niet altijd helpt. Ons motto werd: thuis out is vertrouwd, uit out is fout" (Nigga 60a:2000).

Elk nieuw middel dat opgang maakt in gebruikerskringen heeft als voordeel dat het nog geen 'verleden' heeft. De opkomst van GHB vond plaats in een periode dat de negatief beleefde effecten van ecstasy tot nadenken stemden. De eerste bezorgde berichten van wetenschappers over mogelijke hersenschade door ecstasygebruik drongen eind jaar negentig door in de gebruikerswereld. Tegelijk werd bekend dat de zuiverheid van de ecstasy soms te wensen overliet. Geroutineerde stappers klaagden steeds vaker over ecstasymoeheid. Gebruikers zagen veel voordelen bij GHB, dat al snel bekend stond als een mellow middel dat 'lichaamseigen' was, na een paar uur uit het lichaam was verdwenen, geen katers of een 'afterdip' veroorzaakte, zoals ecstasy, en de behaaglijke warme ecstasyroes zelfs deels wist te vervangen. Voordeel was dat je stoned bleef met minder pillen en GHB een perfecte ontspanner was voor het slapen gaan. GHB-gebruikers zijn vaak polydrugsgebruikers die vrijwel allemaal ervaring hebben met ecstasy. Dat je er volgens sommigen ook nog seksueel opgewonden van kon worden was alleen maar meegenomen. Kortom: een win-win situatie.

Betekenisgeving en beleving

GHB circuleert zowel in panelnetwerken die primair dancegeoriënteerd zijn als in scènes waar het vooral om lifestyle draait. Gelet op de trendsettende segmenten (hoofdstuk 6) heeft GHB zich sinds de jaren negentig zowel onder psychonauten, creatieven, alternatieven (dance) als sensualisten verspreid.¹⁰

Een vraag die we ons vaak hebben gesteld is waarom een narcosemiddel als GHB in uitgaanssettings, waar praktisch alles draait om energie en controle, bij sommige gebruikersgroepen zo populair is. We zijn tot de conclusie gekomen dat het succes van GHB in het uitgaansleven onder andere kan worden verklaard door het brede scala aan effecten dat het middel teweegbrengt. De positief beleefde effecten zijn onder andere een lossere sociale omgang, emotionele verbondenheid, verhoogde intimiteit, intensere tastzin en een behaaglijke, erotische rush (Korf et al., 2002b). Ook opgaan in de muziek en lekker dansen scoren

hoog. Dezelfde geluiden vangen we ook in de panelstudie op: GHB is langzaam geëvolueerd van een privé- en afterdrug tot een club- en (in de zomermaanden) festivaldrug. Toch vinden lang niet alle gebruikers GHB een geschikt stapmiddel. Hoewel het vaker buitenshuis wordt genomen, zijn er genoeg gebruikers die vanwege de moeilijke doseerbaarheid een thuissetting blijven prefereren.

In netwerken waar weinig alcohol wordt geconsumeerd, fungeert GHB als substituut voor alcohol, maar dan zonder kater. Menig gebruiker geeft te kennen dat GHB in combinatie met ecstasy de roes intensiveert. De vergelijkbare roesbeleving maakt het beter te begrijpen waarom GHB in verschillende gebruikerskringen wordt gezien als een alternatief voor ecstasy of wordt gebruikt als aanvulling op de ecstasyroes. Die overeenkomstigheid tussen beide middelen verduidelijkt ook waarom de promotie van GHB als 'vloeiende ecstasy' in de beginperiode aansloeg.

Hoewel GHB farmacologisch gezien tot een andere psychoactieve groep behoort dan ecstasy, is het opvallend dat de subjectief beleefde werking overeenkomsten vertoont. Bij een lichte dosering GHB zeggen gebruikers eerder actief te worden dan sloom en slaperig. GHB is sfeerverhogend en roept gemoedelijkheid op. Vooral onder sensualisten en creatieven heeft GHB een reputatie als drempelverlagende seksuele gangmaker en lustopwekker die het goed doet op (after) feesten en fetisjparty's, in sauna's en darkrooms. Vergeleken met andere uitgaansniches zijn de sensualisten het meest gepreoccupeerd met de erotische kwaliteiten van GHB.

Ongewenste effecten

De positief ervaren effecten staan vaak in schril contrast met het relatief hoge aantal gezondheidsverstoringen (Pijlman et al., 2003). Want ondanks de lovende roesverhalen is GHB ook een brokkenmaker. Deze paradoxale situatie doet zich feitelijk al voor sinds de entree op de gebruikersmarkt. Educare herkent het verloop van gezondheidsrisico's bij een geringe of forse overdosering van GHB, waarbij soms sprake is van een sterke daling van het bewustzijn.¹¹ Net als de Amsterdamse portiers zien ook de gezondheidswerkers dat een substantieel deel

van de bezoekers na een fase van bewusteloosheid – die soms enkele uren kan duren – weer verder wil feesten.

Dat bewustzijnsverlies – (f)out gaan – na GHB-gebruik bepaald geen uitzondering is wordt in het landelijke onderzoek van Korf et al. (2002b) bevestigd. Tweederde van de respondenten zei wel eens out te zijn gegaan, dat wil zeggen dat zij na gebruik van GHB het bewustzijn verloren, inclusief ‘ongewild in slaap vallen’. Bij 10% gebeurde dit zelfs minstens tien keer. Volgens de cijfers van de Centrale Post Ambulance (CPA) in Amsterdam kwamen in het jaar 2000, toen daar de afzonderlijke registratie van GHB-ongevallen aanving, 25 aanvragen om spoedeisende hulp na gebruik van GHB binnen, in 2001 verdrievoudigde dat tot 69 gevallen. Sindsdien steeg het langzaam, tot 128 in 2008, bijna een verdubbeling (Buster, 2009).¹² Waarschijnlijk ligt het aantal personen dat out gaat op GHB fors hoger omdat panelleden vertellen dat in geval van overdosering lang niet altijd de ambulance wordt gebeld.

Frequentie, **patronen** en trendremmende factoren

GHB wordt net als andere middelen voornamelijk in het weekend gebruikt, maar in sommige netwerken ook door de week. Aanvankelijk alleen populair bij oudere gebruikers (25-35 jaar), raakt het middel rond de millenniumwisseling ook in zwang bij het jonge alternatieve dancesegment en bij partygangers. Hoewel GHB vaak in privésettings wordt genomen, heeft het gebruik zich onmiskenbaar verspreid in het uitgaansleven. Een deel van de gebruikers die ook door de week GHB nemen, ontwikkelt op termijn een hogere tolerantie. Hoewel het om uitzonderingen gaat, horen we halverwege de jaren nul over dagelijkse gebruikers die soms om de paar uur GHB nemen. Het gebruik is na een lange periode steeds verder losgezongen van het uitgaansleven en veranderd van een secundair in een primair middel.

Er zijn verschillende redenen waarom GHB-gebruik in netwerken vaak in geringe mate navolging vindt en/of tot eenmalig dan wel experimenteel gebruik beperkt blijft. De eerste heeft vooral betrekking op set en setting. Het gebruik van een narcosemiddel hoort niet thuis in een sociale uitgaanssetting omdat je er sloom, lam, suf en vaag van wordt. Ook wordt GHB wel gezien als een ‘freakdrug’, omdat gebruikers onder invloed vreemd gedrag vertonen. Sommigen raken de controle over de roes kwijt waardoor – ook voor anderen – gevaarlijke situaties ontstaan als gevolg van valpartijen, in slaap vallen tijdens autorijden of fietsen, of bijna verdrinken in bad. Omstanders schrikken soms van de onvoorspelbare effecten, zoals agressief, obstinaat of onhandelbaar gedrag van verdwaasde roeszoekers, die anderen opzadelen met onder andere epilepsieaanvallen, misselijkheid, braken, stuiptrekkingen, verkramping, out gaan, controleverlies en uiteindelijk coma. Daarnaast kan de door GHB veroorzaakte seksuele ontremming leiden tot seksueel onveilig gedrag of onbedoeld vreemdgaan. Het is niet verwonderlijk dat al deze ervaringen en percepties het negatieve beeld over GHB versterken, waardoor dat zelfs kan omslaan in een uitgesproken aversie jegens het middel én de gebruikers ervan. Soms wordt de daad letterlijk bij het woord gevoegd wanneer uit walging voor iemands gedrag diens gehele voorraad door de wc wordt gespoeld.

Ook de drug zelf geeft aanleiding tot zorg. Omdat GHB moeilijk te doseren is, zien potentiële gebruikers er liever helemaal van af. GHB smaakt vies, is ongezond en geldt bij uitstek als chemisch middel, omdat het geassocieerd wordt met gootsteenontstoppers en verfoplossers. Regelmatig gebruik leidt ook tot slaapstoornissen; mensen worden midden in de nacht wakker en kunnen niet meer slapen. En dan is er nog de verslavende werking: ‘GHB is geen vloeibare ecstasy maar vloeibare heroïne!’

Deze negatieve factoren, plus de stigmatisering in de media als ‘rape-drug’, hebben ertoe geleid dat GHB zowel onder gebruikers als niet-gebruikers een bedenkelijk imago heeft gekregen. Het zijn redenen om er niet aan te beginnen of om er mee te stoppen. De dominante opvatting in gebruikerskringen blijft immers dat uitgaan gezellig moet blijven.

Ketamine

Een jaar na de ontdekking van GHB wordt ketamine hydrochloride in 1962 door de chemicus Calvin Stevens ontdekt en onder de code CL369 geregistreerd. Na verder onderzoek door de farmaceutische firma Parke-Davis wordt ketamine in 1964 geïnclassificeerd als een dissociatief anestheticum en spoedig daarna op de markt gebracht (Jansen, 2001).¹³ Ketamine is een geregistreerd medicijn in de Europese Unie en is in Nederland in de geneesmiddelenwet opgenomen. In medische kringen wordt ketamine – in Nederland als Ketalar of als Ketalin in de diergeneeskunde – als snelwerkend anestheticum gebruikt. Het veterinair gebruik ervan is wijdverspreid (Aerts & Van der Laan, 2000). In de humane geneeskunde wordt ketamine ondermeer toegepast bij wondheelkundige ingrepen, amputaties, brandwonden en bij plastischchirurgische en orthopedische behandeling (Repertorium 1992-1993), terwijl in de ambulanceverpleging een lage dosering ketamine als een veilige en bruikbare pijnstillert wordt beschouwd bij ongevalpatiënten met hevige pijn (Ansem et al., 1994).

Ketamine blokkeert bepaalde gebieden van het zenuwstelsel, terwijl het andere gebieden stimuleert. Omdat hierdoor hersenfuncties worden 'gesplitst' die normaliter synchroon lopen, wordt er gesproken van dissociatieve anesthesie (Goslinga, 1995). Vitale functies als bloeddorstrooming en ademhaling blijven intact, terwijl de pijnstillende werking het mogelijk maakt om te opereren. Patiënten reageren niet op pijnprikkels, maar hoeven niet het bewustzijn te verliezen. De dissociatie kan echter hevige storingen van de normale psychische processen veroorzaken die ook wel worden betiteld als psychomimetische bijwerkingen. Reacties als desoriëntatie en droomachtige hallucinaties direct na een operatie werden door vele anesthesiologen als hinderlijk ervaren (Goslinga, 1995).

Van slagveld tot rave

Ketamine wordt in de Vietnamoorlog op grote schaal gebruikt bij operaties van oorlogsslachtoffers, maar de psychedelische/psychoactieve effecten van ketamine zijn al snel ook buiten medische settings bekend (Jansen, 2001; Turner, 1994). Het recreatieve gebruik van ketamine ('rockmesc') aan de Amerikaanse westkust wordt begin jaren zeventig voor het eerst gedocumenteerd (Petersen & Stillman, 1978). Na publicaties van het echtpaar Moore & Alltounian (1978), respectievelijk een yogaleraar en een anesthesist, en de wetenschapper Lilly (1978) die verslag doet van zijn ketamine-experimenten in een floatation tank, groeit de interesse in alternatieve therapeutische, psychonautische en new age kringen. Ketamine zou de mogelijkheid scheppen om buiten de operatietafel, in de eigen huiskamer, astraal te reizen en gesprekken te voeren met 'K-wezens' die inzicht geven in het leven en het universum (Jansen, 2000, 2001). De hippiedrug – die door de eerste generatie ook wel gespoten werd – reïncarneert in de jaren negentig als dansdrug in poedervorm op beachparty's in Goa (India) en op Ibiza. Het middel verwerft in de clubscene van New York onder de koosnaam 'Special K' een reputatie als 'the new high' en 'the new ecstasy' (Owen, 2003; Stevens, 1987) en verspreidt zich in de Amerikaanse en Britse underground en ravescene (Dalgarno & Shewan, 1996), in Nederland op teknoparty's en in privésettings (De Bell, 2006; Loxton et al., 2008; Muetzelfeldt et al., 2008; Nabben & Korf, 2000a).

Vanaf de jaren negentig verschijnen reportages in Amerikaanse en Britse lifestyle- en muziekmagazines over ketaminegebruik in het hedonistische clubmilieu. The Face heeft de primeur en meldt dat het gebruik door ravers – die de ingedampte ketamine als poeder opsnuiven – een uiting van escapisme is vanwege de radicale scheiding van lichaam en geest (McDermott, 1992). Time Magazine beschrijft hoe tieners in Florida op 'K Vitamin' bumpen op abstracte techno en drum 'n bass muziek (Cloud, 1997). Volgens het Engelstalige dansblad Muzik is LSD kinderspel vergeleken met de superpsychedelische ketamine, die 'shifts in the astral plane' veroorzaakt en diepe inzichten over het innerlijke zelf openbaart (Crysell, 1998). Time Out roept ketamine uit tot 'the new E' (de nieuwe ecstasy) (Jansen, 1997). Onder de kop 'Verdovingsmiddel voor vee nieuwe hit in drugsircuit' schetst Het

Nieuwsblad in België het ketaminegebruik in dancings (Van Loon, 1997). In het Nederlandse muziekblad Basic Groove, dat kopt met 'Ultieme kick of doodschrik', vertellen gebruikers over onder andere geluidshallucinaties op feesten (Van der Veen, 1998). Op internetsites groeit het aantal tripverhalen van ervaringsdeskundigen.

Volgens muziekjournalisten hebben popartiesten en dj's een belangrijke rol gespeeld bij de verspreiding van het middel, vooral ook omdat het werk van menig muzikant onder invloed van ketamine tot stand was gekomen (Jansen, 2001).¹⁴ Het ketaminegebruik kwam in een stroomversnelling toen illegale raves – bij constatering van 'fast, repetitive beats' – in de Britse Criminal Justice and Public Order Act van 1994 strafbaar werden gesteld en het publiek zich verplaatste naar het Britse clubmilieu (Carey, 1997).

Na de eeuwwisseling is het ketaminegebruik in het Europese dancemilieu gestegen (Dillon et al., 2000; Joe-Laidler, 2005; Reynaud-Maurupt et al., 2007; EMCDDA, 2002). Omdat de dissociatieve effecten in een clubsetting de nodige risico's met zich mee brengen, geven gebruikers de voorkeur aan een vertrouwde omgeving thuis of bij vrienden (Delgarno & Shewan, 1996; Korf et al., 2003).¹⁵ Het belang van de thuissetting neemt echter af naarmate gebruikers meer ervaring met het middel hebben. Tegelijk leidt escalatie van recreatief gebruik echter ook tot minder controle (Muetzelfeldt et al., 2008). Verschillende studies beschrijven diverse gebruikersgroepen in Australië, Amerika, Europa en China. Ketamine is populair bij zowel laagopgeleide en werkloze gebruikers en clubgangers (Loxton et al., 2008; Reynaud-Maurupt et al., 2007) als bij oudere hoger opgeleiden en universitair geschoolden (Dillon et al., 2003). Chinese clubgangers laten de hoogste prevalentie zien, gevolgd door clubgangers in Australië en de Verenigde Staten (Degenhardt et al., 2005; Loxton et al., 2008; Maxwell, 2005). Het ketaminegebruik in de Amsterdamse clubscene ligt een stuk lager (Benschop et al., 2009). De verkrijgbaarheid en lage prijs zouden mogelijke redenen zijn waarom de prevalentie van ketamine onder Chinese clubgangers hoger is dan in andere landen. Ketamine, dat in eerste instantie als een 'top up' drug gold waarmee de ecstasy-high kon worden geïntensiveerd, werd onder Chinese clubbezoekers begin 21^e eeuw de 'drug of choice' (Joe-Laidler, 2005).

Dillon et al. (2003) schetsen een dominant gebruikspatroon dat bij aanvang van een party begint met ecstasy en later op de avond, vaak in de vroege ochtend, wordt gevolgd door ketamine en cannabis. De roesbeleving verloopt van stimulerend naar hallucinerend en eindigt met ontspanning. In een vergelijkende analyse van uitgaanders die wel eens ketamine hadden gebruikt met andere uitgaanders, bleek dat ketaminegebruikers veel vaker met verschillende drugs experimenteerden en allen ervaring hadden met ecstasy en amfetamine (Korf et al., 1999). Het actuele drugsgebruik ligt bij ketaminegebruikers en hun vriendenkring hoger. Over het algemeen zijn het zeer ervaren polydrugsgebruikers die graag met (nieuwe) middelen experimenteren. Terwijl psychonauten bewustzijnsverruimende motieven noemen, rapporteert de meerderheid van de gebruikers dissociatieve effecten, tevredenheid, vrolijkheid en de intensiteit tijdens de roes (Nabben & Korf, 2000a; Yen et al., 2007; Muetzelfeldt et al., 2008).

Ketamine in het uitgaansleven

Terwijl GHB in 1996 in één klap landelijke bekendheid krijgt, blijft ketamine - nichemedica uitgezonderd - veel langer verborgen voor de radar van de mainstream media-aandacht. Al vanaf het begin van de panelstudie duiken er geruchten op over 'special K', maar pas in 1996 wordt het gebruik van ketamine voor het eerst gelokaliseerd in een psychonautisch netwerk waar ook met mescaline, 2-CB, DMT en ayahuasca wordt geëxperimenteerd. Het eerste verhaal over ketaminegebruik tekenen we in 1996 op van een clubganger die na een bezoek aan de RoXY samen met een Amerikaanse toerist thuis voor het eerst ketamine neemt, dat in de New Yorkse gay scene op dat moment een grote hit was (Nabben & Korf, 2000a). In de Britse dancescene werd het nieuwe tripmiddel toen al met ecstasy gecombineerd. In Amsterdam verkeert ketamine tot aan 1998 nog in een sluimerfase. Vanwege de afschrikwekkende verhalen over bijna-doodervaringen ('K-hole') achtten insiders de kans laag dat ketamine zou doorbreken in het Amsterdamse clubcircuit. Want als LSD niet populair is, waarom zou een bizar middel als ketamine dat dan wel

worden? Ketaminegebruik circuleerde hooguit bij types die sowieso experimenteerden met nieuwe psychedelica. Toch worden de signalen sterker over het bestaan van een kleine ketaminemarkt in Amsterdam, die na 2000 opeens begon te groeien toen dealers ketamine ook buiten de underground gingen aanbieden. In 2001 werd ketamine in een kwart van de panelnetwerken op kleine schaal gebruikt, veelal op experimentele, eenmalige en zeer onregelmatige basis. In 2002 was er in de helft van alle panelnetwerken ketamine in omloop. Hoewel de verticale verspreiding in 2003 stabiliseert – onder andere als gevolg van een (tijdelijke) schaarste – heeft de undergrounddrug zich sindsdien een bescheiden maar vaste plaats verworven op de drugsmarkt. De geruchten en bizarre verhalen over bijna-doodervaringen, lichaams-uitredingen en virtueel reizen in cyberspace sprak een deel van de stappers juist sterk tot de verbeelding. Het exclusieve tripdomein, dat oorspronkelijk was voorbehouden aan de échte ketaminefans, werd langzaam ontsloten toen een nieuwe groep gebruikers ketamine ging uittesten in het bruisende epicentrum van het nachtleven. Vooral de populariteit van het minimal genre heeft ketamine in deze kringen vleugels gegeven. Waarom een duister middel juist hier zo aansloeg zal straks duidelijker worden.

Teknosmack of funny coke!?

De verspreiding van ketamine is trager verlopen dan die van lachgas en GHB. Lachgas was vanaf de eerste feestballon al een daverend succes, terwijl GHB ondanks haar comateuze reputatie snel populair werd als erotogeen en roesmiddel op de dansvloer. Ketamine daarentegen was latent aanwezig, doch bleef bij de meeste uitgaanders voor langere tijd onbekend. Toch werd het aanvankelijk obscure imago door de gewijzigde roesperceptie van nieuwe gebruikersgroepen steeds vaker cool gevonden. De interesse in ketamine begon te groeien toen lachgas over zijn hoogtepunt was. Maar in tegenstelling tot lachgas stond ketamine bepaald niet te boek als feestmiddel, waardoor het in de beginperiode (1995-2000) alleen door psychonauten en partygangers in privésettings en op illegale teknofeesten werd gebruikt (Nabben & Korf, 2000a).¹⁶ Deze gebruikersgroepen namen nauwelijks deel aan het reguliere uitgaansleven. Ze hadden vergeleken met de doorsnee clubgangers ruime ervaring met andere middelen en naast ecstasy en

ecstasyachtigen een sterke fascinatie voor psychedelica en narcose-middelen (Nabben & Korf, 2000a). De psychonauten experimenteerden bij voorkeur thuis, waar sommigen ook ketamine intramusculair spoten. De teknoscene zag ketamine meer als 'tekno smack' (smack = heroïne), dat vaak samen met amfetamine werd gecombineerd. Omdat de dissociatieve werking tijdens het stappen niet bepaald bijdraagt aan de sociale interactie, durfden alleen ervaren gebruikers in het radicale homosegment het aan om in de geborgenheid van de eigen scene ketamine te snuiven op clubavonden.

De verspreiding van ketamine is lange tijd zeer beperkt gebleven omdat het psychedelisch narcoticum voornamelijk circuleerde in vrij geïsoleerde settings en scenes die weinig binding hadden met de hippe trendsetters in het chique clubcircuit. Degenen die wel over het middel beschikten, zoals de vrienden van Sep (45a:2000), reageerden vooral sceptisch wanneer hun cokedealer als promotiestunt een gram achterliet om uit te proberen. Het zou heftiger en sterker zijn dan cocaïne en was volgens de dealer écht een 'leip' middel. Omdat niemand van ketamine had gehoord werd internet geraadpleegd, waar de werking als psychedelisch werd omschreven. De meesten zagen om die reden af van het experiment, gratis ketamine of niet. Maar enkele waaghalzen besloten toch te gaan experimenteren. Per slot van rekening waren ze ervaren cocaïne- en speedsnuivers! Bovendien zag het witte poeder er identiek uit. De reacties waren teleurstellend. De een vond er 'geen ruk' aan en een ander voelde dat hij 'lichtelijk paranoïde' werd. Ze waren het er unaniem over eens: ketamine was geen feestdrug. Een veel te complex middel om lol mee te beleven. Ook Patrick (52a:2000), die stevig in de clubscene zat, hoorde dat 'funny coke', zoals ketamine gekscherend genoemd werd, geen hoogvlieger was maar een raar 'freakmiddel', dat niet kon concurreren met de nieuwe runner up van dat moment: cocaïne. Ook hier oordeelde men dat ketamine eens maar nooit weer was. Alleen al het idee dat je lichaam van je geest gescheiden zou worden, in een club notabene, vond menigeen te bizar voor woorden. Omdat de roeseffecten onvoorspelbaar zouden zijn, waren sceptici het erover eens dat ketamine snel weer in de vergetelheid zou raken. Toen er ook nog hardnekkige geruchten waren over een jongen die onder invloed van ketamine uit het raam was gesprongen, wist men zeker dat ketamine een undergroundmiddel zou blijven.

Van cult naar cool

En toch liep het anders, want geheel tegen de verwachting in begon de 'freakfactor' juist een cultachtig aura te krijgen in een nieuwe scene die werd gefascineerd door de uniciteit van ketamine, dat van een volstrekt andere orde was dan de obligate ecstasy, amfetamine en cocaïne. Volgens Buda (91a:2005) kwam je met ketamine in een 'frisvaag carnaval', waar je gaat zweven in een parallelle werkelijkheid. De nieuwe spacedrug doemde steeds vaker op tijdens afterfeesten. Evita (61a:2001) maakte gewag van een plotselinge explosieve stijging van ketaminegebruik bij dj's, nachtbrakers, dealers en kunstenaars in haar stamcafé. De voorliefde voor nieuwe exotische middelen werd hier niet onder stoelen of banken gestoken en wie op zoek was naar de laatste drugsroddels zat hier op de goede plek. Een cumulatieve van signalen over toenemend ketaminegebruik werd een feit. Kaya (73a) belandde in 2003 zelfs op een 'k-party'.

"Toen we op een afterparty arriveerden waren ze net van plan om met zijn dertigen ketamine te gaan snuiven. Er ging een spiegel met witte lijnen rond. Na korte tijd leek het net of iedereen met elkaar was versmolten. De sfeer was intens en het leek net alsof we in een aparte tijdscocon zaten. Mensen dansten, traden uit hun lichaam... Het leek wel alsof er sprake was van één groepsziel. Iedereen hield van elkaar. Men was de schaamte voorbij. Eén persoon raakte kort in paniek. Een gevolg van sterke desoriëntatie. Het is best wel een beetje eng de eerste keer, maar het is een van de interessantste middelen die ik ken. Beter dan GHB" (Kaya, 73a:2003).

De belangstelling voor ketamine was gewekt. Sommigen kwamen terug van een feestvakantie op Ibiza en vertelden over het aldaar populaire ketaminegebruik. Langzaam dringt ketamine door tot de excentrieke nachtsceen en homoniches en duikt zelfs op in hip Bloemendaal. Het middel was de geïsoleerde underground ontstegen en binnen handbereik gekomen van stappers die er dolle pret op

beleefden. Beschouwden de psychonauten ketamine als een wonderlijk voertuig in hun zoektocht naar innerlijke spirituele werelden, vanaf de jaren nul was de ooit zo obscure drug salonfähig geworden.

Ketamine is techno!

Terwijl panelleden steeds vaker getuige waren van onversaagde 'ketheads' die de wetten van de zwaar tekraacht in een stampvolle club durfden te tarten, boekte ketamine ook succes op afterparty's, in het vertrouwde thuisdomein en op psytrance- en teknofeesten. Ketaminegebruikers herkende je meteen aan hun schokkerige en stroeve manier van lopen, die aan de mechanische bewegingen van een robot deed denken. De groeiende invloed van een jonge minimal scene, een amalgaam van creatieve en alternatieve (studenten) netwerken, zorgde voor een kleine 'paleisrevolutie'. De groei van deze nieuwe scene liep parallel met de opening van een paar nieuwe clubs in de Amsterdamse binnenstad, die een undergroundachtig publiek aantrokken. Midden jaren nul kon deze scene met gemak een paar clubs vullen. Naast aandacht voor nieuwe lokale dj-helden bestond er ook grote interesse voor Duitse dj's en producers uit Berlijn, hét Europese technomekka en de stad die de pioniersrol van Detroit had overgenomen. De minimal scene was wars van gelikte clubs en 'glammy' house, wilde minder franje en meer rafels. Lizz (72a:2004), die de opkomst van de nieuwe subcultuur rond 2004 van nabij meemaakte, vertelt dat op afterparty's geregeld Duitse dj's bij haar thuis over de vloer kwamen. "Dansen op techno met ketamine is écht freak", vertelt ze enthousiast. Zij schat dat de helft van de oorspronkelijke scene van bijna honderd aanhangers intussen één of meerdere keren geëxperimenteerd heeft.

Ketamine is geen klassiek feestmiddel als ecstasy, daar zijn de meesten het over eens. De knotsgekke partysfeer doet volgens sommigen denken aan de cultfilm *Fear and loathing in Las Vegas*. Gesprekken nemen soms zulke bizarre wendingen aan dat niemand er meer een touw aan kan vastknopen. Pepe (58a:2005), organisator en stuwende kracht achter veel teknofeesten: "De sfeer is soms zo vaag dat het weer grappig wordt." Vince (76a:2005) ziet als dj dat het minimal publiek echt afwijkt van de doorsnee stappers:

“Steeds meer mensen durven K in een club te gebruiken. Toch kun je van één lijn K al flink ‘wobbly’ worden. Het is echt iets nieuws in het drugsrepertoire en wordt – anders dan met cocaïne – ook veel geruild en weggegeven. Wat is er nou leuker dan bizarre gesprekken te voeren over alledaagse onderwerpen?” (Vince, 76a:2005).

Anders dan lachgas en GHB behoorde ketamine tot een subcultuur die de nieuwe upperground gestalte gaf. De groei van een kritische massa resulteerde in een frequent bezoek aan dj-café's, nieuwe clubavonden en afterfeesten. De oorspronkelijke kern van de minimal subcultuur werd echter door het succes van het muziekgenre danig op de proef gesteld, met als gevolg het onvermijdelijke verlies van het authentieke en subculturele aspect aan het eind van de jaren nul.

Product, gebruik en dosering

Zoals elk (nieuw) middel heeft ook ketamine bijnamen: K, keta, kettertje, special K, keetje trippel of Kellogs, (als pseudoniem van de Special K reclamespotjes voor Kellogs cornflakes). Een 'ontbijtje' delen betekent samen een lijntje ketamine snuiven. Gebruikers worden soms aangeduid als 'ketakids' of 'kettters'. In de underground is 'on ket' een woordspeling op teknomuziek.

Ketamine is meestal verkrijgbaar in poeder- of kristalvorm en soms als vloeistof dat met vruchtendrank wordt vermengd. De meeste gebruikers en/of dealers koken of verhitten de vloeibare ketamine op zodat deze indikt tot een poeder dat kan worden gesnoven. Bij grotere hoeveelheden wordt de vloeibare ketamine in een magnetron of op het fornuis ingekookt. Een enkele keer wordt ketaminapoeder in water opgelost via een neusspray toegediend.

De individuele reactie op de ketamineroes varieert en is net als elk ander middel afhankelijk van de dosis en de wijze van toediening. De meeste ketaminegebruikers snuiven poeder.¹⁷ Het gebruik varieert

van een lijntje, 'nippie' of 'puntje' tot een kwart of halve gram per persoon. Gebruikers die meer nemen doen dat het liefst in een thuissetting. Ketamine wordt door gebruikers 'gestapeld' ('K-train(ing)') wat betekent dat er serieel lijntjes gesnoven worden om de roes te verlengen. Veel ketaminegebruikers vinden de specifieke effecten uniek en met geen enkel ander middel te vergelijken. De trip heeft een korte tijdsduur en de 'comedown' wordt als minder sterk ervaren dan bij ecstasy. Sommigen streven naar een 'K-holestadium', waarbij sprake is van tijdelijk egoverlies. In alternatieve kringen wordt ketamine soms met pep gecombineerd (PK) en bij de creatieven met cocaïne (CK = Calvin Klein) om de trip met behulp van een stimulant onder controle te kunnen houden.

Betekenisgeving en beleving

Vergeleken met 'grote' middelen als cocaïne en ecstasy, die een breed spectrum van gebruikersgroepen vertegenwoordigen, is de basis bij ketamine beduidend smaller. Toch dringt het middel vanuit de underground langzaam door tot subculturele niches in de upperground. Een belangrijke factor die van invloed was op de verbreding van de ketaminemarkt is de relatie tussen het specifieke ritme van minimal en de ketamineroes, die door adepten als een twee-eenheid werd gezien. Het succes van minimal droeg in de scene bij aan de status van ketamine als geuzendrug. Net zoals ketamine destijds werd geaccepteerd in de geïsoleerde teknoscene en in de intieme geborgenheid van de fetisj en kinky scene, werd het middel later ook in het alternatieve technomilieu omarmd. Niet het spirituele aspect bij de solistische psychonaut stond centraal, maar de 'prettig gestoorde' baldadigheid. Een voordeel is dat de roes veel korter duurt dan bij paddo's en LSD. In de fascinatie voor muziekbeleving onder invloed van ketamine was het psychedelische en psychonautische feestmilieu de minimal scene al voorgedaan. Door de populariteit van minimal drong ketamine door naar de clubsetting. Het cultimago werd nog vergroot door melige demonstraties van stroeve dansmanoeuvres, die tot hilarische taferelen leidden op de dansvloer. De vrees voor de beruchte K-hole

wakkerde de nieuwsgierigheid bij sommigen juist aan. Technomuziek onder invloed van ketamine zou volgens de echte dj cracks paradijselijk kinken. Toen befaamde dj's zich in de media ook nog positief over ketamine uitlieten, leidde dit tot een grotere bekendheid van het middel, dat vergeleken met de jaren negentig makkelijker te krijgen was. De banden tussen Berlijnse dj's en de Amsterdamse scene waren hecht dankzij de muzikale verspreiding die het gevolg was van de voortschrijdende globalisering en leidde tot nieuwe contacten tussen dj's en producers in beide steden. Sommige Duitsers beschouwen Amsterdam als hun tweede thuis. In deze kringen was het een publiek geheim dat de in Duitsland opgegroeide Chileen en dj Ricardo Villalobos soms onder invloed van ketamine draaide.

(On)gewenste effecten

De dosering én toedieningswijze (spuiten, slikken of snuiven) bepalen de mate waarin gebruikers zich (nog) kunnen voortbewegen. Bij een enkele dosering ervaren gebruikers een korte intense roes met een minimum aan nadelige effecten. De meeste gebruikers spreken bij een lichte dosering (een paar lijntjes) over een soort 'moonbooteffect' en ervaren 'elastieken' of 'zware benen', 'zweverige bewegingen' en 'zwaartekrachtverlies'. Sommigen durven of kunnen niet meer (te) lopen of staan als vastgenageld tegen de clubmuur. De verstoorde motoriek kan gepaard gaan met lichte evenwichtsstoringsen, 'uit-tredingen' of verlies van lichamelijke controle. De sociale interactie verandert in baldadig tot extravert (freak) gedrag. Uitbundigheid, lachlust en het losse, vrije en ongeremde gevoel wordt afgewisseld met associatief geleide praatkicks, sterke verhalen en een levendige fantasie. Soms ontstaan er spontane rollenspelen tussen gebruikers. Ketamine beïnvloedt de perceptie van tijd, omgeving en realiteitsbeleving. Bij een hogere dosering (meer dan vijf lijntjes) wordt de desoriëntatie vergroot en het (kortdurende) verlies van tijdsbesef versterkt. Psychonauten spreken soms over virtueel reizen, visuele hallucinaties, lucide en kosmische droomwerelden die doen denken aan trancedentale meditatie.

Intensief ketaminegebruik kan (snel) leiden tot psychische afhankelijkheid, vermindering van de psychedelische effecten en tolerantieverhoging vergelijkbaar met cocaïne, opium, alcohol en cannabis (Aerts, 2000; Jansen & Darracot-Cankovic, 2001). De acute psychische effecten kunnen leiden tot controleverlies, met als gevolg een verhoogd risico op zelfverwonding en ongelukken. Bij een acute intoxicatie in klinische situaties kunnen de volgende effecten optreden: hartkloppingen, agitatie, hallucinaties, opwinding, veranderend realiteitsbesef, verstoorde motoriek, met dubbele tong praten, duizeligheid, lichaamsuittredingen, misselijkheid en overgeven (Curran & Morgan, 2000; Curran & Monaghan, 2001; Hansen et al., 1988; Jansen & Darracot-Cankovics, 2001). De meest nadelige effecten bij recreatief ketaminegebruik zijn: misselijkheid of overgeven, intensiviteit van het effect, gevoelens van controleverlies en onprettige dissociatieve ervaringen (Muetzelfeldt et al., 2008). In de drugsranking (Nutt et al., 2007; Van Amsterdam et al., 2009) scoort ketamine ongeveer even hoog als ecstasy en beduidend lager dan GHB.

Opvallend is dat verschillende gebruikers in de panelstudie dezelfde effecten van ketamine soms als gewenst of juist als ongewenst beoordelen. Reeds bij een lage dosering kunnen al effecten optreden die leiden tot een acute verstoring van tijd en ruimte, milde hallucinaties en dissociatieve effecten. Hoewel veel gebruikers ketamine als veiliger beoordelen dan GHB, kan een trip bij een hogere dosering uitmonden in een 'K-hole' (egoverlies) of tot andere ongemakken leiden, zoals rillingen, overmatig zweten, misselijkheid, overgeven, wegtrekkers, wegzakkers, angstaanval, paranoïde gedrag, paniecreacties en angst om dood te gaan. Zeker met ketaminegebruik in de club moet je goed de dosering in de gaten houden, volgens Kaya (73a:2004). Het optreden van deze neveneffecten is voor menigeen een belangrijke reden om ketamine niet in een hectische clubsetting te gebruiken. Ketaminegebruik in een club draagt volgens stappers niet altijd bij tot de feest sfeer omdat sommigen wezenloos voor zich uit gaan staren en in hun egotrip onbenaderbaar zijn. De genoemde negatieve effecten zijn ook redenen om niet verder te experimenteren. Gebruikers die de effecten op de koop toe nemen, proberen de ongewenste effecten tot een minimum te beperken en/of vinden dat ze juist horen bij de ketamineervaring. Het tijdelijke verlies van tijd en ruimte kan voor de een de hemel zijn, maar voor de ander een hel.

Ketamine in plaats van cocaïne

In kringen waar zowel cocaïne als ketamine in omloop is, bestaat soms verwarring over het gebruik, aangezien cocaïne en ketamine op het eerste oog op elkaar lijken: wit poeder of kristalletje. We horen regelmatig verhalen van panelleden over nietsvermoedende gebruikers die per ongeluk ketamine snuiven in plaats van cocaïne. Dit overkwam Tizi (50a:2005) op een afterfeest toen een meisje hem spontaan een snuif aanbod. Toen hij bemerkte dat de kleur van de cocaïne anders was dan normaal twijfelde hij. Hij nam het risico, maar de uitwerking was niet wat hij ervan had verwacht. Tizi (50a) werd binnen vijf minuten draaierig en het lopen ging ook niet meer vanzelf. Toen hij navraag deed bleek het om ketamine te gaan. Ook uit andere bronnen horen we soortgelijke verhalen. Een nietsvermoedende dj die een lijntje ketamine in plaats van cocaïne krijgt aangeboden en onderuit gaat. Omstanders proberen hem te helpen met een lijn amfetamine die wederom ketamine blijkt te zijn. Een deel van de ongelukken wordt door sommige panelleden verklaard door het feit dat de CK (Calvin Klein, combinatie van cocaïne en ketamine) in opkomst is. Deze combinatie wordt voor het eerst in homokringen gesignaleerd. Een beetje cocaïne tijdens de ketamineroes houdt je volgens ervaren gebruikers meer 'bij de les'. Volgens Pepe (58a) een reden waarom sommige gebruikers cocaïne en ketamine al van tevoren in hun pakje mengen. Met coke erbij regel je het 'zwabberen' en 'zweven' op de ketamine. En in noodgevallen komt een noodsnuif cocaïne of amfetamine soms van pas bij dreigend wegzakken.

Frequentie, patronen en trendremmende factoren

Het gebruiksniveau van ketamine ligt lager dan dat van GHB. De omvang van de Amsterdamse ketaminemarkt is betrekkelijk marginaal aangezien de verticale en horizontale verspreiding in de netwerken meestal beperkt blijft tot individuen en/of kleine gebruikersgroepen. In de panelperiode 2004-2008 blijkt namelijk dat in tweederde van de netwerken waar ketamine wordt gebruikt slechts 1-10% dit doet. Hoewel ketamine in enkele gebruikersgroepen zowel in clubs als op afterfeesten en in privésettings wordt genomen, blijft het gebruik voornamelijk tot het weekend beperkt. De helft van alle (kleine) groepjes ketaminegebruikers in de panelnetwerken neemt ketamine (bijna) wekelijks of minimaal eens per maand. De andere helft gebruikt minder vaak, maar ten minste eens per kwartaal. Slechts in één netwerk heeft bijna iedereen ervaring met het middel. De gebruikerspercentages wijzen na 2003 echter op een stabilisering. Ondanks de toegenomen populariteit heeft ketamine toch een beduidend lagere status dan ecstasy, cocaïne en zelfs GHB, wat er op duidt dat het middel voor de meeste gebruikers een secundaire rol speelt. In het urbanmilieu heeft zelfs niemand ooit van ketamine gehoord. Alleen bij de alternatieven, die vanaf 2003 tot de snel groeiende minimal scene in de upperground behoorden, was er sprake van een voor tsschrijdende horizontale verspreiding

Anestheticatrends

In de *panelstudie* (bijlage 2) bevindt de **lachgas**piek zich op het snijpunt van de 2^e en 3^e cyclus (1993-1997 en 1998-2002), waarna het gebruik in de 3^e en 4^e cyclus (1998-2008) op een lager niveau blijft maar bij aanvang van de 5^e cyclus (vanaf 2009) weer langzaam begint te stijgen. In de meeste netwerken is geen ervaring met lachgas. De lachgaspiek in 1997 en 1998 wordt gekenmerkt door een snelle horizontale en verticale verspreiding. Op het hoogtepunt is lachgas in een meerderheid van de netwerken doorgedrongen. Toch behoort het middel in geen enkel netwerk tot de top drie van populaire drugs. Na 1998 is er weer een snelle krimp en komt het gebruik terug op het niveau van 1995.

Het gebruik van **GHB** stijgt vanaf 1998 in de 3^e cyclus (1998-2002) geleidelijk tot een piek in 2002, waarna het tot 2005 in de 4^e cyclus (2003-2008) daalt en vervolgens weer stijgt en bij aanvang van de 5^e cyclus (vanaf 2009) terug is op het oude piekniveau. GHB is na de eeuwwisseling het populairste narcosemiddel en scoort eind jaren nul net zo hoog als amfetamine. De eerste fase wordt gekenmerkt door een trage verticale en horizontale popularisering. In vergelijking met lachgas verloopt de verspreiding bij GHB trager. Na 2001 nestelt GHB zich in niches van fanatieke clubgangers en manifesteert het middel zich ook in andere netwerken (verticale popularisering). Telkens wanneer GHB in de beginperiode door nieuwe groepen wordt ontdekt (in cycli van circa vijf jaar), gaat dit met (veel) ongelukken gepaard.

De eerste signalen van mogelijk opkomend **ketamine**gebruik dateren van rond 2000; de 3^e cyclus (1998-2002). In de 4^e cyclus (2003-2008) als we het middel systematisch gaan volgen, blijft het gebruik stabiel (smalle verticale en horizontale verspreiding) en scoort het laag, tussen GHB en lachgas. Vanaf 2008 lijkt er sprake van een licht opwaartse trend.

In de *clubsurveys* (bijlage 3) piekt het ooit-gebruik van **lachgas** bij de meting van 1998, wanneer bijna de helft (45%) zegt dit middel wel eens te hebben genomen.¹⁸ Daarna daalt het in 2008 (24%). Het recente gebruik van lachgas zit in 1998 eveneens op een hoogtepunt met bijna een op de drie (31%). In 1998 behoorde bijna één op de tien (8%) tot de huidige gebruikers.

Het ooit-gebruik van **GHB** bij de eerste meting van 1998 bedraagt één op de tien (10%), waarna het gebruik piekt in 2003 (18%) en daarna in 2008 (16%) stabiliseert. Het recente gebruik van GHB is nagenoeg gelijk (10% in 2003 en 9% in 2008) evenals het huidige gebruik (4% in 2003 en 5% in 2008).

Het ooit-gebruik van **ketamine** na de eerste meting van 1998 (4%) stijgt in 2003 (6%) tot één op de tien in 2008 (9%), wat een verdubbeling is ten opzichte van 1998. Het recente gebruik in 2008 bedraagt 4% en het huidige gebruik 2%.

Concluderend laten in de tweede helft van de jaren negentig zowel de panelstudie als de clubsurveys – met uitzondering van ketamine dat in de panelstudie pas sinds 2004 systematisch werd gevolgd – een toename in het gebruik van GHB en lachgas zien. Zowel in de panelstudie als in de clubsurvey piekt het gebruik van lachgas rond 1998 waarna het gebruik fors daalt na de eeuwwisseling. Ook het gebruik van GHB vertoont zowel in de panelstudie als clubsurvey sinds 1998 een stijgende trend naar een piek rond 2002-2003, waarna het gebruik van GHB zich in de clubsurvey in 2003 stabiliseert, maar in de panelstudie midden jaren nul weer begint te stijgen naar een zelfde piekniveau als 2002. Zowel in de panelstudie als in de clubsurvey blijft het ketaminegebruik licht stijgen na het millennium, maar op een lager niveau dan GHB.

Gebruikersperspectief

De populariteit van **lachgas** is slechts van tijdelijke aard geweest en verdwijnt weer net zo snel als die is begonnen. Tijdens de lachgaspiek verspreidt het gebruik zich snel van undergroundfeesten naar het strand, park en smartshop en het reguliere uitgaansleven. Het gebruik van lachgas neemt toe door de toename van grote evenementen en openluchtfestivals, die in dezelfde periode een grote vlucht nemen. Vanwege het sissende gasgeluid en de aanwezigheid van ballonnen is lachgas het enige middel dat zichzelf verraadt op een feest. Lachgas maakte in korte tijd furore omdat het een volstrekt 'nieuw' middel was en vanwege de korte roes als een 'feesttoetje' werd gezien.

De opkomst van **GHB** begon toen de (korte) lachgasepidemie over zijn hoogtepunt was. Het gebruik, dat in de aanloopfase tot omstreeks 2000 een grillig verloop kent vanwege de wisselvallige verkrijgbaarheid, slaat aan bij doorgewinterde stappers, psychonauten en homo's. De popularisering van GHB loopt haast synchroon met de mediaberichtgeving. Ondanks, of wellicht juist dankzij het feit dat GHB als een 'ongelukkigendrug' en 'rapedrug' werd geafficheerd, wakte het middel nieuwsgierigheid bij ervaren stappers. Verhalen waarin GHB werd afgeschilderd als een niet-toxische en lichaamseigen stof die niet leidt tot een kater en waar je seksueel opgewonden van wordt, hebben sterk bijgedragen aan de populariteit. Clubgangers ontdekten al

snel de combinatie met ecstasy. Het relatief grote aantal incidenten met GHB leidt vaak tot tweespalt tussen voor- en tegenstanders in (dezelfde) gebruikerskringen. Ondanks de gestage popularisering heerst er daarom zeker geen hosannastemming zoals destijds bij ecstasy. De persisterende verhalen over gezondheidsincidenten werken trendremmend op de verspreiding. In de loop van de jaren nul merken meer gebruikers dat intensief gebruik van GHB tot tolerantieverhoging kan leiden. Er wordt ook compulsief gebruik bij individuen gezien, die (soms) dagelijks met tussenpozen van enkele uren GHB nemen. Aangezien veel gebruikers het welbehagen en het prettige roesgevoel blijven waarderen, is het niet onaannemelijk dat GHB zich (na een carrière van stimulantia-gebruik) langzaam van een secundair middel tot een primair middel zal ontwikkelen.

Ketamine wordt na een carrière in de jaren zeventig in het buitenlandse therapeutische, psychonautische en clubmilieu halverwege de jaren negentig ook in Amsterdam bekender. De historische band tussen ketamine en muziek betreft vooral alternatieve subculturen waar stappers, dj's en muzikanten de effecten van het middel aanwenden ter intensivering van de uitgaansbeleving. Tot 2002 blijft het gebruik in Amsterdam beperkt tot geïsoleerde scenes (onder andere psychonauten, homo-, tekno- en kraakmilieu). Het 'mild' psychedelische roeseffect wordt uniek bevonden en met geen enkel ander middel vergelijkbaar. De hoge cultfactor van ketamine wordt gevoed door bizarre en hilarische roeseffecten als moeilijk lopen, bewegen en praten. Juist omdat de zogenaamde 'K-hole' potentiële gebruikers afschrikt, voelen anderen zich aangetrokken tot deze 'gevaarlijke' roes. Ketamine is in de loop van de jaren nul doorgedongen tot alternatieve clubniches. Net als bij GHB experimenteren en combineren ketaminegebruikers vaker met andere (exotische) drugs ter neutralisering dan wel intensivering van de psychedelische roes. Hoewel ketamine minder frequent wordt gebruikt, is er in sommige netwerken soms compulsief gebruik. De psychedelische effecten nemen af bij intensief gebruik.

Drugmarktperspectief

De opkomst van narcosemiddelen (lachgas, GHB en ketamine) valt samen met de aanwassende (alternatieve) feestcultuur en een sterk innoverende drugsmarkt halverwege de jaren negentig van de vorige eeuw.

Lachgasverkopers konden in de beginperiode ongestoord met gasflessen op party's staan omdat de politie vanwege het illegale karakter aanvankelijk weinig zicht had op de handel. Toen het groeiend aantal verkooppunten rond 1997 synchroon liep met een groeiend aantal gezondheidsincidenten, greep de politie uiteindelijk in. Feestorganisatoren en lachgastappers werden gesommeerd, op straffe van inbeslagname van de tank en intrekking van de vergunning, het faciliteren van de verkoop te staken. De stringente controles bij de groothandels (leveranciers mochten niet meer leveren aan niet-geregistreerde klanten), op feesten en verkooppunten (onder andere smartwinkels en clubs) werpen snel hun vruchten af.¹⁹

GHB werd bekender door het aanbod in het smartshopcircuit en reclame-uitingen in dansbladen, waar het als een legaal alternatief voor ecstasy ('vloeibare ecstasy') werd gepromoot. Roeszoekers met grote interesse voor nieuwe middelen waren er snel bij toen GHB op de drugsmarkt kwam. Naar aanleiding van enkele gezondheidsincidenten met GHB worden de smartshops door de overheid gemaand de verkoop direct te staken. Het middel raakt uit beeld, maar begint rond de eeuwwisseling, mede door het aanbod van doe-het-zelf kits op internet, weer sterk te groeien. Na de piek in 2002 is er tot 2005 sprake van een 'GHB-droogte' toen het moeilijker was om GBL en/of GHB te bemachtigen. De dalende populariteit van GHB loopt parallel met een toenemende schaarste op de drugsmarkt. De moeilijke verkrijgbaarheid van GHB leidt tot prijsverhogingen. Internetleveranciers meldden dat de politie achter de schermen GBL actiever is gaan op sporen. Vanaf halverwege de jaren nul begint de markt weer te groeien. Terwijl de literprijs halveert (naar 60-90 euro) blijft de zuiverheid stabiel. GHB wordt vaak thuis gemaakt en in vriendenkringen - op vaak niet-commerciële grondslag - verspreid.

Ketamine is in eerste instantie bekender geworden nadat reizigers vloeibare ketamine uit Azië en India tot snuifklare poeder hadden ingedampt en doorverkochten binnen de undergroundscene. In de loop van de jaren nul breekt het middel door toedoen van innoverende dealers ook door naar andere uitgaanskringen. Dankzij de toenemende verkrijgbaarheid halveert de prijs tot 25-30 euro per gram. Uit de testresultaten blijkt dat er in ketaminepoeders en -kristallen weinig tot geen versnijdingsmiddelen aanwezig zijn. De constant hoge kwaliteit doet vermoeden dat er nieuwe producenten op de markt actief zijn.

Uitgaansperspectief

Anesthetica maakten aanvankelijk alleen in het undergroundmilieu en/of op privésettings opgang, maar in de loop van de jaren nul worden vooral ketamine en GHB steeds vaker ook in het uitgaansleven (upperground) gesignaleerd.

Omdat **lachgas**ballonnen een extra feestelijk tintje geven, waren feestgangers en organisatoren aanvankelijk positief. Maar toen de feestfeer steeds vaker werd overschaduwd door incidenten met lachgas, waren organisatoren en clubuitbaters niet rouwig om de stringentere controle en naleving van de regels. Ook feestgangers ergeren zich aan het buitensporige gedrag en gebruik op feesten. Na het uitbannen van de verkoop speelt lachgas na de eeuwwisseling geen rol van betekenis meer in het uitgaansleven, uitgezonderd ad-hoc-feesten en undergroundfeesten. Gezien de huidige regelgeving en nieuwe bepalingen in vergunningen over drugshandel en -gebruik, valt het te betwijfelen of lachgas als voorheen nog op een dergelijke grote schaal zal worden aangeboden.

GHB is het nieuwe zorgenkind. De komst van GHB leidt bij vlagen tot opschudding in het uitgaansleven. Er circuleren meer verhalen over vrouwen die menen te zijn aangerand of verkracht na ongemerkt GHB in hun glas te hebben gekregen. Portiers en overig clubpersoneel treffen vaker lege buisjes aan op de vloer en worden in de loop van de jaren nul (weer) vaker geconfronteerd met (ernstige) bedwelmingen. Aangezien de meeste clubs verschillende publieksgroepen bedienen, kan het GHB-probleem zich op diverse locaties voordoen. (F)out gaan wordt echter steeds minder getolereerd, en kan onder meer leiden

tot een clubverbod voor onbepaalde tijd. Ook op privéfeesten worden soms GHB-gebruikers geweigerd. Hoewel portiers strenger toezien op GHB-gebruik en -bezit, weten bezoekers toch GHB naar binnen te smokkelen. Het strengere optreden jegens bezit en gebruik heeft mogelijk een ontmoedigende rol gespeeld in het clubcircuit (hoofdstuk 12). Door de aanhoudende incidenten laten feestorganisatoren zich steeds vaker kritisch uit over GHB in hun (internet) communicatie met hun achterban.

Ook **ketamine**, dat langer dan GHB onder de radar is gebleven, wordt na de doorbraak van minimal sinds halverwege de jaren nul wat vaker in het uitgaansleven gezien. Deze ontwikkeling loopt parallel met een ruimer aanbod, dalende prijzen en een sexy cultimago. Vooral ervaren roeszoekers en chemische trendsetters onderscheiden zich op de clubvloer - in tegenstelling tot 'makkelijke' stimulantia - met dit psychedische curiosum. De 'vaagheid' van gebruikers onder invloed van ketamine wordt in sommige scènes niet direct als negatief geïnterpreteerd. Ondanks het (licht toenemende) gebruik in het club- en partycircuit wordt ketamine vooral op afterfeesten gebruikt, waarbij opvalt dat ketamine tot beduidend minder incidenten leidt dan GHB.

NOTEN

Anesthetica: tussen euforie en narcose

- 1 In het handboek van Kersemakers et al. (2008) Drugs en alcohol, gebruik misbruik en verslaving, dat de lijn van het klassieke werk van Van Epen (1983) voortzet, wordt inmiddels wel aandacht besteed aan GHB, lachgas en ketamine.
- 2 Zowel de porseleinmaker Wedgwood als de dichter Samuel Coleridge en de uitvinder James Watt waren enthousiaste gebruikers. 'Lachgassnuiffeesten', waarop zowel lachgas als andere vluchtige stoffen werden toegediend, waren in 1884 populair (Davenport-Hines, 2001).
- 3 Dankzij zijn lijvige studie over lachgas kreeg Davy een nieuwe betrekking aangeboden op het Royal Institute in Londen dat zich vooral inzette voor de verbetering van levensomstandigheden van de arme bevolking.
- 4 Direct inhaleren via het ventiel van de cilinder is riskant omdat het koude gas de longen acuut kan doen bevriezen.
- 5 De uitvinder Laborit schreef al eerste over de zinnenprikkelende eigenschappen van GHB. Ook later zijn er in de literatuur verwijzingen naar erotiserende eigenschappen als ontremming, verhoogd gevoel van aanraking, stimulering van de mannelijke erectie en een verhoogde intensiteit van het orgasme. In de populair-wetenschappelijke studie van Morgenthaler & Joy (1995) wordt GHB als een krachtig afrodisiacum omschreven.
- 6 GHB wordt na een reeks ongelukken met grote spoed opgenomen op de lijst van verboden middelen. GHB is sinds 7 mei 1996 direct onder de Wet Niet-geregistreerde Geneesmiddelen geplaatst, mede naar aanleiding van een incident op Koninginnedag 1996 in Rotterdam waarbij zes feestgangers onwel zijn geworden na het gebruik van GHB afkomstig uit een smartwinkel. GHB is per 26 juli 2002 opgenomen in de Opiumwet (lijst 2).
- 7 De gemeente Zaanstad was in de zomer van 1998 korte tijd het epicentrum van GHB-gebruik. Vooral de Zaanse club Lexion kwam enkele keren in het nieuws na incidenten met discogangers die teveel GHB, ook wel de 'olifantendrug' volgens de media, hadden gedoseerd. Volgens de clubuitbater waren er soms tientallen bezoekers die geheel of half buiten bewustzijn op de dansvloer of bij de bar out gingen en in een haastig geïmproviseerde ziekenboeg werden verzorgd (Korf et al., 2002b).
- 8 Gebruikers geloven dat de opname van GHB beter verloopt door het eerst onder de tong te bewaren.
- 9 Ondanks de gevoelige doseringshoeveelheid komt het toch geregeld voor dat er een onbekend aantal slokjes direct vanuit een flacon of fles wordt genomen. Omdat de geconsumeerde hoeveelheid niet bekend is neemt de kans op overdosering aanzienlijk toe.
- 10 Omdat GHB in de beginperiode ook in het smartcircuit circuleerde was er aanvankelijk ook bij psychonauten enige belangstelling. Maar over een langere periode speelt het middel slechts een geringe rol in het psychonautische milieu.
- 11 Educare uit Groningen houdt sinds 1996 een registratiesysteem bij van de EHBO-contacten op grote dansfeesten. Hierdoor worden dansgerelateerde gezondheidsverstoringen over een langere periode gemonitord.
- 12 Dit beeld komt overeen met het aantal behandelingen na het gebruik van GHB op de spoedeisende hulpafdelingen (SEH) van Nederlandse ziekenhuizen dat in de periode (2003-2008) significant is toegenomen en is verviervoudigd tot bijna 1.000 slachtoffers in 2008 (Stolte, 2009).
- 13 De chemische structuur van ketamine is nauw verwant aan die van PCP ('angel dust'), dat veel toxischer is (Jansen, 2001).
- 14 The Shamen gebruiken ketamine op hun tournee, net als de leden van het ambient project Higher Intelligence Agency en dj Danny Tenaglia. Het technoduo The Chemical Brothers bracht in 1997 het album 'Dig your own hole' uit met daarop de track 'Lost in the K hole'. In een open ongecontroleerde studie onder medisch personeel blijkt dat de muziekbeleving onder invloed van ketamine aanzienlijk wordt geïntensiveerd en kan leiden tot synesthesie (Hansen et al., 1988).
- 15 Uit een ethnografische studie bij PCP-gebruikers in de Verenigde Staten blijkt dat gebruikers mogelijke 'bad trips' willen voorkomen door controle te houden over de dosering en de omgeving (Feldman, 1980).
- 16 Teknofeesten - niet te verwarren met technofeesten - zijn (illegale) bijeenkomsten van overwegend maatschappijkritische bezoekers met vaak hechte banden in het kraak- en actiemilieu. Teknomuziek heeft zijn wortels in de (industriële) Britse illegale raves die in de jaren negentig op het Engelse platteland werden georganiseerd.
- 17 Geschat wordt dat een doorsnee gebruiker ongeveer vijftig lijntjes à 20 mg uit een gram haalt. Slechts enkelen, waaronder psychonauten, hebben (ook) ervaring met intramusculair spuiten van ketamine. Orale toediening komt betrekkelijk weinig voor.
- 18 Omdat in de clubsurvey van 1995 niet naar narcosemiddelen werd gevraagd, kunnen geen ontwikkelingen ten opzichte van voorgaande jaren worden weergegeven.
- 19 Het is strafrechtelijk bijna onmogelijk om lachgas te verbieden vanwege het grote aantal industriële toepassingen in de voedingsmiddelenindustrie. Omdat horecawinkels en -groothandels lachgaspatronen verkopen - ondermeer ter bereiding van slagroom - is misbruik voor lachgasfeestjes niet helemaal te voorkomen.

12 Regels en roes in het uitgaansleven

De roesbehoefte van de 'genotzuchtigen' staat vaak op gespannen voet met de heersende moraal van de 'genotschuwen'. Het rock-'n-roll virus – deels door amfetamine gevoed – gold ooit als revolutionaire katalysator voor het loslaten van verplichte figuren en sociale omgangsvormen binnen de danscultuur. Net als de 'seksuele wildheid' die jazz, jive en joints destijds in Amsterdamse dansgelegenheden teweegbracht, joeg rock-'n-roll het gezag de stuipen op het lijf. Tussen het 'rock around the clock' van de rockers en het 'go with the flow' van house ligt een periode van bijna veertig jaar. De magie van (nieuwe) ritmes is van alle tijden en de fascinatie voor deze toverkracht zal ongetwijfeld ook in de toekomst door nieuwe generaties worden gecultiveerd. "Alle bijzondere, nieuwe muziek groeit nog altijd tegen de verdrukking in. En dat is misschien maar goed ook. Dingen doen die verboden zijn, regels en wetten overtreden, tegendraads zijn: er is weinig waar een nieuwe generatie meer plezier aan beleeft" (Van Veen, 1994:9). Urenlang dansen op house kan zelfs leiden tot trance-ervaringen en tijdelijk zelfverlies ('extase') waarbij het individu wordt losgezongen van zijn persoonlijke begrenzing en spiritueel één wordt met zijn fysieke omgeving. Het aloude idee dat de danscultuur beheersing behoeft, gold zeker niet in het minst voor de nieuwe jongerencultuur die massaal werd bevangen door een mix van house en ecstasy (hoofdstuk 5). Vooral in de beginfase waren spontane en illegale feesten schering en inslag. Onder de thans geldende regelgeving zouden veel van deze feesten verboden worden. Elementaire watervoorzieningen

ontbraken, de elektriciteit lag er soms wel erg bloot bij en de brandweer was vaak niet op de hoogte gesteld. Sommige raves gingen gepaard met excessief drugsgebruik en zichtbare handel. Van klimaatbeheersing en chill out ruimtes had nog niemand gehoord. Nooduitgangen ontbraken, evenals professionele eersthulpteams. Wie last van 'feestkoorts' had, moest maar even afkoelen in de frisse buitenlucht. Als gevolg van het steeds massalere karakter én de explosieve mix van ritme en roes, lieten de eerste ongelukken dan ook niet lang op zich wachten. Nieuwe regelgeving was dus geboden om de 'feestwildheid' te beteugelen. De – door de gemeente Amsterdam bijna integraal overgenomen – nota Stadhuis en house (1995) bood een eerste (landelijk) kader om de veiligheid en volksgezondheid beter te kunnen waarborgen. In de context van het 'nieuwe' Amsterdamse uitgaansleven (hoofdstuk 6) hebben we de dynamiek tussen de drugsmarkten (hoofdstuk 7) en gebruikersmarkten (hoofdstukken 8-10) geschetst en daarbinnen enkele leidende factoren geduid die de afgelopen 15 jaar invloed hebben gehad op de golfbewegingen van drugsgebruik. In dit hoofdstuk staat het spanningsveld tussen het 'losbandige' uitgaansleven en de regelgeving en handhaving centraal. We gaan op zoek naar het antwoord op het tweede deel van onze probleemstelling: in hoeverre en op welke wijze heeft het (strafrechtelijk) drugsbeleid invloed gehad op de drugsmarkt van het Amsterdamse uitgaansleven? Meer in het bijzonder richten we ons op de vraag of zero-tolerance hier tot de gewenste reductie van drugsgebruik heeft geleid.

Het uitgaansleven: productie, **consumptie** en **regulatie**

Wetenschappers hebben in uiteenlopende toonaarden geschreven over de transformatie van het stadsdomein tot een '(p)leisure city' (Hannigan, 1998) met een bruisende nachteconomie van 'urban play-scapes' (Chatterton & Hollands, 2002, 2003; Hollands, 2002). Daarbij is binnen het domein van de uitgaansindustrie, en in het bijzonder als het gaat om clubculturen, overal in Europa sprake van overeenkomstige ontwikkelingen. "There is a dynamic in our society that promotes the idea of style of entertainment closely aligned to that of consumption in general into which drug use has been incorporated" (Calafat et al., 2004:18).

Bij vlagen schoksgewijs, maar gestaag, voltrok zich als gevolg van het vervagen van een heersende, gedisciplineerde en burgerlijke levenswijze een proces van sociale en culturele veranderingen (Müller, 2002). De cultuurfilosoof Van den Brink typeert deze ontwikkeling als een historisch proces waarin het sacrale achtereenvolgens transformeerde tot het sociale en vanaf de laat-20^e eeuw tot het vitale (in: Lampert & Spangenberg, 2009; vgl. Boutellier, 2005, 2006). Tegelijkertijd werd echter de 'euforische stad', als verzinnenbeelding van de economische renaissance in de jaren negentig, vanuit het perspectief van openbare orde en veiligheid ook steeds meer als riskant en soms zelfs bedreigend ervaren, omdat het in uitgaansgebieden een permanente gelegenheidsstructuur creëerde voor overlast en geweld. Veiligheidsindexen wijzen uit dat uitgaan en geweld vaak hand in hand gaan (Bervoets et al., 2008). Daarnaast wijzen criminologen en sociologen erop dat marginale groepen van deelname op (hoogdrempelige) locaties van vermaak (permanent) dreigen te worden uitgesloten (Chatterton & Hollands 2002; Hayworth, 2004; Young, 2007).

Het complexe politieke vraagstuk van openbare orde en veiligheid is door de continue massadruk op de Amsterdamse binnenstad alleen maar pregnanter geworden. Hoe kan de feesthorde het meest effectief worden bedwongen en hoe kan de toestroom van duizenden bezoekers in het weekend op het Rembrandtplein en Leidseplein of

die van honderdduizenden Koninginnedagvierders het best worden gemanaged? Bezwerende politieke termen als 'crowd control' en 'crowd management' klinken dan ook steeds vaker (Schaap, 2009). "De openbare ruimte wordt in toenemende mate een strijdperk van bezetting en ontzetting, van antisociaal gedrag en de strijd daartegen" (Boutellier, 2010).

Tegen deze achtergrond moeten we bij het beantwoorden van de vraag naar de invloed van drugsbeleid eerst proberen te doorgronden hoe het uitgaansleven functioneert. Hoe verhoudt de beleidsvisie van het Amsterdamse gemeentebestuur zich tot de uitgaanspraktijk? Het spanningsveld tussen de (wilde) sociaal-culturele praktijken in de nachteconomie versus de beheersing door regulering en regelgeving, wordt volgens Chatterton & Hollands (2002) door drie belangrijke factoren bepaald: productie, consumptie en regulatie. *Productie* heeft betrekking op feestorganisaties, clubuitbaters en ook investeerders, boekingskantoren, et cetera die mondiale én lokaal geïnspireerde concepten op (nieuwe) feestsettings initiëren. De *consumptie* van het culturele aanbod omvat alle stapculturen die zich tot in alle uithoeken van de stad manifesteren. Met *regulatie* worden vergunningen, handhaving en controle op de naleving daarvan bedoeld. Deze drie factoren reflecteren en structureren een dynamisch sociaal, cultureel, juridisch en economisch spanningsveld van verschillende én overeenkomstige belangen tussen consumenten en producenten enerzijds, en de regelgeving en handhaving van de openbare orde en veiligheid anderzijds.

Het uitgaansleven is niet statisch en naar binnen gericht, maar moet door zijn dynamiek van media, muziek en fluïde groepen worden opgevat als een 'translokaal veld' waarbinnen subculturen zich voortdurend op verschillende locaties hergroeperen (Bennett, 2000; Kruse, 1993; Slobin, 1993). In het onderzoek *Nieuwe vrije tijd* (2007), dat de gemeente Amsterdam heeft laten uitvoeren naar potentiële nieuwe markten binnen de vrijetijdsindustrie en het toerisme, worden de dynamiek, creativiteit en innovatiekracht van de stad in uiteenlopende toonaarden geroemd. Geconstateerd wordt dat de Amsterdamse club- en dance-scene een voorhoedeformatie bekleedt in Nederland. In de breedste zin (uitgaan, muziek en dansen) draagt de uitgaanscultuur sterk bij aan de identiteit van de stad als een interessante bestemming voor jongvolwassenen van 18-35 jaar met als kenmerken een hoge koopkracht, een

grote mobiliteit en een groot trendsetend potentieel. De rapportage onderstreept het belang van goede accommodaties en grootschalige internationale events, en breekt ook een lans voor het avontuurlijke segment van de uitgaanssector dat zich tegen de mainstream in als 'undergroundscene' profileert. Dit segment van onafhankelijk experimentalisme wordt, net als in de alternatieve *Nachtnota* (2003), als een noodzakelijke 'creatieve humuslaag' gezien. In haar *Dance Events* notitie (2008) onderkent de gemeente de economische voordelen van een zinderende nachteconomie, maar acht het tegelijkertijd noodzakelijk om het uitgaansleven door middel van regelgeving, vergunningen en (soms robuuste) handhaving na constatering van harddruggebruik in toom te houden. Over de controle van de Amsterdamse nachteconomie concluderen Calster et al. (2008:112) dat die slechts ten dele lijkt te lukken: "The night can never be owned by one single party. Many problems of crime and disorder are directly related to mainstream 'routine activities'. Laws, regulations, professionals and partnerships can only control urban nightlife to a limited extent."

De nachteconomie als semi-autonoom sociaal veld

In tal van historische beelden en voorstellingen wordt de nacht dualistisch voorgesteld: enerzijds staat de nacht symbool voor vrijheid, spanning, erotiek en amusement, anderzijds roept ze beelden op van gevaar, misdaad en eenzaamheid (Wevers, 2003). Daarnaast appelleert de tegenstelling tussen dag en nacht aan de premisse als zouden er voor de nacht andere regels gelden dan voor de dag (Alvarez, 1995). Om de complexiteit van het uitgaansleven beter te kunnen duiden, kan volgens Moore (1973) de nachteconomie worden beschouwd als een 'semi-autonoom sociaal veld', waartoe ook bedrijfstakken als de seksindustrie en de coffeeshopbranche kunnen worden gerekend (Nelen, 2009). Het perspectief van Moore is interessant omdat het een verband legt tussen enerzijds de interne werking van het semi-autonoom sociaal veld en anderzijds de interacties van groepen en belanghebbenden én de locaties of zones waar een wisselwerking

met de omringende maatschappij plaatsvindt. Ontwikkelingen binnen de uitgaanssector kunnen in de alledaagse context worden gezien als processen van concurrentiestrijd en door de overheid afgedwongen samenwerking, die het handelen betekenis geven en reguleren.

Moore (1973:743) betoogt dat "The law (in the sense of state enforceable law) is only one of a number of factors that affect the decisions people make, the actions they take and the relationships they have". Een semi-autonoom sociaal veld beschikt volgens Moore over een zelfstandig reguleringsvermogen, waarbij ongeschreven maar wel afdwingbare regels de interne verhoudingen bepalen en ordening scheppen zonder directe inmenging van externe regelgeving. Door de rituele wijze waarop de ecstasyroes ervaren én gedeeld werd, golden house én ecstasy zeker in de beginperiode als subculturele bindmiddelen. Het nieuwe collectieve genot van de 'rave' week wezenlijk af van de toenmalige sociale codes, uitgaansmores én regelgeving. Daarnaast hebben de participanten binnen het sociale veld (onder andere portiers, bedrijfsleiding, uitgaanders) de neiging zich te verzetten tegen dreigende inbreuken op de bestaande autonomie - hetzij door interne actoren (binnen het sociale veld) met andere rituelen en gedragingen, hetzij door externe politionele en juridische actoren. Om de eigen mores (onder andere spelregels, sancties, normen) te beschermen worden tijdelijk strategische samenwerkingsverbanden aangegaan met andere actoren (Shields, 1991; Vanovermeire, 2004). We lichten dit met enkele voorbeelden kort toe.

Het eerste voorbeeld betreft een moreel-esthetische kritiek op de gemeente Amsterdam naar aanleiding van de weigering een vergunning te verlenen aan een nieuw te openen glossy club op het Leidseplein, waarvan controlerende ambtenaren vermoedden dat er in de nabije toekomst ook paalgedanst zou worden. In een open brief met de aanhef 'Staphorst aan de Amstel' (2003) bekritiseert feestorganisator Eelko Anceaux van club Chemistry de regel- en bedilzucht van de gemeente. Een 'paaloproer' hing in de lucht toen andere clubs uit solidariteit aankondigden een Amsterdamse paaldansdag te zullen organiseren. Het tweede voorbeeld is het spontane initiatief van het comité Ail Amsterdam in de zomer van 2009, dat zich richtte tegen een te ver doorgevoerde regelgeving van het Amsterdamse college van B&W. De oproep leidde tot een kettingreactie, met als gevolg dat

twee dagen later ruim 8.000 Amsterdammers op de Noordermarkt hun ongenoegen uitten over de regeldrift in de horeca. Het verbod om staand op terrassen te drinken vormde de welbekende druppel. En wat is er dan effectiever om zonder vergunning met duizenden medestanders collectief alcohol te nuttigen onder het genot van muziek, nota bene verzorgd door de voormalige nachtburgemeester en dj Joost van Bellen. Een derde voorbeeld tenslotte illustreert hoe men in de eigen 'parochie' drugsgerelateerde gezondheidsrisico's op ludieke wijze onder de aandacht brengt. Begin januari 2010 kregen bezoekers van de gay cruise club Church de schrik van hun leven toen ze per mail vernamen dat hun geliefde huistravestiet Susie Schlampie aan een overdosis GHB zou zijn gestorven. Middels een rouwadvertentie in Het Parool werden vrienden en vriendinnen uitgenodigd voor een rouwplechtigheid in de club. Bij aankomst bleek Schlampie springlevend in de kist te liggen en kwam uit dat het hele drama als een waarschuwing voor het vele GHB-gebruik was geënceneerd door Jennifer Hopelezz, kandidaat voor het nieuwe nachtburgemeesterschap.

De grenzen van het gedogen

Nieuwe lokale politieke ontwikkelingen kunnen net als de grensoverschrijdende drugs- en gebruikersmarkt niet los worden gezien van bredere landelijke én mondiale sociaal-maatschappelijke en economische tendensen. Direct na het aantreden van de regering Balkenende I in 2001 begon er een andere wind door Nederland te waaien. In de context van het uitgaansleven was het gevolg dat de al langere tijd gehekelde gedoogcultuur binnen kort tijdsbestek werd ingeruild voor een stringenter 'crime control' beleid. Hetzelfde gold voor de interpretatie van het Nederlandse drugsbeleid, dat na de 'extatische' jaren negentig de facto weer normatiever werd.¹ De sporen van deze ontwikkeling werken ook door in de semi-autonome sociale velden (Nelen, 2008). Terwijl de overheid de vrijheid van het individu in de keuze van zijn levensstijl erkent en vindt dat deze daar in eerste instantie ook zelf verantwoordelijkheid voor draagt, wil ze tegelijk met maatregelen actief het gezondheidsondermijnende gedrag van

burgers beïnvloeden. Ondertussen werd een brede maatschappelijke discussie over normen en waarden aangezwengeld waarbij ook de losbandige vrijetijdsbeleving van de jaren negentig de maat werd genomen en in het politieke discours in cultuurpessimistische termen werd geduid als narcistisch, hedonistisch, materialistisch, verloederd en onbeschaafd (Boutellier, 2002, 2009). Hieronder kan ook de drugsgebruikende jongerencultuur worden geschaard. Deze nieuwe vormen van 'consumptieve criminaliteit' - de 'genadevolle toestand van onverantwoordelijkheid' van Boutellier (2009) - moesten, zo was de redenering, krachtig worden beteugeld. De landelijke overheid toonde zich na de eeuwwisseling dan ook buitengewoon actief in de normatieve aanpak van 'wilde fenomenen' (Van Oenen, 2002). Zowel centrale als lokale overheden stelden steeds vaker paal en perk aan de 'verloedering' van het jarenlang gedoogde grootschalig drugsgebruik op dance-events.

Hoewel de uitgangspunten van het tweesporenbeleid - volksgezondheidsbeleid ten aanzien van drugsgebruikers en een repressieve aanpak van drugshandel - in hoofdlijnen werden gehandhaafd, constateren onderzoekers ook dat de marges steeds kleiner werden. Ofschoon de Tweede Kamer al in de drugsnota van 1995 de wens uitsprak dat de gedooggrenzen scherper moesten worden gedefinieerd, zijn de contouren daarvan, ook op lokaal niveau, pas in de loop van de jaren nul goed zichtbaar. Nieuwe ontwikkelingen doen zich vooral voor in de aanscherping van regelgeving, het ongedaan maken van gedoogpraktijken en een beleidsverharding jegens gebruikersgroepen, bij wie voorheen een 'tolerante' opstelling de voorkeur had (Van der Stel, 2006). In het overheidsbeleid verschoof de focus in het drugsbeleid van alleen volksgezondheidsproblemen steeds meer naar 'overlastbestrijding', waarbij de georganiseerde criminaliteit overigens - zoals geformuleerd in de drugsnota van 1995 - hoog op de agenda bleef staan (Blom, 2006).

Deze ideologische omslag deed zich ook voor in Amsterdam, dat feitelijk al in de jaren tachtig worstelde met de "bijna grenzeloze tolerantie ten aanzien van drugsgebruikers" (Uitzinger, 1992:14). Naast de drugsproblemen op de Zeedijk en in de Bijlmer hadden de burgemeesters Polak (1977-1983) en Van Thijn (1983-1994) hun handen ook vol aan de openbare orde ontwrichtende 'autonome' kraakbeweging en

DRUGS UIT HET STRAFRECHT

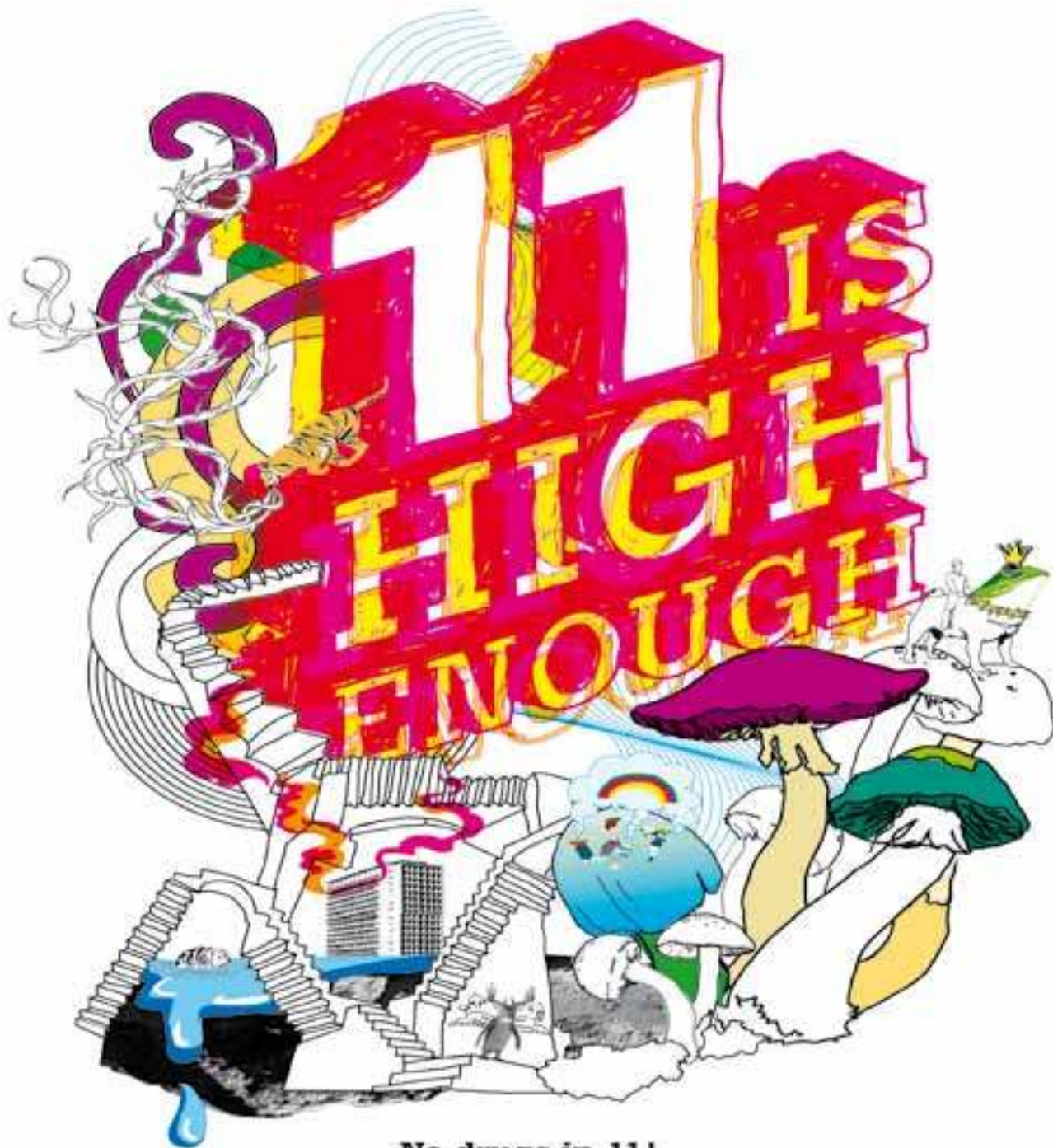
CONCEPT • ARTWORK & DESIGN BY M-DSGN www.mesadesign.com

4 JUNI 2005 AMSTERDAM
LEGALIZE! MANIFESTATIE

13:00 STREET RAVE
START AT: 06-222 69 740

www.legalize.net

17:00 FESTIVAL
KOP JAVA EILAND ENTREE € 5,-

No drugs in 11!

de 'vrije jongens' en prostitutiepenoze op de Wallen. Bovendien leed de stad onder een langdurige economische malaise. De marges waren smal. Toen het Amsterdam sociaal-economisch weer voor de wind begon te gaan, zijn de daaropvolgende burgemeesters Patijn (1994-2001) en Cohen (2001-2010) zich in hun beleid meer gaan toeleggen op de problematiek rond de seksindustrie, straatprostitutie, gokken, terrassenoverlast, et cetera. Waar van Thijns eerste prioriteit lag in 'het overeind houden van het huis', konden zijn opvolgers volgens Soetenhorst (2008) zich meer bezighouden met de inrichting. De tijden dat krakers, junkies en dealers geen strobreed in de weg gelegd werd waren voorbij. En hoewel burgemeester Schelto Patijn zich bij wijze van grap soms aan buitenlandse bezoekers voorstelde met de ondeugende welkomstgroet: 'Welcome in Amsterdam. I'm the mayor of a twin city: Sodom and Gomorra', probeerde hij de stad wel degelijk ook op orde te krijgen. Want 'waarom, zou deze stad zich niet aan de regels kunnen houden?', vroeg hij zich in 1996 af in *Het Parool* (Soetenhorst, 2008).

Tijdens Patijns bestuursperiode werd in politiekringen de term zero-tolerance in relatie tot drugs voor het eerst in de mond genomen (Korf et al., 1998, 2003b). In eerste instantie betrof het vooral de aanpak van illegale housefeesten in perifere stadsgebieden. Al snel werd het begrip zero-tolerance ook op andere terreinen toegepast, van het bestraffen van fietsen door rood licht tot en met het te vroeg buitenzetten van de vuilnis. In de periode Patijn werden de coffeeshopbranche en de 'losbandige' Koninginnedag gereguleerd, en bordeelhouders en horeca aan nieuwe regels onderworpen. Het onder Patijns opvolger Cohen gevoerde beleid ligt in het verlengde van de toen ingeslagen bestuurlijke weg. Maar waar Patijn nog wel eens te kennen gaf niet alles te hoeven weten wat in zijn stad gebeurde, lijken de na hem gekomen bestuurders er meer op gebrand om precies te weten wat er 'achter het gordijn' gebeurt.

Naar een nieuwe veiligheidsdoctrine?

Volgens Boomkens (2009) maakte Amsterdam na de overgang van een industriële stedelijke economie naar een diensteneconomie in de loop van de jaren tachtig, een nieuwe transformatie door in de jaren negentig. Deze omslag ging gepaard met een actieve politiek van 'city marketing' en 'city branding' ter promotie van de 'global city' én een sterke nadruk op openbare veiligheid en controle. Na de 'Fortuyn revolutie' in 2001 richtte het veiligheidsbeleid zich vooral op het beheersen van etnisch-sociale spanningen in de armere volkswijken én op meer controle en regulering van het 'chaotische' stadscentrum in het streven naar meer 'urban image building' (Talbot, 2004; Zukin, 1995). In hun streven naar 'clean cities' en de daarmee samenhangende wens tot schoonheid en bestrijding van visuele overlast, tuigen wetgevende, wetshandhavende en morele autoriteiten volgens de criminologen Ferrell & Sanders (1995) allerlei controles op. Volgens de socioloog Schinkel (2009) vloeit het nastreven van 'veiligheid' daarbij zonder problemen over in de bestrijding van 'vuiligheid'. Het is daarom niet verbazingwekkend dat gemeente en politie in de loop van de jaren nul ook het 'bandeloze' uitgaansleven en de 'grootschalige ecstasy-feesten' weer in het vizier krijgen. De evolutie van de politie naar een uitdijende hoeveelheid functies en functionarissen, ziet Schinkel als een onderdeel van een bredere ontwikkeling van politiek naar politie. Ruimer opgevat definieert hij 'politie' als een "geheel van praktijken en principes dat als object het ruimtelijk management van populaties heeft" (Schinkel, 2009:20).

Een ander spoor dat meer licht werpt op de veiligheidsdoctrine, begint aan het einde van de jaren negentig, als het Amsterdamse uitgaansleven een 'fun du siècle' meemaakt met drugsgebruik als nooit tevoren. Insiders zagen de dood van Peter Giele en de fatale brand in de RoXY in 1999 als een symbolisch definitief einde van de 'verloren generatie' en van een tijdperk 'toen alles nog mocht'. Mede als gevolg van andere rampzalige incidenten elders in het land en het expanderende uitgaansleven kwam de veiligheid bovenaan de bestuurlijke agenda te staan.² De brand tijdens een illegaal Amsterdams housefeest in 2004, met een dode feestganger als gevolg, was voor de Amsterdamse

autoriteiten een bevestiging dat men niet voorzichtig genoeg kon zijn. De incidenten in Volendam en Enschede leidden ook tot repercussies in Amsterdam, waar de brandweer meer invloed en zeggenschap kreeg. De veiligheidsregels in de uitgaanssector werden aangescherpt en dienden voortaan strikter nageleefd te worden (Nachtnota, 2003). Clubs en feestorganisatoren kregen na constatering van te nauwe in- en uitgangen in bedrijfspercelen van de brandweer het dwingende advies om aan het bezoekersaantal limieten te stellen. Sommige clubs zagen zich gedwongen ingrijpende verbouwingen door te voeren. Ook de veiligheid op en rond evenementen kreeg na de dramatische gebeurtenissen op Dance Valley een hogere prioriteit bij overheden en organisatoren. Volgens Schaap et al. (2009) leidde dit tot meer professionalisering, doordat er op voorhand al meer aandacht besteed werd aan risicobeperkende maatregelen en adequate calamiteitenscenario's. In reactie op de twee 'ecstasydoden' een jaar eerder was het gezondheidsbeleid lokaal al aangescherpt, waarbij de Amsterdamse GGD een grotere verantwoordelijkheid kreeg toebedeeld en actief bij de vergunningsaanvragen voor dance-events betrokken werd (GGD, 2002).

Tegen deze achtergrond zien onderzoekers een verschuiving naar een proactieve aanpak van veiligheid die uit twee verschillende benaderingswijzen van de veiligheidsproblematiek voortspuit: preventie- én verzorgingsmaatregelen. De laatste is vergeleken met de eerste veel minder afgestemd op de mate van bedreiging. Was preventie nog gebaseerd op een objectieve inschatting van de risico's, in de huidige veiligheidsdoctrine worden "in een hang naar zekerheid, [...] steeds meer verzorgingsmaatregelen genomen die tot doel hebben een maximale veiligheid te bereiken zonder dat er een concrete aanwijzing is of onomstotelijk vaststaat dat het gevreesde risico zich ooit zal voltrekken" (Schuilenburg, 2009:62). De kritiek luidt dat de politie door het treffen van verzorgingsmaatregelen de mogelijkheid negeert dat deze juist tot nieuwe onvoorziene risico's kunnen leiden (Borgers, 2007). Volgens Boutellier (2010) is het uitbundig leven binnen een strakke orde van hekken, huisregels en beveiligingsbedrijven een voldongen feit. Hij waarschuwt echter dat de reguleringsdrift met zijn verbodsborden en zero-tolerance ook contraproductief kan werken.

Binnen deze veiligheidsdoctrine werden niet alleen de zorgtaken van brandweer en GGD aanzienlijk uitgebreid, maar nam bij politie en justitie ook de wens toe om door middel van strafrechtelijk optreden meer grip te krijgen op 'grootschalig' drugsgebruik en -handel in het reguliere uitgaansleven. Eerder (eind jaren negentig) had de politie zich al met een beroep op het explosieve drugsgebruik in het uitgaansleven eenzijdig uit verschillende overlegorganen met dance- en gezondheidsorganisaties teruggetrokken. De scherpere profilering van de politie vond plaats in een periode waarin op initiatief van justitie nieuwe landelijke regels werden ingevoerd ter professionalisering van de portiersbranche (Calster et al., 2008; Ten Voorde & Van Gemert, 2008). Als gevolg van de in 1999 ingevoerde nieuwe Wet op de Particuliere Beveiligingsorganisaties en Recherchebureaus, moesten ook de 'vrije jongens' voortaan in dienst zijn van een horeca- of beveiligingsbedrijf. Alle bovenstaande veiligheidsbevorderende, gezondheidskundige en bestuurlijke maatregelen hadden onder andere als doel het bedwingen van de 'feestwildheid' - zo nodig met strafrechtelijk optreden.

Portiers, drugs en handel in het clubcircuit

Naar aanleiding van de wildgroei van (illegale) housefeesten vond er rond 1992 regelmatig overleg plaats tussen organisatoren van dance-events, beveiligingsbedrijven, GGD, politie, Stichting Adviesbureau Drugs en de Jellinek. Alle partijen waren het erover eens dat het zaak was de florerende en snel uitdijende feestecconomie met behulp van nieuwe regelgeving in goede banen te leiden. Hoofddoel daarbij was het garanderen van veilige feesten en 'gecontroleerd' drugsgebruik. Het accent van de politie lag op ondersteuning en advisering van het beveiligingspersoneel, het voordeurbeleid en het tegengaan van openlijk dealen op de dansvloer. In de door VWS geïnitieerde nota *Stadhuis en house* (1995) werd naar de lokale politiek van hogerhand een handreiking gedaan welke mogelijkheden gemeenten hadden om voorwaarden te stellen aan het verlenen van vergunningen "teneinde drugsgebruik en de gevolgen daarvan zoveel mogelijk tegen te gaan" (Drugsnota, 1995:17). Ondanks de illegale status van ecstasy werd

het bezit van een geringe hoeveelheid gedoogd. De controles bij de ingang verliepen tamelijk soepel. De achterliggende gedachte was dat reguleren van drugsgebruik beter werkt dan het onderdrukken ervan. Primair leunde de aanpak op het harm-reduction model, gericht op het terugdringen van risico's van gebruik. We hebben zojuist betoogd dat deze gedeelde koers eenzijdig door de politie werd beëindigd. Het reeds in de jaren negentig opgerichte Horeca Interventie Team (HIT) werd steeds vaker ingezet om het handhavingsbeleid strikter toe te passen en tegelijkertijd de excessen in het uitgaansleven te tackelen.³ Het HIT had immers al goede resultaten geboekt bij gerichte acties tegen horeca-etablisementen, koffiehuizen en snackbars, met als doel het bestrijden van de overlast en overtredingen van de Opiumwet, controleren van vergunningen, et cetera.

Naast het eeuwige debat over sluitingstijden, is het drugsgebruik in het uitgaansleven een terugkerend issue in de lokale politiek. De drugshandel nam in de jaren negentig met de gestage groei van feesten, houseparty's en clubs toe, toen stimulantieverkopers en vrijbuiters binnen het portiersechelon het uitgaansleven als nieuwe afzetmarkt gingen zien (vgl. Morris, 1998). Ruggiero (2000) betoogt dat – bijvoorbeeld in het centrum van London – straatdealers in hoge mate zichtbaar zijn voor de politie en daarom relatief veel risico moeten nemen voor het vergaren van enig fortuin. De drugseconomie in het uitgaansleven daarentegen valt veel minder op omdat deze deels in de (semi-legale) nachteconomie is ingebed. Op basis van observaties en gesprekken met collega-portiers, beschrijft de antropoloog Sanders (2005) – die zelf als portier in een grote Londense nachtclub werkte – als 'insider' de betrokkenheid van een kerngroep ('inner circle') van portiers bij de ecstasyhandel. Hun positie in het nachtleven is ideaal om in teamverband te opereren bij het faciliteren van drugshandel (Hobbs et al., 2003). Sanders (2005) constateert dat ecstasygebruik én -handel vooral op dance-avonden floreren en beduidend minder op hiphopfeesten. Zowel de portiers als het barpersoneel zijn tijdens het werk geregeld stoned van dezelfde pillen die ook onder de bezoekers van de club circuleren. Een kleine portierskaste regisseert de handel en verkoop. Het runnen van een eigen onderneming kan alleen succesvol zijn wanneer 'externe' dealers door andere collega's – die niet

bij de handel zijn betrokken, maar wel op de hoogte zijn van de dealpraktijken van hun collega's – buiten de deur worden gehouden. Men dekt elkaar uit solidariteit: "Keeping the job was more salient than the outcome of illegal activities committed by the inner circle" (Sanders, 2005:250). Gebruikers in de club kopen van portiers, maar wel met het verzoek om zo discreet mogelijk te gebruiken. Binnen dit semi-autonome sociaal veld dekken portiers en gebruikers elkaar. Zo profiteren de drugscultuur en de economie van elkaar door er gedeelde regels op na te houden. Dergelijke onderzoeken zijn echter zeldzaam. Het blijft dus ongewis of hier (in Londen) van een exceptionele praktijk sprake is. Maar de ervaringen van Britse drug squads indiceren een meer algemeen patroon van 'dance venues, door supervision and drug dealing' (Morris, 1998). In de praktijk schroomden veel Britse clubgangers er niet voor om portiers te benaderen voor ecstasy of andere middelen. In de Britse rapporten *Safer clubbing* (Webster, 1998) en *Clubs, drugs and doormen* (Morris, 1998), wordt er niet voor niets gehamerd op het feit dat portiers ('door supervisors') een cruciale factor zijn bij het tackelen van drugsgebruik en -verkoop in het clubmilieu: "Those who control the doors, control the floors".

Ook Amsterdamse clubs hebben portiers in dienst of huren deze in via een beveiligingsbedrijf. Opvallend veel stappers uit de panelstudie die ook in andere Europese clubs zijn geweest, zeggen dat er nergens zo streng gecontroleerd wordt als in Amsterdam. Kennelijk hangt het er ook vanaf welke club je bezoekt, want slechts één op de vijf clubbezoekers zegt tijdens de uitgaansnacht van de clubsurvey van 2008 te zijn gefouilleerd – en soms ook elektronisch gescand – op drugs- en wapenbezit (Benschop et al., 2009). In beslag genomen messen of ander wapentuig mogen niet worden teruggegeven. De regel is dat bezoekers met meer dan vijf pillen en/of andere drugs of wapens aan de politie worden overgedragen. De omgang tussen clubgangers en portiers zoals beschreven in de studie van Sanders (2005) lijkt 'not done' in het Amsterdamse uitgaansleven. Wie hier een portier om drugs vraagt laadt meteen de verdenking op zich een potentiële gebruiker te zijn en loopt daardoor de kans de toegang te worden geweigerd. Tijdens ons veldwerk hebben we meermaals gezien dat (groepjes) stappers – zelfs al in het bezit van een toegangskaartje – geweigerd werden omdat één of meerdere van hen (te) stoned waren.⁴ Een hoogst enkele keer volstaan portiers met het geven van

een stevige reprimande, maar doorgaans geldt in clubs dat bij een 'heterdaadje' het pand direct verlaten dient te worden.

De Nederlandse criminologen Ten Voorde & Van Gemert (2008) beschrijven in hun etnografische onderzoek in het Utrechtse uitgaansleven portiers als gastheren, van wie verwacht wordt dat ze adequaat reageren op incidenten en over de sociale vaardigheden beschikken om die op te lossen. Hun studie wijst uit dat een deel van de portiers hier zeer bedreven in is, maar ook dat er meer voor nodig is om geweld en onvoorspelbaar gedrag in het uitgaansleven – niet zelden veroorzaakt door overmatige alcohol- en/of drugsgebruik – zo elegant mogelijk op te lossen (of, als het echt niet anders kan, met vuisten). In Amsterdams is flink geïnvesteerd in het deurbeleid waaronder de opleiding van portiers. Geweld mag niet meer het uitgangspunt zijn: tactisch omgaan met lastige klanten is centraal komen te staan (Bervoets et al., 2008). Portiers of 'doorbitches' selecteren al naar gelang de instructies van de clubuitbater of organisator vaak op uiterlijk en groepsgrootte. Bekenden van de portiers hebben daarbij het voordeel dat de kans groter is om te worden toegelaten: lange rij of niet, lid of geen lid, stoned of nuchter, sneakers of schoenen. Ervaren portiers kennen hun pappenheimers. Persoonlijk contact houden met (vaste) bezoekers werkt agressieverlagend. Amsterdamse portiers voelen vaak haarfijn aan welke drugs bij welke muziekstijlen passen en weten meestal van tevoren welke publieksgroepen voor problemen zorgen. Een gemengd publiek geeft minder problemen dan homogene groepen en 'clans', zoals voetbalfans of buurtjongeren. Een goede mix tussen mannen en vrouwen is essentieel. 'Straatvolk' en toeristen proberen relatief vaker harddrugs mee naar binnen te nemen. De kunst is om voeling te houden met de mores van bezoekersgroepen. "Even een foutje in je 'approach' en het gaat mis", aldus portier Henk (56a). "Soms wordt er gedreigd: 'Ik schiet een kogel tussen je ogen'". Op moeilijke avonden wordt er strak en neutraal gewerkt en staan er alleen portiers die flexibel, alert en cool zijn. Je moet vooral een "harde korst op je kop" hebben. Portier Ria (81a) ziet dat de hoeveelheid geconsumeerde drugs vaak inherent is aan de huidskleur en het ritme: "Hoe sneller de muziek, hoe witter het publiek."

De meeste Amsterdamse portiers geven duidelijk te kennen dat dealactiviteiten en zichtbaar gebruik niet worden getolereerd, ook al weten ze dat dit niet helemaal valt te voorkomen. Van portiers en andere professionals in het uitgaansleven horen we soms over medewerkers die tijdens het werk drugs gebruiken of kopen. Om het langer vol te houden, voor de kick, uit gezelligheid, et cetera. Soms komt het voor dat in beslag genomen drugs niet vernietigd worden of in de drugskluis worden gedeponeerd, maar voor eigen gebruik aangewend of gedeeld met collega's. Daarnaast behoren stapvrienden van het clubpersoneel vaak tot dezelfde smaakgroep die drugs gebruikt. Meermaals vernemen we van panelleden dat in het nachtlevenswerkzame vrienden en vriendinnen voor, tijdens en/of na het werk heimelijk met collega's gebruiken. Er rust bij personeel in het uitgaansleven – niet alleen portiers, maar ook bar- en toiletmedewerkers – een groot taboe op het ter sprake brengen van drugsgebruik onder eigen collega's bij het management of andere collega's. Hoewel de meeste portiers aangeven geen dealers te dulden zijn er uitzonderingen. Sommige verkopers hebben een 'status aparte' omdat ze de artiesten voorzien van stimulantia. Andere verkopers wordt door portiers en/of barpersoneel – soms in ruil voor een financiële bonus en/of drugs – de hand boven het hoofd gehouden. Ze mogen in de luwte opereren en hangen vaak in dezelfde club rond of maken een ronde langs een selectief aantal clubs waar ze ook contacten hebben. Weer andere dealers opereren liever anoniem. Ecstasyverkopers zijn vaker in clubs actief dan verkopers van cocaïne, die eerder in en rond cafés hangen, soms met medeweten van het cafépersoneel. Ecstasydealers in het uitgaansleven zijn vaak gebruiker én stapper. Maar ondanks het feit dat verhalen over het gebruik van clubpersoneel en uit opportunistische redenen gedoogde handel terug blijven komen, is het algehele beeld dat van grootschalige, geregiseerde handel in het reguliere Amsterdamse clubcircuit geen sprake is.

Een stringenter toelatingsbeleid in het clubcircuit

De laatste gecoördineerde politieactie in het Amsterdamse uitgaansleven voor de komst van house vond plaats in 1987, toen er in discotheek Richter in de Reguliersdwarsstraat, destijds het uitgaanshart van tout Amsterdam, tegen cocaïnegebruik en -handel werd opgetreden. Bijna tien jaar later werd discotheek Mazzo in 1996 na interventie van het HIT wegens drugsgebruik en -handel voor enige tijd gesloten. De politie trof naar eigen zeggen flinke hoeveelheden cocaïne, ecstasy en amfetamine aan. Andere invallen van het HIT volgden: de iT (1999: cocaïne, 397 ecstasypillen en 38 flesjes GHB); Dino's (2002: honderden ecstasypillen, 5 wikkels cocaïne en 23 buisjes GHB); Escape (2003: 61 wikkels cocaïne, 569 ecstasypillen, 49 buisjes plus 5 grote potten GHB, 4 bolletjes heroïne en 13 capsules vloeibare cocaïne)⁵; Schuim (2005: 70 ecstasypillen, 40 wikkels cocaïne) en ten slotte Latido (2007) en La Rumba (2008), waar de politie eveneens drugs aantreft. Bij alle acties samen werden honderden bezoekers op verdenking van drugsbezit en drugshandel aangehouden.⁶ Ook werden portiers gearresteerd die bekende dealers zouden hebben gedoogd, niet over de vereiste vergunningen beschikten of klanten hadden mishandeld.⁷

Hoewel clubeigenaren en feestorganisaties vaak verkondigen dat drugsgebruik en dealactiviteiten niet te voorkomen zijn, waren de politieacties in de Mazzo en de iT wel een duidelijk signaal voor de andere clubs. Het drugsgebruik kon in de hoogtijdagen misschien niet worden uitgebannen, maar het stringenter deurbelied droeg wel bij tot een vermindering van (openlijk) gebruik in de andere clubs. Vanaf 2000 werd er over de gehele linie een zichtbaar strenger toelatingsbeleid geconstateerd. Voortaan hielden portiers ook *in* de club vaker een oogje in het zeil; de toiletten werden steeds minder vrijplaats voor gebruik en drugstransacties.⁸ In menige club werden de toiletdeuren aan de onderkant opengemaakt, zodat portiers onder de deur konden 'spiegelen'. Vooral heimelijk cocaïnegebruik kon op deze wijze effectiever worden aangepakt. Portiers gingen meer op 'vreemd' gedrag letten. Wie 'laveloos' was, te stoned van de pillen of te strak van cocaïne moest voortaan beter op zijn tellen passen. Tegen opvallend

gebruik werd eerder opgetreden. Een betrapte bezoeker had de keuze: naar binnen zónder of anders niet. Bij een grotere hoeveelheid werd vaker de politie ingeschakeld, soms meerdere keren op een avond. Bezoekers met tientallen pillen werden echter steeds zeldzamer. Een portier licht het regime anno 2002 toe:

"Zelfs met een halve pil kom je er niet in. Slikken van een pil, snuiven op de plee, dealen in de zaal, hetzelfde verhaal: eruit. Ik haal regelmatig bezoekers van de wc. De deuren zijn aan de onderkant open. Als iemands voeten gedraaid zijn richting de wc-pot of het verdacht lang duurt voordat iemand klaar is, gebruik ik een spiegeltje. Indien nodig open ik de deur met een muntje. Als er een lijn ligt, blaas ik die weg en gaat de persoon er linea recta uit. Maar de eerste schifting vindt al bij de deur plaats. Als we meer dan tien pillen aantreffen bellen we de politie. Iedere avond wordt er wel iemand uitgezet wegens dealen. Soms werken we als undercover als er verdachte groepen of personen binnen zijn die wij liever niet binnen willen hebben" (Henk, 56a:2002).

Na de inval van het HIT in de Escape (2003) werden de regels verder aangescherpt. Een deel van de clubuitbaters koos voor upgrading: meer chique en vip, een hogere toegangsdrmpel en andere muziek dan house, dus ook minder drugsgedoe. Het mes sneed nu aan twee kanten. De interventies van het HIT, de 'schoonmaak' in de portiersbranche en de verscherpte toegangscontroles enerzijds en de gewijzigde programmering anderzijds, begonnen hun vruchten af te werpen. Meer stappers klaagden over strengere controles. Ruim een derde van de clubbezoekers in de survey van 2003 is van mening dat zij vaker worden gefouilleerd dan in 2002. Het striktere deurbelied heeft ervoor gezorgd dat één op de tien clubbezoekers zijn drugs beter is gaan verstoppen. Overigens zegt tweederde nooit drugs mee te nemen. Zes procent zegt dat het moeilijker is om in een club aan drugs te komen, terwijl bijna driekwart sowieso nooit in een club drugs koopt. Een vijfde van de bezoekers is minder drugs gaan gebruiken in

een club (Korf et al., 2004). De 'vrije jongens' verloren hun autonomie bij de clubdeur of werden vervangen door gescreende portiers zonder strafblad en in het bezit van een bewijs van drie jaar goed gedrag. De professionalisering van de portiersbranche viel samen met de brede invoering van 'discokluisjes', die rond 2003 na samenspraak met de politie bij de entrees van clubs en discotheken op en rond het Leidseplein en Rembrandtplein werden geplaatst.⁹ Portiers kregen de klemmende opdracht om het drugsgebruik nog verder in te dammen. Rond 2003-2004 krijgen bezoekers aan de deur steeds vaker te horen dat er een zerotolerancebeleid wordt gevoerd. Fouilleringen aan de deur geschieden nog grondiger. In sommige clubs werden kleine hoeveelheden cannabis niet meer gedoogd. Tevens werden de clubruimtes scherper gecontroleerd op dealpraktijken en openlijk gebruik. Sommige clubs namen fouilleerders in dienst, om het werk van portiers te ontlasten bij het actief opsporen van gebruikers op de dansvloer. 'Bekende' en 'verdachte' dealers die het te heet onder de voeten werd, weken uit naar andere locaties in de hoop dat daar minder streng gecontroleerd zou worden. Alle maatregelen hadden tot gevolg dat er ook bij de clubgangers een mentaliteitsverandering plaatsvond. Er werd meer discreet/stiekem en beheerster gebruikt. Zombiedrag en met z'n allen 'naar de klote' gaan werd steeds vaker als abnormaal beschouwd. Clubfreaks en andere 'gestoorde' types lieten zich steeds minder zien of werden er bij de ingang al uitgefilterd door portiers. Dj's begonnen te klagen dat het publiek wel heel erg braaf was geworden en moesten soms noodgedwongen mellow draaien. En wie niet meer het risico wilde lopen om in de club te gebruiken en voor aanvang ging slikken, kon alsnog wegens te grote pupillen geweigerd worden. De brede ecstasyscene werd door een voortschrijdend proces van meer controle en upgrading in de loop van de jaren nul in het defensief gedrongen.

Zerotolerance op dancefeesten: de spanning tussen gezondheid en handhaving

---

Toen drugsgebruik en -handel in het clubcircuit onder druk van het HIT en strengere portierscontroles weer tot 'normale' proporties was teruggebracht, kwamen de dance-events (weer) in het vizier. De Amsterdamse driehoek 'openbare orde en veiligheid' (bestaande uit burgemeester, officier van justitie en korpschef) was het erover eens dat ook hier moest worden opgetreden tegen drugshandel en -gebruik. De afspraak werd gemaakt dat ten aanzien van het gebruik van harddrugs op dancefeesten het gedoogbeleid moest worden losgelaten. Het Parket-Generaal gaf nadrukkelijk aan dat het hier niet om nationaal, maar om lokaal beleid gaat dat in de arrondissementale beleidsdriehoek wordt vastgesteld. Rond 2005 werden er vaker agenten in burger in het uitgaansleven gesignaleerd en in de periode 2006-2008 werd, zoals ook uit de Amsterdamse beleidsnota *Dance Events* (2008) blijkt, het handhavingsbeleid geïntensiveerd. De boodschap was duidelijk: ook dance-events moesten zich schikken naar de nieuwe beleidsrichtlijnen, met als doel drugsvrije feesten. Aan de vergunningverlening werden nieuwe, door de politie verlangde, aanvullende voorwaarden verbonden. Voordat een evenement wordt georganiseerd, vindt er op initiatief van het betreffende stadsdeel overleg plaats tussen stadsdeel, GGD, Openbaar Ministerie, politie, de organisatie en de door haar ingehuurde bewakingsdienst. De organisaties dienen zich voortaan te onderwerpen aan het opsporingsbeleid van de politie, bestaande uit observatie, aanhouding, foullering en inbeslagname van alle wapens en harddrugs, alsmede het opmaken van een proces-verbaal. In het vervolgingsbeleid van justitie volgt een beleidssepot bij minder dan 5 pillen, minder dan 0,5 gram harddrugs en minder dan 5 ml GHB, en parate executie of vervolging bij overschrijding van de in beslag genomen hoeveelheden. De strengere politiecontroles liggen in het verlengde van de vergunningverlening door het lokaal bestuur (lees: stadsdeel). Voor het ordebeleid blijven politie, brandweer en GGD beschikbaar om bij grote verstoringen ordenend en ondersteunend op te treden, maar de organisatie blijft primair verantwoordelijk en dient zich aan de regels te houden.¹⁰

De nieuwe beleidsmores werden met verve uitgedragen door de politie en het Openbaar Ministerie. Er werd meer prioriteit gegeven aan de bestrijding van drugsbezit en -gebruik op het niveau van de individuele gebruiker. Een duidelijke trendbreuk met de voorgaande jaren was vooral dat voortaan ook het bezit van cannabis (ook minder dan 5 gram) niet meer werd gedoogd. De inrichting van 'wasstraten', de opsporing met drugshonden en het lik-op-stuk beleid hebben we eerder in hoofdstuk 1 toegelicht. In de Amsterdamse notitie *Dance Events* (2008) wordt ondermeer gesteld dat: "Strikt geredeneerd vanuit strafrechtelijke handhaving worden de Opiumwet en de Algemene Plaatselijke Verordening door openlijk gebruik in publiekstoegankelijke inrichtingen overtreden." De speelruimte die binnen het gedoogkader werd geminimaliseerd tot (bijna) nul, kan in deze context worden gezien als zerotolerance.

De voortvarendheid waarmee burgemeester Cohen drugsgebruik en -handel ook op dance-events wil aanpakken vloeit mede voort uit de wetswijziging van 18 maart 1999, inhoudende wijziging van de Opiumwet in verband met het creëren van de mogelijkheid voor de burgemeester om bestuursdwang toe te passen ter handhaving van de artikelen 2 en 3 van de Opiumwet in voor het publiek toegankelijke lokalen en daarbij behorende erven (Stb. 1999, 167). Deze bevoegdheid – sinds 2007 ook geldend voor woningen – geeft de burgemeester meer slagkracht om op te treden tegen bijvoorbeeld drugsoverlast.

In veel gemeenten, waaronder Amsterdam, werd rond 2005 in de Algemene Plaatselijke Verordening (APV) opgenomen dat 'openlijk gebruik' verboden is (Blom, 2006). Voorheen werden de APV-bepalingen met een verbod op drugsgebruik in het openbaar vooral ingezet met het oog op zichtbare overlast door harddrugsgebruik van verslaafden. Toen – vooral groepsgewijs – cannabisgebruik in het publieke domein steeds vaker als overlast werd ervaren, gingen gemeenten er toe over om ook cannabisgebruik in de APV op te nemen.¹¹ De volgende stap was dat iedere vorm van openlijk gebruik op dance-events niet meer getolereerd werd. Uit documentatie van de Amsterdamse politie maken we op dat de beleidsdriehoek, ondanks alle gerezen commotie rond de zerotolerance benadering op dancefeesten, ook in de toekomst onverkort wil blijven vasthouden aan een harddrugs- en wapenvrije horeca.¹²

In gesprekken op de feestvloer delen de meeste politiemensen en officieren van justitie de overtuiging dat gezondheidsproblemen, illegale dealactiviteiten en drugsgebruik op deze wijze beter bestreden kunnen worden (Doekhie et al., 2010). Mede door meer bestuurlijke bevoegdheden en slagkracht van de lokale overheid, zien we in de huidige praktijk dat, naast de Opiumwet, APV-bepalingen steeds belangrijker worden om op dance-events op te treden tegen bezit, handel én 'openlijk gebruik'. Ook aan het 'zichtbaar onder invloed zijn' wordt door de politie soms aanstoot genomen. Een duidelijke trendbreuk is dat in de nota *Stadhuis en house* (1995) nog duidelijk werd gesteld dat gemeentelijke voorschriften in het kader van de evenementenbepaling niet mogen treden in wat al is geregeld in 'hogere wetgeving' als bijvoorbeeld de Opiumwet. Volgens critici doorkruist het stringentere handavingsbeleid de jarenlange inspanningen van gezondheids- en preventieinstellingen. Bezoekers en gebruikers werden wantrouwiger en moeilijker benaderbaar en ook op de EHBO werd drugsgebruik vaker ontkend uit angst alsnog te worden overgedragen aan de politie. Het zal geen bevreemding wekken dat het robuuste politieoptreden ook veel kritiek heeft uitgelokt bij danceorganisaties en stappers. Het opportuniteitsbeginsel, decennialang uitgangspunt in het Nederlandse drugsbeleid, kwam door het aangescherpte beleid onder grotere druk te staan (Tellegen, 2008). Actieve opsporing op en rond dancefeesten zou volgens critici de oorspronkelijke balans tussen justitie en volksgezondheid verstoren, waardoor de harm-reduction benadering in het geding zou komen. Dat de politie eigenmachtig drugsgebruik en (kleinschalige) -handel bestreed en zich tevens met de volksgezondheid ging bemoeien, leidde tot de kritiek dat politie en justitie in hun territoriumdrang kennelijk nieuwe criminaliteitsmarkten hebben ontdekt (Korf, 2010). Deze beleidsverschuiving was des te opmerkelijker daar al enige jaren vóór het ingezette zerotolerancebeleid – vanaf het begin van de 21^e eeuw – een dalende trend in ecstasygebruik te zien was (hoofdstuk 8). Hetzelfde geldt voor aan middelengebruik gerelateerde gezondheidsproblemen op party's. Een (interne) GGD rapportage (2008) over middelengerelateerde incidenten op dance-events in de periode 1999-2007 signaleert al vanaf 1999 een afname van ecstasygerelateerde incidenten (maar een toename van alcoholgerelateerde incidenten). Het aandeel amfetamine-, cocaïne- en cannabisgerelateerde incidenten blijft laag, terwijl bij nieuwkomer

GHB het aantal gerelateerde incidenten sinds 2000 licht is gestegen.¹³ Tussen 1999 en 2001 waren er in Amsterdam vier drugsgerelateerde sterfgevallen op dance-events. Sindsdien zijn er geen incidenten met dodelijke afloop meer gemeld. Kortom: de afname van het aantal middelengerelateerde incidenten op Amsterdamse dance-events was feitelijk al ingezet vóór het strengere handhavingsbeleid van de laatste jaren. Anders dan de politie zag de GGD daarom geen directe aanleiding om het tot dan toe gevoerde beleid te wijzigen.

In de gezondheidssector heerste de opvatting, zo niet overtuiging, dat juist de professionalisering van dance-events en de daaruit voortvloeiende kwaliteitsverhoging (onder andere betere security, logistiek, klimaatbeheersing, EHBO) in belangrijke mate heeft bijgedragen aan een afname van het aantal middelengerelateerde incidenten. Daar komt nog bij, zo hebben we eerder betoogd (hoofdstuk 8), dat de neerwaartse trend bij ecstasygebruik in belangrijke mate verklaard kan worden door veranderingen in de uitgaanscultuur. Zo beschouwd waren het niet zozeer 'interne' factoren – zoals verloederend, groot-schalige drugshandel of een toename in onaanvaardbare (feest)risico's – maar eerder 'externe' factoren – zoals een sterk toegenomen aandacht voor openbare orde en veiligheid en de wens om meer zichtbaar en proactief op te treden – die aan de repressievere aanpak ten grondslag liggen.

Zerotolerance een **utopie**?

Hoe dan ook, de vraag dringt zich op welke repercussies de zerotoleranceaanpak voor bezoekers van dance-events heeft gehad. Leiden strengere controles door bewakingspersoneel en politie (met drugshonden en inzet van 'stillen') daadwerkelijk tot vermindering van drugsgebruik en drugshandel op de feesten? Schrikt een robuust beleid af, of leidt dit de facto vooral tot verplaatsing van het probleem ('waterbedeffect')? Deze vragen zullen we trachten te beantwoorden door achtereenvolgens te kijken naar (1) hoe zerotolerance in de praktijk uitpakt; (2) hoe gebruikers en handelaren op de repressieve maatregelen reageren; (3) welke ontwikkelingen zich voordoen in middelengebruik; en (4) in hoeverre deze ontwikkelingen zijn toe te schrijven aan zerotolerance.

Maar voordat we dieper ingaan op deze vier thema's, bekijken we eerst welke effecten er op grond van de (criminologische) literatuur van zerotolerance te verwachten zijn. Het begrip zerotolerance, is te herleiden tot de jaren tachtig, toen de 'war on drugs' tijdens het Reagan tijdperk gestalte kreeg in de Amerikaanse aanpak van de 'crackepidemie' (Newburn & Jones, 2007; Reinerman & Levine, 1997). Zerotolerance is sterk geïnspireerd door de 'broken windows' benadering, die stelt dat strenge formele politiecontrole op kleine overtredingen tot sterke informele controle tussen burgers onderling zal leiden, met als gevolg een daling van de criminaliteit (Sleebe, 1997). Het in de jaren negentig door de politiek en politie geclaimde succes van zerotolerance als wapen tegen criminaliteit, met New York als symbool bij uitstek van dit succes, wordt door verschillende criminologen betwijfeld. Zimring (2007) betoogt dat de daling van criminaliteit in de jaren negentig in New York al in gang gezet was voordat werd overgegaan tot zerotolerance c.q. de 'broken windows' aanpak. Die periode werd gekenmerkt door een drastische reorganisatie bij de politie, met een forse uitbreiding van het aantal agenten en veel meer aandacht voor een wijkgerichte aanpak ('community policing'). Dat de daling van de criminaliteitscijfers na de overstap naar zerotolerance doorzette, zou volgens Zimring vooral te danken zijn aan demografische ontwikkelingen, namelijk de kleiner wordende groep jongeren en jongvolwassenen in de voor criminaliteit gevoelige leeftijd (15-29 jaar). Twee andere Amerikaanse criminologen (Fox & Levin, 2006) concluderen dat de scherpe daling van het aantal jonge dodelijke slachtoffers van geweld in Boston ten tijde van zerotolerance ongetwijfeld mede, misschien wel vooral, op het conto komt van de krachtige (niet-repressieve) sociale bemoeienis van burgers en religieuze leiders. Ten slotte blijkt uit een studie van Young (2007) dat in Amerikaanse staten waar het zerotolerancebeleid niet werd toegepast, de criminaliteit eveneens aanzienlijk daalde. Het is dus alleszins de vraag of zerotolerance wel de criminaliteitsdaling in de Verenigde Staten veroorzaakt heeft.

Dat beleidsmakers en handhavers ondanks dergelijke kritieken toch heilig blijven geloven in hun 'zeromissie' heeft volgens Newburn & Jones (2007) diverse redenen. Zerotolerance is een populaire term die gemakkelijk in het gehoor ligt, niets aan duidelijkheid overlaat en in tal van situaties flexibel kan worden gehanteerd zonder een duidelijk omschreven betekenis. Het begrip heeft een sterke symbolische lading en resoneert goed met door politici, populisten en politie gearticuleerde actuele problemen én (gepretendeerde) oplossingen. Volgens de criminologen Hayward (2004) en Ferrell & Sanders (1995) lijkt het alsof gezagsdragers met zerotolerance hun eigen 'crimineel momentum' willen creëren om aandacht te vragen voor het in hun beleving massale ontduiken van de regels. We zien dit terug in de Nederlandse zerotolerance ten aanzien van drugs op dance-evenementen. In de aan partyorganisatoren verstrekte vergunningen eist de politie drugsvrije feesten. Slaagt de organisator hier niet in, dan zal hij in de evaluatie en/of bij de volgende vergunningsaanvraag ter verantwoording worden geroepen.

In hoofdstuk 7 betoogden we dat onderzoekers vaak sceptisch zijn over het streven van de overheid om substantieel invloed uit te oefenen op de omvang van de illegale productie, verkoop en het gebruik van drugs (Cunningham et al., 2009; Reinerman et al., 2004; Reuter & Trautmann, 2009). Dergelijke studies zijn echter overwegend gebaseerd op mondiale of nationale cijfers. De vraag is dan ook gerechtvaardigd of de algemene conclusies doorgetrokken kunnen worden naar lokale situaties, respectievelijk specifieke settings, zoals dance-events. Bovendien betekent het ontbreken van invloed van beleid op de omvang van drugshandel en -gebruik niet vanzelfsprekend dat er geen invloed is op de aard ervan. We komen hier straks op terug.

Zoals gezegd is de kerngedachte achter 'broken windows' en zerotolerance dat strenge formele controle ten aanzien van criminaliteit leidt tot sterke informele controle. Vertalen we dit naar drugs, dan beoogt zerotolerance door middel van formele controle door zowel de politie zelf als door party-organisatoren de informele sociale controle tussen bezoekers onderling te bewerkstelligen, ten einde door zelfcorrigerend gedrag een forse afname in drugshandel en drugsgebruik te verwezenlijken. Dit onder het motto 'Een feest kan toch ook leuk zijn zonder drugs?!'.

Zerotolerance in de praktijk

Het in Nederland tot ver in de jaren negentig gevoerde gedoogbeleid heeft in het daaropvolgende decennium plaatsgemaakt voor verharding, een trendbreuk die Das (2007) typeert als 'the changing soul of Dutch policing'. Zerotolerance vormt de bezegeling van een 'moreel beschavingsoffensief'. Krachtiger dan voorheen spant de overheid zich in om de normalisering van gebruik (acceptatie van drugsgebruik onder jongeren) terug te dringen. De criminoloog Korf (2010:23) waarschuwt echter dat normalisering van drugsgebruik als sociaal proces zich grotendeels spontaan en relatief onafhankelijk van (nationaal) drugsbeleid lijkt te voltrekken: "Beleid dat drugs wil de-normaliseren lijkt derhalve gedoemd te blijven steken in morele retoriek".

Maar hoe krijgt zerotolerance ten aanzien van drugsgebruik en -handel in het uitgaansleven concreet gestalte? Het zwaartepunt van het zerotolerancebeleid ten aanzien van drugs in de periode 2005-2008 ligt op de grote dance-events. In optima forma bestaat de aanpak uit een groot politieteam, een roedeltje drugshonden, arrestatiebussen en een voor de gelegenheid speciaal ingerichte 'wasstraat' voor de afhandeling van boetes aan het loket ('lik op stuk'). Het aantal aanhoudingen kan variëren van enkele tientallen tot soms honderden per locatie. Het aantal aanhoudingen op dance-events in Amsterdam en omstreken in de periode 2005-2008 op verdenking van drugshandel, -bezit en (openlijk) -gebruik loopt naar schatting in de duizenden; de overgrote meerderheid bestaat uit gebruikers en bezitters van kleine hoeveelheden drugs (meestal cannabis en/of ecstasy en soms speed, cocaïne of GHB). Maar de 'grote vissen' zijn niet gevangen (Doekhie et al., 2010). Partybezoekers die vooraf cannabis in een coffeeshop kopen, moeten die vervolgens op het feest bij de portier/beveiliging inleveren of worden er door drugshonden uitgevist en vervolgens gevisiteerd op het bezit van andere drugs (Nabben et al., 2008c, 2008d).

Hoe zit het met de feestorganisatoren? Verslagen van het HIT tonen zonneklaar aan dat de politie zeer ontevreden is over het telkens niet nakomen van afspraken bij de organisaties en beveiligingsdiensten.¹⁴ Volgens de politie wordt er met de bezoekers slecht gecommuniceerd over het zerotolerancebeleid. De 'drugskluisjes' hangen onvoldoende in het zicht en zijn niet goed beveiligd. De visitatie door portiers en beveiligingsmedewerkers is 'weinig indrukwekkend' en draagt volgens de politie weinig bij tot het weren van verdovende middelen. Tot in de kleinste puntjes krijgt de organisator te horen wat er niet deugt en voor verbetering vatbaar is: de hoogte van de omringende hekken, het tekort aan lichtmasten, te veel donkere hoekjes, ja zelfs enkele onvreemde lunchpakketten van het HIT worden vermeld.

Bij het in de praktijk brengen van zerotolerance op grote feesten doen zich drie dilemma's c.q. uitvoeringsproblemen voor. Van de zijde van de organisaties botst de wens tot een snelle 'doorstroom' bij spitsuren met de door de politie verlangde strenge fouillering bij de ingang. Beveiligingsmedewerkers treden dus zeker op die momenten in de ogen van de politie niet actief genoeg op tegen drugsgebruik en -handel. Tegelijkertijd onderkent de politie, als tweede dilemma, dat er grenzen aan de bevoegdheden van beveiligingspersoneel zijn. Weliswaar worden drugs volgens het HIT vaak in ondergoed verstoppt, maar beveiligingspersoneel mag daar niet fouilleren. Ook mogen medewerkers van een particuliere beveiligingsorganisatie niet in burger werken. (Overigens zien beveiligers hun eigen rol, zo blijkt uit gesprekken met hen op verschillende feesten, primair weggelegd in de ordehandhaving in plaats van in het onderscheppen van zoveel mogelijk drugs). Het derde dilemma betreft de personele onderbezetting. Het behoeft geen betoog dat dit aan de kant van feestorganisaties ook een kwestie van geld is. Tegelijkertijd stelt het HIT voor de politieorganisatie vast dat 'het op deze manier bestrijden van drugshandel en drugsgebruik een vrijwel oneindige missie is'. Naar eigen zeggen zijn er 'nooit voldoende manschappen' om tegen het gebruik van en handel in drugs, dat in de loop van de avond 'enorme proporties' zou aannemen, op te treden. Kortom zelfs in de woorden van de politie wordt het beoogde doel van het zerotolerance streven (drugsvrije feesten) bij lange na niet gerealiseerd – hoewel er wel degelijk aanhoudingen worden verricht en (kleine hoeveelheden) drugs in beslag genomen.

Reacties van bezoekers

In de verslagen van politieacties op grote feesten valt te lezen dat het optreden van beveiligers en politie veel bezoekers er kennelijk niet van weerhoudt om drugs mee naar binnen mee te nemen en – weliswaar vaak verdeckt – te gebruiken. Beveiligers vertellen over inventieve 'smokkelmethodes'. "Als bezoekers drugs mee naar binnen willen nemen, lukt dit toch wel", zegt een ervaren beveiligers. "Het blijft dweilen met de kraan open." In een Australisch onderzoek naar de effectiviteit van het gebruik van drugshonden om dealers op feesten op te sporen concluderen Dunn & Degenhardt (2006) dat veel van de dealen verdachte bezoekers drugsgebruikers bleken te zijn. In het onderzoek zegt de helft van de ecstasiegebruikers vanwege drugshonden op feesten voortaan extra voorzorgmaatregelen te treffen door hun drugs (beter) te verstoppen. Een kwart neemt al drugs voor betreding van het festivalterrein. Andere voorzorgmaatregelen zijn het vermijden van de plekken waar drugshonden staan of slechts hele kleine hoeveelheden drugs meenemen. Een enkeling gooit zijn drugs weg of koopt op het feest. Eén op de vijf zegt geen drugs mee te nemen. Maar een ruime meerderheid van de gebruikers zegt, ondanks de scherpere controles, ook de daaropvolgende keren drugs mee te nemen.

Dit beeld zien we in grote lijnen terug in eigen veldwerk en in korte enquêtes met ruim 400 bezoekers op een zestal dance-events in Nederland (Doekhie et al., 2010). Een ruime meerderheid van de feestgangers zegt te blijven gebruiken als voorheen. De kans opgepakt te worden wordt als laag ingeschat. Ondanks de verontwaardiging, reageert het publiek vaak gelaten op de aanwezigheid van politie en drugshonden. Bezoekers verzetten zich doorgaans niet en gedragen zich bij de ondervraging meestal beheerst. Wie echter kritisch reageert, wordt meteen streng toegesproken. Sommigen zijn geëmotioneerd en vinden het 'intimiderend', 'beschamend', 'zinloos' of 'gewoon pesterij' om gefouilleerd te worden. Vaak vindt fouilleren ten onrechte plaats, een bevinding die overeenkomt met de resultaten van Tobin (2008). Wel geven feestgangers aan dat drugscontroles en aanwezigheid van stillen de sfeer negatief beïnvloeden, de spontaniteit dempen en de angst aanwakkeren om te worden bekeken als je een pil slikt of uit je dak bent.

Foto Henny Boogert • Gay Pride

Over het algemeen lijkt te gelden dat hoe strenger de controle is, hoe meer drugs er van tevoren worden ingenomen; een ruime meerderheid regelt zijn drugs voorafgaand aan het feest. Uit de zojuist genoemde enquêtes onder feestbezoekers, waarvan de meesten partydrugs nemen, komt naar voren dat de meeste – maar niet alle – gebruikers rekening houden met drugscontroles. Dat doen ze vooral door hun drugs beter te verstoppen en op de tweede plaats door vooraf drugs te gebruiken ('inslikken', 'insnuiven'). In mindere mate reageren zij door niet meer drugs mee te nemen dan toegestaan en/of drugs op de party te kopen. Slechts een kleine groep zoekt op het feest zelf naar pillen of andere drugs. Daar tegenover staat een kleine minderheid van bezoekers die overwegen om geen drugs meer mee te nemen naar een festival (Doekhie et al., 2010).

Sociale interactie en cohesie op dancefeesten: delen of dealen?

Al met al lijkt de dominante reactie op de strengere controles te zijn: zorgen dat je niet gepakt wordt door vooraf drugs te gebruiken of die goed te verstoppen. Dat degenen die de politie wel aanhoudt zelden grotere hoeveelheden drugs op zak hebben, laat zich als volgt verklaren.

Veel bezoekers gaan in groepjes naar een feest. Op de feesten schept een gedeelde muziekvoorkeur een sociale band tussen gelijkgestemden in een 'tijdelijke feestcommunity' (Nabben et al., 2005). De socioloog Collins (2004) beschrijft in *Interaction ritual chains* enkele voorwaarden voor het ontstaan van een collectieve roes: gezamenlijke oriëntatie én stemming, fysieke nabijheid en afgrenzing van buitenstaanders. Er is vaak sprake van een grote sociale empathie tussen 'vrienden' en 'vreemden'. Nieuwe contacten worden spontaan aangegaan; alsof men buren van elkaar is. Vreemden voelen zich op een dansfeest soms vrienden voor het leven. Tatoeages worden bewonderd, sieraden bekeken, adressen uitgewisseld en wie omvalt krijgt hulp. Dit getoonde altruïsme staat in schril contrast met de

cultuurpessimistische beschouwingen over de individualisering van de verweesde angstige burger. Er is vaak sprake van wederkerigheid (door middel van ruilen zonder winstoogmerk) tussen bezoekers. Een sigaret, snoepje, ijsje, kauwgom of sieraad wordt soms spontaan aan een onbekende weggeven of geruild voor iets anders. Wie dorst heeft op de dansvloer, krijgt een slokje aangeboden. iPods, iPhones en Blackberries worden vergeleken, evenals de grootte van de pupillen (die een indicatie zijn van de soort en hoeveelheid ingenomen drugs). De feestgangers gaan op in de 'flow', vloeiend in een kluwen dansende lichamen, golvend op de muziek.

Haaks op dit feestgedruis staan de (opsporing)activiteiten van 'buitenstaanders' of 'flowbreakers' als portiers, politie in uniform en stillen. Door de voortdurende focus op het traceren van drugsgebruik of dealgedrag, worden handelingen als strelen, zoenen, knuffelen, iets uit de zak halen (onder andere een mobieltje, zakdoek, visitekaartje, condoom, sigaretten of een snoepje tegen een droge keel) in de opsporingsoptiek al snel als verdacht ingeschat. Opvallend is dat het HIT in haar rapportages nergens geldtransacties beschrijft, maar wel veelvuldig 'dealershandelingen' opmerkt. De door ons geobserveerde gedragingen indiceren echter dat het zelden om 'echte' drugstransacties gaat, maar veel vaker een ruil of schenking betreft zonder enig winstoogmerk. Er is kortom meer sprake van delen dan dealen.¹⁵ 'Echt' dealen komt weinig voor aangezien bezoekersgroepen meestal in hun eigen middelen weten te voorzien.

Hoe verhoudt zich de zojuist geschetste sfeer van solidariteit onder de bezoekers van grote feesten tot de constatering dat bezoekers die – al dan niet terecht – worden gefouilleerd en in de ‘wasstraat’ belanden doorgaans weinig protesteren? En meer nog: waarom houden omstanders zich meestal gedeisd? De meest voor de hand liggende verklaring lijkt dat men dit als een kwestie van pech beschouwt. Wie zichtbaar onder invloed is, loopt een grotere kans om te worden gefouilleerd. Wie aangehouden wordt en niks bij zich heeft baalt vaak flink. Een beetje wiet kan al aanleiding zijn voor een grondige foullering. Dat is vervelend genoeg, maar je moet je feest er niet door laten bederven. Zo verkondigde een jongen met een beetje hasj op zak triomfantelijk aan zijn vrienden dat hij zijn ‘leuter’ had laten zien aan de politie.

Ontwikkelingen in drugsgebruik door zerotolerance

In voorgaande hoofdstukken zijn we uitgebreid ingegaan op trends in middelengebruik onder uitgaanders in Amsterdam. Het ecstasygebruik liet al geruime tijd een daling zien, terwijl cocaïnegebruik toenam. Amfetaminegebruik liet op- en neerwaartse bewegingen zien, maar daalde op de langere termijn. Al met al ging het gebruik van stimulantia op feesten omlaag. Tegelijkertijd dienden zich ‘nieuwe’ middelen aan, zoals GHB en ketamine. Toch blijft ecstasy op dancefeesten de ‘drug of choice’. Hooguit wordt er minder naar binnen ‘gesmokkeld’. Alleen over GHB menen gebruikers te weten dat drugshonden dat niet kunnen ruiken.

De verscherpte controles en politie-invalen in het uitgaansleven leidden er uiteindelijk toe dat clubs al dan niet onder dwang maatregelen namen om de politie tegemoet te komen: de ‘schoonmaak’ van het portiersgilde, strengere controles in de clubs, het plaatsen van drugskluisen, programmeren van urban in plaats van house en het weren van cannabis. In het uitgaansleven won de ‘nieuwe nuchterheid’ (hoofdstuk 6) aan invloed; al te zichtbaar stoned zijn werd steeds meer als ‘not done’ beschouwd. Bovendien bleek de nieuwe generatie uitgaanders minder geneigd om elk weekend te feesten (hoofdstuk 8). Een deel van de oude iT- en RoXY-scene voelde zich nergens meer

thuis en zocht haar heil in thuisfeesten, cafés en lounges. Ook de mores in de clubs veranderde, waardoor de groep ecstasygebruikers steeds verder uitdunde. Een deel stapte over op cocaïne, dat beter paste in cafés, thuis en op kleine feesten. Het is echter lastig vast te stellen in hoeverre deze trends in middelengebruik oorzakelijk samenhangen met repressieve maatregelen.

In hoofdstuk 2 hebben we uiteengezet dat de setting (en daarmee het vermogen om informele sancties en rituelen te ontwikkelen) een centrale plaats inneemt in het proces van ‘gecontroleerd’ drugsgebruik. Drugsgebruik gaat meestal gepaard met een stelsel van informele normen en daaraan gelieerde gedragsregels (onder andere hoe, waar en met wie gebruikt wordt) en gebruikspatronen ontstaan lerenderwijs. Harding & Zinberg (1977) betogen dat rituelen en sociale sancties met betrekking tot middelengebruik onder andere dienen om ontsparing tot een minimum te beperken. Bij het leren van ‘gecontroleerd’ drugsgebruik past de peergroep informele regels en sancties toe, zoals niet te vaak en niet te veel drugs in één keer (vgl. Becker, 1963; Zinberg, 1984; Gourley, 2004).

Door meer formele controle beoogt zerotolerance ook de informele sociale controle te versterken, met drugsvrije feesten als doel. Duidelijk is dat dit laatste niet is bereikt. Weliswaar is het middelengebruik in het Amsterdamse uitgaansleven verminderd, maar die ontwikkeling was al eerder in gang gezet. We hebben gezien dat een – weliswaar klein – deel van de bezoekers van grote feesten in reactie op verscherpte controles volledig afziet van drugsgebruik. Kennelijk heeft zerotolerance bij hen wel het beoogde effect. De dominante reactie is echter dat feestgangers de controles trachten omzeilen – en vaak met succes, wellicht ook vanwege de imperfectie van zerotolerance in de praktijk. Uit onderzoek blijkt echter dat ook al in de periode voor het zerotolerancebeleid een deel van de bezoekers voor aanvang van het dancefeest begint met gebruik om alvast in de stemming te komen (Nabben et al., 2005; 2006). In het verlengde daarvan constateert Van den Hazel (2008) dat er een groep partygangers is, die ongeacht het toegangsbeleid al onder invloed op het feest verschijnen.

Leidt **gewijzigd beleid** tot veranderingen op de drugsmarkt?

De Britse criminologe McIntosh (1975) stelt dat de wijze waarop drugshandel wordt georganiseerd alleen goed kan worden begrepen vanuit de wisselwerking met bestrijding. In het verlengde hiervan concluderen De Kort (1995) en Korf & Verbraeck (1993) dat de veranderingen in de organisatiestructuur van de internationale drugshandel – in het voorbeeld van De Kort tussen 1920 en 1940 – slechts te begrijpen is in het licht van de aanscherping van nationale en internationale wet- en regelgeving, respectievelijk handhaving, Strafbaarstelling (de jure) en bestrijding (de facto) stellen immers drugshandelaren voor nieuwe technologische en organisatorische problemen, die bijvoorbeeld grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden noodzakelijk maken (De Kort, 1995). Zo heeft volgens Blickman et al. (2003) de voortvarende aanpak van de Unit Synthetische Drugs (USD) in haar jacht op PMK (grondstof voor ecstasy) er onder meer toe geleid dat 'kleine' producenten en distributeurs door grotere misdaadnetwerken uit de markt werden gedrukt, die er wel in slaagden om nieuwe contacten aan te knopen met Chinese misdaadsyndicaten. Destijds was er nog geen kennisuitwisseling tussen Nederlandse en Chinese bestrijders, waardoor successen in de (internationale) bestrijding slechts tijdelijk het gewenste effect hadden. Toen er na een succesvolle onderschepping een groot tekort was aan PMK (Blickman et al., 2003; Korf et al., 2001) zakte de Nederlandse ecstasymarkt in 1997 fors in, maar binnen een jaar herstelde de markt zich en werd de productie van ecstasy in de jaren erna zelfs verveelvoudigd (hoofdstuk 7). De prijs ging zelfs omlaag. Toen de kwaliteit van de ecstasy in 1997 dramatisch verslechterde, stapten groepen gebruikers (soms tijdelijk) over op cocaïne en/of amfetamine. Iets dergelijks gebeurde ook na het strafbaar stellen van nieuwe fenethylamines die in de jaren negentig met enige tussenpozen op de Amsterdamse markt werden gelanceerd. Telkens wanneer een nieuwe variant verboden werd (bijlage 5), verscheen er weer een nieuwe variant, overigens vrijwel altijd met beperkt succes en bijna nooit blijvend.

De dynamiek van drugsmarkten in relatie tot de bestrijding ervan laat vaker een, al dan niet kortdurend, 'waterbedeffect' zien. Toen het verbod op ephedra (2004) in de smartshopbranche tot een fors omzetverlies leidde, werd dit voor een groot deel gecompenseerd door de verkoop van psychedelische paddenstoelen, waarbij vooral de grote stroom toeristen in Amsterdam voor een flinke afzetmarkt zorgde. Dit leidde tot een forse stijging van het aantal gezondheidsverstoringen onder paddogebruikers, voornamelijk in Amsterdam en wel in de zomerperiode en bij overwegend jonge buitenlandse toeristen. Sinds het 'paddoverbod' van 2008, toen 178 paddenstoelenvariëteiten werden toegevoegd aan de lijst van in de Opiumwet verboden middelen, was er een drastische daling van het aantal paddo-ongevallen. Het paddoverbod lijkt dus echt vruchten te hebben afgeworpen (Korf, 2010), maar de vraag is of dit geen atypische casus is, daar het hier gaat om een heel specifieke consumentenpopulatie en een middel dat overwegend incidenteel gebruikt wordt.

Los hiervan vertoont de paddomarkt de waterbedachtige dynamiek die zo kenmerkend is voor de drugshandel. Sinds het paddoverbod is de internethandel in paddoweeksets sterk gegroeid. Nu kunnen nog meer varianten dan voorheen verkrijgbaar waren in smartshops worden besteld. Binnen twee weken kan worden geogst. Marktdynamiek is er ook rond een middel als geranamine, dat in het sportscholencircuit als substituuut voor ephedra in voedingssupplementen ('crack' en 'dynapep') wordt aangeboden.¹⁶ Een laatste voorbeeld is GHB. Dat middel was midden jaren negentig in omloop maar het gebruik ervan nam toe tijdens de ecstasyschaarste in 2008-2009 (zie hoofdstuk 7). Die schaarste was overigens niet te herleiden tot nieuwe nationale wet- of regelgeving, dan wel Nederlandse bestrijdingssuccessen. Wel wordt er gespeculeerd over een mogelijk verband met een Chinese exportblokkade rond de Olympische Spelen van 2008. Uit het hele land komen geluiden dat GHB in toenemende mate werd gebruikt als substituuut voor moeilijk verkrijgbare ('goede') ecstasy (Doekhie et al., 2010). Opmerkelijk is ook dat in dezelfde periode designachtige stimulerende middelen als 4-fluo en mephedrone (verkregen via internet-sites) vaker werden aangeboden bij de pillentests-service.

Repressie en middelengebruik

Concluderend zien we op de Amsterdamse drugsmarkt regelmatig productsubstitutie in vervolg op veranderde wetgeving of bestrijdings-successen. Vaak is dit tijdelijk en lang niet alle 'nieuwe' drugs slaan echt aan. Andere keren leidt het bestrijdingssucces bij het ene middel tot de versnelde verspreiding van het andere, zoals bij GHB, waarvan het gebruik toenam na de ecstasyschaarste in 2008-2009. Een causaal verband is hierbij evenwel moeilijk aan te tonen. Het zerotolerancebeleid ten aanzien van drugs in het Amsterdamse uitgaansleven richt zich de facto vooral op grote dance-events. Voor dit beleid bestaat weinig draagvlak onder de bezoekers, maar er is ook geen sterk protest tegen het feit dat in de afgelopen jaren tal van partybezoekers al dan niet ten onrechte zijn gefouilleerd en vanwege drugsbezit - zelden in verband met handel - zijn bestraft. De dominante reactie van drugsgebruikers op de verscherpte controle op feesten is om al voor het feest drugs te nemen en/of die beter te verstoppen. Een minderheid gaat vanwege de controles zonder drugs naar een feest.

Het is zonneklaar dat de zerotolerance-aanpak op feesten niet volledig sluitend is. Nog steeds slagen gebruikers er in om drugs mee naar binnen te nemen. Dat is niet alleen een kwestie van goed verstoppen, maar hangt ook samen met de beperkte bevoegdheden van beveiligingspersoneel én met het feit dat zowel de politie als feestorganisatoren veel meer personeel in zouden moeten zetten om alle bezoekers grondig te fouilleren. Nog afgezien van de financiële kosten zou dat laatste grote problemen opleveren met de ordehandhaving.

Het is goed denkbaar dat de toegenomen controle in het Amsterdamse uitgaansleven op de wat langere termijn heeft bijgedragen aan de matiging in middelengebruik en een verschuiving naar gebruik in de privé-setting. In het laatste geval is dit gepaard gegaan met veranderingen in de aard van het gebruik, zoals het snuiven van cocaïne in plaats van het slikken van ecstasypillen. Maar de vraag in hoeverre deze veranderingen oorzakelijk samenhangen met het gewijzigde beleid, kunnen we niet beantwoorden. In voorgaande hoofdstukken is wel duidelijk geworden dat in elk geval ook andere factoren een rol spelen.

Regelgeving en roesbeleving: een paradox

Het zerotolerancebeleid in de jaren nul kan wellicht het best als een ideologisch geïnspireerde 'veiligheidsmissie' worden geïnterpreteerd, waarbij met behulp van een intensiever strafrechtelijk optreden gestreefd wordt naar een steviger greep op drugshandel en -gebruik in het uitgaansleven. De roep om meer veiligheid is immers ook in het belang van de feestgangers, zo wordt geredeneerd. Wie kan iets tegen een veilig feest hebben, met professionele begeleiding en randvoorzieningen om alles in goede banen te leiden?

Meer regelgeving en handhaving waarborgt misschien wel meer veiligheid, maar ondermijnt tegelijk de charme van en de behoefte aan 'stout' gedrag, het verlangen naar spontane samenscholing, improvisatie en zelfbeschikking. Veel trendsetters in het uitgaansleven bekruipt het onbehaaglijke gevoel dat het vieren van vrijheid, plezier en genot steeds vaker door 'verkrampte' regelmakers en regelhandhavers wordt beknot. Hoewel de gemeente Amsterdam volop in citymarketing investeert, lijken beleidsmakers te vergeten dat trendsetters naast hun studie, carrière mogelijkheden en baan, ook voor een tolerante én avontuurlijke stad hebben gekozen (Hospers, 2010).

In het Amsterdamse clubcircuit leken portiers en de politie redelijk succesvol in hun aanpak van middelengebruik en -handel, waarbij moet worden aangetekend dat hierbij ook de tijdgeest behulpzaam was, met de nieuwe generatie uitgaanders die, zo'n tien jaar na de start van house en ecstasy, beduidend minder drugs-minded was. Maar vooralsnog zijn de grote party's en festivals een maatje te groot; als reactie op de scherpere controles treffen partygangers meer voorzorgsmaatregelen bij het naar binnen 'smokkelen' van drugs of kiezen ervoor die al op voorhand te consumeren. Ondanks op- en neerwaartse drugstrends blijft het verlangen naar de roes een constante. Een roes die de profane grenzen van orde, rede en ratio tijdelijk overstijgt (vgl. Ossebaard, 1996).

Volgens Maris van Sandelingenambacht (2006) staat de vrijheid van de roes in de westerse cultuur al sinds Apollo en Dionysus op gespannen voet met de maatschappelijke orde en de (paternalistische) overheid, die de wildheid van transgressie door middel van wetgeving en regels tracht te bezweren. In de geest van Bataille en Stuart Mill betoogt deze rechtsfilosoof dat het drugsverbod er juist (ook) is om geschonden te worden, omdat de spanning tussen

het sacrale en het profane inherent is aan het menselijk leven, dat soeverein en autonoom zou zijn. Het georganiseerde karakter van extatische rituelen in de feestcultuur is slechts tijdelijk van aard, waarbij we wel een onderscheid willen maken tussen de sensibele 'roeskunstenaar' die in de geest van Becker (1963) en Zinberg (1984) gematigd gebruik voorstaat, en de 'roesknoeier' die louter op de kick uit lijkt te zijn en neigt tot serieel wangedrag. De Belgische criminoloog Decorte (2000) typeert de politieke obsessie met en het taboe op het plezier van drugsgebruik als 'farmacocentrisme', dat sterk overeenkomt met het 'farmacologisch calvinisme' van Szasz (1992). Ten aanzien van de roes wordt daarom in het politieke discours het recht op zelfbeschikking te vuur en te zwaard bestreden. De filosoof Oosterling (2000) betoogt dat de politieke angst voor en de misplaatste moraliteit jegens drugs de fundamentele menselijke behoefte aan extase blijven ontkennen. Volgens hem is juist dat de kern van ons 'drugsprobleem'.

Het rommelt aan het **feestfront**

Het Amsterdamse uitgaansleven is in de ruim twintig jaar die zijn verstreken sinds de introductie van house ingrijpend veranderd en fors gegroeid. De danscultuur ligt vast verankerd in het nachtleven en speelt een belangrijke rol in de vrijetijdsbesteding van veel jonge Amsterdammers. De storm die de houserevolutie, met in haar kielzog ecstasy, in het verleden heeft ontketend is al weer geruime tijd geluwd. Nieuwe regelgeving en voortschrijdende professionalisering bij clubexploitanten en danceorganisaties hebben in belangrijke mate bijgedragen tot de huidige regulering van het nachtleven. De wildheid van underground, de spontane drugsexcessen en het ongebreidelde hedonisme van de jaren negentig lijken aan de vooravond van de jaren tien bedwongen.

House is inmiddels clubfähig, de pubertijd voorbij, en wordt door de nieuwe stapgeneratie niet meer vanzelfsprekend met ecstasy geassocieerd. Het feestplezier is gebleven, maar de tomeloze uitbundigheid van weleer is onmiskenbaar getemperd. De huidige twintigers - generatie Y, generatie Einstein, generatie Blahl, of hoe ze door trendwatchers ook genoemd worden - waren eind jaren negentig, toen het drugsgebruik in het Amsterdamse nachtleven een absolute piek bereikte, nog 'screenagers'. De 'nieuwe nuchterheid' na de

eeuwwisseling werd door deze 'stille generatie' geïnitieerd en beïnvloed. Ze oogt ingetogen en straalt meer 'coolness' uit. Ze geniet van nieuwe technologische gadgets en bling maar 'vergeet' te dansen. Dat was precies de kern van house twintig jaar geleden.

De 'freaks' - als ze er bij de voordeur door portiers al niet zijn uitgefilterd - vallen eerder op, juist omdat het er nog zo weinig zijn in een door H&M en consorten gedomineerde smaakcultuur waarvan het meest opvallend nog de modieuze eenvormigheid is. Culturele rumoermakers hebben in de afgelopen jaren tandenknaarsend moeten toezien hoe de feestbarometer is gezakt naar wat zij beschouwen als een lagedrukgebied van saai en brave vrolijkheid. In deze kringen wordt geageerd tegen de 'vertrutting' van Amsterdam, de strengere regelgeving en het zerotolerancebeleid, maar zij lijken (vooralsnog?) roependen in de woestijn.

Het uitgaanspubliek lijkt zich weinig te bekommeren om opsporing, fouillering, ordehandhaving en preventieve controles in het publieke feestdomein. Grote dance-organisaties klaagden de afgelopen jaren steen en been over de bemoeienissen van de Amsterdamse politie en de onheuse behandeling van bezoekers, maar ook hun belangen zijn veranderd. De dance-industrie bevindt zich in een spagaat tussen het oude adagium van 'free right to party' en de noodzaak winst te maken. De feestmachine moet doordraaien.

En toch rommelt het weer aan het feestfront. Een nieuwe generatie, ter wereld gekomen rond de 'houserevolutie' van 1988, bestormt het nachtleven. Het uitgaansaanbod mag dan wel overvloedig zijn, hetzelfde geldt voor de regelgeving. Nieuwe subversieve feestgenootschappen organiseren feesten op (tijdelijke) autonome locaties, spannende vrijplaatsen waar buiten de gevestigde cluborde kan worden 'gefreakt' en geëxperimenteerd met performances en kunst. Zónder toezichthouders, norske portiers, politie-inmenging of een verplichte vergunning die bij wijze van spreken al aangevraagd moet worden voordat het spontane idee geboren is. Bijna elk weekend wordt er in of om Amsterdam wel ergens op steeds wisselende en tot het laatste moment geheim gehouden locaties ('flowcaties') gefeest. De publiciteit verloopt binnen de eigen netwerken via met wachtwoorden toegankelijke websites. Alles wordt autonoom geregeld: dj's, portiers, barpersoneel, een licht- en muzieksysteem, alcohol en fris, verbandspullen, et cetera. Er mag gerookt en geblowd worden - en dat allemaal zonder sluitingstijd. Of deze 'nieuwe wildheid' de komende jaren zal doorzetten? De tijd zal het leren en de rest is geschiedenis.

NOTEN

Regels en roes in het uitgaansleven

- 1 Na een motie van het CDA wordt het pillentesten op locatie in 2002 verboden, met als belangrijkste argument dat testservices een aanzuigende en legitimerende werking op niet-gebruikers zouden hebben en aldus een verkeerd signaal afgeven. Dit in weerwil van onderzoek waaruit blijkt dat pillentesten geen wetenschappelijk aantoonbare rol speelt bij het gaan gebruiken van ecstasy en evenmin ecstasyconsumenten aanspoort om meer te gebruiken (Korf et al., 2003a).
- 2 In de beginjaren van het nieuwe millennium krijgt Nederland te maken met onder andere de vuurwerkcramp in Enschede (2000), de brand in het Volendamse café De Hemel (2000/2001), twee 'ecstasydoden' tijdens een danceparty op Koninginnedag 2000 en de als gevolg van plots opkomend noodweer het dramatisch verlopen Dance Valley in 2001 met honderden onderkoelde feestgangers.
- 3 Het HIT is een samenwerkingsverband tussen politie, douane, Fiod en de belastingdienst en komt in actie na constatering van malafide bedrijfsvoering en praktijken (Calster et al., 2008). Pas in een later stadium, toen de activiteiten van het HIT zich uitbreidden tot coffeeshops en de reguliere horeca (waaronder cafés, clubs en dance-events) werd ook de gemeente bij het overleg betrokken.
- 4 In de clubsurvey van 2008 zegt 13% van de clubbezoekers het afgelopen jaar wel eens geweigerd te zijn in een Nederlandse club (waarvan 3% in Amsterdam). De belangrijkste redenen waren: bezoekers te jong (38%), geen lid van de club (16%), de locatie te vol (13%) of dronkenschap (11%). Driekwart zei dat dit ook de daadwerkelijke reden was. De rest was meestal van mening dat ze in werkelijkheid werden geweigerd omdat ze allochtoon zijn of drugs hadden gebruikt (Benschop et al., 2009).
- 5 Navraag bij de politie leerde dat mediaberichten over capsules vloeibare cocaïne onjuist waren. Om welke substantie het wel ging was onbekend.
- 6 Bij voldoende bewijslast werd na geconstateerde overtredingen door het HIT overleg gepleegd met het OM en de burgemeester verzocht om bestuurlijke maatregelen te treffen.
- 7 In de regel geldt hoe meer de ondernemer kan worden verweten, hoe moeilijker het wordt om zijn zaak weer te heropenen. In de praktijk komt dit nauwelijks voor. De meeste locaties hebben na enkele maanden sluiting weer een doorstart mogen maken.
- 8 Rondslingerend drugsafval is vaak een indicatie van gebruik. Zo weten portiers aan de hand van lege cocaïnewikkels of er meer dan normaal cocaïne is gebruikt. Ook het aantal lege GHB-buisjes op de clubvloer is een indicatie.
- 9 Het discokluisje is een kastje waar aan de ene kant wapens in verdwijnen en aan de andere kant de drugs terecht komen die gevonden worden. Deze wapens en drugs worden afgedragen aan de politie. Opvallend was dat de beide uitgaansgebieden in zoverre van elkaar verschilden dat er na de eerst registratie in 2003 bleek dat relatief meer cocaïne werd aangetroffen bij het Leidseplein en meer ecstasy rondom het Rembrandtplein (Korf et al., 2004). In 2009 staan er naar schatting een dertigtal discokluizen bij de horeca in het centrum van Amsterdam.
- 10 Dance-organisaties dienen: (1) zorg te dragen voor het ordelijk verloop van het event (onder andere toegangsverlening, kaartcontrole, visitatie portiers); (2) tijdens het event voor het publiek duidelijke herkenbare controleurs in te zetten die actief optreden tegen handel in én openlijk gebruik van harddrugs en deze over te dragen aan de politie; (3) goed leesbaar en duidelijk zichtbaar op iedere toegangskaart een waarschuwingstekst af te drukken tegen de gevolgen van harddrugsgebruik en het gevoerde deur en visitatiebeleid, het beleid tegen handel en openlijk gebruik; en (4) tijdens het event bevelen van de politie onmiddellijk op te volgen. Er wordt een aantekening gemaakt indien de organisatie zich niet houdt aan de vergunningsvoorwaarden en de politie houdt zich het recht voor om de organisatie te bevelen het event te beëindigen.
- 11 In Amsterdam bijvoorbeeld bevat de APV sinds januari 2006 een verbod op het gebruik van softdrugs in een aangewezen gebied. Stadsdeel de Baarsjes had de landelijke primeur van een 'blowverbod' op en rond het Mercatorplein.
- 12 Naar aanleiding van de onbevredigende antwoorden van het OM en de driehoek op het verzoek om meer opheldering inzake de nieuwe richtlijnen, heeft een preventiedewerker van de Jellinek in maart 2008 een beroep gedaan op de Wet Openbaarheid van Bestuur (WOB). De in reactie hierop in maart 2009 toegezonden documenten bevatten drie rapportages van het HIT op verschillende feesten, een draaiboek dat op dit soort evenementen wordt gehanteerd en de registraties behorend bij een van de dansevenementen.
- 13 Voor de landelijke situatie concluderen Krul & Girbes (2009) dat het aantal aan middelen-gebruik gerelateerde gezondheidsproblemen op Nederlandse dansevenementen tussen 1997-2005 zeer laag was.
- 14 Zie de eerdergenoemde WOB-documenten van het HIT, plus verslagen van acties in 2009 in de Stubnitz en op Loveland. De rapportage Evaluatie Loveland Festival 2009/2010, dat de organisatie heeft opgesteld in reactie op de schriftelijke evaluatie van de politie en de rapportage van het HIT, laat zien dat er tussen de organisatie en de politie grote meningsverschillen bestaan over de juiste aanpak ten aanzien van (openlijk) drugsgebruik van bezoekers; surveillance op het terrein; communicatie van het drugsbeleid naar de bezoekers toe; toegangscontrole van de bezoekers en de surveillance bij de lockers en toiletten. Een voorbeeld is de aantijging van de politie dat de organisatie het drugsbeleid niet voldoende heeft gecommuniceerd naar de bezoekers. In haar weerwoord zegt de organisatie bij de ingang posters met huisregels te hebben opgehangen, met 'ZERO TOLERANCE BELEID - GEEN (SOFT) DRUGS TOEGESTAAN'. Die boodschap is ook gepubliceerd op externe websites, persbericht, e-mailings en op de ticketpagina van de eigen website: 'NO DRUGS ARE ALLOWED AT LOVELAND FESTIVAL. THERE IS A ZERO TOLERANCE POLICY.'. Aangezien niet precies duidelijk wat 'voldoende communiceren' is, geeft dit de politie kennelijk de vrijheid om telkens nieuwe maatregelen te verlangen/eisen van de organisator.
- 15 De Opiumwet maakt dit onderscheid niet. Onder dealen verstaan wij hier: het met een duidelijk winsttoegmerk aanbieden of verkoop aan derden van een in de Opiumwet vermeld middel.
- 16 Geranamine is een triviale naam voor 4-methyl-hexane-2-amine en de werking vertoont overeenkomsten met die van efedrines en amfetamine (Van Aerts, 2009).

13 Samenvatting en conclusies

De Amsterdamse drugsmarkt is sinds de jaren negentig van de vorige eeuw met de komst van ecstasy en allerlei andere drugs complexer geworden. De nieuwe roescultuur verspreidde zich tegelijkertijd met het houseritme als een veenbrand over het uitgaansleven. De snelheid waarmee ecstasy uitgroeide tot de meest populaire illegale drug na cannabis en de steeds frequentere gezondheidsverstoringen die daarmee gepaard gingen, overvielen beleidsmakers en gezondheidsinstellingen. Om voortaan adequater én in een vroeger stadium te kunnen anticiperen op (nieuwe) drugstrends werden op nationaal en lokaal niveau monitoringsystemen in het leven geroepen. Ook vanuit strafrechtelijk oogpunt kwam de plotse opkomst van ecstasy als een verrassing, en ook hier bleven maatregelen niet uit. Toen was gebleken dat Nederland een voornaam productieland van ecstasy was, werd het opsporingsapparaat fors uitgebreid en versterkt met de USD (Unit Synthetische Drugs). De resultaten lieten niet lang op zich wachten; producenten werden aangepakt, productiecentra ontmanteld en grote partijen drugs en precursoren geconfisqueerd.

In Amsterdam werd vanaf 1993 met Antenne een methode geïmplementeerd om op empirische en controleerbare wijze veranderende leefstijlen en gebruik

van genotmiddelen binnen Amsterdamse uitgaanscenes van jongeren en jongvolwassenen systematisch in kaart te brengen. De leidende gedachte was dat drugstrends – zoals de snelle opkomst van ecstasy liet zien – zich in het Amsterdamse uitgaansleven meestal in een vroeger stadium voordoen dan elders in het land. Antenne bestaat uit een combinatie van drie onderzoeksmethoden: een kwalitatieve panelstudie waarin tweemaal per jaar insiders individueel worden geïnterviewd over hun trendsetende en trendvolgende netwerken in het uitgaansleven; kwantitatieve surveys naar middelengebruik in specifieke doelgroepen, waaronder clubbezoekers; en preventie-indicatoren die cijfers genereren over informatie- en adviesvragen, voorlichtingscontacten op party's, en testuitslagen van vrijwillig aangeleverde drugs.

In dit proefschrift stond de panelstudie centraal. De informatie van het panel (met gemiddeld 24 leden per ronde) in de periode 1994-2008 is een continue leidraad geweest om nieuwe ontwikkelingen in het uitgaansleven vroegtijdig te signaleren en te volgen. Door deze kwalitatieve informatie te combineren met kwantitatieve gegevens uit Antenne en andere bronnen (triangulatie), hebben we langere termijn drugstrends in kaart kunnen brengen.

De probleemstelling luidde: “Welke ontwikkelingen hebben zich sinds het begin van de jaren negentig voorgedaan op de drugsmarkt van het Amsterdamse uitgaansleven, en in hoeverre en op welke wijze zijn (strafrechtelijk) drugsbeleid en andere factoren hierop van invloed geweest?”

Om te achterhalen welke factoren het succes dan wel de neergang van een middel kunnen verklaren, is Zinbergs (1984) theoretische model van drug-set-setting een vruchtbaar vertrekpunt én anker geweest. In aanvulling op Zinbergs model hebben we een vijftal 'trenddimensies' onderscheiden: (1) de historische, sociaal-culturele en economische condities waaronder nieuwe (risico) groepen zich op nieuwe (uitgaans) settings manifesteren (drug, set en setting); (2) de sociaal-culturele en symbolische uitgaanscontext van trendsetters en trendvolgers in het huidige uitgaansleven (setting); (3) de translokale distributie en het aanbod op de drugsmarkt(en), bestrijding, prijsontwikkeling en kwaliteit (drug); (4) aard, verspreiding, omvang en imago van psychoactieve middelen op een pluriforme gebruikersmarkt (set); en (5) beleid, regelgeving en handhaving ten aanzien van drugs(gebruik) én de reactie van consumenten hierop, in het bijzonder binnen het Amsterdamse uitgaansleven (drug, set en setting).

Omdat deze vijf dimensies uiteenlopende perspectieven in tijd en ruimte in het drugsveld bestrijken, zijn ze na de theoretische verkenning (hoofdstuk 2) en de beschrijving van de panelmethode (hoofdstuk 3) in afzonderlijke hoofdstukken uitgewerkt. Het Amsterdamse uitgaansleven tot en met de 'houserrevolutie' van 1988 wordt in een trilogie (hoofdstuk 4, 5 en 6) beschreven, met als rode draad de opeenvolgende jongerenculturen die de stad vanaf de jaren zestig tegen het decor van een verschuivende tijdgeest decennialang op stelten hebben gezet. Met de focus op trendsetters en trendvolgers is het 'nieuwe' Amsterdamse uitgaansleven van de jaren 1994-2008 geschetst (hoofdstuk 6). Over deze laatste periode kwam in hoofdstuk 7 de Amsterdamse drugsmarkt aan de orde, waarbij vooral is gekeken naar bestrijding, prijsontwikkeling en zuiverheid van een zestal middelen (ecstasy, cocaïne, amfetamine, GHB, lachgas en ketamine), die vervolgens in afzonderlijke hoofdstukken (hoofdstuk 8 t/m 11) meer in detail zijn belicht. Ondermeer is in deze hoofdstukken de (symbolische) betekenis van en de omgang met deze middelen in

trendsettende en trendvolgende stamilleus geduid. Ten slotte is in hoofdstuk 12 het gehele uitgaansleven als een semi-autonoom sociaal spanningsveld beschreven, met verschillende belangen van regelmakers en regelhandhavers enerzijds, en die van drugsgebruikers en andere actoren anderzijds. De omslag van een pragmatisch drugsbeleid in de jaren negentig naar een meer normatief en strafrechtelijk beleid na de eeuwwisseling loopt als een rode draad door dit hoofdstuk. In het bijzonder is bekeken of, en zo ja in welke mate, een stringenter beleid van invloed is geweest op de aard en omvang van drugsgebruik.

Theoretische verkenningen

Studies naar deviantie die na de jaren vijftig van de vorige eeuw in de Verenigde Staten zijn verricht, worden vooral gekenmerkt door een nadruk op de betekenis van muziek, drugs en andere culturele verschijningsvormen die conflicteren met de algemene smaak van gezagsdragers en de publieke opinie. In de jaren zeventig en tachtig verplaatst het zwaartepunt van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek zich naar Groot-Brittannië, waar onderzoekers zich vooral richtten op de vrijetijdsbesteding van arbeidersjongeren, met een bijna obsessieve focus op het rituele verzet van spectaculaire jeugdstijlen. Ook verschijnen er studies over morele paniek, de invloed van media en de rol van 'morele ondernemers' en gezagsdragers. Typerend voor veel studies is dat de 'subversieve' straatculturen vaak op een theoretisch afstandelijke manier worden beschreven en soms ook ideologisch ingekleurd.

Na de verspreiding van ecstasy en elektronische dansmuziek grijpen onderzoekers in de jaren negentig deels terug op de klassieke Amerikaanse stadsetnografie. Studies naar de club- en ravecultuur spitsen zich steeds meer toe op distinctieve praktijken binnen of juist apart van de mainstream. Vooral de culturele betekenis van uitgaansdrugs en muziek krijgt een prominente plaats toebedeeld, evenals de (veronderstelde) transformatie van subculturen naar postsubculturen. Kwantitatieve studies richten zich voornamelijk op drugstrends en de mogelijke normalisering van middelengebruik. Het ongebreidelde consumentisme bij jongeren in de jaren negentig leidt volgens

onderzoekers tot nieuwe vormen van riskant (uitgaans)gedrag, die als hypes vaak breeduit in de media worden geventileerd. De culturele criminologie bestrijkt hierbinnen een breed spectrum van onderzoeksdisciplines die zich verdiepen in thema's als popularisering van criminaliteit, het grootschalige carnavaleske kick- en pleziergedrag, de sterke identificatie van jongeren met grensoverschrijdende (deviante) consumptie van beeldcultuur of transgressieve subculturen binnen het uitgaansleven.

Deze nieuwe studies over riskant pleziergedrag staan bijna haaks op de theorie van Becker (1963), die stapsgewijs het sociale leerproces van initiërend en continuerend marihuana-gebruik in groepsverband heeft beschreven. Net als Zinberg ontwikkelde Becker zijn theorie in een tijd toen scenes en drugsgebruik een andere betekenis hadden en meer 'gesloten' waren dan de huidige, meer fluïde netwerken zoals die zich in de panelstudie manifesteren. Moderne cultureel-criminologische studies werpen dan ook een heel ander licht op drugsgebruik. Sommige criminologen zien drugsgebruik als een (tijdelijke) ontsnapping aan de banale routines van alledag, terwijl anderen het beschouwen als een reactie op een onstabiele en snel veranderende wereld waarin bij ontstentenis van voldoende sociale controle de drang tot excessen en kicks een constante opwinding genereert. In het ideaaltypische model van Becker wordt 'irrationeel' kickgedrag in de peergroep vooral als een vorm van 'drugsmisbruik' gezien. Het collectief kicken op drugs komt echter tegenwoordig op grotere schaal voor dan op grond van zijn bevindingen te verwachten zou zijn. Het 'leren van de techniek' vindt nog immer in groepsverband plaats, zij het dat dit in het moderne roesspectrum veel complexer is dan het 'monogebruik' in Beckers studie. Omdat de sociale leertheorie van Becker niet afdoende het kickverdrag kan verklaren, stelden we voor de roeszoekers onder te verdelen in de sensibele 'roeskunstenaar' en de destructieve 'roesknoeier'.

Opstandige jongerenculturen en de explosieve groei van het uitgaansleven

---

Het Amsterdamse uitgaansleven kent een roemruchte historie die verschillende bloeiperiodes heeft gekend, waarvan de eerste ruim een eeuw geleden (rond 1890) een hoogtepunt bereikte door een toenevend aanbod van vermaaksmogelijkheden als gevolg van industrialisering, urbanisatie en welvaartsgroei. Aan deze bloeiperiode kwam voorlopig een einde toen de kruistochten van 'morele ondernemers' tegen de verderfelijke uitwassen van armoede, drank en prostitutie indirect ook gevolgen had voor het bonte nachtleven. Tijdens het interbellum (1919-1940) beleefde het uitgaansleven een nieuwe opbloei, belichaamd door een keur van nieuwe (muziek)cafés, theaters, restaurants en bioscopen rond het Leidseplein en Rembrandtplein. Nu werd het mondaine uitgaansleven vooral door gezagsdragers met argusogen bekeken. Vooral de aanwezigheid van de populaire maar in zedelijk opzicht verdachte 'negermuzikanten' in de danszalen trok daarbij hun aandacht. Sommige gelegenheden mochten op bevel van de burgemeester geen zwarte artiesten en bedienend personeel meer in dienst nemen. Toen in de loop van de jaren dertig de overtuiging groeide dat dansen niet per se met 'zedeloze' praktijken gepaard ging, werd het hoofdstedelijke vergunningenbeleid weer versoepeld.

Na de Tweede Wereldoorlog werden nieuwe dancings geopend en werd jazz niet meer vereenzelvigd met 'dierlijke' instincten en erotiek, maar met vrijheid, individualisme en vitaliteit. Dansen werd gezien als middel bij uitstek om het contact tussen de seksen te bevorderen en bevatte tevens een element van escapisme als reactie op de naoorlogse chaos. Ofschoon al in de loop van de jaren vijftig de geur van marihuana zich in kleine jazzclubs begon te verspreiden, raakten drugsgebruik en uitgaan pas vanaf de jaren zestig met elkaar verstrengeld. Het ontstaan van de drugscene hing nauw samen met demografische, economische en sociaal-culturele ontwikkelingen. Door de stijgende welvaart beschikten jongeren voor het eerst over eigen geld, dat onder andere werd besteed aan de producten van de

opkomende mode- en muziekindustrie. De nieuwe jongerencultuur onderscheidde zich door opstandigheid en een krachtige maatschappijkritische stellingname die vaak lijnrecht tegenover de oudere generaties en de gevestigde orde stond. Muziek was hét bindmiddel voor uiteenlopende groepen jongeren die zich steeds luider roerden in de uitgaansgelegenheden én de openbare ruimte van de binnenstad.

In deze nieuwe context werd behalve met cannabis ook met LSD, opium en amfetamine geëxperimenteerd, die werden gebruikt als genotmiddel, uiting van protest of als hulpmiddel bij een existentiële of spirituele zoektocht naar zin en betekenis van het leven. Als gevolg van de snelle verspreiding van drugs ontstonden in de loop van de jaren zestig en zeventig nieuwe scènes rond het Leidseplein, het Rembrandtplein, de Dam en het Vondelpark. Toen er in de loop van de jaren zeventig voor het eerst werd gesproken over een groeiend 'drugsprobleem', waren cocaïne en ecstasy nog onbekend, terwijl binnen deviante subculturen naast cannabis en LSD ook heroïne en amfetamine al waren begonnen aan hun opmars. In de loop van de jaren zeventig en tachtig viel de gebruikersmarkt uiteen in recreatieve en problematische drugsscenes. De zorgeloze discocultuur van de jaren zeventig werd in de politiek roerige jaren tachtig overschaduwd door de kraak- en punkcultuur.

Omdat er opvallend weinig bekend was over het recreatieve drugsgebruik tussen 1976 en 1988 is er met behulp van anekdotische verslagen een brug geslagen naar de 'houserevolutie' van 1988. Deze viel samen met een economische en culturele bloeiperiode en markeerde binnen de jongerencultuur tevens de omslag van een politiek geïnspireerde generatie ('verloren generatie') naar een apolitieke feestgeneratie ('generatie X'). De opkomst en verspreiding van house en ecstasy kan worden gezien als een synthese van farmacologische, technologische en subculturele innovaties. De ontwikkelingen tussen 1988 en 1994 verliepen in drie opeenvolgende fasen: een *underground fase*, met een geconcentreerd amalgaam van spontane uitgaansculturen; een *transitiefase* - tussen underground en mainstreaming - waarin de housecultuur en ecstasy zich over verschillende uitgaansmilieus verspreidden; en de *mainstreaming en professionalisering* van de housecultuur (het beginpunt van de voortschrijdende schaalvergroting en massificatie na het midden van de jaren negentig). De snelle

aanwas van de feestmassa en feestlocaties genereerde een bijna constante media-aandacht; de aanvankelijke positieve beeldvorming rond ecstasy veranderde naarmate het aantal gezondheidsincidenten toenam. De roep om meer regelgeving noopte het stadsbestuur organisatoren van houseparty's te onderwerpen aan een strengere nieuwe regelgeving. Tegelijk kregen sponsors gaandeweg meer invloed op de commerciële dance-evenementen. House leidde tot een renaissance van het uitgaansleven, dat begin jaren negentig explosief van een handvol clubs uitgroeide naar een bloeiende bedrijfstak met tientallen clubs, lounges, danscafés en ad hoc feestlocaties.

Het **nieuwe** uitgaansleven

De panelstudie bestrijkt door de jaren heen drie leeftijdsgroepen van uitgaansgeneraties: jonge twintigers (20-24 jaar), oudere twintigers (25-29 jaar) en 30-plussers. De gemiddelde leeftijd in de panelnetwerken ligt rond de 25 jaar. Op typisch Amsterdamse (incrowd) feesten komt vaak een mix van twintigers, dertigers en soms veertigers. Mainstream clubavonden worden vooral door beginnende stappers (20-24 jaar) bezocht, waarvan een deel uitgroeit tot trendsetters. In het trendsettende segment zitten vooral de 25-plussers. De jongste clubgarde profileert zich het meest met (nieuwe) muziekstijlen en de daarmee verwante scènes. Het urbanpubliek is doorgaans jonger dan bij dance. Veel stappers in de panelnetwerken gaan minstens tweemaal per maand naar een club en fanatieke stappers zelfs meerdere keren per week. Het party- en festivalbezoek stijgt in de zomerperiode. Autochtone clublopers gaan vaker naar cafés en danceparty's dan allochtone stappers. De échte partygangers gaan het minst naar clubs. Dit geldt vooral voor extremere muziekscènes als hardcore, hardstyle, tekno en psytrance.

Vergeleken met dance heeft het etnisch gemixte segment (urban) minder of geen ervaring met illegale middelen. Binnen de urbanscene zijn de trendsetters ontvankelijker voor het experimenteren met ecstasy en switchen soms naar andere meer dancegeoriënteerde niches in het uitgaansleven. Het dancesegment blijft dominant autochtoon. De grootste etnische blend doet zich voor in kleine clubs waar

eclectisch wordt gedraaid. De opkomst van urban heeft tot een forse etnische verschuiving geleid in het jarenlang vrijwel volledig witte clubcircuit. De toegenomen instroom van jonge vrouwen heeft het oorspronkelijk masculiene uitgaansleven veranderd; ze claimen hun eigen ruimte, zijn assertief en durven zich ook (seksueel) uitdagend te gedragen. Alleen op de extremere feesten zijn jongens en jonge mannen nog fors in de meerderheid. De jongste lichte homo's (jonge twintigers) vermijdt vaker de typische homo- en lesbofeesten en beweegt zich steeds meer in heteromilieus.

De feminisering van het Amsterdamse uitgaansleven zien we ook in vier opeenvolgende surveys onder clubbezoekers (1995, 1998, 2003 en 2008). Deze clubsurveys tonen ontwikkelingen en veranderingen bij nieuwe clubgeneraties. De mediane leeftijd van 23 jaar in 1995 is na een stijging rond het millennium in 2008 weer terug op het oude niveau. De verdubbeling van het percentage allochtone clubbezoekers tussen 2003 en 2008 is in belangrijke mate te verklaren door de toename van urban clubavonden. De toename van het aandeel studenten in de surveys loopt synchroon met de groei van de Amsterdamse studentenpopulatie en met de massificatie en mainstreaming van het nachtleven, terwijl het aandeel vaste stappers (minimaal vier keer uitgegaan in de laatste maand) is teruggelopen en de keuze van uitgaansgelegenheden sinds de eeuwwisseling drastisch is veranderd. Clubs en cafés blijven geliefd, houseparty's trekken na een piek eind jaren negentig beduidend minder bezoekers, terwijl (pop)concerten maar vooral thuisfeesten gestaag aan populariteit winnen.

Vijf profielen van trendsetters en drie brede **uitgaanstrends**

Op basis van de panelstudie zijn vijf profielen van trendsetters onderscheiden, waarbinnen uitgaan, muziek, dansen, lichaamscultuur en middelengebruik op uiteenlopende wijzen gearticuleerd worden. De *recreatieven* zijn de minst actieve roeszoekers en qua stilering, muzieksmaak en uitgaan het minst uitgesproken. De *creatieven* zijn hoog opgeleid, maatschappelijk succesvol, individualistisch en eclectic maar qua muzieksmaak weinig uitgesproken. De *alternatieven* zijn meer scenegebonden (witte én zwarte subculturen), vaak wars van commercie en laten zich primair voorstaan op hun verfijnde en alternatief geïnspireerde muziekkennis. De *sensualisten* zijn het meest hedonistisch en erotisch geïnvolveerd en minder eenkennig in hun muziekvoorkeur. De *psychonauten* profileren zich als 'chemische fijnproevers' en nazaten van de hippiecultuur, met hun ruime ervaring met geestverruimende middelen en voorkeur voor kleinschalige settings en drugsgebruik in geritualiseerd verband.

Na de eeuwwisseling hebben drie brede ontwikkelingen het uitgaansleven zijn huidige vorm gegeven. Upgrading staat voor een door de economische hoogconjunctuur gestimuleerd proces van 'versjiek' en 'vervipping'. Een groter segment in het uitgaansleven is veranderd in exclusieve feestzones met nieuwe brandpunten van incrowd entertainment, sterrendom en consumptieve luxe van leidende clubelites en vipkasten die de vrije tijd uitbundig vieren. Upperground representeert het uitdijende alternatieve clubsegment dat zich na de teloorgang van underground in het hart van de mainstream heeft genesteld en een kritisch feestreservoir genereert dat wars is van uiterlijk vertoon (bling), maar eerder naar innovatie met een alternatief 'rafelrandje' streeft. Urban weerspiegelt het multiculturele proces én de opmars van andere muziekstijlen dan de elektronische. De groeiende invloed van urban heeft gezorgd voor het doorbreken van witte uitgaansbolwerken, en symboliseert tegelijk de 'nieuwe nuchterheid' in het uitgaansdomein.

De Amsterdamse drugsmarkt

Vanaf begin jaren negentig waren er op de Amsterdamse drugsmarkt zo'n 35 verschillende illegale middelen in omloop. Onze focus lag op de middelen die voor korte of langere tijd het Amsterdamse uitgaansleven in belangrijke mate hebben gekleurd: een drietal stimulantia (ecstasy, cocaïne en amfetamine) en evenveel narcosemiddelen (lachgas, GHB en ketamine). Nam het drugsgebruik vanaf eind jaren tachtig tot eind jaren negentig toe, over het geheel genomen zijn de drugs prijzen eerder gedaald dan gestegen. Lagere drugs prijzen leidden niet automatisch tot een grotere consumptie, aangezien ook de effecten en het imago van een middel de vraag beïnvloeden; hoe groter de 'plezierfactor', hoe meer kans dat consumenten een drug willen proberen. In dat verband is ecstasy als 'merknaam' promotioneel gezien een gouden greep geweest. Naast de verborgen markt op het hogere (handels) niveau is er een 'open' markt op consumentenniveau met verbindingen naar het uitgaansmilieu, waar contacten tussen personen en netwerken op basis van onderling vertrouwen worden gevoed. Het drugsaanbod op retailniveau bestaat uit *monodealers* en *polydealers*, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen *thuisdealers* ('halersmarkt') en *uitdealers* ('bezorgmarkt'). Er is per middel gekeken naar fluctuaties in de mate van verkrijgbaarheid, zuiverheid en prijs.

Op consumentenniveau nam de marktdynamiek van *cocaïne* toe toen de eerste subgeneratie trendsetters pillenmoe werd, de status van ecstasydealers (niet in het minst vanwege de lage prijs) afnam, en klanten en verkopers elkaar met de komst van de mobiele telefoon steeds sneller wisten te vinden. Cocaïnegebruik piekte rond de eeuwwisseling, toen de horeca gouden tijden beleefde en de alcoholindustrie op volle toeren draaide. De verdubbeling van de kiloprijs van cocaïne in tien jaar tijd (vanaf eind jaren negentig) heeft op consumentenniveau niet geleid tot een noemenswaardige prijsverhoging en ook de zuiverheid is redelijk stabiel gebleven.

Ecstasy is na een korte kwaliteitsdip in 1997 tien jaar lang goedkoop en kwalitatief betrouwbaar gebleven, totdat er plotseling schaarste ontstond en inferieure pillen werden aangeboden en gebruikers meer moeite moesten doen om 'goede' ecstasy te vinden. In het najaar van 2009 lijkt de markt zich - net als de kwaliteitsdip in 1997 - weer wat te herstellen, maar de vraagprijs is (licht) gestegen.

De *amfetaminemarkt* begon eind jaren negentig vrijwel tegelijk met de neergang van de gabbercultuur te slinken. In de periode 1999-2001 was er schaarste en liet de kwaliteit te wensen over, waardoor een deel van de amfetaminegebruikers op cocaïne overstapte. Hoewel de amfetaminemarkt zich herstelde en aan het eind van de jaren nul weer groeide, bleef de gebruikersmarkt kleiner dan in de jaren negentig.

De markt van *narcosemiddelen* is betrekkelijk nieuw. Zowel lachgas, GHB als ketamine hebben zich vanaf midden negentig vooral in thuissettings sterker geprofileerd. Sinds midden jaren nul worden GHB en ketamine in toenemende mate (ook) in het uitgaansleven gebruikt. Er zijn indicaties dat door de ecstasyschaarste in 2008-2009 (nieuwe) gebruikers vaker zijn gaan experimenteren met GHB, lachgas (na een eerdere piek in 1997-1998) en in mindere mate ook met ketamine. De prijzen van GHB en ketamine zijn in de loop van de jaren nul (fors) gedaald.

Trendperspectieven van gebruikers, drugsmarkten en het uitgaansleven

---

De vierde dimensie ter verklaring van drugstrends (aard, verspreiding, omvang en imago) is bekeken vanuit het *gebruikersperspectief*, het *drugsmarktperspectief* en het *uitgaansperspectief*. Dit gebeurde op basis van de data uit de panelstudie, in combinatie met gegevens uit de clubsurveys. In de periode tot 2008 onderscheidden we in grote lijnen drie cycli van vijf jaar, met opeenvolgende trendsettende subgeneraties en daarbinnen een variatie in gebruikersgroepen (recreatieven, creatieven, alternatieven, sensualisten en psychonauten). Deze groepen kunnen zich in verschillende fasen van hun gebruikscarrière bevinden, maar gelden alle vijf als trendsettend voor uitgaansgedrag

in het algemeen en middelengebruik in het bijzonder. Ecstasy en cocaïne - en in minder mate ook de andere middelen - worden soms in hetzelfde panelnetwerk gebruikt en/of gecombineerd (vaak ook met alcohol en cannabis).

Ecstasy

In de jaren negentig viel ecstasy bij steeds meer verschillende uitgaansculturen in de smaak (verticale groei), waarbinnen meer stappers in netwerken gingen gebruiken (horizontale groei). Na de eeuwwisseling tonen minder gebruikersgroepen zich ontvankelijk voor ecstasy (verticale krimp) en ook de gebruiksfrequentie binnen de gebruikersgroepen neemt af (horizontale krimp).

Ondanks negatieve gebruikerservaringen in de jaren negentig, blijft de perceptie van ecstasy aanvankelijk overwegend positief. Pas na het tipping point (2001), van mainstream naar postravefase, begint ecstasy over bijna de gehele uitgaanslinie terrein te verliezen. Het is tevens het keerpunt tussen massificatie (schaalvergroting) en de doorstroom van trendsetters naar kleine (exclusieve) locaties (schaalverkleining), die synchroon loopt met de groeiende behoefte aan differentiatie (eclecticisme). De periode na 2003 wordt gekenmerkt door wat de 'nieuwe nuchterheid' kan worden genoemd. De veranderende houding tegenover en perceptie van ecstasy (setfactoren) moeten vooral worden verklaard als gevolg van een significante (feitelijke dan wel gepercipieerde) toename van subacute psychische gezondheidsklachten. Het imago van ecstasy als een 'softdrug' waar je zonder kans op verslaving 'onbeperkt' van kunt genieten, blijkt niet onaantastbaar; doordat de positieve eigenschappen van het middel bij repeterend gebruik afnemen, neemt de lust om te consumeren navenant af.

De dalende prijs van ecstasy heeft niet geleid tot een toename in het gebruik. Integendeel, het ecstasygebruik nam na 2001 af. Hoewel de slechte kwaliteit van pillen soms aanleiding was om te stoppen of over te stappen op andere drugs, is de zuiverheid jarenlang van weinig invloed geweest bij de beslissing om van ecstasygebruik af te zien.

Bij het uitgaansperspectief zagen we wel een relatie met het dalende ecstasygebruik. Schaalvergroting leidde weliswaar tot een bloeiende dance-industrie, maar werkte soms ook verloederend in de hand die zich onder meer manifesteerde in de toename van gezondheidsincidenten. Clubs reageerden hierop met upgradering en een strenger toezicht op drugsgebruik, waardoor een 'nuchterder' publiek werd getrokken en het ecstasyslikkend potentieel, ook al door de groeiende invloed van urban, verder afkalfde. De subgeneraties na de eeuwwisseling lopen bovendien minder hard van stapel.

Cocaïne

De oorspronkelijk nagenoeg gescheiden cocaïne- en ecstasymilieus groeien in de tweede helft van de jaren negentig naar elkaar toe en kruisen elkaar rond 2006. Cocaïne valt bij meer diverse uitgaansculturen in de smaak (verticale groei), waarbinnen ook meer stappers in de netwerken gaan snuiven (horizontale groei). Vanaf 2006 blijft het cocaïnegebruik tamelijk stabiel. In veel panelnetwerken wordt zowel cocaïne als ecstasy gebruikt, waarbij het accent als het om setting gaat vaak op één van de beide middelen ligt. Ook leeftijd en leefstijl zijn leidende factoren voor continuerend gebruik. Cocaïne is minder subcultureel gedefinieerd dan amfetamine en ecstasy en daarom toegankelijk voor een breed en gevarieerd publiek (hoge én lage inkomens, studierend of werkend). Cocaïne wordt minder dan andere middelen geassocieerd met een muziekstijl, maar vaker met leefstijl. Het gebruik bij actief blijvende stappers wordt na het 25e jaar intensiever en regelmatig, waarbij cocaïne in plaats van ecstasy een primair middel wordt.

De (na de jaren tachtig hernieuwde) opkomst van cocaïne loopt parallel aan de expansie van de horeca en de alcoholindustrie die de aanloop naar het nieuwe millennium markeren. De florissante economie heeft het cocaïnegebruik aan het eind van de 20e eeuw tot grote hoogte opgestuwd. Gebruikers zeggen veel plezier te beleven aan het snuiven tijdens het stappen of in privésettings. Cocaïnegebruik komt vaker voor in kleine gezelschappen, waar ecstasy meer met grote dance-events en clubs wordt geassocieerd. Het snuifritueel zou de intieme gezelligheid versterken. Het sociale ritueel van cocaïnegebruik is

minder settinggebonden dan dat van ecstasy en het roeseffect kan beter gecamoufleerd worden. Het prestatieverhogende, inspirerende en aangename gevoel sluit naadloos aan bij de nieuwe competitieve tijdgeest. Hoewel het 'problematische' imago uit de jaren tachtig kantelt naar neutraal of positief, ontwikkelen vooral persisterende gebruikers een haat-liefdeverhouding met cocaïne.

Verskillende veranderingen binnen de drugsmarkt bevorderden eind jaren negentig een toename van het cocaïnegebruik. Door de lage ecstasyprijs werd cocaïne voor verkopers lucratiever, de onzuiverheid van de ecstasymarkt rond 1997 kwam op een moment dat de kiloprijs van cocaïne historisch laag stond en de communicatie tussen snuivers en dealers dankzij de nieuwe mobiele telefonie vlotter verliep. Opvallend genoeg heeft cocaïne de reputatie van 'betrouwbare kwaliteit' te zijn, ook al is algemeen bekend dat het middel vrijwel altijd versneden is.

Wat betreft het uitgaansperspectief hebben de upgrading van de horeca en de toegenomen populariteit van thuisfeesten bijgedragen aan de herwaardering van cocaïne.

Amfetamine

De cocaïne- en amfetaminemilieus groeien vanaf midden jaren negentig gestaag uit elkaar. Amfetamine valt vooral in de smaak bij alternatieve uitgaansculturen (smalle verticale groei), waarbinnen meer stappers gaan gebruiken (horizontale groei). In de meeste netwerken geniet cocaïne of ecstasy de voorkeur, telkens gevolgd door amfetamine, dat na de teloorgang van de gabberfeesten (eind jaren negentig) in de vergetelheid raakte. De piekjaren van amfetamine weerspiegelen respectievelijk de subculturele groei van gabber/hardcore (1993-1998) en die van minimal (2003-2008). Setting, leeftijd en leefstijl zijn belangrijke factoren. Het experimentele gebruik van amfetamine kristalliseert zich uit in jonge partynetwerken (20-25 jaar). Wie echter blijft uitgaan, stapt meestal vroeg of laat over op cocaïne. Amfetamine heeft de status van een controversieel (subcultureel) middel; contemporaine Amsterdamse gebruikersgroepen én sologebruikers profileren zich vaak als alternatief, maatschappijkritisch en kunstzinnig. De doorsnee amfetaminegebruiker voelt doorgaans een

grote weerstand tegenover chique clubs en snoevende cocaïnesnuivers. Terwijl ecstasy en cocaïne als vrij toegankelijke middelen worden gezien, blijft amfetamine vanwege het rauwe imago, de lage status en de goedkope en langdurige roes een 'geuzenmiddel'. Speed behoort eerder tot de 'B klasse'.

De gewijzigde omstandigheden binnen het drugsmarktperspectief hebben ook invloed gehad op het amfetaminegebruik rond de eeuwwisseling. Terwijl de cocaïnemarkt begon te groeien en de ecstasymarkt na de dip van 1997 met goedkope en zuivere pillen werd overspoeld, was er na het gabbertijdperk grote schaarste op de amfetaminemarkt. Sommige netwerken stapten over op cocaïne. In vergelijking met ecstasy en cocaïne bleef de amfetaminemarkt kleiner en minder wervend.

Bezien vanuit het uitgaansperspectief heeft upgrading juist bijgedragen aan de afname in het gebruik van amfetamine, aangezien het middel bij uitstek onderhevig is aan subculturele modes. Als rebelse, tegendraadse en in de schaduw gedijende stimulant wordt amfetamine van tijd tot tijd herontdekt door subculturen die maling hebben aan de mainstream smaakconventies in het Amsterdamse uitgaansleven. In niches binnen de alternatieve dancescene is er aan het eind van de jaren nul weer sprake van een hang naar radicalisering van muziekstijlen en drugsgebruik, waardoor amfetamine opnieuw populairder wordt.

Narcosemiddelen

De introductie van de narcosemiddelen lachgas, GHB en ketamine ging gepaard met de introductie van twee tot dusver in het Amsterdamse uitgaansleven onbekende technieken van drugsgebruik. Lachgas, dat midden jaren negentig op de markt verscheen, werd in gasvorm in ballonnen geserveerd uit industriële gasflessen. GHB werd in vloeibare vorm werd aangeboden en gebruikt. Na de eeuwwisseling blijft GHB het populairste narcosemiddel en is tegenwoordig in de panelstudie net zo populair als amfetamine. Aan het eind van de jaren nul vertonen de narcosemiddelen weer een licht opwaartse trend.

Lachgas maakte binnen de underground in korte tijd furore, waarna het zich in snel tempo verspreidde naar het club- en festivalmilieu. De opmars van GHB begint na de lachgaspiek en verspreidt zich onder ervaren creatieven, psychonauten en sensualisten. Hoewel GHB al snel de reputatie heeft een 'ongelukkigendrug' en 'rapedrug' te zijn, prikkelt het tegelijk de nieuwsgierigheid. Het wordt als een niet-toxische en lichaamseigen stof beschouwd, die geen kater geeft en erotiserend werkt. Clubgangers combineren GHB al snel met ecstasy. Het relatief grote aantal incidenten leidt tot de nodige ambivalentie in het uitgaansleven. Veel gebruikers waarderen het welbehagen en prettige roesgevoel waardoor GHB zich (na een carrière van stimulantiegebruik) op de lange termijn mogelijk gaat ontwikkelen van een secundair naar een primair middel.

Er loopt een historische lijn van ketamine naar de alternatieve uitgaanscultuur. Het gebruik blijft aanvankelijk beperkt tot geïsoleerde scenes (alternatieven, psychonauten), maar verspreidt zich vanaf midden jaren nul ook in de upperground. Het 'mild' psychedelische middel heeft een hoge cultfactor vanwege de bizarre roeseffecten. Net als bij GHB experimenteren en combineren ketaminegebruikers vaker met andere (ook exotische) drugs ter neutralisering dan wel intensivering van de psychedelische roes.

De komst van narcosemiddelen op de Amsterdamse drugsmarkt vanaf midden jaren negentig vindt in een periode plaats dat de (alternatieve) feestcultuur nieuwe roesdimensies van de 'kosmische' lachgaskick, het 'sensuele' GHB en de 'psychedelische' ketamine met grote interesse exploreert. Lachgasverkopers konden in de beginperiode nog ongestoord met gasflessen op party's staan. Toen het groeiend aantal verkooppunten gelijk opging met het aantal gezondheidsincidenten, greep de politie in. Organisatoren en lachgastappers werden gesommeerd om de verkoop te staken en groothandels mochten niet meer leveren aan niet-geregistreerde klanten. Deze maatregelen wierpen snel hun vruchten af. GHB werd aanvankelijk ten tijde van de 'ecstasydip' rond 1997 als een legaal alternatief voor ecstasy ('vloeibare ecstasy') in het smartshopcircuit gepromoot. Als gevolg van gezondheidsincidenten werden smartshops door de overheid gemaand de verkoop te staken. Vanaf de eeuwwisseling worden op internet doe-het-zelf kits en ingrediënten voor het maken van GHB aangeboden. GHB wordt vaak thuis gemaakt

en in vriendenkringen, vaak op niet-commerciële grondslag, verspreid. Ketamine wordt bekender door 'travellers' die het uit India meenemen en in de undergroundscene introduceren. In de loop van de jaren nul breekt het middel door in het reguliere uitgaanscircuit. Net als bij GHB halveert de prijs van ketamine op consumentenniveau.

In het licht van het uitgaansperspectief heeft de toegenomen belangstelling voor underground, upperground, after- en privéfeesten en erotische feesten bijgedragen aan de verspreiding van lachgas, ketamine en GHB.

Het pragmatische drugsbeleid onder druk

Het lange tijd als pragmatisch en tolerant getypeerde Nederlandse drugsbeleid komt gaandeweg de jaren nul steeds meer onder druk te staan en dit uit zich op lokaal niveau in een robuuster zero-tolerancebeleid. De ontwikkelingen op de Amsterdamse gebruikersmarkt zijn in hoofdstuk 12 belicht door het uitgaansleven allereerst te beschouwen als een semi-autonoom sociaal spanningsveld tussen de (wilde) sociaal-culturele praktijken in de nachteconomie versus de beheersing door regulering en regelgeving. Drie belangrijke factoren (productie, consumptie en regulatie) reflecteren en structureren het dynamisch sociaal, cultureel, juridisch en economisch spanningsveld van verschillende én overeenkomstige belangen tussen consumenten en producenten enerzijds, en de regelgeving en handhaving van de openbare orde en veiligheid anderzijds. Daarnaast hebben drie bredere maatschappelijke ontwikkelingen ook hun weerslag gehad op het Amsterdamse uitgaansleven. Ten eerste werd de gedoogcultuur na de eeuwwisseling steeds meer vervangen door een beleid waarbij de nadruk niet op preventie en gezondheid lag, maar op een stringenter, meer normatieve 'crime control'. Ten tweede maakte de stad de transitie door van een industriële stedelijke economie naar een service-economie, die gepaard ging met een actieve politiek van 'city marketing' en 'city branding' én een sterke nadruk op openbare veiligheid en controle. De derde ontwikkeling betreft de 'veiligheidsdoctrine', die als gevolg van een serie incidenten in én buiten het expanderende uitgaansleven

bovenaan de bestuurlijke agenda was komen te staan. Als gevolg daarvan kregen de brandweer en GGD steeds meer verantwoordelijkheid bij de vergunningsaanvragen voor dance-events, terwijl tegelijkertijd bij politie en justitie de wens groeide om met strafrechtelijk optreden meer grip te krijgen op drugshandel én drugsgebruik in het uitgaansleven. De maatregelen hadden als doel het bedwingen van de 'feestwildheid' - zo nodig met strafrechtelijk optreden. Eerst lag de focus op het clubcircuit, met acties van het Horeca Interventie Team (HIT) van de Amsterdamse politie en strengere portierscontroles, daarna kwamen de dance-events (weer) in het vizier. Bestuurlijke bevoegdheden werden uitgebreid en naast de Opiumwet werden de APV-bepalingen steeds belangrijker in het optreden tegen handel, bezit én 'openlijk gebruik' van drugs. De politie neemt steeds vaker aanstoot aan het 'zichtbaar onder invloed' zijn. Deze beleidsverschuiving was opmerkelijk aangezien het ecstasiegebruik al geruime tijd vóór het zerotolerancebeleid een dalende trend vertoonde, en hetzelfde geldt voor drugsgerelateerde gezondheidsproblemen. Niet zozeer 'interne' factoren - zoals verloedering, grootschalige drugshandel of een toename van onaanvaardbare (feest)risico's - maar eerder 'externe' factoren - zoals een sterk toegenomen aandacht voor openbare orde en veiligheid en de wens om meer zichtbaar en proactief op te treden - lagen aan deze repressievere aanpak ten grondslag.

Schrik een zerotolerancebeleid af? Of leidt het eerder tot verplaatsing van het probleem ('waterbedeffect')? Om deze vragen te beantwoorden hebben we gekeken hoe gebruikers en handelaren op zerotolerance reageren. Of er zich daarbij ontwikkelingen voordoen in middelengebruik, en in hoeverre deze ontwikkelingen zijn toe te schrijven aan zerotolerance.

Ten eerste blijkt dat ondanks de vele aanhoudingen en inbeslagnames van (kleine hoeveelheden) drugs het beoogde doel van drugsvrije feesten bij lange na niet is gerealiseerd. Dit hangt samen met de beperkte bevoegdheden van het beveiligingspersoneel én met het feit dat zowel de politie als feestorganisatoren veel meer personeel in zouden moeten zetten om alle bezoekers grondig te fouilleren. Nog afgezien van de financiële kosten zou dat laatste grote problemen opleveren met de ordehandhaving.

Ten tweede wijst de praktijk uit dat hoe strenger de controle, hoe meer drugs er van tevoren worden ingenomen. Een ruime meerderheid van bezoekers van dance-events koopt zijn drugs voorafgaand aan het

feest - waarbij meer wordt gedeeld dan gedeald - en houdt rekening met controles door de drugs beter te verstoppen en/of de drugs vooraf te gebruiken.

Ten derde hebben de verscherpte controles en politie-invalen in het clubcircuit vanaf eind jaren negentig ertoe geleid dat clubuitbaters meer maatregelen zijn gaan nemen om drugsgebruik beter in toom te houden. Zo was er, mede door nieuwe wetgeving, een 'grote schoonmaak' van het portiersgilde en werd de controle in de clubs aangescherpt. Drugskluizen werden geplaatst en ook cannabis werd steeds vaker geweerd.

Ten vierde was er de upgrading van het uitgaansleven, die ondermeer gepaard ging met de opkomst van urban, waar zichtbaar minder belangstelling was voor drugs. De 'nieuwe nuchterheid' won aan invloed, ecstasiegebruik daalde sterk. Trendsetters switchten naar cocaïne, dat beter paste in cafés, thuis en op kleine feesten. Of deze trends in middelengebruik oorzakelijk samenhangen met repressieve maatregelen is echter moeilijk vast te stellen.

Ten slotte is er op de Amsterdamse drugsmarkt regelmatig sprake van productsubstitutie als gevolg van veranderde wetgeving of bestrijdingssuccessen. Dit is vaak een tijdelijk verschijnsel en lang niet alle 'nieuwe' drugs slaan breed aan. Soms echter draagt het bestrijdingssucces bij het ene middel wel degelijk bij aan de versnelde verspreiding van het andere, zoals het geval was met GHB, waarvan het gebruik toenam na de ecstasyschaarste in 2008-2009. Een causaal verband is hierbij eveneens moeilijk aan te tonen.

De drugsmarkt van het Amsterdamse uitgaansleven vertoonde in de periode 1994-2008 een grote dynamiek. Verschillende factoren speelden hierbij een rol, waardoor het extra moeilijk is om de invloed van veranderingen in strafrechtelijk beleid te bepalen. Toch is het goed denkbaar dat de toegenomen controle in het Amsterdamse uitgaansleven op de langere termijn heeft bijgedragen aan de matiging in middelengebruik en tot een verschuiving van drugsgebruik in privésettings. In het laatste geval is dit gepaard gegaan met veranderingen in de aard van het gebruik, zoals het experimenteren met ketamine en het snuiven van cocaïne in plaats van het slikken van ecstasypillen.

14 Summary and conclusions

The trade in recreational drugs in Amsterdam became a good deal more complex in the 1990s when ecstasy and a range of other drugs arrived on the market. To the rhythm of house music, a new euphoric culture spread across Amsterdam nightlife like a bushfire. Policymakers and health care institutions were caught unawares by the rapidity with which ecstasy developed into the most popular illicit drug after cannabis, as well as by the acute health effects it was causing. The health authorities set up national- and local-level monitoring systems to enable more prompt and appropriate responses to new or unexpected drug trends in the future. The abrupt arrival of ecstasy also triggered shock waves from a criminal justice point of view, and here, too, new measures were taken. Especially when it emerged that the Netherlands was also a leading ecstasy-producing country, the investigative machinery was aggressively expanded and reinforced by a Synthetic Drugs Unit (USD). Results were not long in coming. Drug manufacturers were arrested, production sites dismantled and large parties of drugs and precursors seized. With the founding of the annual Amsterdam Antenna drugs barometer in 1993, an empirical method was implemented to systematically and verifiably document the changing lifestyles and use of recreational substances in the nightlife scenes frequented by adolescents and young adults. The idea was that drug

trends (as illustrated by the rapid rise of ecstasy) usually manifest themselves in Amsterdam at an earlier stage than in the rest of the country. Antenna is a combination of three research methods: a qualitative panel study in which insiders in drug-taking scenes are interviewed twice a year about the trendsetting and trend-following networks they are part of; quantitative surveys on substance use in specific risk groups, including clubgoers; and drug prevention indicators that generate statistics on information and advice requests, drug education contacts at dance events, and tests of voluntarily submitted drugs. The Antenna panel study was a central source of data in the study I reported in this book. Information obtained from the panel (which averaged 24 members per interview round) in the period 1994-2008 provided a continuous frame of reference for the early identification and monitoring of fresh developments in Amsterdam nightlife. By combining this qualitative information with quantitative data from Antenna and other sources (triangulation), I was able to map out a number of longer-term trends in drug use. My research question was: What developments and trends occurred in Amsterdam nightlife from the early 1990s to the late 2000s, and to what extent and in what ways did criminal justice policies and other policies and factors influence such developments?

In my attempts to identify factors that could explain the success or demise of specific drugs, Norman Zinberg's (1984) theoretical *drug-set-setting model* served me both as a fruitful point of departure and as an anchor. As an enhancement to Zinberg's model, I distinguished five 'trend dimensions': (1) the historical, sociocultural and economic conditions under which new drug-using groups and risk groups emerge in new settings, particularly in nightlife environments (*drug, set and setting*); (2) the sociocultural and symbolic nightlife contexts of contemporary trendsetters and trend followers (*setting*); (3) translocal distribution and the supply situation in drugs markets, policing, price trends and quality (*drug*); (4) the nature, spread, scale of consumption and image of particular psychoactive substances in a diversified consumer market (*set*); and (5) policy, regulations and enforcement with respect to drugs and drug use, as well as drug users' responses to such strategies, in particular in Amsterdam nightlife environments (*drug, set and setting*).

As these five dimensions illuminated very different perspectives in time and space within the domain of drugs, I expanded upon them in separate chapters following a theoretical exploration (chapter 2) and an explanation of the panel method (chapter 3). Amsterdam nightlife up to and including the 'house music revolution' of 1988 was recounted in a trilogy (chapters 4, 5 and 6), whose common theme was the successive youth cultures that rocked the city in the decades from the 1960s onwards against the background of a shifting Zeitgeist. The 'new' Amsterdam nightlife of 1994-2008 was depicted by highlighting trendsetters and trend followers. The drugs market of the same period was explored in chapter 7, with primary focuses on efforts to combat the drugs trade and on price trends and purity levels of six drugs: ecstasy, cocaine, amphetamine, GHB, laughing gas and ketamine. Those substances were examined in greater detail in chapters 8, 9, 10 and 11, including interpretations of the symbolic and other meanings that were ascribed to the drugs in trendsetting and trend-following nightlife environments. Finally, in chapter 12, I portrayed the entire nightlife scene as a semi-autonomous field of social forces in which the interests of rulemakers and rule enforcers may clash with the interests of drug users and other social actors. The Dutch government's transition from a pragmatic drugs policy in the 1990s to a more normative, punitive policy after the turn of the century was a continuous strand

in this chapter. I considered in particular whether and how the more stringent policies might have affected the nature and scale of drug use.

Theoretical explorations

Studies of deviance conducted in the United States after the 1950s often focused on the particular significance of music, drugs and other cultural manifestations that conflicted with the mainstream taste of authorities and public opinion. In the 1970s and 1980s, the fulcrum of social science research was in the United Kingdom, where researchers concentrated largely on working-class youth and their leisure time, with an almost obsessive focus on the ritual resistance of spectacular youth styles. Studies also appeared on moral panics, media influence and the role of 'moral entrepreneurs' and authorities. Characteristic of many studies was that the 'subversive' street cultures were described with theoretical detachment or even with an ideological tinge.

After the spread of ecstasy and electronic dance music, researchers in the 1990s partly reverted to the classical US urban ethnography. Studies on the club and rave culture increasingly focused on distinctive practices either inside or outside the mainstream. In particular, the cultural significance of nightlife drugs and music had a prominent place in these studies. Another topic was the actual or presumed transformation of subcultures into 'post-subcultures'. Quantitative studies concentrated mainly on drug trends and the postulated normalisation of drug use. According to the researchers, the unbridled consumerism of the 1990s youth gave rise to new forms of risk behaviour, particularly in nocturnal milieus, which were promptly hyped up by the media. In this tradition, cultural criminology encompasses a broad spectrum of research disciplines that probe into issues such as the popularisation of crime, the widespread culture of carnivalesque sensation- and pleasure-seeking behaviour, the strong identification of young people with a norm-violating or even deviant consumption of visual culture, and transgressive nightlife subcultures.

These new studies on risk-taking hedonistic behaviour ran almost completely counter to the theory of Howard Becker (1963), who traced step by step the social learning process through which marijuana use was initiated and continued. Like Zinberg, Becker developed his theory in an era when youth scenes and drug use had a different significance and were more self-contained than today's more fluid networks as manifested in the Amsterdam panel study. Modern studies in cultural criminology therefore throw a very different light on drug use. Some criminologists view drug-taking as a (mostly temporary) escape from the daily humdrum, whilst others see it as a reaction to an unstable, fast-changing world where, in the face of weakened social control, the urge to experience sensation and excess is a constant source of titillation. In Becker's ideal-typical model, 'irrational' euphoria-seeking behaviour in the peer group would primarily be labelled as a kind of 'drug abuse'. But the collective tripping on drugs seen since the 1990s was a far broader-scale phenomenon than would be expected on the basis of Becker's findings. Although Becker's step of 'learning the technique' still took place in group settings, the learning process in the modern spectrum of drug highs was far more complex than that for the 'monodrug use' in Becker's study. Because his social learning theory could not decisively explain the euphoric behaviour of modern drug users, I proposed to distinguish today's euphoria seekers into the sensible 'euphoric artists' and the destructive 'euphoric bunglers'.

Rebellious **youth cultures** and the explosive growth of nightlife

---

Amsterdam nightlife has an illustrious history. It can look back on several 'golden ages', starting more than a century ago, when industrialisation, urbanisation and burgeoning prosperity spawned a diversified range of amusement venues around 1890. Soon, however, the contemporary crusades waged by 'moral entrepreneurs' against the degenerative excesses of poverty, drink and prostitution had indirect consequences for the colourful Amsterdam nightlife, putting a temporary end to its first heyday. The interbellum (1919-1940) saw a renaissance of nightlife in a choice array of new bars, music venues, theatres, restaurants and cinemas in the Leidseplein and Rembrandtplein neighbourhoods. This time, the sophisticated goings-on were viewed suspiciously by city authorities. Particular scrutiny was directed at the popular, but morally suspect, 'Negro musicians' in the dance halls. Some venues received mayoral orders to hire no more black entertainers and waiters. When the persuasion grew in the 1930s that dancing did not necessarily go hand in hand with 'immoral' practices, the municipal licensing policies were relaxed.

After the Second World War, new dance venues sprang up, and jazz was equated no longer with 'animalistic' instincts and eroticism, but with freedom, individualism and vitality. Dancing came to be seen as an excellent means to smooth relations between the sexes; it also embodied an element of escapism as a reaction to the postwar chaos. Although the smell of marijuana began wafting through the tiny jazz clubs during the 1950s, drug use did not really become enmeshed with nightlife until a decade later. The emergence of the 1960s drugs scene was closely tied to demographic, economic and sociocultural developments. In the growing prosperity, young people now for the first time had their own money, much of which they spent on the products of the emergent fashion and music industries. The new youth culture distinguished itself through its rebelliousness and its vocal, socially radical stances that were utterly at odds with the views of older generations and the establishment. Music was the binding force for highly varied groups of young people, whose voices were growing louder both in nightlife venues and on the streets of the city centre.

In this new social context, youth were experimenting not just with cannabis, but also with LSD, opium and amphetamine. The drugs were taken as recreational substances, as expressions of protest, or as an aid in existentialist or spiritual quests for the purpose and meaning of life. Fuelled by the rapid spread of drugs in the 1960s and 1970s, new youth scenes appeared around Leidseplein, Rembrandtplein, Dam Square and Vondelpark. When, some years later, the first warnings were heard of a growing 'drug problem', cocaine and ecstasy were still unknown, but heroin and amphetamine had already begun their advance in deviant subcultures, alongside cannabis and LSD. The consumer market for drugs bifurcated in the course of the 1970s and 1980s into recreational and problem drug scenes. In the politically turbulent 1980s, the carefree discotheque culture of the previous decade was overshadowed by the more vocal punk and squatters' cultures.

Because surprisingly little empirical data was available on recreational drug use in Amsterdam between 1976 and 1988, I drew information from anecdotal reports in order to bridge over the period until the 'house music revolution' of 1988. The house revolution coincided with a period of economic and cultural prosperity. Within youth culture, it signalled the turning point from a politically inspired generation (the Lost Generation) to an apolitical partying generation (Generation X). The rise and spread of house music and ecstasy may be seen as a synthesis of pharmacological, technological and subcultural innovations. The developments from 1988 to 1994 evolved in three successive phases: an *underground phase* reflected in a concentrated amalgam of spontaneous nightlife cultures; a *transitional phase* (between underground and mainstreaming) in which house culture and ecstasy diffused across a variety of nightlife environments; and the *mainstreaming and professionalisation* of house culture, marking the start of an advancing scale expansion and massification from the mid-1990s. The precipitous growth of the party venues and the partying masses thrust them into an unrelenting media spotlight; the initially benign perceptions of the drug ecstasy took a turn for the worse as the numbers of health incidents increased. Calls for regulation compelled local government to impose stricter new rules on the organisers of dance events. All the while, sponsors were gaining more influence over commercial dance events. House music sparked a renaissance in

Amsterdam nightlife, which underwent an explosive expansion from a mere handful of clubs in the early 1990s to a flourishing industry with dozens of clubs, lounges, dance bars and ad hoc partying venues.

The new nightlife

Throughout the years, the Antenna panel study has covered three age groups in nightlife generations: people in their early twenties (age 20-24), those in their late twenties (age 25-29) and the over-30 age group. The average age in the networks represented by the panel members was about 25. Especially at in-crowd events, a typical Amsterdam party would be attended by people in their 20s, 30s and sometimes 40s. Mainstream club nights would mainly play host to beginning nightlifers aged 20 to 24, some of whom would develop into trendsetters. The trendsetting set were mainly above 25. The youngest club generation identified itself most strongly with newer music styles and the associated scenes. Urban fans were generally younger than their dance counterparts. Many nightlifers in the panel networks went to clubs at least twice a month, and the most fanatical ones went several times a week. Attendance at dance events and festivals swelled during the summer. Ethnic Dutch clubgoers were more likely to also frequent bars and dance events than ethnic minority clubgoers. The genuine ravers were the least likely to patronise nightclubs, especially if they were into more extreme music scenes like hardcore, hardstyle, tekno or psytrance.

Compared to the dance music lovers, the more ethnically mixed urban music set had less or no experience with illicit drugs, although the trendsetters were more amenable to experimenting with ecstasy. They sometimes switched over to other, more dance-oriented nightlife niches. The dance set remained predominantly 'white'. The most diverse ethnic blends were found in small clubs that played eclectic music selections. The rise of urban music led to a major ethnic shift in the club scene, which for years had been overwhelmingly white. A growing influx of young women also brought on changes in the formerly male-dominated nightlife scene; women claimed their own space, acted assertively and even dared to behave provocatively.

Young males were now strongly in the majority only at the heavier events. The youngest gay and lesbian generations (in their early 20s) seemed more inclined to avoid specifically gay events and to increasingly move in straight scenes.

The ‘feminisation’ of Amsterdam nightlife was also reflected in four successive Antenna surveys of clubgoers (1995, 1998, 2003 and 2008); the quantitative surveys in Antenna are designed to uncover new developments and changes in new generations of clubgoers. The median age, which was 23 in 1995, reverted to that level again in 2008 after a temporary rise around the millennium. A doubling in the percentage of ethnic minority clubgoers from 2003 to 2008 was largely explainable by the increasing number of urban club nights. The higher percentages of students polled by the surveys coincided with growth in the Amsterdam student population, as well as with the massification and mainstreaming of nightlife. At the same time, the numbers of frequent nightlifers (at least four club visits in the past month) declined and the preferences for types of venues changed drastically. While clubs and bars remained popular, raves attracted significantly fewer visitors after a peak in the late 1990s. Home parties steadily gained ground, as did concerts to some extent.

Five profiles of trendsetters and three broad nightlife trends

On the basis of the panel study, I distinguished five trendsetter profiles, based on differential articulations of nightlife activities, music, dancing, body culture and substance use. The *recreationalists* were the least active euphoria seekers and also the least pronounced in terms of stylisation, musical tastes and nightlife preferences. The *creatives* were well educated, successful in society, individualistic and eclectic, but also not very outspoken in their musical tastes. The *alternatives* were more closely tied to their nightlife scenes (both white and black subcultures), were often averse to commercialism, and prided themselves on their refined, counterculturally inspired musical knowledge. The *sensualists* were the most hedonistically and erotically involved and were less single-minded in their musical preferences. The *psychonauts* identified themselves as ‘chemical gourmets’ and as offspring of the hippie culture with their wide experience in mind-expanding drugs, their predilection for small-scale settings and their use of drugs in ritualised contexts.

After the turn of the century, three broad trends shaped Amsterdam nightlife into its current form. *Upgrading* stood for the process of chicification and elitisation fuelled by the economic boom. A larger segment of nightlife was transformed into exclusive partying zones featuring new hotspots for in-crowd entertainment, stardom and consumptive luxury, where prominent club elites and VIP castes lavishly celebrated their leisure time. *Upperground* represented the expanding segment of alternative clubs that nestled into the heart of the mainstream after the demise of the underground milieu, generating a critical partying preserve that was averse to ostentation and bling, while striving more to innovation with a seamy countercultural fringe. *Urban* was at once a reflection of the multicultural process and an emergence of non-electronic music styles. The growing influence of urban music forced a breach in the white nightlife bastions; at the same time, it symbolised the ‘new sobriety’ in the nightlife domain.

The Amsterdam drugs market

From the early 1990s, about 35 different illicit substances were available on the Amsterdam drugs market. My focus was on the drugs that had a significant impact in nightlife scenes for briefer or longer periods – three stimulants: ecstasy, cocaine and amphetamine; and three anaesthetics: nitrous oxide or laughing gas, GHB and ketamine. While drug use mounted from late 1980s to the late 1990s, the prices tended to decline on the whole. Lower drug prices did not automatically induce higher consumption, as the demand for a drug also depends on its effects and its image – the stronger the ‘pleasure factor’, the greater the likelihood that consumers will want to try a drug. In a promotional sense, then, the choice of the word *ecstasy* as a ‘brand name’ for MDMA was a gold strike.

Alongside the clandestine higher-level drugs market, there is an 'open' market at the consumer level where contacts between individuals and networks are cultivated on a basis of mutual trust. The retail-level supply of drugs is represented by *monodealers* and *polydealers*, and these can be distinguished into *home-based dealers* (the 'shoppers' market') and *courier dealers* (the 'delivery market'). For each of the six selected drugs, I examined fluctuations in availability, purity and price.

The consumer-level market dynamic of *cocaine* intensified as 'pill fatigue' set in amongst the initial subgeneration of ecstasy trendsetters, as the status of ecstasy dealers declined (not least as a consequence of the low prices) and as the mobile phone made it easier for clients and dealers to locate one another. The consumption of cocaine peaked around the turn of the century, as the hospitality industry boomed and the alcohol industry ran in top gear. A ten-year doubling of the cocaine kilo price that began in the late 1990s was not followed by any appreciable price rise for consumers, while the purity also remained relatively stable.

Ecstasy, after a brief quality dip in 1997, was available for ten years thereafter at low prices and reliable quality levels. Then a sudden period of scarcity set in, inferior pills appeared on the market and consumers had more trouble finding 'good' ecstasy. The market seemed to be recovering by the autumn of 2009, just as in 1997, but the price was now somewhat higher.

The *amphetamine* market began shrinking in the late 1990s, simultaneously with the decline of gabber culture. Scarcity prevailed in 1999-2001 and quality was below par, causing a good many amphetamine users to switch to cocaine. Although the market later recovered, and began to grow again in the late 2000s, the retail market still remained smaller than it was in the 1990s.

The market for *anaesthetic drugs* was relatively new. Laughing gas, GHB and ketamine developed a stronger presence in private settings from the mid-1990s. From the mid-2000s, GHB and ketamine were increasingly taken in nightlife settings as well. There were indications that the ecstasy shortage of 2008-2009 led newer and older users to experiment more with GHB, as well as with laughing gas (which had experienced an earlier peak in 1997-1998) and to a lesser extent with ketamine. The prices of GHB and ketamine fell in the course of the 2000s, sometimes sharply.

Trend perspectives of drug users, drug markets and nightlife

The fourth explanatory dimension of drug trends (the nature, spread, scale of consumption and image of individual drugs) was explored from the differential perspectives of *users*, *drug markets* and *nightlife scenes*. The analysis was based on data from the panel study in combination with data from the club surveys of 1995, 1998, 2003 and 2008. The period up to 2008 could roughly be divided into three 5-year cycles which were characterised by successive trendsetting subgenerations comprised of various types of drug users (recreationalists, creatives, alternatives, sensualists and psychonauts). Although the latter groups could be at different stages of their drug-using careers, all five of them may be viewed as trendsetting for nightlife behaviour in general as well as for recreational substance use in particular. In some cases, ecstasy and cocaine (and to a lesser extent other drugs as well) were taken within the same panel networks, often in combination with alcohol and/or cannabis.

Ecstasy

During the 1990s, ecstasy began to take the fancy of more and more nightlife cultures (vertical expansion); in the networks within them, more and more people were taking ecstasy (horizontal expansion). After the turn of the century, fewer groups were receptive to ecstasy (vertical contraction), and also the frequency of use diminished within user networks (horizontal contraction).

Despite adverse user experiences with ecstasy in the 1990s, the general perception of the drug initially remained positive. It was not until after the 'tipping point' in 2001 - the transition from the mainstream to the post-rave phase - that ecstasy began losing ground across practically the whole nightlife front. This also formed the watershed between the previous massification of nightlife (scale expansion) and the migration of trendsetters into smaller, often exclusive venues (scale contraction). It coincided with a growing desire for differentiation (eclecticism). The period after 2003 was also characterised by

what has been called a 'new sobriety'. The changing attitudes towards ecstasy and the changing perceptions of the drug (set factors) are primarily explainable as consequences of a significant (actual or perceived) increase in subacute mental health problems. The former image of ecstasy as a 'soft drug' that could be indulged in without limit and with no chance of addiction was no longer sacrosanct. Because the positive effects of ecstasy tended to diminish with repeated use, the desire to take it decreased commensurately.

The falling ecstasy prices did not lead to more consumption of the drug; quite the contrary, the use of ecstasy declined from 2001 onwards. Although in some cases poor-quality pills might have prompted people to stop doing drugs or to switch to other substances, the purity levels of ecstasy long had little influence on decisions to quit.

From the perspective of nightlife settings, the declining ecstasy use did correspond to certain changes. Although scale expansion had given rise to a flourishing dance industry, it had also sown the seeds of deterioration, as seen in a rise in health incidents. Clubs responded by upgrading and by cracking down on drug use, thereby attracting a more 'sober' clientele and (partly through the influence of urban music) further eroding the ecstasy-compatible mood of the establishments. Post-millennium subgenerations were also less fervid sensation seekers.

Cocaine

The originally quite segregated cocaine and ecstasy milieus began to converge from the mid-1990s and intersected around 2006. Cocaine was hitting the spot in a greater diversity of nightlife cultures (vertical expansion), and more people began sniffing within those networks (horizontal expansion). After 2006, the prevalence of cocaine use remained rather steady. Both cocaine and ecstasy were being taken in many panel networks, with the relative preference for one or the other often depending on the setting. Age and lifestyle were also key factors in the continuation of cocaine use after initiation. Cocaine was less sub-culturally defined than amphetamine or ecstasy, making it accessible to a broad and varied public (low- to high-income, students to executives). Cocaine was also less strongly associated with a style of music than

other drugs, but it was more closely linked to certain lifestyles. People who still actively frequented nightlife venues after age 25 tended to do drugs more regularly and intensively – and to prefer cocaine above ecstasy.

The growing popularity of cocaine, which had renewed its spread after a pause since the 1980s, ran parallel to the expansion of the nightlife and alcohol industries that occurred in the run-up to the new millennium. By the end of the 20th century, the booming economy had propelled cocaine consumption to great heights. Cocaine users reported experiencing great pleasure from snorting cocaine, both on a night out and in private settings. Cocaine was more likely to be taken in small groups, whereas ecstasy was associated with large dance events and clubs. The sniffing ritual was said to deepen the mood of intimate conviviality. The social ritual of cocaine use was less setting-dependent than that of ecstasy, and the high was easier to camouflage. This agreeable, performance-enhancing, creativity-inspiring sensation was perfectly attuned to the new competitive spirit of the times. Although the 1980s image of cocaine as a 'problem' drug had now swung back to neutral or positive, cocaine users (and especially the persistent ones) developed a love-hate relationship with cocaine.

A number of changes affecting the Amsterdam drugs market in the late 1990s fanned the increasing use of cocaine. The low price of ecstasy made it more lucrative for dealers to push cocaine. The contamination of the ecstasy supply around 1997 coincided with a record low cocaine price. And the communication between drug dealers and cocaine sniffers was simplified by the new mobile phone networks. Remarkably, cocaine maintained a reputation of having 'reliable quality', even though everyone knew it was cut with other substances.

In terms of the nightlife perspective, the upgrading of the clubs and lounges and the growing popularity of home parties also contributed to the upward revaluation of cocaine.

Amphetamine

From the mid-1990s, the cocaine and amphetamine milieus in Amsterdam steadily drifted apart. Amphetamine, or speed, appealed mainly to trendsetters in alternative scenes (narrow vertical expansion), where the use of it spread to other nightlifers (horizontal expansion). Most networks preferred either cocaine or ecstasy, in each case followed by amphetamine, which almost faded into obscurity after the demise of gabber parties in the late 1990s. The peak periods of amphetamine reflected the subcultural rise of gabber or hardcore music (1993-1998) and that of minimal music (2003-2008). Setting, age and lifestyle were significant factors. The experimental use of amphetamine crystallised in young party networks (aged 20-25). Those who continued taking part in nightlife after that age usually switched sooner or later to cocaine. The status of amphetamine has been that of a controversial, largely subcultural drug; contemporary Amsterdam user groups, as well as solo users, often identified themselves as alternative, radical and artistic. Typical speed users felt a repugnance to chic clubs and swaggering coke snorters. Whereas ecstasy and cocaine were widely perceived as rather user-friendly drugs, amphetamine remained a drug of 'self-conscious outsiders' by virtue of its rough image, low status and cheap, protracted high. Speed was a B-rated drug.

The changing conditions in the drugs market around the turn of the century also had their impact on the use of amphetamine. At a time when the cocaine market had begun to expand and the ecstasy market was flooded with cheap, good-quality pills after the dip of 1997, severe scarcity prevailed on the amphetamine market after the gabber era. Some networks switched to cocaine. Compared to the ecstasy and cocaine markets, the amphetamine market remained smaller and less seductive.

Viewed from the nightlife perspective, the upgrading of venues also played a part in the declining amphetamine use, given the drug's exceptional sensitivity to subcultural trends. As a rebellious, recalcitrant stimulant that thrives in shady places, amphetamine was rediscovered from time to time by subcultures that thumbed their nose at the mainstream taste conventions in Amsterdam nightlife. In the late 2000s, a new leaning towards radicalisation of music styles and drug use was evident in certain niches within the countercultural dance scene – and so was a rebounding popularity of amphetamine.

Anaesthetics

The advent of the anaesthetics laughing gas (nitrous oxide), GHB and ketamine in the 1990s also signalled the introduction of two yet unknown drug-taking techniques into Amsterdam nightlife. Laughing gas, which appeared on the market in the mid-1990s, was served in balloons filled from industrial gas canisters, often near the dance floor. GHB was sold and taken in liquid form. After the turn of the century, GHB remained the most popular anaesthetic drug, and in the late 2000s it was equally popular to amphetamine, according to the panel study. The anaesthetic drugs were showing a light upward trend towards the end of the decade.

Laughing gas sparked a craze when it was introduced into underground scenes, and it soon moved on to clubs and festivals. The spread of GHB began after the laughing gas peak and occurred mostly amongst experienced creatives, psychonauts and sensualists. Although it soon acquired some notoriety as an 'accident drug' and 'rape drug', GHB also tickled people's curiosity. It was thought to be a non-toxic, endogenous body substance that acted as a mild aphrodisiac and did not cause hangovers. Clubgoers were quick to take GHB in combination with ecstasy. The relatively high numbers of incidents provoked considerable ambivalence in nightlife circles. Many users still valued the feeling of placidity and mild euphoria. This suggests that GHB could develop in due time from a secondary to a first-choice drug for some users after a career of stimulant use.

A historical line leads from ketamine to countercultural nightlife settings. Initially, the use of ketamine was confined to isolated scenes (alternatives, psychonauts), but it spread to the upperground after the mid-2000s. This 'mildly' psychedelic substance has a high cult factor due to its bizarre rush effects. Similarly to users of GHB, ketamine users are more likely to experiment with other (sometimes exotic) substances and take them in combination with ketamine to either neutralise or intensify their psychedelic high.

The arrival of anaesthetic drugs on the Amsterdam market in the mid-1990s occurred at a time when party cultures, especially the countercultural ones, were keenly exploring new euphoric dimensions like the 'cosmic' laughing gas buzz, the 'sensuous' GHB high and the

'psychedelic' ketamine rush. In the beginning, laughing gas vendors could peddle their wares undisturbed at parties and raves. When the number of health incidents began to grow in tandem with the number of vending sites, the police stepped in. Event organisers and laughing gas vendors were enjoined to cease and desist from selling the drug, and wholesalers were prohibited from delivering to unregistered clients. The measures quickly bore fruit. GHB was initially promoted by the smartshop sector as a legal alternative to ecstasy ('liquid ecstasy') at the time of the 'ecstasy dip' around 1997. Prompted by health incidents, the authorities ordered the smartshops to halt the sale of the drug. From the turn of the millennium, ingredients and do-it-yourself kits for making your own GHB were being offered on the Internet. GHB was often manufactured in the home and distributed within circles of friends, often on a non-commercial basis. Ketamine became better known after travellers brought it from India and introduced it into the Amsterdam underground scene. In the course of the 2000s, it made a breakthrough into mainstream scenes. The consumer-level prices of ketamine as well as of GHB plunged by half.

From the nightlife perspective, the growing interest in underground and upperground scenes, afterparties, erotic parties and home gatherings gave impetus to the spread of laughing gas, ketamine and GHB.

Pragmatic drug policies under pressure

The drugs policies in the Netherlands were long known as pragmatic and tolerant, but they came under increasing pressure in the first decade of the 21st century. At the local level, this expressed itself in more rigorous zero tolerance policies. Chapter 12 analysed developments in the Amsterdam drug users' market by considering the nightlife environment first of all as a semi-autonomous force field between the (sometimes outlandish) sociocultural practices in the nocturnal economy and government control through legislation and regulation. Three important factors - production, consumption and regulation - reflected and structured the dynamic social, cultural, legal and economic force field between the consumers and producers on one side and the rules and enforcement of public order and safety on the other - a field in which their differing and concurring interests met and interacted.

Three broader societal trends also had their repercussions in Amsterdam nightlife. First, after the turn of the century, the previous culture of toleration was increasingly superseded by policies that put the emphasis not on disease prevention and health promotion, but on more stringent, normative crime control. Second, Amsterdam experienced a transition from an industrial to a service economy; this was bolstered by proactive local policies of city marketing and city branding, coupled with a keen focus on public safety and control.

The third development was the 'safety doctrine' that rose to the top of the local government agenda after a series of incidents inside and outside the burgeoning nightlife environment. One resulting measure was to confer more responsibilities on the fire department and the municipal health service for approving dance event permits. At the same time, police and prosecution were urging sterner punitive action to gain control over drug dealing and drug use in nightlife. The goal was to subdue the 'partying madness', using criminal sanctions if need be. The initial focus was on the club scene, including more rigorous body searches by door staff and more raids led by the Amsterdam police department's Horeca Interventie Team (HIT). The authorities then turned to the dance events. Administrative powers were expanded

and local byelaws were assigned more weight alongside the national Opium Act in order to crack down on the dealing, possession and 'public use' of drugs. Police were more inclined to act against persons who were 'conspicuously under the influence'. The policy shift was revealing, in that the use of ecstasy, as well as the occurrence of drug-related health problems, had already been diminishing for some time before the zero tolerance policy was introduced. The more repressive approach was motivated not so much by 'internal' factors (such as public disorder, large-scale drug dealing or intolerable risk levels at events or nightclubs), but more by an intensifying focus on public order and safety and a desire to heighten the authorities' visibility and proactive law enforcement efforts.

Does a zero tolerance policy deter drug use? Or is it more likely to have a 'waterbed effect', shifting the problem elsewhere? To address these questions, I examined how drug users and drug dealers responded to zero tolerance, whether identifiable changes or trends in drug use occurred, and whether such developments could be attributed to zero tolerance.

First, in spite of the many arrests and confiscations of mostly small quantities of drugs, the intended goal of drug-free events was not achieved by any means. This is partly explainable by the limited search powers of private security staff and by the need for both police and event organisers to deploy far more staff in order to thoroughly body-search all partygoers. Even leaving aside the prohibitive costs of the latter operation, it would raise formidable problems with maintaining order.

Second, what one saw in practice was that the stricter the policing, the more drugs that were taken before the start of an event. A large majority of partygoers reported obtaining their drugs prior to the event (usually more via sharing than dealing) and anticipating the searches by hiding the drugs better and/or by taking them beforehand.

Third, the more stringent searches and police raids in clubs that began in the late 1990s prompted club owners to take more measures aimed at curbing drug use. Partly on the basis of new legislation, a 'big clean-up' was carried out in bouncers' circles and tighter door checks were introduced. Drug drop safes were installed and cannabis was more often banned from clubs.

Fourth, the process of 'upgrading' occurred in nightlife, coinciding with the advent of urban music, whose followers had considerably less interest in drugs. The 'new sobriety' gained more sway and the use of ecstasy declined sharply. Trendsetters switched to cocaine, which was more suited for use in bars, at home or at small parties. It would be difficult to determine whether such trends in drug use were causally connected to repressive measures.

Last of all, product substitution regularly took place in the Amsterdam drug market as a result of modified legislation or successful enforcement measures. Often this was a temporary phenomenon, since by no means all 'new' drugs found wide resonance. In some cases, though, successes in combating one drug did give an impetus to the spread of another, as happened when the use of GHB increased after the ecstasy shortage of 2008-2009. Here, too, it would be hard to show a causal connection.

The drugs market in Amsterdam nightlife was highly dynamic in the period from 1994 to 2008. A number of different factors fuelled this dynamism, making it extra difficult to assess any influence that changes in criminal law policy might have had. Even so, it seems quite plausible that the clampdowns in Amsterdam nightlife contributed over the longer term to a moderation in drug consumption as well as to a shifting of drug use into private settings. In the latter case, the clampdowns would have also led to changes in the *nature* of drug use, such as a new interest in experimenting with ketamine or sniffing cocaine instead of taking ecstasy.

Costa del Soul

FESTIVAL

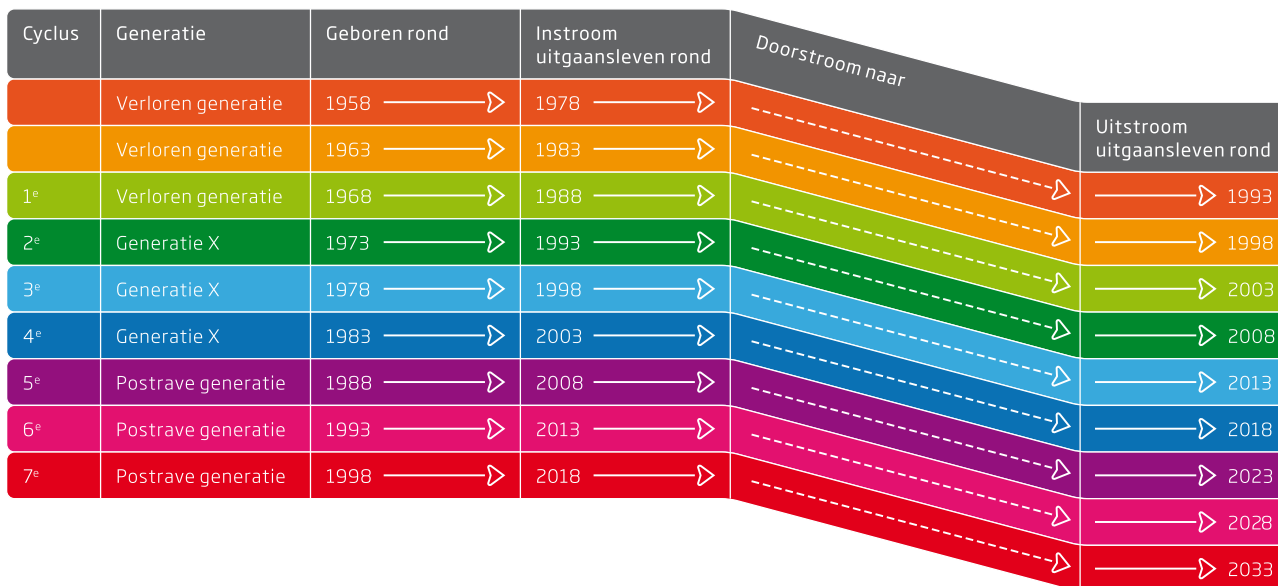
Bijlagen

Bijlage 1 Generaties, **cycli** en trends

Wat betreft uitgaan in Amsterdam vanaf eind jaren tachtig (1988-2008) zijn ruwweg drie generaties te onderscheiden. De dertigers ('verloren generatie') en twintigers ('feestgeneratie' of 'generatie X') uit 1988 zijn intussen vijftigers en veertigers en nemen (bijna) niet meer deel aan het uitgaansleven (in clubs en op party's). De huidige generatie twintigers ('postrave generatie') is rond de 'second summer of love' (1988) geboren.

Binnen de Amsterdamse 'nachteconomie' in de periode 1988-2008 zijn vervolgens in grote lijnen drie fasen van 7 jaar te ontwaren: (1) underground pioniers en trendvolgers (1988-1994); (2) mainstream en schaalvergroting (1995-2001); en (3) postrave/eclectisch (2002-2008).

Tegelijkertijd manifesteerden zich in de jaren 1988-2008 telkens nieuwe trendsettende groepen, te verdelen in vier cycli van elk circa vijf jaar. Binnen elke cyclus is er interactie tussen nieuwe (elkaar deels opeenvolgende) smaakgroepen. Daarbij zijn twee dimensies te onderscheiden: (1) de gebruikersmarkt (stijging, daling, stabilisering en de komst van nieuwe middelen) en (2) de uitgaansmarkt (trends in muziek, mode, clubs, scenes, et cetera).

FASEN IN DE AMSTERDAMSE NACHTECONOMIE

1^e fase Underground pioniers en trendvolgers	2^e fase Mainstream en schaalvergroting	3^e fase Postrave / eclecticisch
1988 → 1994	1995 → 2001	2002 → 2008

CYCLI VAN TRENDSETTERS

1^e cyclus Verloren generatie Geboren rond 1968	2^e cyclus Generatie X Geboren rond 1973	3^e cyclus Generatie X Geboren rond 1978	4^e cyclus Generatie X Geboren rond 1983
1988 → 1992	1993 → 1997	1998 → 2002	2003 → 2008
Gebruikersmarkt*			
Ecstasy (1988) + Cocaine = Speed =	Ecstasy + Cocaine + Speed + Lachgas (1995) + GHB (1996) Ketamine (1997) Ecstasyachtigen +	Ecstasy +/- Cocaine + Speed - Lachgas - GHB + Ketamine + Ecstasyachtigen =	Ecstasy - Cocaine = Speed +/- Lachgas = GHB +/- Ketamine = Ecstasyachtigen =
Uitgaansmarkt			
House & feesttoerisme Underground RoXY, iT, Mazzo	Schaalvergroting van dance 'Verloedering' Kinky, fetisj, hardgay Gabberfeesten Smartcircuit	Lounge & hip Verzadiging dance Upgrading, vip, chique Uitbreiding clubs & culi 'Vertrutting' Thuisfeesten	Urban Upperground Minimal techno Broedplaatsen

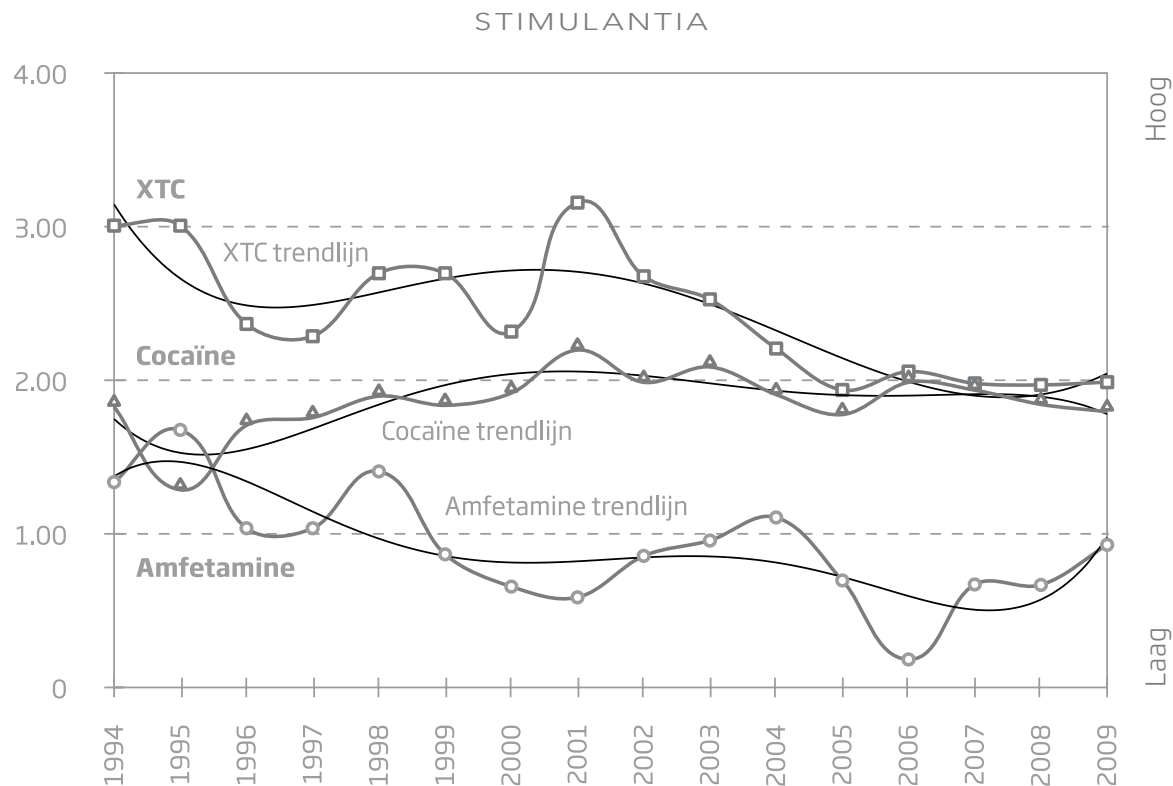
* + (toename), - (afname), = (stabiel)

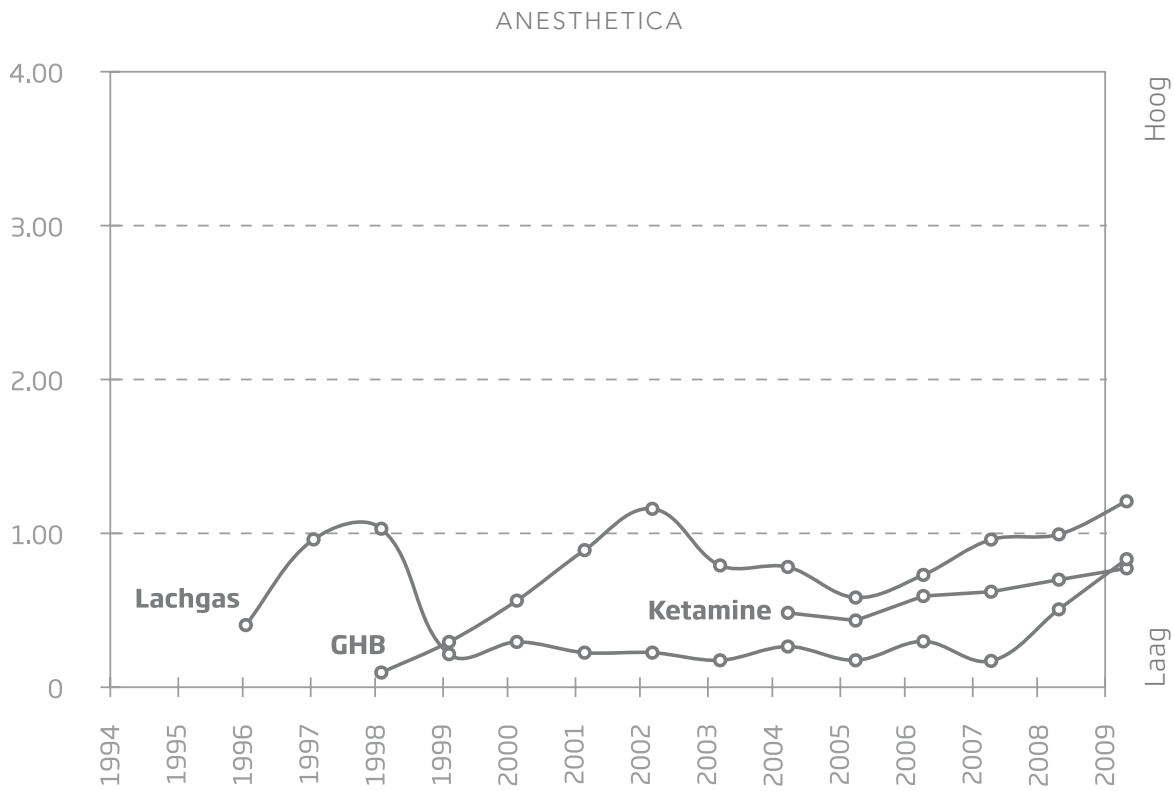
Bijlage 2

Golfbewegingen **middelengebruik** panelstudie

Onderstaand grafieken zijn gebaseerd op de door de panelleden geschatte percentages regelmatige gebruikers van zes middelen in hun netwerk of scene van uitgaanders (thuisgebruik meegerekend). Per jaar zijn er twee panelmetingen. Per middel en voor elk jaar zijn de scores opgeteld (0% regelmatige gebruikers = score 0; 1-10% = 0.4;

11-25% = 1; 26-50% = 2; 51-75% = 3; en 76-100% = 4) en omgezet in een gemiddelde score. De grafieken bestrijken de periode 1994-2009. Het jaar 1993 is buiten beschouwing gelaten omdat de panelstudie toen nog het karakter van een pilot had. Voor de volledigheid zijn de meest recente scores (van 2009) meegenomen.

Bijlage 3

Surveys onder clubbezoekers in Amsterdam

In de periode 1995-2008 is in het kader van de jaarlijkse Antenne viermaal een survey gehouden onder uitgaanders in Amsterdam. Het betreft hier geen dwarsdoorsnee van uitgaansgelegenheden, maar vooral clubs en party's waar ook of vooral trendsetters en trendvolgers komen.

PROFIEL CLUBBEZOEKERS IN VIER SURVEYS (1995-2008)				
	1995 (n = 462)	1998 (n = 456)	2003 (n = 404)	2008 (n = 646)
Geslacht				
man	60.5%	59.9%	53.5%	41.2%
vrouw	39.5%	40.1%	46.5%	58.8%
Leeftijd				
jonger dan 20 jaar	14.6%	11.4%	10.9%	16.4%
20-24 jaar	42.5%	36.3%	30.2%	40.9%
25-29 jaar	24.6%	28.4%	27.2%	23.8%
30 jaar en ouder	18.3%	24.0%	31.7%	18.9%
gemiddeld (s.d.) mediaan	24.8 (5.6) 23.0	26.1 (6.4) 25.0	27.7 (7.9) 26.0	24.9 (6.1) 23.0
Etniciteit				
westers	86.3%	81.6%	91.3%	82.1%
niet-westers	13.7%	18.4%	8.7%	17.9%
Woonplaats				
Amsterdam	51.0%	53.8%	65.7%	64.5%
elders	49.0%	46.2%	34.3%	35.5%
Scholier/student				
nee	53.4%	62.2%	57.2%	46.1%
scholier*	17.2%	11.4%	9.1%	11.3%
student**	29.4%	26.4%	33.7%	42.6%

* vmbo, havo, vwo, mbo

** hbo/universiteit

GEBRUIK VAN DRIE STIMULANTIA				
	1995 (n = 462)	1998 (n = 456)	2003 (n = 404)	2008 (n = 646)
Ecstasy				
ooit	50.0%	65.6%	52.7%	48.4%
laatste jaar	41.3%	54.6%	35.9%	37.7%
laatste maand	32.9%	41.3%	19.4%	20.5%
uitgaansnacht	22.3%	26.5%	8.2%	9.0%
Cocaïne				
ooit	33.3%	47.8%	39.4%	32.9%
laatste jaar	24.5%	37.3%	25.2%	24.6%
laatste maand	14.3%	23.5%	13.7%	13.6%
uitgaansnacht	6.3%	10.3%	3.0%	4.6%
Amfetamine				
ooit	34.6%	45.2%	33.7%	23.7%
laatste jaar	20.3%	25.6%	14.4%	11.7%
laatste maand	12.6%	13.3%	6.7%	6.0%
uitgaansnacht	5.2%	6.4%	4.5%	3.6%

GEBRUIK VAN DRIE NARCOSEMIDDELEN				
	1995 (n = 462)	1998 (n = 456)	2003 (n = 404)	2008 (n = 646)
Lachgas				
ooit	n.g.	45%	n.g.	24.4%
laatste jaar	n.g.	31%	n.g.	10.4%
laatste maand	n.g.	8%	n.g.	2.8%
GHB				
ooit	n.g.	10.4%	17.8%	15.7%
laatste jaar	n.g.	n.g.	10.0%	8.9%
laatste maand	n.g.	2.4%	4.2%	4.7%
Ketamine				
ooit	n.g.	4.0%	5.8%	8.5%
laatste jaar	n.g.	n.g.	n.g.	4.1%
laatste maand	n.g.	0.4%	0.5%	1.6%

* Bij deze middelen werd niet gevraagd naar gebruik tijdens uitgaansnacht.

n.g. = niet gevraagd

Bijlage 4

Confiscaties Drugs Politie Amsterdam-Amstelland

Deze bijlage geeft een overzicht van het aantal 'zaken' die binnenkwamen bij het laboratorium van de politie Amsterdam-Amstelland in de periode 1992-2008. De gegevens werden beschikbaar gesteld door drs. Ruurd Jellema. Bij de 'zaken' gaat het om verzoeken om te analyseren of er sprake is van middelen die vallen onder de

Opiumwet. Zowel bij de zaken als bij de aantallen of het gewicht van drugs zijn de kleine hoeveelheden niet meegerekend. Wel meegerekend zijn hoeveelheden van meer dan 1 gram (100 gram voor cannabis) en meer dan 10 tabletten.

Zaken (1992-2008)

	Heroin	Cocaine	Hash	Henep	Methadon	Amfetamine (poeder)	Amfetamine (tabletten)	MDMA	MDFA	LSD	GHB	Pardo's	Kwekerijen
1992	57	46	122	71	26	9	4	nb	nb	9	nb	0	nb
1993	65	62	155	145	49	14	11	14	15	15	nb	2	42
1994	237	245	175	216	80	30	10	24	7	11	nb	1	70
1995	283	297	93	79	54	20	15	17	4	12	nb	5	61
1996	292	358	245	334	45	44	30	90	36	24	nb	7	128
1997	278	401	240	301	82	59	45	87	39	19	1	6	127
1998	276	516	169	317	64	31	50	95	6	15	9	12	148
1999	283	515	160	255	105	37	39	189	7	5	20	6	137
2000	254	489	155	213	75	39	19	266	9	11	29	10	116
2001	284	610	140	185	88	22	14	322	5	10	24	8	89
2002	218	611	133	261	100	39	9	299	0	6	28	11	167
2003	180	657	124	235	130	38	7	300	4	6	67	3	168
2004	229	739	123	340	121	51	5	272	0	16	23	3	235
2005	157	616	114	418	168	50	22	193	2	6	25	4	329
2006	112	524	139	421	267	72	8	208	1	12	47	3	397
2007	150	606	102	135	63	64	12	239	4	6	44	7	318
2008	145	625	151	159	56	56	6	169	1	5	38	2	281

b = niet berekend

Confiscaties naar gewicht (1992-2008)

	Heroin	Cocaine	Hash	Henep	Methadon	Amfetamine (poeder)	Amfetamine (tabletten)	Amfetamine (tabletten)	MDMA	MDFA	LSD	GHB	Pardo's
	kg	kg	kg	kg	tablet	kg	tablet	tablet	tablet	trip	liter	g	
1992	43	62	400	232	10.417	1	6.505	nb	nb	52.447	nb	nb	
1993	408	145	718	125	6.861	9	2.273	1.503.195	2.389	21.902	nb	83	
1994	16	690	3.464	88	7.763	4	38.755	16.414	23.590	18.698	nb	nb	
1995	53	32	4.184	94	4.702	57	18.292	60.311	50.642	8.794	nb	nb	
1996	75	432	448	274	3.147	11	11.491	55.448	27.208	4.851	nb	nb	
1997	70	259	2.652	584	6.260	45	9.388	52.596	23.627	25.776	nb	1.605	
1998	212	296	4.621	580	3.572	21	205.767	131.859	17	11.900	0,4	7.165	
1999	136	70	831	1.197	6.932	52	22.622	341.142	26	84	2,3	911	
2000	81	73	1.186	38	4.330	105	13.464	510.501	182	1.829	1,0	3.291	
2001	207	63	3.037	277	7.798	36	1.803	691.545	21	14.225	1,1	667	
2002	53	143	321	358	8.480	181	957	1.337.017	0	229	0,7	134	
2003	48	148	805	155	9.490	57	9.786	754.428	39	1.614	2,3	36	
2004	296	65	3.589	244	11.064	25	1.011	703.505	0	27.991	0,5	2	
2005	209	263	2.961	186	13.488	416	272	148.072	14	497	2,1	3.708	
2006	796	171	233	186	11.037	23	484	853.170	3	2.482	5,2	21	
2007	98	266	371	268	4.118	284	1.234	230.832	6	205	0,7	nb	
2008	13	90	1.645	541	5.044	2	328	94.693	11	549	2,5	14	

b = niet berekend

Bijzondere confiscaties (1995-2008)

Stof	Eenheid	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
2,5-dimethoxyfenethylamine	ml								
2-CB	tablet			2.049	12	99			
2-CB / amfetamine	tablet							3	
2-CT-7	tablet				94		3		
amfetamine / metamfetamine	g							193	
BMK	ml						4.000		180
butyrolacton	ml								
codeïne	tablet								10
dextromoramide	tablet				2	54		18	7
DMT (dimethyltryptamine)	g							1	1
efedrine	g							67	
fenacetine	kg								
hasholie	g				12			1	2
ketamine	g						21	148	5
MBDB	tablet	21.109	926	5.180	26	18			
MBDB / 2-CB	tablet				284				
mCPP	tablet								
MDA	g								29
MDA	tablet		2.753				3.380	15	7.050
MDA / MDMA / amfetamine	tablet						987		
MDMA	kg		12	2	5	6	24	106	68
MDMA / amfetamine	tablet			8.669		200	8	311	
MMA / ketamine	tablet							661	
MDMA / MDEA	tablet		5.248	18.380	23.131		30.522	22	
MDMA / MDEA / amfetamine	tablet						48		
MDMA / metamfetamine	tablet						49		
MDMA / PMA	tablet							30	
MDMA / MDA	kg								27
MDMA / 2-CB	tablet				71.961				
mescaline	g							2	
metamfetamine	g						17.046	17	
metamfetamine	tablet			20.299	122	549	1.226	512	53
methaqualon	tablet						63		
methylon	ml								
morfine	tablet							6	
noscapine	g							207	
opium	g				991	1.070	872	9.130	
PMK	ml						2.000	60	

Bijzondere confiscaties (1995-2008) - vervolg

Stof	Eenheid	2003	2004	2005	2006	2007	2008
2,5-dimethoxyfenethylamine	ml	1.250					
2-CB	tablet					2	7
2-CB / amfetamine	tablet						
2-CT-7	tablet						
amfetamine / metamfetamine	g						
BMK	ml						
butyrolacton	ml		134	21		75	2.650
codeïne	tablet	101	37				
dextromoramide	tablet	8			51		
DMT (dimethyltryptamine)	g						
efedrine	g						
fenacetine	kg		80	6	35	17.799	33
hasholie	g						
ketamine	g	7	8	77	2.881	65	
MBDB	tablet		73				
MBDB / 2-CB	tablet						
mCPP	tablet				55	6.110	94
MDA	g						
MDA	tablet	244	62	147	12		
MDA / MDMA / amfetamine	tablet						
MDMA	kg	1	150		9	29	9
MDMA / amfetamine	tablet						
MMA / ketamine	tablet						
MDMA / MDEA	tablet		71	742	7.400	465	
MDMA / MDEA / amfetamine	tablet						
MDMA / metamfetamine	tablet					17	
MDMA / PMA	tablet						
MDMA / MDA	kg						
MDMA / 2-CB	tablet						
mescaline	g						
metamfetamine	g	996					
metamfetamine	tablet			1.242	499	27	1.041
methaqualon	tablet		282				
methylon	ml				85		
morfine	tablet		32				
noscapine	g						
opium	g	10		2.600	3		
PMK	ml				1.500		

Bijlage 5

Verboden fenethylamines

Middel	Chemische naam	Roeseffect (uit panelstudie)	In panelstudie	Verbod (jaar)
DOB	4-bromo-2,5-dimethoxy-A	Onvoorspelbare werking (verlies zelfcontrole, wartaal e.d.), stimulerender dan LSD.	2005 Gerucht 2006	Opiumwet lijst I (1985)
MDA	3,4- methylenedioxy-A	Introspectief, analytisch, tripachtig, meer hallucinerend dan MDMA.	1995, 1997, 2004-2006	Opiumwet lijst I (1985)
MDMA (ecstasy)	N-methyl-3,4-methylenedioxy-A	Eempatogeen, entactogeen, erotogeen en intensivering zintuigen.	1994-2008	Opiumwet lijst I (1988)
DOET	4-ethyl-2,5-dimethoxy-A		Niet gemeld	Opiumwet lijst I (1988)
MMDA	3-methoxy-4,5-methylenedioxy-A	Miniatuur high: alles is er, maar minder in kwantiteit en duur.	Niet gemeld	Opiumwet lijst I (1988)
TMA	3,4,5-trimethoxy-A	Psychedelisch en psychomimetisch, gebrek aan empathie en zorgzaamheid.	Niet gemeld	Opiumwet lijst I (1988)
PMA (4-MA)	4-methoxy-A		Gerucht 2002	Opiumwet lijst I (1988)
DMA (2,5-DMA)	2,5-dimethoxy-A		Niet gemeld	Opium wet lijst I (1988)
MDEA (MDE)	N-ethyl-3,4-methylenedioxy-A	Intensivering zintuiglijke waarneming, korte roes, stimulerender dan MDMA.	Voor 1998	Opiumwet lijst I (1993)
MDOH (Abel)	N-hydroxy-3,4-methylenedioxy-A	Langere werking en hallucinerender dan MDMA, meer lichamelijke ongemakken.	1994-1995	Opiumwet lijst I (1994)
2-CB	4-bromo-2,5-dimethoxyphenet- hylamine	Erotiserend en seksueel stimulerend, hallucinerend, gebruik in huiselijke setting, tactiel, visueel, licht trippend.	1994-1999, 2001-2008	Opiumwet lijst I (1997)
2-CT-2	4-ethylthio-2,5 dimethoxy-PEA	Introspectief, mild hallucinerend.	1998-1999	Opiumwet lijst I (2004-2005)
2-CI	4-iodo-2,5-dimethoxy-PEA	Hallucinerender dan MDMA, vergelijkbaar met 2CB.	2003-2004	Opiumwet lijst I (2004-2005)
2-CE	4-ethyl-2,5-dimethoxy-PEA	Hallucinerender dan MDMA, vergelijkbaar met 2CB	2003-2004	niet in Opiumwet
2-CT-7	4-propylthio-2,5dimethoxy-PEA	Vergelijkbaar met 2CB, milde trip, meer stimulerend dan 2CB.	1997-1998, 2000	Opiumwet lijst I (2004-2005)
MBDB (methyl-J)	N-methyl-a-ethyl-3,4- methylenedioxy-PEA		1995, 1997	niet in Opiumwet
TMA2 (Zerox)	2,4,5-trimethoxy-A	Tripvariant van mescaline, alles wordt traag en stroperig.	2003-2005	Opiumwet lijst I (2004-2005)

Bijlage 6

Muzieklexicon

- Acid house** Acid house is ontstaan in de jaren tachtig in Chicago, toen producers de nieuwe Roland TB-303 Bassline in de eerste houseproducties gebruikten. Dit maakt het mogelijk dancetracks te maken die voornamelijk bestaan uit een telkens herhaalde baslijn en een drumritme. Het metronoomstrakke samenspel tussen drumcomputer en bascomputer zorgt voor een hypnotiserend effect.
- BPM** Beats per minute, de tempoaanduiding die het aantal 'beats' (slagen) per minuut weergeeft.
- Dance** Hoewel veel popmuziek betiteld kan worden als dansmuziek, heeft dance als genre sinds de jaren tachtig specifiek betrekking op grotendeels elektronische muziek die speciaal bedoeld is om de dansvloer vol te krijgen en zich richt op de clubcultuur. De meeste dancestijlen kenmerken zich door eenvoudige, repeterende melodieën met een prominente bassdrum, in een vierkwartsmaat gespeeld.
- Hardcore** De hardste, snelste en meest duistere van alle housestijlen. Vroeger bekend als gabber, nu ook als hardstyle.
- Hiphop** Levensstijl én muziekstijl ontstaan in de jaren zeventig in The Bronx. De vier elementen die het fundament van de hiphop vormen: mc'ing, dj'ing, breakdance en graffiti. Schokkerige, funky muziekstijl die geconcentreerd is rond het rappen en waarin vaak gebruik wordt gemaakt van samples.
- House** Verzamelnaam voor elektronische dansmuziek. Tegenwoordig ook: een specifieke stroming die het meeste lijkt op de originele housemuziek uit Chicago, waarbij de nadruk minder op de elektronische instrumenten ligt en meer op de 'groove' en de vocalen.
- Minimal** Subgenre van techno dat zich onderscheidt door lage basmelodieën, subtiele veranderingen, klikgeluiden en complexe vierkwarts beats. De kick is minder belangrijk dan bij techno. Opvallend is de gelijkwaardigheid van samples en geluidsfragmenten, waarbij alle componenten onmisbaar zijn voor de algehele 'groove'.
- Techno** Monotone ritmes, abstracte melodieën en het ontbreken van vocalen zijn de kenmerken van deze gecomputeriseerde muziek.
- Tekno** Keiharde, compromisloze en psychedelische variant van hardcore, populair op illegale feesten.
- Trance** Pompeuze house met dwingende vierkwartsmaat die wordt begeleid met dromerige melodieën en psychedelische effecten, afgewisseld met drumclimaxen.
- Urban** Letterlijk: stedelijk. In Nederland containerbegrip en (nieuwe) verzamelnaam voor een commerciële, melodieuze en dansbare mix van R&B, rap en hiphop, mode, straatcultuur en glamour. Populair onder allochtone jongeren.

Literatuurlijst

- Abma, R. (1990) *Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning*. Nijmegen: Sun.
- Abraham, M.D., Kaal, L. & Cohen, P.D.A. (2002) *Licit and illicit drug use in the Netherlands, 2001*. Amsterdam: Cedro/Mets & Schilt.
- Abraham, M.D., Kaal, L. & Cohen, P.D.A. (2003) *Licit and illicit drug use in Amsterdam, 1987 to 2001*. Amsterdam: Cedro/ Mets & Schilt.
- Adamson, S. & Metzner, R. (1988) The nature of MDMA experience and its role in healing, psychotherapy and spiritual practice. *ReVision*, 10: 59-72.
- Adelaars, A. (1991) *Ecstasy: de opkomst van een bewustzijnsveranderend middel*. Amsterdam: In de Knipscheer.
- Adolorato, G., Caputo, F., Stefanini, G.F. & Gasbarrini, G. (1997) Gammahydroxybutyric acid in the treatment of alcohol dependence: possible craving development for the drug. *Addiction*, 92 (2): 1035-1036.
- Adviescommissie Drugsbeleid (2009) *Geen deuren maar daden*. Den Haag: Ministeries van VWS, Justitie en BZK.
- Aerts, L. van (2009) *Farmacologische en toxicologische eigenschappen van geranamine*. Bilthoven: RIVM.
- Aerts, L. van & Laan, J.W. van der (2000) *Review of the pharmacotoxicological data on Ketamine (2-(2-chlorophenyl)-2-(methylamino)-cyclohexanone)*. Bilthoven: Laboratory for medicines and medical devices, National Institute of public health and environment.
- Agar, M.H. (2000) 'Towards a trend theory.' In: G. Greenwood & K. Robertson (eds.) *Understanding and responding to drug use: the role of qualitative research (Scientific monograph series no 4)*, pp. 67-72. Lissabon: EMCDDA.
- Agar, M. & Reisinger, H. (2004) Ecstasy: commodity or disease? *Journal of Psychoactive Drugs*, 36 (2): 253-264.
- Agar, M. & Reisinger, H. (2000) 'Explaining drug use trends. Suburban heroin use in Baltimore country'. In: A. Springer & A. Uhl (eds.) *Illicit drugs. Patterns of use. Patterns of response. ESSD conference on drug use and drug policy in Europe*, pp. 143-166. München: Studienverlag.
- Aitchison, C. (2004) 'From policy to place: theoretical explorations of gender-leisure relations in every day life'. In: W. Mitchel, R. Bunton & E. Green (eds.) *Young people, risk and leisure: constructing identities in every day life*, pp. 97-114. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Alvarez, A. (1995) *Night*. New York, London: W. W. Norton & Comp.
- Alvarez, J., Bello, P. Y., Faasen, I., Feijão, F., Karachaliou, K., Kontogeorgiou, K., Lagerqvist, J., Mickelsson, K., Siamou, I., Simon, R. & Vaissade, L. (2003) *Emerging drug phenomena. A European manual on the early information function for emerging drug phenomena*. Paris: Observatoire français des drogues et des toxicomanies.
- Amsterdam, J.G.C. van, Opperhuizen, A., Koeter, M.W.J., Aerts, L.A.G.J.M. van & Brink, W. van den (2009) *Ranking van drugs. Een vergelijking van de schadelijkheid van drugs*. Bilthoven: RIVM.

- Anderson, L. (2006) Analytic autoethnography. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (4): 373-395.
- Anderson, N. (1998, orig. 1923) *On hobos and homelessness*. Chicago: University Chicago Press.
- Ansem, R.P.J., Hartman, J.A.M., Foudraïne, J.F.J., Loenen, E. van & Rutten F.L.P.A. (1994) Analgeticum ketamine goed toepasbaar in de ambulanceverpleging. *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, 138: 2301-2304.
- Arnoldus, M. (2004) Creatieve rommelzones, broedplaatsen in Amsterdam en München. *Agora*, 20 (1): 11-14.
- Atkinson, R.M., Green, J.D., Chenoweth, D.E. & Atkinson, J.H. (1979) Subjective effects of nitrous oxide: cognitive, emotional, perceptual and transcendent experiences. *Journal of Psychedelic Drugs*, 11: 317-330.
- Atkinson, R.M., Morozumi, P., Green, J.D. & Kramer, J.C. (1977) Nitrous Oxide intoxication: subjective effects in healthy young men. *Journal of Psychedelic Drugs*, 9: 317-328.
- Baelen, L. van (2002) *Interaction mechanisms within social networks of amphetamine users*. Manchester: The Manchester Metropolitan University.
- Bahora, M., Sterk, C.E. & Elifson, K. (2009) Understanding recreational ecstasy use in the United States: a qualitative inquiry. *International Journal of Drug Policy*, 20: 62-69.
- Baker, A., Lee, N.K. & Jenner, L. (eds.) (2004) *Models for intervention and care for psychostimulant users. 2nd edition. Monograph Series No. 51*. Canberra: Australian Government Department of Health and Ageing.
- Barendregt, C. & Boon, B. (2005) *Ephedragebruikers in Nederland: plezier, presteren en afslanken*. Rotterdam: IVO.
- Barendregt, C. & Boon, B. (2007) 'Ephedra for fun, performance and losing weight.' In: J. Fountain & D.J. Korf (eds.) *Drugs in society: European perspectives*, pp. 39-50. Oxford: Radcliffe.
- Baudrillard (1983) *Simulations*. London: Mitt Press.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005) *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, J. & Rosenbaum, M. (1994) *The pursuit of ecstasy: the MDMA experience*. New York: Suny Press.
- Beck, J., Harlow, D., McDonnel, D., Morgan, P., Rosenbaum, M. & Watson, L. (1989) *Exploring ecstasy: a description of MDMA users*. San Francisco: Institute for scientific analysis.
- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Becker, H. (1997) *De toekomst van de verloren generatie*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Becker, H.S. (1953) Becoming a marijuana user. *The American Journal of Sociology*, 59 (3): 235-242.
- Becker, H.S. (1963) *Outsiders. Studies in the sociology of deviance*. New York: The Free Press.
- Bell, M. de (2006) *Squats, drugs & technobeats. Een empirisch onderzoek naar de teknoscene in Nederland*. Universiteit Leiden: Criminologie (masterscriptie).
- Bellis, M.A., Hale, G., Bennett, A., Chaudry, M. & Kilfoyle, M. (2000) Ibiza uncovered: changes in substance use and sexual behaviour amongst young people visiting an international night-life resort. *International Journal of Drug Policy*, 11: 235-244.
- Bellis, M.A., Hughes, K., Calafat, A. & Juan, A. (2009) Relative contributions of holiday location and nationality to change in recreational drug taking behaviour: a national experiment in the Balearic Islands. *European Addiction Research*, 15: 78-86.
- Beltman, W., Riel, A.J.P.H. van, Wijnands-Kleukers, A.P.G., Vriesman, M.F., Hengelkoot, I.S. van, Vries, I. de & Meulenbelt, J. (1999) *Smartsjops. Overzicht van producten, geclaimde werking en hun medisch-toxicologische relevantie*. Bilthoven: RIVM.

- Bennett, A. (1999) Subcultures or neo tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste. *Sociology*, 33 (3): 599-617.
- Bennett, A. (2000) *Popular music and youth culture*. Hampshire: St Martin's Press.
- Bennett, A. (2008) Towards a cultural sociology of popular music. *Journal of Sociology*, 44 (4): 419-432.
- Bennett, A. & Kahn-Harris, K. (eds.) (2004) *After subculture. Critical studies in contemporary youth culture*. New York: Palgrave.
- Benschop, A., Nabben, T. & Korf, D.J. (2009) *Antenne 2008. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Berenbaum, M.C. (1989) What is synergy? *Pharmacological Reviews*, 41: 93-141.
- Berg, E. van den (2005) 'Rappers verkopen bijna alles'. *Folia*, 58 (24): 28-29.
- Berge, J. ten (2007) 'In een zacht suizende extaze.' Morfinisme en morfinomanie in decadent Parijs, een iconografie. *De Negentiende Eeuw (genot)*, 31 (2): 98-118.
- Berman, M. (1982) *All that is solid melts into air. The experience of modernity*. London: Verso.
- Bertholet, F. (2007) *Opium het zwarte parfum. Kunst en geschiedenis van een verloren ritueel*. Amsterdam: Mercatorfonds.
- Bervoets, E., Koeman, N., Dijk, V., Torre, E.J. van der & Groot, R. de (2008) 'Wat kan hier?' *Veiligheidsanalyse Rembrandtplein en Leidseplein: (uitgaans) geweld, maatregelen, effecten*. Boom: Juridische Uitgevers.
- Bey, H. (1994) *TAZ: de tijdelijke autonome zone*. Amsterdam: Ravijn Arsenaal.
- Bjerg, O. (2008) Drug addiction and capitalism: too close to the body. *Body & Society*, 14 (2): 1-22.
- Boeri, M., Sterk, C. & Elifson, K. (2004) Rolling beyond raves: ecstasy use outside the rave setting. *Journal of Drug Issues*, 34 (4): 831-860.
- Boeri, M., Sterk, C., Bahora, M. & Elifson, K. (2008) Poly-drug use among ecstasy users: separate, synergistic, and indiscriminate patterns. *Journal of Drug Issues*, 38 (2): 517-542.
- Blanken, P. & Barendregt, C. (1997) *Op is op. Niets is voor altijd. Een onderzoek naar het roken van cocaine-base en zelfcontrole-mechanismen*. Rotterdam: IVO.
- Blickman, T. (2004) *The ecstasy industry, exploring the global market*. Amsterdam: Transnational Institute.
- Blickman, T., Korf, D.J., Siegel, D. & Zaitch, D. (2003) 'Synthetic drug trafficking in Amsterdam'. In: M. Massari (ed.) *Synthetic drugs trafficking in three European cities: major trends and the involvement of organized crime*, pp. 19-90. Turijn: Gipiografica.
- Blom, T. (1998) *Drugs in het recht, recht onder druk*. Rotterdam: Gouda Quint.
- Blom, T. (2006) Drugsbeleid tussen volksgezondheid en strafrecht. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48 (2): 180-190.
- Blom, T. (2008) *Opiumwetgeving en drugsbeleid*. Deventer: Kluwer Uitgeverij.
- Blom, J., Houcke, S. van, Lieffering, T. & Verrijn Stuart, H. (1980) *De Vondelstraat. Verslagen van Radio STAD 29 februari - 3 maart 1980*. Amsterdam: Van Genneep.
- Bocock, R. (1993) *Consumption*. London: Routledge.
- Boekhout van Solinge, T. (1997) *The Swedish drug control model: an in-depth review and analysis*. Amsterdam: Mets/CEDRO.
- Boekhout van Solinge, T. (2001) *Op de pof. Cocainegebruik en gezondheid op straat*. Amsterdam: Mainline.

- Bogers, H., Snelders, S. & Plomp, H. (1994) *De psychedelische (r) evolutie*. Amsterdam: Bres.
- Boomkens, R. (1998) *Een drempelwereld. Moderne ervaring en stedelijke openbaarheid*. Rotterdam: NAI uitgevers.
- Boomkens, R. (2006) *De nieuwe wanorde. Globalisering en het einde van de maakbare samenleving*. Amsterdam: Van Genneep.
- Boomkens, R. (2009) 'De stad wordt aangeharkt, maar het onkruid kruipt.' *De Groene Amsterdammer* (47), 18 november.
- Boomkens, R. & Hahn, A. (red.) (1987) *De stad en de toekomst. Symposium bundel*. Amsterdam: CREA, studium generale.
- Booth, M. (1996) *Opium. A history*. London: Pocketbooks.
- Borders, T.F., Booth, B.M., Han, X., Wright, P., Leukefeld, C., Falck, R.S. & Carlson, R.G. (2008) Longitudinal changes in methamphetamine and cocaine use in untreated rural stimulant users: racial differences and the impact of methamphetamine legislation. *Addiction*, 103 (5): 800-808.
- Borgers, M.J. (2007) *De vlucht naar voren*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Bosscher, D. (2007) 'De oude en nieuwe stad'. In: P. de Rooy (red.) *Geschiedenis van Amsterdam. Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000*, pp. 337-398. Amsterdam: Sun.
- Bossong, M., Brunt, T., Dijk van, Rigter, S., Hoek, J., Goldschmidt, H. & Niesink, R. (2009) mCPP: an undesired addition to the ecstasy market. *Journal of Psychopharmacology*, Mar 2009.
- Bouma, H. (1996) GHB: partydrug of slaapmiddel? *Amsterdams Drugs Tijdschrift*, Mei: 12-14.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Boutellier, H. (2005) *De veiligheidsutopie. Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Boutellier, H. (2006) Fataal vitaal: de criminologie van een vloeibare Samenleving. *Justitiële Verkenningen*, 32 (5): 27-44.
- Boutellier, H. (2007) 'Kristallen in vloeistof. Veiligheid in het werk van Zygmunt Bauman'. In: T. Daems & L. Robert (red.) *Zygmunt Bauman. De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit*, pp. 37-50. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Boutellier, H. (2009) 'Cultuur, norm en beleving. Een plaatsbepaling van de culturele criminologie'. In: D. Siegel, F. van Gemert & F. Bovenkerk (red.) *Culturele criminologie*, pp. 39-56. Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij.
- Boutellier, H. (2010) 'Met al die verbodsborden wordt het naar op straat'. *Nrc-next*, 13 januari.
- Bovone, L. (1997) Kleding: het authentiek beeld? Het standpunt van jongeren. *Tijdschrift voor Sociologie*, 18 (4): 501-516.
- Boys, A., Ienton, S. & Norcross, K. (1997) Polydrug use at raves by a Western Australian sample. *Drug and Alcohol Review*, 16 (3): 227-234.
- Boys, A., Marsden, J., Griffiths, P. & Stang, J. (1999) Reading between the lines: is cocaine becoming the stimulant of choice for the urban youth? *Druglink*, Jan/Feb: 20-23.
- Boys, A., Marsden, J., Griffiths, P. & Stang, J. (2000) Drug use functions predict cocaine-related problems in young people. *Drug and Alcohol Review*, 19: 181-190.
- Boys, A., Dobson, J., Marsden, J. & Strang, J. (2002) 'Rich man's speed': a qualitative study of young cocaine users. *Drugs: education, prevention and policy*, 9 (2): 195-210.
- Brewster, B. & Broughton, F. (2000) *Last night a dj saved my life. The history of the disc jockey*. New York: Grove Press.
- Britt, G. & McCance-Katz, E.F. (2005) A brief overview of the clinical pharmacology of "club drugs". *Substance Use and Misuse*, 40: 1189-1201.

- Brounts, B. (1983) Ritueel verzet en wetenschappelijk ritueel. De subculturele benadering van jeugdculturen. *Te Elfder Ure* 35, 27 (3): 573-593.
- Bruin, D. de, Maalsté, N. & Wijngaart, G. van de (1998) *Goed fout gaan. Eerste hulp op grote dansevenementen*. Utrecht: Centrum Voor Verslavingsonderzoek (CVO).
- Bruinsma, G. (2001) 'Differentiële associatie en sociaal leren'. In: E. Lissenberg, S. van Ruller & R. van Swaaningen (red.) *Tegen de regels. Een inleiding in de criminologie*, pp. 119-134. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Brummelen, P. van (2001) 'Een rare in Paradiso'. *Het Parool*, 15 september.
- Brunt, L. (1996) *Stad*. Meppel: Boom.
- Brunt, T.M., Rigter, S., Hoek, J., Vogels, N., Dijk, P. van & Niesink, R.J.M. (2009) An analysis of cocaine powder in the Netherlands: content and health hazards due to adulterants. *Addiction* 104, 798-805.
- Bueren, R. van (1998) *Saturday Night at the Movies. Het grote Amsterdamse bioscopenboek 2/3*. Amsterdam: Lecuona.
- Buffum, J. & Moser, C. (1986) MDMA and human sexual function. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18: 355-359.
- Buster, M. (2009) *Ambulanceritten 2001-2008*. Amsterdam: GGD.
- Buikhuizen, W. (1965) *Achtergronden van nozemgedrag*. Assen: van Gorcum.
- Bunt, H.G. van de (2006) Hoe stevig zijn de fundamenten van het cannabisbeleid? *Justitiële Verkenningen*, 32: 10-23.
- Bunt, H. van de, Kunst, D. & Siegel, D. (2003) *XTC over de grens. Een studie naar XTC-koeriers en kleine smokkelaars*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Buxton, D. (1982) De consumptie van popmuziek. *Grafiet*, 3: 100-131.
- Call, V.R.A., Otto, L.B. & Spenner, K. I. (1982) *Tracking respondents: a multi-method approach*. Lexington: Lexington Books.
- Calafat, A., Stocco, P., Mendes, F., Simon, J., Wijngaart, G. van de, Sureda, M.P., Palmer, A., Maalsté, N. & Zavetti, P. (1998) *Characteristics and social representation of ecstasy in Europe*. Palma de Mallorca: IREFREA.
- Calafat, A., Bohrn, K., Juan, M., Kokkevi, A. & Maalsté, N. (1999) *Night life in Europe and recreative drug use. Sonar 98*. Palma de Mallorca: IREFREA.
- Calafat, A., Fernández, C., Juan, M., Bellis, M.A., Bohrn, K., Hakkarainen, P., Kilfoyle-Carrington, M., Kokkevi, A., Maalsté, N., Mendes, F., Siamou, I., Simon, J., Stocco, P. & Zavatti, P. (2001) *Risk and control in the recreational drug culture*. Palma de Mallorca: IREFREA.
- Calafat, A., Fernández, C., Juan, M., Anttila, A., Bellis, M.A., Bohrn, K., Fenk, R., Hughes, K., Kersch, A.V., Kokkevi, A., Kuussaari, K., Leenders, F., Mendes, F., Siamou, I., Simon, J., Wijngaart, G. van de & Zavatti, P. (2004) *Cultural mediators in a hegemonic nightlife. Opportunities for drug prevention*. Palma de Mallorca: IREFREA.
- Calster, P. van, Leun, J. van der & Hasselt, N. van (2008) 'The Netherlands: nightlife and crime. Social order and governance in international perspective'. In: Hadfield (ed.) *Nightlife & crime*, pp. 99-114. Oxford: University Press.
- Carey, J. (1997) 'Recreational drug wars, alcohol versus ecstasy'. In: N. E. Saunders (ed.) *Ecstasy reconsidered*, pp. 20-27. London: Neal's Yard desk top publishing studio.
- Carlson, R.G., Singer, M., Stephens, R.C. & Sterk, C.E. (2009) Reflections on 40 years of ethnographic drug abuse research: implications for the future. *Journal of Drug Issues*, 1: 57-70.
- Castells, M. (2000) 'European cities, the informational society, and the global economy'. In: L. Deben, W. Heinemeijer, D. van der Vaart (eds.) *Understanding Amsterdam. Essays on economic vitality, city live and urban form*, pp. 1-18. Amsterdam: Spinhuis.

- Cauter, L. de (1995) *Archeologie van de kick*. Amsterdam: de Balie.
- Cauter, L. de (2004) *De capsulaire beschaving. De stad in het tijdperk van transcendentaal kapitalisme*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Certeau, M. de (1984) *The practice of everyday Life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Chambers, I. (1986) *Popular Culture. The metropolitan experience*. London/New York: Methuen.
- Chatterton, P. & Hollands, R. (2002) Theorising urban playscapes: producing, regulating and consuming youthful nightlife city spaces. *Urban Studies*, 39 (1): 95-116.
- Chatterton, P. & Hollands, R. (2003) *Urban nightscapes, youth cultures, pleasure spaces, and corporate power*. London: Routledge.
- Chitwood, D.D., Murphy, S. & Rosenbaum, M. (2009) Reflections on the meaning of drug epidemics. *Journal of Drug Issues*, 1: 29-40.
- Clayton, R.C., Sloboda, Z. & Page, B. (2009) Reflections on 40 years of drug abuse research: changes in the epidemiology of drug abuse. *Journal of Drug Issues*, 1: 41-56.
- Cloud, J. (1997) 'Is your kid on K?' *Time Magazine*, 20 October.
- Cochrane, C., Malcolm, R. & Brewerton, T. (1998) The role of weight control as a motivation for cocaine abuse. *Addictive Behaviors*, 23 (2): 201-207.
- Cohen, A.K. (1955) *Delinquent boys. The culture of the gang*. New York: Free Press.
- Cohen, A. K. & Short, J. F. (1958) Research in delinquent subcultures. *Journal of Social Issues*, 14 (3): 20-37.
- Cohen, H. (1967) De nabije toekomst van de psychedelische beweging. *Maatstaf (LSD 25)*, 10/11: 865-880.
- Cohen, H. (1975) *Drugs, druggebruikers en drug-scene*. Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Samson.
- Cohen, P. (1983) Subkultureel konflikt en arbeidersbuurt. *Te Elfder Ure* 35, 27 (3): 521-534.
- Cohen, P. (1989) *Cocaine use in Amsterdam in non-deviant subcultures*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Cohen, P. & Sas, A. (1995) *Cocaine use in Amsterdam II. Initiation and patterns of use after 1986*. Amsterdam, Department of Human Geography, Universiteit van Amsterdam.
- Cohen, S. (1972) *Folk devils and moral panics. The creation of the mods and rockers*. New York: St. Martin's Press.
- Cohn, N. (1969) *WopBopaLooBopLopBamBoom. Pop from the beginning*. London: Paladin.
- Cole, J.C. & Sumnall, H. R. (2003) The pre-clinical behavioral pharmacology of 3, 4 methylenedioxymethamphetamine (MDMA). *Neuroscience Biobehavioral Reviews*, 27: 199-217.
- Colfax, G.N. Mansergh, G., Guzman, R., Vittinghoff, E., Marks, G., Rader, M. & Buchbinder, S. (2001) Drug use and sexual risk behavior among gay and bisexual men who attend circuit parties: a venue-base comparison. *Journal of Acquired Immune Deficiency Syndrome*, 28 (4): 373-379.
- Collin, M. & Godfrey, J. (1997) *Altered State. The story of ecstasy culture and acid house*. London: Serpent's tail.
- Collins, R. (2004) *Interaction ritual chains*. Princeton: University Press.
- Commandeur, J.P. (2009) *RoXY. Radical outlet for the Xenomaniac in You. 1987-1999 The complete flyer collection*. Amsterdam: Spider's bv.
- Commissie Baan (1972) *Achtergronden en risico's van druggebruik. Rapport van de werkgroep verdovende middelen*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Commissie Hulsman (1971) *Ruimte in het drugbeleid. Rapport van een werkgroep van de Stichting Algemeen Centraal Bureau voor de Geestelijke Volksgezondheid*. Meppel: Boom.

- Costa Sorti, C. & Grauwe, P. de (2007) Globalisation and the price decline of illicit drugs. *International Journal of Drug Policy*, 20: 48-61.
- Courtwright, D.T. (1995) 'The rise and fall and rise of cocaine in the United States'. In: J. Goodman (ed.) *Consuming habits: drugs in history and anthropology*, pp. 206-234. London: Routledge.
- Courtwright, D.T. (2001) *Forces of habit. Drugs and the making of the modern world*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Courtwright, D., Joseph, H. & Jarlais, D. des (1989) *Addicts who survived: an oral history of narcotic use in America, 1923-1965*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Cressey, P. G. (2008, orig. 1932) *The taxi dancehall. A sociological study in commercialized recreation & city life*. Chicago: The University of Chicago.
- Cruts, A., Lempens, A., Ketelaars, A., Laar, M. van de & Mheen, D. van de (2004) *Monitoring van alcohol en drugs onder de loep. Een onderzoek naar opbrengst en lacunes van informatiesystemen op het gebied van alcohol en drugs*. Utrecht: Trimbos-instituut/IVO.
- Crysell, A. (1998) Lost in the K-hole. *Muzik*, 40: 45-48.
- Csikszentmihalyi, M. (2008) *Flow. Psychologie van de optimale ervaring*. Amsterdam: Boom.
- Cunningham, J.K., Liu, L.M. & Callaghan, R. (2009) Impact of US and Canadian precursor regulation on methamphetamine purity in the United States. *Addiction*, 104 (3): 441-453.
- Curran, H.V. & Morgan, C. (2000) Cognitive, dissociative and psychotogenic effects of ketamine in recreational users on the night of drug use and 3 days later. *Addiction*, 95 (4): 575-590.
- Curran, H.V. & Monaghan, L. (2001) In and out of the K-hole: a comparison of the acute and residual effects of ketamine in frequent and infrequent ketamine users. *Addiction*, 96 (5): 749-760.
- Dalgarno, P.J. & Shewan, D. (1996) Illicit use of ketamine in Scotland. *Journal of Psychoactive Drugs*, 28 (2): 191-199.
- Dalrymple, T. (2006) *Drugs. De mythes en de leugens*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam uitgevers.
- Dance Events (2008) *Notitie met de uitgangspunten voor beleid ten aanzien van grootschalige dansfeesten met betrekking tot (hard)drugs*. Amsterdam: Gemeenteraad Amsterdam.
- Das, D. (2007) The changing 'soul' of Dutch policing. Responses to new security demands and the relationship with Dutch tradition. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 30 (3): 518-532.
- Davenport-Hines, R. (2001) *The pursuit of oblivion. A social history of drugs*. London: Phoenix Press.
- DEA (2001) *Ecstasy, rolling across Europe*. Arlington: Office of International Intelligence Drug Enforcement Administration (DEA).
- Dean, W., Morgenthaler, J. & Fowkes, S. (1997) *GHB the natural mood enhancer*. Petaluma: Smart publications.
- Decorte, T. (2000) *The taming of cocaine. Cocaine use in European and American cities*. Brussel: VUB University Press.
- Deben, L. (2007) *De Amsterdamse binnenstad en de openbare ruimte: gebruik, beheer en beleving*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Debord, G. (1976, orig. 1967) *De spektakelmaatschappij*. Baarn: Het Wereldvenster.
- Decuyper, P. (2006) *Het succes van XTC binnen de danscultuur. XTC vanuit marketingsperspectief. DIMS landdag*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Degenhardt, L., Darke, S. & Dillon, P. (2002) GHB use among Australians: characteristics, use patterns, and associated harm. *Drug and Alcohol Dependence*, 67: 89-94.

- Degenhardt, L., Copeland, J. & Dillon, P. (2005) Recent trends in the use of 'club drugs': an Australian review. *Substance Use and Misuse*, 40: 1241-1256.
- Deijck, W. van (1998) 'Bereiding van lachgas en effecten op het milieu'. In: J. Snel & H. C. Schuyt (red.) *Lachgas*, pp. 17-24. Assen: Van Gorcum.
- Den, C. ten (1990) Jongens en meisjes in de disco: meer dan vermaak alleen. *Jeugd en Samenleving*, 10: 616-630.
- Denzin, N. & Lincoln, Y.S (eds.) (1994) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Diamond, S., Bermudez, R. & Schensul, J. (2006) What's the rap about ecstasy? Popular music lyrics and drug trends among American youth. *Journal of Adolescent Research*, 2 (3): 269-298.
- Diekman, A. (1997) *Empirische Sozialforschung*. Reinbek: Rowohlt.
- Diemel, S. & Blanken, P. (1999) Tracking new trends in drug use. *Journal of Drug Issues*, 29 (3): 529-548.
- Dietvorst, J. & Hiddink, J. (2008) *Paradiso posters 1968-2008*. Amsterdam: De Buitenkant.
- Dillon, P., Copeland, J. & Jansen, K. (2000) *Patterns of use and harms associated with non-medical ketamine use. Draft report to the scientific committee of the European monitoring centre for drugs and drug addiction*. Lissabon: EMCDDA.
- Dillon, P., Copeland, J. & Jansen, K. (2003) Patterns of use and harms associated with non-medical ketamine use. *Drug and Alcohol Dependency*, 69: 23-28.
- DIMS (2005) *Drugs Informatie en Monitoring Systeem, Jaarbericht 2004*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- DIMS (2006) *Drugs Informatie en Monitoring Systeem, Jaarbericht 2005*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- DIMS (2007) *Drugs Informatie en Monitoring Systeem, Jaarbericht 2006*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- DIMS (2008) *Drugs Informatie en Monitoring Systeem, Jaarbericht 2007*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Dobkin de Rios, M. (1990) *Hallucinogens: cross-cultural perspectives*. Bridport: Prism Press.
- Doekhie, J., Nabben, T. & Korf, D.J. (2010) *NL. Trendwatch. Gebruikersmarkt uitgaansdrugs in Nederland 2008-2009*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Doekhie, J. (2008) *De witte lijn door het zwarte hart van Zuid-Afrika. Een onderzoek naar cocaïnegebruik onder jongeren in het huidige Johannesburg, Zuid-Afrika*. Vrije Universiteit Amsterdam: Criminologie (masterscriptie).
- Duco, D. (2006) *Opium & opiumschiiven. Een bronnenboek*. Amsterdam: Stichting Pijpenkabinet.
- Duff, C. (2003) Drugs and youth cultures: is Australia experiencing the normalisation of adolescent drug use. *Journal of Youth Studies*, 6 (4): 433-446.
- Duff, C. (2005) Party drugs and party people: examining the 'normalisation' of recreational drug use in Melbourne, Australia. *International Journal of Drug Policy*, 16: 161-171.
- Duff, C. (2008) The pleasure in context. *International Journal of Drug Policy*, 19: 384-392.
- Dunn, M., Topp, L. & Degenhardt, L. (2009) GHB in Sydney, Australia, 2000-2006: a case study of the EDRS as a strategic early warning system. *International Journal of Drug Policy*, 20: 413-417.
- Duivenoorden, E. (2000) *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging 1964-1999*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Duivenoorden, E. (2009) *Magiër van een nieuwe tijd. Het leven van Robert Jasper Grootveld*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Duyvendak, J. W. & Hurenkamp, M. (2004) *Kiezen voor de kudde*. Amsterdam: Van Gennep.

- Duyves, M. (1993) 'De homohalo van Amsterdam'. In: R. Boomkens (ed.) *Ontwerpen voor de onmogelijke stad*, pp. 71-82. Amsterdam: De Balie.
- Eisenstadt, S.N. (1964) *From generation to generation. Age groups and social structure*. London: Free Press.
- Eisner, B. (1989) *Ecstasy. The MDMA story*. Berkeley: Ronin Publishing, Inc.
- Elias, N. & Dunning, E. (1986) *Quest for excitement*. Oxford: Blackwell.
- Elliott, S.P. (2000) *Risk assessment on gamma-hydroxybutyric acid (GHB): review of the pharmacotoxicological data. Paper for the risk assessment meeting on GHB*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (1997) *Annual report on the state of the drugs problem in the European Union*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (1999a) *Report on the risk assessment of MBDB in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (1999b) *Report on the risk assessment of 4-MTA in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2002) *Report on the risk assessment of ketamine in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2003a) *Report on the risk assessments of 2-C-1, 2C-T-2, 2C-T-7 in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2003b) *Report on the risk assessments of PMMA in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2004) *Report on the risk assessment of TMA-2 in the framework of the joint action on new synthetic drugs*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2008) *Stand van de drugsproblematiek in Europa. Jaarverslag 2008*. Lissabon: EMCDDA.
- EMCDDA (2009) *Stand van de drugsproblematiek in Europa. Jaarverslag 2009*. Lissabon: EMCDDA.
- Engels, R.C.M.E. & Ter Bogt, T. (2004) Outcome expectancies and ecstasy use in visitors of rave parties in the Netherlands. *European Addiction Research*, 10: 156-162.
- Epen, J.H. van (1983) *Drugverslaving en alcoholisme: diagnostiek en behandeling*. Amsterdam/Brussel: Elsevier.
- Featherstone, M. (1991) *Consumer culture and postmodernism*. London: Sage.
- Feldman, H.W. (1980) *Angel dust in four American cities: an ethnographic study of PCP users*. (Services Research report).
- Fendrich, M., Wislar, J. S., Johnson, T. P. & Hubbel, A. (2003) A contextual profile of club drugs use among adults in Chicago. *Addiction*, 98: 1693-1703.
- Ferrell, J. & Sanders, C. R. (eds.) (1995) *Cultural criminology*. Boston: Northeastern.
- Feij, J.A. (2006) De psychologie van de kick. *Justitiële Verkenningen*, 32 (5): 63-81.
- Finestone, H. (1957) Cats, kicks, and color. *Social Problems*, 5 (1): 281-297.
- Florida, R. (2004) *The rise of the creative class*. London: The Perseus Booksgroup.
- Forsyth, A.J.M. (1996) Places and patterns of drug use in the Scottish dance Scene. *Addiction*, 91 (4): 511-521.
- Forsyth, A.J.M. (2001) Distorted? A quantitative exploration of drug fatality reports in the popular press. *International Journal of Drug Policy*, 12: 435-453.
- Forsyth, A.J.M., Barnard, M. & McKeganey, N. P. (1997) Musical preferences as an indicator of adolescent drug use. *Addiction*, 92 (10): 1317-1325.

- Fox, J.A. & Levin, J. (2006) *The will to kill*. Boston: Pearson Education.
- Freudenmann, R.W., Öxler, R. & Bernschneider-Reif, S. (2006) The origin of MDMA (ecstasy) revisited: the true story reconstructed from the original documents. *Addiction*, 101: 1241-1245.
- Frith, S. (1984) *The sociology of youth*. Ormskirk: Causeway Press.
- Fromberg, E. (1991) *XTC: harddrug of onschuldig genotmiddel?* Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Fros, I.E.A. & Jongerden, J.G. (1996) *Gabbers. Jeugdbende of jeugdrend? Een onderzoek naar het fenomeen 'gabber' in relatie tot jeugdcriminaliteit in de regio Amsterdam-Amstelland*. Amsterdam: politie Amsterdam-Amstelland.
- Frosch, D., Shoptaw, S., Huber, A., Rawson, R. & Ling, W. (1996) Sexual HIV risk among gay and bisexual male methamphetamine abusers. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 13 (6): 483-486.
- Furlong, A. & Cartmel, F. (1997) *Young people and social change: individualization and risk in late modernity*. Philadelphia: Open University Press.
- Gadet, J. (1999) *Publieke ruimte parochiale plekken en passantenopenbaarheid. Jonge alleenwonende Amsterdammers over stedelijkheid*. Amsterdam: Spruijt.
- Gageldonk, P. van (2000) *De gabberstory. Het verhaal van dj Paul en dj Rob*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij L. J. Veen.
- Gallimberti, L., Canton, G., Gentile, N., Ferri, M., Cibir, M., Ferrara, S.D., Fadda, F. & Gessa, G.L. (1989) Gamma-hydroxybutyric acid for treatment of alcohol withdrawal syndrome. *The Lancet*, 2 (8666): 787-789.
- Gallimberti, L., Spella, M.R., Soncini, C. & Gessa, G. (2000) Gamma-hydroxybutyric acid in the treatment of alcohol and heroin dependence. *Alcohol*, 20 (3): 257-262.
- Galloway, G.P., Frederick, S.L., Staggers, J.R., Gonzalez, M., Stalcup, S.A. & Smith, D.E. (1997) Gamma-hydroxybutyrate: an emerging drug of abuse that causes physical dependence. *Addiction*, 92 (1): 89-96.
- Gans, H. (1974) *Popular culture and high culture*. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1973) *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Gelder, K. (2005, orig. 1997) *The subcultures reader*. London: Routledge.
- Gelder, K. (2007) *Subcultures: cultural histories and social practice*. London: Routledge.
- Gelder, P. van & Sijtsma, J. (1988) *Horse, coke en kansen. Sociale risico's en kansen onder Surinaamse en Marokkaanse harddruggebruikers in Amsterdam*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gelder, P. van, Reinerie, P. & Burger, I. (2003) *Uit (je dak) in Den Haag 2002. Uitgaande jongeren en genotmiddelengebruik*. Den Haag: Parnassia en More.
- Gemert, P. van (1988) *Mazen en netwerken. De invloed van beleid op de drugshandel in twee straten in de Amsterdamse Binnenstad*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gerritsen, J.W. (1993) *De politieke economie van de roes. De ontwikkeling van regulering regimes voor alcohol en opiaten*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gerson, N. (2002) 'Shiny happy people'. In: C. Campert (red.) *Uit*. Amsterdam: De Verbeelding.
- Gertz, S.J. (2008) *Dope menace. The sensational world of drug paperbacks: 1900-1975*. Port Townsend: Feral House.
- GGD (2002) *Verantwoord uitgaan. Integrale aanpak evenementen en party's waarbij middelengebruik een rol speelt. Cluster Maatschappelijke en Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) en Ambulant Medisch Team (AMT)*. Amsterdam: GGD.

- GGD (2008) *Notitie gezondheidsperspectief GGD Amsterdam t.b.v. dance-events*. Amsterdam: GGD.
- Giele, P. (2003) *Verzamelde werken*. Amsterdam: Aksant.
- Gierstberg, F. & Oosterbaan, W. (red.) (2002) *De plaatjesmaatschappij. Essays over beeldcultuur*. Rotterdam: NAI Uitgevers & Nederlands Foto Instituut.
- Gladwell, M. (2000) *The tipping point. How little things can make a big difference*. New York: Little Brown & Company.
- Glaser, B.G. (1978) *Theoretical sensitivity: advances in the methodology of grounded theory*. Londen: Sociology Press.
- Glaser, B.G. (1992) *Basics of grounded theory analysis. Emergence vs forcing*. Londen: Sociology Press.
- Glaser, B. & Strauss, A.L. (2008, orig. 1967) *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine Pub. Company.
- Goffman, E. (1963) *Behavior in public places: notes on the social organization of gatherings*. New York: MacMillan.
- Gold, H. (1994) *Bohemia: digging the roots of cool*. London: Touchstone Books.
- Gonzalez, A. & Nutt, D.J. (2005) Gamma hydroxy buturate abuse and dependency. *Journal of Psychopharmacology*, 19 (2): 195-204.
- Goossens, J. & Vedder, J. (1996) *Het gejuich was massaal. Punk in Nederland 1976-1982*. Amsterdam: Jan Mets.
- Gootenberg, P. (1999) *Cocaine. Global histories*. London: Routledge.
- Goslinga, J. J. (1995) Psychotherapeutische aspecten van ketamine. *Pan Forum*, 1: 1-3.
- Gottlieb, A. (1976) *The pleasures of cocaine*. Berkeley: And/Or Press.
- Goulding, C., Shankar, A., Elliott, R. & Canniford, R. (2009) The marketplace management of illicit pleasure. *Journal of Consumer Research*, 35 (5): 759-771.
- Gourley, M. (2004) A subcultural study of recreational ecstasy use. *Journal of Sociology*, 40 (1): 59-73.
- Grapendaal, M., leuw, E. & Nelen, J. (1991) *De economie van het drugsbestaan. Criminaliteit als expressie van levensstijl en loopbaan*. Gouda Quint: Arnhem.
- Greene, E. (1985) Cocaine, glamorous status symbol of the 'Jet Set', is fast becoming many students drug of choice. *Chronicle of Higher Education*, 31 (11): 34-35.
- Greener, T. & Hollands, R. (2006) Beyond subculture and post-subculture? The case of virtual Psytrance. *Journal of Youth Studies*, 9 (4): 393-418.
- Greer, G.R. & Tolbert, R. (1986) Subjective reports of the effects of MDMA in a clinical setting. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18 (4): 319-327.
- Greer, G.R. & Tolbert, R. (1990) 'The therapeutic use of MDMA'. In: S. J. Peroutka (ed.) *Ecstasy: the Clinical, pharmacological and neurotoxicological effects of the drug MDMA*, pp. 21-35. Boston/Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Griffiths, P., Vingoe, L., Jansen, K., Sherval, J., Lewis, R., Hartnoll, R. & Nilson, M. (1997) *Insights: new trends in synthetic drugs in the European union: epidemiology and demand reduction responses*. Lissabon: EMCDDA.
- Griffiths, P., Vingoe, L. & Hunt, N. (1999) *Detecting, tracking and understanding emerging trends in drug use. Conceptual, practical and methodological issues. Final report, Vol. 1*. Lissabon: EMCDDA.
- Grinspoon, L. & Bakalar, J. (1985, orig. 1976) *Cocaine. A drug and its social evolution*. New York: Basic Books.
- Grinspoon, L. & Bakalar, J. B. (1986) Can drugs be used to enhance the psychotherapeutic process? *American Journal of Psychotherapy*, 40: 393-404.
- Grinspoon, L & Hedblom, P. (1975) *Speed culture: amphetamine use and abuse in America*. Harvard: University Press.

- Grob, C.S. (2000) Deconstruction ecstasy: the politics of MDMA research. *Addiction*, 8: 549-588.
- Grossberg, L., Nelson, C. & Treichler, P. (eds.) (1992) *Cultural studies*. New York: Routledge.
- Grossman, M. & Chaloupka, F. J. (1998) The demand for cocaine by young adults: a rational addiction approach. *Journal of Health Economics*, 17: 427-474.
- Grov, C.K., Kelly, B.C. & Parsons, J.T. (2009) Club drug users. Polydrug use among club-going young adults recruited through time-space sampling. *Substance Use and Misuse*, 44: 848-864.
- Grund, J.P.C. (1993) *Drug use as a social ritual: functionality, symbolism and determinants of self-regulation*. Rotterdam: Addiction Research (IVO).
- Gruter, P., & Mheen, D. van de (2005) *Cocaïnehandel in Nederland. Impressies van deelnemers aan drugsdistributienetwerken*. Rotterdam: IVO.
- Haden-Guest, A. (1997) *The last party. Studio 54, disco and the culture of the night*. New York: William Morrow & Company Inc.
- Haegens, K. (2008) 'Naar een pechvrije wereld'. *De Groene Amsterdammer*, 11 juli.
- Hall, P. (1998) *Cities in civilization*. Londen: Weidenfeld & Nicolson.
- Hall, S. & Jefferson, T. (1976) *Resistance through rituals. Youth subcultures in post-war Britain*. London: Hutchinson.
- Hannigan, J. (1998) *Fantasy city: pleasure and profit in the postmodern metropolis*. Londen: Routledge.
- Hansen, G., Jensen, S.B., Chandresh, L. & Hilden, T. (1988) The psychotropic effect of ketamine. *Journal of Psychoactive Drugs*, 20: 419-425.
- Hansen, D., Maycock, B. & Lower, T. (2001) 'Weddings, parties, anything...', a qualitative analysis of ecstasy use in Perth, Western Australia. *International Journal of Drug Policy*, 12 (2): 181-199.
- Harding, W. & Zinberg, M. (1977) 'The effectiveness of the subculture in developing rituals and social sanctions for controlled use.' In: B.M. du Toit (ed.) *Drugs, rituals and altered states of consciousness*, pp. 111-133. Rotterdam: Balkema.
- Haslam, D. (1998) 'DJ culture'. In: S. Redhead, D. Wynne & J. O'Conner (eds.) *The clubcultures reader: readings in popular cultural studies*, pp. 150-161. Malden, MA: Blackwell.
- Havere, T. van (2004) *Partywise. Kwantitatief onderzoek naar trends in druggebruik in het uitgaansleven, 2003*. Brussel: VAD.
- Hayward, J.K. (2004) *City limits: crime consumer culture and the urban experience*. London: Glasshouse.
- Hazel, D. van den (2008) *Politie aan je broek. Een onderzoek naar de invloed van het strengere drugsbeleid op grootschalige dance-evenementen op de smokkel van, de handel in en het gebruik van drugs*. Universiteit Leiden: Criminologie (masterscriptie).
- Hazekamp, J.L. (1985) *Rondhangen als tijdverdrijf. Over het onderelkaar zijn van jongens en meisjes in de vrije tijd*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Hebdige, P. (1979) *Subculture: the meaning of style*. London: Methuen & Co.
- Heek, F. van (1936) *Chineesche immigranten in Nederland*. Amsterdam: N.V.J. Emmering's Uitgevers Maatschappij.
- Hellinga, G. & Plomp, H. (2005) *Uit je bol*. Amsterdam: Prometheus.
- Hemker, A. (2007) Voorbij het wilde Westen. Informele economie opent grenzen tussen dag en nacht. *S&RO*, 5: 34-37.
- Henderson, S. (1993) *Young women, sexuality and recreational drug use: a research and development project*. Manchester: lifeline project.
- Hengsdijk, E. (1989) 'Nuchtere feiten dwingen tot regels Ecstasy aanpak.' *Algemeen Politieblad*, 11 november.
- Henman, A. & Metaal, P. (2009) Coca myths. *Drugs & Conflict*, 17: 3-22.

- Hertog, E. den, Klooster, M., Massen, K. & Ruigrok, M. (2006) *Marktpasvorm ID&T en Q-dance. Een kwantitatief onderzoek naar de beleving en waardering van de dance markt in het algemeen en ID&T en Q-dance in het bijzonder*. Amsterdam: Ruigrok Marktonderzoek & Communicatie
- Hesmondhalgh, D. (2005) Subcultures, scenes or tribes? None of the above. *Journal of Youth Studies*, 8 (1): 21-40.
- Hetherington, K. (1998) *Expressions of identity: space, performance, politics*. London: Thousand Oaks.
- Hetherington, K. (2000) *New age travellers: vanloads of uproarious humanity*. London: Cassell.
- Heuvel, J. van den (1993) 'Het wachten is op de eerste doden...'. *De Telegraaf*, 31 juli.
- Himmelstein, J. (1983) *The strange career of marihuana*. West Port: Greenwood.
- Hintum, M. van (2009) 'De dictatuur van het volk'. *De Volkskrant*, 7 november.
- Hirshy, G. (1985) *Nowhere to run. The story of soul music*. London: Penquin Books.
- Hobbs, D., Hadfield, P. Lister, S. & Winlow, S. (2003) *Bouncers: violence and governance in the night-time economy*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodes, S.J. (2005) *De creatieve stad en leisure - Amsterdam een case study*. Amstelveen: Hogeschool INHolland.
- Hodkinson, P. (2005) 'Insider research' in the study of youth cultures. *Journal of Youth Studies*, 8 (2): 131-149.
- Hofmann, A. (1979) *LSD my problem child*. New York: St. Martin's Press.
- Holland, J. (ed.) (2001) *Ecstasy: The Complete Guide*. Vermont: Park Street Press.
- Hollands, R. (2002) Divisions in the dark: youth cultures, transitions and segmented consumption spaces in the night-time economy. *Journal of Youth Studies*, 5 (2): 153-171.
- Holmes, R. (2008) *The age of wonder. How the romantic generation discovered the beauty and terror of science*. London: Harper Press.
- Hoopen, P. ten (1999) *King Acid. Hoe Amsterdam begon te trippen*. Amsterdam: Contact.
- Hospers, G.J. (2010) De stad is een levend kunstwerk. *De Academische Boekengids*, 78: 8-13.
- Humphreys, L. (1970) *Tearoom trade: impersonal sex in public places*. Chicago: Aldine.
- Huisman, S. (2005) *Criminaliteitsbeeldanalyse synthetische drugs 2002-2004*. Driebergen: KLPD.
- Huizinga, J. (2008, orig. 1950) *Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*. Amsterdam: University Press.
- Hunnik, M. van (1989) 'Je wilt nog niet naar huis dus neem je nog een snuif'. *Jeugd en Samenleving*, 8: 500-513.
- Hunt, G., Evans, K. & Wu, E. (2005) Asian American youth, the dance scene, and club drugs. *Journal of Drug Issues*, 35 (4): 695-732.
- Hunt, G., Evans, K. & Kares, F. (2007) Drug use and meaning of risk pleasure. *Journal of Youth Studies*, 10 (1): 73-96.
- Hunt, G., Bailey, N., Evans, K. & Moloney, M. (2009) Combining different substances in the dance scene: enhancing pleasure, managing risk and timing effects. *Journal of Drug Issues*, 39 (3): 495-522.
- Husken, M. & Vuijst, F. (2002) *XTC smokkel*. Amsterdam: Uitgeverij M.
- Hutton, F. (2006) *Risky pleasures. Clubcultures and feminine identities*. Aldershot: Ashgate.
- Huxley, A. (1954) *The doors of perception*. London: Perennial Library.
- Ijsseling, S. (1994) *Apollo, Dionysos, Aphrodite en de anderen*. Amsterdam: Boom.

- Inciardi, J.A. & Cicero, J.T. (2009) Black beauties, gorilla pills, footballs, and hillbilly heroin: some reflections on prescription drug abuse and diversion research over the past 40 years. *Journal of Drug Issues*, 4: 101-114.
- Irwin, J. (1977) *Scenes*. Beverly Hills: Sage.
- Iversen, L. (2008) *Speed, ecstasy, ritalin. The science of amphetamines*. Oxford University Press.
- Jacinto, C., Duterte, M., Sales, P. & Murphy, S. (2008a) "I'm not a real dealer": the identity process of ecstasy sellers. *Journal of Drug Issues*, 2: 419-444.
- Jacinto, C., Duterte, M., Sales, P. & Murphy, S. (2008b) Maximising the highs and minimising the lows: harm reduction guidance within ecstasy distribution networks. *International Journal of Drug Policy*, (19): 393-400.
- Jackson, P. (2004) *Inside clubbing: sensual experiments in the art of being human*. Oxford: Berg.
- Jacobs, D. (2008) Productieve creativiteit. De maakbaarheid van innovatie. *M&O*, 3/4: 191-203.
- Jacobs, J. (1961) *The death and life of great American cities*. Middlesex: Penquin Books.
- Jansen, A.C.M. (1989) *Cannabis in Amsterdam. Een geografie van hashish en marijuana*. Muiderberg: Coutinho.
- Jansen, K.L.R. (2000) A review of the nonmedical use of ketamine: use, users and consequences. *Journal of Psychoactive Drugs*, 32 (4): 419-433.
- Jansen, K. (2001) *Ketamine: dreams and realities*. Sarasota: Multidisciplinary Association for Psychedelic Studies (MAPS).
- Jansen, K.L.R. & Darracot-Cankovic, R. (2001) The nonmedical use of ketamine, part two: a review of problem use and dependence. *Journal of Psychoactive Drugs*, 33 (2): 151-158.
- Jansen, K.L.R. (1997) 'The brain drain'. *The Face*, 3 april.
- Jellema, R. (2009, niet gepubliceerd) *Drugs confiscaties-1992-2008*. Amsterdam: Politiekorps Amsterdam-Amstelland.
- Jianu, D.I. (2007) *Home is where your heart is. An aesthetic research into the electronic dance music industry*. Vrije Universiteit Amsterdam: Business Administration (masterthesis).
- Joe-Laidler, K.A. (2005) The rise of club drugs in a heroin society: the case of Hong Kong. *Substance Use and Misuse*, 40: 1257-1278.
- Jong, J.D. de (2007) *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.
- Jonnes, J. (1996) *Hep-cats, narcs, and pipe dreams: a history of America's romance with illegal drugs*. New York: Scribner.
- Joore, J.C.A. & Meulenbelt, J. (1996) *Landelijk registratiesysteem voor klinische XTC-incidenten*. Bilthoven: NVIC en RIVM.
- Joseph, M. (2000) *Agenda: speed*. London: Carlton Book Ltd.
- Julien, R.M. (2001, orig. 1975). *A primer of drug action. A concise nontechnical guide to the actions, uses, and side effects of psychoactive drugs*. New York: Freeman and company.
- Kaal, H. (2007) 'Het culturele leven en de gemeentelijke overheid tijdens het interbellum.' In: P. de Rooy (red.) *Geschiedenis van Amsterdam. Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000*, pp. 156-173. Amsterdam: Sun.
- Kamerbeek, A. (2006) *Inbeslagname synthetische drugs 2005*. Driebergen: KLPD.
- Karch, S.B. (2006) *A brief history of cocaine*. New York: Taylor & Francis Group.
- Katz, J. (1988) *Seductions of crime. Moral and sensual attractions in doing evil*. New York: Basic Books.
- Kerlinger, F.N. (1972) *Foundations of behavioural research*. London: Holt, Rinehart & Winston.

- Kersloot, J. & Musterd, S. (1987) *Leefbaarheid en drugs in Amsterdam. De spreiding van drugsscenes óver, en de relatie met de leefbaarheid in de stad*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Kersloot, J. & Musterd, S. (1988) *Leefbaarheid en drugs in Amsterdam (2)*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Kerssemakers, R., Meerten, R. van, Noorlander, E. & Vervaeke, H. (2008) *Drugs en alcohol. Gebruik, misbruik en verslaving*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Keys, K.M., Martins, S.S. & Hasin, D.S. (2008) Past 12-month and lifetime comorbidity and poly-drug use of ecstasy users among young adults in the United States: results from the national epidemiologic survey on alcohol and related conditions. *Drug and Alcohol Dependence*, 97: 139-149.
- Kirsch, M.M. (1986) *Designer drugs*. Minneapolis: Compcare Publications.
- Klee, H. (1997) 'A typology of amphetamine users in the United Kingdom'. In: H. Klee (ed.) *Amphetamine misuse: international perspectives on current trends*, pp. 35-68. Amsterdam: Overseas Publishers Association.
- Kleemans, E.R., Korf, D.J. & Staring, S. (2008) Mensen van vlees en bloed. Kwalitatief onderzoek in de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50 (4): 323-334.
- Klerks, P.P.H.M. (2000) *Groot in de hasj. Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit*. Antwerpen: Kluwer.
- KLPD (2006) *Drugsinbeslagnemingen en drugsprijzen Nederland 2005*. Zoetermeer: Dienst Nationale Recherche informatie.
- KLPD (2008) *Cocainehandel. Deelrapport criminaliteitsbeeldanalyse 2007*. Driebergen: Dienst Nationale Recherche.
- Kohn, M. (1992) *Dope girls. The Birth of the British drug underground*. London: Lawrence & Wishart.
- Kohn, M. (1997) The chemical generation and its ancestors: dance crazes and drug panics across eight decades. *International Journal of Drug Policy*, 8 (3): 137-142.
- Kohn, M. (1999) 'Cocaine girls: sex drugs and modernity in London during and after the First World War'. In: P. Gootenberg (ed.) *Cocaine. Global histories*, pp. 105-122. London: Routledge.
- Konijn, K.Z., Pennings, E.J.M. & Wolff, F.A. de (1997) *XTC, klinische en toxicologische aspecten*. Leiden: Klinische chemie, farmacie en toxicologie (LUMC).
- Kools, J.P. (1997) Gekookte coke is geen crack. Het verschil tussen zuivere en onzuivere freebase. *Mainline*, 1.
- Korf, D.J. (1995) *Dutch treat. Formal control and illicit drug use in the Netherlands*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Korf, D.J. (2000) 'Substance carriers: winners and losers on the market of 'new drugs''. In: A. Springer & A. Uhl (eds.) *Illicit drugs. Patterns of use. Patterns of response*, pp. 143-166. München: Studienverlag.
- Korf, D.J. (2002) Dutch coffee shops and trends in cannabis use. *Addictive Behaviors*, 27: 851-866.
- Korf, D.J. (2006) De normalisering van cannabisgebruik. *Justitiële Verkenningen*, 32 (1): 61-71.
- Korf, D.J. (2010) *Coke bij de vis. Misdaad en moraal*. (Universiteit van Amsterdam Oratie Rechtsgeleerdheid). Amsterdam: Vossiuspers.
- Korf, D.J. & Kort, M. de (1989) 'NV De witte waan: de geschiedenis van de Nederlandsche Cocainefabriek'. *Nrc-Handelsblad*, 13 mei.
- Korf, D.J. & Hoogenhout, P.H. (1990) *Zoden aan de dijk. Heroïnegebruikers en hun ervaringen met en waardering van de Amsterdamse drugshulpverlening*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Korf, D.J. & Kort, M. de (1990) *Drugshandel en drugsbestrijding*. Amsterdam: Criminologisch Instituut Bongers. Universiteit van Amsterdam.

- Korf, D.J., Blanken, P. & Nabben, T. (1991) *Een nieuwe wonderpil? Verspreiding, effecten en risico's van ecstasygebruik in Amsterdam*. Amsterdam: Jellinek Centrum.
- Korf, D.J. & Verbraeck, H. (1993) *Dealers en dienders*. Amsterdam: Criminologisch Instituut Bongers, Universiteit van Amsterdam.
- Korf, D.J., Biemond, R. & Jellema, R. (1994) *Prijs en kwaliteit van illegale drugs in Amsterdam*. Amsterdam: Criminologisch Instituut Bongers, Universiteit van Amsterdam.
- Korf, D.J. & Poppel, P.W.J. van (1986) *Heroïne-toerisme. Exploratief veldonderzoek onder buitenlandse dagelijkse opiaatgebruikers*. Amsterdam: Stadsdrukkerij.
- Korf, D.J. & Steenhoven, P. van der (1994) *Antenne 1993. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Jellinek en O+S.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Schreuders, M. (1995) *Antenne 1994. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Jellinek en O+S.
- Korf, D.J., Schreuders, M., Lettink, D. & Nabben, T. (1995) *Stratjunks in Amsterdam. Achtergronden, leefstijl en hulpverlening*. Amsterdam: O+S.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Schreuders, M. (1996) *Antenne 1995. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Jellinek en O+S.
- Korf, D.J. & Nabben, T. (1997) *Innovative methodology to assess new drug trends: a panel study of key informants. Conference 'qualitative research: methodology, practice and policy', Bologna, Italy*. (Unpublished paper).
- Korf, D.J., Nabben, T. & Berdowski, Z. (1997) *Antenne 1996. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Jellinek en O+S.
- Korf, D.J., Nabben, T., Lettink, D. & Bouma, H. (1998) *Antenne 1997. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Korf, D.J., Nabben, T., Lettink, D. & Bouma, H. (1999a) *Antenne 1998. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Korf, D.J., Kemmesies, U. E. & Nabben, T. (1999b) Drogengebruichstrends auf der Spur. Eine Panelstudie als methodischer Beitrag zur verbesserten Analyse der Dynamik im Drogengebrauchsverhalten. *Neue Praxis. Zeitschrift für Sozialarbeit, Socialpädagogik und Sozialpolitik*, 5: 508-515.
- Korf, D.J. & Nabben, T. (2000) 'Antenna: a multi-method approach to assessing new drug trends'. In: G. Greenwood & K. Robertson (eds.) *Understanding and responding to drugs use: the role of qualitative research (Scientific monograph series no 4)*, pp. 73-82. Lissabon: EMCDDA.
- Korf, D.J., Nabben, T., Diemel, S. & Bouma, H. (2000) *Antenne 1999. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Benschop, A. (2001) *Antenne 2000. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Benschop, A. (2002a) *Antenne 2001. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., Nabben, T., Leenders, F. & Benschop, A. (2002b) *GHB: tussen extase en narcose*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., Benschop, A. & Brunt, T. (2003a) *Pillen testen in Nederland*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Benschop, A. (2003b) *Antenne 2002. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf, D.J., Nabben, T. & Benschop, A. (2004) *Antenne 2003. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

- Korf, D.J., Kleemans, E., Decorte, T., & Boekhout van Solinge, T. (2006) Drugs en drugshandel in Nederland en België. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48 (2): 115-130.
- Korf, D.J., Yesilgöz, B. & Nabben, T. (2007) *Van vasten tot feesten. Leefstijl, acceptatie en participatie van jonge moslims*. Rotterdam: Ger Guijjs.
- Kort, M. de (1995) *Tussen patiënt en delinquent. Geschiedenis van het Nederlandse drugsbeleid*. Hilversum: Verloren.
- Kotler, P.H. (2003) *Principles of marketing*. Upper Sadle River: Prentice Hall.
- KPMG (2002) *Dance in Nederland. De betekenis en impact van dance op de Nederlandse economie en maatschappij: een verkenning*. Amstelveen: KPMG services.
- Krabbe, H.G.M. (1989) *De Opiumwet. Een strafrechtelijk commentaar*. Alphen aan den Rijn: Samson H.D. Tjeenk Willink.
- Krul, J. (2008, niet gepubliceerd) In: *Notitie gezondheidsperspectief GGD Amsterdam t.b.v. dance-events*. Amsterdam: GGD.
- Krul, J. & Girbes, A. (2009) Experience of health-related problems during house parties in the Netherlands: nine years of experience and three million visitors. *Prehospital and Disaster Medicine*, 24 (2): 133-139.
- Kruse, H. (1993) Subcultural identity in alternative music culture. *Popular Music*, 12 (1): 31-43.
- Kubicek, K., McDavitt, B., Carpinto, J., Weiss, G., Iverson, E.F. & Kipke, M.D. (2007) Making informed decisions: how attitudes and perceptions affect the use of crystal, cocaine, and ecstasy among young men who have sex with men. *Journal of Drug Issues*, 3: 643-672.
- Kuipers, T. (1993) 'Politie vindt vuurwapens en drugs bij inval houseparty'. *De Telegraaf*, 17 mei.
- Laar, M. van., Ooyen-Houben, M. van (2009) *Evaluatie van het Nederlandse drugsbeleid*. Utrecht/Den Haag: Trimbos-instituut en WODC.
- Laborit, H. (1964) Sodium 4-hydroxybutyrate. *International Journal of Neuropharmacology*, 3: 433-452.
- Laermans, R. (1986) Het postmodernistische spook getemd? Habermas' herijking van het moderne filosofiese vertoog. *Krisis. Tijdschrift voor Filosofie*, 1 (22): 19-38.
- Laermans, R. (1999) 'Het mysterie van de goed smaak'. In: T. Quick (ed.) *Smaak. Mensen, media en trends*, pp. 14-49. Zwolle: Waanders.
- Lakeman, K. (2008) Paradiso 40 jaar. Van cosmisch ontspanningscentrum tot 24 uren onderneming. *Ons Amsterdam*, maart: 97-101.
- Lampert, M. & Spangenberg, F. (2009) *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Langeveld, M.J. (1952) *Maatschappelijke verwildering der jeugd. Rapport betreffende het onderzoek naar de geestesgesteldheid van de massajeugd's-Gravenhage*: Staatsdrukkerij.
- Laudens, F. (2005) *Dossier combigebruik*. Brussel: VAD.
- Lawrence, T. (2003) *Love saves the day. A history of American dance music culture, 1970-1979*. Durham/London: Duke University Press.
- Leary, T. (1992, orig. 1969) *The politics of ecstasy*. Berkeley: Ronin.
- Leccese, A.P., Pennings, E.J.M. & Wolff, F.A. de (2000) *Combined use of alcohol and other psychotropic drugs. A review of the literature*. Leiden: LUMC.
- Lee, M.A. & Shlain, B. (1992) *Acid dreams. The complete history of LSD: The CIA, the sixties, and beyond*. New York: Grove Press.
- Leeuw, K. de, Hoitsma, S., Jager, I. de & Schonewille, P. (ed.) (2000) *Jong: 1950-2000*. Zwolle: Waanders.
- Leland, J. (2004) *Hip: the history*. New York: Harper Collins.

- Lenton, S., Boys, A. & Norcross, K. (1997) Raves, drugs and experience: drug use by a sample of people who attend raves in Western Australia. *Addiction*, 92 (10): 1327-1337.
- Leuw, E. (1972) *Druggebruik in het Vondelpark 1972. Een onderzoek naar aard en betekenis van druggebruik onder de jeugdige toeristen in het Vondelpark*. Amsterdam: Stichting voor Alcohol- en Drugsonderzoek.
- Lewis, G.H. (1992) 'Who do you love? The dimensions of musical taste'. In: J. Lull (ed.) *Popular music and communication*, pp. 1-31. Thousand Oaks: Sage.
- Ligthart, N. & Snel, J. (1998) 'Recreatief gebruik van lachgas'. In: J. Snel & H. C. Schuyt (red.) *Lachgas*, pp. 65-82. Assen: Van Gorcum.
- Lilly, J. (1978) *The scientist: a novel autobiography*. Berkeley: Ronin.
- Lipovetsky, G. (2002) *The empire of fashion. Dressing modern democracy*. Princeton University Press.
- Lofland, L.H. (1973) *A world of strangers: order and action in urban public space*. New York: Basic Books.
- Loo, H.R. van der & Idenburg, A. (1994) Voorbij de vanzelfsprekendheid van de tijd. *Blad Bestuurskunde*, 3 (7): 278-294.
- Loon, M. van (1997) 'De kick van ketamine. Verdovingsmiddel voor vee nieuw hit in drugscircuit.' *Nieuwsblad*, 22 april.
- Loor, A. de (1989) *Het middel ecstasy bestaat niet. Een onderzoek*. Amsterdam: Adviesburo Drugs.
- Loveland Events (2009/2010) *Evaluatie Loveland Festival 200 en plan van aanpak Loveland Festival 2010*. Amsterdam: Loveland Festival.
- Loxton, N.J., Wan, V.L.N., Ho, A.M.C., Cheung, B.K.L., Tam, N., Leung, F.Y.K. & Stadlin, A. (2008) Impulsivity in Hong Kong-Chinese club-drug users. *Drug and Alcohol Dependence*, 95: 81-89.
- Lukas, S.E. (1985) *The encyclopedia of psychoactive drugs. Amphetamines: danger in the fast lane*. New York: Chelsea House of Publishers.
- Lundahl, L.H. & Lukas, S.E. (2007) Negative cocaine effect expectancies are associated with subjective response to cocaine challenge in recreational cocaine users. *Addictive Behaviors*, 32: 1262-1271.
- Lyttle, T. & Montagne, M. (1992) Drugs, music, and ideology: a social pharmacological interpretation of the acid house movement. *Substance Use & Misuse*, 27 (10): 1159-1177.
- Maffesoli, M. (1996) *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- Maffesoli, M. (1997) 'The return of dionysus.' In: P. Sulkinen, J. Holmwood, H. Redner & G. Schulze (eds.) *Constructing the New Consumer Society*, pp. 21-37. London/ New York: McMillan.
- Mak, G. (1986) *The Amsterdam Dream. Korte geschiedenis van de politieke cultuur in de jaren tachtig*. Amsterdam: Baliefonds uitgeverij de Populier.
- Mak, G. (1995) *Een kleine geschiedenis van Amsterdam*. Amsterdam: Atlas.
- Mak, G. & Shorto, R. (2009) *1609. De vergeten geschiedenis van Hudson, Amsterdam en New York*. Amsterdam: De Volkskrant.
- Malbon, B. (1999) *Clubbing: dancing, ecstasy and vitality*. London: Routledge.
- Malbon, B. (1998) 'The club: clubbing, consumption, identity and the spatial practices of every-night 'life''. In: T. Skelton & G. Valentine (eds.) *Cool places. Geographies of youth culture*, pp. 266-286. London/New York: Routledge.
- Mamadouh, V. (1992) *De stad in eigen hand: provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging*. Amsterdam: Sua.
- Marcus, G. (1989) *Lipstick traces. A secret history of the twentieth century*. London: Secker & Warburg.

- Maremmani, I., Lamanna, F. & Tagliamonte, A. (2001) Long-term therapy using GHB (sodiumgamma hydroxybutyrate) for treatment-resistant chronic alcoholics. *Journal of Psychoactive Drugs*, 33 (2): 135-142.
- Maris van Sandelingenambacht, C.W. (2006) Extase; drugs en het schadebeginsel. *Justitiële Verkenningen*, 32 (1): 89-110.
- Martin, G. (2009) Subculture, style, chavs and consumer capitalism: towards a critical cultural criminology of youth. *Crime Media Culture*, 5 (2): 123-145.
- Matza, D. (1961) Subterranean traditions of youth. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 338: 102-118.
- Mattison, A.M., Ross, M.W., Wolfson, T. & Franklin, D. (2001) Circuit party attendance, club drug use and unsafe sex in gay men. *Journal of Substance Abuse*, 13 (1-2): 119-126.
- Maxwell, J.C. (2005) Party drugs: properties, prevalence, patterns and problem. *Substance Use and Misuse*, 40: 1203-1240.
- McCambridge, J., Mitcheson, L., Winstock, A., & Hunt, N. (2005) Five-year trends in patterns of drug use among people who use stimulants in dance contexts in the United Kingdom. *Addiction*, 100: 1140-1149.
- McCrystal, P & Percy, A. (2009) A profile of adolescent cocaine use in Northern Ireland. *International Journal of Drug Policy*, 20: 357-364.
- McDermott, P. (1992) 'Ketamine: Trick or treat?' *The Face*, 45, June.
- McDowell, C. (2000) *Fashion today*. London: Phaidon Press Limited.
- McElrath, K. & McEvoy, K. (2001a) Heroin as evil: ecstasy users' perceptions about heroin. *Drugs: education, prevention and policy*, 8 (2): 177-189.
- McElrath, K. & McEvoy, K. (2001b) Fact, fiction, and function: mythmaking and the social construction of ecstasy use. *Substance Use and Misuse*, 36 (1/2): 1-22.
- McElrath, K. & McEvoy, K. (2002) Negative experiences on ecstasy: the role of drug, set and setting. *Journal of Psychoactive Drugs*, 34 (2): 199-207.
- McIntosh, M. (1975) *The organisation of crime*. London: Macmillan.
- McLaughlin, E., Muncie, J. & Hughes, G. (1996) *Criminological perspectives. Essential readings*. Londen: Sage Publications.
- McNair, B. (2002) *Striptease culture. Sex media and the democratization of desire*. London & New York: Routledge.
- McNeill, W.H. (1995) *Keeping together in time*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- McRae, R. (2004) Notions of 'us and them': markers of stratification in clubbing Lifestyles. *Journal of Youth Studies*, 7 (1): 55-71.
- McRobbie, A. (1978) 'Working Class Girls and the Culture of Femininity'. In: L.Bland, Ch. Brunsdon & R. Harrison (eds.) *Women Take Issue: Aspects of Women's Subordination*, pp. 96-108. London: Hutchinson.
- McRobbie, A. (1991) 'Dance and social fantasy'. In: A. McRobbie & M. Nava (eds.) *Gender and generation*, pp. 130-161. London: Macmillan.
- McRobbie, A. (1994) *Postmodernism and popular culture*. London: Routledge.
- McRobbie, A. & Garber, J. (1976) 'Girls and subcultures'. In: S. Hall & T. Jefferson (eds.) *Resistance through rituals. Youth subcultures in postwar Britain*, pp. 209-222. London/New York: Routledge.
- Measham, F. (2001) *Dancing on drugs: risk, health and hedonism in the British club scene*. London: Free Association Books.
- Measham, F. (2004a) The decline of ecstasy, the rise of 'binge' drinking and the persistence of pleasure. *The Journal of Community and Criminal Justice*, 51 (4): 309-326.

- Measham, F. (2004b) Play space: historical and socio-cultural reflections on drugs, licensed leisure locations, commercialization and control. *International Journal of Drug Policy*, 15 (5/6): 337-345.
- Measham, F., Newcombe, P. & Parker, H. (1994) The normalization of recreational drug use amongst young people in North-West England. *The British Journal of Sociology*, 45 (2): 397-412.
- Mensink, C. & Kampen, B. van (1997) *Het Drug Informatie en Monitoring Systeem (DIMS) nader bekeken*. Utrecht: Trimboos-instituut.
- Metz, T. (2002) *Pret! Leisure en landschap*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Mheen, D. van de (2008) *Het doel heiligt de middelen?* Rotterdam: Erasmus Universiteit (oratie).
- Mheen, D. van de, Coumans, H., Barendregt, C. & Poel, A. van de (2006) A drug monitoring system: keeping a finger on the pulse by triangulation of qualitative and quantitative methods, *Addiction Research and Theory*, 14 (5): 461-473.
- Mitchel, W., Bunton, R. & Green, E. (eds.) (2004) *Young people, risk and leisure: constructing identities in every day life*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Molitor, F., Ruiz, J.D., Flynn, N., Mikanda, J.N., Sun, R.K. & Anderson, R. (1999) Methamphetamine use and sexual and injection risk behaviors among out-of-treatment injection drug users. *American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 25 (3): 475-493.
- Mommaas, H. (1999) Het fatale spektakel. De leefomgeving als decor. *Archis*, 10: 36-42.
- Monshouwer, K., Dorsselaer, S. van, Gorter, A., verdurmen, J. & Vollebergh, W. (2004) *Jeugd en riskant gedrag 2003. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek scholieren*. Utrecht: Trimboos-instituut.
- Monshouwer, K., Verdurmen, J., Van Dorsselaer, S., Smit, E., Gorter, A. & Vollebergh, W. (2008) *Jeugd en riskant gedrag 2007. Kerngegevens uit het Peilstationsonderzoek scholieren*. Utrecht: Trimboos-instituut.
- Montplaisir, J. & Godbout, R. (1986) Nocturnal sleep of narcoleptic patients. *Sleep*, 1-2: 159-161.
- Moore, M. & Alltounian, H. (1978) *Journeys into the bright world*. Rockport, MA: Para Research Inc.
- Moore, S.F. (1973) Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study. *Law & Society Review*, 7 (4): 719-746.
- Moorman, E.M. & Uitterhoeve, W. (1988) *Van Achilles tot Zeus. Thema's uit de klassieke mythologie in literatuur, muziek, beeldende kunst en theater*. Nijmegen: Sun.
- Morgan, J.N. & Duncan, G.J. (1983) *User guide for the panel study of income dynamics*. Michigan: survey research centre, University of Michigan.
- Morgenthaler, J. & Joy, D. (1995) *Better sex through chemistry. A guide to the new prosexual drugs*. Petaluma: Smart Publications.
- Morris, S. (1998) *Clubs, drugs and doormen. Crime detection and prevention series: paper 86*. London: Police research group.
- Mortimer, W.G. (2000, orig. 1901) *History of coca. The divine plant of the Inca's*. Hawaii: University Press of the Pacific.
- Muetzelfeldt, L., Kamboj, S.K., Rees, H., Taylor, J., Morgan, C.J.A. & Curran, H.V. (2008) Journey through the K-hole: Phenomenological aspects of ketamine use. *Drug and Alcohol Dependence*, 95: 219-229.
- Muggleton, D. (2005) From classlessness to clubculture. A genealogy of post-war British youth cultural analysis. *Young*, 13 (2): 205-219.
- Muggleton, D. (2000) *Inside subculture. The postmodern meaning of style*. New York: Berg.

- Mulder, J., Ter Bogt, T., Raaijmakers, Q., Gabhainn, S., Monshouwer, K. & Vollebergh, W. (2009) The Soundtrack of substance use: music preference and adolescent smoking and drinking. *Substance Use and Misuse*, 44: 514-531.
- Mulisch, H. (1970) *Bericht aan de rattenkoning*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Müller, M. (1997) *'De smartshop als moderne snoepwinkel'. Een veldonderzoek*. Alkmaar: Brijder Stichting.
- Müller, T. (2002) *De warme stad. Betrokkenheid bij het publieke domein*. Amsterdam: Jan van Arkel.
- Mungham, G. & Pearson, G. (eds.) (1978) *Working-class youth culture*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Murphy, P.N., Wareing, M. & Fisk, J. (2006) Users' perceptions of the risks and effects of taking ecstasy (MDMA): a questionnaire study. *Journal of Psychopharmacology*, 20 (3): 447-455.
- Musterd, S. (2004) Amsterdam as a creative cultural knowledge city: some conditions. *Built Environment*, 30 (3): 225-234.
- Musto, D. F. (1999, orig. 1973) *The American disease. Origins of narcotic control*. New York: University Press.
- Mutsaers, L. (1998) *Beat crazy. Een pophistorisch onderzoek naar de impact van de transnationale dansrages twist, disco en house in Nederland*. Utrecht: EML Books.
- Nabben, T. (1998) *Het spoor bijster. Rondhangende jongeren op Amsterdam Centraal Station*. Amsterdam: Mainline.
- Nabben, T. (1996) "Let it be as free as the air we breath!" *Amsterdams Drugs Tijdschrift*, januari: 13-15.
- Nabben, T. & Korf, D.J. (1997) 'Panel study on new trends in drug use in Amsterdam'. In: H. Ripper & D.J. Korf (eds.) *Illicit Drugs in Europe - Proceedings of the Seventh Annual Conference on Drug Use and Drug Policy in Europe*, pp. 157-163. Amsterdam: Siswo & Bonger Instituut.
- Nabben, T., Korf, D.J. (1999) Cocaine and crack in Amsterdam. Diverging subcultures. *Journal of Drug Issues*, 29 (3): 627-652.
- Nabben, T. & Korf, D.J. (2000a) *Ketamine*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Nabben, T. & Korf, D.J. (2000b) *De combiwoes. Gecombineerd gebruik van alcohol met cannabis, cocaïne, xtc en amfetamine*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Nabben, T., Yesilgöz, B. & Korf, D.J. (2005a) *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*. Utrecht: Forum.
- Nabben, T., Benschop, A. & Korf, D.J. (2005b) *Antenne 2004. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Quaak, L. & Korf, D.J. (2005c) *NL.Trendwatch. Gebruikersmarkt uitgaansdrugs in Nederland 2004-2005*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Benschop, A. & Korf, D.J. (2006) *Antenne 2005. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Benschop, A. & Korf, D.J. (2007) *Antenne 2006. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Benschop, A. & Korf, D.J. (2008a) *Antenne 2007. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Koet, S. & Korf, D.J. (2008b) *NL.Trendwatch. Gebruikersmarkt uitgaansdrugs in Nederland 2006-2007*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nabben, T., Jamin, J. & Bakkum, F. van (2008c, niet gepubliceerd) *Verslag van een zerotolerance politieoptreden op een dancefeest in Arnhem*.
- Nabben, T., Jamin, J. & Bakkum, F. van (2008d, niet gepubliceerd) *Verslag van een zerotolerance politieoptreden op een dancefeest in Amsterdam*.

- Nabben, T. & Korf, D.J. (2004) *NL.Trendwatch. Gebruikersmarkt uitgaansdrugs in Nederland 2003*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nachtnota Amsterdam (2003) *Nachtwacht collectief voor emancipatie van de stedelijke nacht*. Amsterdam: Stichting Nachtwacht Amsterdam.
- Naranjo, C. (1976) *Reis naar jezelf*. Bloemendaal: Uitgeverij H. Nelissen.
- Narby, J. (1998) *The cosmic serpent. DNA and the origins of knowledge*. New York: Jeremy P. Tarcher/Putnam.
- Natkiel, M. (1986) *Paradiso. Stills*. Amsterdam: Fragment.
- NDM (2008) *Nationale drugsmonitor jaarbericht (2007)*. Utrecht: NDM (Trimbos-instituut).
- Nelen, H. (2009) 'Demystificeren en verstaan: de toegevoegde waarde van culturele criminologie voor het evaluatieonderzoek.' In: D. Siegel, F. van Gemert & F. Bovenkerk (red.) *Culturele criminologie*, pp. 69-79. Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij.
- Németh, Z., Kun, B. & Demetrovics, Z. (2010) The involvement of GHB (Gamma-hydroxybutyrate) in reported sexual assaults: a systematic review. *Journal of Psychopharmacology* (forthcoming).
- Neve, R., Ooyen-Houben, M. van (2006) Een verboden genotspil als exportproduct. XTC in de lage landen en de reactie van de overheid. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48 (2): 155-168.
- Neve, R.J.M., Ooyen-Houben, M.M.J. van, Snippe, J., Bieleman, B., Kruize, A. & Bijl, R.V. (2005) *Samenspannen tegen XTC. Tussentijdse evaluatie van de XTC-Nota*. Den Haag: WODC en IntraVal.
- Neve, R.J.M., Ooyen-Houben, M.M.J. van, Snippe, J. & Bieleman, B. (2007) *Samenspannen tegen XTC. Eindevaluatie van de XTC-Nota*. Den Haag: WODC en IntraVal.
- Newburn, T. & Jones, T. (2007) Symbolizing crime control. Reflections on Zero Tolerance. *Theoretical Criminology*, 11 (2): 221-243.
- Niesink, R.J.M. & Wychgel, H.D. (2006) *XTC en speed*. Utrecht: Trimbo-instituut.
- Nichols, D.E. (1986) Differences between the mechanism of action of MDMA, MBDB, and the classical hallucinogens identification of a new therapeutic class: entactogens. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18: 305-313.
- Noijen, J. (2005) *Handboek Unity. Opzetten en uitvoeren van peer-educatie in het uitgaanscircuit*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nota drugsbeleid (1995) *Nota inzake het drugsbeleid* van E. Borst-Eilers, W. Sorgdrager & J. Kohnstam.
- Nutt, D.J. (2009) Equasy – An overlooked addiction with implications for the current debate on drug harms. *Journal of Psychopharmacology*, 23 (1): 3-5.
- Nutt, D., King, L.A., Saulsbury, W. & Blakemore, C. (2007) Development of a rational scale to assess the harm of drugs of potential misuse. *The Lancet*, 369: 1047-1053.
- Oenen, G. van (2002a) *Het surplus van illegaliteit*. Amsterdam: De Balie.
- Oenen, G. van (2002b) Little brother is watching you. Over multiculturalisme, gedogen en vreedzame conflictbeheersing. *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, 31: 309-322.
- O'Malley, P., & Valverde, M. (2004) Pleasure, freedom and drugs: the uses of pleasure in liberal governance of drug and alcohol consumption. *Sociology*, 38 (1): 25-42.
- Oosterbaan, W. (2002) 'De beelden van de beeldcultuur. Pretenties, definities en de werkelijkheid.' In: F. Giertsberg & W. Oosterbaan (red.) *De plaatjesmaatschappij. Essays over beeldcultuur*, pp. 10-23. Rotterdam: NAI Uitgevers & Nederlands Foto Instituut.
- Oosterling, H. (1989) *De opstand van het lichaam*. Amsterdam: Sua.

- Oosterling, H. (2000) *Radicale middelmatigheid*. Amsterdam: Boom.
- Ossebaard, H.C. (1996) De roes. In: H. Ossebaard (red.) *Reis naar de roes*, pp. 12-27. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek.
- Oudshoorn, M. (2002) *Ongevallen met gamma-hydroxyboterzuur (GHB)*. Universiteit Leiden: LUMC (doctoraalscriptie).
- Owen, F. (2003) *Clubland. The fabulous rise and murderous fall of club culture*. New York: Broadway Books.
- O+S (1999) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 1999*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- O+S (2004) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 2004*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- O+S (2005) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 2005*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- O+S (2007) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 2007*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- O+S (2008) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 2008*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- O+S (2009) *Amsterdam in Cijfers. Jaarboek 2009*. Amsterdam: het Amsterdamse bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- Panagopolous, I., & Ricciardelli, L. (2005) Harm reduction and decision making among recreational ecstasy users. *International Journal of Drug Policy*, 16 (1): 54-64.
- Park, R., Burgess, E.W. & McKenzie, R.D. (1925) *The City*. Chicago: University of Chicago Press.
- Parker, H., Williams, L. & Aldridge, J. (2002) The normalization of 'sensible' recreational drug use. *Sociology*, 36 (4): 941-964.
- Parker, H. (2005) Normalisation as a barometer: recreational drug use and the consumption of leisure by young Britons. *Addiction*, 13 (3): 205-215.
- Parker, H., Measham, F. & Aldridge, J. (1995) *Drugs futures. Changing patterns of drug use amongst English youth (ISDD research monograph 7)*. London: Institute for the Study of Drug Dependence (ISDD).
- Parker, H., Aldridge, J. & Measham, F. (1998) *Illegal leisure: The normalization of adolescent recreational drug use, adolescence and society*. London: Routledge.
- Pearson, G. & Twohig, J. (1976) 'Ethnography through the looking-glass: The case of Howard Becker.' In: S. Hall & T. Jefferson (eds.) *Resistance through rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, pp. 119-126. London: Hutchinson.
- Pennings, E.J.M., Eilering, J.B.G. & Wolff, F.A. de (2004) *Langetermijneffecten van XTC*. Leiden: LUMC.
- Peroutka, S.J., Newman, H. & Harris, H. (1988) Subjective effects of 3, 4-methylenedioxymethamphetamine in recreational users. *Neuropsychopharmacology*, 1 (4): 273-277.
- Perry, C. (2005) *The Haight Ashbury. A history*. New York: Werner Books.
- Peters, G. J. (2008) *Determinants of ecstasy use and harm reduction strategies*. Universiteit van Maastricht: Faculteit der Psychologie (proefschrift).
- Petersen, R.C. & Stillman, R.C. (1978) Phencyclidine abuse: An appraisal. *National Institute of Drug Abuse Research Monograph*, 21: 1-17.
- Pieper, W. (1989) *Nazis on speed. Drogen im 3. Reich (volume 1)*. München: Edition Rauschkunde.
- Pijlman, F.T.A., Krul, J. & Niesink, R.J.M. (2003) *Uitgaan en veiligheid: feiten en fictie over alcohol, drugs en gezondheidsverstoringen*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Pine, J.B. & Gilmore, J.H. (1999) *The experience economy*. Boston, MA: Harvard Business school Press.

- Pini, M. (2001) *Club cultures and female subjectivity. The move from house to House*. New York: Palgrave.
- Pitigrilli (1991, orig. 1921) *Cocaine*. Leuven: Goossens.
- Plant, S. (1999) *Writing on drugs*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Plomp, H.N. & Reyneveld, S. (1991) *Methadonverstrekking aan druggebruikers in Amsterdam*. Amsterdam: VU uitgeverij.
- Pol, M. van der (2004) 'Urban is een trucje'. *NL 20*, juli.
- Poel, A. van der, Rodenburg G., Dijkstra, M., Stoele, M. & Mheen, D van de (2009) Trends, motivations and settings of recreational cocaine use by adolescents and young adults in the Netherlands. *International Journal of Drug Policy*, 20: 143-151.
- Polhemus, T. (1996) *Stylesurfing. What to wear in the 3rd millennium*. London: Thames and Hudson.
- Polhemus, T. (1997) *Streetstyle: from sidewalk tot catwalk*. London: Thames and Hudson.
- Polsky, N. (1967) *Hustlers, beats and others*. Middlesex: Penquin Books.
- Presdee, M. (2000) *Cultural criminology and the carnival of crime*. Londen: Routledge.
- Priestley (1776) *Experiments and observations on different kinds of air (Vol. II, Section III)*. London: W. Bowyer and J. Nichols.
- Prinzleve, M., Haasen, C., Zurhold, H., Matali, J. L., Bruguera, E., Gerevich, J., Bácskai, E., Ryder, N., Butler, S., Manning, V., Gossop, M., Pezous, A.M., Verster, A., Camposeragna, A., Andersson, P., Olsson, B., Primorac, A., Fischer, G., Güttinger, F., Rehm, J. & Krausz, M. (2004) Cocaine use in Europe-a multi-centre study: patterns of use in different groups. *European Addiction Research*, 10: 147-155.
- Quaak, L. (2007) *The evolution of a burning man. The continuing dynamics of a festival and its year round community*. Universiteit van Amsterdam: Culturele antropologie, NWS (doctoraalscriptie).
- Quaegebeur, E. (2007) 'Vera is soort buurvrouw on acid'. *Het Parool*, 30 juni.
- Quincey, T. de (1998, orig. 1821) *Bekentenissen van een Engelse opiumeter*. Amsterdam: Candide.
- Raban, J. (1988, orig. 1974) *Soft City*. London: Collins Harvill.
- Raes, K. (2007) 'Hoe het veiligheidsdenken onveiligheid produceert door uitsluiting. Het postmoderne onbehagen van Zygmunt Bauman.' In: T. Daems & L. Robert (red.) *Zygmunt Bauman. De schaduwzijde van de vloeibare moderniteit*, pp. 51-64. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Rasmussen, N. (2008) *On speed. The many lives of amphetamine*. New York: New York Press.
- Rätsch, C. (1998) *Enzyklopädie der psychoaktiven Pflanze. Botanik, Ethnopharmakologie und Anwendung*. Aarau: AT verlag.
- Rätsch, C. & Ott, J. (2003) *Coca und kokain. Ethnobotanik, kunst und chemie*. Aarau: AT Verlag.
- Redhead, S. (1990) *The end-of-the-Century party: youth and pop towards 2000*. Manchester: Manchester University Press.
- Redhead, S. (1993) *Rave off. Politics and deviance in contemporary youth culture. Popular cultural studies*. Brookfield: Avebury.
- Redhead, S. (1997) *Subculture to clubcultures. An introduction tot popular cultural studies*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Redhead, S., Wynne, D. & O'Conner, J. (eds.) (1998) *The clubcultures reader: readings in popular cultural studies*. Malden, MA: Blackwell.
- Ree, F. van (1977) *Drugs. Verslag in de breedte*. Utrecht: Uitgeverij het Spectrum.

- Ree, F. van (1966) *LSD 25. Een experimenteel psychopathologisch onderzoek*. Deventer: Kluwer.
- Reinarman, G. & Levine, H.G. (1997) *Crack in America. Demon drugs and social justice*. Berkeley: California Press.
- Reinarman, R., Cohen, P.D.A. & Kaal, H.L. (2004) The limited relevance of drug policy: Cannabis in Amsterdam and in San Francisco. *American Journal of Public Health*, 94 (5): 836-842.
- Reneman, L., Schilt, T., Win, M. de, Booy, J., Schmano, B., Brink, W. van den & Bakker, O. (2006) Memory function and serotonin transporter promoter gene polymorphism in ecstasy (MDMA) users. *Journal of Psychopharmacology*, 20 (3): 389-399.
- Reuband, K. H. (1995) Drug use and drug policy in Western Europe. Epidemiological findings in a comparative perspective. *European Addiction Research*, 1 (1/2): 32-41.
- Reuter, P. & Trautmann, F. (2009) *A report on global illicit drug markets 1998-2007*. Utrecht: Trimbos-instituut en Rand.
- Repertorium (1992-1993) *Overzicht van de door het College ter beoordeling van geneesmiddelen geregistreerde informatieteksten van farmaceutische specialités*. Den Haag: SDU.
- Reynaud-Maurupt, C., Bello, P.Y., Akoka, S. & Toufik, A. (2007) Characteristics and behaviours of ketamine users in France in 2003. *Journal of Psychoactive Drugs*, 39: 1-11.
- Reynolds, S. (1998) *Energy flash. A journey through rave music and dance culture*. London: Picador.
- Reynolds, S. (1999) *Generation ecstasy. Into the world of techno and rave culture*. New York: Routledge.
- Rietveld, H. (1998) 'The house sound of Chicago'. In: S. Redhead, D. Wynne & J. O'Conner (eds.) *The clubcultures reader: readings in popular cultural studies*, pp. 106-118. Malden, MA: Blackwell.
- Richard, B. & Kruger, H.H. (1998) 'Ravers paradise? German youth cultures in the 1990's.' In: T. Skelton & G. Valentine (eds.) *Cool places: geographies of youth cultures*, pp. 161-173. London: Routledge.
- Rijter, S., Bossong, M., Brunt, T. & Niesink, R. (2005) *Evaluatieverslag 'Red Alert' met atropine vervuilde cocaïne*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Rijt, G.A.J. van der, D'Haenens, L.S.J. & Straten, P. van (2002) Smoking and other substance use as distinct features of teenage subcultures. *Journal of Adolescent Health*, 31: 433-435.
- Riley, S.C. & Hayward, E. (2004) Patterns, trends and meanings of drug use by dance-drug users in Edinburgh, Scotland. *Drugs: education, prevention and policy*, 11 (3): 243-262.
- Riper, H. & Kort, M. de (1999) Smart policies for smart products and ecodrugs? *Journal of Drug Issues* 29 (3): 703-723.
- Roberts, M. (2004) 'Notes on the global underground: subcultures and globalisation.' In: K. Gelder (ed.) *The subcultures reader*, pp. 575-587. London: Routledge.
- Robertson, R. (1995) 'Glocalization: time space and homogeneity-heterogeneity?' In: M. Featherstone, S. M. Lash & R. Robertson (eds.) *Global modernities*, pp. 25-44. London: Sage.
- Robinson, J. (1998) *The quest for human beauty. An illustrated history*. New York: W.W. Norton & Company.
- Rochemont, S. de (2003, niet gepubliceerd) *Drugsgebruik op kinkyparty's*.
- Rodenburg, G., Spijkerman, R., Eijnden, R. van den & Mheen, D. van de (2007) *Nationale prevalentieonderzoek middelengebruik 2005*. Rotterdam: IVO.
- Roegholt, R. (1979) *Amsterdam in de 20e eeuw: deel 2, 1945-1970*. Amsterdam: Het Spectrum.
- Rogers, E.M. (1995) *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.

- Rooy, P. de (2007) *Geschiedenis van Amsterdam. Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000*. Amsterdam: Sun.
- Ropero-Miller, J.D. & Goldberger, B.A. (1998) Recreational drugs: current trends in the 90s. *Toxicology*, 18 (4): 727-746.
- Rosenbaum, M., Morgan, P. & Beck, J. (1989) Ethnographic notes on ecstasy use among professionals. *International Journal on Drug Policy*, 1 (2): 16-19.
- Ruggiero, V. (2000) Brixton, London: a drugculture without a drug economy? *International Journal of Drug Policy*, 4 (2): 83-90.
- Russell, K. (1993) 'Lysergia suburbia'. In: S. Redhead (ed.) *Rave off. Politics and deviance in contemporary youth culture. Popular cultural studies*, pp. 91-174. Brookfield: Avebury.
- Saldana, J. (2002) Music tourism and factions of bodies in Goa. *Tourist Studies*, 2 (1): 43-62.
- Sales, P. & Murphey, S. (2007) San Francisco's freelancing ecstasy dealers: towards a sociological understanding of drug markets. *Journal of Drug Issues*, 4: 919-950.
- Sanders, B. (2005) In the club: ecstasy use and supply in a London nightclub. *Sociology*, 39 (2): 241-258.
- Sandwijk, J.P., Westerterp, I. & Musterd, S. (1988) *Het gebruik van legale en illegale drugs In Amsterdam. Verslag van een prevalentie-onderzoek onder de bevolking van 12 jaar en ouder*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Sandwijk, J.P., Cohen, P.D.A. & Musterd, S. (1991) *Licit and illicit drug use in Amsterdam*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Sandwijk, J.P., Cohen, P.D.A., Musterd, S. & Langemeijer, M.P.S. (1995) *Licit and illicit drug use in Amsterdam II*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Sansone, L. (1992) *Schitteren in de schaduw: overlevingsstrategieën, subcultuur en etnische identiteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1991*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sassatelli, R. (2001) Tamed hedonism: 'Choice, desires and deviant pleasures'. In: J. Gronow & A. Warde (eds.) *Ordinary consumption*. London: Routledge.
- Saunders, N. (1995) *Ecstasy and the dance culture*. London: Nicholas Saunders.
- Saunders, N. (1997) *Ecstasy, reconsidered*. London: Nicholas Saunders.
- Saunders, N. & Doblin, R. (1995) *Ecstasy. Dance, trance en transformation*. Oakland: Quick American archives.
- Saunders, N. (1993) *E for ecstasy*. London: Nicholas Saunders.
- Schaap, S.D., Rosenthal, U. & Duin, M. J. van (2009) *Veilige evenementen. Ontwikkelingen, risico's en maatregelen*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Scharf, M.B., Lai, A.A., Branigan, B., Stover, R. & Berkowitz, D.B. (1998) Pharmacokinetics of gammahydroxybutyrate (GHB) in narcoleptic patients. *Sleep*, 21 (5): 507-514.
- Schifano, F. & Tedeschi, D. (2008) Recreational drugs' scenario and compulsory treatment in the United Kingdom. *International Journal of Mental Health*, 37 (3): 22-56.
- Schinkel, W. (2009) 'De voortzetting van de stad met andere middelen'. In: J. Seijdel (red.) *Oorlogszone Amsterdam*, pp. 14-25. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Schneider, E. (2008) *Smack. Heroin and the American city*. Philadelphia: University of the Pennsylvania Press.
- Schreuder, M.F. & Broex, V.M.F. (1998) *Verkenning drugsbeleid in Nederland. Feiten, opinies en scenario's*. Zoetermeer: Stichting Toekomstscenario's Gezondheidszorg.

- Schuilenburg, M. (2009) 'De paradox van het verzorgsbeginsel. Over 'unk-unk' en uitsluiting.' In: D. Siegel, F. van Gemert & F. Bovenkerk (red.) *Culturele criminologie*, pp. 57-67. Den Haag: Boom Juridische Uitgeverij.
- Schuyt, K. (2006) *Steunberen van de samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Schur, E. (1963) *Narcotic addiction in Britain and America*. Bloomington: Indiana University Press.
- SDI (1973) *Onderzoek naar de samenstelling van illegale drugs in Nederland 1970-1973*. Amsterdam: Stichting Drugs Informatie.
- Seelig, T. & Stahl, U. (2005) *The ecstasy of things*. Göttingen: Steidl Verlag.
- Semple, S.J., Patterson, T.L. & Grant, I. (2004) The context of sexual risk behavior among heterosexual methamphetamine users. *Addictive Behaviors*, 29: 807-810.
- Sennett, R. (1970) *The uses of disorder: personal identity and city life*. New York: Knopf.
- Sennett, R. (1974) *The fall of public man*. New York: Random House.
- Seymour, R., Wesson, D.R. & Smith, D.E. (1986) MDMA: proceedings of the conference. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18 (4): 287-289.
- Shapiro, H. (1988) *Waiting for the man. The story of drugs and popular music*. New York: William Morrow and Company.
- Shapiro, H. (2002) From Chaplin to Charlie-cocaine, Hollywood and the movies. *Drugs: education, prevention and policy*, 9 (2): 133-141.
- Shapiro, H. (2003) *Shooting stars. Drugs, Hollywood and the movies*. London: Serpents Tail.
- Shapiro, P. (2005) *Turn the beat around. The secret history of disco*. London: Faber and Faber.
- Shaw, C.R. (1930) *The jack-roller. A delinquent boy's own story*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Shearer, J., Johnston, J., Fry, C.L., Kaye, S., Dillon, P., Dietze, P. & Collins, L. (2007) Contemporary cocaine use patterns and associated harms in Melbourne and Sydney, Australia. *Drug and Alcohol Review*, (26): 537-543.
- Sheldin, M. & Wallechinsky, D. (1992) *Laughing Gas*. Berkeley: Roning Publishing, Inc.
- Shields, R. (1991) *Places on the margin. Alternative geographies of modernity*. London: Faber and Faber.
- Shildrick, T. (2002) Young people, illicit drug use, and the question of normalization. *Journal of Youth Studies*, 5 (1): 35-50.
- Shildrick, T. & MacDonald, R. (2006) In defence of subculture: young people, leisure and social divisions. *Journal of Youth Studies*, 9 (2): 125-140.
- Shiner, M. & Newburn, T. (1997) Definitely, maybe not? The normalisation of recreational drug use amongst young people. *Sociology*, 31 (3): 511-529.
- Shulgin, A. T. (1986) The background and chemistry of MDMA. *Journal of Psychoactive Drugs*, (18): 291-304.
- Shulgin, A.T. (1990) 'History of MDMA'. In: S. J. Peroutka (ed.) *Ecstasy: the clinical, pharmacological and neurotoxicological effects of the drug MDMA*, pp. 1-20. Boston/Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Shulgin, A.T. & Shulgin, A. (1991) *Pihkal. A chemical lovestory*. Berkely: Transform Press.
- Shulgin, A.T. & Shulgin, A. (1997) *Tihkal. The continuation*. Berkely: Tansform Press.
- Siegel, R.K. (1986) MDMA nonmedical use and intoxication. *Journal of Psychoactive Drugs*, 18 (4): 349-354.
- Skelton, T. & Valentine, G. (eds.) (1998) *Cool places: geographies of youth cultures*. London: Routledge.

- Slater, P. (1970) *The pursuit of loneliness*. Boston: Beacon Press.
- Slavin, S. (2004) Drugs, space, and sociality in a gay nightclub in Sydney. *Journal of Contemporary Ethnography*, 33 (3) 265-295.
- Sleebe, V. (1997) *In termen van fatsoen*. Assen: Van Gorcum.
- Slobin, M. (1993) *Subcultural sounds: micromusics of the West*. London: Wesleyan University Press.
- Snel, J. & Schuyt, H. C. (1998) *Lachgas*. Assen: Van Gorcum.
- Snelders, S. (1999) *LSD en de psychiatrie in Nederland*. Vrije Universiteit Amsterdam: Faculteit der Letteren (proefschrift).
- Snyder, S.H. (1986) *Psychofarmaca. Hersenen onder invloed*. Maastricht: Wetenschappelijke Bibliotheek.
- Soetenhorst, B. (2008) 'Van Sodom en Gomorra naar een tweede PC Hoofd.' *Het Parool*, 27 december.
- Soja, E. (2000) *Postmetropolis: critical studies of cities and regions*. Oxford: Blackwell.
- Solowij, N., Hall, W. & Lee, N. (1992) Recreational MDMA use in Sydney: A profile of ecstasy users and their experiences with the drug. *British Journal of Addiction*, 87 (8): 1161-1172.
- South, N. (1999) 'Debating drugs and everyday life: normalization, prohibition and 'otherness''. In: N. South (ed.) *Drugs, cultures, controls and everyday life*, pp. 1-16. London: Sage.
- Spaans, E., Beltman, W., Joore, J.C.A., Mensinga, Tj.T., Vries, J. de, Mostert, L.J. & Meulenbelt, J. (1999) *Landelijke registratie klinische 'XTC'-incidenten*. Bilthoven: RIVM.
- Spillane, J.F. (2000) *Cocaine. From medical marvel tot modern menace in the United States*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Spronsen, van & Partners (2006) *Bedrijfsprofiel, discotheken in beeld*. Leiderdorp: Van Spronsen & Partners.
- Spruit, I.P. (1997) *XTC in Nederland. Een samenvatting van de bevindingen van zes projecten*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Stadhuis en house (1995) *Handreikingen voor gemeentelijk beleid inzake grootschalige manifestaties en uitgaanders*. Rijswijk: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Stel, J. van der (1999) *Een nieuw drugsbeleid? Voor- en nadelen van de legalisering van drugs*. Den Haag: Overzichtsstudie in opdracht van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg en de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Stel, J. van der (2006) De rust is weergekeerd. 25 jaar drugs, drugsbeleid en drugsgebruikers. *Tijdschrift voor Criminologie*, 48 (2): 131-143.
- Sterk, C.E., Theall, K. P. & Elifson, K. W. (2006) Young adult ecstasy use patterns: quantities and combinations. *Journal of Drug Issues*, 36: 201-228.
- Stevens, J. (1987) *Storming Heaven. LSD and the American dream*. New York: Harper and Row Publishers.
- Stevens, S. (1997) Speaking the silence: MDMA in a couple dealing with cancer. *MAPS Bulletin*, 7: 6-10.
- St. John, G. (2006) Electronic dance music culture and religion: An overview. *Culture and Religion*, 7 (1): 1-25.
- Stolte, E. (2009) *GHB*. Amsterdam: Stichting Consument en Veiligheid.
- Storey, J. (2001) *Cultural theory and popular culture. An introduction*. Dorchester: Henry Ling Ltd.
- Strassman, R. (2001) *DMT: the spirit molecule*. Vermont: Park Street Press.
- Strauss, A.L. & Corbin, J. (1990) *Basics of qualitative research*. London: Sage Publications.
- Streatfeild, D. (2001) *Cocaine*. New York: St. Martin's Press.
- Stevenson, R.L. (1994, orig. 1886) *The strange case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*. London: Penquin Books.

- Stubbs, M., Hides, L., Howard, J. & Arcuri, A. (2004) 'Psychostimulants and young people'. In: A. Baker, N. Lee & L. Jenner (eds.) *Models of intervention and care for psychostimulant users. Second edition. Monograph Series No. 51.* Canberra: Commonwealth Department of Health and Family Services.
- Sumnall, H.R., Cole, J.C. & Jerome, L. (2006) The varieties of ecstatic experience: a exploration of the subjective experiences of ecstasy. *Journal of Psychopharmacology*, 20 (5): 670-682.
- Sutcliffe, C.G., German, D., Sirojic, B., Latkin, C., Aramrattana, A., Sherman, S.G. & Celentano, D.D. (2009) Patterns of methamphetamine use symptoms of depression among young adults in northern Thailand. *Drug and Alcohol Dependence*, 101 (3): 146-151.
- Sutherland, H. (1947, orig. 1924) *Principles of criminology*. Chicago: J.B. Lippincott Company.
- Svendsen, L. (2007) *Mode. Een filosofisch essay*. Kampen: Ten Have.
- Swaan, A. de (2008) *Het signaal is ruis geworden. Het kunstwerk in het tijdperk van zijn onbeperkte houdbaarheid*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Swierstra, K. & Janssen, O. (1986) *De reproductie van het heroïnegebruik onder nieuwe lichtingen. Heroïnegebruik in Nederland deel II*. Groningen: Criminologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen.
- Szasz, T. (1992) *Our right to drugs*. New York: Praeger.
- Takahashi, M. & Olaveson, T. (2003) Music, dance and raving bodies: raving as spirituality in the central Canadian rave scene. *Journal of Ritual Studies*, 17 (2): 72-96.
- Talbot, D. (2004) Regulation and racial differentiation in the construction of night-time economies. A London case study. *Urban studies*, 41 (4): 887-901.
- Tellegen, E. (2008) *Het utopisme van de drugsbestrijding*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Ter Bogt, T. & Hibbel, B. (red.) (2000) *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur*. Utrecht: Lemma.
- Ter Bogt, T. & Engels, R. (2005) "Partying" hard: party style, motives for and effects of MDMA use at rave parties. *Substance Use and Misuse*, 40: 1479-1502.
- Ter Bogt, T. & Hibbel, B. (1998) Danstasy: roeservaringen en jeugdcultuur in de jaren tachtig en negentig. *P&M*, 22 (3), 241-251.
- Ter Bogt, T., Engels, R., Hibbel, B., Wel, F. van & Verhagen, S. (2002) Dancestasy: dance and MDMA use in Dutch youth culture. *Contemporary Drug Problems*, 29 (1): 157-181.
- Terphoven, A. van & Beemsterboer, T. (2004) *Door! Dance in Nederland*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- Testino, M. (2000) *Party*. Kempen: Te Neues Publishing Company.
- Thomas, D. (2008) *Deluxe. Hoe luxeartikelen hun glans verliezen*. Amsterdam: Forum.
- Thompson, H.S. (1966) *Hell's Angels. A strange and terrible saga*. New York: Ballantine Books.
- Thornton, A., Freedman, D.S. & Camburn, D. (1982) Obtaining respondent cooperation in family panel studies. *Sociological Methods and Research*, 11: 33-51.
- Thornton, S. (1995) *Club cultures. Music, media and subcultural capital*. Cambridge (UK): Polity Press.
- Tieberghien, J. & Decorte, T. (2008) *Antwerpse drug-en alcoholmonitor. Een lokale drugsceen in beeld*. Leuven: Acco.
- Tilroe, A. (2009) 'How radical can you be? And why?' In: J.P. Commandeur (red.) *RoXY. Radical outlet for the Xenomaniac in You. 1987-1999. The complete flyer collection*, pp. 101-104. Amsterdam: Spider's bv.
- Tobin, H. (2008) Cops and ravers: should organisers be liable for their guests' drug use? *IPA Review*, 60 (1): 25.

- Trasher, F.M. (1927) *The Gang. A study of 1.313 gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turner, D.M. (1994) *The essential psychedelic guide*. San Francisco: Panther Press.
- Turner, V. (1969) *The ritual process. Structure and anti-structure*. London: Routledge.
- Turner, V. (1982) *From ritual to theatre. The human seriousness of play*. New York: A.J. Publications.
- Uitzinger, M. (1992) *Het Amsterdamse drugsbeleid*. Amsterdam: Hoofdafdeling voorlichting en externe betrekkingen van de gemeente Amsterdam.
- UNODC (2009) *The world drug report 2009*. New York: United Nations Office on Drugs and Crime.
- USD (2000) *Jaarverslag 1999*. Helmond: Unit Synthetische Drugs.
- USD (2002) *Jaarverslag 2001*. Helmond: Unit Synthetische Drugs.
- Vale, V. & Juno, A. (1989) *Modern primitives*. San Francisco: Research Publications.
- Vanovermeire, J. (2004) Reflectie en radicalisering van maatschappelijke tendensen binnen de subcultuur van ecstasygebruikers. *Ethiek & Maatschappij*, 7 (1): 46-62.
- Vasterman, P. (2004) *Mediahype*. Amsterdam: Aksant.
- Veen, G. van (1994) *Welcome to the future*. Amsterdam: Platina Paperbacks.
- Veen, G. van (2004) *Release. Het verhaal van ID&T. Deel 1*. Amsterdam: Vessallucci.
- Veen, P. van der (1998) 'Ketamine. Ultieme kick of doodsschrik?' *Basic Groove*, 88-89.
- Verhagen, S. (2000) 'Gabbers in de media. Van volkse reischoppers tot brave burgers.' In: T. Ter Bogt & B. Hibbel (red.) *Wilde jaren. Een eeuw jeugdcultuur*, pp. 305-324. Utrecht: Lemna.
- Verbeek, N. (2001) *De baronnen van de cocaïne*. Amstelveen: Uitgeverij De Zaak Haes.
- Verbraeck, H. (1988) *De staart van de Zeedijk. Een bliksemonderzoek naar enkele effecten van het Zomerplan 1987 in het Wallengebied*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Vermeulen-Cranch, D.M.E. (1998) 'De moeizame weg van de anesthesie naar de lage landen'. In: J. Snel & H.C. Schuyt (red.) *Lachgas*, pp. 5-15. Assen: Van Gorcum.
- Vermeulen Windsant, C. (2010, nog niet gepubliceerd) *The real "real thing" of Angelo Mariani [1838-1914] the first to render coca available to the world*. Leidschendam: Debutto.
- Verploeg, S. (2008) *Annual Report Synthetic Drugs and Precursors 2007*. Driebergen: KLPD.
- Verploeg, S. & Pronk, M. (2008) *Cocaïnehandel Deelrapport Criminaliteitsbeeldanalyse 2007*. Driebergen: KLPD.
- Versluis, A. & Uyttenbroek, E. (2002) *Exactitudes*. Rotterdam: 010 Publishers.
- Vervaeke, H. (2008) 'Stimulerende middelen: xtc.' In: R. Kerssemakers, R. Meerten, R. van Noorlander & H. Vervaeke (red.) *Drugs en alcohol. Gebruik, misbruik en verslaving*, pp. 245-278. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Vervaeke, H. (2009) *Initiation and continuation. Social context and behavioural aspects of ecstasy use*. Universiteit van Amsterdam: Faculteit der Rechtsgeleerdheid (proefschrift).
- Vervaeke, H. Deurssen, L., van & Korf, D.J. (2008) The role of peers in the initiation and continuation of ecstasy use. *Substance Use and Misuse*, 43 (5): 633-646.
- Voorde, H. ten & Gemert, F. van (2008) Van ingehuurde vuisten tot beroepsgroep. Een etnografisch onderzoek naar portiers in een Nederlandse stad. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50 (4): 372-384.

- Vijgen, J. & Engelsdorp Gastelaars, R. van (1991) *Een gevarieerd bestaan. Het gebruik van tijd en ruimte in het dagelijks leven van enkele 'oude' en 'nieuwe' groepen binnen de Nederlandse bevolking*. Amsterdam: Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek, Universiteit van Amsterdam.
- Vinkenoog, S. (1971) *Hoogseizoen*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Vinkenoog, S. (1980) *Tegen de wet. (Zes weken Huis van Bewaring, maart/april 1965)*. Heerlen: Corrie Zelen.
- Vinkenoog, S. (2008) *Am*dam Madmaster*. Groningen: Passage.
- Vries, F. de (2006) *Club risico. De jaren tachtig toen en nu*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Waal, M. de (1989) *Meisjes: een wereld apart*. Amsterdam: Boom.
- Wal, H. van der, & Bleeker, M. (1997) *Hakkûh & strak staan. Het gabbergevoel*. Amsterdam: Prometheus.
- Waldorf, D., Reinerman, C. & Murphy, S. (1991) *Cocaine changes. The experience of using and quitting*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ward, A. (1993) 'Dancing in the dark: rationalism and the neglect of social dance'. In: T. Helen (ed.) *Dance, gender and culture*, pp. 16-33. London: Macmillan.
- Ward, J. & Fitch, C. (1998) 'Dance culture and drug use.' In: G. V. Stimson, C. Fitch & A. Judd (eds.) *Drug use in London*, pp. 108-124. London: Leighton.
- Wasson, R.G. (1979) Traditional use in North-America of amanita muscaria for divinatory purposes. *Journal of Psychedelic Drugs*, 11 (1-2): 25-28.
- Watson, L. & Beck, J. (1991) New age seekers: MDMA use as an adjunct to spiritual pursuit. *Journal of Psychoactive Drugs*, 23: 261-270.
- Watters, J.K. & Biernacki, P. (1989) Targeted sampling: options for the study of hidden populations. *Social Problems*, 36 (4): 416-430.
- Webster, R., Goodman, M. & Whalley, G. (1998) *Safer clubbing. Guidance for licensing authorities, club managers and promoters*. London: Home Office & Drugs Prevention Advisory Service.
- Weil, A. & Rosen, W. (1998, orig. 1983) *From chocolate tot morphine*. Boston/New York: Houghton Mifflin Company.
- Weinberg, D. (2002) On the embodiment of addiction. *Body & Society*, 8 (4): 1-19.
- Weir, E. (2000) Raves: a review of the culture, the drugs and the prevention of harm. *CMAJ*, 162 (13): 1843-1848.
- Westbrook, A. (2002) *Hiphoptionary. The dictionary of hip hop terminology*. New York: Random House.
- Wester, F. (1995) *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho.
- Westhaver, R. (2006) Flaunting and empowerment. Thinking about circuit parties, the body, and power. *Journal of Contemporary Ethnography*, 35 (6): 611-644.
- Wermuth, M. (2000) 'Vette beats en rollende raps: de rol van muziek in een jongerensubcultuur'. In: K. de Leeuw, S. Hoitsma, I. de Jager & P. Schonewille (red.) *Jong: 1950-2000*, pp. 516-529. Zwolle: Waanders. Wermuth, M. (2002) *No sell out. De popularisering van een subcultuur*. Amsterdam: Aksant.
- Wesselink, K. (2002) *Vrouwelijke vibes. Dames en drugs in de dancescene*. Universiteit van Amsterdam: Culturele Antropologie (doctoraalscriptie).
- Wevers, M. (2003) *De strijd tegen Sodom en Gomorra, een stadssociologisch onderzoek naar de ontwikkelingen in het nachtleven van negentiende-eeuws Amsterdam*. Universiteit van Amsterdam: Faculteit der maatschappij- en gedragswetenschappen, Sociologie en Culturele Antropologie (doctoraalscriptie stadssociologie).
- Whyte, W.F. (1943) *Streetcorner society. The social structure of an Italian slum*. Chicago: University of Chicago Press.

- Wijnberg, R. (2007) *Boeiuhl! Het stille protest van de jeugd*. Amsterdam: Prometheus.
- Wijngaart, G.F. van de, Braam, R., Bruin, D. de, Fris, M., Maalsté, N. & Verbraeck, H. (1997) *Ecstasy in het uitgaanscircuit. Sociaalepidemiologisch onderzoek naar de aard, omvang en risico's van gebruik van XTC en andere uitgaansdrugs op houseparty's*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek.
- Wilk, D. van der (2005) *Samen feesten voor een betere toekomst? Een stadssociologisch onderzoek naar de interacties op multi-etnische feesten*. Universiteit van Amsterdam: Sociologie (masterscriptie).
- Williams, T. (1990) *The cocaine kids. The inside story of a teenage drug ring*. London: Bloomsbury.
- Williams, T. (1992) *Crackhouse. Notes from the end of the line*. New York: Penquin Books.
- Williams Boeri, M., Sterk, C. & Elfson, K.W. (2004) Rolling beyond raves: ecstasy use outside the rave setting. *Journal of Drug Issues*, 34 (4), 831-860.
- Willis, P. (1977a) *Learning to labour. How working class kids get working class jobs*. Westmead: Saxon House.
- Willis, P. (1977b) 'The cultural meaning of drug use'. In: S. Hall & T. Jefferson (eds.) *Resistance through rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, pp. 106-118. Londen: Hutchinson.
- Win de, M. (2007) *Neurotoxicity of ecstasy: causality, course and clinical relevance*. Universiteit van Amsterdam: Faculteit der Geneeskunde (proefschrift).
- Wirth, L. (1998, orig: 1928) *The ghetto*. New Brunswick: Transaction.
- Wit, J. de (2008) *RoXY en de houserevolutie*. Amsterdam: Veen.
- Wolferen, M.D. van (1949) Marihuana. *Tijdschrift voor Strafrecht*, 308-323.
- Wong, C.G., Gibson, K.M. & Snead, O.C. (2004) From the street to the brain: neurobiology of the recreational drug gamma-hydroxybutyric acid. *Trends in Pharmacological Science*, 25: 29-34.
- Wouters, K. (1999) *Ongewenschte muziek. De bestrijding van jazz en moderne amusementsmuziek in Duitsland en Nederland 1920-1945*. Den Haag: SDU uitgevers.
- Wubben, H.J.J. (1986) "Chineez en ander Aziatisch ongedierte". *Lotgevallen van Chinese immigranten in Nederland, 1911-1940*. Amsterdam: de Walburgers.
- Yen, C.F., Hsu, S.Y. & Cheng, C.P. (2007) Polysubstance use and it correlates in adolescent ecstasy users in Taiwan. *Addiction Behaviour*, 32: 2286-2291.
- Young, J. (1971) *The drugtakers: the social meaning of drug use*. London: Paladin.
- Young, J. (2007) *The exclusive society*. London: Sage.
- Zaitch, D. (2001) *Tracuetos. Colombians involved in the cocaine business in the Netherlands*. Den Haag: Kluwer Law International.
- Zemishlany, Z., Aizenberg, D. & Weizman, A. (2001) Subjective effects of MDMA ('Ecstasy') on human sexual function. *European Psychiatry*, 16: 127-130.
- Zijderveld, A. (1991) *Staccato cultuur, flexibele maatschappijen verzorgende staat*. Utrecht: Lemma.
- Zimring, F. (2007) *The great American crime decline*. Londen: Oxford University Press.
- Zinberg, N. (1984) *Drug, set, and setting. The basis for controlled intoxicant use*. Londen: Yale University Press.
- ZKA Consultants & Planners (2007) *Nieuwe vrije tijd Amsterdam*. Breda: ZKA Consultants & Planners.
- Zorbaugh, H.W. (1929) *The gold coast and the slum. A sociological study of Chicago's near north side*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zukin, S. (1995) *The cultures of cities*. Oxford: Blackwell Publishers.

Dankbetuiging

Lieve mensen, wat een fantastisch boek is High Amsterdam geworden.
Dankzij jullie steun, enthousiasme, bevoegenheid en creativiteit. Hulde!

Alex Grey • Angel • Annelies Koskamp • Annemieke Benschop • Arie Versluis • Auke van der Berg

Beestje Freek • Belangenvereniging Dance • Bongerianen • Boris Kousemaker - Lambiek

Carlos Valdes Parés • Casper Tielrooij • Chass Vermeulen Windsant • Cor Jaring

Dadara • Danny • Dennis Duijnhouwer • Dirk Korf • Donald Beekman • Duncan Stutterheim

Eddy de Clercq • Edwin Suer • Eelko Anceaux • Ehud Neuhaus • Ellie Uyttenbroek • Eric Duivenoorden • Ex Porn Star • Ewoud Vijfwinkel

Ferry Bertholet • Floor van Bakkum • Floris Leeuwenberg

Galerie Reflex • Gert van Veen

Han Singels • Hans - Sterk Staatje • Henny Boogert • Horeca bond Amsterdam • Hugo Kaagman

Internationaal instituut voor Sociale Geschiedenis • Iris Freie

Jaap Jamin • Jan Carel Warffemius • Jan Sennema • Jani Hoek • Joeri Boom • Joost van Bellen • Judith Noijen

Klaas Valk

Liedewij Loorbach • Liep Swan Tjoa • Lotte Wouters • Lucas Mees

Marnix Bal • Maurice Boyer • Meile Schot - Innerspace • Merlijn Hoek • Micha Klein • Michael Dallas • Michiel van den Bergh • Mylene Verdurmen

Nico Koster • Nuriye Ates

Olaf Boswijk

Per • Peter Hamelinck • Peter Pontiac

Reflex Galerie • Reinet Krijger • R.E.L. • René Meeuwessen • Rob Jezek • Rob de Vrij • Roel Ruyten • Ruben Lodeizen • Ruurd Jellema

Sander Nieuwenhuis • Sjoerd Wynia • Sophie van der Perre

Titus Brein • Tjerk Zweers • Ton & Ais - Kashba

Unity Amsterdam

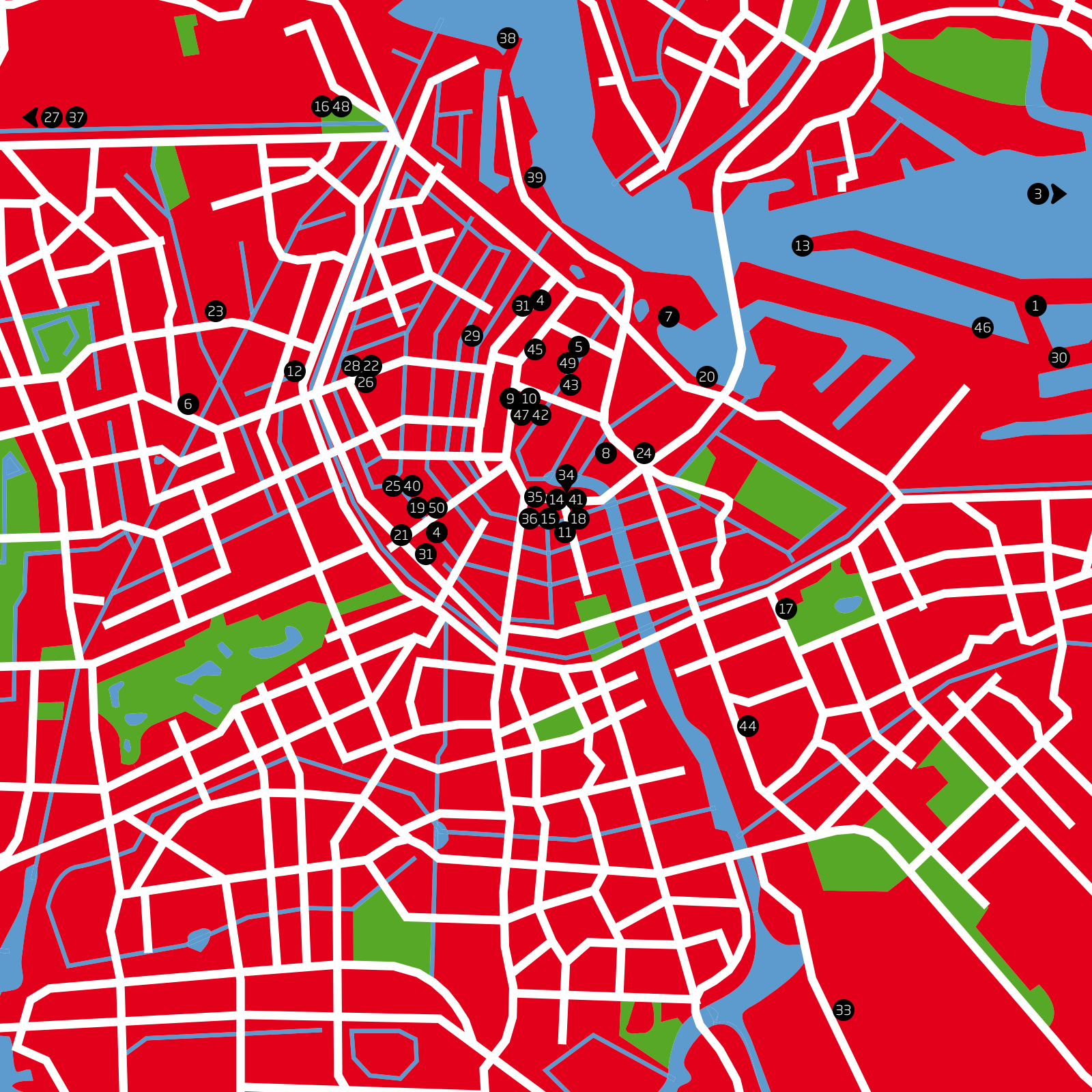
Victor Coral

Wernard Bruining • Wim Best

Yafit Taranto

Zender • Ziggy Love

38

16 48

27 37

39

3

13

1

46

30

23

31

4

7

29

45

5

12

28 22

49

43

20

6

9 10

47 42

8

24

25 40

34

19 50

35 14 41

36 15 18

11

21

4

31

17

44

33

Amsterdam

50 Beroemde en beruchte clubs, kraakpanden en feestlocaties

1	ANP studio's †	18	iT † (nu Club Air)	35	RoXY †
2	Bitterzoet	19	Jimmy Woo	36	Richter †
3	Blijburg	20	Kosmos †	37	Ruigoord
4	Brazilbar	21	Leidseplein	38	Silo †
5	Cockring	22	Mazzo †	39	Subtopia †
6	Club 8	23	Marcanti †	40	Sugar Factory
7	Club 11 †	24	Melanoom †	41	Studio 80
8	De Hoogte †	25	Melkweg	42	Supperclub
9	De Koer; De Fizz †	26	More †	43	Trance Budha †
10	De Muur † (nu Schuim)	27	Multigroove †	44	Trouw
11	De Palace	28	NI Centrum †	45	Vaaghuizen †
12	De Trut	29	Oxhoofd †	46	Vrieshuis America †
13	Einde van de wereld †	30	Panama	47	Vranckrijk
14	Escape	31	Paradiso	48	Westerunie
15	Exit	32	Planet E †	49	Winston
16	Gashouder • Café Pacific	33	Powerzone	50	Zebra Lounge
17	Hotel Arena	34	Rembrandtplein		

